

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ ИМ. М. АБЕГЯНА

ПЕТРОС ДУРЯН

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В ДВУХ ТОМАХ

2

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1972

154

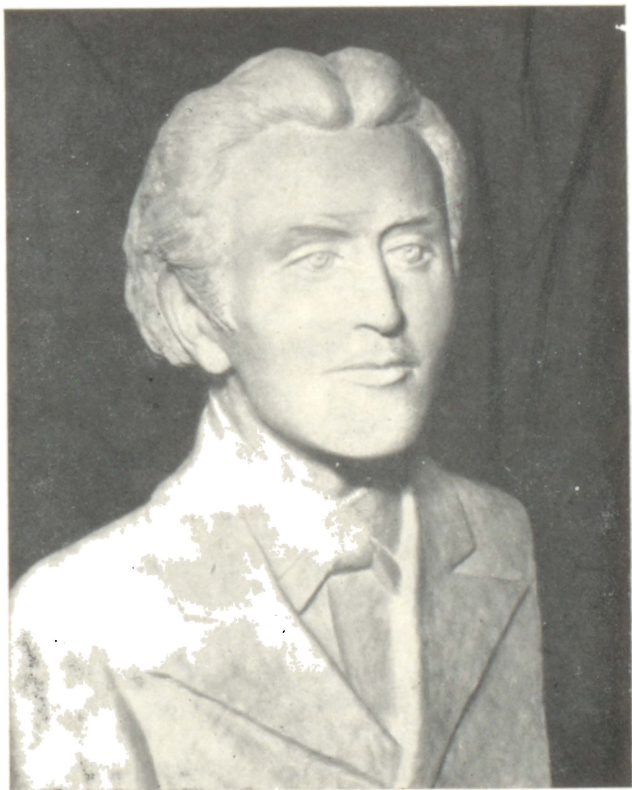
99

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱՔԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐՅԱՆ

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ ԵՐԿՈՒ ՀԱՏՈՐՈՎ

2

Ալ. Մանուկյան

Գործ՝ պրոֆ. Ա. Ճաղարյանի

Կ Ա Ջ Մ Ո Ղ Ի Կ Ո Ղ Մ Ի Ց

Պետրոս Դուռյանի երկերի ժողովածուի երկրորդ հատորն ընդգրկում է թատերգությունները: Նյութերը դասավորված են ժամանակագրական կարգով: «Տարագիր ի Սիպերիա» այլաբանական ռդբերգությունը, որը հեղինակի առաջին գործերից է, զետեղված է վերջում՝ գրության ստույգ թվականը հայտնի չլինելու պատճառով: «Հավելված» բաժնում ամփոփված է Պ. Դուռյանի կորած ստեղծագործություններից մեկի բովանդակության շարադրանքը: Ծանոթագրություններում տրված են անհրաժեշտ տեղեկություններ թատերգությունների ինֆնագրերի, հրատարակության, առաջին բեմադրությունների մասին: Արաբական րվանշաններով նշված և ցույց են տրված 90-ական թթ. տպագրված ստեղծագործությունների գրաֆրնական և հրատարակչի աղավաղումները: Բնագրին վերաբերող բացատրությունները, որոնք նշվում են փակագիծ ունեցող արաբական թվանշաններով, տրվում են ծանոթագրություններում:

Տեղանունները, պատմական անձնանունները և դժվար հասկանալի բառերն առանձնացված են համապատասխան բառարաններում:

ԲԱՏՐԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՎԱՐԴԵՎ ՇՈՒՇԱՆ
ԿԱՄ

ՀՈՎԻՎԹ ՄԱՍՅԱՅ

ԹԱՏՐԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԳԱԽԱՌՆ Ի ԶՈՐՍ ԱՐԱՐԱՍ

ՍԿՅՈՒՄԱՐ, 1867

Ա Ն Զ Ի Ն Է

ՊԱՐԵՏ, ագարակապետ
ՎԱՐԴ, որդին
ՇՈՒՇԱՆ, պարետի որդեգրուհին
ՄԱՐԻԱՄ, մուրացիկ կին
ՍՈՒՐՄԱԿ, ավազակ
ՏԻՐԱՆ, բարեկամը
ԳՈՒՐԳԵՆ, երկրագործ
ԳԵՂԱՄ, Սուրմակա որդին
ՀՈՎԻՎ ՄԸ

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ծ Ա

Գիշեր է.—Դաշտավայր մը.—Խորը լուսնով լուսավորված
անտառ մը.—Տեսաւրանին աչ կողմեն առվակ մը կը սահի,
ծախ կողմը փոս մը կ'սա:

Տ Ե Ս Ի լ Ա

ՍՈՒՐՄԱԿ (առանձին)

Ահա գեղեցիկ գիշեր մը, որ ոճրագործին համար զմայ-
լելի և հեշտ վայրկյան մ'է, որ երազի պես կանցնի, իր խիղ-
ճը միայն կը ննջե, ինքը կը կարծե, թե այս գեղեցիկ գիշերը
միայն անմեղին հանգիստն է. երկնից սիրուն թագուհին ան-
դամ հայրասպան եղեռնագործին դատաւոր մը կը թվի, իսկ
անմեղին համար՝ սիրո Աստվածուհի մը... ո՛ւր թռար ման-
կությո՞ւն, վաղանցուկ վերջալույս մ'էիր, որ սահեցար և կե-
նացս հորիզոնը մթագնեցիր... մանկությանս ատեն կյանքն
ու մահը, երկուքն ալ լուսաթև հրեշտակներ էին, երկուքն ալ
կը ժպտեին ինծի, երբ երիտասարդությունո՞ հասավ, մահը
սոսկալի կերպարանք մ'առավ, մահն ատեցի և կյանքը սիրե-
ցի... աղետալի սեր մը ծնավ սրտիս մեջ՝ սև պատվար մը
խղճիս առջև... երեւակայությունս կը տանջե զիս երբեմն, կը

տեսնեմ ոտիցս տակ անմեղ կին մը, գունատ և խոժոռ դեմք մը և կը լսեմ երբեմն անեծք մը մնչող ձայն մը... Ի՞նչ է եղեր ուրեմն հեշտութիւնը. զեփյուռ մը որ հրատապ սիրտ մը զովացնելով և իր հետքին վրա արցունք սփռելով կը սահի, որուն զովութիւնը մանրերկրորդ մը կը տւե՛ն... բայց որչափ ալ տւե՛ն դարձյալ այն զեփյուռին կը տենչանք... ուրեմն կը սիրեմ ես և թող սիրվիմ... ոտնաձայն մը կա... անշուշտ ճամբորդ մ'է... քաջալերութիւն:

Տ Ե Ս Ի Բ

ՍՈՒՐՄԱԿ և ԳԵՂԱՄ

ԳԵՂԱՄ.— (աչ կողմէն զալով) Ո՛հ, այո՛, դառն է այս սերը, ՍՈՒՐՄԱԿ.— (ղաշույն ի ձեռին մոտենալով) Քսակդ կամ կյանքդ...

ԳԵՂԱՄ.— Ի՛նչ քսակ կը խնդրես ինձնե, խեղճ ավազակ... ես միայն վշտահար սիրտ մ'ունիմ...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ես անանկ խոսքերու ականջ չեմ կախեր... քսակդ կամ կյանքդ...

ԳԵՂԱՄ.— Ուրեմն մեռցո՛ւր զիս... բայց գիտցիր, որ բան մը չունիմ... եթե որք, խղճալի ու թափառական երիտասարդի մը արյան ծարավի ես՝ խողխողե՛ն զիս և իմ արյունվա դիակս տարածե՛ն անոր առջևը, զոր ես կը սիրեմ ի բոլոր սրտե:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (մեկուսի) Խեղճ տղա, իր խոսքերը սիրտս կը շարժեն, չեմ համարձակիր ձեռք վերցնել իր վրա, կարծես թե աներևոյթ ձեռք մը կը բռնե զիս:

ԳԵՂԱՄ.— Ի՞նչ վճռեցիր, ո՞վ ավազակ...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Գնա՛, կը գթամ քեզի...

ԳԵՂԱՄ.— Կը գթա՞ս, ո՞հ, շնորհակալ եմ, վասնզի դեռ հուսո՞ւ
փոքրիկ նշույլ մ'ունիմ խավար երկնքիս երեսը, որ ամպն
սյունի մը պես զիս լեռնե լեռ կառաջնորդե. ա՛հ, Աստու-
ծո սիրույն համար ըլլա, եթե Մարիամ անուն հերարձակ
կին մը տեսնես, որ որդի մը կը փնտռե Գեղամ անվամբ,
ըսե իրեն, թե իր որդին թշվառ է և քիչ ատենեն պիտի
մեռնի՝ անիծելով միշտ յուր հայրը, ինչպես որ ինքը
պատվիրած էր...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (սարսափած) Ո՞վ երկինք, որդիս է... քիչ մնաց
որ որդվույս արյունն ալ պիտի թափեի (բարձր) գնա՛,
գնա՛, խեղճ տղա, բայց մի՛ անիծիր քու հայրդ... (մեկու-
սի) քու հայրդ ալ թշվառ է, բայց անիծապարտ:

ԳԵՂԱՄ.— Շուշա՛ն, Շուշա՛ն, քեզի համար է որ մեռնիլ կու-
զեմ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Շուշա՛ն ըսիր:

ԳԵՂԱՄ.— Այն հովվուհիւն քաղցր անունն է, զոր ես կը
սիրեմ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (մեկուսի) Որդիս իմ հակառակո՞րդս (բարձր).
ա՛հ, հեռացիր շուտ այս տեղեն, վասնզի կրնա ըլլալ որ
վտանգ մը պատահի քեզի (Գեղամ տխրությամբ կը հե-
ռանա) Ո՞հ, ի՞նչ եմ ես աշխարհիս վրա. անիծից նպատակ
մը, ամենքը զիս կանիծեն... բայց դարձյալ սիրտս չի
դողար ոճիրներ նյութելու... ոտքի ձայն մը կա... ուրիշ
ճամբորդ մ'է անշուշտ, այս անգամ պահվրտիմ:

ՍՈՒՐՄԱԿ (սլահվըտած) և ՏԻՐԱՆ

ՏԻՐԱՆ.— (ձախ կողմեն կերևի, շուրս դին կը զննե և Սուրմակը շի տեսներ) Դեռ չէ եկեր, պիտի մատնեմ զինքը... ատենն մը ի վեր է, որ իր հորը Վահրամ¹ նախարարին² սպաննիչը կը փնտռեն, չը գիտեն, թե իր հարազատ որդին է։ Թագավորը մեծ գումար մը կը խոստանա զայն մատնողին... ո՞վ չուզեր պատրաստ ստակ ձեռք բերել։

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Երդմնազանց վատ, ճշմարիտ բարեկամ կը կարծեի զքեզ։

ՏԻՐԱՆ.— Ինքն է... (մեկուսի, սարսափած) մատնվեցա...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Տիրա՛ն, ստակի համար քու վաղեմի բարեկամդ մատնե՛լ... միտքդ բեր Անիի³ հազար ու մեկ եկեղեցիներուն վրա ըրած երդումդ, դու ալ իմ ոճրիս գործակից ես, մանավանդ որ դու դրդեցիր զիս... եթե կուզես ինձի հետ բանտարկիլ կամ մեռնիլ՝ մատնե՛ր զիս։

ՏԻՐԱՆ.— (Երգիծանորեն) Հիրավի ճշմարիտ բարեկամ մ'ես եղեր, ես այս առթիվ կուզեի փորձել զքեզ. տեսնենք թե ոչինչ խոսքի մը համար բարեկամիդ կենացը կը դավե՞ս... այս բանը գիտնալու համար հետաքրքիր եմ։

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (մեկուսի) Մատնվեցա՛ր, անմիտ, (բարձր) բարեկա՛մ, դու ինքդ ես իմ թշվառությանս պատճառը... եթե դու չըլլայիր, Տիրան, ես հիմա հանգիստ քուն կը քնանայի, դու զիս ոճրագործ ըրիր քու հանգստությանդ համար... մինչև անգամ ավազակություն ընելու ստիպեցիր զիս, ուսկից շահ մ'ալ չիկա, և վերջապես իմ կյանքս

քուկինիդ հետ զուգակշիռ ըրիր... հիմա երկինք պլխուս վերև դահիճ կը թվի ինձ և ամեն քայլափոխիս կը կարծեմ, որ դժոխք բացվելով զիս պիտի լափեն... ծաղկն անգամ ինծի համար թունավոր է... նենգավո՛ր, քու դրդամամբ սպաննեցի հայրս և անկե ժառանգած հարբուտություններս քեզի հետ կեր ու խումի և մոլությանց տվի. ապերա՛խտ Տիրան, ես քեզի համար օրհնության տեղ հորս անեծքն ընդունեցի... ուստի թշվառ եմ և թըշվառ պիտի ըլլամ, վասնզի ապերախտի մը համար հայրասպանություն ըրի... երբեմն նախարարի՜ մը զավակ էի, իսկ հիմա՝ ավազակ:

ՏԻՐԱՆ.— Ձգե՛ սա ոչինչ խոսքերը, քաջասիրտ եղի՛ր, տղայամիտ մի՛ ըլլար, գիտցիր որ այս⁵ աշխարհս ոճրագործին և անմեղին համար նույնն է. երջանկությունն ամենուն սրտին ալ կը տեղա, ինչպես փշոտ ու ծաղկավետ հովիտ մը, զոր առհասարակ կը թանա առավոտյան ցողը, և արևը իր լուսովը զայն կը կենդանացնե... գիշերը կը թառամի, առավոտուն կը թարմանա, մարդույս կյանքն ալ այսպես է, այսօր թշվառ է, վաղը երջանիկ... վերջապես կյանքը գետի մը կը նմանի, որ երբեմն ծաղիկներու և երբեմն ալ ժայռերու մեջեն կը սահի: Հիմա մեր գործին նայինք, ի՞նչ էր մեր ժամադրության նպատակը:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Պարետի որդեգրուհին՝ Շուշանը հիմա անպատճառ⁶ պիտի առևանգենք: Պարետի որդին՝ Վարդ, զայն կը սիրե և սովորապես⁷ լուսին եղած գիշերները շրջագայելու կելնեն: Ձեռնարկություննիս քիչ մը դժվար է, բայց

ես մինչև անգամ մահն աչքս առեր եմ... մեկ մը Շուշանը թեկերուս մեջ գտնեմ:

ՏԻՐԱՆ.— Անհոգ եղի՛ր, հուսամ որ վտանգ մը չի պատահիր, առանց ձայնի կը լմենա գործը, արդեն դուն ալ իմ ճարտարությանս տեղյակ ես... քաջալերությո՛ւն. ես եկած ատենս մարգերուն մեջ շրջագայություն կընեին և բավական հեռու էին իրենց բնակարանեն:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Երջանի՛կ լուր, վերջապես ձեռացս մեջն ես, Շուշա՛ն, այն արհամարհոտ նայվածքդ ժպիտի պիտի փոխեմ, և իմ սրտիս հետ բաբախել պիտի տամ բռնությունամբ քու սիրտդ ալ:

ՏԻՐԱՆ.— Կեցի՛ր... ինծի հատուցում պիտի հանե՞ս...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Անշուշտ (մեկուսի) քու հատուցումդ մահն է այս գիշեր, եթե հաջողի:

ՏԻՐԱՆ.— Երթանք ուրեմն... երկշտություն շուգեր, անվախ սիրտ, ճարտար հարված...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Երթանք անմիջապես... սպանությունը քեզի, հսկողությունն ինծի. կեցցե՛ս Տիրան, եթե հաջողիս...

ՏԻՐԱՆ.— Կը տարակուսի՞ս (մեկուսի), կասկածը փարատեցինք... (բարձր) օ՛ն, այս կողմեն, զգուշություն, գուցե դիմացնիս ալ ելնեն...⁸ սա լուսինն ալ ի՞նչ աղեկ մեր գործին կուգա. եթե ճշմարտությունը փնտռես, ինքն ալ մեզի⁹ մեղսակից է, եթե ըրածնիս կրնա մեղք համարվի:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (Երթալով, մեկուսի) անմիտը կը կարծե, թե մատնության խոսքը իբրև ոչինչ անհետացավ. թող այնպես կարծե. (ձախ կողմեն կը հեռանան.— Տեսա՞րանք պարապ կը մնա պահ մը):

ՎԱՐԴ և ՇՈՒՇԱՆ (ձեռք ձեռքի աջ կողմեն կը մտնեն)

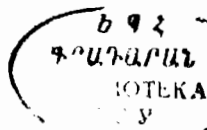
ՎԱՐԴ.— Հոգնեցար, սիրելի Շուշանս... եթե կուզես, սա առ-
վակին քով նստինք քիչ մը:

ՇՈՒՇԱՆ.— Քանի որ քու հետդ եմ, սիրելի Վարդս, գիտես որ
երբեք չեմ հոգնիր:

ՎԱՐԴ.— Շուշան, երբ առաջին անգամ սերը փափկիկ մատ-
ներովը կուրծքս բախեց, ես միայն¹⁰ այն¹¹ ատեն կերե-
վակայեի գիրկ մը և քնքուշ թեւեր... կըսեի ինքնիրենս.
«Ե՛րբ պիտի գա այն երջանիկ վայրկյանը յորում սիրուհի-
վո մը հեշտ ձայնը պիտի մրմնջե ինձի, «գրկե զիս,
Վա՛րդ»... և ահա քու գիրկդ եմ, Շուշան, երջանիկ է այն
ծաղիկը, որ քու շրթանցդ վրա կը թառամի, երջանիկ է
այն հողմիկը, որ քու ճակատդ կը շոյե, երջանիկ է այն
ճառագայթը, որ քու մազերուդ մեջ կը նվաղի և ամենեն
ավելի երջանիկ է այն, որ զքեզ կը սիրե ի բոլոր սրտե:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ա՛հ, հիրավի, ի՛նչ քաղցր է սերը, Վարդ, սերը
կենաց գարունն է, որ մեր սրտին մեջ կը փթթի և համ-
բույրն անոր զեփյուռն է, որ մեր սիրաբորբոք սրտերը
կը զովացնեն... տե՛ս, Վա՛րդ, բոլոր բնությունը սիրով կը
խայտա... լուսինը սեր կը ցողե, ծաղիկը սեր կը բուրե,
հողմիկը սեր կը շնչե, թռչունը սեր կը գեղգեղե, տերևը
սեր կը սոսափե, առվակը սեր կը մրմնջե, ո՛հ, ամեն
ինչ սե՛ր... սե՛ր...

ՎԱՐԴ.— Շուշան, որչա՛փ քաղցր ես, քու սրտիդ ծալքերը
շուշանա թերթերուն պես անբիծ են, քու նայվածքդ ար-
շալուսույն առաջին ճառագայթին նման քաղցր է, քու

շունչդ առավոտյան զեփյուռին շափ հեշտալի է... ո՛հ, եթե դու չլլայիր, փուշերով ծածկված վարդի կոկոն մը պիտի ըլլայի ես և դեռ չի բացված պիտի թառամեի:

ՇՈՒՇԱՆ.— Գիտցա՛վ Արարիչը, որ մենք առանց իրարու չի պիտի կարենայինք ապրիլ, ուստի իրարու գիրկ նետեց զմեզ, և հիմա սեր կը շնչենք միատեղ: Այնպես չէ՞, Վարդ, միշտ պիտի սիրենք զիրար, ինչպես որ ծաղիկն ու զեփյուռը միշտ զիրար կը սիրեն... ո՛հ, տես ի՞նչպես ուժգին կը բարախե սիրտս. կարծես թե կուրծքս ծակելով՝ քու սրտիդ քով թռչիլ կուզե. մոտեցի՛ր ինձ, սիրելիդ իմ Վարդ, միշտ գրկե՛ գիս... տես, լուսինը ի՞նչպես կը ժպտի մեզի, կարծես թե նա ալ աստեղազարդ կամարեկ է մեր գիրկը թռչիլ կուզե, նա ալ զմեզ կը սիրե, մեր վրա՛ կը հսկե, մենք ո՛ւր երթանք, ինքն ալ մեզի կը հետևի... Ո՛վ լուսնակ, միայն կենդանի եղած ատեննիս չի պիտի լուսավորես զմեզ, այլ երբ մեռնինք՝ մեր շիրիմներուն վրա ալ պիտի ծագես... (առ Վարդն) և այն ատեն սիրո տեղ արցունք պիտի ցողեն մեր շիրիմներուն վրա... քանի որ մեր երջանկության ատեն կը ժպտի, անշուշտ մեր մահվան ատենն ալ պիտի տխրի. խեղճ լուսին, իր գերեզմանը թուիս ամպ մ'է միայն:

ՎԱՐԴ.— Մի՛ այդ խոսքերը, Շուշան, ինչո՞ւ մեռնինք. ավելի աղեկ չէ՞ որ միշտ այսպես զիրար սիրելով հավիտյան երջանիկ ըլլանք... Միթե չը գիտե՞ս, թե որչափ քաղցր ես դու ինձի համար... դու իմ կյանքս ես, վասնզի այն ժպիտը, որ դու առաջին անգամ ինձ ուղղեցիր, կենացս¹² արշալույսն եղա՛վ այն:

ՇՈՒՇԱՆ.— Եվ այն բարախուն սիրտը, զոր դու իմ լանջքիս

մոտեցուցիր սիրո քնար մ'է այն, որ սրտիս խորը նորա-
փթիթ սերն արթնցուց... զի ես ալ դեռ զքեզ չը ճանչցած՝
չը գիտեի, թե ի՞նչ է կյանքը... Մոռա՞ք զերկվելեա հետո՝
իրենց ձգած դույզն ժառանգությամբը կապրեի և կը
կարծեի որ ալ թշվառ եմ հավիտյան: Բայց խաբվեր եմ.
քու առաջին նայվածքդ սիրտս պատած տխրության քողը
փարատեց... դեռ ես զքեզ չը ճանչցած՝ բոլոր օրը հո-
վիտներու և անտառներու մեջ կանցունեի տխուր ժամերս
և անհամբեր երկոյան կսպասեի... և երբ վերջալուսը
կոսկեզօծեի հորիզոնը՝ սիրտս կը զվարթանար, վասնզի
կը կարծեի որ կյանքս այն վերջալուսին հետ պիտի վեր-
ջանար... բայց երբ արշալուսը նորեն կը ծագեր՝ կանի-
ծեի ես զայն... Ներք՝ ինձ, սիրեցյալդ իմ, դեռ չէի ճան-
չըցած¹³ զքեզ այն ատեն, դեռ չէի զգացած քու քաղցրիկ
սերդ... բայց հիմա կը հասկնամ, թե անխելք եմ եղեր
այն ատեն:

ՎԱՐԴ.— Եվ ի՞նչ կը կարծես, Շուշա՛ն, եթե ուրիշներն ալ
մեզի պես սիրեն զիրար, այն ատեն ծաղկունք անգամ
նախանձելով չի՞ պիտի թառամեին. և այն ատեն ի՞նչ
բան պիտի ըլլար Շուշանա սիրո նվեր, թռչունները նա-
խանձելով չի՞ պիտի երգեին, և ո՞վ պիտի արթնցներ
զմեզ¹⁴ արշալուսին ճառագայթներուն հետ՝ մեր համ-
բույրներն իրարու տալու համար. ի՞նչ քաղցր է այն
վայրկյանը:

ՇՈՒՇԱՆ.— Կարծեմ գիշերը բավական տարածամեցալ: Կա-
մաց կամաց մեր բնակարանը երթանք, Վա՛րդ, և առ-
տուն կանուխ ելնելով ոչխարներնիս առած՝ Մասյաց¹⁵
արոտներն կեղնենք¹⁶, այնպես չէ՞, Վա՛րդ:

ՎԱՐԴ.— Շատ աղեկ, Շուշա՛ն, բայց այս ի՞նչ ձայն է, մտիկ
ըրե... (հեռուեն հետևյալ երգը կը լսվի):

Ո Ղ Բ Ե Ր Գ

Ո՛վ դու գիշեր, գիշեր լոկ: լուսավառ,
Ուր կը շնորհես ինձ ժամանակ, իմ թշվառ
Կյանքիս վրա արցունք թափել վշտանառ,
Միայն զքեզ գտա ցավայս մխիթար:

Եվ դուք, երկի՛նք, երկինք զբրած, զորութուն,
Տըվե՛ք զոնն այս իմ շրթանց դողդուշուն,
Անե՛ծք կարդալ անոր, որ զիս արտասվաց
Մառնեց խաբեց դերեացայց հայսս կենաց:

Թշվառ եմ ես թշվառությանս վերջ չը կա,
Ուրեմն անե՛ծք թափին զխառն Սուրմակա
Եվ ինձ հիփիս որ եղա վատ սիրադրած,
Երկի՛նք, զբա՛ւ արցունքներս քեզ դու հուշ:

ՇՈՒԾԱՆ.— Ի՞նչ ողորմագին ձայն է այս... Ո՛վ է արդյոք...

ՎԱՐԴ.— Անշուշտ թշվառ կին մ'է, ո՛վ գիտե, ի՞նչ աղետքի
հանդիպեր է:

ՇՈՒԾԱՆ.— Դու՞ կու լա՞ս, Վա՛րդ... բայց ինչո՞ւ, ըսե՛, կա-
ղաչեմ:

ՎԱՐԴ.— Այս ձայնը... այս ձայնը սրտիս խորը թնդաց, չը
գիտեմ, ահամա արցունք հոսեցին աշվըններես:

ՇՈՒԾԱՆ.— Ա՛հ, խեղճ կին, արդյոք ի՞նչ է իր վիշտը, մի-
թե դարման կրնա՞նք տալ իրեն, Վա՛րդ:

ՎԱՐԴ.— Գուցե... ի՞նչ ծանր է արդյոք իր վիշտը, զոր այս-
պես ողբալով թեթևցնել կուզե: Կերևի որ մեկը չունի,
որուն իր ցավը հայտնե և ստիպվեր է գիշերալին լուռ-

թյան հայտնել իր¹⁸ գաղտնիքը և սփոփանք գտնել... Թըշ-վա՛ռ կին:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ի՛նչ գորովալից սիրտ մը ունիս, Վա՛րդ, ի՛նչ շուտով արտասվեցին անուշ աչքերդ... (ձեռքն անուր օրտին դնելով) ո՛րչափ ալ ուժգին կը բարախե սիրտդ... հանդարտե՛, սիրելի՛դ իմ, անշուշտ կրնանք մեր ձեռքեն եկած ձեռնտվությամբը մխիթարել զինքը: Դեպի այն կողմը երթանք...

ՎԱՐԴ.— Կեցի՛ր... Ահա համր ոտնաձայն մը կը լսվի... Կե-րևի որ ինքն է... սպասենք:

ՇՈՒՇԱՆ.— Բայց կաղաչեմ, հանդարտե՛:

Տ Ե Ա Ւ Ե

ՆՈՒՅՆՔ և ՄԱՐԻԱՄ

ՄԱՐԻԱՄ.— (ձախ կողմեն մտնելով) Իզո՛ւր կաղաղակիմ... ձայնս լսող չկա, Աստված անգամ երես դարձուցեր է ինձնե... Թշվառ եմ ես, խելացնոր մը, որ ուր երթալը չը գիտեր և իր ոտիցը ներքև դերեզման կը փնտռե միշտ... Մա՛հ... Մա՛հ, ինչո՞ւ կը դանդաղիս... ալ հույս չունիմ ես... Թշվառությանս չկա վերջ... Սուրմա՛կ, անիծյա՛լ ըլլաս դու հավիտյան և թո՛ղ իմ անեծքս միշտ քու կյանքըդ խռովե:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ի՛նչ ունիս, կին դու, ի՛նչ աղետք պատահեցավ քեզ... Միթե դո՞ւ էիր հիմա ողորմագին երգողը...

ՄԱՐԻԱՄ.— Բայց¹⁹ ո՞վ ես դու, սիրուն աղջիկ... գիշեր ատեն ի՛նչ բան ունիս հոս:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ես այս գյուղեն որք հովվուհի մ'եմ, բարի երկրագործի մը որդեգիրը, այս երիտասարդին հետ հոս շրջագայելու ելած ենք... զիրար կը սիրենք:

ՄԱՐԻԱՄ.— Զիրար կը սիրե՞ք: Ուրեմն երջանիկ եղիք և թողե՛ք որ ես իմ թշվառությունս ողբամ առանձին, դուք չը գիտեք, թե ի՞նչ է թշվառությունը:

ՎԱՐԴ.— Քաջալերվե՛, թշվառ կին, պատմեմ մեզ աղետքդ և պիտի տեսնես, որ մեր ձեռքեն եկած օգնությունը չի պիտի զլանանք քեզ:

ՇՈՒՇԱՆ.— Գիտցիր, որ ես ալ քեզ նման թշվառ էի, խեղճ ու մինակ մնացած աշխարհիս վրա՝ երբ այս ազնիվ երիտասարդը զիս իր տունը ընդունեց և իր սիրով երջանիկ ըրավ զիս:

ՄԱՐԻԱՄ.— Եվ եթե պատմեմ իմ աղետքս՝ պիտի տեսնեք թե ասոր պատճառը սերն է:

ԱՄԵՆՔԸ.— Սե՛րը...

ՎԱՐԴ.— Միթե սերը թշվառության պատճառ կրնա՞ ըլլալ:

ՇՈՒՇԱՆ.— Բայց ըսե, ի՞նչպես սիրեցիր և թշվառացար:

ՎԱՐԴ.— Այո՛, ըսե՛, կաղաչենք:

ՄԱՐԻԱՄ.— Եթե պատմեմ, չի՞ պիտի անարգեք զիս:

ԱՄԵՆՔԸ.— Ոչ, երբե՛ք:

ՄԱՐԻԱՄ.— Ասկե 19 տարի առաջ այս գյուղիս մեջ երկրագործի մը հետ ամուսնացա, երկուքնիս ալ փոխադարձաբար զիրար կը սիրեինք... Ժամանակ մը վերջը միածին կայտառ զավակ մը ունեցանք և բավականատեն երջանիկ ապրեցանք... Օր մը... ո՞վ օր աղետալի... հովտի մը մեջ ժուռ կուգայի.. երեկոյան հեշտալի ժամերն էին... արևը մարը մտնելու վրա էր... սիրտս սիրո հեղեղի մը մեջ կը

ծփար. քանի մը վայրկյաններ ալ անցան և արևն անհ-
րեութացավ... ոսկեփայլ լուսինը հորիզոնեն վեր կը
բարձրանար. ընտանյացս միության ժամը մոտեցեր
էր... Բնակարանիս ճամբան բռնեցի՝ գետնեն ծաղիկ
ժողվելով... Երջանի՜կ օրեր... Հանկարծ ձայն մը առի, որ
իմ անունս կուտար... դողացի... դեպի ձայնին եկած
կողմը դարձա, և մեկը չի տեսա... սիրտս ուժգին թունդ
առավ. և²⁰ դարձյալ ճամբաս շարունակել սկսա. նորեն
լսեցի ձայնը. դարձա և տեսա երիտասարդ մը, որ քիչ մը
անդին ծունր եկած զիս կը կանչեր...

ՇՈՒՇԱՆ.— Եվ ո՞վ էր այդ անձը...

ՄԱՐԻԱՄ.— Ծանցա զինքը, ճանցա այն, որուն սերս խոս-
տացեր էի, երբ աղջիկ էի... Սարսուռ մը եկավ վրաս և
չը կրցա ճամբաս շարունակել... Սերը բռնեց զիս... Ա-
կամա քանի մը քայլ ուղղեցի իրեն... վայրկենե մը բազ-
կացս մեջ տեսա զինքը... Սե՛ր աղետաբեր... Վերջապես
բաժնվեցանք իրարմե... Քանի մը օր անցան, փափա-
գած ժամս հասավ և իրեն հետ այս լեռներուն մեջ փա-
խանք... ա՛հ... հոն գիտցա արցունք թափել և վշտանալ.
անառակ եղեռնագործն մը զավակ մ'ունեցա Գեղամ
անուն և զայն առած այն ոճրագործեն հեռացա. զավկիս
հետ միատեղ բավական ատեն ապրեցանք... Ամիս մը
կա, որ զավակս ալ կորսնցուցի, այնուհետև՝ ոչխար-
ներս, որով կը սնանեինք: Անկե ի վեր է թշվառ կյանք
մը կանցնեմ, մինչև անգամ մուրալու ստիպվեցա՝ գյու-
ղե գյուղ, անտառե անտառ, լեռնե լեռ թափառական շր-
ջելով... շատ զղջացի ըրածիս վրա, այլ ի զո՛ւր... Ա՛հ,

քանի որ ստիպեցիք զիս որ գաղտնիքս ըսեմ, ուրեմն²¹
հանցավոր եմ, ներեցե՛ք ինձ:

ՎԱՐԴ.— Կը ներենք. քեզի, խեղճ կին:

ՇՈՒՇԱՆ.— Եվ կը պաղատինք Աստուծո, որ ինքն ալ ներե:

ՎԱՐԴ.— Բայց ո՞վ է քու առջի ամուսինդ, անշուշտ կը ճանչ-
նանք զինքը, եթե այս գյուղը կը բնակի:

ՄԱՐԻԱՄ.— Պարետ երկրագործն է. հիմա եթե զինքը տես-
նեմ, չեմ ճանչեր, վասնզի զինքը թողելես ի վեր 17 տա-
րի է:

ՎԱՐԴ.— Պարետ երկրագործն ըսիր... Ո՞վ երկինք...

ՇՈՒՇԱՆ.— Որդի ունի՞...

ՄԱՐԻԱՄ.— Բայց ինչո՞ւ խռովեցաք... այո՛, Վարդ անուն
որդի մ'ունի... Զավա՛կս...

ՎԱՐԴ.— Տե՛ր Աստված, ի՞նչ կը լսեմ... Ուրեմն մայրս ես
դու, զոր մանկության²² ատեն կորսնցուցի:

ՄԱՐԻԱՄ.— Քու մայրդ... Ա՛հ...

ՎԱՐԴ.— Այո, մայրի՛կ, Վարդն եմ ես, քու որդիդ և դեռ կը
սիրեմ զքեզ:

ՄԱՐԻԱՄ.— Եվ ներեցիր քու մորդ, այնպես չէ՞ (զիրաւ կը
գրկեն):

ՇՈՒՇԱՆ.— Ի՛նչ անակնկալ դիպված:

ՎԱՐԴ.— Ալ երջանիկ ես, մա՛յր իմ, վասնզի քու որդիդ գիր-
կըդ է:

ՄԱՐԻԱՄ.— Այո՛, երջանիկ եմ... Որդյակ իմ...

ՎԱՐԴ.— Թե որ զքեզ հորս քովը տանիմ, ալ չի պիտի վըշ-
տանաս, այնպես չէ՞...

ՄԱՐԻԱՄ.— Հո՛րդ... Ա՛հ, ո՛չ, ո՛չ, արժանի չեմ ես յուր²³

Քաղցր սիրուն և հարգանացը... Եվ գուցե հիմա նա կատե զիս, և եթե երթամ՝ կը վռնտե զիս:

ՎԱՐԴ.— Կը սխալիս, մա՛յր իմ: Ինքը դեռ կը սիրե քեզ, ինքը չը գիտեր քու պատմութիւնդ, այլ անհետացած կը կարծե քեզ, հիմա եթե զքեզ իրեն տանիմ, ինքը պիտի բանա յուր²⁴ գիրկը:

ՄԱՐԻԱՄ.— Իսկ եթե գաղտնիքս իմանա, պիտի...

ՎԱՐԴ.— Ներե քեզի... Շուշա՛ն, դու ալ գրկե մայրս... Քանի մը օրեն, մա՛յր իմ, դու ալ մեր հարսանյացը ներկա պիտի ըլլաս, դու ալ պիտի օրհնես մեր երջանիկ միութիւնը...

ԶԱՅՆ ՄԸ.— (հեռուեն) Օգնութիւն... Օգնութիւն...

ՎԱՐԴ.— Ո՛հ. տղու մը ձայնն է... Երթամ, տեսնեմ, ի՛նչ կա (կերթա):

ՄԱՐԻԱՄ.— Կեցի՛ր... Կեցի՛ր... Վտանգ մը չըլլա (ետեսն կերթա):

ՇՈՒՇԱՆ.— Ի՛նչ խոսք էր որ Վարդի բերնեն թռավ... Հարսանիք, ո՛հ, քիչ ատենեն Վարդ իմ ամուսինս պիտի ըլլա... քիչ ատենեն ամուսինս պիտի կոչեմ զինքը... Ի՛նչ երջանիկ միութիւն...

Տ Ե Ս Ի Լ Զ

ՇՈՒՇԱՆ և ԳԵՂԱՄ

ԳԵՂԱՄ.— (տխուր քալելով և Շուշանա պատահելով²⁵) Շուշա՛նն է... (ծուր կուգա):

ՇՈՒՇԱՆ.— Երիտասարդ մը դիմացս ի ծո՛ւնը... ոտք ելի՛ր և ըսե՛, ի՛նչ կը խնդրես ինձնե (ոտք կը հանե):

ԳԵՂԱՄ.— Նայվածք մը... ժպիտ մը... բա՛ռ մը...

ՇՈՒՇԱՆ.— Զեմ հասկնար ըսածդ, բացատրե՛ միտքդ:

ԳԵՂԱՄ.— Եթե ըսեմ՝ լեզուս առաջ չերթար... ո՛հ, կը սիրեմ
զքեզ, Շուշա՛ն:

ՇՈՒՇԱՆ.— Եկո՛ւր Վա՛րդ:

ԳԵՂԱՄ.— Ո՛հ, լռե՛, լռե՛, կաղաչեմ, գթա՛ ինձի...

ՇՈՒՇԱՆ.— Բայց կը զարհուրեցնեն²⁶ զիս քու խոսքերդ²⁷, կը
հասկնամ որ...

ԳԵՂԱՄ.— Ո՛հ, մտիկ ըրե՛... Ոտքերուդ տակ սիրտ մը կը
կոխկռտես, և այն սիրտը ամեն մեկ քայլափոխիդ մեկ
մեկ կաթիլ արյուն կը հեղու... Սիրտ մը ունիմ՝ քեզ կը
նվիրեմ և դու զայն կարհամարհես... Ուրեմն ծակե այս սիր-
տը, որ ամեն մեկ վայրկյան քեզի համար կը բաբախե և ավ-
րե՛ դաշույնով մը այն անունը, զոր սերը իր կրակե գրի-
չովը սրտիս խորը գրեց: Թո՛ղ թառամին այս շրթունքները,
որոնք ամեն վայրկյան քու անունդ կը մրմնջեն... Եթե ա-
նարժան եմ քու սիրույդ... դեռ «չեմ սիրեր» չըսած՝ խողխո-
ղե զիս կաղաչեմ... Ո՛հ, անգութ ես եղեր, Շուշա՛ն, ես կար-
ծեցի որ պիտի գթաս վրաս... բայց խաբվեր եմ... բառ
մը՝ այո կամ ոչ. պիտի սիրե՞ս զիս... Դու կուլա՞ս...
Ուրեմն հավատա՛մ, որ կը սիրես դու զիս... Ո՛հ, ինձ
դարձուր նայվածքդ, խոսե՛, սիրտս մի՛ հատցուներ:

ՇՈՒՇԱՆ.— (մեկուսի) Այո՛, կուլամ Վարդ²⁸, խեղճ երիտա-
սարդ, վասնզի գիտեմ, թե ի՞նչ է սիրելը և չը սիրվիլը:

ԳԵՂԱՄ.— Ի՞նչ կը մտածես, պիտի սիրես զիս, այնպես չե՛
Ո՛հ, ուրեմն գրկե զիս, և երջանիկ ըլլանք, գիրկս հանգ-
չած՝ հնչե՛ սրտիս քու սիրո խոսքերդ և հուսահատու-
թյունս փարատե, ինչպիս որ սոխակն անտառին խորը

առավոտյան երգով բնության վրա տիրած գիշերային
արհաւիրքը կը փարատե...

ՇՈՒՇԱՆ.— Զեմ կրնար սիրել զքեզ... Խեղճ պատանի, ես
յերկինս ուխտեցի միայն Վարդս սիրել, և ի՞նչպես դըր-
ժեմ ուխտ մը. ո՛չ, ո՛չ, չե՛մ կրնար թողուլ իմ սիրելի
Վարդս օտարականի մը համար, որ կրնա ուրիշ մը սի-
րել... երբ իմ Վարդս...

ԳԵՂԱՄ.— Ուրեմն մահս վճռեցիր... Ո՛հ, գիտցիր որ ալ այ-
սուհետեւ չկա ինծի համար երջանկություն, հանգիստ
կյանք, և սեր: Կյանքը ինծի վիշտ պիտի ըլլա, սերն ին-
ծի դահիճ, քու հիշատակդ մինչև գերեզման պիտի հա-
լածե զիս, և «Շուշա՛ն, Շուշա՛ն» հառաչած ատենս՝ փու-
շեր պիտի փթթին սրտիս վրա, և ամեն մեկ հառաչան-
քիս՝ մեկ մեկ ոտք գերեզմանին²⁹ հասակը պիտի իջնեմ:
Վերջապես ցավոք ծնա և ցավոք պիտի մեռնիմ... Խան-
ձարուրես մինչև գերեզմանս փշալից ճամբու մը պիտի
ունենամ... Ուրեմն ուզեցիր որ ասանկով մեռնի նա, որ
զքեզ հոգիեն ավելի կը սիրե... Կուգե՛ս որ մեռնիմ ես,
Շուշա՛ն:

ՇՈՒՇԱՆ.— Զե՛մ կրնար սիրել զքեզ (ֆովեն կը հեռանա):

Տ Ե Ս Ի Լ Է

ՆՈՒՅՆՔ և ՎԱՐԴ

ՎԱՐԴ.— (մտնելով) Երթանք, Շուշա՛ն... Մայրս հոն մեզի
կսպասե:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ի՞նչ էր այն օգնության ձայնը...

ՎԱՐԴ.— Տղա մը լճին եզերքը զվարճացած ատեն՝ դիպվածով մեջն ինկեր է:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ազատեցի՞ր զինքը:

ՎԱՐԴ.— Այո՛, և իր մոտակա բնակարանը տարի:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ո՛հ, Վա՛րդ, պահապան հրեշտակ մ'ես դու... (կերթան առջևէն):

ԳԵՂԱՄ.— Ո՛հ (հուսահատ հեռանալով):

Տ Ե Ս Ի Լ Ը

ՍՈՒՐՄԱԿ և ՏԻՐԱՆ (ձախ կողմէն կուգան):

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Որչա՛փ պատգուցիր զիս և դեռ չը գտանք... միթե խաբեցի՞ր զիս:

ՏԻՐԱՆ.— Ինչո՞ւ պիտի խաբեմ... Թշվառականները եկած ատենս կը շրջագային: Այս բարկությանս ատեն եթե գտնեմ՝ այնպիսի հարված մը պիտի տամ ինծի դեմ դնողին, որ երկու կտոր պիտի ըլլա:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Լո՛ւն, պոռոտախո՞ւս, զանոնք գտնելու է հիմա, վասնզի կես գիշերվան մոտ է... Գուցե բնակարանին դարձած ըլլան:

ՏԻՐԱՆ.— Ուրեմն վաղ գիշերվան ձգենք մեր ձեռնարկությունը, վաղ գիշեր անպատճառ կը կատարենք և ալ կը հաջողի:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Միթե մինչև վաղը մտատանջության և կարոտանաց դա՞ր մ'ալ պիտի անցնեմ ես. Ո՛չ, ո՛չ, չեմ կրնալ: Եւս սիրուն դիմանալ, միթե չգիտե՞ս, թե ի՞նչպես կայրի սիրտս...

ՏԻՐԱՆ.— Ուրեմն մեկ մը երթամ տանը կողմերը դիտեմ, դու

հոս կեցիր. եթե օգնության հարկ ըլլա, ես նշան կընեմ և իսկույն հասիր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ուրեմն գնա՛, Տիրա՛ն, պարապ չը դառնա՛ (Տիրան աջ կողմեն կը հեռանա):

Տ Ե Ս Ի Լ Թ

ՍՈՒՐՄԱԿ (առանձին)

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մուկգի՛ն կիրք, դեռ չի՞ պիտի մարիս. քու դժոխային բոցերդ դեռ պիտի լափե՛ն սիրտս. այս քանի՛ անգամ է որ անողորմ ձեռքս անմեղներու արտասուքը և մինչև անգամ հոր մը արյունը թափեց քու բոցերուդ վրա և դեռ դու չը մարեցար. սի՛րտ իմ, միթե չը լսեցի՞ր քիչ մը առաջ անոր ձայնը, որուն ողբական եղանակը դու սորվեցուցիր. նա միայն անմեղություն և սեր գիտեր, դու անոր սորվեցուցիր, թե ի՛նչ է վիշտը, ի՛նչ է ոճիրը... Դեռ իր ձայնը սրտիս խորերը կը մրմնջե, դեռ իր տեսքը հոգիս կը խռովե, և դեռ իր անեծքը սարսուռ կազդե ինձ, արեգական լուսին մեջ երկյուղով կը պտտիմ՝ վախնալով որ չըլլա թե արտասվաթոր և հերարձակ կույսեր ելնեն դիմացս և զիս վագրերու նման հոշոտեն... Գիշերն ինձի համար թանձր քող մը ըրած եմ ոճիրներս ծածկելու համար.. (Արշալույսին քաղցր ծագումը, որ անմեղներու զվարթություն կը ցողե, ընդհակառակը զիս կը զարհուրեցնե, կը փախչիմ ես անոր տեսքեն անտառներու խորերը և իմ ոճիրներուս վրա կը խորհիմ): Ոտքի ձայն մը կա... մեկը կը վազե (աջ կողմը³⁰ նայելով), Տիրանն է... Հաջողեր է... Շուշանն է իր գրկացը մեջ (մե-

կուսի) քաջալերությո՞ւն... մի՛ դողաք, բազում կենե՛ր,
պետք է որ Տիրան մեռնի և այս փոսը անոր գերեզմանն
ըլլա, ուսկից անկարելի ըլլա ելնել... որպեսզի իմ գաղտ-
նիքս գիտցող չըլլա և բախտիս ալ ընկեր չունենամ:

Տ Ե Ա Ւ Լ Ժ

ՍՈՒՐՄԱԿ, ՏԻՐԱՆ, ՇՈՒՇԱՆ (մտած)

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Կեցցե՛ս, Տիրան... քաջ ես եղեր...

ՏԻՐԱՆ.— (Շուշանը գիրկը) Շունչս կտրեցաւ... Հոգնեցա...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մարա՞ծ է:

ՏԻՐԱՆ.— Այո՛:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ի՞նչպես հաջողեցար:

ՏԻՐԱՆ.— Երբ ասկե բաժական հեռացա՝ տեսա, որ առջևես
կերթային. աղեկ մը վերարկուիս մեջ պլլվեցա չը ճան-
չըցվելու համար. քիչ մը մոտեցա և տեսա որ Մարիամ,
կինդ, հետերնին կը խոսակցեր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մարիա՞մ, կի՞նս... Ի՞նչ կը խոսակցեին...
(սոսկալով):

ՏԻՐԱՆ.— Ականջ չի դրի... իսկույն Վարդի վրա հարձակեցա
և դաշույնի հարվածով մը գետին տարածեցի զայն:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մահացո՞ւ էր հարվածը³¹:

ՏԻՐԱՆ.— Ո՛չ... բայց խորունկ... Հետո Շուշանը գիրկս առած
երբ կուգայի՝ տեսա, որ ձեռք մը գիս կը բռնեք, «որ-
դի՞ս» կաղաղակեր... Դարձա և տեսա, որ Մարիամն էր.
ուժգին կից մը տվի և զայն շնչասպառ գետին փռեցի,
որով առանց արգելքի հասա հոս... օ՛ն, ուրեմն ի՞նչ պի-
տի ընենք... շուտ, վտանգ մը չը պատահի:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Գիրկս տուր (Շուշանը մեկ թեկն վրա առնելը
և դաշույնով մը Տիրանը զարնելը մեկ կընեն). դու մե-
ռի՛ր, որ ես աղեկ մը խորհիմ ընելիքս:

ՏԻՐԱՆ.— Ա՛հ, ապերա՛խտ... նենգավո՛ր...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մատենե՛ գիս հիմա... Հանդարտե՛ սիրտ իմ, ալ
մատնիչ չի կա, հանգիստ կյանք վայլե:

ՏԻՐԱՆ.— Այս մարդը իր հայրը՝ Վահրամ նախարարն³²
սպաննեց...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Խեղճ Տիրան, միայն գիշերային լռությունը կը
լսե քեզի...

ՏԻՐԱՆ.— Ո՛չ... Աստված մը կը լսե... (կը մեռնի. Սուրմակ՝
Շուշանը գիրկը, երթալու կըլլա):

ՄԱՐԻԱՄ.— (դրսեն) Ա՛հ... ո՛վ զարկավ զավակս...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ո՛վ երկինք, ինքն է... մի՛ կթոտիք, ծռնկե՛ր,
հառաջ գացեք... Եվ դու, վա՛տ սիրտ, ինչո՞ւ կը զար-
հուրիս կնոջմե մը, դու որ այսչափ եղեռն գործելե չը
զարհուրեցար... հանդարտե՛...

Տ Ե Ս Ի Լ Ժ Ա

ՆՈՒՅՆՔ և ՄԱՐԻԱՄ

ՄԱՐԻԱՄ.— (հերարձակ գալով) Մարդասպա՛ն, ի՞նչ ըրիր
զավակս:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մարիա՛մ, բավական է, թո՛ղ գիս, խոչընդոտ
մի՛ ըլլար ինձ, Եսպա թե ոչ կսպուննեմ զքեզ ալ:

ՄԱՐԻԱՄ.— Այս ձա՛յնը... այս ձայնը պիտի ճսնչեմ ես...
Ո՛վ ես դու...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մի՛ հարցնեիր անունս... Քու հիշատակդ բավա-

կան հալածեց զիս, գիշեր ցորեկ ձայնդ ականջես չի
դադրեցա՛վ, ալ բավական անիծեցիր զիս...

ՄԱՐԻԱՄ.— (փոքր երթալով և դիտելով) Սուրմա՛կ... (ճիշ
մը արձակելով) Ա՛հ... մարդասպա՛ն, դարձյա՛լ դու ես...
Անիծյա՛լ ըլլաս հալիտյան... (հուսահատ ծունր կիջնե,
Սուրմակ Շուշանը գիրկը առած կը հեռանա: Վարագույրը
կիջնե):

(Վերջ և ԱՐԱՐՎԱՄԻՆ)՝³³

ԱՐԱՐՎԱԾ Բ

Արշալույս.— Պարետա տանը պարտեզը.— Քարե արձա-
նակներ.— Աջ կողմը Պարետա տունը:

Տեսիլ Ա

ՊԱՐԵՏ և ԳՈՒՐԳԵՆ (տեսաբանը մտնելով)

ՊԱՐԵՏ.— Ի՞նչ է խնդիրքդ, խոսե, ծերունի՛դ Գուրգեն, պի-
տես ու երբեք քու խնդիրքներդ մերժած չեմ...

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Գիտե՞ս ո՞րչափ քաղցր է զավակ մը...

ՊԱՐԵՏ.— Անտարակույս, զավակ մը հոր մը կյանքն է...

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Եվ զավկի մը արցո՞ւնքը...

ՊԱՐԵՏ.— Կարծես թե հոր մը մահվան փոսը կը .իորե, ինչ-
պես ու ինձ ալ պատահեցավ... Որդիս այն գիշերվրեն
ի վեր, յորում դու ճամբուն վրա վիրավորյալ տեսնելի՛ր !
Հոս բերի, այն գիշերվրեն ի վեր միշտ կարտասվե իր
սիրուհվուն՝ Շուշանին համար, զոր որք ճանչելով ման-
կութենե ի վեր իմ տունս կը պահեի: Շիտակը ըսելով, ես
ալ կուլամ այն անմեղ աղջկանը կորստյանը վրա, զոր
զավկի պես կը սիրեի, և քանի մը շաբաթե ետքը զինքը

իմ որդւոյս հետ ամուսնացնելու միտք ունեի... Բայց, ավա՛ղ...

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Քանի որ գիտես, թե որչա՛փ դառն է այս վիշտը, ուրեմն մտիկ ըրե... Երեկ դաշտեն տնակս դարձա, աղջիկս զիս տեսնելուն պես գիրկս նետվեցավ: Ես չի նշմարեցի բնավ, թե իր այտերն արտասովաթոր էին. քիչ ատեննն սրտիս վրա թացություն մը զգացի. վեր առի աղջկանս գլուխը և տեսա, որ հուշիկ մնջիկ կարտասովեր... «Ի՞նչ ունիս, դուստր իմ»,—ըսի սոսկմամբ: Իսկ նա... «Թշվառ եմ, հայրի՛կ»,—պատասխանեց: Այս խոսքը զիս խռովեց, կուրծքիս վրա սեղմեցի յուր անուշիկ դեմքը և «Խոսե, ի՞նչ ունիս» հարցուցի... Ինքը «Կը սիրեմ» բառը արտասանեց և արտասուքն իր խոսքն ընդմիջեցին... Վերջապես իր բերնեն առի, թե քու որդիդ՝ Վարդը, կը սիրե եղբւր:

ՊԱՐԵՏ.— Իմ որդի՛ս...

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Այո, «Եվ եթե չը կրնամ իրեն ամուսինն ըլլալ, հայրիկ, միշտ թշվա՛ռ պիտի ըլլամ»,—ըսավ նա... Ո՛հ, աշխատեցա զինքը համոզելու, բայց չը կրցա իր դիտավորութենն շրջել. ինչ ընելիքս չեմ գիտեր, միայն կը մտածեմ, որ եթե իմ դուստրս թշվառ ըլլա, ի՞նչ պիտի ընեմ ես... Բոլոր հուլիսս քու վրադ է, ո՛վ առաքինիդ Պարեմ, դու միայն կրնաս աղջիկս իրեն սպառնացող թշվառութենն ազատել, թող ես մեռնիմ և աղջիկս երջանիկ ըլլա... Ես միայն աղջկանս՝ համար կապրիմ, աղջկանս ժպիտներուն մեջ է իմ կյանքս... Այս մազերը, որ մեկ մեկ վշտով ճերմկեցեր են՝ փետտելով յուր՝ ոտիցը տակ կը սփռեմ՝ եթե ասանկով իր՝ երջանկությունը ստանալս

գիտնամ: Ես ամեն վայրկյան մտատանջության մեջ եմ, որ ըլլա թե դժգույն շրթունքներս աղջկանս շիրմին ցըրտությունն զգան:

ՊԱՐԵՏ.— Մխիթարվե՛, ծերունի՛դ Գուրգեն, մի՛ հուսահատիր այդպես. անշուշտ երկինք ալևոր հոր մը վրա կը գթան և շեն թողուր, որ նա իր անմեղ աղջկան արտասուքը տեսնե... Տե՛ս, ես ի՞նչպես կը համբերեմ իմ միակ որդի-վույս սրտաճմլիկ հառաչանացը, որ իր հայրը թողած՝ գիշեր ցորեկ առանձնության մեջ արտասուք կը թափե... Ա՛հ, անիծյալ ըլլա այն, որ իմ զավակս այսպես թշվառ ըրավ. ահա մեր երկուքին վիճակն ալ միևնույնն է... Հիմա ես որդիվույս կառաջարկեմ քու աղջկանդ սերը, և՛ եթե ընդունի, թե դու երջանիկ կըլլաս և թե ես...

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Ո՛հ, օրհնյալ ըլլաս, առաքինիդ Պարետ, որչա՛փ բարեսիրտ ես... Հիմա ժամանակն անցած է. ես դաշտ կերթամ, իրիկունը կը տեսնվինք... Մնաս բարյա՛վ (ձախ կողմեն կը հեռանա):

ՊԱՐԵՏ.— Երթաս բարյա՛վ (խորեն կը հեռանա):

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՎԱՐԴ (առանձին)

Երբ արշալույսը կը ծագի, կը կարծեմ որ Շուշան գիրկս է... և կը խաբվիմ միշտ... Անձկանոք և հուսով՝ առավոտյան սիրո սուրհանդակ զեփյուռին կսպասեմ, որ գուցե Շուշանես ողջույն մը կամ համբույր մը բերե ինձ. իսկ նա լռիկ մնջիկ կը սահի և իր հետքին վրա կարծես թե սուգ կը ծավալե. ուրեմն մեռա՞վ Շուշան, պատաս-

խան տվեք, անտաւք և հովիտք, թոռմեցա՞վ այն քրն-
քույշ ծաղիկը... Դուք կը լռեք և պատաւսխան շե՛ք տար...
ա՛հ, հասկցա, անիծյա՛լ ըլլա այն գիշերը... Նորածին
լուսին մը բոլորեցավ, ի զո՛ւր սիրտս հույսով կը խայ-
տա դեռ... Գուցե ինքը, երկինքն է հիմա, ինձ կսպասե,
որ երթամ գրկեմ զինքը. երթամ համբուրել այն շրթունք-
ները⁵, որոնք հավիտենական սեր մըմնջեցին... չեմ կըր-
նար դիմանալ ես⁶ այս կարոտուն⁷, կենացս օրերը, սըր-
տիս խորերը⁸ վիշտ տպավորելով կանցնին. առավոտյան
ցողի կաթիլները մեկ մեկ արտասուք են աշացս և ծաղ-
կունք՝ մեկ մեկ տխուր⁹ հիշատակներ... Սիրուհւո մը
հիշատակը միշտ կը տանջե զիս... Միայն շիրիմը պիտի
կարենա սիրտս վշտերն արգելուլ (դաշույնը կը ճաննե).
ուստի թող այս դաշույնը ծակե սիրտս, ալ թո՛ղ մեռնիմ
ես... (իմ գլխիմ գարնելու կըլլա, Պարետ վրա կը հասնի
և կը բռնե):

Տ Ե Ս Ի Լ Պ

ՎԱՐԴ և ՊԱՐԵՏ

ՊԱՐԵՏ.— Կեցիր, ի՞նչ կընես, որդյա՛կ, կը մոռնա՞ս քու
խղճալի հայրդ, չե՞ս գիտեր ի՞նչ կընես իրեն...

ՎԱՐԴ.— Ա՛հ, թո՛ղ որ մեռնիմ ես, հա՛յր իմ, թո՛ղ որ երթամ
իմ անձկալիս գրկեմ:

ՊԱՐԵՏ.— Ուրեմն քու ալևոր հորմե՞դ ավելի կը սիրես զին-
քը:

ՎԱՐԴ.— Ո՛չ, հա՛յր իմ, բայց առանց իրեն չի պիտի կարե-
նամ ապրիլ ես:

ՊԱՐԵՏ.— Եվ դու մեռնիս և¹⁰ երջանիկ ըլլաս. ի՞նչ ընե հայրդ այն ատեն մինակ՝ աշխարհիս վրա, զո՞վ իբր սփոփանք՝ յուր¹¹՝ գրկացը մեջ սեղմե. միայն զքեզ ունի, դու ես իր միակ զավակը. այն ատեն որո՞ւն գրկացը մեջ հանգչեցնե իր ալևոր ճակատը... համբերե՛, որդյա՛կ իմ, գուցե դեռ կապրի Շուշան, թերեւ օր մը գա զքեզ գտնելու... և եթե զքեզ մեռած գտնե, այն ալ թշվառ պիտի¹² ըլլա¹³. համբերե՛, անշուշտ երկինք օր մը կը լսեն մեր աղաչանացը... բայց, որդյա՛կ իմ, եթե կը սիրես քու հայրդ, ջնջե՛ սրտեդ Շուշանա հիշատակը և պիտի տեսնես որ դու և ուրիշներն ալ երջանիկ պիտի ըլլան:

ՎԱՐԴ.— Ի՞նչպես...

ՊԱՐԵՏ.— Գուրգենա աղջիկը զքեզ կը սիրե և գիշեր ցորեկ քեզի համար կարտասովե եղեր, դու գիտես թե ինչ գեղեցիկ և պարկեշտ աղջիկ մ'է:

ՎԱՐԴ.— Կը ցնորի՞ս, հա՛յր իմ, ե՞ս ջնջեմ սրտես Շուշանա հիշատակը և ուրիշ մը սիրեմ... Եվ այն ատեն հովիտներն ու անտառներն լեզու պիտի ելնեն և «սիրադրո՞ւժ» աղաղակելով նախատանաց փուշեր պիտի սփռեն ոտիցս ներքե... Այն լուսինը, որ մեր սիրույն վկայն հղավ, ամպերու ետե պահվըտած, ատելություն պիտի սնուցանե ինձի դեմ... Ո՛հ, ո՛չ, չեմ կրնար մոռնալ զինքը և իր սերը... Ինչո՞ւ արգիլեցիր զիս մեռնելե, հա՛յր իմ, այս վայրկեանին գուցե մեր հոգիները զիրար կը գգվեին, գուցե Շուշանա գիրկն էի ես հիմա:

ՊԱՐԵՏ.— Եվ քու հա՞յրդ... Եվ այն ատեն քու ալևոր հորդ վշտահար սիրտը գերեզմանիդ ցրտասարսուռ քարին վրա

սառիլ սկսեր էր... Ո՛հ, հիմա կը հասկնամ, որ գիտ չե՛ս սիրեր եղեր, Վարդ:

ՎԱՐԴ.— Ա՛հ, ո՛չ, կը սիրեմ զքեզ, հա՛յր իմ, ուզե արյունս՝ կյանքս կուտամ, բայց մի ուզեր սիրտս. թո՛ղ որ այս սիրտը Շուշանա սիրուն համար հալի և մաշի... Չեմ կրնար ուրիշ մը սիրել... Շուշանա տխուր ձայնը ականջես չը դադրիր, «միշտ սիրե գիտ»,— կը մրմնջե... Չե՛մ կրնար, եթե Շուշան կենդանի է, թշվառության բաժակը մատուցանել անոր, իսկ եթե մեռած է՝ գինքը իր գերեզմանին մեջ խռովել... Եթե ուրիշի մը գիրկն ըլլամ, իր հառաչանքներն ականջիս քովն պիտի սլանան, քնույս ատեն յուր¹⁴ արտասուքը ականջիս քով պիտի մրմնջեն... Իր արտասվաց ամեն մեկ կաթիլը մեկ մեկ խղճի խայթ պիտի ըլլա սրտիս... Շուշանա շրթունքներեն, ուսկից միայն համբույր կը բխեր, այն ատեն անեծք պիտի թոթափին... Իր աչացը մեջ, ուր միայն ժպիտք կը խայտային, այն ատեն ատելության շանթեր պիտի փայլատակին... Ո՛հ, ի՜նչպես ուրիշ մը սիրեմ, հա՛յր իմ:

ՊԱՐԵՏ.— Եթե ուրիշ մը չե՛ս սիրեր, ուրեմն դադրե՛ ալ հառաչելե, որպեսզի քու հայրդ ալ դադրի վշտանալե. չե՛մ բռնադատեր զքեզ, որդյա՛կ իմ, որ ուրիշ մը սիրես, այլ կը փափագիմ, որ ալ հուսահատ ու տխուր չի տեսնեմ զքեզ... Եթե արտասվաց կաթիլ մը շողշողե աչացդ մեջ, եթե խղզուկ հառաչանք մը թռչի շրթունքներեդ այսուհետե, գիտցիր որ քու ծերունի հայրդ ալ պիտի սկսի գերեզմանին աստիճանները շփել...

ՎԱՐԴ.— (արտասվելից) Ո՛հ, անկարելի է, հա՛յր իմ... Եթե այդպես է, ուրեմն կը թողում ես այս տնակը և լեռնն լեռ

կը թափառիմ, որպեսզի դու իմ հուսահատությունս չը տեսնես... կը հեծեմ միայնակ գերեզմաննոցներուն խորերը, ինչպէս որ արտասուքս և հառաչանքս դադրին... և սե հողեր ծածկեն իմ գլուխս:

ՊԱՐԵՏ.— Ո՛հ, չէ՛, որդյակ իմ, իմ գիրկս եղի՛ր, իմ գիրկս հեծե՛, ես ալ քեզի հետ պիտի հեծեմ... Դու արտասովոր թրջե այս ալեոր ճակատը և ես ալ իմ արտասովախառն համբույրներովս ծածկեմ քու քաղցր դեմքըդ... Ո՛հ, մի՛ զատվիր իմ գրկես, ա՛հ, երբե՛ք, երբե՛ք, զավակս...

ՎԱՐԴ.— Չէ՛, չէ՛, հա՛յր իմ... Դադրե՛... Ես միշտ քու քովդ պիտի ըլլամ...

ՊԱՐԵՏ.— Օրհնյա՛լ ըլլաս, իմ սիրուն զավակս... Բայց խոստացիր, որ ես քու քովդ շեղած ժամանակդ ալ չի պիտի լաս:

ՎԱՐԴ.— Կը խոստանամ, հա՛յր իմ, ապահով եղիր...

ՊԱՐԵՏ.— Շատ աղեկ, որդյա՛կ իմ, այդպես քու հայրդ ալ երջանիկ կընես (տանը դռնեն ներս կը մտնեն). խեղճ Գուրգեն...

Տեսիլ Դ

ՎԱՐԴ (առանձին)

Խեղճ հայրիկ... Որչա՛փ վշտացուցի զինքը... Շուշա՛ն, տես քու սիրուդդ համար հորս ցամբած աչքերէն արցունք հոսեցուցի... Ո՛հ, գիտեմ որ դու հորմես քաղցրը ես ինծի, երբ հուշիկ մնջիկ գիրկս կը ննջես... երբ «կը սիրեմ զքեզ» խոսքը միշտ ականջիս կը կրկնես...

Շա՛տ քաղցր ես դու, ո՛հ... շա՛տ քաղցր... (ձեռոքները
սր ծածկած արթուակի մը վրա կը նստի հուսահատ):

Տ Ե Ա Ր Ի Ե

ՎԱՐԴ (Սուրմակ աղփառի զգեստով ձախ կողմեն կը մտնէ)

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Տեսնենք քիչ մ'ալ այս արհեստը ձեռք առնենք,
ավազակությունը դժվար է և վտանգավոր, իսկ այս ար-
հեստը՝ դյուրին և անվտանգ... Թեպետև Շուշան կը սիրե
զիս, բայց դարձյալ ոսկիեն չեմ կրնար բաժնվիլ... Քա-
նի մը ժամանակե ի վեր է որ վրաս տարօրինակ ազա-
հություն մը տիրած է (Վարդը տեսնելով), կարծեմ Վար-
դըն է սա... որչա՛փ թշվառ է... օ՛ն, պաշտոննիս կա-
տարենք. Վարդ բավական հարուստ է... Հիմա լալ ձեաց-
նելու և ցավալի դիպված մը հորինելու է. այն ատեն ոչ
միայն դիմացինս յարտասուս կը շարժեմ, այլ քսակն ալ
կը պարպեմ. ահա երջանիկ արհեստ մը, որով մարդ
ստակի տեր կըլլա առանց շարաշար հոգնելու... (կը մո-
տենա):

ՎԱՐԴ.— Ինչո՞ւ համար եկեր ես հոս, բարի մարդ, ի՞նչ կը
խնդրես...:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (լալ կեղծելով) Եթե զիս աղեկ մը դիտես՝ կը
հասկնաս հոս գալուս պատճառը...

ՎԱՐԴ.— Կարծեմ աղքատ ես և ողորմություն խնդրելու եկած
ես...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Տե՛ս, ողորմած մարդը, ինչպես կը հասկնա
թշվառի մը վիճակը... սիրելի՛ որդյակ, երեք հատ¹⁵ փոք-
րիկ տղաքներ ունիմ առանց մոր, երկու երեք օ՞ր կա որ

դժբախտությամբ աջ թևս կոտրեցավ և աշխատությամբ սնունդ հայթայթելու անկարող եմ, երկու օր կա որ ես անոթի, տղաքս անոթի՝ թշվառության մեջ կը տառապինք... Փոքրիկ խեղճերը բոլորտիքս ժողված «Հայրի՛կ, անոթի ենք» ըսելով կուլան կողբան... Ո՛ր հոր սիրտ կը դիմանա ասանկ ողորմելի տեսարանի մը... Քանի մը անգամ հուսահատութենես ինքզինքս սպաննել ուզեցի, բայց տղայոցս ապագա վիճակը նախատեսելով՝ ետ կեցա դիտավորութենես և սկսա տունն տուն ողորմություն խնդրել. շատերը վոնտեցին զիս, հազիվ քիչ մը ստակ ժողվեցի, և ան ալ տուն տարած ատենս ավազակները կողոպտեցին... ա՛հ, գոնե դուն, գթած զավակ, հանուն սիրելվույդ ըլլա, մեկ ողորմություն մը շնորհե և ազատե թշվառ ընտանիք մը:

ՎԱՐԴ.— Խեղճ մարդ, առ սա քսակը և գնա շուտ տղաքդ խնամե... սա քսակը, որ քեզ կուտամ, իմ բոլոր հարստությունս է (փակ մը կուտա):

ՍՈՒՐԲԱԿ.— (առնելով) Շնորհակալ եմ ազնի՛վ զավակ... Աստված զքեզ սիրելյացդ գրկեն չի բաժնե... Մնաս բարյա՛վ: (Գացած ատեն) Խեղճ Վարդ, իր սիրուհին հափըշտակելես զատ քսակն ալ առի. գործերնիս աղեկ սկսավ... Տեսնենք... (Երթալու ատենը Մարիամ դիմացը կելնե, Սուրմակ գայն տեսնելով կանապարե և Մարիամ սոսկման ճիշ մը արձակելով կը նվաղի):

ՎԱՐԴ և ՄԱՐԻԱՄ

ՎԱՐԴ.— Ի՞նչ եղավ այս կինը, պիտի ճանչեմ ես զինքը...
Մա՛յրս, այո՛, մա՛յրս է... Ի՞նչ խորհրդավոր տեսա-
րան... այս մարդը ո՞վ էր արդյոք (զայն գրկելով) մա՛յր
իմ... մա՛յր իմ... Ի՞նչ եղար հանկարծ... խելքդ գլուխդ
բեր, խոսե...
ՄԱՐԻԱՄ.— (սթափելով և զայն դիտելով) Աստվա՛ծ իմ...
զո՞վ կը տեսնեմ...

ՎԱՐԴ.— Մի վարանիր, մա՛յր իմ, քու որդիդ՝ Վարդն է գրը-
կացդ մեջ։

ՄԱՐԻԱՄ.— Կը խաբես զիս, միթե չը մեռա՞վ Վարդ այն սև
գիշերը։

ՎԱՐԴ.— Ո՛ւ, ո՛ւ, ազատեցավ Վարդ այն նենգավորին տված
հարվածեն... Բայց իցի՛վ թե այն գիշերը մեռնեիր... այլ
ըսե, մա՛յր իմ, ո՞վ էր այն աղքատը... ինչո՞ւ իր¹⁶ տեսքը
խոռովեց գլխի։

ՄԱՐԻԱՄ.— (մեկուսի) Խեղճ տղա, յուր¹⁷ հակառակորդը չի
ճանչեր... (բարձր) Մարդադեմ հրեշ մ'է նա, որ այս
ողորմելի կերպարանոք...

ՎԱՐԴ.— Հրե՛շ մը... Ճշմարիտ կըսես...

ՄԱՐԻԱՄ.— Ինչո՞ւ համար եկած էր հոս...

ՎԱՐԴ.— Եկավ, «խղճալի եմ» ըսելով քսակս առավ գնաց։

ՄԱՐԻԱՄ.— Անօրե՛ն... Միթե չի վախցա՞ր այս տեղն ալ ոտք
կոխելու, ուր անեծք կսպասեին քեզի... ա՛հ, այն ան-
մեղներուն անեծքը չը փշրեցի՞ն քու գլուխդ, երբ զիրենք
իրենց սիրելյաց գրկեն հափշտակեցիր. գերեզմանն՝ ան-

գամ կը գարշի քեզնե... Մեկ րտքդ քանի մը անմեղներու դիականց վրա կեցած է և մյուս ոտքդ դժոխոց բերանդ կը նայի, և դեռ՝ առանց սարսափելու երկնից շանթերեն, ըրած ոճիրներուդ վրա կյանք կը շնչես, անզգա՜ն...

ՎԱՐԴ.— Քու խոսքերդ սոսկումն կազդեն ինձ, մա՛յր իմ...
Ի՞նչ ըսել կուզես, չեմ հասկնար...

ՄԱՐԻԱՄ.— Ըսել կուզեմ, որ ես ալ քիչ ատենեն այն անօրենին ոտիցը պատվանդան եղող դիակներեն մեկն պիտի ըլլամ... Անօրեն մ'է նա, նա է որ քու մայրդ գրկեդ հափըշտակեց, նա է որ քու սիրուհիդ գրկեդ հափըշտակեց...

ՎԱՐԴ.— Ա՛հ,¹⁹ Շուշանս հափըշտակե՛ց... (ծախեն վազելով):

ՄԱՐԻԱՄ.— Կեցի՛ր, կեցի՛ր... Ո՛հ, գնաց (ինքզինքին գալով) արդյոք ստուգիվ որդի՞ս էր որ տեսա, եթե ոչ՝ գերեզմանն փախած տնհանգիստ ստվեր մը, որ սիրուհին կը փնտռե:

Տ Ե Ս Ի Լ Է

ՊԱՐԵՏ և ՄԱՐԻԱՄ

ՄԱՐԻԱՄ.— Վա՛րդ, չըլլա՛ որ սպաննե զինքը, ի՞նչ ըրի ես...

ՊԱՐԵՏ.— Զավա՛կս սպաննե... Ի՞նչ կըսես, կին դու...

ՄԱՐԻԱՄ.— Զավակս մարդասպանի մը գիրկը կը վազե,
ազատենք:

ՊԱՐԵՏ.— Ի՞նչ պատահեցավ տե՛ր Աստված, բայց ո՞վ
ես դու...

ՄԱՐԻԱՄ.— (արտասովալից) Յուր՝²⁰ մայրը...

ՊԱՐԵՏ.— (զարմացմամբ) Մարիա՛մ...

ՄԱՐԻԱՄ²¹.— Որ ամուսնույն ծնկացը կը փարի (վարագույրը
կիջնե):

(ՎԵՐՋ Բ ԱՐԱՐՎԱԾԻՆ)²²

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Մ Ք

Մաղկազարդ հովիտ մը.—Աջ կողմը բլուր մը.—Ետեր
շէններ, որոնց ստորոտը ժայռերուն վրայէն ջրվեժ մը կը
սահի:

Տ Ե Ս Ի Ն Ա

ՎԱՐԴ (առանձին)

Մինչև ցե՛րք իմ հայրենի տնակս թողած պիտի թա-
փառիմ շնչասպառ քեզի համար, Շուշա՛ն, զքեզ հափըշ-
տակող ավազակին ետեան, պիտի գտնեմ զքեզ... Ո՛հ,
եթե յերկինս թռար, ցցուր անգամ մը գոնե քու լուսա-
տիպ դեմքդ ամպերուն ետեան... Տեսնեմ և մեռնիմ, գամ
և զքեզ գտնեմ... Ա՛հ, սե՛ր, սե՛ր, երանի թե ոչ քու
քաղցրությունդ և ոչ ալ քու վշտերդ զգայի... Այլ ի՞նչ կը-
սեմ ես... Սիրեցի Շուշանը և սիրո համար են համբույր,
ժպիտ, հառաչանք և արտասուք... Բայց երբ միտքս կու-
գան այն օրերն, երբ մենք Շուշանա հետ իրարու գիրկ՝
իրարու շնչով կապրեինք, հիմակվան՝ իրմե հեռու ան-
ցուցած վայրկյաններս մեկ մեկ փոթորկալից գիշերներ
են առանց արշալույսի... Ո՛վ հրեշտակդ գթո՛ւթյան,

թռի՛ր երկնից կամարեն և այս արտասուքս քու թևոցդ վրա ժողվելով Ամենակալին տար, ըսե՛ իրեն, թե վայրկյան մը չեմ մոռցած զինքը...

Տեսիլ Բ

ՎԱՐԴ և ԳԵՂԱՄ (նիհար, դեղնած՝ և կրփա կերևի)

ՎԱՐԴ.— (Գեղամը տեսնելով, որ հուսահատ և համբափայլ կուգա) Ահա, հուսահատ երիտասարդ մ'ալ... կարծես թե նա ալ ինձ նման սիրուհին կորսնցուցած է... Նա ալ ինձ նման թշվառ է... և հառաչելով ուրվական մը դարձեր է:

ԳԵՂԱՄ.— Քիչ մ'ալ թող զիս, ո՛վ անողորմ հիշատակ, ալ բավական գերի եղավ քեզ սիրտս... բայց դու ինձ մտիկ չես ըներ... Դու զիս չի պիտի թողուս ինչվան որ աչքերու չը մթազնին... Ո՛վ սեր, մինչև ցե՛րք օձի պես սրտիս արյունը պիտի ծծես... ե՛րբ պիտի հագենաս... Շուշա՛ն, երանի՛ թե աչքերս զքեզ տեսած չըլլային բնավ...

ՎԱՐԴ.— (մեկուսի) Շուշա՛ն... Ո՛վ երկինք... Ի՞նչ անուն էր որ լսեցի օտարականի մը բերնեն (անոր մոտենալով) . այն աղջիկը որուն անունը թռավ հիմա շրթունքներեդ, կը ճանչե՛ս... Տեսա՞ր զինքը, խոսե՛, շուտ խոսե՛...

ԳԵՂԱՄ.— Այն աղջի՛կը... Ա՛հ... Կը սիրեմ ես զայն:

ՎԱՐԴ.— Կը սիրե՞ս... Իսկ ի՞նքը:

ԳԵՂԱՄ.— Մերժեց իմ սերս...

ՎԱՐԴ.— Ո՛հ... բայց ո՞ւր և ե՛րբ տեսար զինքը...

ԳԵՂԱՄ.— Ամիսս մը ավելի է, որ գիշեր մը անտառի մը եզերքը տեսա զինքը, հոն հայտնեցի իմ սերս և նա մեր-

ժեց, ուրիշ մը կը սիրեր, Վա՛րդը... Միշտ «Վարդ» կը թռեր իր բերնեն:

ՎԱՐԴ.— Ո՛հ, Շուշա՛ն, ես գիտեի, որ դու յամենայն սրտե կը սիրես զիս...

ԳԵՂԱՄ.— Ի՛նչ... Զքեզ կը սիրե՞ միշտ... ուրեմն Վա՛րդն ես դու... Բայց ո՛ւր է ինքը... Ա՛հ, շնորհք ըրե, գոնե վերջին անգամ մը տեսնեմ յուր² դեմքը, թեպետ նա զիս չը սիրեր... Ո՛հ, վերջին անգամ գեթ... Կը տեսնես որ ալ պիտի մեռնիմ...

ՎԱՐԴ.— Եվ դու ալ իմ արցունքներս կը տեսնե՞ս:

ԳԵՂԱՄ.— Ա՛հ... Մեռա՞վ:

ՎԱՐԴ.— Ո՛չ, հափշտակեցին:

ԳԵՂԱՄ.— Հափշտակեցի՞ն:

ՎԱՐԴ.— Հիմա ես ալ տեսնել կուզեմ յուր³ դեմքը, գոնե վայրկյան մը. այլ չի կա՛:

ԳԵՂԱՄ.— Ուրեմն առանց զինքն⁴ անգամ⁵ մ'ալ տեսնելու, պիտի մեռնի՞մ:

ՎԱՐԴ.— Եվ պիտի անիծե՞ս իմ Շուշանս, որ քու սերդ մեր-ժեց...

ԳԵՂԱՄ.— Ո՛հ, ո՛չ, զինքն օրհնելով պիտի մեռնիմ... վասընզի դեռ կը սիրեմ զինքը... Պիտի անիծեմ այն օրը՝ յորում զինքը տեսա հովտի մը մեջ, որ առվակի մը եզերքը հանգչած կը դիտեր թե ի՞նքն ավելի անբիծ է՞ եթե՞ առվակը...

ՎԱՐԴ.— Ո՛հ, Շուշա՛նս... Եվ միթե առվակեն⁶ անբիծ չէ՞ր...

ԳԵՂԱՄ.— Այո՛... Վերջին հարված մը կը պակսեր... Պիտի մեռնի՞մ... (բլրիճ ետևեն կաներևութանա):

Տ Է Ա Ի Լ Պ

ՎԱՐԴ (առանձին)

Քունն արտեանացս վրա կը ծանրանա... Երեք օր է որ աչքս չեմ գոցած... Ա՛հ, հոս քիչ մը նիրհեմ... գուցե երազիս մեջ տեսնեմ Շուշանս և կարոտս առնում... Շուշա՛ն, մի՛ մոռնար զիս բնավ... (ծառին կրթնած ֆնանալու կրկնա, իսկույն հետևյալ երգը կը լսվի՝ զոր մտախոհ և ապշած մտիկ կրնես):

Ս Ի Ր Ե Ր Պ

Ա՛հ, արշալույս փայլաճավալ,
Ցողե՛ր յերկիր ցող և նըշույլ,
Տես յանտառին⁹ նսեմաստվեր
Լսվին թրուշնոց փողոց երգեր:

Արի, զարթի՛ր, դու, վա՛րդ փութով,
Ցանտառս, հովիտս Արարատյան¹⁰,
Օ՛հ, սիրտ ի սիրտ և թև ի թև
Մինչ երեկո առցու՛մ մե՛ք ման:

Համբույր հազար հողմույն ընդդեմ,
Եվ անդաճող սգել¹¹ զսեր
Ի շուրթն ի սիրտ և ի հոգի
Ուխտել ըզսեր հավերժական:

Այս ե՛րգը... այս ձա՛նը... պիտի հիշեմ ես, կը դողա՛մ... սիրտս կը տրոփե... Այո՛, Շուշանա ձայնն է... Բայց ո՛ւր եմ ես... Երկի՛նքն եմ եթե ոչ երկրի վրա...

այո՛, այո՛, այն երգն է, զոր արշալույսին անկողնույս քով նստած կերգեր նա... Երկի՛նք և երկի՛ր, պատասխան տվե՛ք ինձ, ո՛ւր է Շուշանս... ուակի՛ց եկավ յուր ձայնը... Շուշա՛ն, հոս եմ հոս... իսկ դու ո՛ւր ես, գրկեմ զքեզ... սեղմեմ ձեռքդ սրտիս վրա (ծախ կողմեն շտապով կը մեկնի):

ՏԵԱԻԼ Դ

ՊԱՐԵՏ և ՄԱՐԻԱՄ (աջ կողմեն կուգան)

ՊԱՐԵՏ.— Ա՛հ, ո՛րչափ հոգնեցա... Այս ո՛րչափ քալեցինք, ե՛րբ պիտի գտնենք զինքը... արդյոք Վարդ թողո՞ւց զմեզ, իմ սիրելի որդյակս, որ իմ միակ հույսս և իմ ծերությանս նեցուկն էր...

ՄԱՐԻԱՄ.— Համբերե՛, սիրելի ամուսինս...

ՊԱՐԵՏ.— Համբերե՛մ... Այո՛, համբերեմ... Բայց այս քանի օր է որ իր հայրենի տնակը թողուց, հեռացավ և իր ալևոր հայրը հուսահատության մեջ ձգեց... Որդվույս այս բաժանումը կենացս փոթորիկն էր, որ պայթեցավ և կարծեմ միայն մահվան առջև պիտի խաղաղի... Այս խոսքը միշտ պիտի կրկնեմ. որդի մը հորը մահվան վրա քանի մը արցունք կը թափե, իսկ հայր մը որ որդվույն կենացը ամեն մեկ վայրկյանին մեն մի արցունք կը նվիրե... Ո՛հ, չը գիտեն որդիք հոր արժեքը... Վա՛րդ, Վա՛րդ, որչափ ապերախտ գտնվեցար քու ծերունի հորդ, որ ամեն մեկ վայրկյան քու երջանկությանդ համար կը մտատանջեր, և դու սիրուհվո մը համար մոռցար զինքը...

ՄԱՐԻԱՄ.— Սիրելի՛ ամուսինս, դու չը գիտե՞ս թե սերը որ-
չափ ազդեցութիւն ունի 17 տարեկան երիտասարդի մը
սրտին վրա, յորում դեռ նոր կը փթթին սիրո առաջին
ծաղիկները և որուն առջև շատ անգամ կը նվազի հայ-
րական սերը, այսուամենայնիւ շատ¹² անգամ¹³ հոր մը
կաթիլ մը արտասուքը կարող է մարել այն սերը... համ-
բերե, անշուշտ կը գտնենք զինքը և տնականիս կը դառ-
նանք խաղաղ կյանք¹⁴ վարելու համար. (մեկուսի) իսկ
իմ որդիս Գեղամս... Առանց անոր՝ ես չի պիտի կարե-
նամ երջանիկ ըլլալ:

ՊԱՐԻՏ.— Այո՛, համբերեմ... Բայց եթե չը գտնենք երբեք
զինքը, ի՞նչ պիտի ընեմ ես... Ո՛հ, արդյոք հուսահա-
տութենէն ինքզինքն սպաննե՞ց... Սոսկալի կասկած...
Արդյոք ո՞ր գետը քշեց տարավ իր ցուրտ դիակը, ո՞ր
վայրն արդյոք իր արյամբը կարմրեցավ. Վա՛րդ, Վա՛րդ,
արդյոք մահվան շունչը խամրեցո՞ւց զքեզ, ինչպես ձըմ-
ռան հողմը վարդը կը խամրեցնե... Ո՛հ, մեկը չի գար
ծերունի հոր մը ավետելու թե՛ «Քու որդիդ կենդանի է և
պիտի գտնես զինքը...» Կարծես թե բնութիւնը հուշիկ
մնջիկ որդվույս¹⁵ վրա կը սգա... (ձախ կողմէն նայելով)
ի՞նչ կը տեսնես... Ահա մեկը անտառին խորը կը թա-
փառի... արդյոք Վա՛րդս¹⁶ է... Ո՛հ, ի՞նչ ուրախութիւն,
եթե ինքն ըլլա (կերթա):

ՄԱՐԻԱՄ.— Գնա՛, գնա՛, կարելի է որ ինքն ըլլա:

✓

Տ Ե Ս Ի Լ Ե

ՄԱՐԻԱՄ (առանձին)

Բայց իմ Գեղամա ո՛վ պիտի դարձնե իմ գիրկս... Թեպետ ինքն ուխտազանցության մը կամ ոճիրի մը հիշատակն է, սակայն կը սիրեմ զինքը. երկու զավակներս ալ կորուսի. մին գտնելով՝ գուցե մյուսին հիշատակը մոռնայի... Բայց գիրկս երկուքեն ալ զուրկ է... Խեղճ ամուսինս, ո՛րչափ թշվառ է... արդյոք հիրավի Վա՛րդն էր տեսածը (ձախեն կերթա¹⁷):

Տ Ե Ս Ի Լ Զ

ԳԵՂԱՄ (աշխուժվր մեկը փնտռելով)

Գացեր է... Պիտի մեռնիմ... ահա մահը ճիրանները բացած՝ կսպասե որ երթամ գրկեմ զինքը... Այս ծաղկանց տակ թող թաղվին հույսս և սերս... Ի՛նչ եղա ես, ողբաձայն թել մը դարձա... Աներևույթ ձեռք մը գերեզման մը կը ցուցնե ինձ անդադար, զոր սերն իր արյունվա մագիլներովը ոտքերուս տակ փորեց. հո՛ն պիտի իջնեմ ես, Շուշա՛ն, վասնզի չափազանց սիրեցի զքեզ... Գերեզմա՛ն, թող հատակդ խոր ըլլա, որպեսզի գիշերվան լռության մեջ աշխարհիս երեսնն սլացող սիրո խոսքերուն և համբույրներուն մրմունջը չըլլա որ գերեզմանիս թափանցե և իմ վշտահար ստվերս յուր¹⁸ խոր քունեն արթնցնելով՝ աչքերեն արցունքի սառած կաթիլներ հոսեցնե... Ո՛վ սեր, դահի՛ճ երիտասարդաց, դու սրեցիր տապարդ... Մնաք բարյա՛վ, անտառք և հավիտք

և ամենայն զբոսավայրք մանկությանս... Մնաս բար-
յա՛վ, մա՛յր իմ, այսուհետև ինժի համար թափած ար-
ցունքներդ գերեզմանիս վրա ժողվե... Կարողություն չի
մնաց վրաս, ոտքերս կը դեղևին (ֆիչ ֆիչ կը տկաբանա
և վերջապես կիյնա) Ա՛հ, Շուշա՛ն... Մա՛յր իմ...

Տ Ե Ս Ի Լ Է

ՆՈՒՅՆ և ՄԱՐԻԱՄ (մտնելով)

ՄԱՐԻԱՄ.— Ի՞նչ ձայն է որ լսեցի... մեկը «Մայր իմ» կաղա-
ղակեր (կը տեսնե Գեղամը, ֆովը կը մոտենա, աղեկ մը
կը դիտե և ճիշ մը կարձկե) ո՛հ, Գեղա՛մ:

ԳԵՂԱՄ.— Մա՛յր իմ... դո՛ւ ես...

ՄԱՐԻԱՄ.— Ե՛լ, Ե՛լ, մայրդ գրկե, զավակս...

ԳԵՂԱՄ.— Ո՛հ, չեմ կրնար:

ՄԱՐԻԱՄ.— Ի՞նչ նիհար և դալկահար դեմք... ի՞նչ կթոտ
ծունկեր... Բայց ի՞նչ եղար, զավա՛կս:

ԳԵՂԱՄ.— Սիրեցի աղջիկ մը և նա մերժեց սերս:

ՄԱՐԻԱՄ.— Դարձյալ սեր...

ԳԵՂԱՄ.— Ես ալ ինքզինքս լեռները նետեցի, բան մը չէի
ուզեր ճաշակել, շունչ մը չէի ուզեր շնչել... Իզո՛ւր ուզե-
ցի զինքը մոռնալ, քեզ մոռցա, մա՛յր իմ, զինքը չը կըր-
ցա մոռնալ... Իր հիշատակը դահճի մը պես կը հալու-
ծեր զիս... սրտես գունդագունդ հառաչանքներ հանել
կուտար, զիս ուժե կը ձգեր... մայր իմ... այնպես որ հի-
մա մորս վերջին մնաս բարով մը ըսելու անգամ կարո-
ղություն չի մնաց վրաս:

ՄԱՐԻԱՄ.— Որդյա՜կ իմ, պիտի զրկվիմ քեզնե, չի պիտի կարենամ խորտակել այն դռները, որոնք զիս քեզնե պիտի բաժնեն... որոնք որդի մը արտասվալից մոր մը գրրկեն պիտի զատեն:

ԳԵՂԱՄ.— Մի՛ աշդպես թրջեր այրած¹⁹ արտասվոքդ²⁰ սիրտս, մա՛յր իմ, որոնք սրտիս կրակը փոխանակ մարելու, ավելի կը բորբոքեն... Գոնե թող որ կենացս վերջին վայրկյաններուս քու մայրական ծոցդ թափեմ արցունքներուս վերջին մնացորդը, որոնք չեն նմանիր մանկությանս ատեն թափած արտասվացս, որք մարգրտի պես կը սահնին այտերուս վրայն... իսկ այս կաթիլ, կաթիլ վազածը սրտիս արյունն է, որ աչքերես դուրս կը ժայթքե, վասնզի ալ²¹ արցունքս ցամքեցավ:

ՄԱՐԻԱՄ.— Ո՛հ, ա՛յս է կյանք ըսվածը... ա՛յս է զավակ ունենալը... Մայր մը զավակ մը ունենալու համար՝ պետք է որ անհուն սիրտ մը ունենա... ա՛հ, որդյակ իմ, արե մ'էիր դու երկնքին երեսը, և եթե դու աներևութանաս կենաց հորիզոնն, սև գիշեր մը պիտի պատե զիս...

ԳԵՂԱՄ.— Ուրեմն ինչո՞ւ ծնար զիս, եթե դու և ես այսպես թշվառ պիտի ըլլայինք²²:

ՄԱՐԻԱՄ.— Կը տեսնես, որ սերը կսպառե²³ քեզ:

ԳԵՂԱՄ.— Ո՛հ, սերն առաջին անգամ ինծի սիրուն հրեշտակ մը երևցավ, ես ալ յուր²⁴ զմայլելի տեսքեն հրապուրված՝ գրկեցի զինքը... Բայց հետո տեսա, որ ալ նույն հրապուրը չուներ... Տեսա, որ²⁵ սերը դահիճ մ'է եղեր, որ տապար ի ձեռին զիս կը հալածեր կատաղաբար... Վերջապես հասավ ինձ... հարվածեց և զիս գետին տարածեց... Բայց, օրհնյալ ըլլա երկինք, խեղճ երիտասարդ մը

յուր սիրեցյալ մորը տեսութենէն չի զրկեց.... Ուրեմն վերջին անգամ մ'ալ սրտիդ վրա գրկե զիս, մա'յր իմ:

ՄԱՐԻԱՄ.— Ա՛հ, կը թողո՞ւս մայրդ, որդյա՜կ իմ...

ԳԵՂԱՄ.— Աչքերս կը մթագնին... մահվան ստվերը դիմացս կեցած ինձ կսպասե... Մնա՛ս բարյավ, մա'յր իմ... (կը մեռնի):

ՄԱՐԻԱՄ.— Օգնությո՞ւն, օգնությո՞ւն, զավակս կը մեռնի... Ա՛հ, մեռավ... դիակնացա՜վ... ա՛հ, ալ կենդանի չէ իմ Գեղամս... իմ կյանքս ալ նորա գերեզմանին վրա արտասվելով պիտի սահի:

Տ Ե Ս Ի Ը

ՄԱՐԻԱՄ և ՊԱՐԵՏ

ՊԱՐԵՏ.— (հուսաճատ երևելով) Ի զո՞ւր... Ինքը չէր...

ՄԱՐԻԱՄ.— (Պարետը տեսնելով) Ա՛հ...

ՊԱՐԵՏ.— Ո՞վ է այդ... Վարդը չէ՞... (մոտենալով):

ՄԱՐԻԱՄ.— Զավա՜կս է... (վառագույրը կիջնե):

ԱՐԱՐՎԱԾ Դ

Կամարակապ մուր փարայր մը.— Խորը խոռոչ մը.—
Կամարե մը կախված կանթեղ մը կը պլպլա:

ՏԵՍԻՍ Ա

*ՍՈՒՐՄԱԿ (նստաբանի մը վրա կը մտնէ). ՇՈՒՇԱՆ
(խոռոչին մէջ կը փնտռուի)*

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (խռոված կարօքնա, շորս կողմը կը նայի, խոռոչը կը դիտէ և կը ճանդարտի) Դեռ ազատ և երջանիկ եմ, դեռ Շուշան ձեռքս է... Ա՛հ, ի՞նչ սոսկալի երազ էր որ տեսա... սիրտս զարհուրած՝ դեռ կը բաբախէ, դեռ բոլորովին դողի մէջ եմ, ինչո՞ւ համար հանդարտ չեմ կրնար սիրել... Անգո՛ւթ երկինք, ինչո՞ւ համար հանգիստըս խլեցիք սրտես... Գիշերները՝ մեկ մեկ սևազգեստ դահիճներ են, որ գլխուս վերեւն կանցնին առանց զիս սպաննելու՝ սպառնալից նայվածք մը միայն ուղղելով ինձ, որո մէջ հայելվո պես անցելուն հիշատակները կը նշմարեմ... Յերեկներն ալ հանգիստ չեմ, վասնզի ալեոր հորս ստվերն՝ իր պաղ՝ ձեռքը կուրծքիս վրա դրած սիրտըս կը ճնշէ... միշտ այն սոսկալի գիշերը միտքս կու-

գա, այն սև գիշերը² յորում դողդոջելով անկողնես ելա, զարհուրած շորս կողմս նայեցա, հետո երկինք վերուցի աչքերս և տեսա որ լուսինը խոժոռադեմ զիս կը դիտեր... Արձանի մը պես պաղած մնացի, հառաջ գացի և վարանեցա, միտքս բերի սիրուհիս և քաջալերվեցա, վասնզի կը հուսայի³ հետը ազատ ապրիլ և ձեռացս մեջն ոսկվո հեղեղներ թափել... Հորս սենեկին դռան սեմին վրա հասած էի... ներս մտա... անկողնույն քով ծունր եկա... խղդուկ հառաչանք մը սլացավ սրտես... պաղ քրտինք մը հոսեց մարմնես... ամեն բան լմնցեր էր... խեղդամահ ըրի հայր մը, որ իմ ամոթալից գործքերուս խոշընդոտն կըլլար... Դեռ իր վերջին նայվածքը աչացս առջևն է:

ՇՈՒՇԱՆ.— (բանդագուշելով) Որչափ կը սիրեմ զքեզ...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Այս անուշ ձայնը առածիս պես կը զվարթանամ... Երբ Շուշանա գիրկն եմ, ամեն բան կը հանդարտի... Քանի մը անգամ բռնադատեցի զինքը, բայց երբ օգնությո՞ւն պոռաց, ետ կեցա դիտավորութենես՝ վախնալով որ չըլլա թե հորս ուրվականը իր՝ գերեզմանեն դուրս ելնն անոր օգնելու համար... Բայց վերջապես... օր մը այսպես քնո մեջ էր... մարած էր... վայրենի փափագս լցավ... այնուհետև ատեց զիս և արտասվեց... Բայց հիմա զիս կը սիրե և վրաս կը գուրգուրա... Որչափ ալ սիրուն է... Կարծես թե հրեշտակ մ'է, որ սիրո համար երկինքը թողլով՝ աշխարհք եկած է:

ՇՈՒՇԱՆ.— (նույնպես) Ծ'ս սիրեմ Սուրմակը, այն անօրենը. երբե՛ք... Կատեմ ես զայն, սիրել կը կեղծեմ, որպեսզի

վրասս վստահելով այս խավարչտին քարայրեն հանհ
զիս...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Թշվառակա՛ն, մատնվեցա՛ր... ուրեմն քու՛
ժպիտներդ խաբեպատիր են... Այդ խոստովանությունը
շատ սուղի նստավ քեզի...

ՇՈՒՇԱՆ.— (կարքենա, կը տխրի, հետո սթափելով՝ Սուրմա-
կա կը մոտենա) Դեռ գիշե՛ր է, Սուրմակ... Բայց կար-
ծեմ արշալույսը կը ծագի, վասնզի թռչուններուն ձայնն
է, որ հեռուեն կառնում: Դու ըսիր, որ այսօր պիտի տես-
նեմ արեգական ծագումը, յորմե բավական ատենն ի վեր
զուրկ եմ... Որչա՛փ բարեսիրտ ես, Սուրմակ, և որչա՛փ
կը սիրեմ զքեզ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Թո՛ղ զիս, նենգավո՛ր շողոքորթ, դու կը խա-
բես զիս, կը հասկնամ. այդ աչացդ մեջ փայլող ժպիտ-
ներն ատելությանդ շանթերն են, ապերա՛խտ, ես կը
սիրեմ զքեզ, և դու այդ սերն արհամարհանաց ժպիտ-
ներով կը շողոքորթես...

ՇՈՒՇԱՆ.— Ի՛նչ կըսես, Սուրմա՛կ, կը ցնորի՞ս թե կատակ
կընես... (մեկուսի) Աստվա՛ծ իմ... Չեմ հասկնար, ի՛նչ
եղած է արդյոք...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ո՛չ, ո՛չ, ըսածս գիտեմ և կը լսեմ այդ հառա-
չանքները, որոնք լուսթյան մեջ կը սահին, կը տեսնեմ
եւ այդ արցունքները, որոնք խավարին մեջ կը հոսին,
վերջապես սրտիդ հուզմունքները՝ դեղնած դեմքիդ վրա
հայելվո մը պես կը տեսնեմ... Ուրեմն մի՛ հուսար, որ
այսուհետեւ քու կեղծ սիրովդ պատրես զիս:

ՇՈՒՇԱՆ.— Կը մեղանչես դու, Սուրմա՛կ, կը մեղանչես իմ

սիրույս վրա այսպես կասկածելով. գիտե՞ս որ այդ խոսքերը սիրտս նետի պես կը խոցեն...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Եթե այդպես է, երգվի՛ր որ ճշմարիտ սիրով կը սիրես զիս... Դու լո՞ւր կը կենաս... Այս խոսքը քեզ սոսկումն կը պատճառե, ուրեմն դեռ շնչե՛ այս խավարը, արտասովորք թրջե՛ այս քարերը և հառաչանքներովդ թրնդացո՛ւր այս կամարները... Ոչ ոք պիտի լսե քեզ և պիտի գթա. միայն Սուրմակ կա հոս...

ՇՈՒՇԱՆ.— Ա՛հ, շարաշար կը տանջես զիս... Սուրմա՛կ, ո՞վ իշխանություն տվավ քեզի մատաղ սիրտ մը այսպես խոցելու... Ո՛հ, մինչդեռ նոր սկսած էի սիրո պարտեզեն ծաղկունք քաղել և անոնցմով փունջ մը՞ կապել, դու այն փունջը հափշտակեցիր իմ ձեռքես և անոր փոխարեն փշո փունջ մը դրիր ձեռացս մեջ... Մինչդեռ նոր սկսած էի կապուտագեղ և աստեղազարդ կամարի մը տակ սիրել և ժպտիլ, դու վի՛հ մը բացիր առջևս և զիս հոն քաշվրտեցիր, և հիմա խավարամած կամարի մը տակ կը հեծեմ... Այո՛, կատեմ զքեզ, Սուրմա՛կ... Թո՛ղ այս խավար լուսթյան մեջ լռիկ մնջիկ սահին արտասուքս, թող մեկը չի գթա իմ վրաս:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մի՛ այդ խոսքերը, Շուշա՛ն, սիրե՛ զիս և հրջանիկ եղի՛ր, գիտցիր որ երբ սիրո անկեղծ ժպիտ մը ծագի այտերուդ վրա, այս խավարչտին քարայրն ալ պիտի լուսավորվի, այն ժպիտը արև մը պիտի ըլլա ինծի և քեզի համար... Երբ զիս սիրես, այս քարայրը դրախտ մը պիտի ըլլա... Երբ ժպտիս, այս սև կամարները՝ պիտի ոսկեզօծին... Երբ աչքեդ ուրախության կայլակներ հոսեն, յուրաքանչյուրն իբրև ծաղիկ պիտի փթթի

հոս, իսկ երբ շրթունքներդ համբույր տան, անոնց մըրմունքն իբրև քնարի քաղցրաձայն նվազներ պիտի զբոսցնեն զմեզ. ուրեմն ասկե ավելի ի՞նչ բանի կը փափագիս...

ՇՈՒՇԱՆ.— Բանի մը միայն, զոր պետք չէ գիտնաս դու...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Բայց երբ դու ճշմարտիվ սիրես զիս, ես ոչ եթե՞ յուր՝ գերեզմանը այլ զինքն իսկ կը ցուցնեմ քեզի...

ՇՈՒՇԱՆ.— Վարդս կենդանի ըլլա՞... Ո՛չ, անկարելի է այդ, միթե դու չսպաննեցի՞ր զինքը... անգո՛ւթ, միշտ կը տանջես զիս, միշտ սրտիս խորը թաղված տխուր հիշատակները կարթնցնես... Դու կը խաբես զիս, կենդանի է կրսես, որպեսզի զքեզ յուր սպաննիչը չի կարծեմ...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Կերդնում, որ եթե զիս սիրես, պիտի տեսնես զինքը...

ՇՈՒՇԱՆ.— Ո՛չ, չե՛մ հավատար քու երդմանդ... Եթե իսկ¹⁰ զինքը տեսնեմ¹¹, պիտի ըսեմ, թե խաբեպատիր երազ մ'է կամ յուր ստվերն է (հուսահատ՝ դեմքը ձեռոքով ծածկելով կերթա, կը նստի):

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (մեկուսի) Պետք է որ մինակ թողում զինքը, որպեսզի հուսահատության և երկյուղի մեջ դարձյալ գրկե զիս և¹² երթամ քիչ մը ուտելիք բերելու:

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՇՈՒՇԱՆ (առանձին)

Գացեր է... Դարձյալ առանձին մնացի խավարի և լռության մեջ... Շատ աշխատեցա այս սոսկալի տեղեն փախչելու, այլ չի կրցա ելք մը գտնել... Իզո՞ւր ասդին

անդին գացի, գլուխս միշտ կամարներու զարկի, բայց հուսահատութենես ու¹³ վախես ետ կեցա... Ա՛հ, որչա՛փ թշվառ եմ, եթե գիտնայիր, Վա՛րդ, որ կաթիլ կաթիլ արտասուք կը հոսեն սիրո քնարիս թելերուն վրայեն, որ երբեմն զվարթ եղանակներ կը նվագեր. քանի որ այս խավարին մեջ եմ, հուսո նշույլ մը չեմ նշմարեր. ուրեմն ինչո՞ւ ապրիմ ես. մահն արագաթուիչ թևեր պիտի տա ինձ և անոնցմով յերկինս պիտի սլանամ... Հոն պիտի փընտռեմ Վարդս և պիտի գտնեմ զինքը դրախտին մեջ, որ ծաղկանց վրա հանգչած՝ ինձ համար կարտասվե, պիտի սրբեմ յուր¹⁴ արցունքը և հավիտյան պիտի սիրենք զիրար, վասնզի հոն թշնամի չիկա... Պիտի հեռանամ այս դժոխային բնակարանեն՝ արհամարհելով այս քարերը, որոնք իմ արցունքս ծծեցին, արհամարհելով այս կամարները, որոնք հուսահատ հառաչելու ատենս իրենց տված արձագանքովը կարծես թե վրաս կը խնդային... (ոտքը դաշույնի մը գալով) Ի՞նչ է այս (առնելով)¹⁵ ո՛հ, ահա՛ գործիքս ալ գտա. հեռացե՛ք մտքես, երջանկության հիշատակներ, հեռացե՛ք աչացս առջևեն, բնության հրաշալյաց ստվերներ, իզո՞ւր կը հրապուրեք զիս՝ երկիրս փշոտ վարդ մ'է, իսկ երկինքն անփուշ վարդ մը...¹⁶ ոտքի ձայն մը կա... Ինքն է... Ո՛հ, չը տեսնեմ մեկ մ'ալ յուր¹⁷ դժոխային դեմքը (դաշույնով ինքզինքը կը զարնե): }

ՎԱՐԴ և ՇՈՒՇԱՆ

ՎԱՐԴ.— (խաբխափյալ գալով) Այս խավարը և լռությունը սոսկալի է... Շուշա՛ն... Շուշա՛ն... Ո՛ւր ես...

ՇՈՒՇԱՆ.— Աստված իմ... Այս ձայնը... Կը ցնորի՞մ... Կերազե՞մ արդյոք...

ՎԱՐԴ.— Շուշա՛ն, ձայն տո՛ւր ինձ, Վարդն եմ ես:

ՇՈՒՇԱՆ.— Երկի՛նք, պիտի խենթենա՞մ հիմա... Բայց դարձյալ կը խաբվիմ, մեռած է նա...

ՎԱՐԴ.— Շուշա՛ն... (մոտենալով) Ո՛ւր ես... Ա՛հ¹⁸ (կը գրկե):

ՇՈՒՇԱՆ.— (զայն դիտելով) Ո՛հ, ճշմարտիվ դո՛ւ ես իմ գիրկըս:

ՎԱՐԴ.— Միթե չե՞ս ճանչեր զիս... Մոռցա՞ր զիս... Շուշա՛ն...

ՇՈՒՇԱՆ.— Ո՛չ, ո՛չ, մոռցա երկնից և վարդին գույնը. այլ քու դեմքդ չեմ մոռցած... Բայց այս խաբեպատիր երազ մ'է, վասնզի Վարդս¹⁹ սպաննվեցավ:

ՎԱՐԴ.— Հանդարտե՛, Շուշա՛ն, դեռ ես կյանք կը շնչեմ. ազատեցա Սուրմակա հարվածեն... Բայց երթա՛նք, Շուշա՛ն, հեռանանք այս սոսկալի տեղեն:

ՇՈՒՇԱՆ.— Բայց ի՞նչպես մտար հոս... ի՞նչպես գիտցար թե ես հոս էի...

ՎԱՐԴ.— Քանի մը օր առաջ²⁰, երբ արտասվահառաչ այս անմատչելի լեռները կը թափառեի, հանկարծ երգի մը ձայն առի, և նայեցա որ այն ձայնը քուկդ էր. խենթի պես ասդին անդին վազեցի և իզուր փնտռեցի. սրտիս

ցավը կրկնապատկեցավ. վերջապես նախախնամության օգնությամբն այս քարայրին բերանը գտա երեկ. ականջ դրի, լսեցի խորունկեն Սուրմակա և քու ձայնդ, ուրախությամբ քարայրես հեռու՝ մացառներու մեջ պահվեցա՝²¹ սպասելով որ Սուրմակա քարայրեն ելած ատեն ներս մտնեմ, բայց չեկավ... Գիշերը հոն անցուցի, արշալուսույն կանուխ ելա և աշալուրջ հսկեցի, տեսա որ Սուրմակ դուրս կեներ, ուզեցի վրան հարձակիլ. բայց նշմարելով որ զինյալ էր, չը համարձակեցա, վախնալով որ երկրորդ անգամուն գուցե սպաննվեի՝²² և զքեզ չը կարենայի ազատել. ուստի թող տվի որ բավական հեռանա, շատ դժվարությամբ հոս մտա և ահա քու քովդ եմ... Բայց ինչո՞ւ չես աճապարեր, երթա՛նք, բայց այս ի՞նչ խոնավություն է... Այս ի՞նչ դաշույն է... (սոսկման ճիշ մը կաբձակե) Աստված իմ... կը զարհուրեցնես զիս, Շուշա՛ն... հեծկտա՛նք, ո՛հ, ըսե, ի՞նչ կա, ի՞նչ եղար... Կը խենթենամ... Կը սարսափիմ... Ա՛հ, արյուն կը վազե սրտեդ... ի՞նչ ըրիր, Շուշան, օգնությո՛ւն, օգնությո՛ւն...:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ամեն ճիգ ընդունա՛յն է, Վա՛րդ, հարվածը սըրտիս վրա է...

ՎԱՐԴ.— Ա՛հ, գոնե այդ դաշույնը տուր, որ ես ալ քեզի հետ մեռնիմ...

ՇՈՒՇԱՆ.— Ո՛չ, ո՛չ, դու պիտի ապրի՛ս...

ՎԱՐԴ.— Եվ ինչո՞ւ համար...

ՇՈՒՇԱՆ.— Վրեժս լուծելու համար...

ՎԱՐԴ.— Միթե Սուրմակ... այն²³ հրեշը...

ՇՈՒՇԱՆ.— Նենգությամբ հափշտակեց ինձնե գանձ մը, զոր միշտ քեզի կը պարտեի...

ՎԱՐԴ.— Ի՞նչ կը խոսիս, Շուշա՛ն, միթե՞ զիս ողջ ողջ²⁴ գերեզմա՞ն դնել կուզես... Այդ խոսքը մահվանն ավելի սարսափեցուց... սառեցուց զիս...

ՇՈՒՇԱՆ.— Եվ ահա ասոր համար մեռնիլ ուզեցի, վասնզի գիտեի որ քու սիրույդ արժանի չը պիտի ըլլայի, գիտեի որ զիս այսպես պիտի նախատես... Բայց եթե գիտենայիր, Վա՛րդ, որչափ ցավ քաշեցի քեզնե հեռու. առանց արևու նշույլ մը տեսնելու, առանց անուշիկ զեփյուռ մը շնչելու... Ուրեմն կատե՞ս զիս, Վա՛րդ, չե՞ս գթար... չե՞ս ներեր ինձ...

ՎԱՐԴ.— Ո՛չ, ո՛չ, չեմ կրնար ատել զքեզ, Շուշա՛ն. այլ միայն կանիծեմ այդ²⁵ անձը, որ զքեզ և զիս թշվառ ըրավ... Ա՛հ, եթե դու մեռնիս, ի՞նչ պիտի ընեմ ես մինակ աշխարհիս վրա... Ես ալ կուզեմ մեռնիլ...

ՇՈՒՇԱՆ.— Զէ՛, չէ՛, Վա՛րդ, դու ինչվան մահդ լերանց վրա մինավոր²⁶ պիտի աղոթես քու և իմ հոգվույս համար... որպեսզի յերկինս երկուքս ալ երջանիկ ըլլանք հավիտյան... Բնավ մի՛ լար ինծի համար... այլ գիտցիր, որ երբ յերկինս թռչինք, երկինքի հրեշտակք իրենց փափկիկ թևերովը պիտի սրբեն մեր արցունքը, հոն միշտ պիտի ժպտինք և պիտի հարցնենք իրարու, թե ի՞նչ է արտասուքը... Ծաղկանց մեջ պիտի ննջենք հանգիստ, զի հոն չիկա մեկը, որ մեր մեջ սուր նետե:

ՎԱՐԴ.— Բայց կենացս օրերն առանց քեզի իբրև մեն մի արցունք պիտի սահին. դու յերկինս երջանիկ պիտի ըլլաս. իսկ ես երկրի վրա՝ թշվա՛ռ... միշտ թշվա՛ռ:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ես պիտի աղոթեմ հանապազ Ամենակալին աթոռին առջև ծունր դրած, որ զքեզ շուտով իմ գիրկս դարձնեմ, միշտ պիտի երազիդ մեջ գամ զքեզ մխիթարելու, և դրախտին ծաղիկներովը արցունքդ սրբելով՝ այն արտասվաթորմ փունջն Ամենակալին պիտի ներկայացնեմ...

ՎԱՐԴ.— Բայց այն քաղցրիկ երազոցդ արթնությունը խիստ դառն պիտի ըլլա ինձ. ուրեմն ես ալ միշտ ննջեմ, որ անդադար զքեզ երազեմ...

ՇՈՒՇԱՆ.— Ի՞նչպես պիտի զատվիմ քեզնե՞ս²⁷, Վա՛րդ, ահավասիկ կենացս հետին վայրկյանը կը մոտենա. այս արյունոտ և բաբախուն սիրտը վերջին անգամ սեղմե՛կուրծքիդ վրա, վասնզի քիչ ատենեն պիտի սառի նա, մոտեցուր ճակատդ շրթանցս, որոնք քիչ ատենեն պիտի թառամին... Վերջին համբույր մը, սիրելի Վարդս. վայրկյան մը անգամ զիս մտքեդ մի՛ հաներ, եթե ոչ այն վայրկյանը ինձ համար տխրության գիշեր մը պիտի ըլլա. միշտ քու գիրկդ երևակայե զիս, շրթունք շրթունքի, աչք աչքի, ինչպես երբեմն կը ննջեինք միատեղ... մի՛ թողուր զիս... Վա՛րդ, դեռ գրկե զիս... Մնա՛ս բարյավ... (կե մեռնի):

ՎԱՐԴ.— Ա՛հ... Մեռա՛ր, Շուշա՛ն... վերջապե՛ս թառամեցար, ո՛վ սիրուն ծաղիկ... աչքերդ գոցեցիր հավիտյան... Ո՛հ, վերջին անգամ մ՛ալ բա՛ց աչքդ, վերջին անգամ մ՛ալ²⁸ տեսնեմ դեմքդ քու սևորակ աչքերուդ մեջ... Իզո՛ր կաղաղակեմ. այսուհետև չը կա այն նազելի Շուշանը, այլ անզգա և ցուրտ դիակ մը, որուն շրթանց համբույրները մահը ջնջեց պաղ ձեռք... Կը հուսահատեցնես

զիս, դիակդ Շուշանա... Սիրտս ալ չզգար այն արիությունը, որով քիչ մը առաջ սիրտս կը խայտար... կարծես թե մահվանս ցուրտ ստվերն իմ վրաս ալ կը տարածվի... Ոտքի ձայն կա, ո՞վ են²⁹ արդյոք...

Հովիվ.— (դրսեն) Այո, այս քարայրն է, իրեն հոս մտնելը ես աչքովս տեսա... ես կը ճանչեմ³⁰ Վարդը...

ՎԱՐԴ.— Ո՞վ կը փնտռե զիս...

Տ Ե Ս Ի Լ Դ

ՆՈՒՅՆՔ, ՊԱՐԵՏ, ՄԱՐԻԱՄ, ՀՈՎԻՎ ՄԸ (ջահով)

ՊԱՐԵՏ.— Այս կողմը բռնե ջահը... այս կողմը:

ՎԱՐԴ.— Հա՛յր իմ...

ՊԱՐԵՏ.— Ի՞նչ... Ձայն մը լսեցի՞ք...

ՄԱՐԻԱՄ.— Այո՛, այս կողմեն ձայն մը եկավ:

ՎԱՐԴ.— Ես եմ... Հոս եմ... Հա՛յր իմ... մա՛յր իմ...

ՊԱՐԵՏ.— Այո՛, որդվույս ձայնն է (մոտենալով և գրկելով)...

ո՛հ, վերջապե՛ս գտա զքեզ, սիրելի որդյակս:

ՄԱՐԻԱՄ.— Ի՞նչ բան ունիս այս խավարչտին բանտին մեջ, որդյա՛կ իմ:

ՎԱՐԴ.— (դիակը ցուցնելով) Տեսե՛ք:

ԱՄԵՆՔԸ.— Շուշան մեռա՞ծ...

ՎԱՐԴ.— Անոր վրա կարտասվեի...

ՀՈՎԻՎ.— Սա կողմը ոտնաձայն մը կա... Մեկը կուգա:

Տ Ե Ա Ի Ե

ՆՈՒՅՆՔ և ՍՈՒՐՄԱԿ (մտնելով)

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մա՛հ և անե՛ծք... Ո՞վ կա հող... ո՞վ կը հան-
դըզնի իմ քարայրս ոտք կոխել...

ՄԱՐԻԱՄ.— (մեկուսի) Ի՛նքն է:

ՎԱՐԴ.— (հառաջ գալով) Քու վրեժխնդիրներդ. այս դիակն
արյուն կը խնդրե քեզնե, վատարա՛նց:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Շուշան մեռա՛ծ... (դիակը տեսնելով) վա՛յ
ձեզ³¹, թշվառակա՛նք (դաշույն ի ձեռին Վարդին վրա
հարձակելու կրլա, Մարիամ գետնեն դաշույնը կառնե և
Սուրմակը կը զարնե):

ՄԱՐԻԱՄ.— Կեցի՛ր, անօրե՛ն...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Կորսվեցա՛... (ձեռքը կուրծքին կը տանի) Վեր-
ջապես վրեժդ առիր (թավալզուր կիյնա):

ՎԱՐԴ.— Մա՛յր իմ...

ՊԱՐԵՏ.— Ի՛նչ ըրիր...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Հանցավոր չէ ինքը... Անիծյա՛լ եմ ես (կը մեռ-
նի):

ՎԱՐԴ.— Ո՛հ, ահա՛ երկնից հրեշտակները ժպտելով հոս կը
թռչին և պիտի տանին Շուշանս... զի՛ս ալ տարեք, զի՛ս
ալ... (վառագույրը կիջնե)³²:

ՍԵՎ ՀՈՂԵՐ
ԿԱՄ
ՀԵՏԻՆ ԳԻՇԵՐ ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԳԱԽԱՌՆ ՅՆՐԻՍ ԱՐԱՐՍ ԵՎ ԴԻ ՄԻ ՎԵՐՋԱՐԱՆ

Սկիզբաւոր, 1868

ԱՆՁԻՆՔ ԹԱՏԵՐԱԽԱՂԻՆ

ՀԱՆԿԹԻՄՈՒՐ, ինքնակալ Թաթարաց
ՆՈՐԱՅՐ, իշխան Սերաստիո
ՆԱԶԵՆԻԿ, նորայրի դուստրը
ԵՐԱՆՅԱԿ, վաչեի կինը
ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ, վաղենակի աղջիկը
ՎԱՂԵՆԱԿ, նորայրի փեսայն՝ զորապետ Հայոց
ՎԱԶԵ, զորապետ ուրացող
ԶԱՐՄԱԶԱՆ, զորագլուխ Թաթարաց
ՎԱՀՐԱՄ, նազենիկի խնամակալը
ՆԵՐՍԵՀ, վաչեի հայրը
ՀԱՅ ԶԻՆՎՈՐ ՄԸ
ԹԱԹԱՐ ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐ ՄԸ
Զորապետք, թիկնապահք, զինվորք, ժողովուրդ, դեվք և այլն,

ԱՆՁԻՆՔ ՎԵՐՋԱԲԱՆԻՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՀՈՒՅՍ

ՍԵՐ

ԱՆՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

ԹՇՎԱՌՈՒԹՅՈՒՆ

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ծ Ա

ԱՐՇԱՎԱՆՔ

Արշալույս.—Նորայրի ապարանքին մեջ փառավոր սենյակ մը.—Խորը դուռ, երկու կողմը պատուհան.—Աջ կողմի խորը սենյակ մը, ուր Նազենիկ կը բնանա:

Տ Ե Ս Ի Ա

ՆԱԶԵՆԻԿ (մինակ. բնացած)

Վաղենա՛կ... (իբրև մեկը կը գրկե և արթննալով հանկարծ կը տխրի) Դարձյալ երա՛զ... կը ծաղիս արշալույս և զիս մխիթարելու կուգաս, այլ իզուր. ես քու տեսքիդ վրա զմայլած՝ չեմ մխիթարվիր, վասնզի Վաղենակիս ժպիտը քու ծագումեդ ավելի քաղցր էր... Ի՛նչ սփոփանք կրնան ազդել ինձ այս աստեղազարդ և կապուտակ երկինքը, մինչդեռ իր կապույտ աչքերն այս աստղերեն ավելի շողշողուն էին, իր դեմքը նորեկ գարունն մը ավելի գեղեցիկ էր... Վերջապես անհուն դրախտ մ'էր իր սիրտը, և ես հոն զվարթ թիթեռնիկ մ'էի. իսկ հիմա արտասովալից վհի մը փոխակերպեցավ և ես՝

հոն հեծկլտող ստվերի մը... Վաղենակ, ե՞րբ պիտի գաս զիս գրկելու... Այլ ի՞նչ հույս ունիմ ես... Կը հասկնամ, մահվան ցուրտ ձեռքն զքեզ հավիտյան բաժնեց ինձնե... Բախտը մեր երկուքին մեջ գերեզման մը դրավ... Ի՞նչ թշվառութիւն, դանդաղ տարիներ արցունք սփռելով անցան և դեռ չեմ տեսեր ես զքեզ, ես որ վայրկյան մը չէի ուզեր հեռանալ քեզնե... (Երեսը ձեռացր մեջ առած կուլա):

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՆԱԶԵՆԻԿ և ՎԱՀՐԱՄ

ՎԱՀՐԱՄ.— Նազենիկ, դարձյալ կուլաս, միթե նորե՞ն երազիդ մեջ տեսար զինքը...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Այո՛, և առջինն ալելի քաղցր էր յուր նայվածքը... Ա՛հ, ինչո՞ւ ես ալ իրեն հետ չը վազեցի պատերազմի դաշտը, ես ալ դուցազնուհի մը պես ամուսնույս գրկացը մեջ հայրենյացս կը ձոնեի արյունս և չէի հեծեր այսպես գերեզմանեն խռոված ստվերի մը նման...

ՎԱՀՐԱՄ.— Իսկ Վարդանույշ, այն անմեղ դատրի՞կը:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Արդեն որ կողմ որ դառնաս՝ երկինք արցունք սփռած է հոն. ուրեմն, ո՞վ մահ, եկո՛ւր քու սառ ձեռքերովդ գոցե այս աչքերը և թող աներևութանա առջևս այս նախանձոտ աշխարհը, ուր սիրո քաղցրութիւնը դեռ չը ճաշակած, սիրո դառնութիւնը կը խմեմ: Վաղենակ, փշալից է եղեր այն պսակը, զոր սերը ժպտելով մեր գրկիս բոլորեց և իր հեշտ ամպերովը զանոնք մեր աչքեն ծածկեց... Երանի՛թ ես այն գիշերը, յորում առաջին համ-

բույրներն զգացին մեր շրթունքը՝ զգային նաև մահվան դալուկը, երկուքնիս գրկախառն իջնեինք այն սև գերեզմանը... Վահրամ՝, եթե հիմա զավակ չունենայի, հազար գերեզման ունեցած էի...

ՎԱՀՐԱՄ.— Մի՛ հուսահատիր այդպես, Նազենիկ, անշուշտ կը գթա երկինք անմեղին վրա... Հուսա՛, միանգամայն ինքզինքդ զվարթ ցցո՛ւր, վասնզի կուզե՞ս տեսնել անմեղ աղջկանդ արցունքը:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ինչո՞ւ:

ՎԱՀՐԱՄ.— Երբ հիմա անկողնես ելա, հեծկլտալու ձայն մ'առի, քովս դարձա և տեսա, որ Վարդանույշ կուլար... Հարցուցի, թե ինչո՞ւ կուլա, ինքն ալ վերջապես պատասխանեց. «Վասնզի մայրիկս միշտ կուլա»:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ի՞նչպես չարտասով զավակ մը, որուն աշացը վրա իր մորը համբուրին հետ մեկտեղ արցունք կաթեց... Ուրեմն, Վահրամ, ե՛րբ պիտի գթա երկինք մեր վրա, մինչդեռ անմեղ մ'անգամ կը վշտագնե... Մի՛, մի՛ գոցեր սիրտս պատիր հույսերով, գիտեմ գերեզմանին սև պատվարները բաժնեցին ինձնե ամուսինս. ես որ այնչափ կը պաշտեի այն գողտրիկ սիրտը... անարգ թշնամյաց ոտիցը կոխան եղավ... Հայաստան դյուցազն մը կորսնցուց և Նազենիկ՝ պահապան հրեշտակ մը, որուն հաղթական ճակատը ցուրտ և արյունոտ մարմարյա դափնիներով պսակեց մահն անշուշտ:

ՎԱՀՐԱՄ.— Բայց դու ընդհակառակը հրճվելու ես, Նազենիկ, որ քու ամուսինդ անհուն Հայեր փրկեց իր մահվամբը, որոնց արյունը պիտի ծծեր թշնամվույն անխնա սուրը... Թող մեռնի ամուսինդ և ապրի Հայաստան, վասնզի կը

գտնես հետո ամուսինդ երկնից մեջ, իսկ Հայաստանը
երբեք չես գտներ... Դու չես գիտեր, թե այս դողդոջուն
բազուկը որչափ թշնամվույն արյամբը կարմրեցավ...
Երկու որդի ունեի, երկուքն ալ պատերազմին մեջ ինկան
մեռան, իսկ ես հրճվեցա, որ հայրենյաց ազատության
համար մեռան... Եթե հայրդ զքեզ իմ խնամակալու-
թյանս հանձնած չըլլար, ես հիմա գուցե դիտապաստ ին-
կած էի դաշտին վրա և կատաղի վագեր նման թշնամ-
վույն արյունը կը խմեի. չը գիտես դու ի՞նչ զվարճու-
թյուն է այն... Կողբամ զքեզ, նազենիկ, որ հայրենյաց
հուրը չես զգար դու... Զը տեսա՞ր միթե հայրդ, որ հո-
գիեն ավելի կը սիրեր զքեզ, հայրենյաց սիրույն համար
թողուց հոս և ինքը սլացավ պատերազմի և ազատության
դաշտը յուր ճերմակ մորուքն արյամբ ներկելու... և ար-
ժանացավ իսկ նահատակության լուսեղեն թագին. նա-
զենիկ, աշխարհիս վրա երջանկությունն աշնան պարզ
երկնքին կը նմանի, զոր զմայլած դիտելու ատենդ հան-
կարժ թուխ ամպերով կը ծածկվի:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ո՛հ, մի՛ արթնցնե՛ր մտացս մեջ հորս մահվան
տխուր հիշատակն ալ. դարձյալ կըսեմ, պետք է մեռնիլ,
վասնզի միայն մահը, այն սառած և տխուր հրեշտակը
կրնա վշտահարս մխիթարել՝ հավիտենական տխուր
հանգստարան մը, գերեզման մը շնորհելով, որուն ցուրտ
դրանը առջև կը դողդոջեն զգալի հիշատակներ... Վահրամ,
երբ կը տեսնեմ, որ վարդը կը ժպտի՝ կուզեմ վարդ մը
ըլլալ, ժպտիլ վայրկյան մը և թառամիլ... (ի ծունր և
ձեռքն երկիւնք վերցուցած) Հա՛յր իմ, դու գոնե խորհուրդ
մ'ազդե թշվառ աղջկանդ:

ՆՈՒՅՆՔ և ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— (մօռը գիրկը վազելով) Մայրի՛կ... դարձ-
յալ կուլա՞ս...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ո՛չ, աղջիկս... (զայն սրտին վրա կը սեղմե):

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Ի զո՞ւր կը ջանաս զիս խաբել, ահա կը
տեսնեմ այդ արցունքները, որոնք տաք տաք սրտիս վրա
կը կաթին... Ինչո՞ւ համար կուլաս, ըսե՛ որ ես ալ ար-
ցունքս քուկինիդ հետ խառնեմ, սիրուն մայրիկս:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Խե՛ղճ զավակ, դառն կորստյան մը տխուր հի-
շատակ, քեզի համար կուլամ, վասնզի թշվառ ես:

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Այո՛, թշվառ եմ, վասնզի աչքս բանալես,
մայրս ճանչնալես ի վեր միշտ զինքը տրտում տեսա.
գոնե անգամ մը չը ժպտեցար ինձ, անգո՛ւթ մայր:

ՎԱՀՐԱՄ.— (մեկուսի) Տարաբախտ տղա:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Եկո՛ւր գիրկս, մի՛ սրդողիր, զավակս, այսուհե-
տև միշտ պիտի ժպտիմ քեզի, թեպետև սրտես արյուն
ալ պոռթկա:

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Պիտի ժպտի՞ս ինձի... մա՛յր իմ. վահրա՛մ,
կը տեսնե՞ս, ժպիտ խոստացավ մայրս... Ուրեմն այսու-
հետև միշտ երջանիկ պիտի ըլլամ:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Եվ ալ անգութ չի պիտի կոչես մայրդ, այնպես
չէ՛:

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Երբե՛ք... Ներե՛ ինձի, մա՛յր իմ, վասնզի
խիստ վշտացած էի. երեկ իրիկուն, երբ պարտեզը կը
շրջագայեի, տեսա երփներանգ թիթեռնիկ մը, որ ծաղկե
ծաղիկ կը թռչտեր զվարթաբար... Աչքերս լեցվեցան... ին-

կա մարգագետնին վրա և սկսա դառնագին լալ, ըսելով
ինքնիրենս «Ես որ մայր ունիմ, թշվառ եմ, և պան-
դուխտ թիթեռնիկն անգամ ինձնե ավելի երջանիկ է»...
Վերջապես ելա և նախանձով վառված՝ արյուն-քրտինք
թափելով հաջողեցա զանի բռնել և սպաննել... Խեղճ թի-
թեռնիկ... Հետո որչափ սիրտս կտոր կտոր եղավ... Մի-
թե ոճրագործությո՞ւն էր ըրածս, մա՛յր իմ:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ո՛չ, դու հանցանք չունիս, աղջիկս... Հանդար-
տե... Ալ այսուհետև իմ միակ մտածմունքս դու պիտի
ըլլաս:

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Բայց ի՞նչ ձայն է այս, մտի՛կ ըրե, մա՛յր
իմ...

(դուրսեն հետևյալ տխուր երգը կը լսվի):

Ո Ղ Բ Ե Ր Գ

Երկինք, ցոլե աչացրս լույս...
Գեթ նըշույլ մը յաչս եղկելույս,
Որ ի խավար օրերն համբուն
Սիրտն ի սուգ, վիշտ հեծե անհուն...

Ո՛վ նազենիդ իմ նազենիկ,
Ո՛վ իմ արե, իմ հույս փաղցրիկ,
Քայլամուար շրջիմ ի զո՛ւր...
Քեզ կը ծածկե դամբան տըխուր:

Չկա ինծի երբեք հույս լույս,
Դու ես սփոփանք իմ ցավերուս,
Ո՛վ դու դամբան, լըռիկ դամբան,
Շրթունքս զքեզ միշտ կը կարդան:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ո՛հ, այս ձայնը տխուր տպավորութիւն մը ազդեց ինձ... Ո՛վ է այդ երգողը, Վահրամ:

ՎԱՀՐԱՄ.— (պատումանեն նայելով) Ցնցոտիներ հագած կույր զինվոր մ'է (Վարդանուշ կերթա պատումանեն նայելու):

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Վահրամ, գնա՛, կաղաչեմ հոս բեր այդ զինվորը, գուցե նույն պատերազմեն դարձած ըլլա և լուր մը տա մեզ ամուսնույս վրայոք. (Վաճճամ կը մեկնի) Ո՛հ, արդոք պիտի կարենա՞մ հաջող լուր մը առնել Վաղենակես, եթե ոչ հուսո այն նշույլը, զիս կը մխիթարեր, պիտի խավարի մահվան ստվերին տակ... Անողո՛ք բախտ, մինչև ե՛րբ սիրտս հուսահատութեան թուխ կոհակաց խաղալիք պիտի մատենես...

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— (մօռը վազելով) Մա՛յր իմ, Վահրամ կույր զինվորին թևեն բռնած հոս կը բերես... Ահա եկան...

Տեսիլ Դ

ՆՈՒՅՆՔ, ՎԱՀԵՆԱԿ, ՎԱՀՐԱՄ (թևեն բռնած կը բերեն, որոնք կը կրօտ և դեղնած է):

ՎԱՀԵՆԱԿ.— Ինչո՞ւ զիս հոս բերիք... Միթե զիս բանտարկե՞լ կուզեք, որպեսզի փողոցներուն մեջ այսպես աստանդական թշվառութիւնս չը նվազեմ ողբաձայն... Ա՛հ, ազատ թողեք զիս, թողեք որ ողբամ ես իմ վիճակս, վասնզի իմ միակ մխիթարանքս իմ ձայնիս արձագանքն է, ինծի այնպես կը թվի թե սիրելիքս ինձ կը պատասխանեն:

ՎԱՀՐԱՄ.— Ապահով եղիր, խեղճ զինվոր, զքեզ արգիլող չկա, ազատ ես երթալու... Բայց ներե հանդուգն հարցմանս...

ինչո՞ւ այսպես փողոցները կը թափառիս ողբագին... Մի-
թե ընտանիք չունի՞ս...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Ո՛չ, արդեն երիտասարդությանս ատեն որք
մնացած էի, ետքը ամուսին մ'ունեցա... որուն վրա միայն
դրեր էի կենացս հուշը, բայց երբ այսպես պատերազմե՛ն,
կուրացած կը դառնայի, գուժեցին ինձ, որ կինս լուր առ-
նելով թե ես պատերազմի ատեն մեռած էի, նա ալ ինք-
զինքը թունավորեր էր. ալ այնուհետև գերեզման փնտռե-
ցի, ինչպես ծարավյալն աղբյուրը... կը շնչեմ... բայց մե-
ռած եմ:

ՎԱՂԻՐԱՄ.— Բայց ո՞ր պատերազմին համար կըսես...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Ասկեց 5—6 տարի առաջ Սեբաստիո մերձակա-
ները Հագարացվոց դեմ եղած սոսկալի պատերազմը¹⁾:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Քա՛ջ զինվոր, ահա ատոր համար բերինք քեզ
հոս... Գիտցիր որ հոս ալ քեզ նման թշվառ կին մը կա
իր ամուսինը կորսնցուցած, որ սույն միջոցին քեզնե ուժ
և հույս կակնկալե:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Թշվա՛ռ մը... ո՛հ, Կը սիրեմ ես զայն... Բայց
ես ի՞նչպես կրնամ ուրիշ մը մխիթարել, մինչդեռ ես իսկ
կարոտ եմ... Եթե կարենամ մխիթարել զայն, այդ ինձ
համար աննման սփոփանք պիտի ըլլա... Ա՛հ, տարօրի-
նակ բարիք մ'է թշվառության անողոք ճիրաններեն մեկն
ազատելը:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ուրեմն անշուշտ կը ճանչնաս Վաղենակ զորա-
պետը, որ հիշյալ պատերազմին Հայ զորաց աջ գնդին
հրամանատարություն կըներ:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— (տատամսելով) Այո՛...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Գիտե՞ս արդո՞ք, մեռա՞վ նա պատերազմին մեջ
թե կենդանի է դեռ:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Կենդանի է (ապշած):

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Կենդանի՞... Եվ ո՞ւր է հիմա... գիտե՞ս...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— (եռանդյամբ և շփոթած) Բայց... չեմ հասկնար:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ամուսինս կենդանի՞... Իմ մոտս... Բայց ո՞ւր
է...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— (թոթովելով) Հոս եմ... Նազենիկ...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Վաղենա՞կ... (կը գրկվին):

ՎԱՀՐԱՄ.— Վերջապես գթացի՞ր... երկինք...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Ճշմարիտ է որ կը գրկեմ զքեզ, նազենիդ իմ
Նազենիկ... եթե ոչ երկուքնիս ալ խաբուսիկ երազով մը
կսփոփվինք:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ո՛չ, ո՛չ... Բայց ո՞ւր են անույշ աչքերդ... Ի՛նչ
դալկահար դեմք... Ի՛նչ դողդոջուն ծունկեր... ո՞ւր է նայ-
վածքդ:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Հայրենիք մը ազատելու քիչ է այս կուրուսթու-
նը, հինգ վեց տարվան հալումաշը... և սիրելվո մը միայն
տեսքեն զրկվիլը:

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Մա՛յր իմ, ո՞վ է այդ աղքատ մարդը որ կը
գրկես:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Եկո՛ւր դու ալ գրկե... Հայրիկդ է... աղջիկս:

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Այն ի՛նչ գծուծ մարդ է, ես կը վախնամ
գրկելու:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Զավա՞կ մը... աղջի՞կ մը... ո՞հ, եկո՛ւր գիրկս,
թշվառ հայրդ եմ ես... (զայն կը գրկե) Երկի՛նք, լո՛ւյս,
լո՛ւյս խավար աչքերուս, տեսնեմ մեկ մը ամուսինս և

զավակս վայրկյան մը միայն և թող դարձյալ խավարին... Զավակս, զոր դեռ չեմ տեսած...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Մխիթարվե՛, ամուսինս, բավական է որ Հայաստան կույր չըլլա դուցազնի մը համար... Աչքերը զիրար տեսնելի ավելի գեղեցիկ են, երբ սրտերը իրարու մոտ բաբախեն. արդեն խամրած են սիրո ազդու նայվածքները և սրտերը կը սիրեն:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Իժբախտ զավակ... յուր կենացը զվարթ արշալուսին սկսավ թշվառություն բաժակը քամել, և իր հորը աչացը հետ իր կենացը պայծառ օրերն ալ խավարեցան... Նազենիկ, ինչո՞ւ ծնար այս զավակը, մինչդեռ իր հայրը անոր քաղցրիկ դեմքը հավիտյան չը տեսնելու պիտի դատապարտվեր... մինչդեռ հայրական սերն անոր սիրուն աչացը մեջ պիտի չը կարդար... Անիծյալ է եղեր այն օրը, նազենիկ, յորում ես քու գրկեդ բաժնվեցա... Անիծյալ է եղեր այն հաղթությունը, որով հրճվեցավ Հայաստան: Նազենիկ, երբ հաղթանակավ պատերազմեն կը դառնայի, նույն ատեն, երբ գնդես բաժնված էի քանի մը անձանց հետ, խումբ մը կատաղի Հագարացվոց հանդիպեցա, որոնք հանկարծ վրանիս հարձակեցան և ընկերներս սպաննելով, զիս ալ խողխողել ուզեցին, բայց զորագլուխին հրամայեց, որ միայն աչքերս կուրցնելով թողուն զիս... Մինչև հիմա հինգ վեց տարի է այսպես վշտահար ու թափառական շրջեցա, մուրացի, միշտ գոչելով, երկինք, լո՛ւյս, լո՛ւյս խավար աչքերուս... Այլ ի գուր... Ահեղի գույժ մ'առի, թե մեռած էիր...

ՎԱՀՐԱՄ.— (մեկտախ) Սոսկալի ճակատագիր:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Խավարն ինձ գերեզման մը կը թվեր և ես հոն

ողջ ստվեր մ'էի, սերը սիրտս կրծող իժ մ'էր և կյանքն անողոք դահիճ մը. հույսը ինծի նոր կյանք մ'էր, մահը՝ ինծի համար հրեշտակ մը և անցուցած գեղեցիկ օրերս երազ կը թվին ինձ... Բայց վերջապես փարատեցավ այն երազը... Նազենիկ, դարձյալ գիրկս համբույր կը ձոնն դեղնած ճակտիս, իսկ անգութ երկինք դեռ լուսո նշույլ մը չը ցողեր խավար աչքերուս:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Կաղաչեմ, Վաղենակ... ալ բավական է...

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— (հայրը գրկելով) Ա՛լ սիրով կը գրկեմ զքեզ, հա՛յր իմ, վասնզի դու ալ ինծի պես թշվառ ես եղեր և կուլաս:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Թշվառ ես կրսես, աղջիկս... բայց ինչո՞ւ...

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Վասնզի միշտ կուլար մայրս... Բայց հիմա երջանիկ եմ, վասնզի թե մայրիկս ժպտել խոստացավ և թե հայրիկ մը ունեցաւ:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Վարդանույշ, ահա այդ հորդ համար էր որ կուլայի անդադար:

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Ուրեմն ալ երջանիկ պիտի ըլլանք, վասնզի հայրս ալ գտանք:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Իսկ հայրդ ի՞նչպես երջանիկ ըլլա, մինչդեռ աչքերը կորսնցուցեր, չը տեսներ քու քաղցրիկ դեմքդ, այլ միայն հավիտենական խավարի մը խորերեն կը լսէ քու անույշ ձայնդ՝ քու մրմնջած «հայրիկ» բառդ...

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— (զայն գրկելով) Խեղճ հայրիկ...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Ա՛յս է գթությունդ, ո՛վ երկինք:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Բայց հանդարտե՛, սիրելի ամուսինս, քու կնոջդ և զավկիդ գգվանքները պիտի մոռցնեն քու վշտալից անցյալդ... Քու աղջկանդ սերը տենչացած լույսեղ ալբելի

քաղցր պիտի թվի քեզ. հիշե մեր անցուցած սիրո օրերը, դարձյալ նույնն ենք մենք, միայն թե դու չես տեսներ զմեզ, քեզ այնպես թող թվի, որ մեր գիրկը կը նիրհես: ՎԱՂԵՆԱԿ.— Նիրհե՛լ... Բայց վերջապես չե՞ս ուզեր արթըննալ, երբեք չե՞ս կարոտնար սիրելվույդ դեմքը... երանի՛քեզի որ չես գիտեր իմ թշվառությունս... չը գիտես թե ի՞նչ է կույր մը, որ կը սիրե:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ո՛հ, մի՛ հուսահատեցներ զիս, Վաղենակ... Ուրեմն դու զիս չես սիրեր, որ այսպես անօգուտ կը համարես իմ սիրալիր համբույրներս:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Ո՛չ, ո՛չ, կը սիրեմ և պիտի սիրեմ զքեզ հավիտյան, նազենիկ... Ալ չի պիտի վշտանամ... ալ զվարթ պիտի ըլլամ, ո՛հ, բա՛ց թեքող և գրկացող մեջ հանգչեցնեմ քիչ մը վշտակոծ ճակատս... Եկո՛ւ և դու զավակս ալ... (կը գրկվի):

Տեսիլ Ե

ՆՈՒՅՆՔ և ՆՈՐԱՅՐ

ՆՈՐԱՅՐ.— (ծուներ դնելով) Օրհնյալ ըլլա երկինք, որ երկաթե բանտերեն և շղթաներեն ազատեց ծերունիս և դարձուց իմ անձկալի հայրենիքս, իմ քաղցր ընտանյացս գիրկը:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ո՛վ երկինք, ո՛վ է արդյոք այս ծերունին...

ՎԱՀՐԱՄ.— (մոտենալով) Աստված իմ... Նորայր իշխանը... հայրդ է, նազենիկ:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Հա՛յրս... (գիրկը նետվելով) Հա՛յր իմ... Ի՛նչ

ուրախություն մեկ վայրկյանի մը մեջ... Բայց երազ չըլլա տեսածս... վասնզի քու մահդ գուժեցին:

ՆՈՐԱՅՐ.— Ո՛չ, ո՛չ սիրեցյալ դուստրս, երկինք դարձյալ շուգեց իմ մահս և քու գիրկդ դարձուց զիս... Դեռ պիտի ապրինք:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Ի՛նչ պատահեցա՞վ... (բարձր) Նազենի՛կ...

ՆՈՐԱՅՐ.— Դուստր իմ, ո՞վ է այդ կույր զինվորը:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Զե՛ս ճանչնար... Ամուսինս է, հայր իմ:

ՆՈՐԱՅՐ.— Ո՛վ երկինք (գրկելով) Վաղենա՛կ... դեռ կը զարնե բազուկդ, որուն կրթնեցա՞վ Հայր, ո՞վ արի դյուցազն, դեռ կզգամ բազուկը սրտիս վրա, որ թշնամյաց գլխուն անհուն հարվածներ թոթափեց:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Ո՛հ, դո՛ւ ես, դյուցազն հայր, ես ալ կը համբուրեմ այն բազուկը, որն որ ծերության մեջ չը դողդոջեց սրույս տակ... Բայց չեմ տեսներ...

ՆՈՐԱՅՐ.— Ալևոր Հայաստանի օրհնությունը լսե:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ի՛նչ տարօրինակ դեպք, հայր իմ, երկուքնիդ մեկ օր հեռացաք հոսկե և երկուքնիդ մեկտեղ դարձյալ եկաք գիրկս...

ՆՈՐԱՅՐ.— Նազենիկ, ո՞վ է այս մանկիկը:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Աղջիկս է...

ՆՈՐԱՅՐ.— Աղջի՛կդ... Եկո՛ւր զքեզ ալ գրկեմ չվառ զավակ. դու որ մանկությանդ ատեն վշտահար մայր մը ունեցար. անմեղ հրեշտակ, դու որ վիշտ քաշելու համար երկինքը թողուցիր աշխարհ եկար... դու որ արտասովթուրմ վարդ մը փթթեցար աշխարհիս վրա... Երկինք սև ամպերով իր ճառագայթները քեզնե ծածկեց: Վաղենա՛կ, ահա՛ քու աշերուդ լույսը, ահա՛ քու դագաղիդ վարդը... Ալ թող

արյունոտ դափնիները և այս գեղեցիկ ձիթենիին շուքին տակ հանգստացիր, բավական լույս ու արև թափեցիր հայկական ազատության փշոտ ճամբուն վրա. ուրեմն հրճվինք, որ հայրենյաց համար վշտացանք:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Եվ դու, հա՛յր իմ, ինչվան հիմա դու ո՞ւր էիր:

ՆՈՐԱՅՐ.— Վեց տարի ես ալ Եգիպտացվոց տերության բանտերուն խորերը ծանր շղթաներու տակ հեծեցի անոք և անմխիթար, բայց բանտապահիս և իմ մեջ այնպիսի սերտ բարեկամություն մը հառաջ եկավ և այնչափ սիրելի եղա իրեն, որ ինքզինքը մահվան վտանգի մեջ ձգելով՝ ազատեց զիս... Երբ այն բանտերեն դուրս ելա՝ կարծեցի թե նոր աշխարհ մը մտա, երբ հայրենյացս հողերը կոխեցի՝ Հայաստանիս հովը հայրենասիրության նոր ոգի մը ներշնչեց ինձի. ես որ բանտերու խորերը գերեզմանին սև եզերքները դողդոջող ծերունի մ'էի, ահեղ առյուծ մը դարձա... Բայց երբեք չէի հուսար, որ ընտանիքս այսպիսի փոփոխ և երջանիկ վիճակի մեջ գտնեմ, միայն թե Հայաստանի վերջին հառաչները սիրտս կը բեկբեկեն, երբ մարին հայոց որոտացող շանթերը:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Նորա՛յր, մի հուսար որ Հայուն աստղը տեսնես, այլ բոլոր Հայաստան թշվառ պիտի թավալի կորստյան վիհը, ինչպես որ կործանեցավ իր գահը... Երկինք ալ բարկացայտ աչոք կը նայի Հայաստանի. այն անխիղճ Եգիպտացիները, Թաթարները, Հագարացիները, ամենքն ալ երկնավրեժ հրեշներ են, որոնք անխնա Հայաստանը կը հարվածեն... Օ՛ն, ակնարկ մը ձգե հայրենյացդ վրա և կարծեմ գերեզմանների և ավերակների զատ ուրիշ չենք մը չի պիտի գտնես... Մտիկ ըրե և պիտի տեսնես

որ Հայոց աշխարհին գիշերային լուսթյունն անգամ միշտ
ողբաձայն հեծեծանքներն կընդհատի. ինչո՞ւ տապալի
Հայաստան, վասնզի Հայոց մեջ մատնիչներ կան, ինչ-
պես որ մեր պատերազմին մեջ ալ գտնվեցան... Այսպես
մատնությամբ Հայերը զիրար կենազրավ ընելն հետքը,
եթե միայն Հայ մը մնա, այն ալ ինքզինքը պիտի մատ-
նե, որպեսզի «Հայ եմ» ըսելով՝ աշխարհի առջև պարծե-
նա... Հայերն ի քուն են, իսկ մատնիչներն՝ արթուն...

ՆՈՐԱՅՐ.— Քիչ ատենեն գուցե Սեբաստացիք գույժ պիտի
առնեն որ թշնամիք աշխարհավեր բանակավ Սեբաստիո
վրա կը թափին:

ՁԱՅՆ ՄԸ.— Քաղաքացիք, արի՛ք, զենք առե՛ք:

ԱՄԵՆՔԸ.— (սարսափած) Ա՛հ... (լուսթյուն):

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Կը լսե՞ս, Նորայր:

ՁԱՅՆ ՄԸ.— Սեբաստացի՛ք, արի՛ք, զենք առե՛ք:

ՆՈՐԱՅՐ.— Վահրամ, գնա՛, շուտ հոս բեր այդ մարդը (Վահ-
րամ կը մեկնի) քաջալերությո՞ւն... Դեռ այս դողդոջուն
բազուկը կարող է սուր շարժել և թշնամյաց գլուխները
թափել... Դեռ ողջ է Հայաստան, դեռ ողջ է հայրենասի-
րության ոգին:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ո՞վ երկինք, գթա՛ մեր վրա...

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅԾ.— Մա՛յր իմ, ես ալ կը վախնամ:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Եկուր գիրկս, զավակս... մի՛ վախնար:

ՆՈՐԱՅՐ.— Քաջալերությո՞ւն, դուստր իմ, ողբալու ժամա-
նակ չէ:

ՆՈՒՅՆՔ, ՎԱՀՐԱՄ, ԶԻՆՎՈՐ ՄԸ

ԶԻՆՎՈՐ.— (մեկուսի) Նորայր իշխանը կենդանի՝ և Սեբաստիոն մեջ... (զարմացած):

ՆՈՐԱՅՐ.— Խոսե՛, միթե նոր թշնամի՞ք կարշավեն Սեբաստիոն վրա:

ԶԻՆՎՈՐ.— Այո՛, վեհա՛զն տեր, Լանկթիմուր Թաթարստանի բռնավորը՝ Հայաստանը գրեթե հիմնահատակ ընելի հետո՝ սե ամպերու բանակով հոս կը սլանա սուրե թեկերով):

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ո՛հ, միթե շատ մո՛տ են մեզ, Աստված իմ...

ԶԻՆՎՈՐ.— Ո՛չ, վաղ առավոտյան դեմ հագիվ հոս կը հասնին:

ՆՈՐԱՅՐ.— Ուրեմն թող քաղբին բոլոր դռները փակվին, ազնվականք և ռամիկք ամենքն ալ զենք առնեն... Իմաց տուր Սեբաստացվոց, թե Նորայր իր գերության շղթաներեն ազատելով իր հայրենիքը դարձեր է, իմաց տուր նաև բոլոր զորապետաց և զորաց, որ շուտով հիմա Նորայրի ապարանքը գան ժողովվին... Թող ամեն եկեղեցյաց զանգակները հնչվին՝ այս գույժը բոլոր քաղբին մեջ շուտով տարածայնելու համար... Օ՛ն, ուրեմն տված պատվերներս փութով թող կատարվին, քա՛ջ հայկազն:

ԶԻՆՎՈՐ.— Ահհոգ եղիր, վեհազն տեր, ջանք և կյանք հայրենյացս նվիրելու պատրաստ եմ ես:

ՆՈՒՅՆՔ (բացի գինվորեն)

ՆՈՐԱՅՐ.— Արի գինվոր, երանի թե ամեն Հայ քեզի պես զգար, այն ատեն Լանկթիմուր սարսափելով կը նայեր Հայաստանի դափնեզարդ սարերուն և կը սոսկար իր խրոխտ քայլը Հայաստանի հողին վրա դնել, ուր եթե մատնիչներ իրենց մոր կաթը չը խմեին, ուր եթե վատեր և ազգատյացներ նախնի փառաց հիշատակաց քանդակներն իրենց նախատական քայլերուն տակ չը ջնջեին, ուր եթե Հայերը ձեռք ձեռքի «միաբան մեռնինք» գոչեին... Ա՛հ, ե՛րբ պիտի ջնջվի աշխարհիս վրայեն թագը, փառքը և միայն եղբայրությունը իր մանիշակներովը մարդոց ճակատը պիտի պճնե փոխանակ դափնիի. բայց դու, Հայաստան, դու միշտ փուշեր պիտի տեսնես...

ՆԱԶՆՆԻԿ.— Ե՛րբ խաղաղություն պիտի գտնենք մենք այս աշխարհիս վրա, հա՛յր իմ:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Նազենիկ, չկա երբեք հանգիստ Հայուն համար, մինչդեռ անմիաբան է և օտար է իր սրտին հայրենասիրության բառը, ինչպես գութն օտար է երկաթե թուրին:

ՆՈՐԱՅՐ.— Իսկ հետո շատ պիտի զղջա, ճակատը կոծելով շատ պիտի վայե Հայը, բայց ինքզինքն անհատակ անդունդի մը գահավեժ բերանը պիտի գտնե, ուսկից անկարելի է ազատիլ... Խիստ վերջը պիտի սթափի Հայը և պիտի ըսե, թե ես ազգ մ'եմ. բայց պիտի տեսնե, որ ձեռքերը ամուր շղթաներով կաշկանդված են, մինչդեռ բախտը յուր առջև կը թռչտի... (դրսեն ոտնաձայն մը կը լսվի):

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Այս ի՞նչ ոտնաձայներ են... Աստվա՛ծ իմ:

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Պաշտպանե՛ զիս, մա՛յր իմ...

ՆՈՐԱՅՐ.— (խորեն նայելով) Բան չկա... Զորապետներս և զինվորներս են, որ հոս կուգան... Քաջալերվե՛, սի՛րտ իմ... Երկի՛ք, զորացո՛ւր դողդոջ թևերս:

Տ Ե Ս Ի Լ Ը

ՆՈՒՅՆՔ, ՎԱԶԵ, ԶՈՐԱՊԵՏՔ, ԶԻՆՎՈՐՔ

ՆՈՐԱՅՐ.— Խեցջի՛ք, ա՛րք հայկազունք, որ հայրենիքը պաշտպանելու համար փութով եկաք հոս ժողվվելու... Օ՛հ անդր, ժամանակ չը կորսնցունենք և զենքով ու սի-րով վառված հառաջ խաղանք, զի ահա վրեժխնդրության ժամը հնչեց... Եթե չը խայտա մեր երակացը մեջ դյու-ցազն Հայկա արյունը, եթե եռանդ ի սիրտ և սուր ի ձե-ռին չը պաշտպանենք հայրենիքնիս, վա՛յ մեզի, կո-րլստյան տխուր ժամն ալ պիտի հնչե, ուրեմն հաղթենք և մեռնինք և թող մեր զավկրները դափնիներ սփռեն մեր գերեզմաններուն վրա, թող մեկ մեկ հաղթության կա-մարներ ըլլան մեր շիրիմները և թող մեր արյունը խա-ղաղություն սփռե մեր զավակաց ընտանյացը վրա... Մեռնինք կըսեմ ամենքնիս և ալ երբե՛ք անձնատուր չըլ-լանք այն անգութ և վատազգի մարդոց: Եվ թող Լանկ-թիմուր մեր ցուրտ դիակացը վրայեն անցնի ամոթա-հար... Կերդնո՛ւք ամենքնիդ ալ մինչև վերջին շունչեր-նիդ պատերազմին դաշտին վրա սպառելու և մինչև ձեր արյան վերջին կաթիլը հայրենյաց ծոցը ցողելու...

ԱՄԵՆՔԸ.— Կերդնո՛ւմք...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Պետք է երդնուլ, եղբարք, և ի՞նչպես մեր կյանքը հայրենյաց շը ձոնենք, ի՞նչպես արյուննիս անոր շը պարտինք, մինչդեռ հայրենիք իր գրկացը մեջ ծնավ և սնույց մեզ. մեր կուրծքերն անոր պարիսպ պիտի ըլլան և մինչև որ դիտապաստ շը գլորինք, մեր սուրերն իրենց պատյանը չի պիտի դառնան... Վատ է այն, որ ավելի կյանքը կը սիրե՝ քան թե ազգը:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Երանի ձեզ, Հայե՛ր, որ դեռ կը վառի սրտերնուդ խորերը հայրենասիրության կայծը... Ա՛հ, իմ արյունս ալ կեռա... Սուր մ'ալ ինծի տվեք, և թող վեհերոտ երիտասարդները տեսնեն ալեորը և կույրը պատերազմի արյունաշաղախ դաշտին վրա և ամոթահար ըլլան:

ՆՈՐԱՅՐ.— Հապ օ՛ն, մերկացուցեք սուրերնիդ, հրաժեշտ տվեք աշխարհի, օ՛ն անդր, Սեբաստիո պարսպացը վրա, հաղթությունը մեզ կսպասե՛... Դողա՛ լանկթիմուր, Հայերը ձեռք ձեռքի տվին...

ԵՐԳ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ

Վրե՛ժ կը գոռան շիրմաց խորեն
Գոռ դյուցազանց ստվերն անեղ,
Վրե՛ժ կը մրմռան արդ տխրորեն
Մեր հեզ եղբարց արյան հեղեղ.
Մասյաց ժողովտ օարն բացվեժ
Մեր սրտերուն խոր ժայթի վրեժ...
Օ՛ն, անվեհեր վանեմք գրկանք,
Որ Հայաստան առնե հոր կյանք.
Բյուր տուր, հուր, մահ
Չազդեն մեզ ահ...
Արդ քաջալանջ՝
Նետվինք հառաջ,

Սաւ մեր հագուիւղ,
Վատ և անգութ՝
Թող թշնամվայն
Խմե արյուն....:

ՆՈՐԱՅՐ

Կայծակնահար թող կտրնչին
Որք կը մատնեն հայրենիքին:

<(Վարագույրը կիչեն)>

(ՎԵՐՋ և ԱՐԱՐՎԱՏԻՆ)

ԱՐԱՐՎԱԾ Բ

ՄԱՏՆՈՒԹՅՈՒՆ

Արշալույս.—Դաշտակ մը.—Խորը Սեբաստիոն պահսպանները կերեկին.—Զինվորներ ասդին անդին ֆնացած են.—Զենքեր, դռնակներ ցիրուցան տառածված:

ՏԵՍԻՍ Ա

ՎԱԶԵ և ԶՈՐԱԿԱՆՔ (ֆնացած)

Մի՛ ծագիր, արշալույս, թող գիշերն իր թուխ թևերովը երկնից երեսը սքողե... Թող գիշերն իր խավար ծոցին մեջ ծածկե մատնությունս... մատնություն մը, որ իմ սրտիս երջանկություն պիտի բխե... Ա՛հ, ինչո՞ւ կույր զկուրայն գլորիմ գերեզմանը, մինչդեռ կենացս գարունը ժպտելով վարդե պսակներ կը բոլորե ճակտիս, ինչո՞ւ զանոնք մահվան ցուրտ ոտիցը տակ նետեմ... Ի՛նչ հիմարություն, հայրենասիրություն ըսված անիմաստ բառի մը զոհել աշխարհիս փառքն ու հաճույքը և բանդագուշանաց ծնունդ հանդերձյալ երջանկություն մը վայելելու հուսով շարաշար սատակել... Հիմար չեմ ես, դեռ խելքս գլուխս է...

Ահա Սեբաստիո պարիսպները կը տատանին և պիտի տապալին վերջապես, ես ալ փոխանակ անոր ավերակացը տակ ջախջախելու, քանի որ թշնամին կյանքս շնորհելն զատ վարձք ալ կը խոստանա ինձ, ուրեմն անոր գիրկը կը դիմեմ և զայն կը գտնեմ ինձ ապաստանարան... Թող վայն և ողբա հայրենիք, հայրենիք՝ որ բոլոր տիեզերաց աղետիցը պատճառն է... Հիմա հարկ է որ զորքերս համոզեմ... Բայց ապահով եմ, որ անոնք ալ ինձ պիտի հետեւին, վասնզի Հայ են և ես իրենց հայրենասիրությունը փորձեցի արդեն... Բայց եթե չը համոզվին ամենքը մեկտեղ և ալեկոծի գունդս, «ես զձեզ փորձեցի» ըսելով մինակ թշնամվուն կողմը կանցնիմ... Բայց շուտ ընեմ, վասնզի հիմա արևը կը ծագի... (փողը կը հնչեցնեն):

ԶՈՐԱԿԱՆՔ.— (հանկարծ ցատկելով) Ի՞նչ կա, զորապետ, ի՞նչ կա...

ՎԱԶԵ.— Ահա արշալույսը կսկսի ծագիլ և քիչ մը ետքը Սեբաստիո պարիսպները սարսել. դուք քնացաք, բայց ես անքուն ձեր վրա հսկեցի, գիշերվան աղջամուղջը խորհուրդներ հղացավ մտացս մեջ... Ես՝ որ այսչափ ատեն սոսկալի պատերազմներե խրոխտ ճակատով վերադարձա, կը հետևի՞ք ինձի:

ԱՄԵՆՔԸ.— Միշտ քեզի հետ ենք, զորապետ:

ՎԱԶԵ.— Ուրեմն ձեզի հարցում մը ունիմ այսօր... Մեռնի՞լ կուզեք, թե վաղը ապրիլ... Պատասխա՛ն տվեք:

ԶԻՆՎՈՐ ՄԸ.— Մեռնի՛լ ի սեր հայրենյաց...

ԶՈՐԱԿԱՆՔ.— Այո՛, մեռնի՛լ ի սեր հայրենյաց...

ՎԱԶԵ.— Իրավունք ունիք, պետք է մեռնիլ... բայց այն ատեն՝ երբ մեր արյամբը հայրենյաց ազատությունը կարենանք

գնել... Իսկ պե՛տք է որ մեռնիմք կուրորեն, երբ մեր հայ-
րենիքը չը կրնալ ազատելեն զատ՝ հայ և հոգի ըլլալն դադ-
րինք... որովհետև տեսաք և լսեցիք, որ Լանկթիմուր, այն
աշխարհավեր ճիվաղը, ինչպես Պարսկաստանը, Ասորես-
տանը և մեր խեղճ Հայաստանը յուր խրոխտ զարշապա-
րացը տակ ջախջախեց... Ուրեմն մենք ի՞նչպես կրնանք
դեմ դնել, մենք որ Սերաստիա մ'ենք, մենք որ այս մե-
ծամեծ տերութեանց քով հյուլն մը կը համարվինք:

ԶԻՆՎՈՐ ՄԸ.— Կը սխալիս, քաջդ զորապետ, հայրենասեր Հա-
յու մը դիմաց տասը կառաղի Թաթար քիչ են... վասնզի
անոնք արյան մեջ հողդողդ փառք մը կը փնտռեն, իսկ
մենք՝ սեր... Կրնաս հիշել Մամիկոնյան Վահանը և ուրիշ
դյուցազներ:

ՎԱԶԵ.— Այս մարդը վտանգավոր է, պետք է հայրենյացը, զո-
հել... (բարձր) Ասիկա անխելք է... Արդեն ես գիշերն ի
բուն՝ անքուն խորհեցա, քաջ զորականք, և թշնամյաց
կողմ անցնելով մեր կյանքը ապահովելն զատ ուրիշ լավ
միջոց չը գտա. Լանկթիմուր այնպիսի կատաղի հրեշ մ'է,
որուն դժոխային սուրեն կիյնան հայրենասիրություն և
քաջություն:

ԶՈՐԱԿԱՆՔ.— Արդեն մենք ալ քեզի հետ ենք, զորապետ:

ԶԻՆՎՈՐ ՄԸ.— Ի՛նչ կրնեք, ընկե՛րք. հայրենիք մատնե՛լ...

ՎԱԶԵ.— Ով որ քաջ է և իմաստուն՝ թող ի՛նձ հետեի... (բանի
մը բալ կառնե և մյուսներն ալ ետեեն):

ԶԻՆՎՈՐ ՄԸ.— Ուրեմն ես ալ կերթամ ձեր մատնությունը նո-
րայր իշխանին իմաց տալու:

ՎԱԶԵ.— Զորականք, թո՛ղ մեռնի այդ ժպիրհ մատնիչը:

ԶՈՐԱԿԱՆՔ.— (սուր ի ձեռին վրան հարձակելով և ներս մղելով) Մեռի՛ր, մեռի՛ր:

ԶԻՆՎՈՐԸ.— (ներսեն) Ազգուրաց հրեշներ... (կովելով) Ա՛հ... (կը մեռնի):

ՎԱԶԾ.— Ի՛նչ ըրիք, աղեկ մը սպաննեցի՛ք...

ԶՈՐԱԿԱՆՔ.— (գալով) Այո՛, զորապետ...

ՎԱԶԾ.— Կեցցե՛ք, քաջ զորականք, դուք որ գիտցաք ձեր կենաց արժեքը՝ հրջանիկ պիտի ըլլաք... Օ՛ն, խոհեմություն և քաջություն... (երթալով) Երթանք քաղքին դռները թըշնամյաց առջև բանալու և թշնամյաց ու կենաց գիրկը նետվելու:

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՎԱԶԾՆԱԿ (մինակ՝ մյուս կողմեն գալով)

Երանի՛ քեզ, Սեբաստիա, որ դեռ Լանկթիմուրի երկաթներուն տակ չինկար... Երանի՛ կըսեմ, որ քու հողերուդ վրա մատնիչ չես սնուցեր... Ո՛հ, իցիվ թե վայրկյան մը միայն բացվեին հանկարծ այս սև սև աչքերս և տեսնեի անգութ Քաթարաց արյամբը կարմրած դաշտերդ... Երբ հաղթության բառը քու խրոխտ պարսպացդ վրա որոտա... Ա՛հ, երկի՛նք, դու զորացո՛ւր թշվառ Հայուն բազուկը և մեղմացուր անգութ թշնամվուն սիրտը... Գթությո՛ւն, գթությո՛ւն. միթե չսպառեցա՞ն կայծակներդ զորս անդադար տարաբախտ Հայաստանի ալևոր ճակտին թոթափեցիր... Ա՛հ, եթե Լանկթիմուր իր արյունոտ ոտքերը Սեբաստիո հողուն վրա դնե՛ Սեբաստիա Հայաստանի սև գերեզմանը պիտի ըլլա... Ո՛վ երկինք, եթե Հայաստանի

համար վերջին կայծակ մը պատրաստեր ես, զի՛ս զարկ, զի՛ս... Հայե՛ր, զիս ալ ձեր բանակին մեջ առեք, ես ալ սիրտ ու սուր ունիմ, կուզեմ մեռնիլ և արյունս Հայաստանի երակացը տալ (սուսերամերկ վազելու կրլլա)։

Տ Ե Ս Ի Լ Գ

ՎԱՂԵՆԱԿ և ՆԱԶԵՆԻԿ

ՆԱԶԵՆԻԿ.— (ճանկարծ դիմավորելով և գրկելով) Ո՛հ, մեռնի՛լ կրսես, Վաղենակ...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Նազենիկ... Դու իմ գիրկս ես դարձյալ...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Այո՛, միշտ քու գիրկդ և ալ չի պիտի զատվիմ... Ես ալ քեզի հետ պիտի մեռնիմ, քու քաղցր գրկացդ մեջ պիտի տամ վերջին շունչս...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Դու մեռնիս, Նազենիկ, այսպես գեղեցիկ և երիտասարդ... Վա՛յ քեզ, գողտրիկ շուշան, քու գարնանդ մեջ խորշակ մը եղավ քեզի Վաղենակ, քու արևդ ծածկող սև ամպ մը եղավ իր սերը... Այնպես չէ՞, Նազենիկ... Ո՛հ, կարծեմ կուլա՛ս... վասնզի ջերմ կաթիլներ կզգամ սրտիս վրա։

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Այո՛, կուլամ, Վաղենակ, մեր ցավալի վիճակին վրա կուլամ... Կողբամ Հայր, որ երբեք չի վայելեր ընտանեկան սեր և խաղաղություն... Մինչդեռ այս ժամուս վարդենյաց մեջ մեկու մը գիրկը կը թպտի, հետևյալ ժամուն սգալի նոճիի տակ նստած՝ տխուր կորստյան մը վրա կուլա... Փոթորիկ մը դարձավ Հայաստան... Մեկ կողմեն անողորմ թշնամին իր սուրը և մյուս կողմեն անհագ սովը իր սև թևերը տարածած՝ միշտ մա՛հ կսպառնան Հայոց...

Մա՛հ... Մա՛հ... և բարերար ձայն մը չը գոչեր՝ «ա՛լ բա-
վական է»։ Վաղենա՛կ, սիրելի՛ս, մենք ևս հոս բանտի մը
մեջ ենք. քիչ ատենեն պիտի գան արյունուլտ դահիճներ
և մեզ խողխողելով՝ մեր դիակներովը հաղթության կո-
թողներ պիտի կառուցանեն և մեր արյամբը հաղթություն
պիտի գրեն Սեբաստիո մթին փլատակացը վրա...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Ա՛հ, սոսկալի է այդ... Եվ այն ատեն նախատա-
լից պիտի ըլլան ամուսնույդ ոսկորները, եթե սուր ի ձե-
ռին չը մեռնի... Նազենիկ, երբ այս գիշեր անկողնույն մեջ
անքուն՝ հայրենիքս, քեզ և զավակս կը մտածեի, հան-
կարծ սպառնալից ձայն մը որոտաց ականջիս. «Արի՛, դո՛ւ
ալ զենք առ և կովե, ինչպես որ քու եղբարք կը կովին»...
Հանկարծ սարսափահար ցատկեցի, մոռցա հորդ և քու
պաղատանքդ և զավկիս ողբը, դուրս նետվեցա իսկույն և
իզուր խավարին մեջ թշնամի փնտռեցի այն ձայնին զոհե-
լու համար։

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Եվ չը մտածեցի՞ր անգամ մը, որ երբ ամուսինդ
և զավակդ զքեզ չը գտնեն իրենց քով՝ ի՛նչ սոսկալի ժամ
մը պիտի ըլլա այն...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Նազենիկ, դու որ այնչափ սիրելի ես ինծի, քո
ձայնեդ ավելի ազդու էր այն ձայնը... Կարծես թե մորիկ
մ'էր, որ զիս հառաջ մղեց։

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Վաղենակ, ահա արևն իր վարդե ճառագայթները
կը սփռե հորիզոնին վրա. հիմա Վարդանույշ արթնցած՝
հայրն ու մայրը կը փնտռե, երթա՛նք, գութ ունեցիր այն
անմեղին վրա...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Երկի՛նք, դու ալ նույնպես գութ ունեցիր Հայաս-

տանին վրա... (կը մեկնին... Հեռուէն պատերազմի փողեր կը հնչվին):

Տ Ե Ա Ի Լ Դ

ՆՈՐԱՅՐ, ԶԻՆՎՈՐՔ

ՆՈՐԱՅՐ.— Ահա, պատերազմի պատրաստութեան փողերը կը հնչեն... Վա՛յ անոնց՝ որոնց սրտին հրճմանք չազդեր այս փողերուն ձայնը... Ուրախացե՛ք, քա՛ջ զորականք, պիտի տեսնեք, որ քիչ ատենէն Լանկթիմուր Սեբաստիո խրոխտ պարսպացը տակեն ամոթահար պիտի անցի... Պիտի հիանա բոլոր Ասիա, թե ի՛նչպես Սեբաստիա Լանկթիմուրի սպառնացայտ նայվածքին դեմ չը դողաց.— միութեամբ և քաջութեամբ— միութեամբ, միութեամբն է ազգի մը զենքն ու կյանքը... Հայե՛ր, երկնից երեսը հույս չի փնտռենք, մեր հույսը թող ըլլա մեր սիրտը և մեր սուրը... Ծ'լ, Ե'լ, արև, այսօր դու հորիզոնը իջած ատենդ՝ կամ Հայաստան քեզի հետ մեկտեղ գերեզման պիտի իջնա և կամ յուր աստղը գիշերային առաջին աստղին հետ պիտի շողշօղա, բայց ես տարակույս չունիմ, որ վերջինը պիտի ըլլա, այո՛, Հայաստանի աստղը պիտի փայլի, մինչդեռ ամեն Հայ՝ միաբան զենք առեր է և զենքն իր ձեռացը մեջ չը դողար... Այո՛, պիտի հաղթանակե Սեբաստիա... Ո՛վ Սեբաստուհիք, դափնյա պսակներ պատրաստեցեք ձեր զինվորական եղբարցը:

ՆՈՒՅՆՔ և ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐ

ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐ.— Դո՛ւ ես, Նորայր, Սեբաստիո իշխանը...

ՆՈՐԱՅՐ.— Այո՛... քաջդ պատգամավոր:

ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐ.— Լանկթիմուր տիեզերակալ՝ Արքայն թա-
թարաց, որ բոլոր Ասիան նվաճեց, տեսնելով Սեբաս-
տացվոց անօգուտ ընդդիմակալությունը, կերդնու յեր-
կինս, որ եթե Սեբաստիա անձնատուր ըլլա, երբեք սուր
չի պիտի շողացնե Հայոց գլխուն վրա³):

ՆՈՐԱՅՐ.— Իսկ եթե անձնատուր չըլլա՞:

ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐ.— Թե բոլոր բնակիչները անխնա սրո ճա-
րակ պիտի մատնե և թե Սեբաստիան հիմնահատակ պի-
տի կործանե...

ՆՈՐԱՅՐ.— Ուրեմն եթե այդչափ վեհանձն է Լանկթիմուր,
թող զենքով հաղթանակե, փոխանակ սուտ երդումներով
աչք շլացնելու. Սեբաստիո համար նախամեծար է
պարտյալ մեռնիլ, քան թե անձնատուր...

ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐ.— Մտածե՛ նորայր, հետին զղջումն անօ-
գուտ է... Դարձո՛ւր աչքդ Հայաստանի ավերակացը վրա,
Սեբաստիայեն ավելի ամրապարիսպ քաղաքաց բնակիչ-
ներն ալ այդպես ըսին, բայց իրենք ալ իրենց քաղաքաց
փլատակացը տակ թաղվեցան անշշունջ...

ՆՈՐԱՅՐ.— Ո՛չ, ո՛չ, Լանկթիմուր չի կործանեց այն քաղաք-
ները, այլ Լանկթիմուրեն զորավոր ոգի մը՝ անմիությու-
նը, որ Հայաստանի արևը մարեց... Ո՛վ պատգամավոր,
մի՛ կարծեր, որ Հայերը քաջ չեն. եթե Հայերը իրենց քա-
ջությանը չափ միություն ալ ունենային, Լանկթիմուրը

չը պիտի համարձակեր իրենց երկրին մեջ ոտք կոխելու անգամ և այն երկիրն ավերել մտաբերելու:

ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐ.— Ի՛շխան, հիմա Հայությունը ողբալու ժամանակ չէ, այլ ազատելու. գիտցի՛ր որ գոռոզ սնափառության մը կը զոհես Սեբաստիոն մեջ ապաստանած Հայության մեկ մասը... Մտածե՛... Դու ժերոնի մ'ես և մեկ ոտքդ արդեն գերեզման իջած է, իսկ անդին անթիվ Հայեր կան, զորս դու անխոհեմությամբ կորստյան վհի մը եզրը կը թողուս:

ՆՈՐԱՅՐ.— Ո՛վ պատգամավոր, այնչափ տգետ չէ Նորայր, որ իր ազգը մատնե՛ վստահելով Լանկթիմուրի մը երդմանը, որ ո՛չ խիղճ ունի և ո՛չ ալ գութ... Գնա՛ ըսե՛ ինքնակալիդ, որ Սեբաստիա պատրաստ է իր ծարավը հագեցնելու... Եթե այդչափ հզոր է ինքը, ի՞նչ փառք կալընկալե Սեբաստիան կործանելով:

ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐ.— Հարկ է որ տկարը խոնարհի հզորին:

ՆՈՐԱՅՐ.— Եվ վատ է այն, որ սուր ունի և ինքզինքը չը պաշտպաներ փառասերի մը անիրավ պահանջմանց դեմ, չը մեռնիր անարգ գերի ըլլալու համար:

ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐ.— Բայց գիտցի՛ր, որ եթե աշխարհակալ Լանկթիմուր իր ոտքերը Սեբաստիոն հողույն վրա դնե, քար քարի վրա չի պիտի թողու:

ՆՈՐԱՅՐ.— Այլ ավերակները սեւ տեղ կարմիրով կը ներկվին:

ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐ.— Հայկական շունչ մ'անգամ չի պիտի թողու:

ՆՈՐԱՅՐ.— Իսկ Հայոց դիակները չեն կարմիր:

ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐ.— Քանի որ մեռնիլ կը փափագիք, ապե-

րախտ Հայեր, ուրեմն մահվան պատրաստվեցեք... Քիչ ատենեն պիտի տեսնեք, որ հաղթականն Հանկթիմուր Սերաստիո կործանյալ պարսպացը վրայեն իր վրեժ-խնդիր սուրը տարածած մահ կսպառնա...

ՆՈՐԱՅՐ.— Ո՛վ պատգամավոր, գիտցիր որ Սերաստացիք երբեք անձնատուր չեն ըլլար, եթե մեկ անձ մ'ալ մնա... Կը մեռնին՝ վատ չապրելու համար:

ԶՈՐԱԿԱՆՔ.— Այո՛, պատերա՛զմ... Կեցցե՛ Հայաստան:

ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐ.— Մի՛ խրոխտաք այդպես, Սերաստացիք, քիչ ատենեն պիտի վայելեք (սպառնալից կը հեռանա):

ՆՈՐԱՅՐ.— Կը տեսնե՛ք, քա՛ջ Հայեր, որ Պարսկաստան և Ասորեստան նվաճող սոսկալի բանակը ձեր մահատա-րափ նետերեն զարհուրած՝ դեսպան կը ղրկե, որ անձ-նատուր ըլլաք... Քաջալերվեցե՛ք, Հայե՛ր, եթե հաղթենք՝ Սերաստիա Հայաստանի երկրորդ խանձարուրքը պիտի ըլլա, և Հայաստան դարձյալ իր կիսակործան ավերա-կացը մեջեն աներկյուղ իր գոռոզ գլուխը պիտի բարձ-րացնե... Ուրեմն կեցցե՛ն Հայք և կեցցե՛ Հայաստան...

ԶՈՐԱԿԱՆՔ.— Կեցցե՛ն Հայք և կեցցե՛ Հայաստան... (հան-կարծ աղմուկ մը կելնե):

ՆՈՐԱՅՐ.— Ի՛նչ ձայներ են ասոնք... (ժողովուրդը սառսա-փած խորեն կը վազե) Ի՛նչ պատահեցավ... Ինչո՞ւ սար-սափահար կը փախչիք:

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ.— Մատնությո՛ւն... Մատնությո՛ւն...⁴) Հանկ-թիմուր Սերաստիան կոխեց:

ՆՈՐԱՅՐ.— Սոսկալի հարվա՛ծ... (դողդոջուն նվաղելու կըլ-լա, բայց հանկարծ կսթափի) Օ՛ն անդր... Քա՛ջ զորա-կանք դեռ սուրերնիս չէ փշրած ձեռքներուս մեջ... Հապ՛

օ՛ն, մեռցնենք և մեռնինք՝ դարձյալ գոչելով «կեցցե՛
Հայաստան...»

ԶՈՐԱԿԱՆՔ.— Կեցցե՛ Հայաստան... (սուսերամերկ կը սլա-
նան):

ԶԱՅՆԵՐ.— (դրսեն) Կեցցե՛ Լանկթիմուր:

Տ Ե Ս Ի Լ Զ

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ, ԶԻՆՎՈՐՔ, ՀԵՄՈ ԶԱՐՄԱԶԱՆ

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Քաջ զորականք, ահա ձեզի արյան ասպա-
րեզ մը... Կատաղի վագրերու նման հառաջ նետվեցեք,
ահա նոր գլուխներ ձեր սուրերուն կսպասեն. երբեք մի՛
գթաք, զարկե՛ք, մի՛շտ զարկեք. ձեր այսօրվան զբոսան-
քը թող այս ըլլա. եթե հոգնելով ծարավիք՝ ծարավնիդ
հագեցնելու համար զոհերնուդ արյունը խմեցե՛ք... Ինչ-
վան երեկո ձեզի ժամանակ կուտամ. եթե երեկոյին Հայ
մը տեսնեմ՝ վա՛յ ձեզի... Եթե գտնեմ ձեր մեջեն մեկը,
որուն սրեն արյուն չը կաթեր՝ վա՛յ անոր... հապ՝ օ՛ն
յասպարեզ, կրակ, կայծակ, վա՛յ և մահ թափեցեք Հա-
յոց գլխուն... (զորքերը սուսերամերկ կը վազեն):

ԶԱՐՄԱԶԱՆ ԵՎ ԶՈՐՔ.— (դրսեն) Կեցցե՛ Լանկթիմուր, կոր-
ծանի՛ Հայաստան (տեսաբանը կուգան):

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Կեցցե՛ս արիդ զորավար Թաթարաց, դու որ
միշտ ինքնակալիդ կամակատար գտնվեցար, դու որ քո:
քաջություններովդ Լանկթիմուրի ճակտին փառաց դափ-
նիներն ավելցուցիր:

ԶԱՐՄԱԶԱՆ.— Քաջդ ինքնակալ, եթե քաջություն գործեց
Ջարմազան տիեզերասաստ Լանկթիմուրի անվամբը

գործեց, անոր նվիրած սրովը թշնամին դողացուց և անոր ճաճանշավոր արևուն մեկ ճառագայթովը ինքը կյանքը վայելեց... Երանի կուտամ ձեզ, Թաթարք, որ Լանկթիմուրի նման թագավոր մը ունեցաք, որ իրեն և ձեր անունը բոլոր ազգաց սրտերուն խորերը սոսկումով տպավորեց, որ իրենց և ձեր զորությունը մեծամեծ աշխարհաց փլատակացը վրա արյան հեղեղներով հիշատակեց, զորս ժամանակին երկաթյա ձեռքերը չի պիտի կարենան ջնջել. ահա, աստեղազարդ երկինք անգամ նախանձելով ձեր ինքնակալին կրած թագին վրա, կը սգա, որուն շողշողուն ակունքն իր հաղթահարած ազգերուն աստղերն են, զոր ետքը հափշտակեց քաջությամբ։

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Քա՛ջդ Զարմազան, կը լսե՛ս այս ողբաձայն հեծեծանքները, այս ալ Հայաստանի վերջին հառաչանքն է, և դարձյալ Լանկթիմուրի տիեզերակալ ձեռքն է, որ անոր արևը կը ծածկե։

ԶԱՐՄԱԶԱՆ.— Ո՛վ խեղճ Սեբաստացիք, ինչո՞ւ այդպես ողբերով երկնից կամարը կը թնդացնեք, դուք որ քիչ մը հառաջ կը խրոխտայիք Լանկթիմուրի մը դեմ... դուք որ պարսպաց ետեեն նախատինք կը թափեիք... Ո՛վ կատաղությանս, Լանկթիմուրը նախատե՛լ...

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Արյո՞ւն... արյուն թող թափվի և Լանկթիմուրի ու բոլոր Թաթարաց վրեժխնդրության ոգին թող արյամբ հագնեա. տեսնեն, թե միայն վայրկյան մը կրնա՞ն Լանկթիմուրի դեմ խրոխտալ, գիտնան, թե քանի որ Լանկթիմուր աշխարհի վրա կը շնչե՛ բոլոր թագավորաց գահերուն մեկ ոտքն անդունդի մը վրա կը նայի... Մի՛ պարծենաք ձեր փառքին վրա, ո՛վ թագավորք,

վասնզի քանի որ ողջ եմ ես՝ այդ գահը ձեր դաժաղը պիտի ըլլա. մի՛ խորհտաք, վասնզի պիտի տեսնեք, որ ձեր աստղ կարծած բախտը ասուպ մ'է եղեր, որ պիտի սահի, խավարի... Ինչպես որ շատերուն հանդիսատես եղա և հրձկեցա... Ողբա՛ և դու ալ, Սեբաստիա, որ իմ սիրտս խայտա... Լա՛ց որ իմ սիրտս զովանա... վասնզի քու կարողութենեդ վեր հանդգնեցար... Քաջդ Զարմազան, ի՞նչ կրնես Հայոց ուրացյալ գունդը...

ԶԱՐՄԱԶԱՆ.— Քաղթին դռներուն հսկողություն կրնես, քա՛ջդ ինքնակալ:

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Քեզի քը պատվիրեմ որ երբեք չը վստահիս այն մարդոց, վասնզի այն, որ իր բնիկ ազգը կը մատենե՝ անշուշտ օտար ազգ մ'ալ կը մատեն... Թող բոլորն ալ ջարդվին և դու գնա մինակ իրենց զորապետը շղթայակապ հոս բեր... Կրկին պատվիրե զորաց, որ հաջողին առանց վերք մը տալու Սեբաստիո իշխանը ձերբակալ ընելով ինծի բերել...

ԶԱՐՄԱԶԱՆ.— Կը հնազանդիմ, վեհափա՛ռ տեր:

Տ Ե Ս Ի Լ Է

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ (մինակ), ԹԻԿՆԱՊԱՀՔ

Ահա կսկսին դիակաց բլուրներ ձեանալ և արյան գետեր մոնշմամբ սահիլ... Լանկթիմուր, ա՛լ բավական արյուն թափեցիր, բոլոր աշխարհ արյան ջրհեղեղ մը դարձավ... Բայց դեռ սրտիս խորը այնպիսի կրակ մը կը վառի, կը բորբոքի, զոր այսչափ արյուն չը կրցան մարել... Փառասիրությունը «քալե՛, դեռ քալե՛» կը

մումռա ականջիս և ոտքերուս տակ արյունաներկ ծաղիկներ, թագեր սփռելով, կը ցցունեն ինծի աշխարհիս ծայրը ոսկեղեն լերան մը գագաթը տիեզերակալ գահ մը, և սիրտս թևավորյալ արյան ծովերու վրայեն սահելով կուզե թռչել հոն, հոն՝ ուր դեռ չէ կոխած մահկանացուի ոտքը... Եվ այն ատեն երկինք և երկիր պիտի հիանան, երբ Հանկթիմուր իր ձեռքը այն գահուն վրա դնե... Իր կյանքը այն ատեն փառաց արև մը պիտի ըլլա և իր դափնեզարդ ճակատը միայն մահվան առջև պիտի խոնարհի... Անիծյալ գերեզման, որ գեղեցիկ երազի մը արթնության նման թագակիրը կը սառեցնեն... Մի՛ մոտենար ինծի, ո՛վ մահ, մինչև որ ես այս փառաց կատարը բարձրանամ և այն ատեն իմ անհուն գոհերուս արյամբը կշտացիր:

Տ Ե Ա Ւ Լ Ը

ՆՈՒՅՆՔ, ՎԱԶԵ, ԶԱՐՄԱԶԱՆ

ՎԱԶԵ.— Ո՛վ մեծդ ինքնակալ, այս երկաթե շղթանե՞րն են ուրեմն իմ վարձքս, ասո՞նք են իմ դափնիներս:

ՀԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Ի՞նչ ըսել կուզես, գորապետ, կը կարծե՞ս թե ատկեց ավելի վարձքի մը արժանի ըլլա մատնիչ մը, կը կարծե՞ս թե այնչափ անմիտ ըլլա Հանկթիմուր, որ մատնիչ մը վարձատրե... Ո՛չ, ո՛չ Հանկթիմուր երբեք վատաբար և անիրավ չը գործեր:

ՎԱԶԵ.— Եվ ինչո՞ւ վարձք խոստանալով, իր երդմանը դեմ գործեց:

ՀԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Ո՛չ... Բնավ Հանկթիմուր իր ըրած երդումն

ալ չը դրժեր... Այո՛, քիչ վարձք խոստացա, այլ ավելի արժան համարեցի երկաթե շղթաներով վարձատրել մատնությունդ՝ ապահով ըլլալով, որ բոլոր աշխարհ այս դատապարտութեան իրավունք պիտի տա:

ԶԱՐՄԱԶԱՆ.— Այո՛ և մինչև անգամ մահու արժանի է այն, որ իր շահուն իր եղբայրքը կը մատնե վատաբար:

ՎԱԶԵ.— Այդպես չէ՛, քաջ զորապետ, լավ գիտեի, որ մեծն Լանկթիմուր պիտի կործանե Սեբաստիան, ես ալ փոխանակ զուր տեղը իր սրույն ճարակ ըլլալու, նախամեծար համարեցի փութացնել կործանումն և ասով ազատել կյանքս:

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Ուրեմն, վա՛յ քեզի, որ կյանքդ հայրենիքեդ ավելի կը սիրես... Ի՞նչ ես դու աշխարհիս վրա. հրեշ մը, որուն սրտին խորերը մարեր է հայրենասիրութեան կայծը... Նախատինք քեզի, որ սուր կը կրես ձեռքիդ մեջ և շես ուզեր զայն ի սեր հայրենյաց շարժել... Ուրեմն ի՞նչպես հանգիստ պիտի ըլլայիր դու, երբ վարձատրեի զքեզ, մինչդեռ բոլորտիքդ բյուրավոր արենակցացդ դիակները դիզվեր են... Ի՞նչպես քու կյանքդ չի պիտի խռովեր եղբարցդ հեծեծանքներեն և առ քեզ ուղղած անեծքներեն, մինչդեռ դու անոնց կորուստը պատճառեցիր վատաբար.— ա՛հ, այսչափ ազգեր նվաճեցի ես և չը տեսա Հայեն ուրիշ ազգ մը, որուն մեջ գտնվին ուրացող մատնիչներ... Դուք շուտ կը կործանիք Հայեր, մինչդեռ այսպես անմիաբան եք:

ՎԱԶԵ.— Ո՛վ մեծդ ինքնակալ, եթե մատնեցի հայրենիքս՝ քու փառքդ ավելցուցի, քու վրեժխնդրութիւնդ հագեցուցի... Ուրեմն ինչպե՞ս արժան կը համարիս նախա-

տանոք վարձատրել զիս, ես որ քու հաղթությունդ հայրենյացս փրկութենեն ավելի նախամեծար համարեցի... Վա՛յ քեզ, Վաչե՛, որ ինչ որ ալ գործես, բախտը խոժոռ կը նայի քեզ:

ՀԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Ո՛վ ուրացող, երբեք լանկթիմուրեն հատուցում մի՛ հուսար, թեպետեւ քաջն Զարմազանի ըսածին պես մահվան կը դատապարտեր քեզ իրավունքը, սակայն ես կը ներեմ քեզի... Կը շնորհեմ կյանքդ, վասընզի վրեժխնդրությանցս գործիքը եղար դու:

ՎԱԶԵ.— Ո՛հ, գոնե հրաման ըրե, որ այս շղթաները քակվին:

ՀԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Երբե՛ք... Այդպես շղթայակապ թափառե գործած ավերակներուդ վրա, քանի որ եղբարցդ դիակները շղթաներուդ շառաշյունը լսեն, նախատինք կարդան քեզ իրենց գերեզմաններուն խորերեն... Թափառե՛ եղբարցդ արյամբը կարմրած դաշտերուն վրա, մինչև որ գտնես քու գերեզմանդ ալ... Մի՛ ըսեք, ազգե՛ր, թե անիրավ է լանկթիմուր, այո՛, անգութ է, բայց կը ճանչնա իրավունք (կը մեկնի.— մյուսներն ալ ետեւն):

Տ Ե Ս Ի Լ Թ

ՎԱԶԵ (առանձին)

Ի՞նչ ըրի ես... Ահա այս շղթաներն են եղեր մատնությանս վարձքը և կամ հավիտենական նախատինքս... Ես որ փառաց դափնիներ կերակայեի, լանկթիմուր նախատանաց փուշերով պսակեց ճակատս... Ո՛հ, ո՞ւր փախչիմ հայրենյացս արյունվա ծոցեն... Ուր որ ալ երթամ՝ կայծակը գլխուս վերև, անդունդը՝ ոտիցս ներքև

և դիմացս՝ միշտ Հայաստանի սպառնալից նայվածքը... Դադրեցե՛ք, աղեկտուր ձայնե՛ր, ո՛հ, միթե զի՛ս կանիծեք, զիս, հայրենյաց դահիճս... Կարծես թե Սեբաստիոն պարիսպները վրաս պիտի փլին՝ անխնա ջախջախելու համար զիս... Ա՛հ, ո՛վ պիտի քակե այս շղթաները, որ ազատ փախչիմ... Ո՛չ ոք՝ ամենքն ալ կը նախատեն զիս... Ուրեմն բնավ չի պիտի քակվին այս շղթաները, մինչև որ գլուխս չը ջախջախեն... Ո՛վ անիծյալ գիշեր, ինչո՞ւ սրտիս խորն արհավիրք չը թափեցիր, երբ մթությանդ տակ կը խորհնի այս վատ մատնությունը... Ա՛հ, «անե՛ծք... վրեժ...» կը մոնչեն ականջիս, երկինք և երկիր, և դժոխք ծափ զարնելով զիս ծաղր կընեն... Խընդա՛, ո՛վ Սանդարամետ⁵), որ Վաչեն քու ծուղակդ գլորեցիր... խնդա՛, որ քու հաղթությունդ սուրն ըրիր զիս:

Տ Ե Ա Ի Լ Ժ

ՎԱԶԵ և ՆԵՐՍԵՆ

ՆԵՐՍԵՆ.— (դրսեն) Օգնություն... Օգնություն...

ՎԱԶԵ.— (սարսափած) Ո՛վ երկինք... Ի՛նչ կը լսեմ... Հորս ձայնն է, կարծեմ կը խողխողեն զինքը...

ՆԵՐՍԵՆ.— (դրսեն) Ա՛հ... (վիրավորյալ տեսարանը կուգա) Սիրտս... Զարնվեցա առանց զարնելու...

ՎԱԶԵ.— Այո՛, հայրս է... Ո՛հ, արյունը սրտեն կը վազե... Ո՛ւր փախչիմ, բացվեցե՛ք անդո՛նդք, և զիս ձեր խորությունը և խավարին մեջ ծածկեցեք...

ՆԵՐՍԵՆ.— (զայն տեսնելով զարմացմամբ) Ի՛նչ կը տեսնեմ... Վաչե հոս, շղթայակապ... Միթե արդար երկի՛նք

շղթայեր են դինքը... Ո՛հ, հեռացի՛ր, ինչո՞ւ կուգաս վեր-
ջին վայրկյանս խռովելու, անօրեն զավակ...

ՎԱԶԵ.— Ա՛հ, կը սարսափեցնես, հա՛յր իմ, այդպես ականա-
պիշ մի՛ նայիր աշացս մեջ... Ծածկե՛, ծածկե՛ արյունա-
հոս վերքդ:

ՆԵՐՍԵՆ.— Ա՛ռ, ալեոք հորդ արյունն ալ առ և կշտացիր,
վա՛տ մատնիչ:

ՎԱԶԵ.— Ո՛հ, գթությո՞ւն, հայր իմ, գթությո՞ւն...

ՆԵՐՍԵՆ.— Ո՛չ, ո՛չ, քեզի համար չկա գթություն, այլ...

ՎԱԶԵ.— (ի ծունր պաղատանով) Հա՛յր իմ...

ՆԵՐՍԵՆ.— Անե՛ծք... Անե՛ծք... (թավալգուր կիյնա և կը
մեռնի):

ՎԱԶԵ.— (սարսափած) Ա՛հ... (վառագույրը կիջնե):

(ՎԵՐՋ Բ ԱՐԱՐՎԱԾԻՆ)

ԱՐԱՐՎԱԾ Գ

ՍԵՎ ՀՈՂԵՐ

Սև հողեր դաշտը.— Ասդին անդին ցրված դիակներ.—
Արևը դեռ նոր հորիզոնեն վեր կը բարձրանա:

Տ Ե Ս Ի Ն Ա

ԵՐԱՆՅԱԿ.— (վարագույրը բացված ատեն առանձին, հերար-
ձակ, զավկին դիական փոխ ծերադրած կուլա, հետո կել-
նե).

*Գնա՛ց արտասովաթոր թևերով սև գիշերը, և ահա
արևը զարհուրած կսկսի իր լույսը Հայոց արյունվա
ավերակացը վրա սփռել... Ամեն տեղ սգապատ լռություն
մը կը տիրե և միայն մերթ ընդ մերթ խղդուկ հառա-
չանքներ սև նոճիներուն մեջեն սահելով այս լռությունը
կը վրդովեն... Կը նիրհե ահա Հայաստան շնչասպառ
փլատակաց տակ և հուսահատ կարտասվե... (առ դիա-
կըն) Խե՛ղճ որդյակ, եթե դու ալ կենդանի եղած ըլլայիր,
քու կյանքդ միայն հայրենյացդ աղեկտուր վիճակին վրա
սոսկալով պիտի մաշեր... Դու ալ ամոթահար պիտի զար-*

հուրեիր, երբ տեսնեիր, որ համայն Հայերը կանիժեն քու հայրդ, հայրդ՝ որ Հայաստանի գերեզմանը փորեց, հայրդ՝ որ զքեզ այսպես սառած Սև հողերու վրա տարածեց... Երկինք այնպես վճռեր է, որ դեռ մորդ մեկ ժպիտ մը չը ցցուցած՝ անիծյալ հայրդ այսպես զքեզ գերեզման գլորեն... Ուրեմն դու ալ անիծե՛ այն՝ որ հայրդ և միանգամայն դահիճդ եղավ:

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ԵՐԱՆՅԱԿ և ՎԱԶԵ

ՎԱԶԵ.— (ցնորած գալով) Ո՛հ, դարձյալ այս Սև հողերը... Թո՛ղ զիս, Թո՛ղ զիս, անողոք ստվեր, Թո՛ղ որ վայրկյան մը ազատ ըլլամ սպառնալից նայվածքեդ, Թո՛ղ որ քիչ մը հանգչիմ... Այլ դու մտիկ չես ըներ, արյունոտ ճերմակ մազերդ ճակտիդ վրա ցցած զիս խողխողել կսպառնաս... Ո՛հ, մի՛ սրսկեր ճակտիս վերքերեդ հոսող արյունը... Ա՛հ, կը սարսափիմ ես քեզնե... (զարհուրած վազելու ատեն Երանյակի կր դիպչի սարսափած) Երանյա՛կ... Զավակս... Ա՛հ... (ձեռքերովը աչքերը կը ծածկէ):

ԵՐԱՆՅԱԿ.— (նույնպես սարսափած ոտքի ելնելով) Վաչե՛... հեռացի՛ր ասկե, դահի՛ճ, մի՛ վրդովեր թշվառ մոր մը խղճալի օրհասը... Մի՛ մոտենար զավկիդ դիակին քով, որուն դալկահար շրթանց վրա անեծք կը փայլատակեն:

ՎԱԶԵ.— Դարձյա՛լ անեծք... Անշունչ դիակներն անգամ կանիժեն զիս... Ո՛հ, զավակս... Դու գոնե մի՛ անիծեր հայ-

րըդ, դու գոնե գթա իր վրա, վասնզի որչափ մեղապարտ
ըլլա, դարձյալ քու հայրդ է:

ԵՐԱՆՅԱԿ.— Սոսկա՛ զքեզ հայր կոչելու, մատնի՛շ... Փախիր
հայրենյացդ արյունահոս ծոցեն... Ահա Հայաստանի
հառաչանքները՝ երկնից երեսը թանձրացած այս սև ամ-
պերը կայծակներ կսպառնան արյունոտ ճակտիդ... Երբ
շղթաներդ կը շառաչեն՝ դժոխք ծափ զարնելով կը խայ-
տան և երախաբաց երկնից մեկ ակնարկին կսպասեն,
որ իսկույն լափեն զքեզ... Փախի՛ր...

ՎԱՋԵ.— Ո՛ւր փախչիմ... Ազատ չեմ ես, մրրկե մղված սև
ամպ մ'եմ, հոն կառաջնորդեն զիս քայլերս, ուր որ կը
մղե Հայաստանի վրեժխնդիր ստվերը. եթե անդունդնե-
րու հատակն ալ գահավիժեմ՝ դարձյալ ետևես պիտի գա՝
և «անե՛ծք» պիտի գոռա ականջիս... Ո՛հ, ո՛ւր ապաս-
տանիմ... Անմեղ զավկի մը գիրկն ունեի մինակ ապաս-
տանարան, նա ալ դալկահար տարածվեր է... Եթե կենդա-
նի ըլլար, անշուշտ նա ալ նախատանոք զիս իր գրկեն
ետ պիտի մղեր, նա ալ զիս իրեն հայր չի պիտի ընդու-
ներ... վասնզի հայրենադրուժ մ'եմ ես:

ԵՐԱՆՅԱԿ.— Վաչե՛, երբեք աշխարհի վրա ապաստանարան
մի՛ փնտռեր, ուր որ ալ երթաս միշտ աչացդ առջևեն պիտի
սահին եղբարցդ թափած արյան հեղեղները, միայն
դժոխք զքեզ կընդունի, ուր հավիտենական տառապանք
կսպասեն քեզ, փոխանակ այն մատնությանդ, որով ող-
բաց Հայաստան, որով նվաղեցավ բոլորովին կարմիր
Հայաստանի հուսո լուսասպառ աստղը... Մնու՛նդ դժո-
խոց, չը մտածեցի՞ր անգամ մը, թե ի՛նչ կը գործես...
Միտքդ չը բերի՞ր մեկ մը Վասակն ու Մերուժանը, որոնց

մեկուն ճակատը փոխանակ թագի՝ որդերով պսակեցավ և մյուսին ճակատը՝ հրաշեկ շամփուրով... Եղով ինծի, որ անօրենի մը... մատնիչի մը կին ըլլալու բխտը և նախատինքն ունեցաւ...

ՎԱԶԵ.— Երանյակ... Ա՛լ հերիք նախատես զիս... Եթե կը տեսնես որ ձեռքերս շղթայակապ են, գիտցիր որ այս շղթաներն ալ դեռ կրնան զայրուլթս և վրեժս հագեցնել. եթե գիտնամ որ երկինք վրաս պիտի փլին՝ դարձյալ կը հարվածեմ զքեզ, մինչև որ քեզ ալ հոգեսպառ այս Սև հողերուն վրա տարածեմ... Ալ չեմ սոսկար մարդասպանութենէ, քանի որ դժոխոց դատապարտյալ թշվառական մ'եմ արդեն... Դողա՛, դողա՛ ինձնէ, Հայաստանի ժանտախտն եմ ես, Հայոց աշխարհին խորշակն եմ ես և դեռ կրնամ կենաց ծաղիկներ խամբեցնել... Երանյակ, արդեն ես տիվ և գիշեր անքուն կը տանջվիմ, և դու որ իմ կինս ես, զիս մխիթարելու տեղ՝ ամենեն ավելի դու կը նախատես զիս:

ԺՐԱՆՅԱԿ.— Այո՛, ամենեն ավելի ես պետք է որ նախատեմ և անիծեմ զքեզ, վասնզի տիվ և գիշեր ավերակաց մեջ հեծող բու մը ըրիր զիս... Թափե՛ վերջին սպառնալիքդ ալ իմ վրաս և զավկիս հետ զիս ալ խողխողե. օ՛ն, իմ արյունս ալ խմե եթե այսչափ արյուն չը կրցան քու դժոխային սիրտդ զովացնել... Բայց դողա յերկնից, ժանտա՛խտ<դ> Հայաստանի, վասնզի օր մը պիտի ելնես գերեզմանեդ և ճճագործությանցդ հաշիվը պիտի տաս Ամենակալին գահույիցն առջև... Այն գաբրիելյան փողին գոչունը⁶) այս արյան հեղեղներուն մոնչյունեն ավելի սոսկալի պիտի ըլլա... Նախատի՛նք և անե՛ծք քեզի.՝

ՎԱԶԵ.— Երանյակ... կը զայրացնես զիս, պիտի լռե՞ս, ապա թե ոչ...

ԵՐԱՆՅԱԿ.— Զէ՛, չե՛մ վախնար քու սպառնալիքեդ և կը կրկնեմ դարձյալ. նախատի՛նք և անե՛ծք քեզի:

ՎԱԶԵ.— Ա՛հ, ալ չեմ կրնար կնոջ մը նախատանացն հանդուրժել (շղթաներով կնոջը վրա կը հարձակի կատաղաբար.— հանկարծ երկնքէն կայծակ մը սրանալով վրան՝ թավալգուր կզգեսնես զայն) երկնային վրեժխնդրու-թյո՛ւն...

ԵՐԱՆՅԱԿ.— (սարսափած) Աստվա՛ծ իմ... Զրլլա որ երկինք զիս ալ կայծակնահար ընեն մատնիչի մը կինն ըլլա-լուս... Կիսիչի՛մ... (դողով կը ճեղքուի.— պատկերը փոխվելով դժոխք կը ներկայանա, ռուսկից սև ոգիներ կելնեն և Վաչեի դիակը ի դժոխս կը փաշկոտեն.— պատ-կերը դարձյալ կիջնեն):

Յ Ե Ս Ի Գ

ՎԱՂԵՆԱԿ (վիրավոր)

Հայաստա՛ն... քաղցր հայրենիք... Իմ արյունս ալ ընդունե քու անձկալի գիրկդ... Որչափ սիրելի է ինձ այս մահը, երբ կզգամ, որ հայրենյացս հողերը կը ծծեն ար-յունս և դարձյալ հայրենյացս հողերը պիտի ծածկեն ոս-կերքս... Արդյոք գերեզմանիս խորերը պիտի թափանցե՞ երբեք հուսալից ձայն մը. «Յնծացե՛ք, տխուր ոսկերք Վաղենակա, Հայոց ազատության արշալույսը ծագե-ցավ...»: Արդյոք դարձյալ պիտի վերականգնի՞ս, Հա-յաստան, եթե ոչ մահաբեր է վերքդ... Սոսկալի կաս-

կած... Հայե՛ր, օ՛ն, օգնության հասեք, չըլլա որ օրհասական ըլլա Հայաստան.—այլ Հայ մը չը պատասխաներ ձայնիս... Ամեն տեղ դիակ և ավերակ. անե՛ծք և վա՛յ այն վատին, որ հայրենիքը մատնեց: Եվ դուք, լերի՛նք Հայաստանյայց, արձագանք տվեք այս ձայնին և թող լսեն այն վատերը, որոնք իրենց եղբարցն արտասովորն ու արյամբը օտարներեն երջանկություն գնել կը հանդըգնին... Ինչո՞ւ ծնար այդպիսի որդիներ, Հայաստա՛ն, որոնք սուրերնիս ապերախտությամբ քեզի դեմ դարձուցին՝ փոխանակ զքեզ պաշտելու և պաշտպանելու... Ա՛հ, ծնկերս կսկսին կթոտիլ, քիչ մը հանգչիմ հոս... Երկի՛նք, միշտ նայվածքդ Հայաստանի վրա թող ըլլա... (կը նստի.— հեռուեն հետևյալ երգը կը լսվի, զոր նագենիկ կերգեն):

Ո Ղ Թ Ե Ր Գ

Դժնյաց գիշերն անցավ ու լույս արևուն
 Մազեց կարմիր Հայաստանի սարերուն...
 Դարձյալ մինակ զուկ սիրելյացս գրկերեն,
 Հեծող բուեր միայն ինծի ընկեր են:
 Ո՛, դու, անգու՛թ Սև հողեր,
 Սիրելիքս ծո՛ցդ ես բաղեր:
 Զեփյուռներեն երջանիկ մի խնդրեմ լուր...
 Այլ անճեմ ալ սահին ֆավես տխուր, լուտ,
 Մաղկունք բուսեր և լուր է ալ սոխակ,
 Մա՛ն կը հոտի, մա՛ն... Հայաստան ավերակ:
 Ո՛, դու, անգու՛թ Սև հողեր,
 Սիրելիքս ծո՛ցդ ես բաղեր:
 Երկի՛նք, գթա՛ յիս, տա՛ր զիս ի ծոց սիրելյաց,
 Եվ կամ ցցա՛ւր իրենց դամբանն սգազգյաց,

Եվ թող հոն, հոն, ցամփին արցունքս ու արյուն,
Ո՛հ, հոն վերջ տամ կենացս սև օրերուն:
Յցո՛ւր, անգութ Սև հողեր,
Իմ սիրելյացս դամբաններ:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Ի՞նչ քաղցր ձայն... Աստված իմ, պիտի ճանչ-
նամ ես այս ձայնը... Այս ձայնը քաղցրիկ հիշատակներ
կը զարթուցանե սրտիս մեջ... Նազենիկիս ձայնն է... այո՛,
անոր ձայնն է... (ճանկարծ ոտի կելնե դողդոջուն) Նա-
զենի՛կ... եկո՛ւր... հո՛ս է Վաղենակ... հո՛ս...

Տ Ե Ա Ի Լ Դ

ՎԱՂԵՆԱԿ, ՆԱԶԵՆԻԿ

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Երկի՛նք, մինչև ե՛րբ պիտի թափառիմ այսպես
միայնակ ու արտասվալից. կամ սիրելյացս և կամ մահ-
վան ցուրտ գիրկը մղեցեք զիս:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Նազենիկ... Նազենիկ...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Աստված իմ... Ի՞նչ ձայն է այս, ո՞վ կը գոչե
զիս...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Նազենիկ, եկո՛ւր... հոս է Վաղենակ...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— (զայն տեսնելով և դեպի անոր վազելով) Վաղե-
նա՛կ...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Նազենիկ... Դո՛ւ ես... Դարձյալ գրկացս մեջ կը
գտնեմ զքեզ, ես որ հուսահատ գերեզմանին սև եզերք-
ները կը թափառեի, ես որ զքեզ մեռած կը կարծեի... Ո՛հ,
գրկե՛՛ զիս և կարոտնիս առնենք, վասնզի քիչ ատենեն
դիակ մը պիտի գտնես թևերուդ մեջ... վասնզի քիչ ատե-

նեն շրթանցս ցրտությունը պիտի զգան շրթունքդ... պիտի բաժնվինք իրարմե...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Պիտի բաժնվի՞նք, ի՞նչ կըսես, Վաղենա՛կ... Ա՛հ... Աստվա՛ծ իմ, այս ի՞նչ արյուն է, որ սրտեդ կը հոսես... Անդո՛ւթ, կը հեռանաս, կը փախչիս գրկեսյ.. Ա՛յս է մեր սերը... Անդադար հառաչանքներ ու արցունքներ խամբեցուցին մեր կենաց և սիրո գարնան վարդերը... Արդյոք մեր միության օրենն ի վեր քանի՞ ժամ հանգիստ իրարու գիրկ ժպտեցանք:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Եվ ահա այն զվարթ ժամերն ալ սոսկալի տարիներով փոխանակեցան... Այս է եղբւր մեր ճակատագիրը...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Անիծյալ ճակատագիր...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Նազենիկ, ո՞ւր է Վարդանույշ:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ա՛հ...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Ինչո՞ւ այդպես աղեկատուր հառաչեցիր... Խոսե՛, կը սարսափեցնես զիս...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ավա՛ղ... Թշվառ ենք միշտ...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Աղջի՛կս... աղջի՛կս... Ըսե՛... միթե այն ալ մեռա՞վ...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Զը գիտեմ, բայց եթե թշնամվունն ձեռքն ինկաւ... Ո՛հ, արդյոք արյունակաթ սուրը տեսած ատեն ի՞նչպես «մայրիկ, մայրիկ» աղաղակեց... Հարցուր Հայաստանի անգութ երկնքին և տե՛ս, թե անոր մահվանն ալ հանդիսատես եղա՞վ:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— (ցնորելով) Բայց ահա աղջիկս է, որ ավերակաց մեջ արտասովելով կը թափառի... Վարդանույշ, եկո՛ւր, թշվառ հայրդ եմ ես... Զայնս լսեց... Ժպտալով հոս՝ կը

վազե... Գիրկս ինկավ, ո՛հ, երջանիկ վայրկյան... Հիմա կը տեսնեմ զքեզ, որչափ սիրուն ես եղեր, Վարդանույշ, արշալույսն անգամ քեզնե գեղեցիկ չէ... շուշանն անգամ քեզնե գողտրիկ չէ... Զավա՛կս, քու ժպիտդ և համբույր-նիդ կյանքեն ավելի քաղցր կը թվին ինծի:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Վաղենակ... սիրտս կտոր կտոր կընես:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— (սքափելով) Ո՛վ է գիրկս... Նազենիկ դո՞ւ ես... ինչո՞ւ կուլաս...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Կը թողո՞ւս զիս...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Թողո՞ւմ զքեզ, անկարելի է որ զույգ մը աղավ-նիներ իրարմե բաժնվին...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Բայց եթե անգութ որսորդը անոնցմե մեկը զար-նե... միթե մյուսը կրնա՞ ապրիլ:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Մեռնիլ կըսես, Նազենիկ... Միթե չը գիտե՞ս, ուր անիծյալ է անձնասպանը:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Վաղենա՛կ... Իբր ավերակներու մեջ բու մը կու-զես թողո՞ւլ զիս միայնակ և տխուր...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Ո՛հ, որչա՛փ կը սիրես զիս Նազենիկ, ուրեմն վերցուր զիս գերեզմանին եզերքեն և քու գիրկդ առ... Ապրիլ կուզեմ ես քեզի հետ մեկտեղ... Բայց մխիթար-վինք, Նազենիկ, եթե Տերը մեզի երկրի վրա այսչափ ցավ քաշել տվավ... եթե մեր սիրո զվարճագեղ հովիտն ար-ցունքով լեցուց... անշուշտ մեզ համար հավիտենական երկինք մը պատրաստած է, ուր մշտնջենավորապես պի-տի ժպտինք, հո՛ն պիտի գտնենք նաև մեր սիրելի Վար-դանույշը...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Մա՛հ, մա՛հ, սիրելի են ինձ քու ճիրաններդ. այս

Ժամուս ես ալ մեռնիլ կուզեմ... Ի՞նչ կրլլաս, Վաղենակ,
շրթունքդ կը կապուտնան...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Եվ դեռ բոլորովին չը սառած, համբույր մը, երկ-
րորդ և վերջին համբույր մը...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ո՞ւր կերթաս...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— (Երկինք ցուցնելով) Վարդանույշ գիս կը կան-
չե... երթամ...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Ծ՛ս ալ... (դաշույնը անոր մեջքէն կառնէ):

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Ա՛հ, ի՞նչ կընես, Նազենիկ...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Մեկտեղ երթանք... (ինքզինքը զարնելու կրլլա):

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— (դրսեն) Մայրի՛կ... մայրի՛կ...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— (դաշույնը ձեռքէն ձգելով) Ա՛հ... Աղջիկս...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Վարդանու՛յշ...

Տ Ե Ս Ի Լ Ե

ՆՈՒՅՆՔ և ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ

ՆԱԶԵՆԻԿ.— (խորը վազելով) Հոս եմ, Վարդանույշ:

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Մա՛յր իմ... Մա՛յր իմ... (գիրկը կիյնա) Իսկ
ո՞ւր է հայրս, միթե...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Եկո՞ւր գիրկս, Վարդանույշ...

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Ո՛հ, ի՞նչ ցավալի վիճակի մեջ կը տեսնեմ
զքեզ, հա՛յր իմ... (գիրկը կիյնա լալով):

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Լա՛ց, լա՛ց, Վարդանույշ...

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Բայց այս որչա՞փ լացի, ալ ցամքեցավ
արցունքս և արյուն կը հոսին աչքերես... Ալ լալով աչացո
լույսն անգամ նվաղեցավ:

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Խեղճ աղջիկ... Բայց դու ի՞նչպես ազատեցար
այն բյուրավոր սրերեն:

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Վահրամ ազատեց զիս և ավա՛ղ որ ինքն ալ
վիրավորվելով մեռավ զիս օրհնելով...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Մեռա՛վ... Խե՛ղճ Վահրամ...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Եվ դեռ ցավ քաշելու համար երկինք շնորհեր են
քու կյանքդ:

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Հայր իմ, ինչո՞ւ դեմքդ կը սառի... ինչո՞ւ
ձայնդ կը մարի:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Վաղենա՛վ...

ՎԱՂԵՆԱԿ.— Ահա մահը սառած ձեռքերը կուրծքիս վրա կը
դնե... մնաք... բարյա՛վ... (զառանցելով) Ո՛վ է այս տխուր
ժերունին, որ դեմս արձանացեր է... ձեռքերը շղթայա-
կապ... գլուխը փշապսակ... սիրտը վիրալից... և իր դեմքին
խորշոմներուն մեջեն արտասվաց հեղեղներ կը թավալին...
ժունր շոքեց... թևերը բացավ... զիս իր գիրկը կը կանչե...
Հայաստանս է... ո՛հ, Հայաստանս է... (նետվելով կիյնա
կը մեռնի):

ԵՐԿՈՒՔԸ.— (սուկմամբ) Ա՛հ...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Մեռա՛վ...

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Ուրեմն ի՞նչ ընենք, մայր իմ...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Մենք ալ մեռնինք... (զայն կը գրկե):

ՎԱՐԴԱՆՈՒՅՇ.— Այս ի՞նչ ոտքի ձայներ են... Թաթարնե՛րն,
մա՛յր իմ, փախչինք...

Տ Ե Ա Ի Լ Զ

ՆՈՒՅՆՔ, ՆՈՐԱՅՐ (շղթայակապ), ԶԱՐՄԱԶԱՆ, ԶՈՐՔ

ՆԱԶԵՆԻԿ.— (հայրը տեսնելով) Ո՛հ, հայրս է... (անոր վագելով) հա՛յր իմ, ո՛ւր կը տանին զքեզ... (կուգե գրկախառնել, բայց զորքերը հրելով լող շեն տար):

ՆՈՐԱՅՐ.— Նազենիկ... Ա՛հ, թողե՛ք, անգո՛ւթ դահիճներ, որ վայրկյան մը գոնե գրկեմ աղջիկս... Պիտի մեռնիմ...

ԶԱՐՄԱԶԱՆ.— Այո՛, պիտի գրկես... բայց յուր ցուրտ դիակը... (սուրբ փաշելով) Ի ծունր, իշխանուհի, կանկթիմուրի՜ հրամանը մահ է... Հայկյան շունչը պիտի սպառի:

Տ Ե Ա Ի Լ Է

ՆՈՒՅՆՔ, ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ և ԹԻԿՆԱՊԱՀՔ

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Կեցի՛ր...

ԱՄԵՆՔԸ.— Կանկթիմո՛ւր...

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Իմս թող ըլլա այդ գեղանի Հայուհին... Թո՛ղ ապրի...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— (հոր գիրկը իյնալով) Հա՛յր իմ...

ՆՈՐԱՅՐ.— Ո՛չ... Թո՛ղ իմ գիրկս մեռնի...

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Ո՛վ նազելի Հայուհիդ, տիեզերակալ ա՛յր մը կուգես՝ եթե դատապարտյալ հայր մը:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Հայրս...

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Կերդնում, որ շնորհեցի յուր կյանքը... Իմս եղիր:

ԶԱՐՄԱԶԱՆ.— Սեբաստիո իշխանն է...

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Սեբաստիո իշխա՞նը... (առ Զարմազան) Զորապետ, երգում ըրի:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Իրեն հետ կը մեռնիմ:

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Իսկ հա՞յրդ կուզես՝ եթե հայրենիքդ:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Հայրենիքս...

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Քաջ Հայուհի, քեզի թող ըլլա հայրդ ալ, հայրենիքդ ալ... Քակե հորդ շղթաները, իշխանդ Սեբաստիո, խոսք մը զքեզ ազատեց... Հայուհի մը սիրտս շարժեց... >

ՆՈՐԱՅՐ.— (գրկելով) Աղջի՜կս... (նազենիկ շղթաները կը փակե):

ԼԱՆԿԹԻՄՈՒՐ.— Զորականք, ալ թող դադրին հարվածները... Հեռանանք Հայաստանեն... Հայ աղջիկ, մի՛ անիծեր Լանկ-թիմուրը, որ հայրենիքդ հարվածեց, հիշե՛ միշտ զինքը, որ գթաց քեզի... Մնաս բարյա՜վ (կը մեկնին Քաթարները):

ՆՈՐԱՅՐ.— Եվ ես, գերեզմաններու և փլատակաց պիտի տիրեմ:

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Կբավե, որ շղթա չունինք, հա՛յր իմ, ազատ ենք...

ՆՈՐԱՅՐ.— Ալ չը մնաց Հայ մը...

ՆԱԶԵՆԻԿ.— Մենք Հայ ենք: (Վարագույրը կիջնե):

(ՎԵՐՋ Գ ԱՐԱՐՎԱԾԻՆ)

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Գիշեր.— Լուսին.— Ավերակ վայր մ'է.— Ասդին անդին շիրիմներ.— Հայաստան շղթայակապ և փշեպսակ գլուխը կուրծքին ծռած հուսահատ նստած է.— Թշվառությունը մեկ ձեռքը սև դրոշ մը, մյուս ձեռքը տապաւ մը Հայաստանի գլխուն վերև կանգնած է.— Գահ:

Տ Ե Ս Ի Լ Ա

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՎ ԹՇՎԱՌՈՒԹՅՈՒՆ

ԹՇՎԱՌՈՒԹՅՈՒՆ.— Վերջապես թշվառության սև դրոշը քու վրադ ալ ծածանեցաւ, Հայաստան, ուրեմն այսուհետև դիր գլուխդ փոխանակ թագիդ այս փշյա պսակը և շքեղ ծիրանվույդ տեղ՝ այսպես ցնցոտիներ հագիր... Օ՛ն, արթընցի՛ր և լա՛ց, թշվառությունը քու շորս կողմդ արցունք և սուգ, անեծք և մահ սփռեց և ոտքերուդ տակ սև սև գերեզմաններ փորեց... Ե՛լ, կանգնե՛, շորս կողմդ նայե՛ և ալ չի՛ պիտի տեսնես գեղազվարճ դաշտերդ, այլ՝ արյան համատարած ծով մը, որուն մեջ կը լողան կիսաշունչ դիակներ, չը մնաց ծաղիկ մը՝ որ արցունքով չը թրջի, չը մնաց ալիք մը՝ որ արյամբ չը պղտորի... Անգամ մ'ալ դարձուր աչքդ

յերկինս. տե՛ս, աստղդ յուղասպառ կանթեղի նման կը պլպլա և մոտ է խավարելու... Այո՛, ահա կը խավարի Հայաստանի պերճ բախտը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— (հուսահատ ցատկելով) Ա՛լ հեռացիր քովես, անգութ Ոգիդ թշվառության, դու խեղճ Հայաստանը շղթայակապ գտար և կը ծաղրես... Ա՛հ, շանթեր թոթափեն այն Հայերուն գլխուն, որոնք իրենց հայրենիքը շղթայեցին այսպես, և թշվառությունը եկավ իր սև դրոշը կանգնեց գլխուս վերև և փուշերով պսակեց ալեոր ճակատս... Ա՛լ բավական է, ճիվաղդ անողորմ, ալ բավական Հայաստանի արյունը թափեցիր... Ե՛րբ պիտի փշրի այդ անխնա տապարը...

ԹՇՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.— Քու կուրծքիդ վրա միայն պիտի փշրի... Մի՛ նախատեր զիս, երկնից արդարադատ բազուկն եմ ես... Ուր որ վա լույս և ոգի՝ հոն է թշվառությունը... Ինչո՞ւ կործանեցավ Արարատյան գահը. վասնզի Հայը տգետ էր, վասնզի Հայաստան մարած սրտերու մենաստան մ'էր. վասնզի իր վերջին թագավորը կրոնամուլ, անարգ և օտար էր. լեռները ողբացին, գետերն արտասովեցին, մինչդեռ ինքն Չ Կապան բերդին մեջ ապաստանած էր, բայց վերջապես ինքն ալ շղթա կրեց, փոխանակ պատերազմի դաշտին վրա իյնալու...⁷) Խեղճ Հայեր, իրենց ընկղմելիք անդունդը ձեռքնին կը փորեն և երբ անդունդին եզրը ըլլալին կզգան՝ կսկսին օգնություն աղաղակել, բայց իզուր... Խեղճ Հայ, որ ընդ երկար կը լռե... վերջապես կորոտա և իր հանած կայծակեն նախ ինք կը սարսափի:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— Լռե՛... Ամոթահար պիտի կորնչի Հայաստան

և ոչ ոք պիտի գթա իրեն և պիտի օգնե, վասնզի թշնամին ու դահիճը իր զավակն է... Ո՛ւր եք Հայկ, Արամ. Արտաշես, Տրդատ, Տիգրան, քաջ դուցազունք, ահեղ առյուծք Արարատյան, ելե՛ք ձեր դարավոր շիրիմներեն, տեսե՛ք ցնցոտիներ հագեր է, շղթայակապ է Հայաստան... Արթնցեք մեկ մը և պիտի տեսնեք, որ ձեր շիրիմներն անգամ ձեր թոռանցն արյամբը կարմրած են... Ուրեմն, դուք ալ ձեր դամբանաց խորերեն անե՛ծք մը՝ ուղնչացեք մատնիչ Հայերուն, դուք ալ վա՛յ և եղո՛ւկ կարդացեք թշվառ Հայաստանի...

ԹՇՎԱՌՈՒԹՅՈՒՆ.— Իզո՛ւր կավաղես, Հայաստան, գիտցիր որ այդ արտասվաց հեղեղներն անկարող են որդվույդ ճակտին դատակնիքը ջնջելու, և այդ հառաչանաց մըր֊րիկները շեն զորեր քու աստղդ ծածկող ամպերը փարատելու. այսուհետև հոս միայն սև նոճիներ պիտի պատեն... Երբ աչքերդ երկինք վերցնես՝ ամպամած պիտի տեսնես զայն. երբ զանոնք ի գետին խոնարհես՝ փշապատ պիտի գտնես զայն. վշտահար պիտի թափառիս փլատակաց մեջ, պիտի չի գտնես կոթող մը, որուն վրա կարդաս հիշատակդ, պիտի չի գտնես ծաղիկ մը, որուն վրա կարդաս երջանկությունդ, վերջապես պիտի չը գտնես Հայ մը, որուն նայվածքին մեջ կարդաս հույսը... Պիտի հեծես միշտ՝ մինչև որ քու խոր գերեզմանդ փորեմ... Քու որդիքդ պիտի մղեն տգիտաբար քեզ հոն՝ կարծելով թե գահ է այն, և օտարք փուշեր պիտի սփռեն դամբանիդ վրա, միմիայն նախնյաց ստվերներն արցունքով պիտի թանան այն փուշերը: Ահա բացի քու առջիդ ապագային մութ վարագույրը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— Ա՛հ... սոսկալի վճիռ... Լսեցե՛ք ուրեմն, Հայեր և զարհուրեցեք... Ո՛վ երկինք, չը պիտի ջնջես ճակտես այս անեծքը... Միթե սպառեցա՞ն կայծակներդ՝ երբ կարգը զանոնք մատնչաց ճակտին թոթափելուն եկավ... Ի՛նչ կը լսեմ... Հայաստան պիտի ջնջվի... Հեռացի՛ր, գութկան ոգի... Ողբեր հյուսեցե՛ք, Հայ օրիորդներ, արցունք թափեցե՛ք, երիտասարդներ, և դուք ալ, ծերեր, ձեր գերեզմանը փորեցե՛ք... Հայաստան պիտի ջնջվի... Խնդացե՛ք, Պարսիկք և Հույնք, Եգիպտացիք և Թաթարք... և դու ալ երկնադրացիդ Մասիս, դու ալ ամպերու մեջեն որոտագոչ ձայնե. «Հայաստան պիտի ջնջվի...» (հանկարծ կարմիր լույս մը կը ծագի) Ի՛նչ լույս է այս... Արդյոք Հայաստանի բա՛խտն է, որ ծագեցավ:

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՆՈՒՅՆՔ և ՍԵՐ

ՍԵՐ.— Այո՛, Հայաստան պիտի ջնջվի...

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— (սաբսափած) Ո՛հ, մահվան հրեշտա՛կն է այս:

ՍԵՐ.— Ո՛չ, զքեզ ողբալու կուգամ, Հայաստան... Զե՛ս ճանչեր գիս...

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— Այո՛ կը ճանչեմ զքեզ, հրեշտակդ խաղաղության:

ՍԵՐ.— Ո՛վ է այդ ճիվաղը, որ գլխուդ վերև կանգներ է՝ մեկ ձեռքը տապար մը, մյուս ձեռքը սև դրոշ մը բռնած... Անշուշտ կը ճանչես նաև զայն... Կը տեսնե՞ս որ քայլերուն տակ արցունք կը սփռե և սիրո պես ծաղկունք չի սրբի:

ոներ... կը տեսնե՞ս որ ուր չկա սեր, հոն չկա խաղաղություն. վա՛յ ձեզ, Հայեր, որ ձեր նախնի փառաց կոթողները դուք ձեռոքնիդ կործանեցիք և ձեր արյամբը զովացուցիք Սանդարամետի սև ճակատը... Թո՛ղ ուրեմն հագենա Թշվառության տապարը...

ԹՇՎԱՌՈՒԹՅՈՒՆ.— Այո՛... վասնզի երբեմն Թշվառութենեն կը ծնանի վերականգնումն... Բայց թող գիտնա Հայաստան, որ երբեք Թշվառության տապարը չը հագենար. միշտ կը հարվածե՞ մինչև որ ձայն մը գոչե. «Ա՛յ բավական է»:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— Եվ ե՞րբ պիտի լսվի այդ ձայնը:

ՍԵՐ.— Երբ Հայը սիրե իր եղբայրը:

ԹՇՎԱՌՈՒԹՅՈՒՆ.— Առանց այն ձայնին, եթե բոլոր աշխարհ աղերսարկու ծունր դնե առջիս՝ դարձյալ կը հարվածեմ... միշտ կը հարվածեմ:

ՍԵՐ.— Կը լսե՞ս, Հայաստան, ճանչցի՛ր դահիճդ, ճանչցի՛ր հրեշտակդ. երբեմն սիրո ժպիտն էր Հայաստանի արևը.. իսկ հիմա քու ապերախտ զավակներդ ատեցին և զարկին սերը... Ինկավ նա և ինկավ Հայաստան. արտասովելով անցավ Հայաստանեն Սերը և ուր որ հոսեցին յուր արցունքը, հոն փուշեր բուսան... Թո՛ղ հաղթանակե ուրեմն Անմիությունը, Թո՛ղ հաղթության կոթողներ, շիրիմներ և սգալի նոճիկներ կանգնե... և Թշվառության տապարը Թո՛ղ անխնա հարվածե Հայաստանը. Թո՛ղ փուշերով պսակվի իր կնճռոտ ճակատը՝ ինչպես որ նա փոխանակեց սիրո նվիրած ձիթենիները:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— Ա՛յ բավական է. անեծք մը միայն մնաց, այն ալ գերեզմանիս վրա կարդա. ես որ քեզնե սփո-

փանք կակնկալի, դու նախ կը դատապարտես զիս...
Քայց ո՛չ, իրավունք ունիս, վասնզի ես արցունք քամե-
ցի քու արև աշերուդ:

ԹՇՎԱՌՈՒԹՅՈՒՆ.— Հայաստա՛ն, միթե Թշվառությունը ան-
գութ գտնելով՝ Սերե՛ն կակնկալես գութ, գիտցիր որ Սերն
ինկավ քու գահեդ և միայն Անմիությունն ու Թշվառու-
թյունն են անոր իշխողները... Զե՛ս տեսներ որ Հույսը
սարսափով կը նայի Արարատյան սառնապատ սարերուն...
Մինչև անգամ Ասքանազյան քաջերուն⁸) ոսկերքը գերեզ-
մաններուն մեջ կը քստմնին, կը դողան լերինք, կողբան
ալիք, կուլան ծաղիկք, կը հեծեն զեփյուռք, կը հնչեն
ահա կոչնակաց մահաշշուկ գանչյունները. դեռ կը հու-
սա՛ս, Հայաստան, ամեն տեղ օրհասականաց հեծեծանք-
ներ կը լսվին... Ամեն տեղ մահ սփռեց Անմիությունը,
մինչև անգամ գերեզմանաց հանգիստը խռովեց, և դու
դեռ կը հուսա՛ս, խեղճ Հայաստան (որոտմունք և կայ-
ծակք):

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— (սուկմամբ) Ա՛հ... Հուր և կործանում:

Տ Ե Ս Ի Լ Պ

ՆՈՒՅՆՔ և ԱՆՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆՄԻՈՒԹՅՈՒՆ.— (խրոխտապանձ գանձ ելնելով) Ողբացե՛ք,
Հայեր, ձեր ողբերն իմ հաղթությանս դրվատիքն են, և
օ՛ն, արտասվաթորմ ծաղիկներե հաղթական պսակներ
հյուսեցեք Անմիության խրոխտ ճակտին... Հաղթություն
կրկնեցեք ողբաձայն, ձորք և լերինք Արարատյան, Ան-
միությունն եմ ես, սեր գոչող ձայնը թո՛ղ մարի, սեր

հնչող քնարը թո՛ղ փշրի, սեր տաժող սիրտը թո՛ղ խոր-
տակի... Անմիությո՞ւնն եմ ես... Սարսեցե՛ք անունես,
շիրի՛մք դյուցազանց... Դողա՛ և սոսկա՛ ինձնե դու ալ,
Հայաստա՛ն, վասնզի ալ իմ գերիս ես... Եվ դու ալ, Սեր,
պարտությանդ վրա ամոթահար՝ հեռացիր Հայաստանեն.
Թո՛ղ որ ես ալ տիրեմ Հայաստանի... Խե՛ղճ Հայեր չը
գիտեի՞ք միթե, որ իմ գահս է գերեզման և թագավորա-
կան գավազանս է սուր, և հիմա զղջալով կը հեծեք:

ՍԵՐ.— Ոգի՛դ Անմիության, այո՛, հաղթեցիր ինձ վատ մատ-
նիչներու զենքերովը, որոնք եղբարց, որդւոց, ծնողաց
և նաև իրենց գլուխը Թշվառության տապարին մատու-
ցին... Ո՛վ ողբալի ժողովուրդ, արդյոք ե՞րբ պիտի ար-
թըննաս և պիտի գիտնաս, թե քու երջանկությունդ,
կյանքդ, արևդ սերն է միայն:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— Նախատի՛նք... Այս է ահա Հայաստանի
պագայն... ո՛վ երկինք, դուք գոնե գթության կաթիլ մը
ցողեցեք թշվառ ճակտիս վրա, դուք գոնե հուսո նշույլ մը
սփռեցեք խավար հորիզոնիս վրա:

ԹՇՎԱՌՈՒԹՅՈՒՆ.— Դեռ կը հուսա՞ս, Հայաստան:

ԱՆՄԻՈՒԹՅՈՒՆ.— Կը մթազնի հորիզոնդ:

ՍԵՐ.— Մի՛ խրոխտար այդպես, Ոգիդ Անմիության, անշուշտ
դեռ չէ մարած բոլորովին սիրո կայծը Հայոց սրտերուն
մեջ. պիտի գա անշուշտ ժամանակ մը, որ երբ տգիտու-
թյան մռայլը խուսափի, Հայաստան իր թմրած գլուխը
բարձրացնելով պիտի սթափի և սպառնալից նայվածքով
մը զքեզ դժոխոց ծոցը պիտի գլորե, և դարձյալ ես կը
գրկեմ ու գզվեմ այն ատեն տառապյալ Հայերը, և իմ
մազերովս կը պատեմ իրենց վերքերը:

ԹՇՎԱՌՈՒԹՅՈՒՆ.— Սեր, կը տեսնե՞ս այս տապարը. գիտցիր որ խիստ սոսկալի է այն, որ իր ձեռքը տապար և անմիությունն ունի...

ԱՆՄԻՈՒԹՅՈՒՆ.— Եվ նաև անկարելի է մեռյալը գերեզմանին մեջ կենդանացնել... Սեր, ալ բավական է, հեռացի՛ր Հայաստանեն ամոթահար, անցիր զարհուրած նույն արտասովորից դաշտերեն, կարդա՛ Մասիսի ճակատը դրոշմված սա արենագիծ տառերը. «Հայաստան պիտի ջնջվի», ե՛լ հետո անոր գազաթը և պիտի տեսնես, որ սեր ու հաղթանակ նվազող մուսայից մատունքն իրենց սառած աչքերեն կաթած արցունքովը կը հնչեն ոսկի քնարներուն թելերը, և գոռոզն Մասիս իր դեմքը ամպերուն ետև ծածկած կը հառաչե... հետո անցիր Հայաստանի կործանյալ պարիսպներեն... ակնարկ մը ձգես ետևդ և պիտի տեսնես ավերակ, լուռ ու տխուր երկիր մը և նույնպես սև ու անարև երկինք մը և երկուքին մեջտեղը Անմիության ստվերը խրոխտապանծ կանգնած...

ՍԵՐ.— Սթափեցե՛ք, թշվառ Հայեր, գրկեցե՛ք զիս, և դարձյալ ես կը վերականգնեմ ձեր ավերակ երկիրը... Մնաս լա՛ր՝ Հայաստան... (տխուր ու համբափայլ կը հեռանա. առջի պես խավար):

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— Ա՛հ, այս ի՞նչ մահաբույր խավար պատեց... Հեռացար ինձնե քաղցրիկ Սեր, զիս մի՛նակ թողուցիր այս ճիվաղներուն քով, որոնց ծոցեն մահ կը բուրե և որոնց բերնեն դժոխք կը ժայթքե, դարձի՛ր, դարձի՛ր, տառապյալ Հայաստանի գիրկը... Հայե՛ր...

ԹՇՎԱՌՈՒԹՅՈՒՆ.— Ա՛լ մի հուսար, Հայաստան:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— (ձեռքերը գլխուն զաւրենով) Ավա՛ղ...

ԱՆՄԻՈՒԹՅՈՒՆ.— Լացե՛ք, հրեշտա՛կք երկնից... խնդացե՛ք, հրեշք դժոխոց, և դուք ալ, երկի՛նք և երկի՛ր, միաձայն կրկնեցեք. «Հայաստան պիտի ջնջվի...», արցունք թափեցեք, Արարատյան սառնամանիք:

ԹՇՎԱՌՈՒԹՅՈՒՆ.— Հայաստան պիտի ջնջվի՛... (սպառնալից կը հեռանան):

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— (հետին հուսահատությամբ ծունր իյնալով) Անե՛ծք, անե՛ծք... (խավարումն լուսնի.— աղմուկ.— ստվերներ կամաց կամաց գերեզմաններեն կելնեն և հետևյալ երգը կերգեն տխուր ու միակերպ):

Տ Ե Ս Ի Դ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ և ՍՏՎԵՐՔ

ՈՂՐԵՐԳ ՍՏՎԵՐԱՅ

Մինչ ե՛րբ գրլուխդ պիտի ծեծես՝
Շղթայակապ այդպես հեծես,
Հեզ Հայաստան շիջելաբե,
Ե՛րբ սոխակը սըգատերե
Նոնիներեն շուտ տալով խույս,
Պիտի երգե վարդ, արշալույս:

Եղա՛վ քեզի, հեզ հայրենիք,
Որ շորթելով շքեզ դափնեփղ՝
Որդիքդ անխիղճ գլխուդ վառուժ
Բռնորեցին սե նոն ու փուշ...
Ա՛հ, վրեժխնդիր շանթեր հայրին
Հայրենադուժ Հայոց հակտին:

(ստվերները կսկսին կամաց կամաց իրենց գերեզմանը մտնել):

ՀԱՅԱՍՏԱՆ (առանձին)

Օ՛ն, գերեզմաննիդ մտեք, ստվե՛րք դյուցազանց... Ձեր ողբերովը չե՛ն քակվիր այս շղթաները, դուք որ կաշկանդյալ եք հավիտենականության շղթաներով. հեռացե՛ք. ձեր ողբերը միայն նախնի փառաց հիշատակներ կը զարթուցանեն ավերակաց մեջեն... Խավար է Հայաստանի ճակատագիրը... Ա՛հ, երկինք, վերցուր գըլխուս վրայեն վրեժխնդրությանդ հրացայտ սուրը, որուն վրա հայելվո մը պես, ահա միշտ փշապատ գերեզմանս կը նշմարեմ... Ո՛հ, այդ սրովդ խորտակե այս շղթաները և քու բարկությանդ կայծակովը այրե՛ ճակտիս փուշերը... Դեռ չսպառեցա՞վ վրեժխնդրությունդ... Չը տեսա՞ր միթե որչափ արյուն ծծեց այն Սև հողերը, մինչև անգամ արևը զարհուրեցավ իր լույսը սփռելու... Դեռ կը գոռա ականջիս այն ահուելի ձայնը. «Հայաստանը պիտի ջնջվի», դեռ աչացս առջև է Թշվառության արենակաթ տապարը... (ծունր գալով) Ձայն տվե՛ք, երկի՛նք, պիտի քակվի՞ն այս շղթաները, ձա՛յն տվեք, դեռ շա՛տ պիտի հեծե Հայաստան...

ՏԵՍԻՍ Զ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ և ՀՈՒՅՍ

ՀՈՒՅՍ.— Մի՛ հուսահատիր, Հայաստան... Դեռ կրնան խորտակիլ այդ շղթաները... դեռ աստղ մը ունիս:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— Ա՛հ... Օրհնյալ ըլլան երկինք... Բայց ո՞վ ես դու... Ձըլլա որ մահվան հրեշտակն ըլլաս...

ՀՈՒՅՍ.— Հույսն եմ ես, որ գերեզմանին ցուրտ դռանն առջև իսկ՝ թագին և դագաղին երեսին կը ժպտիմ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— Եվ ի՞նչ կը բերես ինձ, թա՛գ թե դագաղ:

ՀՈՒՅՍ.— Թա՛գ... եթե Հայր սիրե եղբայրը, Հայաստան պիտի վերականգնի... (Հայաստան ուրախության շարժում մը կընեն) Հայաստան չի պիտի վշտագնի, այլ պիտի ժպտի (գլխուն փշյա պսակը կը նետեն): Հայաստան գերի չէ, ալ ազատ պիտի ըլլա... (շղթաները կը փակեն) Օտարությունը Հայուն գլուխն հարվածող լախտն է, անմիությունը Հայաստանի ժանտախտն է, սերն ու լույսը Հայոց դրախտն է... Եվ քիչ ատենեն երկնից երեսը նոր աստղ մը պիտի ցոլա՝ այն ալ Հայաստանի բախտն է (հանկարծ փաղցր լույս մը կը ծավալի):

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— Ողջ է Հայաստան... Ծափ զարկեք, Հայեր... (Անմիության գահին կործանումը):

ՍԵՐ.— (Երևալով) Ձե՛ռքդ, Հայաստան:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— Ահավասիկ... (կը գրկախառնին):

ՀՈՒՅՍ.— Ուրեմն պիտի վերականգնի Հայությունը: (Վարագույրը կիջնեն):

ԱՐՏԱՇԵՍ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼ

ԹԱՏՐԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ

ԺՐԳԱԽԱՌՆ Ի ՀԻՆԳ ԱՐԱՐՍ ԵՎ Ի ՄԻ ՊԱՏԿԵՐ

<1 հուլիս, 1869>

ԱՆՁԻՆՔ ԹԱՏԵՐԱԽԱՂԻՆ

ԱՐՏԱՇԵՍ Ա, արքա Հայոց
ՏԻԳՐԱՆ Բ, արքա Հայոց
ԿՐՅՈՒՍՈՍ, արքա Լյուդացվոց
ՄԻՀՐԴԱՏ, բղեշխ Վրաց՝ փեսա Արտաշիսի
ՎՐՈՒՅՐ, սպարապետ Հայոց¹⁾
ՎԱՐԱԺ, զինավարժ Տիգրանա
ԱՐՇԵՁ, զինակիր Արտաշիսի
ԽՈՍՐՈՎ, դեսպան Հայոց
ՎԱՀՐԱՄ ՎԱՀՈՒՆԻ, քրմապետ Հայոց²⁾
ԿԱՄԱԴՐՈՍ, մտերիմ Կրյուսոսի
ՊՅՈՒԹՈՍ, քրմապետ Լյուդացվոց³⁾
ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ, սիրուհի Արտաշիսի
ԹԻԼՆԱԿԱՆՔ, զորապետք, զինվորք, պահապանք, պալատա-
կանք, դահիճք, քուրմք, նավաստիք:

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ծ Ա

Պ Ա Լ Ա Տ

ՏԵՍԱՐԱՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

Կեցցե՛ն հավերժ արիք Հայկյան,
Ցոլան սուր, բազ, փառք ու հույսեր,
Օտար ազինք ափի բերան
Թողուն դողդոջ ժանգոտ սուսեր:

Կեցցե՛ հավերժ վեհն Արտաշես՝
Օտար ափանց նախանձ սարսափ,
Կեցցե՛ Տիգրան՝ նոր բոցազես
Արեայն. լեռ, ձոր՝ զարնեն թող ծափ:

Տ Ե Ս Ի Լ Ա

ԱՐՏԱՇԵՍ (ի գահ) ՄԻՀՐԴԱՏ, ՎՐՈՒՅՐ, ԱՐՇԵՁ, ԽՈՍ-
ՐՈՎ, ՎԱՐԱԺ, ՔՐՄԱՊԵՏ, ՆԱԽԱՐԱՐՔ, ԹԻԿՆԱՊԱՀՔ.—
ՏԻԳՐԱՆԸ թագավորական հանդիսին կը բերեն և կերգեն:
ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ժողովուրդք Հայաստանյայց, ահա ճանչցե՛ք
այսուհետև ձեր թագավորը. Արտաշես ծովերու, անա-

պատներու և բոլոր տիեզերաց թագավոր կոչվելու կերթա, թող իր փառքը ցոլա նաև Արևմտյան հորիզոնին վրա և ազգերու փառաց վերջալույսն հանդիսանա. թագերու ներքև խրոխտ ճակատները դժգունին ու խոնարհին, լա՛ն փառք երազող բռնավորները. Ասիո խորերեն՝ Այրարատա դաշտեն մրրիկը կը մոնչե. «Թագակիրներ արյան ծովերե և արտասվաց գետերե անցնելով՝ թուլ գան շղթայակապ խոնարհին Արտաշեսի առջև և դողդոջուն ձեռքով դափնիներ բոլորեն իր ճակտին»... Կը կարծե՞ք որ կերազե Արտաշես, ա՛հ, բավական երազեցի օրրանիս մեջ, հորս գիրկը, զինուց աղմուկին մեջ, որսի ճերմակ երիվարիս վրա... Մանկությանս ատեն գահ մը կը պակսեր, ահա այն գահին վրա կը գտնեմ ինքզինքս և անոնք որ երազ էին, հիմա կապույտ քողի մը ետևեն ինձ կը ժպտին... Ազոալը արծիվ չեղավ, այլ արծվի ձագին թևերուն փետուրները հղկվեցան, թռչելու ժամանակն է, կուզե՞ք որ թռչի...

ՄԻՀՐԴԱՏ.— Տեր արքա, քանի որ Արտաշես աշխարհի իշխե՛ն նախարարներն ալ մեյ մեկ թագավորներ կը համարվին:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Կը հասկնամ, քաջ բռնչի, և Միհրդատ ալ Պոնտոսի իշխանը կըլլա:

ՄԻՀՐԴԱՏ.— Կընդունիմ, վեհափառ տեր, արքայական այդ մեծ շնորհքը, Պոնտոսի իշխանը ու Արտաշեսի հպատակն եմ:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Երգվի՛ր որ Հայոց արքային միշտ հնազանդ և օգնական պիտի գտնվիս:

ՄԻՀՐԴԱՏ.— Կերզնում յերկինս, Աստվածոց և սրույս վրաս:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Երդվի՛ք և դուք, ավագանիք Հայաստանյայց,
ԱՄԵՆՔԸ.— Կերդնումք:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Եվ դու որդյակ իմ թագավոր, երդվի՛ր որ պի-
տի սիրես ազգդ հոգվույդ շափ և պիտի նվիրես արյունդ
իր փառացն ու ազատությանը համար:

ՏԻԳՐԱՆ.— Կերդնում յերկինս և Աստվածոց, թագիս և սրույս
վրա, որ պիտի սիրեմ ազգս և թագս, և առանց հորս
փառքեն նշան մը կորսնցունելու՝ պիտի ջանամ ավելի
փայլեցնել, իր արքության ստվերը և իր փառաց արծա-
գանքն ըլլալու պիտի ճգնիմ:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ո՛վ քաջդ Վարաժ. դու, որ իմ որդիս քաջա-
գործությանց վարժեցուցիր, գթեզ չեմ ուզեր անվարձ
թողուլ, արքունի որսապետ կը կարգեմ և կը շնորհեմ քեզ
Հրազդանի աննման ափունքը:

ՎԱՐԱԺ.— Երախտապարտ սրտիվ կընդունիմ, վեհափառ
տեր:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Որդյակ իմ, ահա կը թողում ես Հայաստանն
իր փառացն համար, կը թողում այս գեղեցիկ հայրենի-
քը, ուր թագավոր ծնա և կերթամ օվկիանոսի կոհակաց
հետ մոնչելու, թագը մեկդի ձգելով՝ սաղավարտ կրելու:
Թագը սաղավարտեն ավելի ծանր է և դժվարակիր. գիտ-
ցի՛ր որ այս լեռները, ժայռերը, ձորերը և գերեզման-
ները ձայն ունին թագավորի մը դեմ, որ անիրավություն
կը գործե, գահիդ ոտքերը պիտի ըլլան Հայրենիք և Իրա-
վունք, Պատիվ և Արիություն, ասոնցմե զուրկ տեղը ան-
դունդ կա. նայե՛ որ սուրդ չի ժանգոտի իր պատյանի՜ն
մեջ, թագավոր և միանգամայն զինվոր եղիր, զարկ, մի՛
զարնվիր, մեռի՛ր, մի՛ հաղթվիր, ջանա՛ որ թշնամիք

հսկա Մասիսի կնճռոտ ճակտին չի թքնեն, այն պիտի մնա դարերով Հայուն արձան և հիշատակ, այն պիտի լա Հայկազն դուցազանաց դամբաններուն վրա: Գիտցիր որ Արտաշես երբ իմանա, թե Տիգրան պատերազմի դաշտին վրա հաղթվեր է՝ սուրը պիտի փշրի² իր փառաց և հույսերուն վրա:

ՏԻԳՐԱՆ.— Հա՛յր իմ, աշխարհակալութենե դարձած ժամանակդ, թագավորներ կառքդ պիտի վարեն, թագավորներ՝ զորոնք Տիգրան գերի պիտի վարե: Ես ալ Արտաշեսի նման չեմ երազեր. Արեւմուտքը քեզի, հայր իմ, Արեւելքն ալ ինձի, ես ալ՝ Արտաշեսի որդին. գրկվինք հայր և որդի, գրկվինք երկու գոռոզ աշխարհակալներ, մա՛հ և կործանո՛ւմն աշխարհի:

ԱՄԵՆՔԸ.— Կեցցե՛ն Հայկազն Աշխարհակալք, կեցցե՛ Ասքանազյան թագավորություն:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Կեցցե՛ս, որդյակ իմ, այո՛, իմ որդիս, իմ արյունս ես, Արտաշես չը գիտե պարտվիլ: Տիգրան ալ պիտի հաղթե, Արեւելք քուկդ, Արեւմուտք՝ իմս:

ՎՐՈՒՅՐ.— Ուրեմն թո՛ղ բոլոր Ելլադա մոխիրի վրա նստի, իր Աստվածները օգնության կանչե՛, զոհերու ճենճերով օդը մթագնեցնե՛, լա՛ իր բախտը, դրոշներովը արցունքը սրբե՛, ժանգոտ սուրը ժայռերու զարնե՛... Հեծե՛, Ելլադա՛, Արտաշես մութ բանակավ դեպի քեզ կը քալե, այս սուրը կամ քու ավերակացդ և կամ իմ կուրծքիս վրա պիտի փշրի... Քա՛ջդ աշխարհակալ, հրաման տո՛ւր սպարապետիդ, որ զորքերը ժողվե. քալե՛նք, քալե՛նք դեպ ՚ի նախանձոտ Ելլադան:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Կը հրամայեմ, քաջդ Վրույր, օ՛ն պատրաստվե՛
փութով, զարնենք Ելլադան:

ՎՐՈՒՅՐ.— Կը հնազանդիմ, վեհափառ տեր (կը մեկնի):

Տ Ե Ա Ի Լ Բ

ՆՈՒՅՆՔ, ԲԱԳԻ ՎՐՈՒՅՐԵՆ

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Քաջդ դեսպան, վաղը արշալույսը չը ծագած
ճամփա պիտի ելնես դեպ 'ի Լյուդիա, իմացուր Կրյու-
սոսի, որ Արտաշես անթիվ բանակով և նավերով դեպ 'ի
իրեն երկիրը պիտի քալե, կամ անձնատուր ըլլա կամ՝
հաղթվի, կամ գահը ընտրե և կամ՝ մահը: Իսկ եթե չի
զիջանիր խոնարհիլ Արտաշիսի՝ թող սուրը ամուր բռնե
ձեռքին մեջ, որ Հայոց՝ նետաձգությամբ արեւ մթազ-
նեցնող բանակը՝) տեսած ատենը դողդոջելով շինա. եթե
չի խնայեր ազգին՝ թող կուրծ դնե:

ԽՈՍՐՈՎ.— Կը հնազանդիմ, տեր, արդեն Լյուդիա շատ փոքր
է Արտաշեսի դեմ խրոխտալու համար:

ՔՐՄԱՊԵՏ.— Տեր արքա, ամեն բան կարգադրվեցավ, եր-
թանք մեհյանը Աստվածոց փառաբանություն տալու և
իրենց գութն ու օգնությունն հայցելու, Արտաշես չէ զո-
րավորը, Աստվածներն են: Երթանք մեհյանին բեմին վրա
սուրերը սրելու, երթանք Աստվածոց մեծաց օրհնությու-
նը վայելելու համար:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Այո՛, երթանք ամենքնիս ալ Աստվածոց եր-
կրպագելու, որ մինչև հիմա Հայաստանը պաշտպանե-
ցին և Հայկյան բանակը զորացուցին, անոնց զորեղ բազ-

կացը տակ դեռ հավերժ պիտի մնան Հայք և Հայաստան
(կը մեկնին):

Տ Ե Ս Ի Լ Գ

ԱՐՇԵԶ, ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ (կերևա և մտիկ կրնն հետո)

ԱՐՇԵԶ.— Արտաշես աշխարհակալելու կերթա, Տիգրան թագավոր կըլլա և պաշտոնատյարց շնորհքներ կը բաշխվին, իսկ ես այսչափ ատեն Արտաշեսի հետ կը պատերազմեմ, աղջիկը սիրեցի, իր ամուսնությունը մերժեց և զայն Վրացի Միհրդատին տվավ, վերջապես ամենուն երկրներ շնորհեց և ինձ ափ մը հող չի տվավ, որ խոնջյալ ճակատս հանգչեցնեմ. շատ անգամ կըսե. «Արշեզ, դու քաջ ես, և պետք է որ քովս գտնվիս»: Այո՛, քաջ եմ, բայց վատ պիտի ըլլամ, եթե վրեժ չառնեմ, հեռն ու ոխը սիրտս կը կրժեն, քինախնդիր որբ մ'եմ... Ա՛հ, երանի թե գեղջուկ մ'ըլլայի և հայր ու մայր ունենայի, արտ մը՝ պատերազմի դաշտի տեղ, ծառի մը շուք³՝ մեծաշուք հաղթանակաց տեղ, խրճիթ մը՝ պալատի տեղ, փոքր ընտանիքի մը տեր ըլլայի՝ բյուրավոր զորաց հրամանատարության տեղ. զիս այս դժոխքը արդյոք ո՛ւր անգութը նետեց, որուն բոցերն են փառք, երազ, նախանձ և վրեժ:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— (մեկուսի) Ես... որ Արտաշեսը սպաննեմ:

ԱՐՇԵԶ.— Ա՛հ, ոչ թագավոր ըլլալ, այլ վրեժ առնել կուզեմ...

(Ումզղուխտը տեսնելով) ուրվակա՛ն...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— (հառաջանալով) Վրեժդ պիտի առնես:

ԱՐՇԵԶ.— (մեկուսի) Կին մը... Մատնվեցա (բարձր) ո՛վ ես

գնչուհի, որ թագավորին պալատը մտնելու կը համար-
ձակիս:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— (անոռ ավելի մոտենալով) Մի՛ անարգեր
գիս... Պիտի ճանչնաս...

ԱՐՇԵՋ.— Բայց ինչո՞ւ կը մոտենաս ինծի... Գնա՛, կորսվե՛:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Հանդեսեն առաջ եկած գաղտագողի՝ քեզ
կսպասի:

ԱՐՇԵՋ.— Ես քեզ չեմ ճանչնար... Պահա՛...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— (ընդմիջելով) Արշե՛զ...

ԱՐՇԵՋ.— (մեկուսի ապշած) Անունս ալ գիտե... (բարձր)

Բայց, ո՞վ ես դու, ի՞նչ կուզես ինձմե:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Ես քեզի վրեժխնդրության սուրը կը բերեմ:

ԱՐՇԵՋ.— Ի՞նչ վրեժխնդրության:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Վատ ես, եթե քիչ մը հառաջ ըրած ուխտդ
մոռցար:

ԱՐՇԵՋ.— Բայց ես ի՞նչպես կրնամ արի Արտաշեսե մը վրեժ
առնել, որուն շորս կողմը կը հսկեն հսկաներ, խուռն
բանակ մը:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Եվ այն հսկաներեն մեկն ալ դու ես... Կին
մը քեզի յուր թևը կուտա... Կը վստահի՞ս... Տուր ձեռքդ:

ԱՐՇԵՋ.— Առանց զքեզ ճանչնալու չեմ կրնար ձեռքս տալ,
գուցե այդ ձեռքը, որուն հետ պիտի միավորի իմս ալ՝
անիրավ և կաշառաբեկ սրտի մը սուրն եղած ըլլա:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Եթե մորդ անբիծ և վրեժխնդիր ձեռքն եղած
ըլլար:

ԱՐՇԵՋ.— Մայր չունիմ ես:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Եթե ունենայիր, գինքը շատ կը սիրեի՞ր:

ԱՐՇԵՋ.— Հոգիես ավելի, ես հիմա իրեն հետ գեղջկական

կյանք մը կը վարեի... Ալ զզվեցա պատերազմիկ գերի
ըլլալե. զա՛րկ, որ թագավորդ պարծի, մեռի՛ր, որ թա-
գավորդ ապրի:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Եվ մորդ համար թագավորդ կը զոհեիր:

ԱՐՇԵՋ.— Բայց ի՞նչ հարաբերություն ունիս դուն թագա-
վորին հետ, դուն գեղջկուհի մը կը նմանիս... Պալատը
նոր կը տեսնես:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Այո պալատը նոր կը տեսնեմ, բայց Արտա-
շեսը առջևս ծունր եկած պաղատալից տեսեր եմ... Ի՞նչ,
միթե դեռ գեղեցիկ չե՞մ: Արտաշես երբեմն գերիս էր,
մի՛ զարմանար, պիտի ճանչնաս զիս:

ԱՐՇԵՋ.— Չեմ կարծեր որ հիմար եղած ըլլաս:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Ես ալ զքեզ քիչ մը հառաջ հիմար կարծեցի,
վրեժխնդիր մը հիմարի մը պես կը խորհի ու կը խոսի,
բայց հիմարի մը պես ուժգին է հարվածը, զիս կը ծաղ-
րես, բայց ես ալ զքեզ պիտի ծաղրեմ, երբ սուրը ձեռ-
քիդ մեջ դողդոջես... Արտաշես իր աղջիկը քեզմե խլեց և
ուրիշ աղջիկ մ'ալ աշխարհքես... Երկուքնիս ալ վրեժ-
խնդիր ենք... Տո՛ւր ձեռքդ:

ԱՐՇԵՋ.— Չեմ ճանչնար զքեզ:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Ուրեմն մտիկ ըրե... Արտաշես դեռ թագա-
վոր չեղած օր մը որսի ելած ատենը գեղանի Պարսիկ
աղջիկ մը կը տեսնե, որ իր տնակին առջև կաղոթեր.
Արտաշես վայրկյան մը կը կենա և զայն զմայլած կը
դիտե և աղջիկը տնակը փախած ատենը՝ մտրակելով ձին
սրարշավ կանցնի կերթա. հետևյալ օրը մինակ որսի
ելած ատենը նույնպես աղջիկը տնակին առջև կը գտնե
և ձեռքի մատանին՝ անոր կը նետե. աղջիկն աղքատ՝

բայց չընդունիր^ժ։ սակայն ամեն օր հաճախելով Արտաշես՝ աղջկան սիրտը կը գրավե։ աղջիկը վերջապես ականե չի փախչիր, երկու շունչեր իրարու կը մոտենան, երկու թևեր զիրար կը գրկեն... Աղջիկը հոգվույն չափ սեր կուտա արքաորդվույն, բավական ժամանակ կանցնի այսպես, աղջկան ծնողքը անտեղյակ կըլլան այս անցքին, Արտաշես կը խոստանա զայն իրեն թագուհի ընել, երբ թագավորը ըլլա, բայց քիչ քիչ կսկսի իր տեսությունը ընդհատել և վերջապես դադրեցնել։ Թագավորը կըլլա, տարի կանցնի՝ շերեար, շատ օրեր խեղճ կինը Արտաշեսի ճամփուն վրա կսպասե, բայց իզո՛ւր... դեռ կը սիրե... Օր մ'ալ Արտաշես որսի ելած ատենը, հեռուն կին մը կուգա փութաքայլ, դժգույն ու հերարձակ, և գրկի տղան Արտաշեսի երիվարին առջև դնելով. «Առ այս տղան.—կաղաղակե—Արշեզ է անունը, քու զավակդ է, ասոր համար ծնողքես հեռու կը թափառիմ, չունիմ հաց՝ որ իրեն տամ... (Արշեզ զարմացական շարժումներ կընե) Արտաշես երեսը դարձուցած թիկնապահաց կը հրամայե, որ տղան առնեն և կսկսի սրընթաց հեռանալ, կինը հուսահատ կիյնա. վայրկյան մը արտասվալից կաղոթե... Ալ այնուհետև կատե, և վրեժխնդրութեան ասուպ մը կըլլա իր սիրտը։ Վերջապես կը մեռնին հայրն ու մայրը, կը գտնե առիթ, կը գոտեպնդի, և ահա այսօր կը հասնի պալատը, կը հարցնե Արշեզը, կը գտնե իր վսահանը, կը ճաննա իր զավակը... Այն կինը ես եմ, այն կինը քու մայրդ է...

ԱՐՇԵԶ.— Մա՛յրս (կը գրկվի), բայց Արտաշես... Իմ հա՛յրըս... }

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Բայց դու իրեն գերին... Տիգրա՞նն է թա-
գավորը, դու չես թագավոր... տո՛ւր ձեռքդ...

ԱՐՇԵՋ.— Չեմ ուզեր թագավոր ըլլալ...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Դահիճ եղիր... Մայր ունիս... Տո՛ւր ձեռքդ...

ԱՐՇԵՋ.— Ահավասիկ:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Երգվի՛ր...

ԱՐՇԵՋ.— Սրույս վրա՞: (Վառագույրը կիջնե):

<(Վերջ և ԱՐԱՐՎԱԾԻՆ)>

ԱՐԱՐՎԱԾ Բ

ՊԱԼԱՏ

ՏԵՍԻՆ Ա

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— (մինակ՝ զարհուրած տեսարան կուգա, խռով-
յալ նայվածքով շոքս կողմը կը զննե, հետո կը հանդար-
տի): Երա՛զ... այս իմ պալատս է... ես՝ Կրյուսոսն ու
ողջ եմ դեռ... Ահա կը տեսնեմ արևուն նորասփյուռ ճա-
ռագայթները, որ ինձ կյանք կալենտեն... Ահա գահս,
թագս, սուրս. ձեռք մը զանոնք չէ տապալեր, չէ փշրեր...
Երազ էր այն... Սակայն որոտմունքը կայծակին հար-
վածը կը գուժե, այս երազը որոտմունքն էր, կայծակը
պիտի ճայթի... Ո՛վ դիք, միթե կատա՞կ կընեք ինձ հետ,
եթե ոչ՝ բարկության կրակ պիտի ժայթքեք գահիս... Եվ
ո՛վ պիտի քաղմի անոր մոխրին վրա... օտար մը՝ գո-
ռոզն Արտաշես՝ իր փառաց հիշատակարաններուն մեջ
անոր աճյունն ալ ամփոփելու և Կրյուսոսի արցունքն ու
արյան կաթիլները թվելով հեշտանալու... Գթությո՛ւն,
ո՛վ դիք, Կրյուսոս մը ծունր կուգա, կը հեծե... աչքերը
արցունքով կը փալփլին իր փառաց աստղերուն հետ...
Առեք կյանքս, բայց ոչ թագս, կուզեմ մեռնիլ՝ քան թե

գահեստ աստիճան մը խոնարհիլ... Միթե ձեր բարկությունը մարելու համար Կրյուսոսի արյո՞ւնը կուզեք, արյուն մը որ փառք կը մոնչե... Իր կմախքը գերեզմանեն հտքը պիտի ողբա փառքն ու Լյուդիան... այո՛, Կրյուսոս չը պիտի մեռնի... Ինչո՞ւ կը լռեք, ստվերք նախնյաց:

Տ Ե Ա Ի Լ Բ

ՆՈՒՅՆ և ԿԱՄԱԴՐՈՍ

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Տեր արքա:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Դո՞ւ ես, Կամադրոս:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Այդ ի՞նչ այլայլյալ դեմք... Մունկերդ կը դողդոջեն, տեր իմ:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Կյանքիս մեջ առաջին անգամ կը դողամ, Կամադրոս:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Կրյուսոսն ես դու, տեր արքա, գլուխդ՝ թագ, մեջքդ՝ սուր, Կամադրոս՝ քովդ, Լյուդիա՝ փառացի ծափահար, ի՞նչ բանե կը դողաս ուրեմն:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Աստվածներեն:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— (զաւմացած) Աստվածներե՛ն:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Այո՛, մեր Աստվածները գուցե ինծի դեմ բարկացեր են և կուզեն գահս տապալել և գուցե՝ բոլոր Լյուդիա համաջինջ կործանել:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Ո՛վ երկինք... Ո՛վ աղետից...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Սոսկալի է այս... Կրյուսոս մ'ալ խաղալիք կըլլա... Թո՛ղ ըլլա Աստվածներ... Ուրեմն Աստված

մ'ըլլալ պետք է՝ անարգել և աներկյուղ խրոխտալու համար:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Տեր արքա, հանդարտե, գուցե Աստվածները փորձել կուզեն զքեզ:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Բայց խիստ սոսկալի է, երբ փառասեր սիրտ մը հուզե հզոր ձեռք մը... Կը կարծե՞ս որ փառասերը հանգիստ ըլլա՞ երբեք... Միշտ տղու մը պես արթուն կերպե նա, կը հառաչե սիրատարփի մը պես, ամեն ընկալանքի անդունդէ անդունդ կը թափալի... աստղե աստղ կը թըռչի... միշտ աշացն առջե տեսիլք... գահը կը շրջապատեն խումբ մը ճիւղաղներ, կանայք ծիրանին կուզեն պատռել... վերջապես զինքը կը պատեն աղմուկ, երկյուղ, երազ, ճաճանչ... Փառքը՝ այն անհագ հրեշը, միշտ աշխարհի ճախճախուտ անդունդները արյունաներկ ծաղիկներով կը ծածկե... Փառասերին համար գեղեցիկ ասպարեզ մը... մեղկ ձեռքովը զայն հառաչ կը մղե. քալե՛, քալե՛, մինչև որ ոտքդ սայթաքի. բայց զորութենե՞ մորկե մը բռնված ես՝ միշտ պիտի քալես... Մինչդեռ երեկ գիշեր Արեւիք կերպեի, ահա այս գիշեր Արեւիքեն գիշերվան մեջ սպառնացայտ նետի մը դռնչունը կը լսվի:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Բայց ի՞նչ պատահեցաւ, տեր արքա, չեմ հասկնար, ո՞վ կը գրգռե Աստվածոց շանթերը:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Չեմ գիտեր... գուցե Կրյուսոսի փառքը... Բայց կզգամ, որ ինձ հետ կատակ կ'ընեն:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Բայց կաղաչեմ, տեր արքա, հանդարտե՛ ու պատմե՛ ինչ որ պատահեցաւ, գիտես որ Կամադրոս իր կյանքը կուտա իր թագավորին և հայրենյաց մեկ կայծին համար... Եվ եթե Աստվածները բարկացեր են, կեր-

Թամ սուրս և վիզս կը նետեմ անոնց սեղանին վրա և կըսեմ՝ «Թող ապրին Կրյուսոսն ու Լյուդիան»:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Կեցի՛ր, դու քաջ ես, Կամսդրոս, և ես որ վատ չեմ՝ ինչո՞ւ պիտի դողամ... Ահա սիրտս չը զարնեմ, չեմ դողար, երեկվան գոռոզ Կրյուսոսն եմ... ահա պալատս, գահս և ահա Լյուդիա... ահա սուրս և ահա Աստվածները... (սուրը կը փաշէ):

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Ի՞նչ կընես, տեր արքա... Սուրդ կը շողա... Շանթեր...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ա՛հ, մեղա՛... Գթություն... (ծունը կիյնա, հետո ռտփի կելնէ բարկացած), բայց ի՞նչ ըրի... Ծունր եկա...

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— (անոք առջև ծունը գալով) Ներև՛, քու գերիդ եմ, տեր արքա, հանդարտե՛ կաղաչեմ... Պատմե ինչ որ պատահեցավ:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Մտիկ ըրեմ, այն Հայկազն Արտաշեսը, որուն գոռոզ հռչակը արդեն լսեցինք... Սոսկալի երազ մը տեսա այս գիշեր...

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Սակա՛յն...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Մտիկ ըրեմ... Գիշեր էր, լուսինը Ալյուս գետին վճիտ ալյացը մեջ կը շողար², ես այն ատեն գետեզրին վրա կը շրջագայեի, սիրտս ուրախությամբ զեղված մտիկ կընեի փառաց ներդաշնակավոր դրվատիքները, որոնք սիրտս կօրորեին... Անծանոթ կամ դիցուհյաց ձայներ էին... որոնց մեջն ենք մնա «Կրյուսոս» անունը մրմնջող հաղթական եղանակ մը կը լսեի... Սիրտս այն ձայներուն հետ կը թրթռար... հանկարծ դափնեզարդ քնար մը տեսա քովս, ուզեցի փառքս ինքնին ալ դրվատել, և այն-

պիսի բուռն եռանդով մը կը հնչեցներ³, որ լարերը խորտակեցան, լռեցին այն անժանոթ մրմունջներն ալ և խոր լռություն մը տիրեց, ակամա դողացի՝ Դառն ծիծաղ մը այս լռությունը խանգարեց և զիս սարսռեցուց. դարձա այն կողմը, տեսա՛ որ հաղթահասակ ռազմը⁴ գետին դիմացի եզերքը արձանացած՝ հեգնական ժպիտով մը զիս կը դիտեր... Վրաս ծիծաղողն այն էր... Զայրույթես աչքերես բոց կը ցայտեին... «Ճանչցա՞ր զիս,—ըսավ այն մարդը,—ես Արտաշեսն եմ»... Այս անունը լսելուս՝ սուրս քաշեցի... Նա ալ ակնթարթի մեջ սուրը քաշեց, գետին ասդիի կողմը ցաթքեց... Սուրերնիս շառաչեցին... Բավական ժամանակ տեկեց... Ուժս սպառեցավ... Հարվածն ընդունեի էի... Հոգեսպառ գետը ինկա... Նա հաղթական նայվածք մը ձգեց վրաս... «Լյուդիա, դու իմս ես»,—ըսավ և սրացավ... Հետո աղեկտուր հեծեծանքներ լսեցի... գետին միջեն հյուծյալ աչքերով վերջը Սողոնը տեսա, որ զիս կողբար... Աչքերս գոցեցի, հավիտենական կոհակ մը վրաս թավալեցավ⁵... և զգացի, որ գետին հոսանքը զիս քշեց տարավ...

ԿԱՄԱԴԻՐՈՍ.— Բայց մի՛ հուսահատիր, տեր արքա... Զոհ մատուցվին Աստվածոց:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ո՛հ, բոլորովին միտքս կաշկանդվեր է... Զիս ուշաբերեցիր, Կամադրոս... Այո՛ ողջակե՛զ... Փոխանակ Լյուդիա զոհ ըլլալու, Աստվածները գթած են... Ո՛վ կա հող... Պալատակա՛նք... (պալատական մը ներս կը մտնե) զնա՛ շուտ մեհյանը և ըսե՛ քոմապետին, որ հիմա անթիվ ողջակեզ մատուցանե Աստվածոց իրենց հաշտությունը հայցելու համար և թող քարոզե համայն

Հյուդացվոց, որ ամենքն ողջակեզ մատուցանեն Աստվածոց բարկության շանթերը արգելելու (պալատականը կը մեկնի):

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Բայց թող չես տար, տեր արքա, որ ես զոհ ըլլամ Կրյուսոսի համար, եթե իմ արյամբս Հյուդիո ազատութիւնը գնելուս հաճին դիք:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Դու զիս չը պիտի թողուս... Լսեցիր քիչ մը առաջ այն սոսկալի երազը:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Բայց ներե՛, տեր արքա, եթե երբեք ես Կրյուսոս մ'ըլլալու վեհ ճակատագիրն ունենայի՝ շէի վախնար Արտաշեսի մը հռչակեն... Հարցուր մեկ մը թագավորներուն, թե առանց սարսուռի կրնա՞ն քու անունդ արտասանել:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Հանդուգն խոսեցար, Կամադրոս... Ես միայն Աստվածներեն դողացի:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Աստվածները պիտի հաշտվին, տեր արքա:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ուրեմն Կրյուսոս ալ չը դողաց, այլ երազեց... և եթե վայրկյան մը դողաց՝ անցելուն հիշատակարանաց և ապագա փառաց վրա ուրախության սարսուռ մ'էր այն... Հիմա դարձյալ Կրյուսոսն եմ... Փառք կամ բոթ... երկուքեն ալ չեմ դողար:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Մեհյանը երթանք, տեր արքա:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ո՛չ, հոս կաղոթենք... Վայրկյան մը առաջ Աստվածոց դեմ զայրացա... Պիտի զղջամ... Աղոթեցե՛ք ինձ հետ, ստվե՛րք թագավորաց...

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Ահա զոհերուն ճենճերը երկինք կը բարձրանա, տեր արքա... Ահա կը լսվի քուրմերուն մեղեդին... Անշուշտ շանթերու տեղ արփիք պիտի ցուան:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ուրեմն ծուներ գանք... այսօր է որ ծնրադրել
սովորեցա...

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Եվ հաշտության ավետյաց ձայնին սպա-
սենք... (ծուներ կռկան, հեռուեն աղմուկով խառն աղոթ-
քի ձայներ կը լսվին, որք բավական կը տեսնեն):

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ձայները լռեցին... Ճակատագիր մը կորոշվի...
վճիռ մը կորոտա անշուշտ... Ա՛հ, ակամա սիրտս կը
տրոփե... Ա՛հ, ձայն մը... Այս լռությունը սոսկալի է...

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Տեր արքա...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ձա՛յն մը...

ՁԱՅՆ ՄԸ.— Հաշտությո՛ւն... Հաշտությո՛ւն...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ահ, գեղեցիկ բարբառ:

Տ Ե Ս Ի Լ Ք

ՆՈՒՅՆՔ և ՔՐՄԱՊԵՏ

ՔՐՄԱՊԵՏ.— Արքա, Աստվածներն հաշտվեցան:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Օրհնյալ ըլլան դիք:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Օրհնյալ ըլլաս և դու, պատգամդ Աստվածոց...

Այսօր վերածնեցավ Կրյուսոս, և առաջինեն ավելի ահեղ,
երազի մեջ երազ մը տեսավ և այսուհետև կյանքեն
փառք պիտի քամե. կյանքին մեջ վայրկյան մը դողաց
և այն վայրկենին փոխարեն աշխարհ պիտի դողացնե,
քանի որ իրեն հետ հաշտ են Աստվածները:

ՔՐՄԱՊԵՏ.— Ուրեմն, արքա, պե՛տք է որ միշտ արդարու-
թյամբ և խոհեմությամբ իշխես Լյուդիո, որպեսզի ար-
դարադատ դիք երբեմն զայրանալով չը խռովեն թագա-
վորությունդ: Գիտցիր որ այն ատեն Աստվածներն զատ

ոչ ոք կրնա գահդ սարսել, երբ անոնց զորեղ բազուկները տարածվելով շուք տան Լյուդական գահին և իրենց գոհ ժպիտներուն ճաճանշովը ականակապ թագդ ցուացնեն. լողան Լյուդացիք փառաց հեղեղի մը մեջ, հիանա համայն տիեզերք Լյուդական դրախտին վրա... Մե՛ծ են Աստվածները և իրենց սիրելի ժողովրդյան փառաց՝ նախանձախնդիր և Կրյուսոս ալ՝ Աստվածոց ճետը:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Գեղեցիկ խոսեցար, Պյութոս, Կրյուսոս Աստվածոց արժանի ճետը պիտի ըլլա, անոնց փառացը պիտի զոհե սուր, կյանք և տիեզերք:

Տ Ե Ա Ի Լ Դ

ՆՈՒՅՆՔ և ԽՈՍՐՈՎ

ԽՈՍՐՈՎ.— (մտնելով) Ողջույն ձեզ, արքայդ և ավագանիք Լյուդացիք:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ո՞վ ես դու:

ԽՈՍՐՈՎ.— Արևելյան հրեշտակ մը:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Ո՛չ, Արևելյան սատանա մը, որ հանդգնաբար Կրյուսոսի պալատը կը մտնե առանց երկրպագելու անոր վեհափառությանը:

ԽՈՍՐՈՎ.— (առ Կրյուսոս) Արքա...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Կը տեսնեմ որ շատ հանդուգն ես:

ԽՈՍՐՈՎ.— Ես ալ կըսեմ, թե աշխարհակալն Արտաշես չի հանդուրժեր երբեք իր դեսպանը օտար թագավորի մ'առջև խոնարհած տեսնել:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Արտաշես՞ս...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— (մեկուսի) Նույն ինքն է...

ՔՐՄԱՊԵՏ.— Կը գթամ քեզ, ո՛վ դեսպան, որ Արեւելքեն կը խլրտիս հոս անխոհեմությամբ Կրյուսոսի դեմ գուցե պատերազմ հռչակելու, որուն հետ դեռ հիմա Աստվածները հաշտվեցան:

ՅՈՍՐՈՎ.— Լավ կընես, քրմապետ, եթե երթաս Աստվածոցդ օգնությունը հայցելու, որ սին հուսով մը գոտեպնդեն Կրյուսոս և իր բանակը:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Բա՛վ է... բա՛վ խրոխտացիր, հանդուգն, և հիմա ալ մէր Աստվածները կը նախատես... Հիմա հուր կը պռթկա գլխուդ:

ՔՐՄԱՊԵՏ.— Երկայնամիտ են դիք, տեր արքա:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— (մեկուսի) Կրյուսոսի դողը սկսավ... Երազը իրականության կը կերպարանափոխի:

ՅՈՍՐՈՎ.— Ուրեմն վերջ տանք այս անօգուտ բարբառանաց, և լսեցեք աշխարհակալ Արտաշեսի հզոր պատգամը:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Կը հրամայեմ քեզ, ո՛վ դեսպան, որ Այրարատյան բարձրերեն շորոտաս. դիմացդ որ կտեսնես՝ Կրյուսոսն է... գուցե համբերությունը սպառելով կրակ թափե գլխուդ:

ՅՈՍՐՈՎ.— Եվ դու, արքա, օվկիանոսի կոհակաց տակեն մի՛ մոնչեր, դուրս հանն՝ գլուխդ և տես մեկ մը քու հակառակորդդ... Օ՛հ, վերջացնենք, պետք է որ հիմա զենք և թագ, գանձ և երկիր թափին Արտաշեսի լիազոր դեսպանին առջև... Ո՛վ Կրյուսոս, եթե գոնե անշուք կյանքը կը սիրես... խոնարհե... իսկ եթե կը համառիս՝ մեռի՛ք, մեռի՛ք... ամենքնիդ ալ... Թե որ կը խնայես ժողովրդյանդ՝ անձնատուր և հպատակ ըրե զանոնք մեծին Արտաշեսի և անոր փառացը ծափահար:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Չեմ կրնար հանդուրժել... Երկինք և երկիր...

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Ո՛վ կատաղությանս...

ՔՐՄԱՊԵՏ.— Արդա՛ր դիք...

ԽՈՍՐՈՎ.— Օ՛ն, պատասխան մը... Գահ կամ մահ...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Համբերությունս կսպառի... Ժամանակ ունինք
խորհելու համար...

ԽՈՍՐՈՎ.— Խորհեցե՛ք... Թագ կամ դագաղ:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Ի՛նչ ծայրահեղ հանդգնություն:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Բայց հանուն թագավորիդ, հանուն Աստու-
ծոցդ՝ մեկնե՛, որ առանձին խորհինք:

ԽՈՍՐՈՎ.— Լա՛վ, խորհեցեք:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Պալատականք, սենյակ մը տարեք զինքը և
պատվեցեք:

ԽՈՍՐՈՎ.— (Երթալով) Կրյուսոս, դարձյալ կըսեմ, ընտրե՛
անշուք կյանքը:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ալ բավական՛ն է (բարկության նշան մը կրնե.—
դեսպանը կը մեկնի):

Տ Ե Ս Ի Ե

ՆՈՒՅՆՔ, բացի ԽՈՍՐՈՎԵՆ

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ա՛խ, եթե Աստվածներեն պատկառանք չզգայի
և իրմեն հոքը եկող Արտաշեսը չը մտածեի, զինքը հիմա
ջախջախած էի...

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Բայց քաջալերվե՛, տեր արքա, միթե վա՛տ
են Լյուդացիք:

ՔՐՄԱՊԵՏ.— Եվ միթե արդարադատ չե՛ն դիք... Անշուշտ

պիտի ջախջախեն մեր ոսոխին գլուխը, որ հանդգնաբար
զիրենք և զիս և համայն կյուդիան նախատեսց:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Սուրի դեմ սուր, տեր արքա... Մեկը կը փըշ-
րի... մյուսը կը հարվածեն... Կը հաղթանակեն պայծառ
ճակատագիր մը... Մինչև հիմա ուսկի՞ց դողացիր կամ
հաղթվեցար, տեր իմ... Փրփրադեզ կոհակ մ'էիր անհուն
հարվածներու դեմ, որ առանց վիրավորվելու դարձյալ կը
մռնչեն... Ո՛վ կրնա օվկիանոսը կլլել... Տեր արքա, գլուխդ
վեր առ և տես փառազարդ ճակատագիրդ...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ես անշուք կյա՞նքն ընտրեմ... Երբե՛ք... Պի-
տի մաքառիմ... Արտաշեսի դեմ Կրյուսո՛ս, փառքի դեմ
հաղթանակ, սուրի դեմ սակր, գորութեանց դեմ Աստ-
վածք... Արտաշես չի՞ պիտի դողա:

ՔՐՄԱՊԵՏ.— Ցնծա՛, արքա... Հիմա վայրկյան մը աչքերու
գոցվեցան և Աստվածները պատգամ ազդեցին սրտիս...
Այո՛, հաղթական ձայն մը մրմնջեց. «Կրիսոս, անցեալ
ընդ Ալիւս գետ՝ քակեսցէ զիշխանութիւնս»⁵⁾... քաջա-
լերություն, արքա, Աստվածոց ճետ մը կարելի՞ է որ
պարտութեամբ ամոթահարի:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Օրհնյալ ըլլան դիք, որ միշտ կը պաշտպանեն
կյուդիան... Պիտի հաղթենք... դեռ Ալյուս գետեն անդին
ալ... Արտաշեսը կա... Պիտի խորտակի անոր իշխանու-
թյունն ալ... Վայրկյան մը առաջ ուրացա զիս և փառա-
հեղ անցյալս... ապագային մեջ Արտաշեսի վերջին հա-
ռաշնաբը կը լսեմ... Այրարատյան առյուծը կը տապալի:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Հիմա կը ճանչնամ Մեծն Կրյուսոսը...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Զորակա՛նք, թող գա, դեսպանը... (Խոսքով
կերևա):

ՏԵՍԻՍ Զ

ՆՈՒՅՆՔ և ԽՈՍՐՈՎ

ԽՈՍՐՈՎ.— Ի՞նչ ըրիր, տեր արքա, ես խոնարհ ճակատ մը տեսնել կուզեի և խրոխտ ու խոժոռ դեմք մը կը տեսնեմ... Ի՞նչ վճռեցիր, մեռնի՛լ, եթե՞ խոնարհիլ...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Հաղթեի...

ԽՈՍՐՈՎ.— Կը գթամ, Կրյուսոս, եթե սուրդ փշրի... Արտաշես չես ըր գթար:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Է՛հ, պատերազմը կսկսի... զգուշացի՛ր:

ԽՈՍՐՈՎ.— Խնայե՛ ժողովրդյանդ, արքա:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Ո՛չ, անոնք կը սիրեն ոսոխին դեմ մեռնիլ:

ՔՐՄԱՊԵՏ.— Պաշտպան են Աստվածները:

ԽՈՍՐՈՎ.— Ուրեմն մեռնիլ և չյուդիան կորսնցունել կուզեք:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Այո՛, հաղթել և չյուդիան հավերժացնել:

ԽՈՍՐՈՎ.— Դու չես ճանչնար Հայն ու Արտաշեսը:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ալ բավական է, սուրս պատյանին մեջ կը խայտա:

ԽՈՍՐՈՎ.— Զղջա՛, Կրյուսոս, գուցե Արտաշես խիստ մոտ է... Գուցե Առյուծը խիստ մոտեն կը մոնչե:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Պատերազմը կսկսինք:

ԽՈՍՐՈՎ.— Ուրեմն՝ մեռի՛ք... (կը մեկնի) (վառագույրը կիջ-նե):

<(ՎԵՐՋ Բ ԱՐԱՐՎԱՍԻՆ)>.

ԱՐԱՐՎԱԾ Գ

ԲԱՆԱԿԵՏԵՂ

ՏԵԱԻՆ Ա

ԱՐՏԱՇԵՍ (մինակ)

Վարագույրը բացվելուն Արտաշես կը մրափե վրանին մեջ.— Զորքերը ցիրուցան տարածված՝ կը փնանան.—

Արտաշես արթննալով դուրս կելնէ:

Դեռ առավոտ չէ ծագեր... Ահա լուսինը և՛ աստղերը որ³ կը փալփալին... Ես չեմ կրնար ննջել, այնպիսի բոց մը կը վառի կուրծքիս տակ, որուն կայծերը այս աստղերեն ավելի բյուրավոր են, կայծեր՝ որոնց յուրաքանչյուրը մեկ մեկ գահ յաճյուն պիտի փոխեն... Ո՛վ գիշեր հեշտ և տխուր, ամպ և երազ. փախի՛ր... Դու որ այս նսեմաստվեր անտառին խորը թագս, սուրս և սաղավարտս չես ցոլացներ, չես վառեր զիս ճաճանչներով, չունիս հաղթության ձայներ, զինուց շառաչներ, ծափեր և թագեր. կը ծածկես սև թևերուդ տակ Արտաշեսն ու յուր փառքը... Գերեզմանական ստվեր մը ունի՜... Այս հովը, ալին ու տերևն ալ թող մահվան մրմունջ մը ունենան...

Քայց ես չեմ ուզեր մեռնիլ ցուրտ քարի մը վրա, այլ փառաց հեղեղի մը մեջ խեղդվիլ. պիտի իյնամ շնչասպառ գահերու աճյունին վրա միայն և վերջին շունչս մառախուղ մը, փոթորիկ մը, սուգ մը, սարսուռ մը պիտի տարածե համայն աշխարհ... Ես եմ Արտաշեսը, իշխանութեանց ժանտախտը, բռնավորաց սարսափը, դյուցազանց նախանձը, Հայաստանի փառքը... Դեռ չեմ մեռներ, ճերմակ մորուքի մը տակ կուզեմ փառքս երիտասարդ տեսնել (Ումզղդուխտ կերևա, որ կամաց կամաց Արտաշեսի կը մոտենա):

Տ Ե Ս Ի Լ Բ⁵

ՆՈՒՅՆ և ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— (մեկուսի) Ինքն է...

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Գեղեցիկ է փառքը, միայնութեան մեջ երազ, բայց աղմուկի մեջ՝ ճանանչ:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Կանցնի փառքը և կմախք մը կը մնա... կը սխալիս... ո՞վ թագավոր:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ո՞վ ես դու:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Նախ կին մը... երիտասարդություն, սեր, ստվեր, հիշատակ և...

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Չեմ հասկնար:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Մի՛ խռովիր, մահվան հրեշտակ մը չեմ և եթե ըլլայի ալ՝ կը գթայի քու վրադ...

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ուրեմն ի՞նչ կուզես ինձմե...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Վասնզի կուզեմ քեզ փառաց երազներու մեջ տեսնել միշտ:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Դու որ այդպես հանդուգն կը խոսիս՝ կամ խելագար մ'ես և կամ չես գիտեր որո՛ւ դեմ ըլլալդ:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Անշուշտ... վասնզի դուն ալ զիս չես ճանչընար:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ես ոչ քեզի պես կնոջ մը հետ պատերազմ ըրած և ոչ ալ երբեք ճանչցած ունիմ... Ես Արտաշեսն եմ...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Երիտասարդության վրա խոսինք, Արտաշես, (Արտաշես կը սալսուի) կը տեսնես, որ առջի պես գեղեցիկ չեմ... Երբ բնության գեղեցիկ ավանդ մը խորշումներու և ալեխառն մագներու տակ կը նվաղի՞... սերը դեպ յանմեղություն և փառքը դեպ յարյունհեղություն կը քալի... Արյան մեջ ձայն մը կա, դու որ սիրույդ մեջ սխալեցար՝ փառքիդ մեջ պիտի տուժես... Ճանչցա՞ր զիս հիմա...

ԱՐՏԱՇԵՍ.— (մեկուսի) Կը ճանչնամ... (բարձրեն) երբե՛ք...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Ա՛հ... Զե՛ս ճանչնար:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Բայց պիտի ըսե՛ս վերջապես, ի՞նչ կուզես ինձմէ:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Թագուհի ըլլալ կուզեմ:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ա՛հ, բոլորովին հաստատեցիր, թե խենթ ես:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Դարձյա՛լ խենթ:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Միայն շղթա մը չեն կապեր պարանոցդ:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Կը տեսնեմ, որ թագը շղթայով փոխանակել կուզես:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Միշտ թա՛գ... Թագը դատարկ ձեռքով շատացվիր, թագը հզոր սուրի ծայրն է, հիմար կին:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Երբեմն ալ համբույրի մը կամ լեզվի մը ծայրն էր... կը տեսնեմ, որ սիրտդ լայն է Արտաշես,

պատիր խոստումով մը անբիծ լանջք մը պղծեցիր...

Ա՛հ, ես թագե մը ավելի գեղեցիկ էի:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Կը զառանցես, կին դու:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Անունս տուր:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Բայց:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Որմզդուխտն եմ:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ատանկ անուն մը չեմ հիշեր:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Սիրտդ ժայռ է, սառ է, Արտաշես, ինչպես
կը կոխկուտես արմատեն թափած ծաղիկ մը:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Բայց բավակա՛ն է, ալ գնա՛, գիշեր ատեն սո-
հանգիստ մի՛ ընե՛ր զիս: Ուրվականի մը պես պաղ ես:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Սակայն միտքդ բեր երիտասարդության ու-
սերդ... Կը հիշե՞ս գյուղը, իմ տնակս, մեր հովանիե ու
ծաղիկե կանաչ անկողինը, այն արցունքները, զոր լանջ-
քիս վրա կը թափեիր և ես կը համբեի, բաժանումդ, որ
զիս սառեցուց, հանդիպումնիս վերջին անգամ, որ Արշե-
զը քեզի տվի, կը հիշե՞ս:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Բայց երբեք չեմ ճանչնար քեզ և բան մ'ալ չեմ
հիշեր ըսի... Պիտի մեկնի՞ս:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Հպա՛րտ ես, Արտաշես...

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Եվ դու ալ համբերությունս կսպառես:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Թագավո՛ր, դողա՛ Պարսկուհվո մի վրեժ-
խնդրութենեն... Կամ մեռցո՛ւր զիս և կամ՝ մեռի՛ր:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Եթե կնոջմե մը դողայի՝ Արտաշես չէի ըլլար,
վատ կըլլայի, թագավոր չէի ըլլար՝ դահիճ կըլլայի...
Բայց ես իմ դահճուհվույս կըսեմ՝ «միշտ ազատ ես»...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Մի՛ վստահիր... Արևը հորիզոն մը՞ և կյան-
քը գերեզման մը, աստղը անկում մը՞ և բախտը անիվ մը

ունի... Ծաղկին ծոցը արցունք¹⁰, տերևին մեջ հառաչ, կոհակին մեջ մահ, խոտի¹¹ մը մեջ թույն և ափ մը հողին մեջ գանգ մը կամ թագ մը կա¹²... Մի՛ վստահիր, կըսեմ, փառքիդ և զորությանդ վրա, եթե առանձին գտնես ինքզինքդ՝ քու¹³ գոռոզ հրամանդ ու հռչակդ կսպառի վիհներու և լեռներու, անտառներու¹⁴ և դաշտերու անհունության¹⁵ մեջ և ձայներու¹⁶ արձագանքն իսկ զքեզ կը ծաղրե... Ես ալ գեղեցիկ էի և կը խրոխտայի¹⁷, գեղեցկությունս անցավ, կուզեմ տեսնել քո փառացդ վերջին ցումունքն ալ... Արտաշես, ծերութենես ավելի կատեմ զքեզ. շատ անգամ գեղեցիկ ծաղիկները թույն ունին... Սըրտերը խունկի կը նմանին, որ շայրած՝ անուշ և հեշտ հոտ չեն բուրեր¹⁸, հեռ, ոխ, վրեժ, ասոնք են որ սիրտս կը վառեն, ասոնք սիրտ վերջին բոցերն են՝ կը մարեն, բայց աճյուն մը կը թողուն... Կնոջ արյունը կոհակ կոհակ կեռա, կնոջ դաշույնը կաթիլ կաթիլ արյուն կը քամե... Օձի մը պես կը սողա... Առյուծը կը դողա:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— (սուրը նետելով) Առ Արտաշեսի սուրը, որ մեկ հարված մը ունի, և տեսնեմ Պարսիկ և վրեժխնդիր կնոջ մը հարվածը¹⁹... Գիտես որ արծիվը օձեն վախ չունի²⁰, թեև²¹ թույնը կը գերազանցե²²:

ՈՐՄՁԴՈՒԽՏ²³.— Ետ առ սուրդ, ես դաշույն ունիմ, կինը մթության մեջ կսպաննե, որպեսզի օրհասական ոսոխին միայն իր աչերուն փաղփյունը ցուցնե... կը մարի, կիյնա... բայց հարվածը հաջողված է:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ահա գիշեր, ահա խավար:

ՈՐՄՁԴՈՒԽՏ.— Քու աչերդ լույս ունին:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ա՛հ, հանդարտ սիրտ կուզե՞ս հարվածել:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Կինը չը հեշտանար թշնամվույն վերջին հե-
ծեծանքներովը... Միայն անոր մարմինը սառած, աչքե-
րը գոց, սիրտը դադրած և վրեժը մարած տեսնել կու-
զե... Կնոջ մը²⁴ սերը խիստ քաղցր է և ոխը՝ խիստ դառն²⁵,
ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ուրեմն զիս սպանեն՞, թե երազել կուզես:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Զքեզ սպանեն՞մ... Խոցե՞մ այն սիրտը, որ
երբեմն իմ լանջքիս վրա կը բարախեր, ո՛չ, սիրո հիշա-
տակը արցունք մը ունի, արցունք մը կինը կուժաթափե.
կը հաղթե... մի՛ խռովիր Արտաշես, ահա կը բաժնվիմ
քեզմե, փառք կսպասե քեզի, իսկ մահ՝ ինծի:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ճիշտ հիմար մ'է (բարձր) այն, որ չը վախնար՝
կը վախցնե:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Թագավորին և գեղջկուհիույն մեջ սուր մը.
թագ մը կամ վիհ մը կա, տեր արքա, քիչ մը հառաջ
վրեժխնդիր մ'էի, հիմա կին մ'եմ... Թագուհի չեմ, դարձ-
յալ գեղջկուհի մ'եմ... մնաս բարյա՞վ... (մեկուսի) կը
տեսնվինք... գուցե քիչ մը ետքը... Արշեզ կամ ես...
Ծ՛ս... (կը մեկնի):

Ց Ե Ս Ի Լ Գ

ԱՐՏԱՇԵՍ (մինակ)

Վայրկյան մը դողացի, կնոջ մը աչերուն փաղփյու-
նը սոսկալի է... Որմզդուխտն է, կը սիրեի զինքը...
Վեհանձնությունս կը վիրավորի, երբ կին մը զարնեմ,
տկար ու գողտր արարած մը... Եվ ինչո՞ւ պիտի կասկա-
ծիմ. աղեկ գիտեմ, որ խենթեցած է, սիրո հիմար մը.
կը խոսի, այլ չը խորհիր... Բայց դեռ առավոտ չըլլար, և

ես չեմ կրնար ննջել... Խոսորով դեռ չերկցավ... Գուցե հիմա բանակը եկած ըլլա... (կը մեկնի):

Տեսիլ Գ

ԱՐՇԵԶ (մինակ)

Ի՛նչ թշվառական մ'եմ ես, հայր չեղած դահիճ պիտի ըլլամ... Բայց մայր ունիմ, պետք է որ երդումս գործադրեմ և երթամ մորս հետ գեղջկական կյանք մը վառելու: Ի՛նչ սուղ է այդ կյանքը... Երեք օր պայմանաժամ տվավ. առտու ըլլալուն միջոցը պիտի լրանա... Վատ մը պիտի ըլլամ... Ահա վրանը, գլուխ մը որ մեկ հարվածիս կսպասե... Նա իմ հայրս չէ, այլ զույգ մը տատրակի որսորդ... Թեպետև քույրս էր, սակայն զինքը կը սիրեի... Արտաշամա՛ն... մայրս չը տեսա, որ պայմանաժամը հապաղեի, բայց ստիպված եմ օր մը Արտաշեսի դժգույն գլուխը իրեն ներկայացնելու... Թող այս գիշեր ըլլա... (դեպի վրանը կը մոտենա և մտիկ կընե) ձայն չկա, կը քնանա անշուշտ... Կը դողամ... (նեւս կը մտնա, վայրկյան մը լուռ կը դիտե) ա՛հ, հոս չէ, հիմա Արևը կը ծագի... (նվաղյալ բազմոցի մը վրա կիյնա) Արտաշամա՛ն անգո՛ւթ մայր... (գլուխը ձեռքերով կը ծածկե և կընկողմանի. վայրկյան մը տեսաւ րանը պարապ):

ՆՈՒՅՆ և ՈՐՄՁԴՈՒԽՏ

ՈՐՄՁԴՈՒԽՏ.— Բոցեղեն մորիկ մը զիս հոս կը նետե միշտ...

Արտաշեսի արյունը դաշույնս կը քաշե, մե'ղք է Արշեզ. թող մարդասպան չըլլա, ո'ւր է հիմա արդոթ... կը խոկա... Միթե վրա՞նն է թագավորը, կը նիրհե՞... Զիս ծաղրեց, խենթ կարծեց, անցյալը ուրացավ, նախատեց, վրե՛ժ, արյո՞ւն... թող թավալի հույսերու պատրանքին կամ պատանքին մեջ... Փառք և սեր իրարու ոսոխ հանդիսացան... Վայրկյան մը գոց աչքերը ինձ համար բավական են... (վրանին կը մոտենա և մտիկ կընե) քնո շնչառություն մը կը լսեմ... վերջինը պիտի ըլլա... (զգուշությամբ ներս կը սպրդի) ահա կը քնանա... Ինքն է, Արտաշես... Հարված մը... (կը զարնե):

ԱՐՇԵԶ.— Ա՛հ... (կսրափի և խոժոռ մայրը կը դիտե) Անիծյալ (կը մեռնի):

ՈՐՄՁԴՈՒԽՏ.— Արշե՛զ... (սառսափած կարճաճանա) Զավա՛կս... (կը գրկե) Մեռա՛վ զիս անիծելով... վրեժխնդրությանս համար աղոթք մը չը մրմնջեց... Սոսկալի է այս... Ահա վրեժխնդրության բոց մ'ալ... կը պապակիմ, ծարավի եմ... կաթիլ մը արյուն ոսոխիս սրտեն... Ոխերիմ բախտ, զավակիս արյունը չուզեցի... (նակատը սրբբեւով) Զըլլա որ ճակտիս ցայտե... ջնջեմ որդեսպան անունը... զինքը վրեժխնդրության համար սնուցի, եթե ոչ կը ջնջեի սիրադրուժի մը հիշատակը... Բայց դեռ ես կյանք և վրեժ կը շնչեմ... դեռ կրնամ սպաննել Արտաշեսը:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— (դրսեն) Ուրեմն չեն խոնարհիր...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Ինքն է... Բա՛խտ և խա՛վա՛ր, ինձ կրթնեցեք... (կը մեկնի):

Տ Ե Ս Ի Լ Զ

ԱՐՏԱՇԵՍ, ԽՈՍՐՈՎ

ԽՈՍՐՈՎ.— Երբե՛ք, տեր արքա, չը կրցա վերջապես քու փառացդ ճաճանչներովը Կրյուսոսի աչքը շլացնել:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Լա՛վ, լա՛վ, արյուն կուզեն:

ԽՈՍՐՈՎ.— Սուրին շողյունեն չեն զգուշանար, տեր արքա, պետք է որ հարվածը զգան իրենց կուրծքերը... Ժայռի մը վրայեն խաղաղ օվկիանոսը կը դիտեն անտարբեր, պետք է որ հուզին կոհակները և այն ապաստանարանը ողողեն, մա՛հ անխոհմաներուն...

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ահա արշալույսը կը ծագի, կը դժգունին աստղերը՝ Կրյուսոսի պարտությունը նախազգալով, և լուսինը շառագունած արևմուտքը կը խոնարհի գույժ տալու... Ահա սոխակներն առաջուց Հայկյան հաղթությունը կը նվագեն... Հիմա Արևը կը ծագի... պիտի քալենք... (փողը կը հնչեցնեն. գորգերը ֆներեն ցատկելով կը պատրաստվին և տեսադահլիս վրա կուգան կը շարվին):

Տ Ե Ս Ի Լ Է

ՆՈՒՅՆՔ, ՎՐՈՒՅՐ, ԶՈՐԱԿԱՆՔ և ԱՅԼՆ

ՎՐՈՒՅՐ.— Տեր արքա...

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Կրյուսոս արյան մեջ կը փնտռե հաղթությունը, Վրույր...

ՎՐՈՒՅՐ.— Զը խոնարհելու կը հանդգնին... Մի՛ զարմանար, տեր իմ, Կրյուսոս սարսափելի գոռոզ մ'է:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ես ալ գոռոզները կը ջախջախեմ... Օ՛ն անդր, զորականք, մերկացուցե՛ք սուրերնիդ Կրյուսոսի կենացը, լարեցե՛ք ձեր արեւասքող նետերը Լյուդիո փառացը... Օ՛ն, փառաց դարու մեջ կը ցոլաք. ճանչցուցեք աշխարհի թե Հայ եք... Հսկա Մասիսի հսկա զավակներ, սարերեն բխող հսկա կոհակներ... սրձանացե՛ք սպառազեն... Նեցուկ է մեզի բախտը, մեր թշնամյաց գլխուն կսպառնա լախտը... Հայ ընենք Արեմուտքը, Հայ ընենք տիեզերքը, Հայ ընենք Հայաստանը... Հայ հաղթենք, Հայ պարծինք, Հայ սիրենք, Հայ մեռնինք... Մեր վրա կը տարածվին ահա Մասյաց շուքերը... Միթե ձեր աղիքներուն մեջեն չեք զգար անհաղթելի զորություն մը, բուռն հարված և հաղթանակ:

ՎՐՈՒՅՐ.— Տեր արքա, Հայուն պատերազմի մեջ ապառաժ սիրտը չը հանդուրժեր այս ժամուս և փառաց գագաթեն կուզե թավալիլ անհուն թշնամյաց գերեզմանի վեմը լլալու:

ԽՈՍՐՈՎ.— Հայուն սիրտը կը փշրի, տեր արքա, բայց սուրը՝ երբեք:

ԶՈՐՔ.— Հաղթե՛նք, հաղթե՛նք:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Սուր և հարված, սիրտ և քաջութիւն... օ՛ն անդր, հառաջ... կորյունք Այրարատա՜ն²⁶...

ԻՐՔ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ

Ի փառագո Փանդոսնց ի շոինդ
Թորգոմյան⁶) գոռ գրեհին ի բինդ

**Սարսռասարսափ տան արձագանք
Օտար ափունք, դողդոջեն գանգ:**

**Ճանաչի բյուր թրոց, հոնչյուն նետից,
Արևափող փռչիք հետից
Բավ են ի ման ռոտիսաց վատ,
Տեղի տուր Հայ գրեղին անհաղթ:**

(Վարագույրը կիջնե)

<(Վերջ 9 ԱՐԱՐՎԱՄԻՆ)>

ԱՐԱՐՎԱԾ Դ

ԾՈՎԵԶՐ

ՏԵՍԻՍ Ա

ԿՐՅՈՒՍՈՍ, ԿԱՄԱԴՐՈՍ, ԶՈՐԱՎԱՐՔ, ԶՈՐԱԿԱՆՔ, ՆԱՎԱՍ-
ՏԻՔ:

ԵՐԳ ԾՈՎԱՅԻՆ

Ահա արեւն ռսկեվարսիկ
Կը փողփողե զալյոք ծրփին,
Եղբա՛յրք հաղթ քաջ. ինչո՞ւ սարսիւնք
Մեր թշնամիքն ալ սիրտ ունին:

Մեր երակներն ունին արյուն,
Մեր սուրերը՝ մահու հարված,
Մեզ համար է փառք, հաղթություն,
Թշնամին մեզ ջնջել ջանաց:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Տեր արքա, ահա կսկսի երկինքը ամպոտիլ,
հեռավոր հորիզոններեն ցուժունք կը տեսնվին, փոթո-
րիկը պիտի պայթի, Պոսիդոն⁷) մեզի հետ է, օ՛ն, թշնա-
միները պիտի շանթահարե:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Կամադրոս, այս սև ամպերն Արտաշեսի բա-

նակին ստվերն են և այս լույսերն ու ձայները Արտաշեսի ծիծաղները... Խնդացե՛ք, ո՛հ, Հայեր, քիչ մը ետքը պիտի լաք, կյուդական ալիները ձեր արցունքը պիտի ծծեն և կարմիր կոհակներ պիտի թավալին կյուդական եզրերուն մրա հեծկտալու... Արտաշես չզգար, որ Կրյուսոս մը կա, Կրյուսոս մը, որ Արևմուտքը դողացուց, Արևելյան փառասեր մ'ալ իր թագը փառաց զոհելու կուգա... Թող գա... Երկու թագերու մեջ արև մը կա, մինչդեռ երկու սուրերու մեջ՝ ճաճանչ մը... կը հաղթահարե այն, որ սիրտ ու սուր ունի, կը լսե՛ք. կյուդացիք, Կրյուսոսի փառքը ձերն է, եթե յուր ճակատը դափնյա պսակով մը կը պղծվի՝ հյուսողը դուք եք... Իմ թագս և ձեր սուրը ահեղ զորությամբ մը իրարու միացած են, մեկը՝ պատկառ, մյուսը՝ սոսկում... Զարնե՛նք, հարվածե՛նք՝ մինչև որ ճակատագիր մը որոշվի... Հույսը անվրեպ և աննկուն հարված ու հաղթանակ կենթադրե... Աստվածները մեզ հույս տվին. մեր վահանը ա՛յն է, մեր նախնիքը մեզ սուր տվին. մեր ուժն ա՛յն է. արյան վերջին կա՛թիլն անգամ թափել. մեր հաղթությունն ա՛յն է. եթե քայլ մը ետ երթանք՝ այն քայլ մը տեղը ձեր անձուկ գերեզմանն է, վա՛յ անոր, որ չը սիրեր հայրենիքն ու սուրը, վա՛յ անոր, որուն սրույն վերա կը ցամքին արյան կայլակները և վա՛յ անոր, որ առանց սպաննելու կը զարնվի, կյուդացի չէ, վա՛տ է այն:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Տեր արքա, ահա կոհակները կը բարձրանան և դեռ թշնամյաց նավերը շեն երևար, անշուշտ Պոսիդոնի անդունդները լափեցին զանոնք:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Նայե՛ սա կողմը, ծովուն վրա արծվի երամ

մը կեռա, անոնք Արտաշեսի նավերն են, կը քալեն դեպի մեզ երկաթե թևերով:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Բայց խիստ բազմաթիվ են, տեր իմ:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Արիությո՛ւն, Կամադրո՛ս, քիչ մը առաջ զիտ կը քաջալերեիր:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Սիրտս չը զարներ, ո՛վ Կրյուսոս, սուրս կը զարնե:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Պաշտպանենք գահս և Լյուդիան... Չըլլա որ այս կատաղի կոհակները զմեզ ոչնչության օվկիանոսը թավալեն. պատմության էջերը չողբան Լյուդիան, այլ արցունքի տեղ մարգարիտներով դրվագվի Լյուդիո ճակատագիրը... Թող Արտաշես ալ վայրկյան մը վարանի իր ճակատագրին վրա... Ա՛հ, եթե մեկ մը մինակ գտնեի զինքը դիմացս՝ երազ չէր ըլլար, հաղթություն կըլլար, մեկ մը այս նավին բարձրեն տեսնեի իրեն կոհակաց մեջ սուզիլը՝ Արևելք իմս կըլլար... եկե՛ք, եկե՛ք, երկու փոթորիկներ իրարու թող զարնվին:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Ամպերուն ետև պատրաստ են Աստվածոց շանթերը, տեր արքա, երբ երկու գունդեր իրարու զարնվին՝ այն ատեն պիտի պոռթկան...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ի՞նչ է սա, որ կոհակե կոհակ կը գլորի... Հոն... Կամադրո՛ս:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Նավակ մը, դեպի այս կողմը կուգա կարծեմ:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Չըլլա որ մեր մարդիկներեն ըլլա:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Գուցե Արտաշեսի կողմեն պատգամավոր կուգա:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Բայց աղեկ դիտե մեջը նստողը... Կին... Այո՛, կին մ'է կարծեմ, այնպես չէ՝ Կամադրոս:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Այո՛, տե՛ր իմ... տե՛ս կոհակներու սոսկալի գոտի մը նավակին կողին կսպառնա:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Նայե՛, թեկերը բացած մեր օգնությունը կաղերսե:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Ա՛հ... Կոհակը ծածկեց նավակը... Ամեն բան աներևոյթ եղավ...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Տե՛ս, գլուխ մը կերևա ալիքներուն մեջ... նույն կինն է, դեպի հոս կը հառաջանա լողալով:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Ի՛նչ արիություն, ո՛վ երկինք... Քիչ քիչ կը մոտենա:

ՁԱՅՆ ՄԸ.— Օգնությո՛ւն, օգնությո՛ւն, ես Արտաշեսի թըշնամին եմ:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Կը լսե՞ս, Կամադրո՛ս, Արտաշեսի թշնամին... Ազատե՛նք:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Բայց չըլլա որ կեղծ խոսքով մը ազատի:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Սակայն կին մ'է, ի՛նչ կրնա ընել մեզ... Ազատենք:

ՁԱՅՆԸ.— Ազատեցե՛ք վրեժխնդիր կին մը... Կը խեղդվիմ...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Նավաստի՛ք, օ՛ն, ազատեցե՛ք այդ կինը... (նավաստիները ծովը կը նետվին և քիչ մը ետքը Ումրգդուխտը ազատելով նավը կը բերեն):

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Շո՛ւտ ըրեք, խեղճ կնոջ բազուկները թուլցան:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Մրցեցե՛ք, այլակերպ ձուկեր:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Ահա կը հասնին... բռնեցին... Ազատեցավ, տեր արքա:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Զարմանալի է այս, Կամադրո՛ս:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Դավադրությունն է միայն կը վախնամ, տեր իմ:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Քիչ մը ետքը ճակատագիր մը կորոշվի, ի՞նչ դավ կըլլա, զորապետ... Բայց ո՞վ է այս կինը... Արտաշեսի թշնամին... արդյոք Արևելյան թագուհի մ'է:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Ես ալ ատոր վրա կը զարմանայի, բայց բավական է որ Արտաշեսի թշնամին ըլլա:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ա՛հ, եթե հաղթութեան գաղտնիք մը բերեր իր հետը:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Մեր սուրը, տեր արքա, հաղթութեան գաղտնիքն է, մեր հարվածներն ալ՝ հաղթություն... Արտաշեսին աւելե՛րը...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Դեռ հոն են... բայց միշտ կը մոտենան:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Ահա այն կինը, տեր արքա:

Տ Ե Ս Ի Ը

ՆՈՒՅՆՔ Ե ՈՐՄՋՐՈՒԽՏ

ՈՐՄՋՐՈՒԽՏ.— (ծունր գալով) Ո՞վ թագավոր, ազատեցիր կին մը, որ միայն վրեժխնդրութեան համար կը շնչե, ուրվական մը, որ բոցավառ շունչ մը և կայծակի հարված մ'է, սիրտ մը, որուն անցյալն է սեր և աղոթք, ներկայն՝ հեռ և վրեժ... Դու փրկեցիր գերեզմանին բոցերեն վրեժխնդիր կին մը, կին մը, որ Արտաշեսի արյան վտակին մեջ կուգե տեսնել անցելուն հիշատակները և իր որդւոյն պատկերը, իր վերջին արցունքը խառնել այն կարմիր ալիներուն զովանալ և մեռնիլ... Օրհնյա՛լ ըլլաս, ո՞վ թագավոր, ընդունե՛ քու հաղթութեան և փառաց որոշակիդ տակ զինվորական կին մ'ալ... Թե որ զինավարժութեան մեջ հարվածել չեմ սորված՝ սիրո

մեջ սորված եմ հարվածել... Կուրծս՝ ասպար, թեւս՝
սուր... Կընդունի՞ս:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ո՛վ անժանոթ կին, դու Արտաշեսի արյունը
միայն տեսնել կուզես, ուրեմն, պիտի տեսնե՛ս...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Բայց ո՛չ... Ես ալ կուզեմ հարվածել...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Իր դիակը կրնաս հարվածել:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Վատ չեմ ես, արքա, կուզեմ որ հարվածը
արյունոտ ըլլա:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Արյանը մեջ թաթխե սուրդ:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Բայց կուզեմ որ հարվածին տակ վշտագին
ձայն մը ըլլա:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ուրեմն պատերազմել և սպաննե՛լ կուզես:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Այո՛, վրեժ առնել... Սուր մը տուր ինձ:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Առ սուրս (կուտա):

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Օրհնյա՛լ ըլլաս:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Տե՛ր արքա...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— (առ Կամադրոս) Բայց այս տարօրինակ կին
մէ՛... Կամադրոս, գուցե Արեսի մեկ հրեշտակն ըլլա
այս մարդկային գծուծ կերպարանոք ծպտյալ... Սոս-
կալի գաղտնիք մը կը փալփիլի այս կնոջ նայվածքին
մեջ:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Քիչ մը ետքը Արես⁸) հաղթության մեջ կը
ցոլա... Տեր իմ:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Ո՛վ թագավոր, տե՛ս, այս սրույս հարվա-
ծին մեջ փայլ մը կա և այն փայլին մեջ թագ մը ու այն
թագին տակ² դժգույն ճակատ մի պիտի ըլլա... Թագը՝
քեզի, դիակը՝ ինծի... Կը զարմանաս կնոջ այս հար-
վածին վրա, սակայն կին մը եղիր, սիրե և ասե. սիրո

մեջ՝ կյանքդ և ատելության մեջ՝ թագդ կուտաս... Արտաշէս, եկո՛ւր, աշխարհակալի մը սուրը ձեռքս և բազուկներ ունիմ բոլորտիքս, սուր և բազուկ, որոնք արևներ ծածկեցին և մթագնեցին:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Բայց ո՞վ ես, կին դու:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Քու զինվորականդ, որ ընդունեցիր:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Այլ անկե առաջ:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Արտաշեսի թշնամին:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Արտաշեսի թշնամին չեղա՞ծ դեռ:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Մի՛ հարցներ... մի՛ մտներ, ո՞վ թագավոր, գեղեցիկ անցելյուս թարշամ ծաղկանցը մեջ, որոնց ծոցը դեռ սքողված են սիրո և աղոթքի առաջին և վերջին արցունքները... Վրեժխնդրության հաղթության, սուրի և մահվան վրա խոսե... Տեսե՛ք, կը մոտենա Արտաշես... Սակայն չը դողաք... պիտի հաղթեք, անոնք ալ սիրտ, դուք ալ սիրտ, անոնք ալ սուր՝ դուք ալ սուր, անոնք ալ թագ՝ դուք ալ թագ, անոնք ալ մահ՝ դուք ալ մահ, և երկուքնիդ ալ միանգամայն երկինք ունիք, բայց Կրյուսոս իր անհուն բանակին մեջ ավելի զինվոր մ'ունի:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Կին դու, եթե երկնից աստղերը և այս կոհակներն ալ զինվին մեզի դեմ, Կրյուսոս և իր բանակը դարձյալ զենք և զրահ կը ցոլացնեն անոնց դեմ... Արյո՛ւն փառաց համար, ինչվան հիմա շատ ազգեր զինվեցան մեր դիմաց, բայց իրենց դիակներն ու սուրերը խրեցան կուղական եզերքներուն վրա առանց իրենց խուսն հեծեծանք մը ձգելու:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Պատասխան տվեք, երկի՛նք և երկի՛ր, Արտաշես մեռնելո՞ւ կուգա:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Իր դահիճը պատրաստ է սուր ի ձեռին:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Իր գերեզմանը՝ ամենհի կոհակ մը:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ձայն տվեք, Աստվածնե՛ր, Արտաշես հաղթելո՞ւ կուգա:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Արդեն հաղթության պատգամ որոտացին Աստվածները, տեր:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ճշմարիտ է, Կամագրո՛ս... Օ՛ն, կը մոտենա թշնամին, միշտ կը քալե դեպ ի մեզ, շողա՛ն սուրերը, չը դեղնեն ճակատները, չը գողգոջեն թևերը... Զորակա՛նք, հարված և հաղթանակ... Վախը ձեր վատ դահիճն է, ի բաց վանեցե՛ք սրտի ծալքերեն... Հույսը ձեր երկրորդ կյանքն է... կը պարզեն ահա թշնամիք իրենց դրոշակները, պարզենք մենք ալ մեր ճակատն ու սրտերը:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Զինվորական կինը չը գողար, իսկ դո՞ւք, արի՛ կուդացիք:

ԿԱՄԱԴՐՈՍ.— Երբե՛ք:

³ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Տեսե՛ք... Հոն թշնամին, հոս մենք. երկու գնդի մեջ՝ երկու ազգաց փառազարդ սովերները կը մենամարտին, գերեզման և անմահություն... չը տապալի անմահությունը... Ով որ կը սիրե զայն՝ թող մեռնի հայրենյաց բաբախուն ծոցը... կուդացիք, այսօր չը հաղթվինք Հայեն, վաղը՝ մեռնինք:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Արտաշեսի գերեզմանին առկայծյալ ջահերուն հետ թավալիլ... կը սիրեմ...

ԵՐԳ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՀԱՅՈՑ

(Նախ հեռուեն կը լսվի և կը շարունակվի մինչև որ տեսա-
րանը մտնեն)

Հայկյան արի հրսկայֆ, արիֆ,
Հելլենական կույան ալիֆ,
Նոցա նվազ գրծուծ բանակ
Մեզ կավետեն փառֆ հաղթանակ:

Արդ թող սոսկան թե մեֆ Հայ եմֆ.
Ազատ Մասյաց ֆաջ նսկա եմֆ.
Թող ծածանի փառաց դրոշակ,
Խմենֆ, ֆամենֆ, արյան բաժակ:

Ց Ե Ս Ի Լ Պ

ՆՈՒՅՆՔ, ԱՐՏԱՇԵՍ, ՎՐՈՒՅՐ, ԽՈՍՐՈՎ, ԶՈՐԱՊԵՏՔ,
ԶԻՆՎՈՐՔ ԵՎ ԱՅԼՆ (Սույն երգը երգելով նավերով տեսարանը
կը մտնեն.— Պատերազմի սկսելու նշաններ կըլլան,—
երգը ինչպան վարագույրը գոցվելուն կը շարունակվի.—
Որոտմունֆ, կայծակֆ և խավար) (Վարագույրը կիջնեն):

<(ՎԵՐՋ Դ ԱՐԱՐՎԱՍԻՆ)>

ԱՐԱՐՎԱԾ Ե

ՊԱԼԱՏ

ՏԵԱԻԼ Ա

ԱՐՏԱՇԵՍ, ՎՐՈՒՅՐ, ԽՈՍՐՈՎ, ԹԻԿՆԱՊԱՀՔ, ԶՈՐՔ
(տեսաւաւն կը յօնեն)

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Վերջապես Լյուդիո փառաց վերջալույսն ալ գեղազարդեց Հայկական թագը և Արևմուտքեն հուսոսաստղեր բարեկեցին Արտաշեսի հսկա քայլերը, խորտակեցան բանականները՝ ինչպես կատաղի կոհակներ, որ սեպացյալ ժայռի մը ստորոտը փշրելով տխուր մրմունջ մը կը թողուն իրենց ետեւն... Լյուդիա վերջին հառաշանք մը ունի, թնդաց նա գերեզմանաց և ամայի պալատներու կամարներուն տակ... Զարհուրեցա՞ք և դուք, ստվե՛րք թագավորաց Լյուդիո, որ հոգ սպառազեն քանդակված արձանացիք եք... Կործանեցեք՝ եթե ամոթ կզգաք, լացե՛ք՝ եթե արցունք ունիք, հեծեցեք՝ եթե շունչ ունիք... Դեռ երեկ թագավորներ ձեր ստվերին տակեն կանցնեին պատկառանք, այսօր խրոխտ ճակատ մը կը խնդա ձեր վրա և ձեր հիշատակը ձեր կոթողներուն ավե-

րակին և գահերուն աճյունին ներքե կը թաղե... Բայց ինչո՞ւ կուշանա Կրյուսոս՝ ալ շղթայակապ իր նախնյաց ստվերներուն առջև ծնրադրելու դահճին տապարին տակ։

ԽՈՍՐՈՎ.— Տեր արքա, Կրյուսոս խնդրեց, որ զինքը մեհյանը տանին վայրկյան մը աղոթելու կամ գուցե իր անցելուն վրա գաղտնի արտասվելու համար... Այն թեքերը որ վարժված են գեղեցիկ և վսեմ առարկաներ գրկելու՝ հիմա երկաթե շղթաներ կը կրեն, այն գլուխը որ միայն փառաց ու ծաղկանց մեջ կը հանգչեր՝ քիչ ատենեն անարգ երկաթի մը հարվածը պիտի զգա, վերջապես այն որ կյանք ու մահ կը հրամայեր՝ արդ ստրուկ պիտի մեռնի... Միթե շողբա՞, տեր արքա, միթե շարտասվե՞։

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Թո՛ղ լա... Փառաց մեջ նշույլ և արցունք միանգամայն կը շողշողան... Ես փառասեր չեմ, այլ փառասերները կը ջախջախեմ... Այս սուրը թագերե փառքը չը քամեր, այլ Հայաստանի ազատ ապագայն կը քաղե... Քաջդ Վրույր, այս հաղթությունը քայլ մ'էր դեպի տիեզերք. Հայաստանի պիտի դարձնեմ բոլոր աշխարհ։

ՎՐՈՒՅՐ.— Եվ Հայաստան ալ իր փառքը քու քայլերուդ և գերեզմանիդ մեջ պիտի ամփոփե, ո՞վ թագավորաց վեհագույնը... Հայաստան իր անտառներուն մեջ չունի քու հաղթությանցդ հավասարելու շափ դափնի, Հայաստանի երկինը չունի քու փառքդ վարձատրելու շափ աստղ, այլ Արտաշես՝ փառաց մեջ և փառք՝ Արտաշեսի մեջ։

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Արշեզը հիշեցուցիր ինձ, Վրույր, նա ալ այսպես կը խոսեր հաղթութենե վերջը... Բայց կը զարմանամ, թե ի՞նչպես հանկարծ աներևույթ եղավ իմ քաջ զինակիրս։

ՎՐՈՒՅՐ.— Վեհափառ տեր, այն գիշերը, որ անտառին մեջ բանակնիս իջևանած էր, զինքը արյան լճակի մը մեջ անշնչացած գտանք Արքունի վրանիդ մեջ, քովն ալ արյունոտ դաշույն մը:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ո՛վ երկինք...

ՎՐՈՒՅՐ.— Եվ գաղտուկ փոսի մը մեջ թաղեցինք զինքը՝ զգուշանալով թագավորիդ իմաց տալու, որ կրնար շատ ցավ զգալ:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ճշմարիտ կըսեք:

ՎՐՈՒՅՐ.— Անշուշտ, տեր իմ:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— (մեկուսի) Դեռ կը սիրեր Արտաշաման... (բարձր) Ուրեմն չորցավ Արտաշեսի ճակտին մեկ դափնին, վերջապես կորսնցուցի այն սուրը, որ պատերազմի դաշտին վրա անխոնջ կուրծս կը պաշտպաներ... Խեղճ Արշեզ... (մեկուսի) Զավա՛կս... (բարձր) Արդ, բոլոր լյուդիա հուսամ խաղաղեցավ, այնպես չէ՞, քաջդ Վրույր:

ՎՐՈՒՅՐ.— Այո՛, տեր իմ, գրեթե դիակ և գերի, ողբ և արյուն, սուրի բեկորներ և փլատակ, միայն ասոնք մնացին լյուդիո երկնքին տակ:

ԽՈՍՐՈՎ.— Եվ միանգամայն ստրուկ ու դատապարտյալ թագավոր մը:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ա՛հ, ինչո՞ւ կը փախչիս հորիզոնին տակ, Արե, ինչո՞ւ կը տանիս նախանձոտ ճառագայթներդ, կեցի՛ր քիչ մ'ալ և թագավորի մը դիակին վրա վերջին ճաճանչ մը՝ վերջին նայվածք մը ձգե, դեռ վայրկյան մ'ալ կրակ դառնան ճակտիս դափնիները քու կարմիր ճաճանչիդ տակ և օրհասական Կրյուսոսի քինախնդիր նայվածքը այրեն... Կեցի՛ր դեռ, ուրիշ տիեզերք մը հանդիսատես չի

պիտի ըլլա այսպիսի փառավոր հաղթութեան և գլխատման... Կրյուսոս դեռ չերևար...

ԽՈՍՐՈՎ.— Ոտքի ձայներ կը լսվին, արքա քաջ:

ՎՐՈՒՅՐ.— Ահա կը բերեն, տեր արքա:

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՆՈՒՅՆՔ, ԿՐՅՈՒՍՈՍ, ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ՝ գերիք շղթայակապ:
ԱՐՏԱՇԵՍ.— (մեկուսի) Որմզդո՞ւհստ...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— (մեկուսի) Կը զարմանա... Կամ չէ տեսեր, կամ մեռած կը կարծեր:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Հառաջ եկո՛ւ, ո՛վ Կրյուսոս, նախնյացդ ստվերները արյանդ հեղեղը տեսնել կուզեն, անոնք կատեն զքեզ և կողբան Լյուդիո բախտը... Չես համարձակիր նայիլ, քու ցասկոտ նայվածքդ կը հաղթվի անոնց քարե նայվածքեն, Լյուդիո հառաչանքը գերեզմանի քարե մը ավելի ծանր և որոտընդոստ թավալեցավ կթոտ ծնկացդ վրա... Շղթայիցդ շառաշյունը արթնցուց նախնյացդ կմախքները հավիտենական փոսերեն, որոնք հեծկլտան փլատակաց խորշերը... Մորիկներ կը վանեն Լյուդիո հողեն գահույիցդ աճյունը... Վերջապես Լյուդիո դամբաններն ու օրրոցները կատեն զքեզ և պիտի ատեն հիշատակդ... Սակայն սիրտ առ, Կրյուսոս, մի՛ դողար մահվանե, ժպտե՛ գոռոզաբար ինչպես երբեմն գահիդ վրա... Այլ ո՛չ... Միթե գա՞հ է վատին համար գերեզմանը:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Շղթա կրողը վատ չըլլար, Արտաշես, գուցե գահին վրայեն զայն ծաղրողը... Մի՛, մի՛ խրոխտար, ո՛վ թագավոր, այդ գահն ալ դագաղ կըլլա, երբ մթութեան նենգութեան կամ հաղթութեան մեջ բազուկներ չորս ոտքերովը կրեն զայն օդին մեջ... Մինակ ես չէ, այլ աչդ

սիրտն ալ կուլա՝ այսպիսի անակնկալ հարված մը երբ զգա, հարված մը, որ ինքնակալը վայրկյանի մը մեջ թագե, փառքե և կյանքե կը զրկե:

ՈՐՄՁԴՈՒԽՏ.— (ցած՝ առ Կրյուսոս) Սիրտ ա՛ռ, ո՛վ թագավոր, քենե ետքը վրեժ մ՛ունիս, դեռ չը մեռած զիս առանց շղթայի պիտի տեսնես:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Եվ դու կը մոռնաս, որ ես Արտաշես եմ:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ես ալ Կրյուսոս էի... Ձեռքս մական ունեի երբեմն, արդ շղթա կը կրեմ:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Այլ ես իմ թշնամիս արթուն, զորավոր և սուր ի ձեռին հաղթեցի:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Սակայն գուցե քենե տկար մը օր մը զքեզ անշշունջ գահիդ գամե փոքր դաշույնով մը՝ դողտը ձեռքով մը...

ՈՐՄՁԴՈՒԽՏ.— (մեկուսի) Այն անժանոթ դահիճը ես պիտի ըլլամ...

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Վա՛տ է այն:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Սակայն կսպաննե, մութի մեջ դեմքը չես տեսներ:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ո՛վ Կրյուսոս, գեղեցիկ երազներով օրհասդ ամոքե՞լ կուզես, կը տեսնե՞ս դահիճը (կը ցուցնե) պատրաստ եղիր...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Գթությո՞ւն, ո՛վ թագավոր, շնորհե՛ կյանքս:

ՈՐՄՁԴՈՒԽՏ.— (ցած առ Կրյուսոս) Սիրտ առ... Դեռ թագավոր ես:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ի՞նչ պիտի ընես կյանքը... Հո՛ւյս մը կը նըշմարես:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Սակայն... Ձեմ ուզեր... կը տեսնե՞ք ով իմ

հարցս ուրվականները, կը լսե՞ք... Ինչո՞ւ լուռ և անշարժ արձանացեր եք: Ձեր նայվածքները կարծես թե կենդանի են, իսկ ձեր սուրբերը չեն փայլատակեր, գոնե ինկեք, կործանեցեք հափշտակչին գլուխը ջախջախելու... Ձեր ստվերին տակ դահիճ մը կը պահեք, որ այս նվիրական պալատը Լյուդիո վերջին թագավորին արյամբը պիտի ողողե և Լյուդիո հետին շունչը այս կամարներուն և ձեր շուքին տակ հեկեկելով պիտի սպառի: Ելե՛ք, դե՛նք առեք, ստվե՛րք դյուցազանց, վրե՛ժ ժայթքեցե՛ք անոր դափնեզարդ գլխուն, որ հաղթական քայլերով ձեր դամբանները կը կոխկոտեն... Կրակ թափեցե՛ք՝ եթե նայվածք ունիք, մահ սփռեցե՛ք՝ եթե շունչ ունիք, ձայն տվե՛ք՝ եթե ձայն ունիք... Ո՛վ դիք, ո՞ւր են ձեր կայծակները... Ա՛հ, մեկը սուր մը, հույս մը չը բերեր ինձ... Ուրեմն Աստվածք և ստվերք, անիծյա՛լ ըլլաք:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Դեռ սպասե՛ դահիճը. ո՞վ Կրյուսոս... ահա արևը աներևութացավ արդեն, վաղը իր առաջին ճառագայթը գերեզմանիդ վրա պիտի ցողե... Կը դողա՞ս մահվան:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Արդեն այս շղթաները և այդ ծիծաղները մահեն ավելի սոսկալի են... Թույլ տուր օրհասակաւին, Արտաշես, որ խոսի... կը մտածեմ, թե դեռ ո՞վ մնաց ատելու և անիծելու համար... Ի՛նչ ընեմ... Պիտի մեռնիմ... պիտի մեռնիմ գերեզմանիս վրա արյունոտ սև շղթա մը, փոխանակ ծաղկանց և ջահերու... Ա՛հ, կզգամ որ մեկը միայն մնաց օրհնելու համար, Աստվածները անշուշտ անոր անմեղ արյան վրեժը լուծեցին... Զքեզ Սողո՛ն, Սողո՛ն, գեղեցիկ խոսեցար...

ՎՐՈՒՅՐ.— Տե՛ր իմ, նոր Աստված մը կը կանչե՞ս):

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ո՛վ է այդ Սողոնը, Կրյուսոս...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ո՛վ Արտաշես, այս վայրկենիս միայն Սողոնը
և դահիճը կը սիրեմ:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Քեզի կը հարցնեմ, Կրյուսոս, թե ո՛վ է այդ
Սողոնը, որ կօրհնես:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Գոռզնեբու թշնամին, Արտաշես:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Խոսե՛:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ես ալ երբեմն այդ գահին վրա էի, շղթայա-
կապ թագավորներ, հաղթության ճոխություն, փառք և
գեղեցկություն կը պատենին զիս, կը ցոլայի լուսնո մը
պես անթիվ աստղերու մեջ... Օր մը Սողոնը կանչեցի և
ըսի իրեն. «Սողոն, ինձմե ավելի երջանիկ մարդ կո՞-
աշխարհի վրա». նա ալ պատասխանեց. «Ո՛վ թագավոր,
մարդու երջանկությունը անհիմն է»... Կրակ կտրեցա
այս կարծր պատասխանին վրա և իր մահը որոտացի...
Մեռավ նա... գերեզմանը անհետացավ, բայց իր վրեժը
վառ մնաց ճակտիս վրա Աստվածային շանթի մը պես,
փառաց հեղեղը զիս անոպա ժայռերու վրա նեւեց...
Ժայռերը սիրտ չունին... Արտաշես, ո՞ւր է դահիճը:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Զի պիտի մեռնիս:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Մի՛ ծաղրեր զիս անգթաբար, Արտաշե՛ս, կու-
զեմ մեկ հարվածով մը մեռնիլ... Այդ կատակներդ գուլ
սուրերու հարվածներ են:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Կազատեմ զքեզ մահվան ճանկերեն, ուսկից
շատ կը դողաս:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ալ բավակա՛ն է... Ո՞ւր է դահիճը...

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Դեռ չի պիտի մեռնիս:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Բայց ո՞ւր է դահիճդ:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— (ցած առ Կրյուսոս) Դեռ ապրե...

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Զորակա՛նք, գինքը ստորերկրյա բանտ մը տա-
րեք, նույնպես այս բոլոր գերիներն ալ ուրիշ բանտեր:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— (նույնպես) Քեզ գահդ կը տանին... Գնա՛...
(ամենքն ալ կը տանին):

Տ Ե Ս Ի Լ Գ

ՆՈՒՅՆՔ, բացի ԿՐՅՈՒՍՈՍԵՆ

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— (շուգելով մյուսներին հետ բանտ երթալ)
Ո՛վ թագաւոր...

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Քակեցեք այդ կնոջ շղթաները և ազատ թողեք,
նախատինք է մեզի կնոջմե մը վրեժ առնել, որուն հար-
վածը վարդ մ'անգամ չը կրնար փթթեցնել (շղթաները կը
փակեն):

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— (մեկուսի) Դեռ կը տեսնվինք, Արտաշե՛ս...
(Կերթա.—տեսաւանին վրա կսկսի փշ փշ մուրը կո-
խել):

Տ Ե Ս Ի Լ Գ

ՆՈՒՅՆՔ, բացի ՈՐՄՋԴՈՒԽՏԵՆ

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Օ՛ն ուրեմն, դուք ալ, հաղթական զինակիցք իմ,
գացեք հանգչելու դափնյա անկողնոց վրա, զոր հաղ-
թությունը ձեզ համար հարդարեց. ահա եկավ գիշերը իր
անհուն աստղերով ձեր հաղթական ճակատներուն գեղե-
ցիկ հովանի մը ըլլալու... գիշերները երկնքին երեսէն
թռչող ու ինկող աստղերը՝ ազգերու բախտերն են, որ

Հայաստանի գոգը կը թավալին... Արշալուսին առաջին ճառագայթներուն դարձյալ կը քալենք, հաղթական քայլ մ'ալ դեպի տիեզերք...

ՎՐՈՒՅՐ.— Տեր արքա, գիշերները դարերք կթվին:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Լյուդիո հետին հեծկտանքները զմեզ կօրորեն:

ԽՈՍՐՈՎ.— Սակայն, տեր արքա, սուրերը չեն ուզեր իրենց պատյանին մեջ նիրհել:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ճշմարիտ է, ռազմիկին սուրն ալ սրտին հետ կը բաբախեն... Այսու ամենայնիվ հանգիստն ալ փառաց ստվերն է... Փոթորիկեն ետքը կը տիրեն լուիկ հանդարտություն... Միթե չեք կրնար նիրհել արյան հեղեղներու քով... Ահա միայն այս գիշեր ձեզի կը թողում բանակին հսկողությունը, քաջքդ իմ... Այս գիշեր Արտաշես պիտի ննջե փառաց մրմունջներու մեջ... Լավ հսկեցեք բանակը, զգույշ կեցիք, դեռ երկինքը ամպոտ է... (կը մեկնին ամենքն ալ.— պալատականք սենյակին աշտանակները և կանթեղները կը վառեն.— երկու պահնորդ կը կանգնին սենյակին միջնական դռանը fով):

Տ Ե Ս Ի Ե

ԱՐՏԱՇԵՍ (մինակ)

Պահնորդք, աղխեցե՛ք դռները, և գացեք դուք ալ հանգչելու... (պահնորդք դուռը կաղխեն և կերբան) Սողոմի խոսքը և Կրյուսոսի անկումը գրեթե զարհուրեցուցին զիս... Գիշերվան խավարին մեջ կը կեդրոնանան մտքերը, աշխարհային սոսկումները... Գիշերն իր լուսթյանը մեջ կարծես թե ձայն մ'ունի, որ կը հծծե. «Կանց-

նի մարդը, կանհետի վարդը շուքի մը պես... Կանցնի փառքը, կը մարի գերեզմանի կանթեղի մը պես... կը սահի, կանհետանա արյան հեղեղներուն հետ... կը նվազին օր մը մարդկային փայլերը, կը նսեմանա գեղեցկութիւնը վշտին մեջ, փառքը՝ պարտութեան մեջ, ճոխութիւնը՝ բախտին մեջ...» Ինչո՞ւ կը ծանրանաս սրտիս վրա, ո՞վ գիշեր, ունայնութեան պատանքով, նախանձու կայծերով, անցավորութեան կոհակներով, եղբագոթեան հծծանքով և գերեզմանական ստվերով... Դու դահիճ մը՝ միայնութիւնը տապար առած կուզես դողացնել, կուզես որ հառաչ մը թռի Արտաշեսի շրթներէն... այլ դեռ գլխուն վրա կը ցոլան Լյուդիո փառաց ջահերը և անոնց ճաճանչովը կը տեսնեմ որ լոկ ստվեր մը, հառաչ մը, երազ մ'ես, և ճառագայթ մը քու դահիճիդ... Այդ աստեղազարդ երկինքը Արտաշեսի տիեզերակալ ծիրանին պիտի ըլլա... Ոտքերուս տակ դեռ շընչասպառ դիակներ կը հեծկլտան... Թող որ դափնյա շուքին տակ հանգչի Արտաշես (թիկնաբոռի մը վրա կը բազմի) աչքերս կը գոցվին... Ի՞նչ քաղցր ես քո՛ւն, հաղթական պատերազմներով խոնջյալ ճակատի մը համար... (աչքը կը գոցե.—տեսա՞րանը վայրկյան մը պարապ կը մնա):

Տ Ե Ս Ի Լ Զ

ՆՈՒՅՆ և ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— (գաղտնի դուռ մը բանալով) Կրյուսոս աղեկ ցուցուց... Ճիշտ իր սենյակը հանեց այս գաղտնի դուռ

որ... (զգուշությամբ հառաջ կուգա) Հոն է, կը քնանա... կը տապալտկի փառահեղ երազներու մեջ... Զը գիտե, թե ո՞՞՞մը մթության մեջ զինքը կը մտածե և օր մը պարանոցը պիտի փաթթվի, գուցե այս վայրկենիս, մինչդեռ առյուծը կը ննջե, կը խորդա... Արտաշես պիտի մեռնի, ես թագուհի պիտի ըլլամ և իր գերեզմանը պիտի ընեմ առագաստս և գահս... Արտաշես արծիվ էր, այս վայրկենիս թևեր չունի... Մեկ հարվածի մը ներքե ստվեր մ'է անշշունջ և պիտի անհետանա գիշերվան մութին մեջ... Զեմ երազեր, Արտաշես գրեթե դիակ մ'է... Հոս է գահս, անոր վերջին շունչին մեջ, գոց աչքերուն, հանդարտ սրտին և այս դաշույնին վրա... Հոս է թագս Արտաշեսի արյան վառ ալյացը մեջ... Կինը մթության մեջ կսպաննե... (ճրագները մեկիկ մեկիկ և յուրաքանչյուրին կանգ առնելով զգուշությամբ կը մարե.— վերաբերուին տակեն լապտեր մը կը հանե, կամաց կամաց Արտաշեսի կը մոտենա, լապտերը նորեն կը պահե... կը զարնե սրտին և ֆանի մը ֆայլ ետ կերթա կատաղի նայվածով):

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ա՛հ... (դողդոջուն ռտփի ելնելով) Ո՞վ էր այն...

ՈՐՄԶԴՈՒԽՏ.— (լապտերն իր դեմքին բռնելով) Տե՛ս...

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Որմզդո՞ւխտ... Միշտ դո՞ւն... (կիչնա):

ՈՐՄԶԴՈՒԽՏ.— Կին մը, որուն հարվածը ո՛չ թե վարդ, այլ վարդագույն արյուն կը փթթեցնե:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— (մարած ձայնով) Օգնութ՞յո՛ւն...

ՈՐՄԶԴՈՒԽՏ.— Տեսե՛ք... Արտաշես մը կնոջ մը դիմաց օգնություն կը կանչե:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Վա՛տ...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Ի՞նչ կըսես, Արտաշես... Թագուհի պիտի ըլլամ:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Դեռ ոչ... (ձեռքը սուրին տաւած կուգե ելնել. նորեն կիյնա):

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Արտաշես... Սիրո հիշատակներուն պես կանցնին կը սահին այս կարմիր ալիներն ալ... Վրեժ-խնդրութեանս բոցերը մարեցան, բայց ատելութիւնը դեռ սիրտս կը լափե... Հայութիւնը պիտի ջնջեմ, Արտաշես...

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Արտաշեսի պես դուրավ չը մեռնիր նա...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Արդեն հիմա երկու բանակներ իրարու թըշնամի ձեացուցի մթութեան մեջ և զիրար անխնայ կը ջարդեն, պիտի երթամ հիմա Կրյուսոսի բանտը, պիտի քակեմ շղթաները... Պիտի զինվինք... Թագուհի պիտի ըլլամ, Արտաշես:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Ա՛հ... Անե՛ծք, կայծակք...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Օն, մեռի՛ր, որ վայրկյան մը առաջ Թագուհի ըլլամ, ալ հերիք գալարիս ոտքերուս տակ... Լավ բաց բերանդ... Շուտ, տուր հոգիդ, և տեսնեմ փառաց ջահերով պիտի թռչի՛:

ԱՐՏԱՇԵՍ.— (հուսահատութենէն և ցավէն նվաղյալ կիյնա) Վա՛տ դահիճ...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Մեռա՛վ... Ձայնը մարեցա՛վ... աչքերը փակեցան... Վրեժս առի... Հագա կարմիր ծիրանին... Թագ մը մնաց... Հոն է... Թագուհի պիտի ըլլամ (դեպի մյուս գաղտնի դուռը կերթա կը բանա և կաներևութանա):

ԱՐՏԱՇԵՍ.— (աչիքը բանալով զայն կը դիտե) Խաբվեցա՛վ... Բայց ես ալ կը մեռնիմ... Ո՛վ անողոք գիշեր... Վերջա-

պես հետին հառաչս, փառքս, սուրս կը թավալես գերեզմանին աննշան հատակը... Օգնությո՛ւն...

ՎՐՈՒՅՐ.— (դրսեն) Տեր արքա, տեր արքա... (դռները ճարվածելով կը խորտակեն և ներս կը մտնեն):

Տ Ե Ս Ի Լ Է

ԱՐՏԱՇԵՍ, ՎՐՈՒՅՐ, ԽՈՍՐՈՎ, ԶՈՐԱԿԱՆՔ

ՎՐՈՒՅՐ.— Տեր արքա, բանակը զիրար կը ջարդե... Հասի՛ր...

ԽՈՍՐՈՎ.— Բայց ո՞ւր է թագավորը... (փնտռած ատենը դիակիւն կը դիպչի) ա՛հ... Հոս բերեք ջահերը...

ԱՄԵՆՔԸ.— (տեսնելով) Թագավո՛րը...

ԱՐՏԱՇԵՍ.— Կին մը... Այս գաղտնի դուռը... Կրլուսոսի բանտը... Շուտ վրեժս... Հայաստանը ազատեցեք... «Աւա՛ղ փառացս անցաւորի»¹⁰):

ԱՄԵՆՔԸ.— Մեռա՛վ:

ՎՐՈՒՅՐ.— Օ՛հ, այս գաղտնի դռնն (ամենքը կը մտնեն վարագույր):

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

ԲԱՆՏ

Տ Ե Ա Ի Լ Ը

ԿՐՅՈՒՄՈՍ.— (մինակ շղթաներով գետինը կապված է, ձեղունեն կախված կանթեղ մը կը պլպլա): Այս իմ պալատս է... բանտս է... Ճակտիս դափնիներն են այս շրջթաներն, որ երկաթի փոխակերպելով կաշկանդած են զիս գերեզմանին սև ու սեպ ժեռափանցը... Նայվածք մը հոն... և ահա այն է գերեզմանս... Ա՛հ, հիմա կը հասկընամ, թե ի՞նչ է դատապարտյալ մը, որուն վճիռը տալն փառք և հաճույք կազդեր ինձ... Արդյոք ի՞նչ արևոր մագեր, սիրո հառաչներ, թագեր, արտասվաց գետեր, աղիք, ճապաղիք, կմախք և անեծք սփռված են և կը հեծեն այս սև կամարներուն տակ... Չեմ սոսկար գազաններեն՝ որչափ այս խավարեն, ուր զոհերու ուրվականներն իրենց պառանքները գետնի վրա շրջելով կը շրջին միշտ, սուր շունին, նայվածք ու անեծք ունին... Ո՛վ պիտի ազատե զիս այս ողջերու գերեզմանեն... այն կիներ քիչ մը առաջ երևցավ ինձ առանց շղթայի, այս վանդակապատ պատուհանեն. «սիրտ ա՛ռ,—ըսավ,—թագավոր\

պիտի ըլլաս... Արտաշեսը պիտի սպաննեմ»,—կըսեր, և պալատին գաղտնի ճամբաներուն վրա տեղեկություններ առավ ինձմե... ա՛հ, մեկ մը դուրս նետվեի, տեսնեի Լյուդիո երկինքը... Նախ սուրս Աստվածոց դեմ դարձնեի, հետո՝ տիեզերաց վրա... Ա՛հ, գաղտնի դուռը կը բացվի կարծեմ... (Ումզղուխտ կերեալ) Ինքն է...

Տեսիլ

ՆՈՒՅՆ և ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Այո՛, ես եմ... միշտ ե՛ս՝ թագավորին ու դատապարտյալին մեջ... միշտ ե՛ս՝ վրեժի և փառաց մեջ... (շղթաները կը փակեն):

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ո՛վ երկինք... Բայց ի՞նչ կընես... Ի՞նչ ըրիր, կին դու...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Ազատ ես... Լոռ և քալե՛:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Բայց խոսե՛:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Բայց երթանք:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Գուցե եթե հոսկե դուրս ելնեմ՝ վատ և եթե երկրորդ անգամ հոս մտնեմ՝ կրկին մահ պիտի ըլլա... Խոսե՛...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Արտաշեսի զորքերը խիստ բազմաթիւ ըլլալուն երկու զորանոց փոխադրված էին... Նախ մեկ զորանոցը գացի և պոռացի «թշնամիք կուգան»... անոնք որոտընդոստ և սուր ի ձեռին դուրս նետվեցան... Իսկույն մյուս զորանոցը վազեցի և գոչեցի «թշնամիք եկան», և զանոնք մյուս գնդին վրա առաջնորդեցի, որ բարկացայտ հառաջ կը խաղար... Երկու գնդեր իրար զարնվեցան

ինչպես երկու մորիկ, լսեցի սուրերուն շաշունները... Անոնք մեր թագավորությանը համար արյուն կը թափեին փոփոխակի...¹¹⁾ հասա Արտաշեսի քով, գինքը քնոմեջ խողխողեցի... Մեռավ աչացս առջև... Հոս եկա զքեզ թագավոր ընելու... քալե՛:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Ո՛վ դիք. այս մշտնջենավոր աղջամուղջին մեջ փառաց դռներ կը բանաք... ազատենք գահս...

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Օ՛ն, դարձյալ այս գաղտնի դռներն Արտաշեսի սենյակը կեննենք և մյուս գաղտնի դռներն պալատեն դուրս... Պալատեն դուրս՝ դուն թագավոր, ես ալ թագուհի (երթալու կըլլան):

Տ Ե Ս Ի Ժ

ՆՈՒՅՆՔ, ՎՐՈՒՅՐ, ԽՈՍՐՈՎ, ԶՈՐՔ

ՎՐՈՒՅՐ.— (գաղտնի դռան մեջ երևնալով) Այստեղ պալատ չէ, բանտ է, գերեզմանդ է, թշվառական:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Ա՛հ...

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Մատնվեցա՛նք...

ՎՐՈՒՅՐ.— Կը կարծե՞ք որ այս դռանը մեջ ահավոր և վրեժխնդիր սուր մը ձեր դիմաց չարձանանա:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— (առ Կրյուսոս) Վատ արանց, առանց շղթայի արդեն չը կրցար քալել:

ՎՐՈՒՅՐ.— Զորակա՛նք, կապեցե՛ք երկուքն ալ, մեկը՝ վատ, մյուսը՝ արքայասպան:

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— (զորաց սպառնալով) Դողացե՛ք, դեռ Կրյուսոսն եմ:

ՎՐՈՒՅՐ.— Հոս ստրուկ ես և հոսկե դուրս՝ դիակ... Զորականք, շղթայեցե՛ք (զորքերը երկուֆն ալ կը կապեն):

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Բայց ի՞նչ կը խնդրեք ինձմե:

ՎՐՈՒՅՐ.— Արյո՞ւն... Արտաշես հյուծյալ աչքերով քեզ լըրտեսեր է:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— (մեկուսի) Ուրեմն դեռ մեռած չէ եղեր... (բարձր) Մեռա՞վ Արտաշես...

ՎՐՈՒՅՐ.— Այո՛, ես եմ վրեժխնդիրը:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Մեռա՞վ... Ուրեմն ի՛նչ հոգ եթե սպանենք զիս... Խորտակեցի Հայուն հաղթական քայլը, մարեցի Հայուն փառաց ջահը... Ես էի որ քիչ մը առաջ Հայերը ի զեն և ի մահ դրդեցի:

ՎՐՈՒՅՐ.— Դո՞ւն... թշվառակա՞ն:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Ես հոս կը մեռնիմ... բայց Հայությունն ալ դուրսը ինծի հետ կը մեռնի:

ՎՐՈՒՅՐ.— Դեռ ողջ է Հայը և անդին Հայաստան մ'ունի:

ՈՐՄՋԴՈՒԽՏ.— Հոգ չէ, եթե թագուհի չեղա՝ թագավորի մը դահիճը եղա (ծունր կը շոփի Վրույր զայն զարնելու ատենը):

ԿՐՅՈՒՍՈՍ.— Զի՛ս ալ... (Վարագույր):

**ԱՆԿՈՒՄՆ
ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅԱՆ**

**ԹԱՏՐԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԳԱԽԱՌՆ Ի ՎԵՑ ԱՐԱՐՍ,
ՅԵՐԻՍ ՊԱՏԿԵՐՍ ԵՎ Ի ՄԻ ՎԵՐՋԱՐԱՆ**

**ԿԵՆԴԱՆԻ ՊԱՏԿԵՐ
(Թապլո Վիվան)**

1870

Ա Ն Զ Ի Ն Թ

ԱՐՏԱՇԻՐ, արքա Հայոց
ՎՌԱՄ, արքա Պարսից
ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՎ, հայրապետ
ՀՐԱԶՅԱ, արքայորդի
ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ, թագուհի Հայոց
ԶԱՐՄՈՒՀԻ, մայր թագուհի
ՓԱՌՆԵՐՍԵՀ, իշխան Սյունյաց
ՎԱԶԵ, իշխան Արծրունյաց
ՀՄԱՅԱԿ, իշխան Աշոցա
ՍՄԲԱՏ, մտերիմ Արտաշրի
ՇԱՎԱՐՇ, մանկլավիկ թագուհւոյն
ՍՈՒՐԵՆ ՊԱՀԼԱՎ, հազարապետ Պարսից
ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ, զորագլուխ թիկնապահացն Արտաշրի
ՍՈՒՐՄԱԿ, երեց
ԲԱԲԵԼ, ծեր զինվոր
ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ, դուստր Բաբելի
ԲԱՆՏԱՊԵՏ ՄԸ

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ծ Ա

Հին տնակ մը — Խորը դուռ մը, ոսկից դաշտ մը կերեկի մեկ կողմը խաչելության պատկեր մը. ցիրուցան և հին կա-
րասիֆ. պատեն կախված զրան և զենքեր. — Վարագույրը
բացված ատեն Շահանդուխտ պատկերին առջև կաղոթե:

Տ Ե Ս Ի լ Ա

ԲԱԲԵԼ և ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ

ԲԱԲԵԼ. — Աղոթե, աղոթե, աղջիկս... Տխուր հիշատակներ
նկարված են այդ սիրուն դեմքին վրա... սակայն իր կո-
ղեն հոսող արյան կայլակներն¹) սպեղանի են սրտի խո-
ցերու:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ. — (հոռ գիրկը գալով) Ճշմարիտ է, հայր իմ...
Այս պատկերը միշտ մորս դագաղը կը հիշեցնե ինձի,
այս խաչին շուքը՝ իր գերեզմանը և այս տխրանույշ դեմ-
քը՝ իր սերն ու բարի սիրտը... Այս փուշ պսակն²) ալ իմ
խանձարուրս կը նմանի, ուր մայրս զիս երկնեց:

ԲԱԲԵԼ. — Ի՞նչ... Թշվա՞ռ ես, աղջիկս... Բայց դուն կուլաս...
Ի՞նչ ունիս:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ոչինչ... հայր իմ, այն աղջիկը որ մայր չունի՝ կուլա միշտ, ինչպան որ մայր...

ԲԱԲԵԼ.— Զեմ հասկնար միտքդ, աղջիկս...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ըսել կուզեմ թե, հայր իմ, մայրս չը մեռներ:

ԲԱԲԵԼ.— Բայց մեռավ... Եթե առջի երիտասարդ գինվորն ալ ըլլայի՝ դարձյալ չէի կրնար ջնջել իմ սրովս այն Աստվածային դատականիքը:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ուրեմն որք աղջիկը չի լա՞... հայր իմ:

ԲԱԲԵԼ.— Ծշմարիտ է, աղջիկս... Ալևոր հոր մը գիրկն ունիս միայն, այն ալ գերեզմանի քարի մը պես պաղ է արդեն... Հայրդ իր մեկ ոտքը գերեզմանին սև սեմին վրա դրած՝ ո՛չ վշտեն անցնիլ կուզե և ո՛չ ալ աղջիկեն:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Բայց, հայր իմ...

ԲԱԲԵԼ.— Աղջիկս... դուն գաղտնիք մ'ունիս, որ ինձնե կը ծածկես... Ժամանակե մը ի վեր է, որ միայնությունը և մթությունը հորդ շուքեն ավելի կը սիրես և հորդ համբույրեն ավելի՝ հառաջանքեդ կախորժիս... Միշտ ձեռքդ ձեռքիս մեջ՝ դողդոջ, ճակատդ՝ դալկահար, սիրտդ միշտ՝ բեկբեկ... Դուն առաջները վարդե ավելի զվարթ էիր, թիթեռնիկե ավելի աշխույժ և շունչե ավելի թեթև, իսկ հիմա մանիշակի պես կորագլուխ, ձմեռվան աստղի պես տխուր, շուքի պես փախուսիկ կը տեսնեմ զքեզ... Աղջիկս, բա՛ց սիրտդ, ինչպես կը բանա վարդն իր թերթերը առտվան գուրգուրացող ցողին... Խոսե՛... ի՞նչ ունիս:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Զքեզ, հայր իմ:

ԲԱԲԵԼ.— Բայց սրտիդ մեջ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Զքեզ, հայր իմ:

ԲԱԲԵԼ.— Աղջիկս (կը գրկե):

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Միշտ զքեզ, հայր իմ:

ԲԱՔԵԼ.— Շահանդուխտ, կը խաբես զիս:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Տես երկինքը ինչպես գեղեցիկ է, հայր իմ:

ԲԱՔԵԼ.— Դուն երկնքեն ավելի գեղեցիկ ես:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Բայց դու զիս կը ծաղրես, հայր իմ... Ես գեղեցիկ... երբ անցյալ օր խաշելության պատկերը զարդարելու համար ծաղիկ կը ժողովի առվակին քով, ինքզինքս անդրադարձած տեսա անոր մեջ, հիշատակ մը սիրտս շարժեց, արցունք մը կաթեց հոն աչքես և կաթիլ մը կրցավ պատկերս խանգարել. ա՛հ, որչափ վշտացա, հայր իմ, երբ կարծեցի թե ալ չի պիտի սիրվի:

ԲԱՔԵԼ.— Ուսկի՞ց, Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Քեզնե, հայր իմ... վասնզի դու գեղեցիկը շատ կը սիրես:

ԲԱՔԵԼ.— Գեղեցիկեն ավելի՞ բարին:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ճշմարիտ է, հայր իմ... Եթե իմ առջիս խաշ մը և թագ մը դնեն, ուրախությամբ խաշը կը գրկեմ... Եթե պատան մը և ծիրանի մը դնեն, պատանը կընդունիմ, կը սիրեմ այն՝ որ արցունք և տխուր է, կը սիրեմ այն՝ որ երկինք կը տանի... կը սիրեմ այն՝ որ գեղեցիկ և բարի է հրեշտակի նման, ճաճանչի նման, շուքի նման, շունչի նման. կը սիրեմ այդ ալևոր մագերդ, որ գեղեցիկ և բարի են... Վերջապես կը սիրեմ զքեզ, հայր, վասնզի գերեզմանս ես:

ԲԱՔԵԼ.— Ի՞նչ կըսես, Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Այո՛, հայր իմ, չեմ սխալիր. դու իմ գերեզմանս ես:

ՔԱՔԵԼ.— Բայց չեմ հասկնար, աղջիկս:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Այդ սպիտակ վարսերը ամպերու նման կենացդ հորիզոնը կը ծածկեն, զիս մինակ կուզես թողուլ... (մեկուսի) Բայց Հրաշյա՛յն...

ՔԱՔԵԼ.— Աղջիկս, կը մոռնա՞ս մորդ այս պահապան հիշատակը... Բայց դարձյալ ես չի պիտի մեռնիմ... մորթ, ոսկր և շունչ պիտի ըլլամ... պիտի լամ, պիտի զարնեմ, պիտի հեծեմ, պիտի անիծեմ... պիտի պաշտպանեմ աղջիկս ինչպան...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Մա՞հս, հայր իմ:

ՔԱՔԵԼ.— Ո՛չ... Սակայն դու հանդարտ եղիր, աղջիկս...
Մնաս բարով:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ո՛ւր կերթաս, հայր իմ:

ՔԱՔԵԼ.— Քեզի ըսի արդեն, որ զինվորական թռչակա առնելու պիտի երթամ... Մի՛ վախնար, եթե մինակ ըլլաս:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Քաջասիրտ զինվորի մը աղջկանը կը վայլե՞ վախնալ, հայր իմ:

ՔԱՔԵԼ.— Հիրավի այնպես է, աղջիկս:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ե՞րբ պիտի դառնաս, հայր իմ:

ՔԱՔԵԼ.— Արեւ մտնելու ատեն գուցե... Մնաս բարով:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Երթաս բարով, հայր իմ, (կը մեկնի):

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ (առանձին)

Գնա՛, հայր... այլ մի՛ դատապարտեր աղջիկդ... Ի՞նչ ընեմ, բնությունը սիրտ մը տվավ սիրելու համար, միթե չը՞ սիրվիր երկինքը, չը՞ սիրվիր այն՝ որ հուր աչեր, բա-

րի սիրտ, գութ, գորով և անմեղություն ունի... Երանի
թե բոլոր օրերը գիշեր ըլլային և ես երկնքի փալիւռն
աստղերուն հետ միշտ լայի. կը սիրեմ, այլ կարտասովեմ,
երջանիկ եմ, սակայն կուլամ. կուրծիս տակ բոց մը կա,
որ անուշ խոնկի մը նման սիրտս կը վառե և անոր բույ-
րին մեջեն կը սահին ոսկեթե երազներ, միշտ ամպերու
նման կը սահին և արցունք կը սրսկեն... Ո՛հ, Հրաշյա,
քու առաջին նայվածքդ կենացս արշալույսն էր, ես ան-
կե առաջ նոճիի ստվեր մը, թշվառի ժպիտ մը, առկայծ-
յալ ջահ մը և անզգա պաճուճապատանք մ'էի հորս գիր-
կը. դու գթացիր ինծի, շունչ տվիր ինծի, երբ «կը սիրեմ
գքեզ» ըսին շրթներդ և աչերդ, երբ ձեռքս քո դողդոջ ձե-
ռացդ մեջ դողաց... Հայրս բան մը չը գիտե, գնաց հան-
դարտ սրտով... (պատուհանը երթալով) ահա բլրակի՛ն
գազաթը հասեր է, կարծես թե կեցեր և դեռ հոս կը նա-
յի... կը քալե... աներեւութացավ բլրակին ետե... դեռ
Հրաշյա շանցնիր... Բայց ո՞վ են այս երկու անձերը, որ
ճամբուն վրա կեցած իրարու կը փսփսան և մերթ ընդ
մերթ հոս կը նային... Երկուքեն և ոչ մեկը Հրաշյայն է...
(տեսաբանը գալով) Բայց անշուշտ որսեն դարձած ա-
տենը հոս կը հանդիպի. նա չը խաբեր գիտ... հրեշտակի՛ն
պես անմեղ է... Հրաշյա՛՜ Անունն ալ ի՞նչ գեղեցիկ...
սակայն չեմ համարձակիր զինքը հրեշտակ կոչելու...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ, ԱՐՏԱՇԻՐ և ՍՄԲԱՏ

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բարեւ, ազնիւ օրիորդ, կրնա՞ս ապաստան
շնորհել երկու հոգնած ճամբորդներու:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ազատ եք, տյարք իմ, եթե կը հաճիք այս-
պիսի խեղճ տնակ մը ձեզի ապաստանարան ընտրելու:

ՍՄԲԱՏ.— Շնորհակալ ենք, բարեսիրտ օրիորդ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Կարծեմ կրնանք սա աթոռներուն վրա քիչ մը
հանգչիլ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Այո՛, տյարք իմ, թեպետև հին են:

ՍՄԲԱՏ.— Հոգ չէ, բավական է որ մեր հոգնությունը փարա-
տեն (կը նստին):

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Մինակ գիտնալ պետք է, որ զինվորի մը
տունը չը կրնար ասկե քիչ խեղճ վիճակ մը ունենալ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Հայրդ զինվո՞ր է, օրիորդ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Այո՛, տեր իմ, ծերունի զինվոր մը:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Հիմա հոս չէ՞ ինքը:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ո՛չ, տեր իմ, դուրս ելավ:

ՍՄԲԱՏ.— (ցած, առ քազավորն) Խիստ գեղեցիկ է, տե՛ր ար-
քա... լսածնես ավելի:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Մանավանդ իր անուշ ձայնը սիրտս շատ գրա-
վեց... Կուզեմ քովը մոտենալ, Սմբատ:

ՍՄԲԱՏ.— Աղեկ չես ըներ, տեր իմ, կը վախճամ որ հրեշ-
տակային դեմքեդ շատ զարհուրի:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Այդչափ տգե՞ղ եմ, թշվառական:

ՍՄԲԱՏ.— Ո՛չ, տեր իմ, դուն քեզ գեղեցիկ կը նշմարես...

Անիծյալ ըլլան նախանձոտ աչքերը, որ տգեղությունդ
երեսիդ կը զարնեն:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Խեղկատակ... (չորս կողմը կսկսի զննել):

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (մեկուսի) Բայց այս մարդիկը ինչ փրս-
փրսացին, Աստված իմ... Ի՞նչ կորոնեն չորս կողմերնին:

ՍՄԲԱՏ.— (նույնպես) Բայց ես հոս խաչեր և զենքեր կը
տեսնեմ, տե՛ր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Զենքե՛ր, մենք ալ ունինք... Խաչերն ի՞նչ կըր-
նան ընել մեզ, Սմբատ:

ՍՄԲԱՏ.— Մանավանդ քեզի, որ խաչակնքելե անգամ կը
սոսկաս՝ վախնալով որ աչքդ կը կուրցնես:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց ես կըսեմ, թե ես այսչափ գեղեցիկ երբեք
տեսած չեմ:

ՍՄԲԱՏ.— Նորերը միշտ նախամեծար կըլլան, տե՛ր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (բարձր, առ Շահանդուխտ) Ամուսնացյա՛լ ես,
օրիորդ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (կարմրելով և աչքերը խոնարհեցնելով)
Ո՛չ, տեր իմ...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ճշմարի՛տ կըսես, քեզի պես գեղեցիկ աղջիկ
մը ամուսնացած չըլլա, զարմանալի բան:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (նեղանալով) Տարօրինակ կը խոսիս, տեր
իմ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Կը հաճի՞ս հոս քովերնիս նստիլ, օրիորդ... որ
ձեր քաղաքին վրա խոսինք:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (փիչ մը խստությամբ) Շնորհակալ եմ,
տե՛ր իմ... Մեր քաղաքին մեջ մոլի թագավորի մը պատ-
մութենեն ու շարիքներեն ուրիշ բան չիկա:

ՍՄԲԱՏ.— (ցած առ արքայն) Գողգոթան փուշ կը փնտռես, տեր արքա:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (մեկուսի) Աստված իմ, ազատե՛ զիս այս պժգալի նայվածքներէն:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (ցած, առ Սմբատ) Ապո՛ւշ, կը կարծես որ խաշին ստորոտը հոմանի Մարիամնե՞ր³) շե՛ն գտնվիր:

ՍՄԲԱՏ.— (նույնպէս) Բայց բախտը միշտ սուրբ Մարիամներու⁴) կը հանդիպեցնէ քեզ, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (նույնպէս) Պալատը զայն աղեկ կը մկրտես:

ՍՄԲԱՏ.— Ծշմարիտ է, Արտաշրի պալատն անմեղներու քավարան մ'է ի շնորհս պալատականներու. խե՛ղճ եղնիկներ, հսկա եղջյուրներով ասդին անդին կը տատանին ու կը թափառին իրենց թագավորին համար ծաղիկ որսալու:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (մեկուսի) Որչա՛փ կը սոսկամ, աստվա՛ծ իմ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (ցած) Է՛հ, ի՛նչ պիտի ընենք, Սմբատ:

ՍՄԲԱՏ.— Ծերունի զինվորեն կը վախնամ, տեր արքա, պետք է զայն կերպով մը բանտ նետել... Հետագա պարագաներն ինծի թող:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Այդ դյուրին է... Բայց շուտ գործադրելու է... վասնզի ես խիստ սիրեցի այս աղջիկը... գուցե ամենէն ավելի:

ՍՄԲԱՏ.— Է՛հ, ի՛նչ, սատանան դարձյալ փորդ մտավ... Երթանք և դեռ կը խորհինք, տեր արքա... բավական է որ աչքովնիս տեսանք գեղեցիկ ըլլալը:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Այո՛, երթանք, եթէ դեռ հոս կենանք... կը հասկնա՞ս (ռաֆի կելնեն):

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (ուրախությունը ծածկել ուզելով) Կերթա՞ք,
տյարք իմ:

ՍՄԲԱՏ.— Այո՛, օրիորդ, շատ շնորհակալ ենք, հոգնություն-
նիս բավական փարատեցինք:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Մնաս բարով, օրիորդ... (երթալու ատենը Շա-
հանդուխտի վրա շարաշուֆ նայվածք մը կը ձգէ):

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (սարսռելով) Ո՛հ, Աստված իմ... (կը մեկ-
նին):

Տ Ե Ս Ի Լ Դ

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ, (հետո) ՍՈՒՐՄԱԿ

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (առանձին) Որչա՛փ սոսկացի, տե՛ր Աստ-
ված... Ասոնք մարդակերպ հրեշներ էին, աչքերնին դժո-
խոց բոցերուն պես կը փալփլեին, նախազգացում մը ինձ
մոմուաց, թե ասոնք դահիճներ էին... Հայրս գնաց՝ այս
մարդիկը եկան, ասոնք գացին՝ հայրս չի պիտի գա...
(պատկերին առջև ծնրադրելով բազկատարած) Ո՛վ հաշ,
քու թևերուդ տակ պահպանե իմ ծերունի հայրիկս ալ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (նեղ մտնելով, մեկուսի) Կաղոթե՛ք...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (ոտնաձայնը առնելով և աջը համբուրելու
երթալով) Բարի եկար, տեր հայր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Բարի տեսանք, աղջիկս... Կաղոթե՛իր...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Գրեթե, տեր հայր... Հայրս դուրս ելավ,
իրեն համար կաղոթե՛իր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (նստելով) Տեսնենք այսօր ի՞նչ մեղք գործե-
ցիր, Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (ամչնալով) Պիտի ներե՞ս դարձյալ, բարեսիրտ հայր...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Անշուշտ, իմ պաշտոնս սիրել և ներել է... Տես, այս Քրիստոսը խաչին վրայն մարած ձայնով «սիրեցեք զմիմյանս» կը գոչեր. ես ալ ահա այն երկնային ձայնին հետեւելով կը սիրեմ քեզի պես խելոք և մատաղ աղջիկները, և ակամա մարդկային սխալանց մեջ ընկըմելու հակամետ ըլլալուդ, ահա ամեն օր քու նորանոր մեղքերդ քաղելու համար անընդհատ կայցելեմ զքեզ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Պահապան հրեշտակս ես, տե՛ր հայր, եթե դու չըլլայիր, արդյոք ի՞նչպես պիտի այրեի դժոխոց անշեջ հրուն մեջ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Անշուշտ... Տեսնենք, պատմեմ մեղքերդ...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Նախ այսօր չի կրցա եկեղեցի երթալ, վասրնզի...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Եկեղեցի չը գացի՛ր... Մե՛ղք... Մե՛ծ մեղք...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (պաղատալից) Ո՛հ, հայր սուրբ...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Այո՛... և պատճա՞ռը:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հայրս զիս իրմեն չը զատելու համար՝ պատվիրեց որ չերթամ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Անօրե՛ն հայր, որ զքեզ դժոխոց լափյուրին-թոսը կը քաշկռնե:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Բայց ի՞նչ ընեմ, հայր սուրբ, շատ կը սիրեմ զինքը:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Զինքը շատ կը սիրե՞ս, քու հրեշտակեդ և հոգևոր հորմե՞դ ավելի. ինքը որ թեև հայրդ, բայց սաղայելդ ալ է:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հայրս կը սիրեմ, տեր հայր, բայց զքեզ
կը պաշտեմ (մեկուսի) իսկ Հրաշյա՞ս:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (մեկուսի) Ո՛րչափ ալ գեղեցիկ է... (բարձր)
Ուրեմն դեռ պատմե:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Քիչ մ'առաջ երկու ճամբորդ հոգնություն
առնելու համար այս տնակը եկան, ես ալ սիրով ընդու-
նեցի զիրենք... Հետո գեշ անձեր երևեցան, վասնզի սոս-
կալի նայվածք և կերպարանք ունեին. վերջապես մեկ-
նեցան, բայց ես զայրույթ և սոսկում զգացի:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Այդ ճամբորդները երիտասա՞րդ էին:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Գրեթե, տեր հայր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Դարձյալ մեծ մեղքի մեջ թափալեր ես... Գիտ-
ցիր, որ երբեք մեկը չի պիտի ընդունիք տնակը, բացի
խոստովանահայրեդ և հորմեդ... Ցավդ և սիրտդ մի՛ բա-
նար ուրիշի մը, եթե անոթի, ծարավ, խոնջյալ և օրհա-
սական ալ ըլլա... Այս պատկերին հետ միշտ առանձին
պիտի մնաս. աղոթք և արցունք՝ այս է քու փրկությունդ,
միանձնություն՝ այս է քու կյանքդ... Կը հասկնա՞ս:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ուրեմն, հայր սուրբ, ի՞նչ պետք է որ ընեմ
այսուհետև ալ մեղաց խոր վիրաւպե՞ծ) չը գահավիժելու
համար:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Եկու քովս նստե տեսնեմ... Պիտի ըսեմ, թե
ի՞նչ պարտիս ընել:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Բայց ես արժանի չեմ քեզ աթոռակից ըլ-
լալու, տեր հայր, ես ի ծունր կիջնեմ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Նախ միշտ իմ խոսքիս անսալով անմեղության
փիլոնը պիտի զգենուա, աղջիկս... Կը լսե՞ս:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (փոքր նստելով) Խոսե, քեզի ունկնդիր եմ,
հայր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (մեկուսի) Ո՛հ կը դողամ, չեմ կրնար դիմանալ
(սույն միջոցին Հրաչյա կերևի խորը՝ զանոնք կը տեսնե,
կանգ կառնե և մտիկ կընե) Ա՛ղջիկս, քեզի ըսի, թե քեզի
պես բարեպաշտ և գեղեցիկ աղջիկները շատ կը սիրեմ
և ահա սիրելու համար է որ քեզ անմեղության ապագա
մը կը շնորհեմ... Մըմունջ մը, շունչ մը, զգացում մը,
որ զքեզ պիտի վերածնի և գերազանցե... Բայց պետք
է որ մեկը չիմանա, մինչև անգամ այս անգգա պատ-
կերը. մոտեցիր որ ըսեմ... (իբրև թե անոր ականջն ի
վար խոսելու պատրվակով համբույր մը առնելու կըլ-
լա այտեն):

Տ Ե Ս Ի Ե

ՆՈՒՅՆՔ Ե ՀՐԱԶՅԱ

ՀՐԱԶՅԱ.— (հառաչ գալով) Կեցի՛ր, մի՛ սրբապղծեր անմեղ
աղջիկ մը:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (սարսափած) Ա՛հ...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (ապշած) Հրաչյա՛...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ո՛վ ես դու, անօրեն, որ խոստովանության մը
սրբազան կապը⁶) կը խզես հանդուգն սպառնալյոք:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ես քեզ հոն մտիկ կընեի, այդ խոստովանու-
թյունը...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Լռե՛...

ՀՐԱԶՅԱ.— Կը տժգունի սև ճակատդ ալ, և լուսթյան տակ
ծածկել կուզես ամոթդ ու ոճիրդ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Լո՛ւն՝, Հրաշյա... Ներե՛ իրեն, հայր, խնայե՛ իրեն և ինձի, մի՛ պատուհասեր...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Շահանդուխտ, անիծյալ ես, մինչդեռ այս անօրենը կը պաշտպանես և...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ա՛հ, գթությո՛ւն, հա՛յր, թողությո՛ւն...

ՀՐԱԶՅԱ.— Շահանդուխտ... այս սրբազան և սև փիլոնը իր սև սիրտը քեզնե՛ կը ծածկե. այդ մարդը խաչին տակ դարանակալ սաղայել մ'է:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ո՛հ, Աստված իմ...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Կը համարձակի՞ս...

ՀՐԱԶՅԱ.— Այս մարդը Քրիստոսի հոտին գայլն է...⁷) Այս մարդը վատ մ'է:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Դողա՛...

ՀՐԱԶՅԱ.— Ո՛ւսկից... Քեզնե՛, որ մութին մեջ խաչը տապար կընես. քեզնե՛, որ աղավինները միայն ճանկերուդ մեջ կընաս առնել և չես վախնար, որ խաչն ալ, փայտի կտորն ալ հարված մ'ունի: Դու որ մարդուն երակացը արյունը ծծելով զայն կամակատար դիակ մ'ընել կը ջանաս, դու որ չես դողար Աստուծմե, ե՛ս, ե՛ս դողամ քեզնե:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Գթա՛ իրեն, Աստված իմ և քեզի դարձուր...

ՀՐԱԶՅԱ.— Ա՛հ, հարվածդ չը հաջողիր, դիմակդ կը դնես... ծածկել կուզես շառագունող ճակատդ... Դու չես նետվիր, չես թափեր թույնդ՝ տեսնելով որ ոսոխդ ազատ կը թռչի արծվո մը նման և կընա քու ապաստանած ժայռերուդ վրա գլուխդ ջախջախել:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հա՛յր սուրբ, դու աղոթես իրեն համար... Ներե՛ իրեն:

ՀՐԱԶՅԱ.— Բայց դու չես սթափիր, Շահանդուխտ, եթե ես վրա չը հասնեի...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Պիտի լռե՞ս վերջապես... Օ՛ն, դո՛ւրս ել այս տեղեն... Ալ բավական եղավ, հանդգնությանդ չափն անցուցիր:

ՀՐԱԶՅԱ.— Շահանդուխտ, այս մարդը խաչը կը կոխկուտե և ուրիշին պաշտել կուտա, այս մարդը սիրտ չունի և ուրիշներուն սիրտ կը քարոզե, այս մարդը փիլոնին տակ դաշույն ունի և կոշնակին գանգյունին մեջ սպանելույն վերջին հեծեծանքը կը խեղդե... Բարեպաշտ և գեղեցիկ աղջիկները կը սիրես, պարո՛ն երեց, խիստ լավ կընես, եթե այդչափ չը սիրես:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (մեկտախ) Ո՛վ կատաղությանս... (բարձր) Աստված իմ, այս մարդը դիվահար մ'է եղբր, ներե եթե ակամա իրեն դեմ գայրացա:

ՀՐԱԶՅԱ.— Այնչափ ապահով եղիր թե ես հիմար չեմ, որչափ որ ապահով ես քու վատ մը ըլլալուդ. Շահանդուխտ, խորշե այս փիլոնեն, որ դիակի պատանք, դագաղի ծածկոց և ոճիրներ քողարկող վարագույր մ'է, այս մարդը եկեղեցին գերեզմանի կը կերպարանափոխե, կը կեղծե, կը խոնարհի, կը սպաննե միմիայն իշխելու համար... Ապառաժ է այս մարդուն սիրտը, միթե կարելի՞ է ասպառածին վրա խաչ տնկել... Նայվածքը գորովալի է, բայց թույն կը թափե, սիրով կը սեղմե ձեռքը, այլ նա կը սառի... Ինչպես օձն իր զոհը անուշահոտության մեջ կը թմրեցնե, նույնպես ասոր սփռած անուշահոտությունը աստվածային մրմունջներն են... Եթե սիրելի մը ունի աշխարհի մեջ, այն է արյունարբու փառքը, եթե ատելի մը՝ այն է ժողո-

վուրդը... Ասիկա դժոխքեն փախած սև ուրվական մ'է...

(Սուրմակ շաւաղույծ նայվածք մը կը ձգէ անոնց վրա):
ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (սաքսափած ճիշ մը կարճակէ) Ա՛հ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ո՛վ հանդուգն, շե՛ս մտաբերեր, որ կղերն իր արդար բարկությանը մեջ կայծակ կամ անեծք ունի... Կուգես որ տարածեմ թւերս:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ապո՛ւշ կը խաբես, ավելի օրհնենքեդ կը վախնամ, քան թե անեծքեդ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Գիտցիր, որ եթե այս խաշյալեն ներել և աղոթել սորված չըլլայի՝ հիմա զքեզ ափ մը մոխիր դարձուցած էի... Շնորհակալ եղիր, քեզի համար դեռ պիտի աղոթեմ, դու՝ որ ճշմարտության ճամբեն մոլորած, ուրիշներն ալ քեզի պես կուգես մոլորել... Զգուշացի՛ր այդ ճամբեն քայլ մ'ալ և ահա անդունդ մը ունիս... Դու զիս յանգետս նախատեսցիր, այլ ես քեզի կը ներեմ... Վրեժը վատերուն կը վայլե... Բայց դարձյալ օր մը պիտի բողոքեմ քու անիրավ զրպարտությանդ դեմ. կը ցավիմ որ չես ճանչեր զիս և բարեգործություններս:

ՀՐԱԶՅԱ.— Կուգե՛ս որ տամ անունդ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Սուրմակ երեց՝ Հիսուսի Քրիստոսի տրուպ ծանաւ:

ՀՐԱԶՅԱ.— Միտքդ բեր անցյալդ... Քու անունդ Սուրմակ երեց չէ, այլ...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (սաքսափած և սպառնալից) Զգուշացի՛ր.

ՀՐԱԶՅԱ.— Սմբատ է... Պալատական:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (մեկուսի) Ո՛վ երկինք:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Պալատակա՞ն...

ՀՐԱԶՅԱ.— Դու պալատական մ'էիր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Պիտի լռե՞ս...

ՀՐԱԶՅԱ.— Դեռ մտիկ ըրե... Դու շարագործ էիր, թագուհի-
վույն սիրահարեցար և ուզեցիր զայն կրիցդ զոհել. թա-
գավորն իմացավ, նա քեզ հեռացուց և քու դիտավորու-
թյունդ իր վրա փորձեց. հետո զքեզ պալատեն վռնեց...
Դու երեսանկյալ՝ քինախնդիր գացիր վանքը և քանի մը
կեղծ արցունք թափելով խաբեությամբ երեց ձեռնադրու-
վեցար. մեկը քեզի չը հարցուց քու անցյալդ, խաչ մը
տվին ձեռքդ, և դու զայն սուրի տեղ կը գործածես, կը
տեսնես որ ամեն բան գիտեմ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ո՛վ երկինք:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (մեկուսի) Բայց ո՛վ է այս անձը...

ՀՐԱԶՅԱ.— Ճանչեցի զքեզ... Սմբատ...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Թող որ քեզի համար աղոթեմ...

ՀՐԱԶՅԱ.— Քու ոճիրներուդ քավության համար աղոթե, ա-
նօրե՛ն... ես զքեզ ճանչեցի, դու ալ զիս ճանչե (կուրծ-
քը կը բանա):

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Հրաշյա՛... Արքայորդին:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ես այն ատեն տղա էի, բայց ամեն բան լսեցի...
Օ՛ն, կորի՛ր այս սրբավայրեն և մեկ մ՛ալ ոտք չի պիտի
կոխես հոս:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (ցած, առ Հրաշյա) Զգուշացի՛ր ուրիշի բակու,
թե ես Սմբատն եմ:

ՀՐԱԶՅԱ.— Վատարա՛նց:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (Երթալով, մեկուսի) Արքա և արքայորդի, դո՛
ղացե՛ք ինձնե:

ՀՐԱԶՅԱ և ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ա՛հ, մեզ անիծելու չերթա, Հրաչյա... Ի՛նչ
ըրիր:

ՀՐԱԶՅԱ.— Նախ անիծյալ ըլլա այդ անօրենը, որ քու միտքդ
այդպես շղթայեր է. բա՛ց աչքդ, Շահանդուխտ, քահա-
նա կարծածդ դիմակավոր սատանա մ'է... Դու կը պաշտ-
պանես այդ անձը, որ մեր անմեղ սերը պիտի սրբապղղ-
ծեր, երկու լուսոց ճառագայթներու մեջտեղ սե ամպ մը
և երկու նայվածքի մեջ խավար պիտի արձանանար, նա
քու աչքերդ կապեր է և լուսո մեջ անգամ քեզ խարխա-
փել կուտա. դուն կուլաս. Շահանդուխտ, նա կը խնդա
վրադ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Կը հասկնամ... Մեկդի այս խոսքերը, Հրաչ-
յա, մեր վրա խոսինք:

ՀՐԱԶՅԱ.— Բայց պիտի ատես այդ մարդը, ինչպես պետք է
ատել մեր սիրույն դահիճը:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Սակայն ի՛նչ հոգ, եթե բոլոր աշխարհ անի-
ծե և նախատե զմեզ... Ծա քու գիրկդ, դու իմ գիրկս, ես
քու նայվածքդ, դու իմ նայվածքս, ես քու շունչդ, դու իմ
շունչս, սիրույս մեջ այնպիսի հեշտ կաթիլ մը կզգամ,
զոր վարդը երբեք ունեցած չէ. այնպիսի ճաճանչ մը, զոր
Արտաշեսի թագը շուներ, այնպիսի երազ մը, զոր քեր-
թողը վերջալուսին հետին ճառագայթներուն մեջ չերեա-
կայեր... Սե՛ր, սե՛ր, չի կրնար գրվիլ երկնի բոցավառ
աստղերուն նման. բայց ի՛նչ է սերը, եթե ոչ դուն...

ՀՐԱԶՅԱ.— Բայց ի՛նչ ունիս, Շահանդուխտս... Կուլա՛ս...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Միթե կարելի՞ է առանց արցունքի սիրել...

Միթե դու չե՞ս լար, Հրաչյա, ահա երկնագույն աչքերդ սքողված են... Միթե չե՞ս ուզեր մեռնիլ...

ՀՐԱԶՅԱ.— Այո՛... մեր սրտերը մեկ արծազանք մը՝ ունին...

Բայց եթե կոհակի մը մեջ նետվինք՝ մեր վրա ծավալուլ կոհակին վերջին ծալքը մրմունջ մը ունի. եթե դաշույնով մեռնինք՝ մեր կսկիծը տրտունջ մ'ունի, մեր արյունը դարձյալ ձայն մ'ունի... չը գիտե՞ս որ ամեն ձայն ալ երկնի մեջ արծազանք մը ունի... Միթե կարելի՞ է որ երկու հովերու պես մարինք առանց ձայնի և կորնչինք փլատակի մառախուղի և ամպերու մեջ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Եվ կը կարծե՞ս, որ թողուն մեզ որ հանգիստ սիրենք զիրար... Ի՞նչ է մեր ըրածը. սիրել, ապրիլ միմիայն իրարու նայվածքի մեջ... Եթե զիրար ատելու ըլլայինք, այն ատեն ամենքը մեզ կօգնեին և հարյուրավոր ձեռքեր սրով կը նպաստեին, և մեր հայրերն իսկ մեր զինավարժը կըլլային. ի՞նչ կյանք... Միթե սիրե՞լ է այս... Վախնալ և հուսալ ձայնն մը, տրոփն մը, տեղեն մը, լույսն մը, մութն մը, շունչն մը, շուքն մը, վերջապես իրարմ... Կանցնին աշխարհի փառքերն ու վայելքները. մենք անոնց ստվերին տակ երկու աննշան ծաղիկ էինք գիրկընդխառն փթթած, դեռ կոկոն էինք, բացվեցան մեր թերթերը, տեսանք զիրար, ժպտեցանք, պիտի թողմինք... Հրաչյա, դեռ գրկե՛ գիս...

ՀՐԱԶՅԱ.— Բայց վայրկյան մը աչքերուս մեջ նայե... Որչա՛փ գեղեցիկ ես... Ո՛հ, չէ՛, չը մեռնինք, Շահանդուխտ, դեռ ապրինք, երկուքնիս ալ նորատի ենք... Դեռ բուրաստանը չը մտած՝ միայն բուրումներ կզգանք, տեսնենք\

ծաղիկներն ալ, նախ անոնք մեր շուրթներուն վրա թողմին, հետո մեր նայվածքները անոնց վրա... Օր մը անշուշտ միատեղ պիտի մեռնինք... Դու առաջ ամոթահար էիր, հիմա ալ՝ վշտահար... Դեռ չեմ տեսեր ժպիտդ, Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ես չեմ կրնար ժպտիլ մինչդեռ կը սիրեմ, Հրաչյա... Ես մեռնելու համար կը սիրեմ, կը մեռնիմ սիրելու համար. սիրո մեջ կյանքը մահ է, իսկ մահը՝ անմահություն. մենք շունինք պալատ, ոսկի, ծառա, այլ հովեն տալտանող խարխուլ տնակի մը մեջ կը սիրենք. եթե սա բլրակին վրա, սա ծառին հովանիին տակ, լուսնի շաղին մեջ իրարու քով վախկոտ նստած տեսնեմ եզ ազնվականը, և երբ մեր շառագույն ճակատը մեզ մատնեմ, թե զիրար կը սիրենք, կը խնդա մեր վրա այն անսիրտը... Աղքատը սիրտ կունենա... Ո՞վ շուքի մը շունչ և հիշատակ պիտի տա... Հրաչյա, եթե չըսեիր առաջին օրը, թե պարզ զինվոր մ'էիր, եթե իմ հորս բախտակիցը չըլլայիր՝ չէի կրնար զքեզ սիրել... Բայց ինչո՞ւ կարմրեցար...

ՀՐԱՉՅԱ.— Մեր վիճակին վրա կը կարմրիմ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Իրավունք ունին, խեղճ զինվորներն իրենց արյամբը թագավորին և ազնվականաց երջանիկ ապագայն կը գնեն, բայց դարձյալ անոնցմե կը նախատվին, վասնզի ձայն չունին, վասնզի ցնցոտին մարդը անարգության կը դատապարտեմ... Աղքատն իր տնակին մեջ չոր և նեխոտ հացով կը գոհանա, իսկ հարուստին ապարանը նոր խորտիկներ կը հնարվին... Զինվորը պատերազմի փողին գոռումեն կը սարսռի, վասնզի իր սիրե-

լինեն պիտի բաժնվի, թագավորը անդին կույս աղջիկ մը կառնանգն մորը գրկեն... Ի՞նչ սոսկալի են ասոնք, ո՞հ, որչափ երջանիկ եմ որ աղքատ ծնա, աղքատության մեջ սիրտը չը կորսվիր... այս խաչյալն ալ աղքատ էր, բայց ո՞չ նվաստ... Նա թեպետ Աստված՝ կոխկռտեց ոսկին ու ծիրանին և միայն սեր ու ցնցոտի հագավ... որչափ կը սիրեմ այն Քրիստոսը, որ քեզ ալ ինծի տվավ:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ո՞հ, այդ անունը ինծի համար խիստ քաղցր է, Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Զիս շատ կը սիրե՞ս, Հրաչյա:

ՀՐԱԶՅԱ.— Քու սիրտդ չը մրմնջեր, թե ես քեզ որչափ կը սիրեմ, վասնզի սեր բառը գուցե իմ սերս չը կրնար բացատրել... Կը հասկնամ, Շահանդուխտ, կինը սիրելի ավելի կուզե սիրվիլ... Բայց ես գոհ կըլլամ միայն սիրելով, Աստուծմե ավելի պետք է սիրեմ զքեզ, վասնզի դու զիս Աստուծո կը տանիս:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ի՞նչ ըսիր, Հրաչյա՛:

ՀՐԱԶՅԱ.— Բայց ինչո՞ւ սոսկացիր, դու իմ սիրույս շափը կուզես իմանալ... Ո՞հ, ներում, Շահանդուխտ, եթե դու հրեղեն մ'ըլլայիր և եթե Աստուծմե գերագույն մեկն ալ եղած ըլլար, անկե ալ ավելի կը սիրեի, Շահանդուխտ, ո՞հ, ո՞վ ես դու....

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Քու եղբայրդ... Ներե... հանցավորը ես եմ...

ՀՐԱԶՅԱ.— Ա՛հ, որչափ գեղեցիկ է մարը մտնող արևուն ճառագայթը քու սիրահար ճակտիդ վրա... Որչափ փառազարդ է այս տնակը, ուր քու շրթունքդ եղբայր կը կոչեն զիս:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Արևը մարը կը մտնե... Ուրեմն պիտի
բաժնվինք, Հրաչյա:

ՀՐԱԶՅԱ.— Անտանեիլի է այս, եթե կուզես, չենք բաժանվիր:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հայրս հիմա կը դառնա... Պետք է որ մեր
սերը գաղտնիք մ'ըլլա:

ՀՐԱԶՅԱ.— Իսկ եթե իմանա:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Վրեժ կառնե... Զմեզ շսպաններ, այլ կը
բաժնե:

ՀՐԱԶՅԱ.— Սոսկալի է այդ, եթե մեռնիլ ըլլար՝ միատեղ կը
մեռնեինք:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Սա արևուն վերջին կարմիր ճառագայթը
զքեզ բնակարանդ կը դարձնե:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ուրեմն... մնաս բարյավ, Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Երթաս բարյավ, Հրաչյա, անշուշտ չես
մոռնար զիս:

ՀՐԱԶՅԱ.— Աշխարհ թող զմեզ մոռնա (կը մեկնի):

Տ Ե Ս Ի Լ Է

ԲԱԲԵԼ և ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ

ԲԱԲԵԼ.— (շփոթած ներս մտնելով) Շահանդուխտ, ո՞վ էր
այն երիտասարդը, որ հիմա տնակեն դուրս ելավ և զիս
տեսնելուն շփոթեցավ... Խոսե՛, ո՞վ էր այն... Զե՛ս պա-
տասխաներ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (թոթովելով) Հայր իմ...

ԲԱԲԵԼ.— Կը կարմրիս... Ա՛հ, պատասխանե՛, ի՞նչ գործ
ունեիր այն երիտասարդն այստեղ. ինքն ազնվական մը
կերևեր:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Կը սխալիս, հայր իմ, նա ալ քեզի պես
զինվոր մ'է:

ԲԱՐԵԼ.— Խաբեր է քեզ անիկա... Ա՛հ, միակ աղջիկ մը ու-
նիմ, այն ալ կուզեն ձեռքես կորզել... կայծակ մ'ալ ճա-
ղատ ճակտիս զարնել... Բայց դարձյալ կը կրկնեմ, ի՞նչ
գործ ուներ նա հոս... Ո՛վ էր:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հա՛յր իմ, գթա՛ ինձի, դեռ աղջիկդ եմ...

ԲԱՐԵԼ.— Ուրեմն դեռ շե՛ս պատասխաներ... Պետք է որ իրեն
հարցնեմ (երթալու կըլլա):

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ո՛ւր կերթաս, հա՛յր իմ:

ԲԱՐԵԼ.— Պիտի տեսնվիմ անոր հետ... Գուցե սրով...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ո՛հ, զի՛ս սպաննե, հայր իմ, անոր տեղ...
Հանցավորը ես եմ:

ԲԱՐԵԼ.— Ուրեմն կը սիրես զինքը հորմեղ գաղանի, ազնվա-
կան մը, զոր ես կատեմ... Ուրեմն դու ալ իմ աղջիկս
չես, ես մինակ եմ, մինակ աշխարհիս վրա, և այսուհե-
տե գերեզմանի քարերն են իմ կնճռոտ ճակտիս
բարձ... Ա՛հ, Շահանդուխտ, ի՞նչպես չը գթացիր հորդ
ալևոր մազերուն... Կուզես որ արցո՞ւնք քալեն հորդ
ցամքած աչերեն:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հանդարտե՛ հայր իմ, ինքը քու որդիդ է...

ԲԱՐԵԼ.— Երթամ տեսնել, թե իրոք որդի՞ս է, թե որդեսպան
մը:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Կեցի՛ր, հայր իմ... դեռ կեցիր... (ռտֆր
կիյնե, Բաբել գացած ատենը դատավորը և զինվորներ
կը դիմավորեն):

ՆՈՒՅՆՔ, ԲԱՆՏԱՊԵՏ ՄԸ և ԶԻՆՎՈՐՔ

ԲԱՐԵԼ.— Բանտապե՛տ... Կը տեսնե՛ս, այն վատը ղրկեց
ասոնք:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (մեկուսի) Այն երկու անձինքը...

ԲԱՆՏԱՊԵՏ.— Դո՛ւ ես Բարել զինվորը...

ԲԱՐԵԼ.— Այո՛, ես ինքս եմ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ո՛ւր պիտի տանիք հայրս:

ԲԱՆՏԱՊԵՏ.— Մեղապարտից բանտը:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ո՛վ երկինք, սակայն հայրս անմեղ է...

ԲԱՐԵԼ.— Բայց ի՞նչ ըրի ես, ես իմ վիճակիս վրա կուլայի հի-
մա:

ԲԱՆՏԱՊԵՏ.— Դատավորին հրամանն այսպես է... Զորա-
կա՛նք, կապեցեք զինքը:

ԲԱՐԵԼ.— Սակայն զիս աղջիկես չի պիտի բաժնեք...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Աշխարհիս վրա մինակ հայրս ունիմ... Զե՛ք
լսե՛ր...

ԲԱՆՏԱՊԵՏ.— Զորականք, դատավորին հրամանը գործա-
դրեցեք... (գորականները կը պաշարեն զայն կը կա-
պեն):

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հա՛յր իմ, կը բաժնեն զմեզ իրարմե:

ԲԱՐԵԼ.— Շահանդուխտ, հարգե հորդ պատիվը...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Սակայն անմեղ է ինքը, չե՛ք լսե՛ր, անգույժ
մարդիկ:

ԲԱՐԵԼ.— Աղջիկս... Ա՛հ, չկա արդարության պաշտպան մը
(խաշելուքյան պատկերը կախված տեղեկ կիյնե):

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (սարսափած) Աստված իմ, պատկերը
կործանեցավ:

ԲԱՐԵԼ.— (սուրը նետելով) Ուրեմն առ հորդ սուրը (վարա-
գույրը կիջնե):

<(Վերջ և ԱՐԱՐՎԱԾԻՆ)>

ԱՐԱՐՎԱԾ Բ

Արտաշրի պալատը մեծ և փառավոր սրահ մը.— Զանազան շքեղ կարասիք,— Խորը մեծ և բաց դուռ մը և ճեմելիք մը, ուստի երկինք և լեռներ կերևին.— Գետ մը կը հոսի պալատին առջևէն:

ՏԵՍԻՍ Ա

ՇԱՎԱՐՇ և ՍՄԲԱՏ (ներս մտնելով)

ՍՄԲԱՏ.— Ի՞նչ ըրիր, Շավարշ, օրհնած ջուրը թագուհւոյն տվի՞ր:

ՇԱՎԱՐՇ.— Այո՛, տեր իմ, բայց ի՞նչ կը նշանակեր ատիկա:

ՍՄԲԱՏ.— Ի՞նչ պիտի նշանակե, ապուշ... Այսօր Սահակ կաթողիկոս Սուրբ խաչի նորակառույց վանքն առաջին անգամ պատարագ մատույց և իր կողմանե պալատ դրկեց մեծագոր խաչին օրհնած ջուրը:

ՇԱՎԱՐՇ.— Ո՛հ, շատ կը ցավիմ, որ կաթիլ մը չը խմեցի:

ՍՄԲԱՏ.— Գուցե խելքդ գլուխդ կուգար, (մեկուսի) կը թունավորվեիր, ապուշ... Հիմա ո՛ւր է թագուհին:

ՇԱՎԱՐՇ.— Աղոթարանն է, տեր իմ:

ՍՄԲԱՏ.— Կաղոթե՛ք անշուշտ. (մեկուսի) դեռ ազդեցութիւն չըրա՞վ թույնը:

ՇԱՎԱՐՇ.— Կը հուսամ, որ խաշին զորութիւնը կը մխիթարե՛ զինքը, վասնզի սրտամաշ վիճակի մը մեջ է. ժամանակե՛ մ'ի վեր միշտ աղոթարանը կառանձնանա:

ՍՄԲԱՏ.— Շիտակ խոսե՛, Շավարշ, քեզի բան մ'ըսած չունի՞:

ՇԱՎԱՐՇ.— Բնավ, տեր իմ... Մինչե՛ անգամ երեսս ալ նա-
յած չունի:

ՍՄԲԱՏ.— (մեկուսի) Կը հավատամ, վասնզի կատարյալ ապուշ մ'է, (բարձր) Շավարշ, կը հասկնամ որ թագու-
հին հիվանդ է և այսօր կամ վաղը Հայաստան իր թագու-
հին պիտի կորսնցունե՛... Թագուհին կամ պիտի խենթե-
նա կամ պիտի մեռնի, ինչպես որ մայր թագուհին ալ
խենթենալուն համար թագավորը պալատեն վնասեց
զայն:

ՇԱՎԱՐՇ.— Բայց թագուհին խելացի և առողջ է, տեր իմ:

ՍՄԲԱՏ.— Կը վախնամ, որ յուր խելքը պիտի կորսնցունե՛
զինքը:

ՇԱՎԱՐՇ.— Այդպես անգթաբար մի՛ խոսիր, տեր իմ, եթե
կը հավատաս, ամեն վայրկյան իրեն համար կաղոթեմ
և կը հուսամ, որ Աստված լսե՛ ինձ ալեոր մազերուս
շնորհիվ... Թագուհին շատ բարի է, այնպես չէ՞, տեր
իմ:

ՍՄԲԱՏ.— Գուցե (մեկուսի), բայց զիս կատե՛. (բարձր) Խա-
գուհին գաղտնիք մը ունի, որուն ես մինակ թափանցած
եմ, նա միշտ թագավորեն հեռու կը բնակի... Գրեթե
կատե՛ թագավորը, վասնզի զինքը կը կաշկանդե սիրո

մեջ... Երբեք տեսա՞ծ ես անծանոթ մը թագուհւոյն հետ... Շիտակ խոսես:

ՇԱՎԱՐՇ.— Բնավ, տեր իմ... Անիրավ տեղը կը դատապարտես զինքը:

ՍՄԲԱՏ.— Դուն կը քնանաս, ապուշ, նա կը սիրե...

ՇԱՎԱՐՇ.— Աստված իմ, չեմ հասկնար միտքդ:

ՍՄԲԱՏ.— Դու ծերունի ես, միայն երկինք նայելով մազերդ ճերմկցուցեր ես, դուն դիտե՞ր ես դժոխոց բոցավառ խորերը, պալատի մը կամ տնակի մը մեջ աշխարհ քեզի համար տանիքին վրային կանցնի, այնպես չէ՞:

ՇԱՎԱՐՇ.— Կաղաչեմ, տեր իմ, ատանկ դժվար հարցումներ մի՛ ընել ինծի:

ՍՄԲԱՏ.— Ուրեմն քանի որ խելքդ չը հասնիր՝ քեզի համար լռել պետք է աշխարհի վրա, լռել՝ ինչ որ ալ պատահի... Այն՝ որ չը հասկնար՝ հարկ է որ լռե. անշուշտ կիմանաս թե ի՛նչ է լռելը:

ՇԱՎԱՐՇ.— Այդ դյուրին է... և քանի որ կը պահանջես...

ՍՄԲԱՏ.— Պիտի գործադրես, այնպես չէ՞, եթե ոչ կը վռնտվիս պալատեն, կը հասկնա՞ս, Շավարշ:

ՇԱՎԱՐՇ.— Ո՛հ, տեր իմ, կենացս հանգիստը չը խանգարող ի՛նչ բան որ ըսես՝ կը կատարեմ... (մեկուսի) վասնզի անկե դյուրին բան չկա:

ՍՄԲԱՏ.— Ուրեմն իմ խոսելուս կարգն անցավ և քու լռելուդ կարգը եկավ, զգուշացի՛ր, Շավարշ... Գիտես, որ սիրտս և խոսքս բարի է:

ՇԱՎԱՐՇ.— Կը հասկնամ, տեր իմ:

ՍՄԲԱՏ.— Ուրեմն ի՛նչ պաշտոն որ ունիս, գնա սույն վայր-

կենիս գործադրե. քե՛զ տեսնեմ, թագուհին աղեկ խնամես:

ՇԱՎԱՐՇ.— Շատ աղեկ, տեր իմ, (երթալու ատեն՝ մեկուսի) սատանային պոչին վրա կերդնում, որ բան մը չեմ հասկընար:

ՍՄԲԱՏ.— Շավարշ, արյունաթաթավ գլուխ մը կա... և դու մեկ խոսքով պիտի ձգես զայն, եթե սխալիս:

ՇԱՎԱՐՇ.— Ա՛հ, տեր իմ, կաղաչեմ, այդպիսի սոսկալի պաշտոններ մի հանձնեք ինձ, կը տեսնեք որ հիմակվընե կսկսիմ դողալ:

ՍՄԲԱՏ.— Մի՛ սխալիր... լռե՛... թշնամիներ կան:

ՇԱՎԱՐՇ.— Բայց...

ՍՄԲԱՏ.— Դարձյալ կը կրկնեմ... Պիտի լռես:

ՇԱՎԱՐՇ.— Շատ լավ, տեր իմ:

ՍՄԲԱՏ.— (մեկուսի) Թագուհին հոս կուգա, կարծես թե ավելի գեղեցկացեր է (կը մեկնին):

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ և ՀՐԱԶՅԱ

ՀՐԱԶՅԱ.— Սա դաշտերուն վրա ականարկ մը ձգե, մայր իմ, տես ո՛րչափ գեղեցիկ ու զվարթ է գարունը. վերը կապույտ և վարը՝ կանաչ օթոց մը. տես սա ծաղիկները, տերեւները, սա արծաթի առունները, որ կը սողան, մտիկ ըրե սա սրնգաց ու թռչնոց բյուր երգերը ու գեղգեղը... Հիրավի, միթե գեղեցիկ չե՞ն:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Տարփածուի մը համար... կը հասկնամ, Հրաչյա:

ՀՐԱԶՅԱ.— Բայց, մայր իմ...

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Իսկ ատելությունն ու վիշտը անոնց վրա սև վարագույր մը ձգած են, դագաղի ծածկոց մը, որուն վրա խաչ մը, փուշ պսակ մը և կմախք մը միայն բանված են... Այս պալատեն ավելի հեռու կերևի երկինքը. խըղճալյաց ձայները այս պալատին սև ու հաստ պատերուն զարնելով՝ անթափանց կը նվաղին և կը թավալին հոն... Եթե արձագանք մը ունին՝ դժոխային ծիծաղ մ'է... Մինակ անսիրտներն ու անխիղճներն կրնան երջանիկ ապրիլ հոս:

ՀՐԱԶՅԱ.— Կը հասկնամ, մայր իմ, հայրս անխիղճ է:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Անսիրտ ալ է, վասնզի իմ աչաց առջև ուրիշներ կը սիրե, թեպետ չեմ ուզեր որ զիս սիրե, սակայն չեմ ուզեր նաև, որ ուրիշները սիրե. խեղճ աղջիկներ, որոնք քանի մը օր թագավորին հետ կենակցելու համար կը թողուն հավիտյան իրենց անմեղ և խաղաղ տնակը, կը նետվին պալատին ցոփության մեջ, կը խամրի իրենց կուսության ծաղիկը, որուն վրա կը շողային երկնից անմեղ արցունքները, զանոնք կը թափեն ոտքերու տակ՝ մարգարիտներ ստանալու համար... Ահ, երանի թե գեղջկուհի մը ըլլայի և սիրվեի, և բոլորտիքս ալ ամենքը սիրեին զիրար:

ՀՐԱԶՅԱ.— Բայց մա՛յր իմ, միթե ես զքեզ չեմ սիրեր:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Գիտեմ, Հրաչյա:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ուրեմն դեռ ո՞վ...

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Հրաչյա, եթե թագավորը վատթար ըլլա, ժողովուրդը թագուհին ալ մեկտեղ կը դատապարտե. չե՞ս տեսներ, որչափ լքյալ ու թշվառ է Հայր քու հորդ թա-

գավորության ժամանակ. օտարները միշտ Հայաստանը կը փեռեկտեն և Հայուն փառաց ջահն ու գահը թավալելու կը տքնին... Հայրդ մինակ հեշտություն և որս կը ճանշե. ազգը թագին մեջ ամփոփած, Հայուն սիրտը կը ճմլե ու կը ճնշե իր արյունոտ գահին ոտքերուն տակ. հորդ ծիրանին անմեղներու արյամբը կարմրեցավ, թագը արցունքներով կը շողա, սուրն ու սաղավարտը ժանգոտեցան. Հայաստան անոր թագ մը տվավ գանձ մը ունենալու համար՝ նա փոխանակ դափնիի՝ շղթաներ կը սփռե նախնյաց շիրիմներուն վրա, նա կը կործանե Հայաստանը՝ անոր փլատակացն ու աճյունին մեջ իր հաճույքն ու հոգին մարելու համար... Թագուհի եղա նախատվելու համար... Շատ ուշ հասկցա, թե ի՞նչ է պալատը, ի՞նչ է թագը:

ՀՐԱԶՅԱ.— Զճմարիտ է, մայր իմ, սիրո մեջ տնակը պալատ կըլլա և ծաղկե պսակ մը՝ թագ. միթե սիրելը տիրելն շատ փառավոր չէ՞... կը հավատա՞ս, մայր իմ, ես թագավոր չի պիտի ըլլամ:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Վասնզի հորդ արյունոտ թագովը չես ուզեր անմեղ ճակատդ պճնել:

ՀՐԱԶՅԱ.— Եվ միթե աշխարհի վրա կա՞ թագ մը, որ արյունոտ չըլլա, մայր իմ...

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Հիրավի երանի անոնց, որոնց աչքերը գեղջկային օրրանի մը մեջ կը բացվին, երկինք, սեր և դերեզման միայն կը ճանշեն... Կզգամ որ այս կյանքս շատ չի պիտի տևե, վասնզի կատեմ...

ՀՐԱԶՅԱ.— Մայր իմ, ի՞նչ կըսես... Զե՞ս ուզեր ապրիլ գոնե ինծի համար. ե՞ս որ արքայորդի ու որբ եմ. չե՞ս գի-

տեր, որ մայր մը թագավոր հորմե մը ավելի կընտրեմ...

Դու մեռնի՛ս այդպես գեղեցիկ ու բարեսիրտ:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Մի՛ ըսեր ինձ, թե գեղեցիկ եմ, վասնզի ատելությանս կայծն ավելի կարծարծե այդ բառը... Նախանձըն ու վիշտը սրտիս զգացումները խեղդեցին. ես որ բարեսիրտ էի՝ ատելության պատկերն ըրին զիս... Կատեմ ես աշխարհի ճաճանչները, որոնք սիրո ժպիտներ են... Ես ավելի կը սիրեմ՝ երբ երկինք սև, աշխարհ փլատակ և բնությունը լուռ ու տխուր ըլլա:

ՀՐԱԶՅԱ.— Բայց, մայր իմ, շե՛ս խնայեր քու զավկիդ... Այն արցունքները, զոր դու մենություն մեջ կը թափես՝ իմ կուրծքիս վրա կը կաթին ու կը սառին... Մխիթարվե՛, մայր իմ, շատ անգամ գերեզմանի մը քով ծաղկունք կը փթթին... Մնաս բարով, մայր իմ:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Ո՛ւր պիտի երթաս, Հրաշյա... Կարծեմ կույս մը քեզի կսպասե ծառի մը հովանիին տակ, ուսկից գիրկընդխառն պիտի դիտեք վերջալուսույն հետին կարմիր ճաճանչները և հետո գիշերվան մութին մեջ պիտի համրեք երկնքեն թռչող աստղերը. այնպես չէ՞, Հրաշյա... Ի՛նչ գեղեցիկ է սիրելը և սիրվելը...

ՀՐԱԶՅԱ.— Սակայն, մայր իմ...

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Գնա՛, Հրաշյա... Բայց մեկ մ՛ալ ե՛րբ պիտի տեսնվինք:

ՀՐԱԶՅԱ.— Անշուշտ վաղ առավոտ, մայր իմ (կը մեկնի):

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Գուցե...

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ (առանձին)

15

Որդվույս վրա անգամ կը նախանձիմ... Ա՛հ, թագս կուտայի սիրվելու համար... Հրաշյա աղեկ ըսավ, ի՞նչ է թագը... Սիրո արցունքներով շողացող վարդե պսակ մը անկե գեղեցիկ է, սիրո ժպիտ մը տիեզերքն իր մեջ կամփոփե... Այս մեծաշուք պալատին տեղ ծառի մը շուք բավ է սիրելու համար և անոր տերևներուն մեջ սուլող զեփյուռը փառաց երգերե ավելի փառավոր է... Ի՞նչ է թագը. թռչուն աստղ մը. ի՞նչ է ծիրանին. ժողովրդյան արյամբ կարմրած պատանքի կտոր մը, զոր դարձյալ ժողովուրդը կը կարկտե. ի՞նչ է պալատը. վիրապ մը, ուր մարդիկ շղթա և տապար կը կռեն իրենց նմանները հարվածելու. ի՞նչ է թագավորը. թագ կրող շոր գանգ մը, որ մութին մեջ կը հարվածե. Հայաստան կզգա այս-հարվածը և կը ճշե. կանիծե զիս ալ՝ որ թագուհի եմ... Այս պալատը ջահազարդ դագաղ մ'է, շողշողուն կմախք մը, իսկ ժողովրդյան անեծքը՝ փառացս արծազանքը... Արտաշի՛ր, դու թագ մը տվիր ինձ՝ դագաղեն սոսկալու համար, ծիրանի մը՝ արյունաներկ պատանք մը ունենալու համար... Խեղճ գեղջկուհին պալատ կերազե, ես ալ՝ իր դաշտը. գուցե գեղջկուհին թագուհի ըլլա, բայց թագուհին գեղջկուհի չըլլար... Որչա՛փ երջանիկ է այն կինը, որ երեկոյին իր ամուսնույն քրտինքը կը սրբե... Ես չեմ կրնար ուրեմն սրբել... Երանի թե ցնցոտի հագնեի, վիշտ կրեի, բայց սիրվեի (խոկուն ու տրտում կը մեկնի):

ՍՄԲԱՏ և ԱՐՏԱՇԻՐ

ՍՄԲԱՏ.— (թագուհիվուն ետեւէն մեկուսի) Միթե ես զքեզ չէ՞ի սիրեր, անգութ, բայց ես հիմար եմ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (ներս մտնելով) Ի՞նչ ըրիր, Սմբատ:

ՍՄԲԱՏ.— Շավարշ տվեր է, տեր արքա, և նա գոհությամբ ընդուներ է:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Եվ դեռ...

ՍՄԲԱՏ.— Գուցե քիչ մը ետքը, տեր արքա...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ապահո՞վ ես:

ՍՄԲԱՏ.— Ինչպես ապահով եմ զորականին աղջկան գեղեցկության վրա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ա՛հ, թշվառական, սիրույս բոցերը բորբոքել կուզես:

ՍՄԲԱՏ.— Բավական է որ քիչ մը ժամանակի համար ըլլան:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ի՞նչպես, Սմբատ, չեմ հասկնար:

ՍՄԲԱՏ.— Ըսել կուզեմ, թե վաղ առավոտ այն աղջիկը քեզ անկողնեդ գուցե պիտի արթնցնե իր անույշ ձայնովը:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Թշվառական:

ՍՄԲԱՏ.— Բայց ասով չեմ ուզեր ըսել, թե այս գիշեր քուն չը քնանա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Սատանա՛, եթե թագ շունենայի, զիս քու խաղալիքդ կընեիր:

ՍՄԲԱՏ.— (ակնածությամբ) Տեր արքա... Ես ծառայելով գոհ կըլլամ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Շատ աղեկ կը ճանչեմ զքեզ, Սմբատ:

ՍՄԲԱՏ.— Ուրեմն, տեր արքա, քիչ ատենեն թագուհին դիակ

մէ, որ ալ ձայն չունի, և թագաւորը վաղն իր սիրուն մեջ պիտի վերածնի, և Սմբատ ալ իր հաղթական ճակատը երկու սիրահարի շառագույն դեմքերու մեջ պիտի փայլեցնէ... Այնպես չէ՞, տե՛ր իմ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Խեղկատա՛կ, միայն գործդ կը պակսի:

ՍՄԲԱՏ.— Միտք ունեցողին համար գործն ի՞նչ է, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Աղեկ խորհե՛ր ես, Սմբատ:

ՍՄԲԱՏ.— Ինչպես որ աղեկ խորհեր եմ Արտաշիւի մտերիմն ըլլալու համար:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ե՛րբ պիտի ճամբա ելնես:

ՍՄԲԱՏ.— Գուցե հիմա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Զորականին տնակը, այնպես չէ՞:

ՍՄԲԱՏ.— Անշուշտ... Հիմա աղջիկը մինակ է տնակը, և զորականն ալ նույնպես բանտին մեջ մինակ... Միայն Սմբատ կը պակսի:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Արտաշիւ ալ թագաւոր է, բայց միայն այն աղջիկը կը պակսի:

ՍՄԲԱՏ.— Ուրեմն թագիդ մեկ ադամանդն ընել կուզես զայն, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Անիրավ ես Սմբատ. ավելին... կենացս մեկ կայծն է նա:

ՍՄԲԱՏ.— Թագուհւոյն գերեզմանին վրայեն վարդ պիտի քաղես, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Այդ վարդը ցող ունի, այնպես չէ՞, Սմբատ:

ՍՄԲԱՏ.— Տեր արքա, բոցավառ արևուն ճառագայթները շուտով կը ցամքեցնեն զայն:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց բավական է որ մեկ մը թւերուս մեջ տեսնեմ:

ՍՄԲԱՏ.— Այո՛, տեր արքա, կին մը պետք է որ թագը մոտեն տեսնե, այն ատեն ո՛չ միայն սերը, այլ կյանքն ալ կուտա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Շատ խորագետ ես, Սմբատ, քեզ տեսնեմ, թագըս չը տված՝ կարենայի աշխարհ վայելել... Ի՞նչ կընե ինծի ազգը, բայց թագը հրաշքներ կրնա գործել... Թող թագավորը և ժողովուրդը միայն ինքզինքնին մտածեն... Թող առնեն Հայաստանը և ինծի գեղանի հավերժահարսեր տան, ես ատով գոհ կըլլամ... Թագավորի մը մական կը վայլե և ժողովրդի մը՝ սուր, այն հնձե, ես վայելեմ... Սմբատ, երբ միտքս կուգա այն աղջկան գեղեցկութունը, վայրկյան մը թագս անգամ կը մոռնամ:

ՍՄԲԱՏ.— Տեր արքա, գեղանի աղջիկ մը քեզի համար վարդի մը կյանքն անգամ չունի... կը տեսնենք:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց դեռ դու հոս ես, Սմբատ:

ՍՄԲԱՏ.— Քայլ մը տեղ է, լեռ չի կա միջոցը, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Գիտե՞ս երբեմն ծաղիկե մը թույն կը հուսացվի:

ՍՄԲԱՏ.— Ես հոտոտեր եմ, տեր արքա, դու ապահով և հանգիստ եղիր. երբ վերադառնամ, թագուհին մեռած պիտի ըլլա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Եվ ես իր գերեզմանին դռներեն ավելի լավ պիտի նշմարեմ աշխարհը:

Տ Ե Ս Ի Լ Ե

ԱՐՏԱՇԻՐ (ճետո) ՇԱՎԱՐՇ

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ի՛նչ գեղեցիկ օր մը պիտի ծագի վաղը, արշա-
լուսին ծագումեն առաջ գեղանի նայվածք մը պիտի բա-
րեն զիս... (կանչելով) Շա՛վարշ:

ՇԱՎԱՐՇ.— Ահավասիկ եմ, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Թագուհին ի՛նչ կընեն:

ՇԱՎԱՐՇ.— Իր սենյակը առանձնացած է, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ըսե, թե կուզեմ իրեն հետ տեսնվիլ հիմա:

ՇԱՎԱՐՇ.— Գլխուս վրա, տեր արքա (խոնարհելով կը մեկ-
նի):

Տ Ե Ս Ի Լ Զ

ԱՐՏԱՇԻՐ (առանձին)

Հիմա ինքը խոժոռ է. ո՛րչափ կը նախանձի իմ սի-
րահարությունցս վրա... Ի՛նչ ընեմ, կարծես թե կնոջ գե-
ղեցկությունը շուտ կը թռչնի իմ ջերմ համբույրներես...
Առջի օրը հրեշտակ մը կը նշմարեմ և հետևյալ օրը գրե-
թե ուրվական մը կը շոշափեմ... Ծն կուզեմ հով մ'ըլլալ
և ամեն ծաղիկներուն հոտն առնել... Շատ կօգնե ինձ
թագը՝ այս շողշողուն իրը, որուն ադամանդները հազա-
րավոր գեղեցիկ նայվածքներ կը շլացնեն, բայց կը տես-
նեմ, որ անխելք կրոնավոր մը կուզե թագիս վրա խաշ
տնկել... «Ազգ, ազգ» կը գոչե միշտ ինքը, նույն ձայ-
նը սրտիս խորը միակ արձագանք մ'ունի, որ է «թագ,
թագ»... Թագուհին շատ սխալեցավ...

ԱՐՏԱՇԻՐ և ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Զիս տեսնել ուզե՞ր ես, Արտաշիր:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Այո՛, Հերանույշ... Զարմանքի մեջ կը տեսնեմ զքեզ:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Կը հասկնաս...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Եթե կը հավատաս, բան մը չեմ հասկնար:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Շատ լավ... Ուրեմն ինչո՞ւ ուզեր էիր զիս:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ամբաստանություն մը կա վրադ... և դու չի պիտի կարենաս արդարացնել ինքզինքդ:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Ամբաստանությո՞ւն մը... և տեսնե՞ք, ո՞րն է այդ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Հերանույշ, անխելքություն չէ՞ միթե, պալատին գաղտնիքն օտարի մը հաղորդելու հանդգնիլը, անխելքություն չէ՞ թագուհիւ մը ժողովրդյան արձագանքն ըլլալը:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Արտաշիր, անցելույն վարագույրը մի՛ բանար:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ես ներկային վրա կը խոսիմ, անցյալը ինձի համար շունչ և հիշատակ չունի:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Ապահո՞ւմ ես թե ներկայն խղճիդ վրա չը ծանրանար:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Այո՛, ներկային մեջ դու իմ կյանքիս թելն կախալ ես, ո՛չ զայն բռնելու կարողություն ունիս և ո՛չ կտրելու սուր:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Կը տեսնեմ որ անմեղի մը դազադին վրա տապար կը դնես՝ զայն դահիճ հրատարակելու համար...

Արտաշիր, բավական չեղա՞վ այսչափ ոճիր, այսչափ հարված... Դեռ անմեղ զոհերու արյունը բավական չողողեցի՞ն գահդ... դեռ այսչափ անեծք խղճիդ վրա չը ծանրացա՞ն և դեռ չը կրցա՞ր դժոխք ընել պալատդ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Եվ դու ալ չը կրցար ասոնց հանդուրժել, այնպես չէ՞:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Գուցե... Ա՛հ, ա՛լ բավական վիշտ կրեցի:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Եվ կը կարծես որ մատնությունդ կը խնամե՞ցավդ... Կը կարծեմ որ Սահակի խաչը իմ սրույս կը դիմադրե՞... Գուցե քիչ մը ետքը սոսկալի մաքառում մը պիտի սկսի մեր մեջ... Շատ սխալեցար, Հերանույշ... և այդ սխալմունքը շատ սուղի պիտի նստի քեզ:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Դեռ վրե՛ժ կը դավես, Արտաշիր, բավական չէ՞, գեղեցիկ էի, և ուրվական մ'ը ըրիր զիս, թագ մը տվիր և դիակ մ'ըրիր զիս և չես ուզեր որ հարվածիդ տակ հեծեմ... Ատելություն կը սերմանես և կըսես՝ մի՛ ատեր... Զիս չես սիրեր, կուզես որ զքեզ շատեմ... Ա՛հ, Արտաշիր, շատ անգութ ես:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ես անգութ եմ, թող ուրիշներն ալ ինծի պես անգութ ըլլան, բայց Հայաստան իմա է, ո՞վ կը համարձակի ինծի խոչընդոտ կանգնել:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Նախ քու հորդ ստվերը⁸):

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Հայրս հանգիստ է իր գերեզմանին մեջ և եթե անխոհմտությամբ դուրս նետվի, իրեն հետ ալ կը մարտնչիմ... Զեմ ուզեր, որ մեկն ամբարտակ կանգնի դիմացս, չեմ ուզեր, որ ձեռք մը զիս բռնե. եթե խավար ու մոլար է ճամբաս, է՛հ, քայլամուլարի մը համար անդունդներ կան, թող անդունդները զիս պատժեն. Արտա-

վազդ իր երիվարովը գլորեցա՞լ), ես մինակ կը գլորիմ հոն...

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Բայց Հայաստան...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Նա ինձ հետ թող չը գա:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Ուրեմն հեռացի՛ր գահեդ, թոթվե՛ վրայեդ ծիրանիդ, որ զքեզ Հայաստանի հետ կը կապե:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ա՛հ, այնչափ հիմա՞ր կը կարծես զիս... Ես չեմ ուզեր ապերախտ գտնուիլ, հայրս յուր ձեռքերը չը սառած թագ մը կարկառեց ինծի, թագ մը՝ որ ինծի միայն կը պատկաներ:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Բայց այն թագին վրա հայրենիք և իրավունք գրված էր:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Զեմ գիտեր. ես բան մը չը կարդացի հոն, մինակ տեսա որ գեղեցիկ էր և գեղեցիկները հրապուրող, և ականե ավելի ի՞նչ պետք է ունենալ ինծի համար աշխարհի վրա:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Արտաշիր, դեռ չե՞ս ամոթահարիր:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Կը տեսնեմ որ շատ նախանձոտ ես գեղեցիկներու դեմ:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Շատ... Բայց ի՞նչ կզգամ, Աստված իմ... Կարծես թե սիրտս կայրի:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (մեկուսի) Թույնը...

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Արտաշիր, ի՞նչ կըլլամ... Սիրտս կը խռտանգեն... Բայց դու ինչո՞ւ երեսդ անդին կը դարձնես... Զիս մտիկ ընել չես ուզեր... Արտաշիր...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց ի՞նչ կըլլաս, Հերանույշ, խենթեցա՞ր:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Արտաշիր, չես գիտեր ի՞նչ սոսկալի ցավ է

այո... ո՛հ, գթա՛ ինծի, ազատե՛ զիս այս ցավեն... Կա-
ղաչեմ, կը պաղատիմ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց չեմ հասկնար:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Օ՛ն, կանչե պալատականները... Օգնու-
թյո՛ւն...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Լո՛ւս...

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Արտաշիր... վրե՛ժ կառնես:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Գրեթե...

ՇԱՎԱՐՇ.— (կես մը երևալով մեկուսի) Կարծես թե օգնու-
թյան ձայն մը եկավ:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Ա՛հ, անօրեն... կը հասկնամ, քիչ մը առաջ
Շավարշին հետ օրհնած ջուր ղրկեցիր, թույն խառնե-
րիր դուն հոն:

ՇԱՎԱՐՇ.— (մեկուսի) Ի՛նչ կը լսեմ, Աստված իմ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Գե՛շ ըրի, Հերանույշ, կազատեմ զքեզ Արտա-
շիրեն, կազատեմ զքեզ այն կյանքեն, ուր միայն ատե-
լություն և վիշտ ունեցար:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Դողա՛... ուրվական մը ունիմ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց ես մեծ քար մը պիտի դնեմ գերեզմանիդ
վրա, զոր դու չը կարենաս գլորել և դուրս նետվիլ:

ՇԱՎԱՐՇ.— (մեկուսի) Ի՛նչ կանցնի, հոս, տեր Աստված:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Բայց դեռ ողջ եմ, դեռ կը շարժին շուրթերս,
անեծք մ՛ունիմ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Վայրկենե մը հետդ պիտի տանիս:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Երկինք նայե անգամ մը:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Զե՛մ դողար:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Դժոխք նայի ուրեմն:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Զե՛մ տեսներ:

ՀԵՐԱՆՈՒՅՇ.— Մեկեն պիտի դողաս և մյուսը պիտի տես...

նես. արյունս ճակատդ է, Արտաշիր, անիծյալ ես:

ՇԱՎԱՐՇ.— Ի՞նչ կը տեսնեմ... Թագուհին...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Մեռավ...

(Պալատականք կուգան)

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Պալատակա՛նք, թագուհին մեռավ, սե սենյա-
կը տարեք զինքը և քահանա մը կանչեցեք, որ աղոթե ու
հսկե իր վրա (պալատականք դիակը կառնեն և խուրի
կողմնական սրահը կը տեղափոխեն անկողնո մը վրա և
կը մեկնին): Ամեն բան լմնցավ, քիչ ատենեն արևը պի-
տի ծագե, ի՞նչ երջանիկ եղավ ինծի համար այս գիշե-
րը... Շատ քիչ անգամ զգացած էի կենացս մեջ այսպիսի
սեր. զորականին աղջիկը հորը սրովը կարծես թե սիր-
տըս խոցեց... Ո՛հ, Սմբատի ամեն մեկ քայլը սրտիս բա-
բախմանցը հետ կը տրոփեն... Վաղը պիտի գա (կը
մեկնի, տեսաբանը կը մթնեն):

Տ Ե Ս Ի Ը

ՇԱՎԱՐՇ, (հետո) ՍՈՒՐՄԱԿ

ՇԱՎԱՐՇ.— Խեղճ թագուհի... Ակամա իր սպաննիչը եղա...

Անօրեն թագավոր, գոնե ինծի ալ չը մեղքեցար... Հիմա
ի՞նչ պիտի ընեմ ես:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (ներս մտնելով) Ողջույն քեզ:

ՇԱՎԱՐՇ.— (մեկուսի) Քահանա մը. (բարձր) շուտ եկար,
տեր հայր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Պալատին առջևեն կանցնեի և զիս կանչեցին,
ո՞ր է հանգուցյալը:

ՇԱՎԱՐՇ.— Հոս է, տեր հայր (դուր կը բանա և կը ցուցնէ):

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (մեկուսի) Քաղաւսի՛ն...

ՇԱՎԱՐՇ.— Տեր հայր, գաղտնիք մը պիտի խոստովանիմ քեզի:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Խոսե:

ՇԱՎԱՐՇ.— Քիչ մը առաջ թագաւորը օրհնած ջուր թվալ ինձ թագուհւոյն տալու համար... բայց մեջը թույն կա եղեր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ուրեմն թագուհին թունաւորված է, այնպես չէ՞, բայց աղեկ գիտե՞ս, ապահո՞ւ վ ես...

ՇԱՎԱՐՇ.— Այո՛, տեր հայր... Բայց մեղքս քաղելու մի՛ մոռնար... Հավատա, որ ամենեին չը գիտեի թե օրհնած ջուրին մեջ թույն կար և քիչ մնաց ես ալ պիտի խմեի:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (մեկուսի) Այս ապուշ է... (բարձր) Այո՛, կը ներեմ... բայց ինձ պիտի հնազանդիս, ինչ որ ալ ըսեմ... պիտի լռես... Առ այս քսակը, ահա քեզի ոսկի և քաւոթի:

ՇԱՎԱՐՇ.— Որչափ բարեսիրտ ես, տեր հայր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մտիկ ըրե, այս սենյակը ցած է, այնպես չէ՞:

ՇԱՎԱՐՇ.— Այո՛... Բայց ի՞նչ պիտի ընես, տեր հայր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Լռե՛ և հնազանդե՛:

ՇԱՎԱՐՇ.— Լա՛ւ, լա՛ւ...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Գիշերվան երրորդ պահուն այս սենեկին տակը պիտի գտնվիս, ես դիակը վար կիջեցնեմ, և դու աշալուրջ պիտի հսկես անոր վրա ինչվան որ ես քովդ դառնամ... կը լսե՞ս... Եթե խոսիս կամ չը հնազանդիս, գիտցիր որ թե սոսկալի մեղքդ չեմ քաղեր և թե հաճիտենական անեծք կը թափեմ գլխուդ:

ՇԱՎԱՐՇ.— Բայց կաղաչեմ, ի՞նչ կուզեք ընել, տեր հայր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Քագուհին պիտի վերակենդանացնեմ:

ՇԱՎԱՐՇ.— Ո՛հ, օրհնյալ ըլլաս, տեր հայր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ուրեմն գիշերվան երրորդ պահուն... Ինչվան
այն ատեն խոսք մը չի պիտի ելնե բերնեդ... Միայն պատ-
վիրե, որ այս սենյակը չը մտնեն... Եթե ուրիշ խոսք
մ'ընես, մեռած ես:

ՇԱՎԱՐՇ.— Ո՛չ, ո՛չ, տեր հայր, անհոգ եղիր (մեկուսի) և
այնուհետև ի՞նչ պիտի ընես այս քահանայն արդյոք (կը
մեկնի):

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Վրեժս պիտի առնեմ (սենյակը կը մտնե.—
պատկերը կը փոխվի):

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ա

Զորականին տնակը.— Գիշեր է գրեթե.— Զեղունեն կախ-
ված կանթեղ մը կը պլպլա:

Տ Ե Ս Ի Լ Ք

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ և ՀՐԱԶՅԱ

ՀՐԱԶՅԱ.— (ներս մտնելով) Զեմ կրնար քեզնե հեռու մնալ,
Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Գիտեմ, Հրաչյա, դու շատ բարեսիրտ ես:

ՀՐԱԶՅԱ.— Բայց ինչու՞ այդպես դեղներ ես և գրեթե կը թու-
լանաս... Կերևի թե վիշտ մը ունիս, Շահանդուխտ... Խո-
սե, ի՞նչ ունիս...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ոչինչ, Հրաչյա, չը գիտե՞ս որ զքեզ ամեն
անգամ տեսնելուս կը շփոթիմ և գրեթե կուլամ:

ՀՐԱԶՅԱ.— Բայց միանգամայն անմեղ ճակատդ վարդի գույն մը կստանար, իսկ հիմա թալկահար կը տեսնեմ... Մեր սիրույն համար ըլլա, Շահանդուխտ, խոսե՛, ի՞նչ պատահեցավ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Բայց կը վախնամ որ զքեզ ալ կը տրտմեցնեմ:

ՀՐԱԶՅԱ.— Եվ միթե աշխարհի վրա տրտմութիւն և ուրախութիւն երկուքիս ալ բաժին չե՞ն. մեկտեղ մեռնիլ ուզողը պետք է որ մեկտեղ տրտմի... Խոսե և ազատե զիս անհուն ու դառն կասկածներե, Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հրաշյա, երեկ իրիկուն քու մեկնելեդ ետքը...

ՀՐԱԶՅԱ.— Ե՛տքը:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հայրս բանտ տարին:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ո՛վ երկինք, բայց ինչո՞ւ... Պատճա՞ռ...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Չեմ գիտեր... Ո՛հ, ո՛րչափ տրտմեցա երեկ գիշեր առանձին հոս... Հովերու մռնչունեն ուրիշ բան չէի լսեր... ոչ քու և ոչ հորս ձայնը:

ՀՐԱԶՅԱ.— Բայց միթե հանցանք մը գործա՞ծ էր հայրդ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Չեմ կարծեր, հայրս անմեղ էր:

ՀՐԱԶՅԱ.— Անմեղ էր և բանտ՝ դրին... Շահանդուխտ, դուն հանդարտ եղիր, հայրդ պիտի ազատի:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Եվ ո՞վ պիտի ազատե զինքը՝ խեղճ և անոք գորական մը:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ես:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Դո՞ւն, Հրաշյա, ա՛հ, իզուր զիս խաբել կը ճգնիս:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ես զքեզ խաբե՛մ... Եվ միթե չե՞ս վստահիր իմ վրաս:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Այո, դու քաջ ես, Հրաչյա, բայց մեծ մեկը
չես... Մի՛ ձեռնարկեր զուր տեղը, կը վռնտեն:

ՀՐԱԶՅԱ.— Կը սխալիս, Շահանդուխտ, չեն կրնար զիս վռն-
տել:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Բայց չլլա որ հայրս ազատեմ ըսելով...

ՀՐԱԶՅԱ.— Ապահով եղիր, զքեզ անոք և անօգնական թողելով
չեմ ուզեր մեռնիլ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Սակայն ի՞նչպես պիտի կրնաս ազատել զին-
քը:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ես գիտեմ... Դու հորդ համար աղոթես:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Բայց դու ալ բան մը չե՞ս գուշակեր այս
դեպքին:

ՀՐԱԶՅԱ.— Հորմեդ ամեն բան կիմանանք... Մնաս բարյավ,
սիրելիս:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Կերթա՞ս, Հրաչյա...

ՀՐԱԶՅԱ.— Դու ապահով և հանգիստ եղիր... Քիչ մը ետքը
ամեն բան տեղը կուգա:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Բայց կաղաչեմ, շուտ դարձիր:

ՀՐԱԶՅԱ.— Կայծակեն շուտ (կը մեկնի):

Տ Ե Ս Ի Լ Ժ

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ (մինակ)

Հայրս պիտի ազատե... Բայց ի՞նչպես... Ո՛հ, չլլա
թե իրեն ալ վտանգ մը պատահի (դեպի խօրը երթալով)
Հրաչյա՛, Հրաչյա՛... Գացեր է... Ես դարձյալ մինակ պի-
տի մնամ... Բայց եթե նա ալ չը դառնա, ա՛հ, ի՞նչ պիտի
ընեմ ես հոս առանձին, ո՞վ պիտի լուր տա ինձ անոնց

վրայոք... Ո՛վ երկինք, ինչո՞ւ կը տապալես անմեղ տնակ մը. ի՞նչ ըրի ես, ի՞նչ ըրավ հայրս... ինչո՞ւ կը պատուհասես զմեզ... Մայր իմ, մայր իմ, եկու գոնե քու գրկացդ մեջ ապաստանիմ. եթե ուրյական ես, ո՛հ, կը դողամ, կը սոսկամ... Բայց ինչո՞ւ կը հուսահատիմ ես, մինչդեռ երկինքն Աստված մը կա, կրնա՞ անտարբեր ըլլալ անմեղին արցունքին... Աստված իմ, ներե ինծի, եթե քու գթությունդ և զորությունդ վայրկյան մը չը մտաբերեցի... Ո՛վ երկնից իմ սիրուն հայրիկ, գթա մեզի, գթա սլեորի մը և երկու մանուկներու... Ե՛րբ պիտի ղրկես գթությանդ հրեշտակը...

Տ Ե Ս Ի Ց Ի Ա

ՆՈՒՅՆ և ՍՄՐԱՏ

ՍՄՐԱՏ.— (ներս մտնելով) Բաբել զորականին տնակն ա՛յս է,

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Բայց ի՞նչ պիտի ընես... Ո՛վ կը ղրկե քեզ:

ՍՄՐԱՏ.— Դու իրեն աղջիկն ես:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Այո՛... Ի՞նչ պիտի ըսես:

ՍՄՐԱՏ.— Մտիկ ըրե, հայրդ բանտեն փախավ և իմ տունս ապաստանեցավ, պետք է որ երթանք, հայրդ և դու գուցե հիմա ճամբա պիտի ելնեք դեպի Պարսկաստան:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Բայց ինքը մինա՞կ է... Արդյոք երիտասարդ մը չկա՞ հետը...

ՍՄՐԱՏ.— Երիտասարդ մ՛ալ կա:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ո՛հ, օրհնյալ ըլլաս, ո՛վ երկինք, այս բարի

մարդն է եղեր քու գթությանդ հրեշտակը... Բայց ինչո՞ւ
ինքը չեկավ քու տեղդ:

ՍՄԲԱՏ.— Ես չը թողուցի՝ վախնալով ուր կը մատնվինք...
Բայց երթանք... վայրկյան մը հապաղումը գուցե կը
մատնե զմեզ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒՆՏ.— Երթանք... Վարձքդ երկնքեն պիտի ընդու-
նիս, բարի մարդ. մնաս բարով, իմ սիրելի անմեղ տնա-
կըս:

ՍՄԲԱՏ.— (մեկուսի) Հրեշտակ մը, որ դժոխք կը տանի (կը
մեկնի, վառագույրը կիջնե):

<(ՎԵՐՋ Բ ԱՐԱՐՎԱՍԻՆ)>

ԱՐԱՐՎԱԾ Գ

Քաղաքներին պալատը.—Գիշեր—Բ արարվածին տեսաբանը

Տեսիլ Ա

ՍՄՐԱՏ և ՇԱՎԱՐՇ

ՍՄՐԱՏ.— Քաղաքին ի՞նչ հղավ, Շավարշ... Դո՞ւն ալ բան մը չը տեսա՞ր:

ՇԱՎԱՐՇ.— Ինձի մի հարցնե՛ր, տեր իմ, ոչ բան մը տեսա և ոչ բան մը գիտեմ:

ՍՄՐԱՏ.— Տեր Աստված... Բայց քահանայն կեղծ ու ծպտյալ մեկն հղած չըլլա՞:

ՇԱՎԱՐՇ.— Ո՛չ տեր իմ... Շատ բարեպաշտ կերեք:

ՍՄՐԱՏ.— Ըսել է թե տեսար զինքը:

ՇԱՎԱՐՇ.— (տատամսելով) Ո՛չ, ո՛չ... այն պալատեն ներս մտած ատենը տեսա:

ՍՄՐԱՏ.— Ե՛տքը:

ՇԱՎԱՐՇ.— Ետքը... ետքեն պատահածին բոլորովին անտեղյակ եմ:

ՍՄՐԱՏ.— Բայց ի՞նչպիսի մարդ էր քահանայն:

ՇԱՎԱՐՇ.— Աստուծո մարդը, երկայն մորուք, խոժոռ դեմք,

ստվար ձայն և քահանայական զգեստներ ունեւր, վերջապես ճիշտ քահանա մ'էր:

ՍՄԲԱՏ.— Ուրիշ անգամ տեսա՞ծ էիր զինքը:

ՇԱՎԱՐՇ.— Զեմ հիշեւր, տեւր իմ, երազիս մեջ անգամ չէի տեսած:

ՍՄԲԱՏ.— Ես ալ անխոհեմությամբ եկեւր ապուշ մը հարցափորձ կընեմ, որ հայելին նայած ատենը ինքզինքը կը մոռնա:

ՇԱՎԱՐՇ.— Իրավունք ունիս, տեւր իմ... Անցյալ օր ավագանին քով շրջագայելու ատենս ինքզինքս անոր մեջ տեսա և որչափ ձայն ունեի կը պոռայի. «Ընկերնե՛ր, հասեք ավագանը ընկեւր եմ». անոնք ալ եկան զիս ավագանին եզրեն ասդին առին և ազատեցաւ. հիմա ծերությունը զիս շատ ձգեց... Երբ երիտասարդ էի, որսի ելած ատենս եղնիկները ետեւս և ես առջևնեն կը փախչեի. այն ատեն ո՛րչափ աշխույժ և առույգ էի:

ՍՄԲԱՏ.— Լո՛ւե՛, շաղակրատ, ես քեզի երեկվան անցքը կը հարցնեմ և դու երիտասարդությանդ հրաշքները կը պատմես ինձ:

ՇԱՎԱՐՇ.— Ըսել կուզեմ, թե այն ատեն շատ աշխույժ էի:

ՍՄԲԱՏ.— Ինձ կը բավեւր, եթե օր մը միայն ապուշ չըլլայիր:

ՇԱՎԱՐՇ.— Բայց տեւր իմ, դուն ի՞նչ կը հարցնեիր հիմա ինձի:

ՍՄԲԱՏ.— Թշվառական, ուրեմն երբ ես քեզի բան մը հարցնեմ, դուն աչքդ բաց կը քնանաս, այնպես չէ՞:

ՇԱՎԱՐՇ.— Բայց ի՞նչ կըսեիր որ...

ՍՄԲԱՏ.— Քեզի կը հարցնեի, թե թագուհին մեռնելեն ետքն
ի՞նչ եղավ:

ՇԱՎԱՐՇ.— Հա, ես հասկեցա, տեր իմ:

ՍՄԲԱՏ.— (հետաքրքրությամբ) Խոսե՛ք...

ՇԱՎԱՐՇ.— Բայց մեկը չիմանա... Աղեկ գյուտ մը մտա-
բերեցի. թագուհին ուրվական եղած ու փախած է դա-
գաղեն:

ՍՄԲԱՏ.— Քու խելքդ փախած է գլխեդ, թշվառական, ես
բան կը հարցնեմ, դուն կատակ կընես ինծի հետ:

ՇԱՎԱՐՇ.— Ո՛չ, տեր իմ, ես մտածածս կըսեմ այս մասին:

ՍՄԲԱՏ.— Քու մտածածդ ինծի պետք չէ, տեսածդ ու լսա-
ծրդ:

ՇԱՎԱՐՇ.— Եթե նույնպես է՝ ոչ բան մը տեսա և ոչ ալ լսե-
ցի:

ՍՄԲԱՏ.— Բայց եթե գիտես ու կը պահես:

ՇԱՎԱՐՇ.— Բնավ, տեր իմ, (մեկուսի) հարցափորձը երկա-
րացուց, հիմա հոտը պիտի ելնե:

ՍՄԲԱՏ.— Եթե կը խաբես, գիտցիր որ ձեռքես ազատելիք
չունիս:

ՇԱՎԱՐՇ.— Բայց հավատա որ անկեղծ եմ, տեր իմ (մեկու-
սի) այն քահանայն ալ ուսկից էր եկավ:

ՍՄԲԱՏ.— Շավարշ, ուրեմն բան մը չե՞ս գիտեր:

ՇԱՎԱՐՇ.— Նախ և առաջ անկեղծորեն խոստովանեցա ես
այդ, տեր իմ, (մեկուսի) ազատեցա կարծեմ:

ՍՄԲԱՏ.— Ուրեմն գնա, ես քեզ չը հարցաքննեցի... Կիմա-
նա՞ս:

ՇԱՎԱՐՇ.— Շատ աղեկ, տեր իմ... (Երթալով մեկուսի) Սա-
տանայն լկա, որ դեռ բան մը չը հասկեցա:

ՍՄՐԱՏ (առանձին)

Ի՞նչ եղած է արդյոք... Չեմ հասկնար... Թագուհւոյն դիակը աներևութացեր է պալատեն... Այս գաղտնիքը դավ մ'ըլլալու է թագավորին դեմ... Ուրեմն վայրկյան մը առաջ պետք է որ ես կորզեմ թագը. դյուրին է Արտաշիրը գահէն թաւալել... Աղմուկին մեջ դյուրին է դավադրել... Փայլ մը, հրաշք մը ամեն բան կը տապալել... Ժողովուրդը կատե թագավորը... Պետք է զարնել բազեն՝ աղաւնիներու սիրտն ու սերը որսալու համար. ժողովուրդն աղաւնիի երամ մ'է... Ամեն բան աչքիս թադ կերևի, ամեն բան ինձ թագ կը կարկառե. թագուհին մեռավ և իմ թագավորութիւնս ազատ պիտի սկսի: Արտաշիր աղջկան մը թներուն մեջ շուտ կանշնչանա... Երկու դիակ պետք է ինծի՝ թագավորը և թագաժառանգը... Խեղճ Արտաշիր, խոնարհեցա առաջին փոս փորելու համար, կույս մը տվի իրեն՝ թագը մոռցնելու համար... Դեռ կը խոնարհեցնեմ զինքը գահավիժելու համար... Հիմա ինքը սիրո բազկաց մեջ գուցե չերևակայեր թագը... (Արտաշիր Սպանդարատի հետ խորը կերևի, կանգ կառնե և մտիկ կընե) Արտաշի՛ր, դու ալ ինծի խոնարհե թագդ գլուխս դնելու համար...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (մեկուսի) Ա՛հ... կը դավե... թշվառականը:

ՍՄՐԱՏ.— Ա՛հ, մեկ մը թագավոր ըլլայի... Արտաշի՛ր, երջանիկ ես, որ չի պիտի կրնաս թագդ Սմբատի գլուխը տեսնել... Դու սիրե միշտ... Թագիդ մեջ օձ մը գալարած պահվըտած է, գուցե քիչ մը ետքը վիզդ պիտի պլլվի և

Թագավորական արյունդ պիտի ծծե... Թող անմեղ զոհերուդ շոր ոսկրները միայն պճնեն դամբանդ, փոխանակ դափնյաց և ջահերու... Քիչ մը ետքը Արտաշիր ուրվական մ'է, իսկ ես Թագավոր:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (ցած, առ Սպանդարտ՝ Սմբատը ցուցնելով)
Պետք է որ մեռնի, դեռ պալատեն դուրս չելած... Կիմանա՞ս:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— (նույնպէս) Հարված մը ըսել կուզես, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (նույնպէս) Բավական է որ շուտ մեռնի:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— (նույնպէս) Կը հնազանդիմ, տեր արքա (կը մեկնի):

ՍՄԲԱՏ.— Գուցե վաղն արեւը թագիս վրա պիտի ծագե:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (մեկուսի) Գուցե գերեզմանիդ վրա, թշվառական:

Տ Ե Ս Ի Լ Գ

ՍՄԲԱՏ և ԱՐՏԱՇԻՐ

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (հառաջանալով) Ի՞նչ կը մտածես, Սմբատ:

ՍՄԲԱՏ.— Կը մտածեմ, տեր արքա, թե ի՞նչ կը նշանակե այս դեպքը:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Անհոգ եղիր, Սմբատ, կը վախնաս որ թագս կամ կյանքս կը կորսնցնե՞մ, է՛հ, դուրիին բան չէ կարծեմ կորսնցնելն ու ստանալը:

ՍՄԲԱՏ.— Եվ Սմբատ ալ իր թագավորը պաշտպանելու մասին բավական հաջողակ է կարծեմ, տեր արքա... Ես շատ ապահով եմ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Գիտեմ, Սմբատ, դու այնպես աշալուրջ կը հըսկես իմ թագիս վրա, որ կարծես թե քուկդ է... և գրեթե քուկդ:

ՍՄԲԱՏ.— Տեր արքա, երջանիկն ի՞նչ աչքով կը նայի այն աստեղազարդ երկնքին, որուն շուքին տակ ինքը կապրի:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց գոնե վայրկյան մ'ալ երկինք թռչել չերեվակայեցի՞ր միթե:

ՍՄԲԱՏ.— Զիս կը ծաղրե՞ս, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Խեղճ Սմբատ, քու անկեղծ սիրտդ կը վիրավորեմ... Եթե լեզուս կը սխալի, սիրտս կը ճանչեմ զքեզ... Գիտեմ, արևուն ճառագայթն ալ թեպետ մաքուր է, բայց գեղեցիկ ու անբիծ ճակատ մը կրնա այրել ու սևցնել... Սակայն դու անհոգ եղիր, Սմբատ, սիրո մը դառնություններն է որ քու վրադ կը թափեմ այս գիշեր:

ՍՄԲԱՏ.— Ի՞նչպես, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Զորականին աղջկան վրա չը կրցա իշխել:

ՍՄԲԱՏ.— Եվ դեռ...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Դեռ նոր կը տեսնեմ թագն ատող մեկը, Սըմբատ, մինչդեռ շատերը մահվան դրանցը մեջ թագը մի անգամ գրկել կերևակայեն, այս աղջիկը թե թագը և թե զիս կատե...

ՍՄԲԱՏ.— Բայց միթե թագավորի մը նայվածքը սրո հարվածե մ'ավելի ազդու չէ՞, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց ինքը գրեթե կը մեռնի, զիս չը սիրելու համար. ամեն անգամուն արցունքներով կը շողոքորթե զիս և պայմանաժամը կը հապաղե. կամոթահարիմ ըսելու, թե այս աղջիկը սիրտս իր վրա կը շարժե:

ՍՄԲԱՏ.— Տեր արքա, կը տեսնեմ, որ իր արցունքները սի-

րույդ կայծր մարելու շափ զորավոր են... Այս բանը զիս
կը զարմացնե. գո՛ւթ... Ի՞նչ ըսել կուզեն մարդիկ գու՛թ
ըսելով... Թագավոր ըլլալ և աղջիկե մը հաղթվիլ, որ ոչ
սուր ունի և ոչ հուր, այլ քանի մը աղի կաթիլ... կը վախ-
նա՜ս արցունքը կոխկոտելու, տեր իմ, կտեսնեմ որ հե-
ռուն կը սիրես միայն:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Սմբատ, այնպիսի սրտառուշ ձայնով խոսք
մ'արտասանեց, որ զիս սարսափեցուց ու սառեցուց:

ՍՄԲԱՍ.— Ի՞նչպես, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Անգու՛թ սիրտն ալ երբեմն փոքր բանն մը կը հո,
զի... Վերջապես խոստացավ երեք օրեն սիրել զիս, խե՛ղճ
աղջիկ, գուցե կը հուսա, որ երեք օրեն ձեռքես կազատի...
Բայց գուցե զինքն արձակե՛մ, Սմբատ:

ՍՄԲԱՍ.— Ի՞նչ կըսես, տեր արքա... Մեկ մ'ալ չես կրնար
գտնել այնպիսի գեղեցիկ... կը տեսնեմ որ ջուրին մեջ
ինկած անգին գոհար մը չես ուզեր առնել, վախնալով
որ ձեռքդ կը թրջի:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (մեկուսի) Նենգավոր, կուզե սիրո բազուկներով
կաշկանդել զիս... (բարձր) Սմբատ, ի՞նչ ընեմ ես այն
գոհարը, մինչդեռ թագիս և կյանքիս կը դավադրեն...
Թագուհվուն դիտկը կանհետանա պալատեն... մեկը չը
տեսներ:

ՍՄԲԱՍ.— Բայց դու քիչ մը առաջ քաջասիրտ էիր, տեր ար-
քա, է՛հ, ո՞վ պիտի արձանանա դեմդ. ժողովո՞ւրդը.
ասոր ձայնը շուտ կը խեղդվի արյան մեջ... Դյուրի՞ն է
միթե գահ մը տապալել, որո կը հսկեն բանտ, աքսոր և
սուր... Անհոգ եղիր, տեր արքա, գահդ Հայեն գորավոր
է. ժողովուրդին բանտ, կղերներուն աքսոր և նախարա-

րաց սուր... Դարձյալ Արտաշիր թագավոր է և գուցե առաջինն ավելի զորավոր... Թշնամին ջախջախելու համար հարված և հանճար պետք է. հարվածը դու եղիր, հանճարը ես կրլլամ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Հիրավի, Սմբատ, կը տեսնեմ որ թագավոր մը ըլլալու չափ հանճար ունիս, պետք է որ թագավոր մ'ըլլայիր:

ՍՄԲԱՏ.— Զիս շատ կը ծաղրես այսօր, տեր արքա... Բայց նաև վստահ եմ, որ գոնե թագավորի մը կատարելապես ծառայելու չափ խելք ունիմ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Սակայն կը խրատեմ նաև քեզ, որ խելքիդ վըստահելով թագ մը կորզելու փորձ չը փորձես երբեք, Սմբատ:

ՍՄԲԱՏ.— Տեր արքա, կը տեսնեմ որ այսօր անսովոր կատակներ կը զլորես (մեկուսի). ի՞նչ եղած է արդյոք, բայց ես դեռ մութին մեջ եմ...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Է՛հ, Սմբատ, կայծակը հարվածեն առաջ փայլակ մ'ունի... Սև ամպը կը մոտենա, բայց դարձյալ արևը ծիծաղկոտ է... Գուցե փոթորիկ մը պիտի անցնի ճակտես. ի՞նչ ընեմ, պետք է որ խնդամ՝ շատ չը վախնալու համար:

ՍՄԲԱՏ.— Մի՛ հուսահատիր, տեր արքա... Փոթորիկը կանցնի և անուշաբույր անդորրություն մը կը սփռե իր ետեւին:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Երբեմն ալ փլատակ... Շանթը բարձր կը գոռա ու կը զարնե, այնպես չէ՞, Սմբատ:

ՍՄԲԱՏ.— Ուրեմն պետք է խոնարհիլ երբեմն, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Երբե՛ք:

ՍՄԲԱՏ.— Գոնե սառնապատ սար մը ըլլալ, ուր շանթը կը
խրի ու կը մարի... ուր ցասկոտ քայլերը կը սահին:
ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ճիշտ այդպես:
ՍՄԲԱՏ.— Լավ ուրեմն... կը սիրեմ անգութը, տեր արքա:
ԱՐՏԱՇԻՐ.— Աղեկ կընես:
ՍՄԲԱՏ.— Ուրեմն դեռ չը խորհինք, տեր արքա... Ձայնի մը
հարված հասցնելու է և նշանի մը՝ հանճար:
ԱՐՏԱՇԻՐ.— Անհոգ եղիր, Սմբատ, շատ կը սխալի այն, որ
դեմս ելնես:
ՍՄԲԱՏ.— Հիմար մ'ըլլալու է այն, տեր արքա:
ԱՐՏԱՇԻՐ.— Եվ պիտի մեռնի:
ՍՄԲԱՏ.— Շանթի մը հարվածով:
ԱՐՏԱՇԻՐ.— Գրեթե:
ՍՄԲԱՏ.— Դեռ կը խորհինք, տեր արքա:
ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց ասկե առաջ դու կը զարնէիր, Սմբատ,
այս անգամ ես պիտի զարնեմ:
ՍՄԲԱՏ.— Դու գիտես, տեր արքա, (մեկուսի) ո՛չ, շատ կը
սխալիս, չը պիտի թողում որ խորհիս կյանքդ կամ թագդ
ընտրելու, երկուքն ալ իմս են:

Տ Ե Ս Ի Լ Դ

ԱՐՏԱՇԻՐ (առանձին)

Թշվառակա՛ն... Թակարդն ինկար... ի՛նչ ըրիր թա-
գուհվոյն դիակը... Ուրեմն դու ալ դիակ մը եղիր... Դեռ
ինծի դավելու կերթաս... Բայց զգուշացիր, թագի տեղ
սուր մը գլխուդ վրա կը շողա... Մութին մեջ գոնե ես
պիտի թաւալեի, բայց բախտին ջահը ինծի կօզնե...

Հանդարտե՛, սիրտ իմ, դեռ Հայաստան իմս է... Դիակներով լեցուցի այն փոսը, զոր ինձի համար կը պատրաստեին սև ձեռքեր... Սմբատ պալատեն դուրս չի պիտի ելնե... Հոն է Սպանդարատ, Սմբատի ճամբուն վրա, սուրը կը փայլատակե... Զա՛րկ, զա՛րկ... Քող թավալի իր սև գանգը փառահեղ երազներու մեջ... Կարմիր կոհակ մը զայն գերեզման գլորե և իր հետին հառաչը ճակտիս սև ամպը ցրվե:

ՍՄԲԱՏ.— (դրսեն օրհասականի ձայնով) Տե՛ր արքա, տե՛ր արքա...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ա՛հ... Անոր ձայնն է... Կը մարի... Սպանդարատ զարկավ:

Տ Ե Ա Ի Ե

ՆՈՒՅՆ և ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ի՛նչ ըրիր, Սպանդարատ:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Ինչ որ հրամայեցիր, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Զարկի՞ր:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Մեռավ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Առ այս քսակը:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Շնորհակալ եմ, տեր արքա (կառնե):

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Աներևույթ ըրե իր դիակը:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Կը հնազանդիմ, տեր արքա (երթալու կրկնալ):

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Կեցի՛ր... Այսուհետև իմ զինակիրս ես... Զգուշացիր, օր մ՛ալ քու գլուխդ ուրիշի մը ձգել կուտամ:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Վստահե սրտիս և սրույս վրա, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Զքեզ ալ կը ճանչեմ:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Ուրիշ հրաման մը, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Հսկե՛ թագավորիդ...

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Գլուխս քուկդ է, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Գնա՛, (Սպանդարատ կը խոնարհի և կը մեկնի) հաղթեցի... Շահանդուխտ, քու մեկ համբույրդ բավական է ճակատս վեհաշուք պսակելու... Դափնին աշխարհակալին, ես վարդը կը սիրեմ. արևը թշվառին, ես քու ժպիտը կը խնդրեմ. քնարը փառասերին, ես քու սիրտդ կուզեմ. երկինք հիմարին, ես զքեզ կը պաշտեմ (պատկերը կը փոխվի):

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Բ

Գիշեր է.— Փառներսեհի ապարանը.— Մեծ և փառավոր սրահ մը.— Տեսարանը բացված ատեն բոլոր նախարարները շֆեղ սեղանի մը բոլորտիֆ շրջապատած են և գինիի գավաթներ առած ձեռքերնին հետևյալը կերգեն:

Տ Ե Ս Ի Լ Զ

ՓԱՌՆԵՐՍԵՀ, ՎԱԶԵ, ՀՄԱՅԱԿ, ՆԱԽԱՐԱՐՔ և ԶՈՐԱՊԵՏՔ

Ակոռիի փաղը է գինին¹⁰⁾,
Որով հրեզի պագանին,
Խմեն ապրին Հայն, Հայաստան,
Մարտի օրեր տեղի բող տան:

Կեցցեն հավերժ իշխան Հայոց,
Վառին փառսոց ճանանչ ու բաց.

Եվ Հայաստան մեա անսասան,
Յիշխանության Արշակունյան:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Հայաստանի կենացը:

ԱՄԵՆՔԸ.— Հայաստանի կենացը:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Թագավորին բարուց ուղղությանը:

ԱՄԵՆՔԸ.— Թագավորին բարուց ուղղությանը:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Աղջկանս կենացը:

ԱՄԵՆՔԸ.— Թագուհույն կենացը:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Ամենուս ալ կենացը:

ԱՄԵՆՔԸ.— Այո՛, ամենուս ալ կենացը (կը խմեն):

ՎԱԶԵ.— Իշխանդ Սյունյաց, ես ալ առանձին գավաթով մը
ծննդյանդ տարեդարձը և երկար կյանք կը բարեմաղթեմ
(կը խմեն):

ՀՄԱՅԱԿ.— Ես ալ Արծրունյաց իշխանին համամիտ և հա-
մախոս եմ (կը խմեն):

ԱՄԵՆՔԸ.— Մենք ալ նույնպես (կը խմեն):

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Ես ալ իմ հանդեսս պատվող հանդիսակա-
նաց շնորհակալության և երկար կենաց գավաթ մը ահա
կը քամեմ:

ԱՄԵՆՔԸ.— Կեցցե՛ իշխանն Սյունյաց:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Կեցցի՛ք և դուք, իշխանք և զորապետք...
Այս հանդեսը թող մեր մեջ անմոռաց մնա, այս սեղանը
որ խաղաղության և սիրո բազին մը կը ներկայացնե...
Մանավանդ զձեզ հոս հրավիրելուս պատճառն ուրիշ բան
չէր, այլ գրեթե ազգին վիճակին վրա խոսելու և խորհե-
լու, կը տեսնեք որ Արշակունի հարստությունը կը տա-
տանի:

ՎԱԶԵ.— Իշխանդ Սյունյաց, ավելի աղեկ է որ ամեն իշխան

իր տերությանը վրա խորհի, բոլոր ազգին համար խորհիլ թագավորին կը պատկանի. մենք մեր վիճակը բարվոքել և փառավորել ջանանք... Ի՞նչ կըսեք:

ՀՄԱՅԱԿ.— Ամեն բանի մեջ միշտ համակարծիք գտնված ենք, իշխանդ Արծրունյաց... կը գովեմ քու գաղափարներդ, որոնք իրավացի են... Մեզի ի՞նչ հոգ... Ապագայն թագավորը պիտի դատապարտե, որ Հայուն թագը գրեթե կանանց ոտնակոխ ընել կուտայ:

ՓԱՌՆԵՐՍԵՀ.— Ծշմարիտ է... Բայց իբրև Հայ պե՞տք է որ թագավորին դեմ ձայն և ազգին դեմ ջանք չը զլանանք. եթե թագավորությունը տապալի և թշնամիները Հայաստանը հաղթական քայլերով չափեն... Ի՞նչ պիտի ընենք մենք. թակարդն ինկած առյուծներու պես բերդերու մեջ ապաստանած պիտի մոնչենք... Վերջապես մեր բաժինը պիտի ըլլա՝ կամ շղթա և կամ մահ... Իսկ արծիվն ազատ պիտի սավառնի կարմիր դաշտերու, ավերակներու և դիակներու վրա:

ՎԱԶԵ.— Իշխանդ Սյունյաց, կը տեսնեմ որ գինիին մեջ Հայաստանի արյունոտ անկումը կերևակայես... Է՛հ, ուրեմըն, կեցցե՛ գինին, որ արյուն կը ներշնչե, շատ կը սիրեմ ես զայն, վասնզի ցամքած երակներու մեջ արյուն կը տեղափոխի:

ՓԱՌՆԵՐՍԵՀ.— Իշխա՛ն, կը տեսնեմ, որ դու ալ գավաթ մը գինիի համար կաթիլ մը արյուն կուտաս և Հայության թագին համար քրտինք մը գրեթե կը զլանաս:

ՀՄԱՅԱԿ.— Բայց ներե, իշխանդ Սյունյաց, կարծեմ մենք հանդեսի և տոնախմբության համար հոս եկանք և ըչ թի գինին արյան հետ խառնելու, սեղանը գահին հետ կցե-

լու և ապագայի մը ուրվականովը մեր հանդեսը զարհուրելու համար... Եթե ժամանակը զա, փոթորկին փայլականերուն հետ կը միավորենք մեր սուրերուն փայլը:

ՎԱԶԵ.— Շատ լավ խոսեցար, իշխան:

ՀՄԱՅԱԿ.— Եվ կարծեմ իրավացի:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Այնպես է... Ուրեմն դեռ խմենք, տյարք:

ՎԱԶԵ.— Այո՛, խմենք... Կեցցե՛ նոյ նահապետ, որ գինին հնարեց¹¹):

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Բայց դեռ որո՞ւ կենացը պիտի խմենք:

ՀՄԱՅԱԿ.— Ամենքնիս ալ փոփոխակի իրարու կենացը համար:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Ուրեմն ամենուդ կենացը (կը խմե):

ԱՄԵՆՔԸ.— Սյունյաց իշխանին կենացը (կը խմեն):

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Հիրավի եթե Սահակ կաթուղիկոս իմանա, որ մենք հոս գինիի և զվարճության մեջ կը լողանք, մինչդեռ ինքը գիշերվան աստղերուն հետ Հայության արցունքները կը համրե, գլուխն ու թևերը բացած մեզ համար պիտի աղոթե:

ՎԱԶԵ.— Զգե՛ սա հայրենամոլ կրոնավորը, որ փայտե խաչով մը Հայաստանը փառավորել ու վերականգնել կերազե և ահեղ սուրբ մը գերազոր հաստատել կուզե խաչ մը, որ շնչին հարվածե մը կը խորտակի և Պարսկական հուր մը զայն շուտով կրնա լափել:

ՀՄԱՅԱԿ.— Ըճմարիտ է... Իբրև հաղթության դրոշակ մը ըմբռնած է զայն:

ՎԱԶԵ.— Եվ ինքզինքն անզարդ թագավոր մը... Աստվածունի թագավոր:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Հիրավի նա գրեթե անարգ ժողովուրդը մեզ-

նե ավելի կը հարգե, մենք որ Հայաստանի փառաց և հաղթութեան դրոշակիրներն ենք, նա ավելի կը սիրե ցնցոտիի տակ գտնվող հոգի մը՝ քան թե ծիրանիի տակ ծածկվող սիրտ մը... Արդեն սգազգեստ, կարծես թե Հայաստանի վրա հեծող տիուր նոճի մ'է, որ կը շարժի ու կը մռնչե միայն:

ՎԱԶԵ.— Սխալ... Հայաստանի հայրենանվեր հոտապետն է նա:

ՀՄԱՅԱԿ.— Եթե սև վարդ եղած ըլլար, վարդապետ պիտի գոչեի զինքը... Իրավունք չունի՞մ, իշխան:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Կեցցե՛ս, խիստ սքանչելի գյուտ մ'ըրիր:

ՎԱԶԵ.— Հիրավի... Տյարք, մոռցանք մեկուն կենացը խմելու:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Եվ ո՞վ է այդ:

ՎԱԶԵ.— Նույն իսկ գինին:

ՀՄԱՅԱԿ.— Ուրեմն խմենք (գավաթները լեցնելու կրկան. դուրսեն հետևյալ երգը կը լսվի):

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Բայց ի՞նչ ձայն է այս... Մտիկ ըրեք...

Հայոց աշխարհ, քաջաց օրում,
Ինչո՞ւ այդպես սուգ ես առեր.
Ո՞ւր քու նախնի փառաց արև,
Պայծառ կամարդ սուգ է պատեր:

Ձիւ սպայիցդ գունդ սրարշավ,
Եվ ոչ կամար հաղթանակացդ.
Փոխան նոցա գերեզմանք սյավ,
Յրված ի սփյուռ յերեսս դաշտացդ:

ՀՄԱՅԱԿ.— Գեղեցիկ ձայն...

ՎԱԶԵ.— Խենթ կին մ'ըլլալու է... Գիշեր ատեն մինչդեռ ամեն

մարդ և բնությունն իսկ կլոնե... Բարձրաձայն լալը խենթի
գործ է:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Կամ գուցե մուրացկան մ'ըլլալու է:

ՎԱԶԵ.— Բայց դարձյալ անխելք:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Այնպես չէ, իշխան, գիշերվան լռության մեջ
կը գոչե, որպեսզի երկինք իր ձայնը լսե:

ՀՄԱՅԱԿ.— Իրավունք ունի, իշխանը:

ՎԱԶԵ.— Խեղճը չը գիտե, որ երկինքը վառ, բայց անտարբեր
աչեր ունի միայն... Մենք ալ՝ անտարբեր ականջ:

Տ Ե Ս Ի Է

ՆՈՒՅՆՔ և ԶԱՐՄՈՒՀԻ

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Օրհասական Հայաստանն է ձայնողը, Հայոց իշ-
խաններ:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Ո՞վ է այս կինը:

ՎԱԶԵ.— Սա մուրացկանն է անշուշտ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Որ հայրենասիրություն կը մուրա:

ՎԱԶԵ.— Գավաթ մը գինի կա, գոհ կըլլա՞ս... եթե ոչ՝ գնա՛:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Կը վախճաս արյուն տալու Հայաստանի երա-
կացը:

ՎԱԶԵ.— Ձեզի չըսի՞ արդեն, որ այս կինը խենթ ըլլալու է:

ՀՄԱՅԱԿ.— Աղեկ գուշակեր ես, իշխան:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Ձեմ հասկնար, կին դու, ի՞նչ ըսել կուզես:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Արշակունյաց դագաղին համա՞ր կը վառեք այս
ջահերը, Հայաստանի մահվա՞նը կը խմեք այս գինինե-
րը... Խենթ եմ ես, խենթ կոչելով կուզեք ճշմարտության

ձայնն անարգել ու խեղդել. Հայոց իշխաններ, ամենքնիդ մեկ մեկ ազգ եղած՝ Հայ ազգը վերջապես պիտի տապալեք և ձեր շիրիմներուն վրա լքյալ ապագայն կապարյա մատներով անեծք պիտի դրոշմեք և իր նայվածքին առջև ձեր մաշած ոսկրները պիտի դողդողան... կը խնդաք... բայց ամպերը կը դիզվին, քիչ ատենեն կայծակը պիտի որոտա:

ՎԱԶԵ.— Կը զարմանամ, որ խենթի մը պատգամներուն ունկընդիր ըլլալով կը մոռնանք գինին ու խնդումը, իշխանդ Սյունյաց, օ՛ն, գինին մեզի կը խոթողի և իր կրակոտ նայվածքը կը հանդիմանե զմեզ:

ՀՄԱՅԱԿ.— Իշխանն իրավունք ունի. արդեն գիշերը կը տարածամի և ապարանին ջահերը քիչ ատենեն կը մարին, մեզի համար շատ սուղ է այս փառավոր գիշերը... իշխան:

ՓԱՌՆԵՐՍԵՀ.— Ուրեմն թողեք որ երթա:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ո՛ւր... Այն փլատակներո՞ւն մեջ, ուր շատ հեծեցի, այն նախնի դուցազանց շիրիմներո՞ւն քով, որոնք շատ թրջեցի... Հայոց իշխաններ, Հայաստանն է որ անդիքներու մեջեն կը հեծե... Շատ կը սխալիք. այն՝ զոր մուրացկան և խենթ կը կարծեք և վրան կը խնդաք, երբեմն թագի մը տակ լացած է Հայուն ու Հայաստանի վրա: Ես զձեզ կը ճանչեմ և գրեթե ամենքնիդ ալ զիս կը ճանչեք, բայց ցնցոտիի տակ ձայնը ու փառքը կը մարի. Հայոց իշխաններ, դուք գինի կը խմեք, ջահեր կը վառեք, Հայաստանի կյանքը կը թունավորեք, փառքը կը մարեք... Դուք կը խնդաք, Հայությունը գերեզմանի մը շուրջը կը դողդողա... Երբ փոթորիկը պայթի՝ նախ աղքատին հյուղակը կը տապալի, այնպես չէ՞... Զեր ապարանները՝ ոսկի

սյուններ ունին, բայց դողացեք. այն յուրաքանչյուր սյունին հետեւը մեկ մեկ սոսկալի ուրվականներ պահված են, որ օր մը անշուշտ ձեր սիրտն ու խիղճը պիտի բզկտեն... Դարձյալ կը կրկնեմ, այն՝ որ ձեր դիմացը կը տեսնեք՝ մուրացկան չէ, այլ կին մը, զոր կը ճանչեք դուք:

ՎԱԶԵ.— Այո՛ թագուհի մը... Մութի մեջ ստվերներու թագուհի:

ՀՄԱՅԱԿ.— Խենթ մը ազատ է նաև Աստվածուհի մ'ալ ըլլալու, իշխան:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ա՛հ, ես միշտ խենթ... դուք միշտ անսիրտ. ուրեմն իզո՞ւր կը գոչեմ:

ՓԱՌՆԵՐՍԵՀ.— Պալատականք, դուրս հանեցեք այդ կինը:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Դու ալ զիս կը վռնտես իբրև խենթ, ինչպես Արտաշիր պալատեն... Դեռ ողջ եմ ես և կը հեծեմ... Փառնեսես, չը ճանչցա՞ր Զարմուհին, այնպես չէ՞ (բարկացած կը մեկնի):

Տ Ե Ս Ի Լ Ը

ՆՈՒՅՆՔ ԲԱՑԻ ԶԱՐՄՈՒՀԻԵՆ

ՓԱՌՆԵՐՍԵՀ.— (զարմացած) Մայր թագուհի՛ն:

ՀՄԱՅԱԿ.— Ի՞նչ կըսես, իշխան:

ՓԱՌՆԵՐՍԵՀ.— Այո՛, մուրացկան կամ խենթ չէ նա, այլ նույն ինքը Զարմուհին:

ՎԱԶԵ.— Բայց նա պալատեն արտաքսվել են վերջը գրեթե անհետացավ և մեռած հրատարակվեցավ:

ՓԱՌՆԵՐՍԵՀ.— Եվ ահա այդ պատճառով է, որ զինքը չը կրցա ճանչել:

ՀՄԱՅԱԿ.— Իսկ եթե ճանչնայիր, ի՞նչ պիտի ընեիր:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Զինքը չէի նախատեր այսպես:

ՎԱԶԵ.— Ըսել է որ թագավորը զրպարտությամբ զինքը խենթ հրատարակեց:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Կը հավատամ... վասնզի աղեկ կը հասկնամ, որ խենթ չէ:

ՀՄԱՅԱԿ.— Բայց ուսկից էր, որ այս գիշեր պաղ ուրվական մը մեր հանդեսին մեջ նետվեցավ:

ՎԱԶԵ.— Ծշմարիտ է... Ո՛րչափ դժբախտ ենք եղեր, իշխան:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Օ՛ն, իշխանք և զորապետք, շարունակենք խնդումնիս, չեմ ուզեր, որ իմ ապարանիս մեջ ջահ մը մարի կամ սիրտ մը տխրի այս գիշեր, որ մեզ համար միության խանձարուր մ'է, զվարճության համեստ թագուհի մը, խավար մը, ուր կը գլորի անցյալը իր կնճռոտ ճակտովը, ուրեմն խմենք ու խնդանք, մինչդեռ ողջ է Հայաստան, մինչդեռ սուրն ազատ կը շարժի մեր մեջքը:

ՎԱԶԵ.— Հիրավի, իշխան, զվարճությունն ազատներու և իշխաններու համար է. մեր ձեռքը գինիի գավաթ կը շողշողա և ժողովուրդին ձեռքը՝ սուր. նա կը զարնե, մենք՝ կը խմենք... Նա գինին արյուն կը կարծե, կը պատկառի այն ժիրանիեն, որ իր կանգնած հաղթության դրոշմ է:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Իշխանք և զորապետք, մինչև առավոտ սեղանակիցներս եք (խմելու կսկսին):

Տ Ե Ս Ի Լ

ՆՈՒՅՆՔ և ՍՈՒՐՄԱԿ

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (դրանը մեջ կերևի՝ պատանգով դիակը կանգնեցուցած) Ի՞նչ է այս, ուրախության գավաթներու բախ-

յուն, ծիծաղներ ու ջահեր: Սյունյաց իշխանին ապա-
րա՞նն է այս... Թագավորի պալատն ու այս ապարանը
միավորող ճամբան ջահազարդ կը վառի, մինչդեռ ուր-
վական մը կանցնի կը սպրդի անկե ծաղիկ ու ճրագ
կոխկոտելով... Գիշերվան մթության ու լռության մեջ
գերեզման մը կը գոցվի և միայն երկնից աստղերը կը
տեսնեն ու կուլան... Միայն արդար մը այն պաղ քա-
րին և հոր մը սրտին վրա կը դնե իր ձեռքը... Ի՞նչ է
այս, մարեցե՛ք այս ջահերը, տապալեցե՛ք այս սեղա-
նը... Հիմարներու պես գերեզմանի մը վրա կը ծիծա-
ղիք... Զե՛ք հարցներ, թե ո՞վ ես, ինչո՞ւ համար եկեր ես
հոս:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Խոսե, ո՞վ ես դու, և ի՞նչ ընելու եկար, եր-
կընքե՞ն կուգաս թե՞ դժոխքեն... Ի՞նչ ես դու... Պատաս-
խանե՛:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Թող մարեն այս լույսերը և պիտի տեսնեք...
Թող մարեն այս լույսերը և վրեժխնդրության անեղ ճրա-
գը թող վառի քու սրտիդ մեջ, իշխանդ Սյունյաց (թող
կուտա դիակը, որ թավալգրլոր կիյնա):

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Ի՞նչ է այդ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Տե՛ս և պիտի գիտնաս (Փառնեստեհ կերթա
պատանգը կը բանա, կը դիտե և սարսափած ճիշ մը
կարձակե) ճանչցա՞ր զինքը:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Աղջիկս է...

ԱՄԵՆՔԸ.— Թագուհի՛ն:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Բայց ո՞վ սպաննեց զինքը. դո՞ւ, անօրեն...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Թույնը:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Եվ թույն տվող ձե՞ռքը:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Արքայական մական մ'ունի:

ՓԱՌՆԵՐՍԵՀ.— Թագավո՞րը:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Կը դողա՞ս:

ՓԱՌՆԵՐՍԵՀ.— Երբե՛ք:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ուրե՛մն:

ՓԱՌՆԵՐՍԵՀ.— Վրե՛ժ...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Քաշե՛ սուրդ:

ՓԱՌՆԵՐՍԵՀ.— Բայց ո՞վ ես դու:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Պիտի գիտնաս: (Վառագույրը կիջնէ):

<(Վերջ օ արարվածին):>

ԱՐԱՐՎԱԾ Դ

Թագավորին պալատը.— Գեղեցիկ սրահ մը.— Խորը բաց պատուհան մը, ռսկից ընդարձակ դաշտ մը և հորիզոնը կերևի.— Արևը դեռ նոր կը ծագի.— Խորը հոյակապ արձաններ.— Շահանդուխտ կողմնակի ննջասենյակեն դուրս կելնե:

ՏԵՍԻՍ Ա

ՇԱՀԱՆԻՈՒԽՏ (մինակ)

Ահա արևը կը ծագի... բայց իր ճառագայթները չեն կրնար իմ սառած կուրծքիս թափանցել... Ի՜նչ գեղեցիկ են առավոտյան մրմունջները... Ավա՛ղ որ չեն կրնար զիս օրորել... Սոխակին արցունքներն ալ բարդ մը սառ կավելցնեն կուրծքիս վրա... Ա՛հ, ո՛րչափ երջանիկ է այն, որ ազատ կը թռչի... մինչդեռ տերևի մը կամ բունի մը փետուրի տակ ազատ սիրտ ու ձայն կա, հոս անոք աղջիկ մը զորավորի մը երկաթե ձեռքերուն ներքև կաշկանդված ու ճնշված է. սոխակը կուլա գիշերը, բայց շուտ մը արևը կը ծագի և կը տեսնե վարդը... Ո՞րն է թշվառին արևը, ե՞րբ պիտի տեսնեմ զքեզ, Հրաշյա՛...

Հայր իմ... Երկու օր, երկու գիշեր է, որ թագավորի մը կամ դահճի մը պժգալի դեմքը պաղած կարճանանա դիմացս, նա սիրո մեջ կը մոնչե, մինչդեռ ես կուզեմ լալ... Հոս թշվառին ձայնը կը մարի... այս շենքին բնակիչ սա արձաններն ալ բռնութեան և անիծից կոթնած կը քալեն... կը քալեն դեպի դժոխս, անոնց ձեռքերն ալ արյունոտ են... Որչափ կը տարբերին իրարմե հյուղակն ու պալատը... Երկուքին մեջտեղ վիհ մը կա, որուն մութին մեջեն ջահ ի ձեռին կարճանանա արդարությունը. հյուղակը հովեն կը սարսի, իսկ պալատը՝ ոճիրներեն... Ո՞վ պիտի ազատե զիս այս դժոխքեն... (կերթա պատուհանեն կը նայի, հանկարծ ապշած ու խռոված տեսաւան կուգա) Ա՛հ, հոն... վարը, տեսա, հայրս էր կարծեմ... (նորեն կերթա նայելու) զիս տեսավ... Բայց ինքը բանտըն էր...

Տ Ե Ա Ի Լ Բ

ՆՈՒՅՆ և ԱՐՏԱՇԻՐ

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Կանուխ արթնցեր ես, Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ա՛հ, (բարձր) գիտես որ չեմ կրնար քնանալ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Հիրավի սա մոտակա անտառին առավոտյան մրմունջները և հովիվներու սրնգաց ձայները կստիպեն, որ ընդոստ ելնես անկողնեն, արշալուսին առաջին ճառագայթներուն հետ քու անուշ նայվածքդ խառնես և քու սիրավառ սրտիդ բաբախումը սոխակին գեղգեղին հետ հյուսես... Հիրավի, միթե գեղեցիկ չե՞ն պալատն ու թա-

գավորի մը աղերսը... Կարծեմ շատ անգութ կը վարվիս:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ո՛վ թագաւոր, սոխակը վանդակին մեջ չերգեր ու կը մեռնի. ավելի կընտրե թառիլ անտառին տերէներուն մեջ՝ քան թե թրթռալ վանդակին ոսկի թելերուն մեջ. չեն փակեր սոխակը՝ գիտնալով որ կը մեռնի. նա միայն տերէի մը ապաստանած է, իսկ ես՝ սրտի մը, որ անշուշտ հիմա կուլա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Եվ ո՞վ է այդ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հա՛յր մը... Գթությո՛ւն, տեր արքա, կը պաղատիմ... Թո՛ղ զիս:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց ես կը սիրեմ զքեզ, Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Եվ հորս գրկացը մեջ, տեր արքա, ես ալ զքեզ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Պիտի սիրես... ուշ... Բայց ես հիմա կը մռնչեմ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ա՛հ... կը սոսկամ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ո՛չ այնչափ՝ որչափ մահվան:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ի՞նչ րսել կուզես:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Դու կըսեիր թե սոխակը վանդակին մեջ կը մեռնի:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Այո՛, կզգամ որ պիտի մեռնիմ չը սիրելու համար:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց մինչև ե՞րբ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հավիտյան... Տեր արքա, եթե կուրծս պատռես սիրտս ձեռք ձգելու համար, պիտի տեսնես որ ափ մը արցունք պիտի կտրի աւն ձեռքերուդ մեջ. հոն թափե քու սիրուդ մոխիրներո, և ահա ես եմ այն ափ մը կավ, ուր մարած է կայծն ու գեղեցկությունը. կըրնա՞ս վերաստեղծել զայն:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ես Աստված մը չեմ... այլ թագավոր մը, որ կը սիրեմ ու շնորհակցեմ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ուրեմն բա՛ց ինծի այս պալատին մարմարյա դռները:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Շահանդուխտ, չե՞ս հասկնար... կը սիրեմ զքեզ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Իսկ ես կը մեռնիմ, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց դու դեռ նորատի ու գեղանի ես... Տես ոսկեհոռ ծունկերս քու առջիդ կը շոթին, մինչդեռ վատ կը համարիմ ինքզինքս Աստուծո մը առջև խոնարհելու... Եթե զիս չի պիտի սիրեիր, ուրեմն ինչո՞ւ համար այդչափ գեղեցիկ եղար... Այդ սիրո կայծերդ սիրտս վառեցին... Եթե քեզի նման գեղջուկի մը տված ես սիրտդ՝ թող նա ինծի տար իր բա՛շը և ես իրեն կուտայի գահս, միմիայն քեզնե սիրվելու համար... Խոսե, Շահանդուխտ, ի՞նչ պետք է որ ընեմ...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Բաժնվինք իրարմե, տեր արքա... Առջի պես դարձյալ դուն՝ թագավոր, ես՝ գեղջկուհի... դուն՝ քու պալատդ, ես՝ իմ տնակս:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ուրեմն ի՞նչ ընեմ, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Հիրավի փշոտ վարդ մ'ես եղել:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Տեր արքա, վարդին բացած վերքերը դեռ չը բուժած՝ ինքը կը թողնի:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց եթե դուն փուշ և սուր, կայծակ և մահ ալ ըլլաս, դարձյալ պիտի սիրեմ զքեզ, քանի որ գեղեցկութեան մեջ սիրո ժպիտ մը եղար ու սիրտս գրավեցիր... Եթե ես չեմ կրնար գեղջուկ մ'ըլլալ, գոնե դուն թագուհի եղիր և քու սիրո ժպիտովդ լույս տուր թագի տակ նսե-

մացած ճակտի մը, դիր ձեռքդ ծիրանիի տակ հեծող սըրտի մը վրա, Աստուծո տար հոգի մը, որ ազամանդներու մեջ դժոխոց բոցերը կերեակայե... Շահանդուխտ, գրկի զիս և եթե կուզես՝ գերեզման ալ տար... Հոն առաջնորդե զիս, ուր քու սիրտդ կը հուլաթե և կը սավառնի:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Տեր արքա, թեևս փետրագերծ են, և դու՝ թռի՛ր կըսես ինծի:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Շահանդուխտ, ահա քեզի ոսկեզարդ պալատ, փառք և ճոխություն:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ես իմ տնակս կուզեմ... Տեր արքա, ես կուլամ՝ դու մարգարիտ կը խոստանաս, ես ինչ ընեմ գոհարները, մինչդեռ ալևոր հորս անգին արցունքները գիրկըս թափելեն կը զրկվիմ... Հիմա թշվառ հայրս գերեզմանին եզրը գուցե կը դողդողա՝ հառելով նայվածքն այն հորիզոնին, ոսկից զիս ձևակերպող աստղը նշմարեց... Մինակ է նա, զիս և գերեզման մ'ունի միայն, բայց երկուքին մեջ փալփող գեղեցիկ աստղ մը, որ իր վերջին դողդոջ քայլերուն պիտի առաջնորդեր, հիմա իրեն համար մարած է այն, մարած է ալեզարդ և կնճռոտ ճակտի մը ժպիտը:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Շահանդուխտ, նախ զիս գրկե, որ հետո հայրդ ալ գրկես:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ա՛հ... Ծերունիի մը թառամ ճակտին թառամ ծաղի՛կ կը վայլեցնես, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Է՛հ, ի՞նչ ընեմ, կը սիրեմ զքեզ սրտիս խորեն... Փշրե՛ ոտքերուդ տակ թագիս գոհարները և մի՛ մերժեր սերս, բարձրացիր գահս և մեկ մը ժպտե ինծի... Առանց քեզի ես թագավոր չեմ՝ կրնար ըլլալ, այլ շողշողուն դիակ

մը, որ զուրկ է արևեն... Դու՛ արև, ես ալ՝ վհին մեջ ինկած մարդ մը գրեթե, որուն կը զլանաս ճառագայթդ. սոխակ մ'ես դու, որ թագի մը գոհարներն արհամարհելով՝ վարդին սուտ մարգարիտներովը խաբվիլ կուզես... որ մթին անտառին խորերը կախորժիս թառիլ. բայց եթե սոխակն ալ քեզի պես գեղեցիկ ըլլար՝ սևի ու տերևի տակ չի պիտի թաքչեր, այլ սրտերը շարժելն զատ պիտի թովեր:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Տեր արքա, այդ խոսքերով ավելի կը զարհուրեցնես զիս... Ավելի աղեկ կընես, երբ ինձի «Տգեղ ես» ըսես և պալատեդ դուրս ընես. կը տեսնես որ չեմ սիրեր զքեզ. խնայե ալևոր հորս, որուն մագերը բախտին շանթին անընդհատ գործած ավերակաց մոխրովը ճերմըկցան... Աշխարհիս վրա եթե ամենասիրելի մեկն ունիս՝ անոր սիրույն համար ըլլա... Թո՛ղ զիս:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ամենասիրելիս դու ես, քու սիրո՞ւյդ համար թողում զքեզ, մինչդեռ դու չես սիրեր զիս... Եթե թողում զքեզ, պիտի մթագնի այս պալատը, եթե ջահեր ալ վառվին... Սոսկալի կըլլա գիշերը, երբ լուսինը չը թագավորներ, լուսնի շաղովը ողողված գերեզմանին վրա անթիվ հույսեր կը թռչտին, իսկ մութին մեջ գերեզմանը դժոխոց դուռ կը ձևանա... Առանց քեզի կը զզվիմ ու կը սոսկամ ես այս պալատեն, որուն մարմարյա կամարներուն մեջեն անմեղներու արցունքները շիթ առ շիթ կը կաթին և այս ծիրանիին վրա արյունոտ ոսկրներ կերևին աչերուս... Մի՛ մերժեր զիս, թագավոր մ'է որ քեզ կը պաղատի, թագ մ'է, որ առջիդ կը ծռի... Պիտի սիրե՞ս զիս... Վերջին խոսք մը, Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Տեր արքա, մանկիկն ալ թիթեռնիկին սիրահարն է, բայց շատ անգամ զայն կը մեռցնեն:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց դու իմ հոգիս պիտի ըլլաս:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Տեր արքա, տարփածուս չեղած՝ սպաննիչս եղիր:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Շահանդուխտ, վերջապես դու իմս պիտի ըլլաս... կը հասկնա՞ս...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Տեր արքա, եթե կաթիլ կաթիլ արյունս քամես, դարձյալ անմեղ պիտի մնամ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Հայրդ բանտին երկաթներուն մեջ կամ ձեռացս մեջ է... Կուզե՞ս վերջապես իր դիակը տեսնել:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ա՛հ... Ո՛չ, ո՛չ... Հայրս թող ապրի:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ուրեմն ալ իմս ես:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ո՛հ, Աստված իմ... Աստված իմ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (մեկուսի) Ոտքի ձայն մը կա... Ո՞վ է այն...

Տ Ե Ս Ի Լ Պ

ՆՈՒՅՆՔ Ե ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ի՞նչ կա, Սպանդարատ:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Տեր արքա...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Խոսե:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Սահակ կաթուղիկոս...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Շարունակե ուրեմն:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Եկած է և վեհափառությանդ հետ կուզե տեսակցիլ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Անե՛ծք... Զե՞ս կրնար զինքը ճամբել:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Արդեն մեծ դահլիճը մտած է, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (բարկացած) Սպանդարա՛տ...

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Պահնորդները քու հոս ըլլալդ արդեն կաթուղիկոսին իմացուցած էին, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Վնտե շուտ այդ անպիտան մարդիկը:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Գլխուս վրա, տեր արքա (Երթալու կըլլա):

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Կեցի՛ր... Օրիորդը թագուհւոյն սենյակը տար:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (աւտասպալից) Տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Թագուհի պիտի ըլլաս (Սպանդարատ զայն կը տանի):

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (մեկուսի սօսկմամբ) Ո՛հ, ո՛չ...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (առանձին) Խաչն ինծի միշտ խոշընդոտ է. կամ ես պիտի ջախջախիմ, կամ զայն պիտի ջախջախեմ վերջապես... Գիտեմ, դեռ զոհ պետք է գահիս անպարտությանը համար:

Տ Ե Ս Ի Ն Դ

ԱՐՏԱՇԻՐ և ՍԱՀԱԿ

ՍԱՀԱԿ.— Ա՛լ բավական է, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բարի եկար, Սրբազան հայր... Տեսնենք ի՞նչ լուր ունիս:

ՍԱՀԱԿ.— Արյան մեջ վարդ կը բուսնի՞, տեր արքա, փլատակը կը ժպտի՞ միթե... Այնպես է, խավարին մեջ սև ամպը չը նշմարվիր. վասնզի ինքն ալ խավարին մեկ մասը կը կազմէ... Տեր արքա, դու արցունք կը սրսկես և կուգես մարգարիտ ժողովել... Արդեն խորհրդավոր ճակատագիրն աշերուս կաթիլ և հոգովույս բարբառ տվավ՝ Հայությունը լալու ու ողբալու համար միայն. օրորոցիս մեջն տեսաւ այն աստղին շողշողումը, որ գերեզմանիս սև Կամա-

րին վերև կը մարի... Թանձրացան ամպերն ալևոր ճակտիս վրա, կայծակ մը կարող է զիս հավիտենականության մեջ գլորելու, բայց Հայաստանը... Արդեն անոր դագաղը շրջապատեցին դուցազանց ուրվականները... Սոսկա՛, տեր արքա, հայրդ կանգնեց, դու կը կործանես... Վռամշապուհ լուսո և հիշատակաց մեջ մնաց, իսկ Արտաշիր խավարի և փլատակաց մեջ պիտի իյնա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Սրբազան հայր, կարծեմ յանիրավի կը դատապարտես թագավոր մը, որուն հետ ոչ թե Հայաստանը, այլ նա Հայաստանի հետ կիյնա... Ինձի ոչ թե Հայաստանը, այլ թագ մը տվիք, եթե Հայաստանը չիյնալու համար թագս կուզեք, առեք զայն:

ՍԱՀԱԿ.— Տեր արքա, այն գահը, ուր ելար, տաճար մ'էր, իսկ այն, զոր կը թողուս՝ դագաղ մ'է... Պալատեն ու անտառեն, սերեն և սրտեն ուրիշ ի՞նչ տեսար ու գործեցիր... Միայն Հայություն գերեզմանը փորելու համար գործածեցիր սուրդ. նախնյացդ այս վեհավայրը անառակությամբ և արյամբ սրբապղծեցիր, թագիդ մեջ ամփոփեցիր ոճիրը և մոխիրը, գահիդ պատվանդանը ըրիր՝ արցունք և Աստված, հայրենիք և իրավունք. փետտեցիր Հայաստանի փառաց դափնիները և նախատանաց փուշեր բոլորեցիր, կործանեցիր կոթողը և նոճի կանգնեցիր, վերջապես թագ առիր, դագաղ կուտաս:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Եվ ո՞վ այդչափ անխղճորեն կը դատապարտե զիս, Սրբազան հայր, ո՞վ այդչափ մոխիր փառքիս և հիշատակիս վրա կուզե թափել, ուրեմն թագավոր եղա Հայաստանի դատապարտյալ դահիճը ըլլալու համար, ո՞վ

է որ այս անիրավ զրպարտությանց կը հանդգնի շուրթերը բանալ:

ՍԱՀԱԿ.— Քու արարքդ զքեզ կը դատեն և կը դատապարտեն, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Եվ ի՞նչ ըրած ունիմ ես:

ՍԱՀԱԿ.— Ո՛ւր է թագուհին:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Մեռավ:

ՍԱՀԱԿ.— Ո՛չ, սպաննվեցավ... այնպես չէ՞... Հանգուցելույն վրա հսկող քահանայն դիակը Փառներսեհի ապարանք կը փախցնե և թույն տվող պալատականը իր ակամա ոճիրն անոր կը խոստովանի:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ի՞նչ ըսել կուզես:

ՍԱՀԱԿ.— Փառներսեհի վրեժխնդրությունը կասեցուր, երգվի՛ր այսուհետև հարգել թագդ և հայրենիքդ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ա՛հ, չեմ կրնար խոնարհիլ և գահին բարձրեն նախարարի մը ոտքն իյնալ:

ՍԱՀԱԿ.— Եթե ոչ՝ պիտի տապալի գահդ և Հայաստանը:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Դեռ ի՞նչ կուզես ինձնե:

ՍԱՀԱԿ.— Հորդ սկզբունքը և նախնի Հայաստանը:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ուրեմն այս պալատ չէ, այլ բանտ, այս փառքերը իմ շղթաներս են, ես թագավոր չեմ, այլ Հայուն ստրուկը... Առեք ուրեմն այս անիծյալ թագը և ազատ թողեք զիս:

ՍԱՀԱԿ.— Տեր արքա, ազատ ես Հայաստանը վերականգնելու... Դեռ թագավոր եղիր և Հայուն ողջ տուր Հայաստանը... Մի՛ թողուր, որ ճաղատ ճակտիս վրա իյնա հոգեւսպառ Հայաստանը, մի՛ թողուր որ գերեզմանիս խավալին մեջ թաւալին ու մարին մեր հայրենյաց փառաց և

հուսո աստղերը... Եվ դու, ո՛վ երկինք, եթե Հայաստանի համար կայծակ մը պատրաստեր ես, զի՛ս զարկ, զի՛ս, որ անոր համար կը շնչեմ, թո՛ղ կորնչի Սահակ, միայն թե ապրի Հայաստան... Տեր արքա, Հայկի նետը Հայուն կուղղես, Արտաշեսի սուրը կը ժանգոտես, Տիգրանի թագը կը նսեմացնես, Վռամշապուհի ջահը կը մարես...¹²⁾

Կուզես Հայաստանը ավերակ և մոխիր դարձնել, ուր բուն կողրա և հիշատակները կը թաղվին... Բայց մտածե, որ դու ալ այն գերեզմանը պիտի իջնես, ուր նախնիքդ իջան, և անոնք պիտի բզկտեն պատանքդ և ապագա սերնդյան արտասովաթոր զավակները պիտի գան գերեզմանիդ քով և պիտի գոչեն. «Թշվա՛ռ թագավոր, տո՛ւր մեր Հայաստանը»։ պիտի փշրեն իրենց սուրերը այն քարին վրա, որուն ներքև ապաստանած ես, դու չի պիտի լսես, բայց պիտի դողաս, դու չի պիտի զգաս, բայց պիտի լաս... Ուրեմն, տեր արքա, թագավորե՛լ կուզես թե՛ կործանել։

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Եվ ի՞նչ է թագավորելը, եթե ոչ հրամայել և զբոսնուլ. թագավորը սուր կուտա և ժողովուրդը կը զարնե կամ կը զարնվի, դրոշակ կուտա և զինվորը կը կանգնե կամ իրեն պատանք կընե, դեռ գործադրելու ի՞նչ պարտք ունի թագավոր մը։

ՍԱՀԱԿ.— Պալատն արյամբ ողողել և ժողովուրդը մտածել։

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Պալատն իր շուրջն ստվար պատվարներ ունի և պետք չէ որ ներսը ոգեսպառ իյնողին ձայնը դուրսն լսվի. այս պալատը իմա է, հոս տեղի դիակը ժողովուրդին մարմինը չէ, այլ գրեթե քար մը՝ պալատին և գերեզմանին մեջտեղ։

ՍԱՀԱԿ.— Տեր արքա, պալատը թափանցող ահեղ նայվածք մը կա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Կայծակ մը գուցե՝ ուսկից չը դողալու համար խղճի անապատ մ'ունիմ:

ՍԱՀԱԿ.— Տեր արքա, երկնի փոթորիկը զայն կալեկոծե:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Բայց կը խաղաղի՝ կործանում առթելն հուսահատած... Քանի որ այս թագը գլուխս դրիք՝ պետք է որ մեռնիք, եթե հրամայեմ:

ՍԱՀԱԿ.— Ի՞նչ կընես, Արտաշիր, կատես Հայաստանը և կը նախատես զԱստված. քեզ պատժակից ընել կուզես Հայն ու Հայաստանը... Թագավորի մը համար հայրենիք մը կործանի, թագի մը զոհվի ազգ մը:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ի՞նչ կուզես որ ընեմ. ահա ես կիջնեմ գահես. թող Հայուն գահը և դամբանը իմ թագավորութեանս ատեն չը պղծի, այնպիսի արի մը թող գա իմ տեղս, որ Հայաստանի փառաց յուղասպառ կանթեղը կարենա վառել, որ Հայաստանի ավերակ վայրերը կարենա ոսկեզօծել:

ՍԱՀԱԿ.— Պարսիկն է այն, որ ավելի կը մարե ու կը տապալե, գահիդ վրա կը կանգնե իր սուրը և հուրը... Տեր արքա, ավելի կը մեղանչես, երբ գահդ թափուր թողուս, որուն վրա հառած են միշտ Պարսկաստանի արյունոտ աչքերը, սուր հայկական սրտերու, հուր հայկական հիշատակարանաց. վերջապես Հայաստանի դամբանին վրա մութ ու փողոս կանթեղ մը միայն պիտի պլպլա, որ կարծես թե կուլա, քան թե լույս կուտա. այս ավերակները մութ գրերով իրենց վրա «Արտաշիր» անունը պիտի

գրեն, թեպետե Արտաշիրի անունն ալ հավիտենականութ-
յան դրանց վրա սե գրերով պիտի քանդակվի:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Եվ դեռ ի՞նչ ընելու եմ ուրեմն:

ՍԱՀԱԿ.— Դարձուր ակնարկդ հորդ դամբանին և Հայաստա-
նին վրա, առաջինը կսպառնա, երկրորդը կը պաղատի:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Եվ ի՞նչ կրնան խնդրել ինձնե անոնք:

ՍԱՀԱԿ.— Խոնարհություն և հեզություն:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Եվ գահի՞ս վրա:

ՍԱՀԱԿ.— Այո՛... Ա՛հ, ես այդ խաղաղության բագինին վրա
կը զոհվեի Հայուն և գահուն մեջտեղ, եթե ինձնե
ետքը Հայաստանը չը մտածեի, կուզեմ Հայուն ճակա-
տագրին վճիռը կարդալ, տեր արքա, կերդնո՛ւս վերջին
անգամ գահդ սուրբ սրտով ընդգրկել:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Կերդնում... Սրբազան հայր, քու դողդոջ ձայ-
նովդ զիս կը խրախուսես և կը վախցնես... Գնա, դեռ
ողջ է Հայաստանը, կը խոնարհիմ զայն վերցնելու հա-
մար:

ՍԱՀԱԿ.— Որչա՛փ գթասիրտ ես, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Եվ դեռ ուրիշ բան մը կը խնդրե՞ս ինձնե:

ՍԱՀԱԿ.— Ոչինչ, միայն Հայաստանը... Զայն պիտի շնորհես,
այնպես չէ՞:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ինչպես որ ձեռքս հանձնեցիք:

ՍԱՀԱԿ.— Վռամշապուհի ջահը պիտի վառես:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Անցելույն արյան կոհակներեն թոթափած՝ Հա-
յաստանի և խաղաղության գիրկը կուզեմ նետվիլ:

ՍԱՀԱԿ.— Օրհնյալ ըլլաս, տեր արքա, երբ Հայաստանը փրո-
կեի, այսչափ ուրախ չը պիտի ըլլայի... Մնասջիր խա-
ղաղությամբ... տեր արքա (կը մեկնի):

ԱՐՏԱՇԻՐ և ԲԱՐԵԼ

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (մինակ) Գնա՛, անմիտ կրոնավոր, Արտաշիր թագ ու կամք ունի, կուգես որ սև փիլոնիդ և փայտե խաչիդ առջև խոնարհի՞մ. այո՛, կը խոնարհիմ՝ ավելի դիմադրելու համար:

ԲԱՐԵԼ.— (դրսեն) Թագավորը, թագավորը, վայրկյան մը իրեն հետ պիտի տեսակցիմ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ո՞վ է այս մարդը (խորեն նայելով) ծերունի մը, զոր պալատականք կարգիլեն. թողեք այդ մարդը որ գա, պալատականք. հիմա կը հասկնամ, թե ինչ կխնդրե այդ ծերունին:

ԲԱՐԵԼ.— (ենքս մտնելով) Տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (մեկուսի) Ծերունի զորականը...

ԲԱՐԵԼ.— Չե՛ս պատասխաներ, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Կը զարմանամ, թե զինվոր մը իր թագավորին պալատը մտնելով ի՞նչպես կը հանդգնի, գրեթե սպառնալից անտեղի հարցում մը ընել իր տիրոջը դեմ, որ ձեռացը մեջ կյանք և մահ կը բռնակալե:

ԲԱՐԵԼ.— Իմ տերս երկինքն է, տեր արքա, եթե դու հոս կը հրամայես՝ շատ կը սխալիս ու կը խաբվիս, վասնզի դալուկ լուսթյուն մը կրնա քեզ իր գիրկը բանտարկել. եթե բախտը քեզ թագավոր ընտրեց, միայն թագավորե, և հեգ ու ծեր զինվորի մը աղջիկը մի՛ բռնակալեր պալատիդ արյունոտ պատերուն մեջ... Ա՛հ, մի՛ խնդար, տեսնելով որ կնճռոտ ճակատս կը դեղնի. եթե բիբերուս

կրակն սպառած է, երկնից կայծակները փոխ կառնեմ,
տեր արքա, տո՛ւր աղջիկս:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ծերունի, Սահակ կաթուղիկոսի քղանցքին տակ
գնա, որ խելաբերիս:

ԲԱՐԵՆԼ.— Տեր արքա, թեպետ հոգիս բերանս է հասած, բայց
խելքս գլուխս է, վատի մը ծիծաղը կը նշմարեմ թոռմած
դեմքիդ վրա... Խնայե՛ աղջկանս, տեր արքա... Անմեղ է...
ո՛րչափ ալ գունատած էր:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ըսի, թե քու խոսքերեդ երբեք բան մը չեմ հասկը-
նար, կիմանա՞ս:

ԲԱՐԵՆԼ.— Եվ վերջապես պիտի տա՞ս աղջիկս:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (սպառնալից) Դուրս ե՛լ, ժերունի, ապա թե ոչ,
ես կը հանեմ:

ԲԱՐԵՆԼ.— Առանց աղջիկս ինձի դարձնելո՞ւ... Անկարելի է այդ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Կը դիմադրե՞ս արքայական բարձր հրամանիս:

ԲԱՐԵՆԼ.— Տեր արքա, ա՛ռ վիզս և տո՛ւր աղջիկս... Արցունքս
ցամքած է, որ ոտքերդ թրջեին, արյունս ալ ցամքած, որով
աղջիկս գնեի. տեր արքա, կմախք մըն եմ ես և իմ տիե-
զերքս աղջկանս նայվածքն է, եթե նա ողողի, ես ալ կը
խեղդվիմ... Բայց դու երբեք ինձի մտիկ չես ըներ, երեսդ
միշտ անդին կը դարձնես... Ա՛հ, Աստուծո ձեռքը քու
աչերուդ մեջ արցունք չէ՞ քամեր, սրտի տեղ քա՞ր է դրեր
կուրծքիդ տակ... Տեր արքա... Տես, ալ չեմ սպառնար,
այլ կը պաղատիմ... Ծունր կուգամ փոխանակ սուր փայ-
լատակելու, կարտասվեմ՝ փոխանակ շանթեր թոթա-
փելու... Իմ աղջիկս ինձի դարձնելու համար պաղատանք,
արցունք և արյուն կը թափեմ... Ընտրե և վճռե վերջա-
պես, ո՛վ թագավոր, կամ աղջիկս կամ անեծքս:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (խորեն կանչելով) Սպանդարատ:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Պատրաստ եմ հրամանիդ, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Հետս եկուր:

ՔԱՔԵԼ.— Տեր արքա... Տեր արքա...

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (առ Քաբել) Դահլիճին մեջ սպասե:

ՔԱՔԵԼ.— Պիտի դարձնե՞ս ինձ աղջիկս:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Քիչ մը ետքը:

ՔԱՔԵԼ.— Շահանդուխտս, այնպես չէ՞ (պատկերը կը փոխվի):

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Դ

Պալատին մեկ սրահը.— Խորը դուռ.— Կողմնական սենյակներ.

Տ Ե Ս Ի Լ Զ

ՀՐԱԶՅԱ և ՇԱՎԱՐՇ

ՀՐԱԶՅԱ.— Դուն աչքովդ տեսար, այնպես չէ՞, Շավարշ:

ՇԱՎԱՐՇ.— Գրեթե, տեր իմ... Ո՛հ, շատ մի հարցաքններ զիս, բավական է ինձ համար այն ցավը, որ այնպիսի բարի տիրուհիե մը զրկվեցա... Ալ պիտի թողում ես այս պալատը, ուր միշտ թագուհվոյն ուրվականը գրեթե մեն ատեն աչքիս առջև կանգնած կը տեսնեմ:

ՀՐԱԶՅԱ.— Վերջապես անոք մնացի և գահի մը շուրփին տակ կուլամ:

ՇԱՎԱՐՇ.— Եթե կը հաճիս, ես քու քովդ կը մնամ, տեր իմ և կը ծառայեմ:

ՀՐԱԶՅԱ.— Բարի ծերուկ, ալ գնա այս պալատեն, քու վերջին օրերդ անմեղ ընտանյացդ գիրկն անցնելու և ալևոր ճակատդ ձիթենիի մը զով ստվերին մեջ հանգչեցնելու. հոն հեշտ հովը հալիտենականության երազներով ողողյալ կանցնի ճակտիդ բարդերուն մեջեն և արևուն վերջին ճառագայթը դեղնած ժպիտ մը կը թողու դեմքիդ վրա... Քանի որ անմեղ ես, գնա՛ որճրագործ չըլլալու համար... գնա՛, խղճահար չը մեռնելու համար:

ՇԱՎԱՐՇ.— Այո՛, դեռ անմեղ եմ, տեր, թեպետև սխալմամբ... Կարծեմ... Այո՛, անմեղ եմ և ալ կը թողում պալատը... Բայց տեր իմ, քեզ բան մը ըսել հարկ կը տեսնեմ, քանի որ ես պիտի մեկնիմ:

ՀՐԱԶՅԱ.— Խոսե՛, Շավարշ, ի՞նչ կուզես:

ՇԱՎԱՐՇ.— Ուզել չէ, տեր իմ, ըսել:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ըսե ուրեմն, բարի ծերունի:

ՇԱՎԱՐՇ.— Բայց տեր իմ, քանի մ'օրե ի վեր է որ հոս չէիլի հաճախեր, նույն միջոցին աղջիկ մը բերին պալատը և իմ խնամատարությանս հանձնեցին. աղջիկը գիշերանց խաբելով հոս բերեր էին, խեղճը լալով կը պաղատի, որ զինքն ազատեմ, մենակ ծերունի հայր մ'ունի եղեր, թագավորը զինքը շատ բռնադատեց:

ՀՐԱԶՅԱ.— Վերջապե՞ս:

ՇԱՎԱՐՇ.— Եթե այսօր չազատի... Թագավորը... Այո...

ՀՐԱԶՅԱ.— Եվ ո՞ւր է այդ աղջիկը:

ՇԱՎԱՐՇ.— Առ այս բանալին, տեր իմ, թագուհվուն սենյակը պիտի գտնես զինքը:

ՀՐԱԶՅԱ.— (առնելով և կողմնական դուռը ցուցնելով) Այս սենյակը, այնպես չէ՞:

ՇԱՎԱՐՇ.— Այո՛, տեր իմ... Բարի ու անմեղ աղջիկ մը, գեղեցիկ՝ հրեշտակի նման, քու քույրդ գրեթե, ազատե զինքը հորդ ձեռքեն:

ՀՐԱԶՅԱ.— Դուն անհոգ եղիր, Շավարշ:

ՇԱՎԱՐՇ.— Մի՛ թողուր, որ թագուհւոյն սենյակը կրկին պղծվի, տեր իմ:

ՀՐԱԶՅԱ.— Բավական է որ այս բանալին ինձ տվիր:

ՇԱՎԱՐՇ.— Բայց մի՛ աճապարեր, տեր իմ, ինչպէս որ ես պալատեն բավական հեռանամ, կը վախճամ որ...

ՀՐԱԶՅԱ.— Ապահով եղիր, բարի ծերունի:

ՇԱՎԱՐՇ.— Ուրեմն հանգիստ սրտով կը բաժնվիմ, տեր իմ... Մնաս բարյավ (կը մեկնի):

Տ Ե Ս Ի Է

ՀՐԱԶՅԱ (մինակ)

(Դեպի դուռը կոտրվի, հետո կանգ կառնէ) Զեմ համարձակիր... Գեղեցիկ և անմեղ աղջիկ մը, Շահանդուխտիս նման, արդյոք կը քնանա՞, կուլա՞, կերազե՞... Շահանդուխտիս սիրույն համար հարկ է որ ազատեմ զինքը... Ի՞նչ անգութ սիրտ պետք է գողտրիկ արարած մը լացընելու համար, արտասովաթոր սիրտ մը կոխկռտելու համար. ա՛հ, որչափ թշվառ է այն տղան, որ կստիպվի հայրն ատել... Հարկ է որ ազատեմ շուտով այդ անմեղը. բայց իմ Շահանդուխտս ի՞նչ եղավ, առանց անոր ուշս, ուլծս և հույսս կսպառի... Վայրկյան մը աչերս բոցավառ կը բորբոքին, վայրկյան մը շանթահար գերեզմանին ժայռոտ եզրերը կը թափառիմ... Ի՞նչ եղավ Շահան-

դուխտս... Հավիտենական լուսթյուն ու մթություն կը տիրեն այն հյուղակը, որ իմ տիեզերքս էր... Հոն՝ վիշտ, հոս՝ ոճիր, ո՛ր երթամ, գերեզմա՞ն. բայց դեռ չապրեցա... (բիշ մը մտազբաղ կենալեն վերջը) այլ հոն ալ անմեղ մը կուլա, գոնե զայն ազատեմ (դեպի դուռը կերթա և զայն բանալ կսկսի):

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (ներսեն) Դեռ ոչ, տեր արքա:

ՀՐԱԶՅԱ.— (մեկուսի զարմացած) Այս ձայնը...

Տ Ե Ս Ի Լ Ը

ՆՈՒՅՆ և ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (սենյակեն դուրս նետվելով և դեմքը ձեռ-
փեռովը ծածկած ոտքը իյնալով) Կաղաչեմ... Դեռ ոչ:

ՀՐԱԶՅԱ.— (մեկուսի հափշտակված) Շահանդո՞ւխտ... (Շա-
հանդուխտ գլուխը վեր առնելով Հրաչյա կր տեսնի և ճիշ-
մը կարճակե):

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ի՞նչ կը տեսնեմ:

ՀՐԱԶՅԱ.— Շահանդուխտ, Հրաչյայն եմ ես:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հրաչյայն ոսկի չը հագնիր, Հրաչյայն պա-
լատը գործ չունի:

ՀՐԱԶՅԱ.— Զե՞ս ճանչեր զիս, Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Կը ցավիմ, որ զիս խաբեցիր... Բայց արդեն
ժամանակն անցավ:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ի՞նչ կըսես, Շահանդուխտ, կը մոռնա՞ս, կը մեր-
ժե՞ս զիս, ա՛հ, ներե ինձ եթե ատելի և ապառնի ծիրանի
մը ցնցոտիով ծածկեցի քեզնե սիրվելու համար... Կը
նետեմ ահա ես այս ոսկեհուռ զգեստները, կը թողում

պալատը, զոր մորս անբիծ արևը ողողեց. երթանք հյու-
ղակը, այն սիրո բազինը, ուր առաջին անգամ մեր ճա-
կատը կարմրեցավ և մեր սիրտը բաբախեց, ուր արևուն
և սիրո ճառագայթները մեզ իրարու կապեցին, ուր ոչ ես
գեղջկուհի տեսա և ոչ ալ դու արքայորդի... Մինչդեռ մեր
մեջտեղի երևակայական վիճը մեր սիրովը լեցուցինք,
ի՞նչ բան կրնա արգիլել մեզ զիրար գրկելու, սիրելու և
միատեղ մեռնելու... Ո՛հ, որչափ դեղներ է գեղեցիկ ճա-
կատդ... Շատ վիշտ կրեցի՞ր, Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Կը մեղքնա՞ս զիս դեռ, Հրաչյա:

ՀՐԱԶՅԱ.— Շահանդուխտ, ի՞նչ շուտ սառեցան սիրավառ
շուրթերդ... Ա՛հ, այդ արհամարհոտ ակնարկներդ թու-
նավոր նետերե ավելի կը խոցեն սիրտս... Գթա՛ ինձ,
Շահանդուխտ, դեռ ես այն Հրաչյայն եմ, զոր քու հյու-
ղակդ ընդունեցիր... Շահանդուխտ...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Բայց արդեն ամեն բան լմնացավ:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ա՛հ... Միթե հայրս...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Տես ճակատս կը կարմրի, Հրաչյա... Եվ
ահա չը կարմրելու համար...

ՀՐԱԶՅԱ.— Վե՞րջը...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Պիտի մեռնիմ, Հրաչյա:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ի՞նչ կըսես...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (սրվակ մը ցուցնելով) Տես... Թույն...

ՀՐԱԶՅԱ.— Խմեցի՞ր...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Քեզ սիրելու համար:

ՀՐԱԶՅԱ.— (ծեռֆեն կորզելով) Ես ալ մեռնիմ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— (թող չտալու ջանալով) Կեցի՛ր, կեցի՛ր:

ՀՐԱԶՅԱ.— (խմելով) Միթե չուխտեցի՞նք միատեղ մեռնիլ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Դեռ կը սիրե՞ս զիս, Հրաչյա:

ՀՐԱԶՅԱ.— Կը հարցնե՞ս... Գերեզմանեն անդին ալ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ներե ինձի, Հրաչյա, գրկվինք... Պիտի մեռնինք. ըսի քեզ, որ չը պիտի թողուն մեզ հանգիստ սիրելու... Ոտքերնուս տակ վարդը թռամեցավ... զուխնուս վերև աստղը մարեցավ... Սերը երկրի վրա վիշտ և հավիտենականության մեջ նշույլ ունի... Սերը՝ որ հոս կապարյա թևեր տվավ, հոն ոսկի թևեր պիտի տա... հոն ո՛չ թագ կա և ո՛չ սուր, որ մեր մեջ արձանանա... Ա՛հ, սիրտս կայրի...

ՀՐԱԶՅԱ.— Սիրո վերջին և ուժգին բոցն է այն, Շահանդուխտ:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հրաչյա, հա՞յրս...

ՀՐԱԶՅԱ.— Ազատեցավ բանտեն:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Ազատեցի՞ր... Բայց ո՞ւր է հիմա:

ՀՐԱԶՅԱ.— Զեմ գիտեր... Ալ մեր վրա խոսինք...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Բայց վերջին անգամ չի՞ պիտի կրնամ տեսնել զինքը:

ՀՐԱԶՅԱ.— Ալ երկինքը, Շահանդուխտ... Մոռնանք աշխարհը:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հրաչյա, դժվար է մոռնալ աշխարհը, երբ հոն սիրելի մ՛ոռնիս... հայր մը, որուն հոգին ես էի:

ՀՐԱԶՅԱ.— Մորս սենյակը երթանք, Շահանդուխտ, այն արտասվաթորմ անկողնույն վրա, ուր դու նիրհեցիր և աչերնիս հավիտենականության գոցենք... Կզգամ, որ պիտի մեռնիմ... Երթանք, այն սենյակը քաշվինք, որ մեր վերջին քունը չի վրդովի ատելի մարդոց տրոփներեն ու նայվածքներեն:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Հառենք աչքերնիս այն հորիզոնին վրա, ուր պիտի թռչինք. մայրս ինձ կսպասե, որչափ պիտի հըրճվի, երբ զքեզ իմ գիրկս տեսնե... Ես ալ հորս պիտի սպասեմ... Ո՛հ, այն հուր աչերդ, որ իմ սիրտս վառեցին, վերջապես պիտի մարին, Հրաշյա...

ՀՐԱԶՅԱ.— Քու աչերուդ վրա... որ անմեղությանս եթեր մը սփռեցին:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Կը կթոտիմ, Հրաշյա:

ՀՐԱԶՅԱ.— Եվ ես, Շահանդուխտ... (դեպի սենյակը կը փախեն դողդոջ) Տես հորիզոնը ի՞նչ գեղեցիկ է:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ.— Թռչինք... (սենյակեն ներս կը մտնեն և դուռը կը գոցվի):

Տ Ե Ս Ի Լ

ԱՐՏԱՇԻՐ և ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ (ճետո) ԲԱԲԵԼ

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (դուռը բանալով) Ո՛վ երկինք... Հրաշյայի գիրկը:

ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ.— Մեռած են, տեր արքա:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (դիտելով) Մեռած... (դեպի խորի դուռը երթալով և կանչելով) Ծերունի, թույն խմեր են... Ինչո՞ւ քիչ մը չաճապարեցի (Բաբել ներս կը մտնե. առ Բաբել), առ ուրեմն աղջիկդ:

ԲԱԲԵԼ.— Օրհնյալ ըլլաս, ո՞վ թագավոր (կերթա և կը տեսնեն...) Ա՛հ, մեռած կուտաս:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Քովն ալ իմ զավակս է:

ԲԱԲԵԼ.— Բայց ես մինակ մնացի (հուսահատ ծունը կիյնա.— Վարագույրը կիջնեն):

<(ՎԵՐՋ 7 ԱՐԱՐՎԱՄԻՆ)>

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Մ Ե

Գիշեր.—Գերեզմանատուն մը.—Տեսարանին առջև փա-
ռավոր շիրիմ մը.—Քովը սոսիի ծառ մը.—Տեսարանը
բացված ատեն Բաբել խորը շիրմի մը վրա ընկողմա-
ցած է.—Երաժշտություն:

Տ Ե Ս Ի Ն Ա

ԲԱԲԵԼ (առանձին)

Լսեցեք ինձ, աղչամուղչք և աստեղք բնության, հոս
աղջիկս կը նիրհե, այս քարին տակ, որ հավիտենական-
նության անողոք ձեռքն է... Որչա՛փ երջանիկ էի, մինչ
երբեմն արյունոտ ճակատս պատերազմի դաշտին վրա
մահվան դեմ կը խնդար... Մերությունը ցավերու և հու-
սահատության հասակ մ'է... Ո՛հ, աղջիկս մեռավ, հայ-
րենիքս կը մեռնի, և դեռ ես կը շնչեմ... Եվ դու ինչո՞ւ կը
դեղնիս, Հայաստան, երբ Բաբելի մազերը ճերմկցան և
ցավոց սեմին վրա դողդոջեց... Ո՛ւր բանամ աչերս...
Շահանդուխտ, կնճռոտ ճակտիս հովիկը, արթնցի՛ր, դու
ինձ չես լսեր, և ես ալ քեզ չեմ լսեր, որ երկնքեն զիս կը
կանչես... Դեռ կեցի՛ր, վրեժ պիտի առնեմ... Վրե՛ժ, վրեժ

որ հյուծյալ աշերուս կայծակներ ժայթքեց... Ըսե քեզի շունչ տվող Աստծուն, որ դեռ կթոտ բազկացս զորություն ազդե... Դեռ զինվորության պարտքը կը ճանչեմ, պիտի զարնեմ և պիտի մեռնիմ... Ա՛հ, Շահանդուխտ, աղջիկս, մի՛ կթոտեր զիս. դու ալ ույժ տուր ինձ, որ զարնեմ (զե-
րեզմանիմ վրա կիյնա):

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՆՈՒՅՆ, ՍՈՒՐՄԱԿ և ՓԱՌՆԵՐՍԵՂ

ՍՈՒՐՄԱԿ.—Միթե այս սոսիին տակ ժամադիր շեղա՞նք, իշ-
խան:

ՓԱՌՆԵՐՍԵՂ.— Այո՛, աղջկանս գերեզմանին քով, ինչպես որ
երեկ իրենց իմացուցինք... Անշուշտ դեռ պիտի գան:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Կը զարմանամ, թե ի՞նչպես կը հանդուրժեն
սրտերն այսպիսի արդար վրեժ մը ժամ հառաջ լուծելու...
Արդեն Հայաստանը մոլի թագավորի մը և ապիկար կա-
թողիկոսի մը ձեռքեն պիտի ազատենք, ինչպես որ դուք,
Հայոց իշխանքդ խոստացաք, զիս կաթողիկոսության
անձնվեր աթոռը բարձրացնել... Եվ ես ալ պիտի ջանամ
Արտաշիրը և Սահակն իրենց անարժան գահերեն վար
տապալելու հաջողիլ... Ուր որ արդար հարված մը կա՝
հոն կա նաև Աստուծո մատը:

ՓԱՌՆԵՐՍԵՂ.— Բայց ես կուզեմ Արտաշիրեն վրեժ առնել և
ո՛չ թե Հայեն, միթե պիտի շտիպվի՞նք Արշակունի թա-
գավորությունը ծախել Պարսկին՝ Արտաշիրեն վրեժ առ-
նելու համար... Ապագայն արյուն պիտի ժայթքե մեր
գերեզմանաց... Երբ մանուկը հորը գիրկը եղած ատեն

Պարսիկ իշխող մը տեսնե, պիտի հարցնե իր հորը, թե ինչո՞ւ օտարը կ'իշխե Հայուն... Հայրն անշուշտ անիծելով պիտի ընե պատմութիւնը... Երբ պատանին հայրենիք և ազատութիւն թոթովե՝ Պարսկին սուրը պիտի շողա կրակոտ ճակտին վրա... Կը խնդա՞ս:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ի՞նչպես չը խնդամ, քաջ իշխան... Դու կը մոռնաս աղջկանդ գերեզմանը, որ գիշերային լռության մեջ արյուն կը հծծե և արդար ու կարմիր վրեժխնդրութիւնն իբր ամոթ կը նշմարես... Դեռ թողո՞ւնք, որ Հայաստանը վատթարանա, ես չեմ ուզեր որ թագավորին համազոր Սյունյաց իշխանը վրեժխնդրության առջև վատանա... Խեղճ դիակ, ի՞նչ կզգաս արդյոք, երբ հայրդ գերեզմանիդ քով կը վարանի:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Ա՛հ, կեցիր... Դեռ ողջ եմ... Հանդարտե՛ գերեզմանիդ մեջ, Հերանուշ... Եթե հակառակորդեդ արյուն չառնեմ՝ իմ արյունս առ... Երբ թագն իյնա՝ մեռած է նա... Ներե, տեր հայր, եթե ապագային ձայները վայրկյան մը զիս շփոթեցին... Կզգամ որ մեր սուրն անբիծ է... Երբ հիշենք նախնի Արշակունի գոռոզները, որոնք Հայաստանի ճակտին մեկ մեկ մշտադալար դափնիներ կապեցին, ավելի լավ է որ պատմութիւնը Պարսկին անհարազատ իշխանութիւնը լա, քան թե Արշակունի ճետի մը վատթարութիւնը... Նախատինք է Հայուն Հայե մը նվաստանալը և Պարսիկը փաստ մը պիտի ըլլա պատմության մեջ այս նվաստութիւն, ուրեմն դեռ հանդուրժե՞նք:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ո՛չ, պետք է որ թագը նախատինքին զոհենք:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Եվ դեռ ե՛րբ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Քիչ մը հտքը այս գերեզմանին վրա հավատարմության երդում պիտի ընենք և վաղը Վռամի գահին տակ պիտի ժողովինք Արտաշիրը կործանելու:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Բայց դեռ կուշանան... Սակայն ի՞նչ ձայն է այս:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Անշուշտ անոնք են, որ կուգան:

ԲԱՔԵԼ.— (որ մինչև այն ատեն գերեզմանին վրա ընկողմանած էր, կը կանգնի, ապշած մտիկ կընեն) Միթե վրեժ-խնդրության ոգիներ են ասոնք:

(Դուստեն նախաբարները հետևյալ երգը կերգեն)

Երդումք յԱստված ի Հայ երկին,
Կործանել գան, իշխել ազատ.
Վրեժ, անկումն խոնարհի բախտ,
Խորտակենք թագն ու թշնամին:

Խալի գիշերի դարան մըթին,
Եվ գերեզմանք լոկ արծազանգ
Մեր խորհրդոց արյունազանգ,
Խորտակենք թագն ու թշնամին:

Տ Ե Ա Ի Գ

ՆՈՒՅՆՔ, ՎԱԶԵ, ՀՄԱՅԱԿ և ՆԱԽԱՐԱՐՔ

ՎԱԶԵ.— (իրեննեմուն) Սուր ի պատյան, քաջ իշխանք... Գերեզմաններն վրեժ առնելու շենք:

ՀՄԱՅԱԿ.— Այլ լուսո մեջ պիտի կռվինք:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Շնորհամալ եմ, քաջագուն ընկերք, որ ձեր խոստումը գործադրելու համար փութացիք այս վեհա-վայրը:

ՎԱԶԵ.— Խոստումեն ետքը երդում մ'ալ ունինք, իշխանդ
Սյունյաց:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Զոր հիմա այս գերեզմանին վրա պիտի ընենք:

ԲԱՔԵԼ.— (մեկուսի) Հոս կը դավադրեն:

ՀՄԱՅԱԿ.— Այսպիսի հանդիսավոր երդում մը վատ Արտաշի-
րի հարգը կը բարձրացնեն:

ԲԱՔԵԼ.— (մեկուսի) Արտաշի՛ր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ճշմարիտ է, իշխան, բայց պետք է երդնունք,
թեպետեւ չեմ հուսար, որ արդար դավադրութեան մատ-
նիչ մը գտնվի մեր մեջ... Եվ ես անդրանիկն ըլլալ ուզե-
լով այսպիսի նշանավոր ձեռնարկի մը (գերեզմանին
մօտենալով) կերդնում այս անբիժ գերեզմանին վրա,
որ խաչը տապար և լեզուս թույն պիտի ընեմ և ինչվան
որ Արտաշիւրեն վրեժ չառնեմ, երկինք չը պիտի նայիմ...
Իշխանդ Սյունյաց, կարգը քուկդ է:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— (նույնպէս) Կերդնում աղջկանս անմեղ ոս-
կորներուն վրա, որ ինչվան որ Արտաշիւրը գահեն չը
ձգեմ՝ սուրս իր պատշանեն երբեք չի պիտի հանեմ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Քաջազուն իշխանք, օ՛ն ուրեմն, կարգը ձեզի
եկավ... Դուք ալ ձեր երդումը կընե՞ք:

ԱՄԵՆՔԸ.— Կերդնունք մենք ալ մեր Աստծույն և սրույն վրա:

ԲԱՔԵԼ.— Դավաճա՛նք Արտաշիւրի, ես ալ ձեր երդումը կետ առ
կետ կը կրկնեմ ահա Աստծույս, սրույս և աղջկանս գե-
րեզմանին վրա:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Ո՞վ ես դու:

ԲԱՔԵԼ.— Ձեր վրեժխնդրութեան զինվորը, չե՞ք ընդունիր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ծերունի զորականը:

ՎԱԶԵ.— Զենք ճանչեր զքեզ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ես կը ճանչեմ (Բաբելի). աղջիկդ մեռա՞վ:

ԲԱԲԵԼ.— Արտաշիր մեռած տվա՛վ զայն ինձի:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Այն անմեղ աղջիկն առեանգե՞ց:

ԲԱԲԵԼ.— Չեմ գիտեր... Մեռա՛վ... Չե՞ք ուզեր սուրս... Մի՛ վախնաք, թեպետե ծերունի եմ, բայց կրնամ զարնել:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Դու ալ մեզնե ես, ծերունի... Վաղը, ինչպես որ ըսի, Վռամի գահույիցը տակ պիտի արձանանանք... (Եր-թալու կըլլան):

Տ Ե Ս Ի Լ Դ

ՆՈՒՅՆՔ և ՍԱՀԱԿ

ՍԱՀԱԿ.— Կեցի՛ք... Ո՞ւր կը դիմեք:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մեկդի... Խաղաղության գիրկը:

ՍԱՀԱԿ.— Դողա՛ այն խաչեն, որ գլխուդ կը կրես... Պարսկին արյունոտ աչերեն խաղաղությո՞ւն կակնկալեք... Ձեր մոլար քայլերուն խոչընդոտ հսկա Մասիսն անցաք, բայց զիս կոխկռտելով չի պիտի անցնիք:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ի՞նչ ըսել կուզես ուրեմն:

ՍԱՀԱԿ.— Ահա կուրծքս և խաչս, կրնա՞ք կոխել ու անցնիլ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ես ալ խաչ ունիմ, միթե իմ խաչս ձախակողմ-յան ավազակի՞նն է¹³)... Մեկդի, որ անցնինք... Տես այս գերեզմանը:

ՍԱՀԱԿ.— Ես ալ կը սիրեմ այն բարեպաշտ ոգին, բայց Հա-յաստանն ավելի կը սիրեմ... Ես ալ կատեմ Արտաշիրը, բայց Պարսիկն ավելի կատեմ... Դու որ կղեր ես, Քրիս-տոսի ճներեցեք միմյանցը՝ փոխանակ պաշտպանելու՝ ազգադավ վրեժխնդրության մը դրո՞շը կը ծածանես...

Այո՛, Արտաշիր հանցավոր է, բայց թող Արշակունին չլլա հանցավոր... Թագավորը կը զղջա իր պժգալի անցելուն վրա և խաղաղության գիրկը կը նետվի. եթե նա Հայ և դուք ալ Հայ եք, ուրեմն ներեցեք իրարու:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Նա շատ անգամներ զղջաց և մենք մինչև ցե՛րք ներենք:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Սրբազան հայր, մեռնողն իմ աղջիկս է և դու շատ դուրավ կը հորջորջես «ներեցեք» բառը:

ՍԱՀԱԿ.— Եթե այդպես է, զիս զարկեք և թո՛ղ ապրի Հայաստանը:

ՎԱԶԵ.— Ո՛չ մեր քայլին խոչընդոտ ըլլալ հանդգնե և ո՛չ ալ զարնվե:

ՍԱՀԱԿ.— Ուրեմն, անգութներ, դեռ ի՞նչ ընեմ, որ Հայաստան ապրի. ես էի որ մինչև հիմա երկրե երկիր թափառեցա Հայաստանի ջահ տալու և դուք կը մարեք զայն, ես վայրկյանի մը մեջ հազիվ խոնջալ կյանքով մը Հայաստանի փոքր ինչ շունչ տվի, և դուք զայն բոլորովին կը խաբեք, և որո՞ւ կառաջնորդեք. Պարսկի՞ն, Պարսկի՞ն, որ մեր տաճարները, պալատները, դամբանները և հիշատակարանները մոխրով և սրբապղծությամբ պիտի ծածկե, և այն ատեն դարերու բարդի բարդ մոխրուն տակ ո՞վ պիտի կրնա նշմարել Հայուն դամբանը, այն Հայը, ու երբեմն ազատության առաջին ախոյանը հանդիսացավ. այն գահը, որու վրա տիեզերասաստ հսկաներ որոտացին ու անշնչացան, այն գահը դուք Պարսկին կը ծախեք և ի՞նչ իրավամբ: Դուք Հայ չե՛ք, ազգ չունիք, դուք մարդ չե՛ք, ճիվաղ եք... Ա՛հ, ի՞նչ իրավունք է այս. մեկ Հայ

մը անխոնջ աշխատի հայրենիքը լուսավորելու, և շատ մը Հայեր միաբանին զայն անդունդը ձգելու:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Հայաստանը ո՛չ թե անդունդը, այլ խաղաղության ձորը կը ձգենք, մեր մեջ մատնիչ չկա, այլ ազգության պատվույն վրեժխնդիր, վատ է այն, որ պատմության էջերուն մեջ կարձանագրե, թե Սուրմակ մատնության սև դրոշը պարզեց:

ՍԱՀԱԿ.— Ե՛ս, ե՛ս պիտի արձանագրեմ, եթե հայրենյաց ցավոց փոսերուն մեջ շնչասպառ չիյնամ ժամանակեն առաջ և ազգերու առջև ո՛չ թե վատ, այլ արդարադատ պիտի ըլլամ... Բայց միթե ետ չի՞ պիտի դառնաք:

ՓԱՌՆԵՐՍԵՀ.— Եթե այս աղջիկն իր գերեզմանին քարը թավալելով ետ դառնա՝ մենք ալ մեր վրեժխնդրության ամեհի հորձանքը պատռելով ետ կը դառնանք, և քանի որ չկա աղջիկս, թող Հայուն գլուխը թագ չըլլա:

ՆԱԽԱՐԱՐՔ.— Կործանի՞ թագավորը:

ՍԱՀԱԿ.— Եվ ո՞վ պիտի կանգնի:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մեր վրեժխնդրությունը:

ՍԱՀԱԿ.— Խնայեցեք, հայրենյաց իշխաններ, հոգ չէ որ նա առանց թագի ըլլա, այլ չըսեն թե Հայն իր հայրենիքը օտարին մատնեց. չե՞ք մտածեր, գերի և հեգ Հայեր կը պատրաստեք ապագային համար, որոնք իրենց շղթաներուն մեջեն գերություն և օտարություն թոթովել և անիծել պիտի սովորին. ձեր գերեզմանները պիտի փնտռեն ավերակաց կույտերուն տակ, որ ձեր ոսկրները այրեն, այն ատեն ապագա սերնդյան ստրուկ Հայերն օտարության սառնապատ խորերեն իզուր «Հայաստան» պիտի գոչեն, և միայն կործանյալ հիշատակարաններ այն ձայ-

նը խուլ մռնչմամբ մը իրենց մեջ պիտի խեղդեն և այն հայրենակարոտ հառաչները ձեր դժոխոց բոցերուն հետ պիտի խառնվին, և այն ատենի ի՞նչ պիտի ընեք, ի՞նչպես Հայուն պիտի տաք Հայաստանը:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մեր Սրբազան կաթողիկոսը Ս. Գրոց մարգարեությունները շատ կարդալով կը շփոթի... Օ՛ն, իշխանք, ա՛լ բավական մտիկ ըրինք, շաղակրատությունները Հայաստանը չեն ազատեր, հիմա չը խոսինք, վասընզի վաղը շատ պիտի խոսինք:

ՍԱՀԱԿ.— Վերջապես հայրենյաց անկումը վճռեցի՞ք:

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Արտաշիրի անկումը:

ՆԱԽԱՐԱՐՔ.— Կործանի՞ թագավորը:

ՍԱՀԱԿ.— Ուրեմն վերջապես, գոռոզդ Մասիս, վեր առ ամպերուն մեջեն տժգույն ճակատդ և բոլոր տիեզերաց առջև որոտագոչ ձայնե, թե Հայերն իրենց հայրենիքը կը մատնեն:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Հայաստանը կը խաղաղի:

ՍԱՀԱԿ.— Վերջապես կերթաք, մատնիչք հայրենյաց, դուք Հայ եք և Հայեն վրեժ կառնեք:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Հայաստանն ազատելու:

ՍԱՀԱԿ.— Ուրեմն Հայաստանն առաջ ինձնե անիծյալ ըլլաք (ամենքը կերթան, բացի Բաբելեն):

ԲԱՐԵԼ.— (Սահակի մօտենալով) Ես հոս եմ, Սրբազան հայր, զիս մի՛ անիծեր:

ՍԱՀԱԿ.— Բայց անոնք գացին:

ԲԱՐԵԼ.— Աղջկանս վրեժը լուծելու համար հայրենիքս մատնել ուզեցի... Երդում ըրի և հոս եմ... Թող մեկը երեսիս վատ չը գոչե (դաշույնը կուրծք կը մխե):

ՍԱՀԱԿ.— Ի՞նչ ըրիր, ծերունի:

ՔԱՔԵԼ.— Աղոթե ինձի համար, Սրբազան հայր, որ աղջը-
կանս հոն գտնեմ (կիյնա):

ՍԱՀԱԿ.— Ա՛հ, բոլորտիքս միշտ մահ և անկում (վարագույ-
րը կիջնե):

<(Վերջ Ե ԱՐԱՐՎԱԾԻՆ)>

ԱՐԱՐՎԱԾ Զ

Վոամի պալատը.— Սյունագահդ և փառավոր սրան մը.—
Աջ կողմը Վոամի գահը:

ՏԵՍԵՒ Ա

ՎՌԱՄ և ՍՈՒՐԵՆ

ՎՌԱՄ.— Քաջդ Սուրեն, վերջապես Հայաստան վշտալից
ճակատը ոտքերուս առջև խոնարհած գթություն կաղերսե
ինձմե իր փրկությանը համար. մինչդեռ ես ավելի կու-
զեմ զինքը տապալել ու ջնջել... Խեղճ Հայ, որ իր ոսո-
խը ու բարեկամը դեռ չը ճանչեր, չը զարներ իրեն զար-
նողին և կը խոնարհի. չեմ գիտեր, թե Հայը խոնա՞րհ է
թե՞ վախկոտ... Հա՛յ, Հա՛յ, եթե քու հանճարիդ հետ
կրակ մը միավորես, տիեզերքը կը գերազանցես ու կը
սարսես. դողացե՛ք Հայեն, տիեզերք, եթե Հայերը միա-
բան ու համախումբ տեսնեք:

ՍՈՒՐԵՆ.— Բայց այդ ալ անկարելի է, արքա քաջ, գուցե
առյուծը և վագրն իրարու հետ հաշտվին. բայց Հայը Հա-
յուն հետ չը հաշտվիր... Արտաշես առաջին բոլոր աշ-

խարհ կը խոնարհեցնեն, եթե իր բանակին մեջ իր զորքերեն շսպանվեր:

ՎՌԱՄ.— Եվ ի՞նչ եղավ Արշակունի հարստությունը... Իր նախարարներեն մին Պարսկաստանի շահուն համար Արշակունիի ձեռքեն նախագահությունը հափշտակեց և հիմա անոր հաջորդներեն մեկն ալ իր գահը բոլորովին Պարսկաստանի կը ծախե... Եվ ի՞նչ պիտի ընդունի անոր փոխարեն, եթե ոչ նախատինք և անկում... Զարմանալի ազգ մ'է Հայը... Դու ալ Հայ ես Սուրեն, ըսե, ի՞նչպիսի մարդ է Հայը:

ՍՈՒՐԵՆ.— Հայը Հայ ծնելուն միշտ կը դժգոհի, տեր արքա, Հայը հուսահատ ու դժգոհ ազգ մ'է. իր փառքը, զորությունը և ճոխությունը միշտ անկատար կերեկին իր աչքին... Եթե բոլոր տիեզերաց ալ տիրե, դարձյալ իր հաղթանակն իրեն համար անկատար կերեկի. օտարին շատ կը հարի և, ասով ավելի օտարասեր, քան թէ հայրենասեր ազգ մը կը սեպվի: Ահա կը տեսնես, որ ինքն իրեն փրկութենեն հուսահատած Պարսկաստանեն կակնկալե զայն... Ինքը շատեր օտարը և կը կարծե, թե օտարն ալ զինքը շատեր... Հայը բարեսիրտ՝ միշտ ուրիշն բարեսրտություն կակնկալե և միշտ կը խաբվի... Դեռ զարմանալին կա, տեր արքա, մտածե մեկ մը. այսչափ ներքին խռովություն և ատելություն և միշտ ամեն կողմն արտաքին հարված. դեռ Հայը կանգուն է և ազգ մ'է... Ես կըսեմ, որ եթե բոլոր աշխարհ կործանի ու խառնակի, դարձյալ Հայը Հայ է:

ՎՌԱՄ.— Բայց եթե այսպես Վռամի ապաստանի՝ իր կրոնքն ու ազգությունը շուտ կը թաղե իր կործանյալ հիշատա-

կարանացը մոխրուն տակ... Պիտի տեսնես, որ վաղը
Հայաստան չկա... Վաղը Հայր ստրուկ կամ Պարսիկ է:
Վա՛յ այն հարվածյալ ազգին, որ օտարին պատրիշ
թունավոր լեզվեն կը խաբվի. վա՛յ այն անձին, որ յուր
ազգը փառասիրության կամ մեծության կը զոհե, վա՛յ
քեզ, Հա՛յ, եթե Պարսկաստանի գիրկը նետվիս (կը մեկ-
նին):

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՍԱՀԱԿ (մինակ)

Վերջապես սպիտակ ալյացս տակ Հայության աստ-
ղին անկո՞ւմը պիտի տեսնեմ... Մառախուղ մը կը պատծ
Մասյաց ճակատը. Հայության հետին հառաչա՞նքն է այն,
որ այս սե կամարներուն տակ պիտի նվաղի... Ա՛հ,
հյուծյալ աչերս շունին շանթեր, որ Հայության ոսոխնե-
րը զարնեմ... Ի՞նչ ընեմ, կը սիրեմ Հայը, կը սիրեմ ազգս
սրտիս խորեն... Օրորոցիս մեջ աչերս հաղթության
դափնյա կամարներուն մեջ բացի, և աչդ մոխրի և մա-
ռախուղի մեջ գերեզմանս պիտի գոցվի... Ո՞վ երկինք,
այրեհ հոգիս դժոխոց անծուխ բոցերուն մեջ, բայց կայծ
մը տուր Հայաստանի մարած սրտին... Այլ ո՞վ կը մա-
րե Հայուն փառաց ջահը, Հայը, Հայն իր անկումը կը
խնդրե և երկինք ի՞նչպես կանգնե... Գոցվեցե՛ք անհու-
սության անդունդներ... Գոցվեցե՛ք գերեզմանի ահարկու
դռներ, ի՞նչպես պիտի ծածկեք թագն ու Հայը ձեր համյ
մշուշին ներքե... Եվ դո՛ւք, Արշակունի ուրվականներ,
դեռ պիտի հանդուրժե՞ք ձեր դամբանաց մեջ:

ՆՈՒՅՆ և ՍՈՒՐԵՆ

ՍՈՒՐԵՆ.— Ի՞նչ կը մտածես, Սրբազան հայր... կը տեսնես որ անհնար է և վտանգավոր և անհավասար զենքով մաքառիլ... Այնչափ Հայոց նախարարներ Արտաշիրը կամբաստանեն և կուզեն գահեն վար ձգել... Կընդդիմանաս և Շահին անավոր նայվածքը կը գրգռես վրադ... Միթե անեղ փոթորիկներու կրնա՞ դիմադրել տկար ծառ մը:

ՍԱՀԱԿ.— Իրավ է որ հայրենյացս ցավերը որդի պես թոքերս և աղիքներս կրծեցին և զիս կմախք մը ձևացուցին, բայց դեռ չը ցամքեցան սրտիս արյան ճապաղիքը և կրնամ դեռ արդարություն աղաղակել կամ աղերսել, մինչև որ անիրավ վճռո մը տակ ձայնս մարի... Դու Հայ էիր, ուրացար ազգդ... Դու չես գիտեր, հայրենասիրությունն այնպիսի բուռն կրակ մ'է, որ մարդս մոխիր կը դարձնե... Դու մարդ չես, պահլավ արյունդ¹⁴) հայրենասերի մը ծախե... Հայրենիք քեզ համար բոժոժի մը ձայն է... Պարսկին գահին երկրպագելու համար թողուցիր և ուրացար հավիտյան հայրենիքդ, որուն զվարթ երկնքին տակ աշերդ լույս տեսան... Ա՛հ, իցի՛վ թե ուրացողներուն մորը կաթը թունավոր եղած ըլլար կամ ժայռերու մեջ ծնեին նոքա:

ՍՈՒՐԵՆ.— Բայց վերջապես մեր ընելիքին վրա խոսինք, Սրբազան հայր, քիչ մը ետքը Արտաշիրի դատաստանը պիտի սկսի, և ես կը խրատեմ քեզ, որ նախարարաց համակարծիք գտնվիս... Ի՞նչ է այս, որ մոլի թագավոր մը

կը պաշտպանես, որ բոլորովին ձեր կրոնքը ոտնակոխ
ըրած և Արշակունյաց պալատը սրբապղծած է:

ՍԱՀԱԿ.— Այո՛, Արտաշիրը կը պաշտպանեմ, բայց Հայուն
իշխանությունը պահելու համար... Ա՛հ, չեմ կրնար հան-
դուրժել ապագային անիծախառն բողոքներուն... Չեմ
կրնար լսել, թե Սահակ ալ առանց արյունը թափելու՝
անտարբեր դիտեց Արշակունյաց գահին անկումը... Ես
կուզեմ մաշիլ, դեղնիլ, մարիլ և մեռնիլ հայրենյացս
համար, աչերս բաց և կուրծս պատռած... Բայց որո՞ւ
կըսեմ... Ոչ ոք իմ զգացմանս կը պատասխանե, մեկը
փառք կը սիրե, մյուսը կին կը սիրե, ուրիշը ոսկի կը
սիրե... Սահակն է միայն, որ Հայը կը սիրե:

ՍՈՒՐԵՆ.— Ալ կտրե հույսդ Հայեն, այսուհետև Պարսկեն
խաղաղություն պիտի գտնես:

ՍԱՀԱԿ.— Պարսիկն իր գահը Հայաստանի հողին վրա կանգ-
նե՛... Չե՛ք լսեր, Արշակունի գոռոզներ, այսչափ ստվա՛ր
են ձեր վեմերը, որ այսպիսի ահարկու վճիռ մը չեք լսեր
ու չեք մոնչեր... Դուրս նետվեցեք ձեր բանտեն, ոսկերք
Արտաշեսի, դուք վարժ եք հարվածի և կրնաք դողդոջ
ձեռքերով սուր գործածել... Ես խաշս կառնեմ, բայց ո՞վ
սուր պիտի առնե ինծի հետ:

ՍՈՒՐԵՆ.— Պատերազմի դաշտը չե՛ք, Սրբազան հայր, այլ
այսօր Պարսկաստանի գահեն խաղաղություն պիտի
բխե... Մի՛ համառիր, վասնզի պիտի հաղթվիս և Շահին
ատելության շանթերը քու ճակատդ պիտի պայթին:

ՍԱՀԱԿ.— Շնորհք մ'է այդ... Պետք է որ տանջվիմ կամ մեռ-
նիմ, քանի որ հայրենիքս չեմ կրնար ազատել:

ՍՈՒՐԵՆ.— Ուրեմն չի պիտի՝ ամբաստանես թագավորը:

ՍԱՀԱԿ.— Երբե՛ք... Չես հասկնար... Հանցավոր է նա, բայց
Հայ է, եղբայրս է. ա՛հ, հայրենիք պաշտպանելու հա-
մար Հայ և ծեր ըլլալու չէի:

Տ Ե Ս Ի Լ Պ

ՆՈՒՅՆՔ, ՎՌԱՄ և ԱՐՏԱՇԻՐ

ՎՌԱՄ.— (նես մտնելով և գահը ելնելով) Ուրեմն պաշտ-
պանն ինքզինքդ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ինքզինքս պաշտպանելու համար պետք է որ
հանցավոր եղած ըլլամ:

ՎՌԱՄ.— Դու կուրանաս քու արարքդ, բայց պալատիդ կա-
մարները և գերեզմանք չեն կրնար զանոնք ուրանալ, բաց
են այն սրտերը, որոնց մեջ դու արյուն հոսեցուցիր և փո-
խանակ արիության արձաններու՝ հեշտության արձան-
ներով զարդարեցիր պալատդ:

ՍԱՀԱԿ.— Ի՞նչպես կրնաս զինքը իր ազատ կրոնքին մեջ դա-
տապարտել, մինչդեռ ինքն ալ ձեր հեշտային կրոնքին
հետեւած է. իր քաղաքական հանցանքները կրնաս դա-
տել, և ես իմ եղբորս մեղքերը կրնամ քավել:

ՎՌԱՄ.— Վերջապես Հայն իր թագավորը չընդունիր:

ՍԱՀԱԿ.— Ես ալ Հայ եմ:

ՎՌԱՄ.— Բայց չես կրնար նախարարաց չափ իրավունք ու-
նենալ հայրենյացդ վրա. անոնք իրենց սուրերովը կը
պաշտպանեն զայն և դու միայն խաշ մ'ունիս:

ՍԱՀԱԿ.— Բայց բոլոր ժողովուրդը իմ և թագավորին հետ է:

ՎՌԱՄ.— Ես չեմ ընդունիր այն ժողովուրդն, որ կղերի մը

մորուքեն կը պատկառի և Աստվածային երկյուղե մը զգածված՝ ակամա կը հնազանդի յուր թագավորին:

ՍԱՀԱԿ.— Տեր արքա, վերջապես կը հայտնես, որ Հայուն թագը և ազատութիւնը կը մուրաս. կը տեսնե՞ս, Արտաշիր, դու վատ մը եղար և բոլոր Հայ ազգը նվաստացուցիր, այն Պարսիկը, որ երբեմն Հայու անունեն կը դողար, հիմա խրոխտաբար գահին վրայեն Հայութեան անկումը կը վճռե. անգութենե՛ր, վատե՛ր, մատնիչնե՛ր և իմ սիրելի ազգիս ոսոխնե՛ր, ամենքնիդ ալ նզովյա՛լ ըլլաք:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Ա՛հ, կեցի՛ր, թող տան թագս, և ես սուրս փայլատակելով ու արյան հովերե թռչելով՝ ազատեմ Հայը և Հայաստանը:

ՍԱՀԱԿ.— Ա՛լ բան մը չը մնաց, այլ միայն անհուսութեան վհեր:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Սահակ, օգնե՛ ինծի, կը սարսափիմ ես ապագային կոծերեն. մի՛ անիծեք զիս, Հայե՛ր, այլ իմ գերեզմանիս վրա Պարսկաց դիակներ փռեցեք:

ՎՌԱՄ.— Լո՛ւն՝ Արտաշիր, ստրուկ մը այդչափ հանդգնի՛:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Օգնեցե՛ք ինձ, Հայե՛ր, ձեր թագավորին շղթա կը կապեն:

ՎՌԱՄ.— Ի՞նչ ընե Հայը, երբ յուր թագավորը շղթա ընտրեց:

ՆԱԽԱՐԱՐ.— (դրսեն) Կործանի՛ Արտաշիր, կեցցե՛ վռամ արքայն:

ՎՌԱՄ.— Կը լսե՞ք, Հայ են ասոնք:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Հայրենիք զանոնք Հայ չընդունիր:

ՆԱԽԱՐԱՐ.— (դրսեն) Կորածնի՛ Արտաշիր, կեցցե՛ վռամ արքայն:

ՆՈՒՅՆՔ, ՍՈՒՐՄԱԿ, ՎԱԶԵ, ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ,
ՀՄԱՅԱԿ և ՆԱԽԱՐԱՐՔ

ՓԱՌՆԵՐՍԵԶ.— Ի՞նչ վճռեցիր, արի արքայդ արյաց:

ՎՌԱՄ.— Թող խաղաղի Հայաստան, Արտաշէր ալ Հայոց թագաւորը չէ, այլ Խուժաստանի ստրուկ աքսորյալը:

ՆԱԽԱՐԱՐՔ.— Կեցցե՛ր Պարսկաստան:

ՍԱՀԱԿ.— Ա՛հ, չկա մեկը, որ ինծի հետ «Կեցցե՛ր Հայաստան» գոչե:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Կը տեսնե՞ս, արքայդ վեհափառ, կաթուղիկոսն ալ աքսորյալին մեղճակիցն ըլլալով՝ զայն կը պաշտպանե, ինքը Պարսկաստանի ռեսերիմ թշնամին է:

ՎՌԱՄ.— Քաջ գիտեմ, և արդեն անոր համար մշտնջենաւոր բանտ վճռված է¹⁵):

ՍԱՀԱԿ.— Ես ալ արդեն մենաստան մը կուգեի աղոթելու և հայրենիքս ողբալու համար... Բայց երանի թե օր մը Հայ եղբարցս ազատութեան ձայները լսեի և բանտիս երկաթե դռները խորտակվելով՝ վերականգնյալ Հայաստանիս գիրկն իյնայի:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— (հուսահատաբար) Ո՛հ, իսկ ես:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մի՛ զարմանար, արքա քաջ, կը զառանցեն:

ՍԱՀԱԿ.— Երանի թե երազ մ'ըլլային ասոնք:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (Արտաշէրի մոտենալով, որ հուսահատաբար գլուխը կուծին հեցուցած է, կամաց) Կը ճանչե՞ս զիս:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Դու զիս մի՛ ճանչեր, ես ալ զքեզ չը ճանչեմ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Քո՛ւ պալատականդ, Աշոտն եմ:

ԱՐՏԱՇԻՐ.— Աշո՛տ... Թշվառական:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Բայց ամեն բան լմնցավ:

ՎՌԱՄ.— Սուրմակ, զքեզ Հայոց աշխարհին հայրապետ կը կարգեմ, քու հայրենի ծառայութեանդ փոխարեն (Սուրմակ կը խոնարհի):

ՍԱՀԱԿ.— Երկի՛նք, կամ կայծակդ, կամ Հայաստանը:

ՎՌԱՄ.— Ձեզ տեսնեմ, Հայե՛ր, այսուհետև հայրենիք և ազատութիւնն բառերն ալ մի հիշեք (սուրը կը փաշտ.— Վարագույրը կիջնե):

**ԱՍՊԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆԻ ՊԱՐՍԿԱՅ Ի ՀԱՅՍ
ԿԱՄ**

ԱՎՆՐՈՒՄՆ ԱՆԻ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՅԱՅ

**ԹԱՏՐԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԳԱԽԱՌՆ
ՐԱԺԱՆՅԱԼ ՅԵՐԿՈՒՄ ԹՎԱԿԱՆՍ, Ի ՀԻՆԿ ԱՐԱՐՍ,
ՅԵՐԻՍ ՊԱՏԿԵՐՍ ԵՎ Ի ՄԻ ՎԵՐՋԱՐԱՆ**

<1870>

ԱՆՁԻՆՔ Ա. ԹՎԱԿԱՆԻՆ

ՈԳԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ՝)
ՏՈՒՂՐԻԼ, Թագավոր Պարսից²)
ԳԱԳԻԿ ԱԲԱՍՅԱՆ, Թագավոր Կարուց
ԹԱԹՈՒԼ, Իշխան հայկազն³)
ԱԲԱՍ, զորապետ Պարսից⁴)
ՊԱՐՍԻԿ ԶՈՐԱԿԱՆ ՄԸ
ԾԵՐՈՒՆԻ ՔԱՀԱՆԱ ՄԸ

ԱՆՁԻՆՔ Բ. ԹՎԱԿԱՆԻՆ

ԱԼՓԱՍԼԱՆ, Թագավոր Պարսից
ԲԱԳԱՐԱՏ, Իշխան Անիի
ՈՐՏԵԼՄԵԶ, զորապետ Պարսից⁵)
ԱՂԿԱՆ, Իշխան Պարսից⁶)
ՏԵՐ ՎԱՀՐԱՄ, Ժեր քահանա⁷)
ԶԱՐՄՈՒՀԻ, Բագարատա աղջիկը
ԱՊՐՍԱՄ, հրամանատար զորաց Անիի
ԼԵՎՈՆ, հայ պատանի
ԳՈՒՐԳԵՆ } Իշխանք Հայոց
ԲԱՐԳԵՆ, }
ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ ՄԸ
ԱՂԶԻԿ ՄԸ
ԿՈՒՅՐ ԾԵՐՈՒՆԻ ՄԸ
ՊԱՀՆՈՐԴ ՄԸ

ԱՌԱՋԻՆ ԹՎԱԿԱՆ

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Մ Ա

Տեսարանն է դաշտակ մը.—Աջ կողմը բլուր մը.—Խորը
ավերակ մը.—Արևը հորիզոնեն նոր վեր կը բարձրանա:

Տ Ե Ս Ի Ա

ԳԱԳԻԿ ԱԲԱՍՅԱՆ (ծիով), ԹԱԹՈՒԼ (Ետևեն, որուն կը
հետևի բանակ մը, տեսարանին աջ կողմեն կը մտնեն
հետևյալ պատերազմական երգը երգելով):

Ե Ր Գ

Ժամ է արդ փառաց,
Որդիք փառազանց
Արյամք փաղեցեմ
Դափնիս վարդագեղ:

Վառյալ ի զեն հուր,
Ի սուր և յերկաթ,
Ըզվրեթ դյուցազանց,
Լուծեմք օ՛ն հառաջ:

ԳԱԳԻԿ.— (հիվանդ և վիրավոր) Ահա արևը կը ծագի, քաջ
ընկերակիցք, դիտեցեք շորս կողմերնիդ և տեսեք թե մեր

հայրենիքն ի՞նչ տխուր տեսարաններ կընծայե մեր աշա-
ցը. արյան աղետալի գոլորշի մ'է պատեր մեր բերրի
դաշտերը և զվարթ քաղաքները. հարցնենք նախնյաց
գերեզմաններուն, թե այսպե՞ս էր առաջ Հայաստան.
այնպիսի ժամանակի մը մեջ ենք, որ մայրերն իրենց
զավակացը խաղալիքի տեղ դանակ կուտան, որպեսզի
արյան ու պատերազմի վարժվին, և հայրն այն ատեն
կը ճանչե յուր զավակը, երբ Պարսկի մը և թշնամիի մը
արյամբը ներկված սուր մը իրեն ներկայացնե:

ԹԱԹՈՒԼ.— Արքա քաջ, ես ալ այդ ուխտը մորս սրբազան
գրկացը մեջ ըրած եմ և հորմես ալ զենք շարժել սոր-
ված եմ... Թշնամվուն դեմ անվեհեր զինվոր մը ըլլալու
համար պետք է մորմե մը ատել սորվիլ, և հորմե մը՝
կռվիլ:

ԳԱԳԻԿ.— Եվ ի՞նչպես շատենք այն վատ ազգը, որ Հայոց
այնչափ անձնվիրութեանց և ձեռնտվութեանց փոխարեն՝
Հայուն սրած սուրը Հայուն դեմ կը դարձնե, երբ զայն
անտերունջ գտնե, ահա կը տեսնենք Տուղրիլ, որ քանի
մը տարիե ի վեր զորաց նորանոր գումարտակներ ղըր-
կելով Հայաստանը կը կողոպտեր կը քանդեր, հիմա ալ
ինք պարսկական բանակին գլուխն անցած կուգա բո-
լորովին կողոպտելու և ի հիմանց կործանելու.⁸⁾ Բայց
ավա՜ղ, այնչափ սոսկալի չեն թշնամվուն հարձակում-
ները, որչափ են վատ արանց քստմենի մատնութուն-
ները. մատնությո՞ւն... ահա այս է հոգվույս վերքը, որ
զիս կը տանջե, իսկ մարմնույս վրայի այս վերքը, որ
քանի մը օր առաջ պարսիկ զորականե մը ընդունեցա,
պատվանշան մը կը համարիմ, որովհետեւ իմ ձեռքս իր

սև հոգին սաղայելին նվիրեցի, իսկ հայրենյաց մատնչի մը ոգին, որ նույնիսկ սաղայելին անընդունելի է, որո՞ւն կրնանք հանձնել... Քաջ ընկերք, խորշինք այս ոճիրեն. քիչ ատենեն Տուղրիլի դեմ պիտի պատերազմինք, Հայաստանի սեմին վրա պիտի կռվինք ամեհաբար, եթե կան ձեր մեջ անանկներ, որոնց ծանր գա այս դիրքին մեջ պատերազմիլ, թող ձգեն սուրերնին. ես առանց զիրենք մեղադրելու՝ կընդունիմ իրենց հրաժարականը:

ԹԱԹՈՒԼ.— Արքա քաջ, Հայուն սրտին մեջ պարսկական ատելութենեն ուրիշ բան մի՛ փնտռեր, միթե կա՞ Հայ մը, որ Պարսկին հարվածը զգացած չլլա, եթե իր հորը կամ եղբորը վերքը չորցած կամ անհետացած է, Հայաստանի ստացած վերքերը դեռ թաց են, կը մխան և մեզ կը դիտեն վրեժխնդիր և արյունոտ աչքերու պես... (զորաց) դիմացե՛ք եթե կրնաք, հայրենասեր սրտե՛ր, այն ահեղ վերքերը տեսնելով:

ԶՈՐԱԿԱՆՔ.— Վրեժխնդրությո՞ւն:

ԳԱԳԻԿ.— Կատե՛ք ուրեմն Պարսիկը:

ԶՈՐԱԿԱՆՔ.— Միշտ:

ԳԱԳԻԿ.— Կերդնո՞ւք Հայաստանի վերքերուն վրա, որ երբեք չը պիտի ընկրկիք:

ԶՈՐԱԿԱՆՔ.— Կերդնունք:

ԳԱԳԻԿ.— Լսե Հայաստան ձեր ուխտը:

ԹԱԹՈՒԼ.— Ի՞նչ ձայն է այս (ամենքը մտիկ կընեն, հեռուեն աղոթքի դողող ձայն մը կը լսվի):

ԳԱԳԻԿ.— Ո՞ւսկից կուգա այս ձայնը:

ԹԱԹՈՒԼ.— (ձախ կողմը ցուցնելով) Սա կողմեն:

ԳԱԳԻԿ.— Այն կողմը ավերակներ են (նայելով):

ԹԱԹՈՒԼ.— Ավերակի մը վրա խաչ մը կերեկի:

ԳԱԳԻԿ.— Ըսել է որ մատուռ մը կա հոն:

ԹԱԹՈՒԼ.— Եվ քահանա մը անշուշտ, որ կաղոթե:

ԳԱԳԻԿ.— Մեզի համար... զարնող զինվորին հետ, երանի այն քահանային, որ կաղոթե:

ԹԱԹՈՒԼ.— Ահա ծերունի մը կերեկի:

ԳԱԳԻԿ.— Անշուշտ աղոթող քահանայն է:

ԹԱԹՈՒԼ.— Քայլերը դեպի հոս կուղղե... Մեր բանակին գալը տեսած ըլլալու է...

ԳԱԳԻԿ.— Եվ անոր համար կաղոթե:

ԹԱԹՈՒԼ.— Ի՛նչ վեհ կերպարանք. եթե ծերունի քահանա մը չըլլար, պիտի կարծեի թե պատերազմի դաշտն իջնող հսկա մ'է. ոտքերը կը դողդղան, բայց սիրտը կը բաբախի:

ԳԱԳԻԿ.— Խոնարհեցեք իրեն (զորքերը հարգանաց շարժում կընեն, մինչդեռ ֆահանայն տեսաբանը կը մտնե):

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՆՈՒՅՆՔ և ՔԱՀԱՆԱՅՆ

ՔԱՀԱՆԱՅՆ.— Ներեցե՛ք, արի զինվորներ, եթե տկար ծերունի մը գտնվելով՝ փոխանակ հայրենիքս երկաթով պաշտպանելու ձեզի պես, որ զինվոր ու երիտասարդ եք, գո՞հ կըլլամ միմիայն աղոթելով... Բայց դեռ ահեղ առյուծ մ'եմ այն մատուռին մեջ՝ անոր, որ զայն սրբապղծելու կը հանդգնի. հսկել և աղոթել, ահա ասոնք միայն բաժին մնացին ինձ իմ անկյալ հայրենիքես, հսկել հսկայի մը պես, աղոթել՝ քահանայի մը պես. թեև կը զարնեի երբեմն պլ

զինվորի մը պես, իսկ երբ ծերացա և տեսա որ այն ծանր
երկաթը ձեռքես կիյնար, մտածեցի, որ դեռ կրնայի հայ-
րենյացս ծառայել, Աստուծո զինվոր ըլլալ և աղոթել...

ԳԱԳԻԿ.— Լսե քու ձայնդ երկինք, և քու հսկած միայնիկ մա-
տուռիդ դուռը զարնե օր մը ազատությունը, զինվորդ
Աստուծո, աղոթե՛ մեզի համար. դու քու խաչդ ա՛ռ, մենք
ալ մեր սուրը կառնենք, դու աղոթե՛ մենք զարնենք, դու
սիրե Աստվածդ, մենք ատենք թշնամին:

ՔԱՀԱՆԱՅՆ.— Աստուծմե և հայրենիքես ետև կը սիրեմ այն
զինվորը, որ պատերազմի դաշտը կը խոյանա, օրհնյալ
ըլլաք, քաջե՛ր, որ կը ջանաք ձեր անկյալ հայրենիքը
վերականգնել, դուք մի՛ լաք Հայաստանի վրա, այլ զար-
կեք այն բազուկը, որ աղետք կը տեղացնե անոր գլխուն.
լալը ծերերուն թողուցեք և այն մայրերուն, որոնք իրենց
զավակաց գերեզմանները կորուսած են. ծերերուն և մայ-
րերուն վրեժը առե՛ք, քաջե՛ր և քավեցեք թշնամվուն
արյամբը մեր եկեղեցյաց, պալատներուն և գերեզմանաց
եղած սրբապղծությունները:

ԹԱԹՈՒԼ.— Զինվորդ Աստուծո և հայրենյաց, եթե լավ ուշ
դնենք, Հայաստանի բոլոր խորշերը վրեժ կը մոռնան.
Հայաստանի մեջ չը կա մեկը, որուն սիրտը չը լափե
վրեժխնդրության բոցը. մենք մեր հայրենակցաց վրեժը
պիտի առնենք, պիտի պատերազմինք անոնց տեղ, որք
կարող չեն սուր շարժելու, նաև անոնց տեղ՝ որք կը սոս-
կան պատերազմի դաշտեն:

ՔԱՀԱՆԱՅՆ.— Մի՛ դանդաղիք ձեր սուրբ պաշտոնը կատա-
րելու, եղբարք իմ. հառաջ վարե բանակդ, արքա քաջ,
և ես ութսունամյա հասակիս մեջ՝ այս հսկա և վրեժխն-

դիր բանակին հետ քանի մը դողդոջ քայլ առնելով հըրճ-վիմ գոնե, քանի որ կթոտությանս մեջ անկարող եմ ձեր փառքին մասնակցիլ:

ԹԱԹՈՒԼ.— (ձախ կողմեն նայելով) Արքա՛ քաջ, պարսկական բանակ մը կերևի բլրին գագաթը... տե՛ս...

ԳԱԳԻԿ.— Տուղրիլի բանակն է այն:

ՔԱՀԱՆԱՅՆ.— Պարսիկնե՛ր (ակռաները կրճտելով):

ԳԱԳԻԿ.— Պատրաստ եղիք, քաջ զինակիցք իմ. ահա այն թշնամին, որուն արյանը անհազ ծարավ մը կզգան մեր սուրերը, նա դեռ իր ժանտ սուրը մեր անմեղ հայրենակցաց արյամբը չը ներկած՝ դիմադրենք մեր կուրծերը ժայռերու պես. Հայը այն է, որ երկու Պարսիկ չսպաննած չը մեռնիր:

ԹԱԹՈՒԼ.— Տասը Պարսիկ իմս են... կերդնում սրույս վրա:

ՔԱՀԱՆԱՅՆ.— Եթե ես չեմ կրնար զարնել, գոնե դիակները կոխկռտեմ:

ԳԱԳԻԿ.— Պատրա՛ստ եք:

ԶՈՐԱԿԱՆՔ.— Վրե՛ժ...

ԳԱԳԻԿ.— Ա՛ռ վրեժդ ուրեմն Հայաստան (զորքերը սուրերնին կը փաշեն և պատերազմական երգով կը մեկնին ձախ կողմեն.— Պատկերը կը փոխվի):

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ա

Բլուր մը.— Արժունի վրան

Տ Ե Ս Ի Գ

ՏՈՒՂՐԻԼ, ԱՐԱՍ և ԶՈՐՔ

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Ա՛հ, ո՛րչափ մեծ հաճույք է այս, զորապետ, երբ կը մտածեմ թե այսօր իմ նախնյացս դարավոր վրեժները կը լուծեմ՝ անտերունջ Հայաստանը ոտնակոխ ընելով և մերկացնելով զայն բոլոր իր փառքերեն, զենքերեն և գանձերեն:

ԱՐԱՍ.— Մեր մեծագոր Արեգական շնորհն է այդ, տե՛ր արքա, որ քու հայրենյացդ վրեժխնդրութեան սուրը կընե քեզ օգնական, այսպիսի փառքե զատ ոչինչ կրնար քու զորութեանդ հետ կապվիլ:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Որչափ կը զվարճանա արդյոք մեծն Արեգակ, երբ զինքը չը պաշտող անօրեն ժողովրդյան մը արյամբը ներկված դաշտերուն վրա կը սփռե իր ճառագայթները և մեր զենքն ու զրահը ավելի ահեղապես կը շողացնե թշնամյաց ահաբեկ նայվածքին... Ի պատերազմի երեկոյին, կարծես թե թշնամյաց արյամբը կշտացած և կարմրած՝ իր անսվածային բնակարանը կը վերադառնար, որչափ գոհացավ արդյոք, երբ Սմբատաբերդ և Արծն քաղաքներուն կործանումը⁹⁾ և ջարդը տեսավ և այն կոտորածները, որ Հայաստանի բոլոր գավառները սոսկումով լցուցին:

ԱՐԱՍ.— Բայց այն ատեն մեկ սասանյան գունդ մ'էր որ Հա-

յաստանն այնչափ տակնուվրա ըրավ, տեր արքա, և երբ այժմ դու անձամբ քաջաց բանակի մը գլուխն անցած Հայաստան կարշավես՝ անշուշտ այն սոսկումով լցված բոլոր բերդերը և քաղաքները իրենց դռները պիտի բանան, երբ լսեն թե դուցազն Տուղրիլ՝ արյաց արքայն ահեղ առյուծի մը պես իրենց կը նայի և իրենց վրա կը քալե, կարելի է որ քանի մը հայրենասիրությամբ վառված տկար բանակները հանդգնին մեզ դիմադրելու, բայց մեր քաջերուն և փիղերուն հարձակմանց չը կրնալով դիմանալ՝ պիտի փշրին փռշի պես և պիտի խառնըվին իրենց հայրենյաց ավերակաց աճյունին:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Ես արյունախանձ սրտիս խորը գրած եմ բոլոր Հայաստան ավերակ դարձնել, Հայությունը ջնջել առանց ավերակաց մեջ հեծող հայկական շունչ մը թողելու և այնպես հաղթական, Պարսկաստան՝ իմ շքեղապանձ գահս դառնալ, և անկե զվարթ նայվածքով իմ դրացի երկրիս փլատակները դիտել, որոնց վրա կը սավառնի պարսկական սոսկումը, ալ վախ չունենալ Հայաստանեն, որ միշտ կիյնա և կը կանգնի և կանգնած ատենը իր դրացի ազգերուն գահերը կը սարսե, գինքր խեղդելու համար պատեհ առիթ մ'է իր անտերունջ վիճակը... Կուգեմ Հայությունը ջնջել երկրիս երեսեն. լսե՛ երկնից քարձրերեն և դու Արև, և ծիծաղե՛ քու Աստվածությունդ արհամարհող ազգի մը գերեզմանին վրա... Ավա՛ղ որ գրեթե ծեր եմ, եթե չը կրնամ կարճ կյանքիս հետ Հայաստանը վերջացնել՝ թագիս հետ ժառանգություն պիտի ձգեմ Ալփասլան եղբորս, որ քաջիբու մեջ քաջ է, հայկական ատելությունը, և հայության ջնջումը, չը թո-

ղուզ՝ որ Հայը շորրորդ անգամ հոգի առնե¹⁰)։ Հայը այն-պիսի ազգ մ'է, որ իր վերքերեն քաջ կը ծնի։

ԱՔԱՍ.— Հայն ա՛լ հոգի առնելիք չունի, մինչդեռ Տուղրիլի հարվածը զգաց իր ներքին խոցերով պատած սրտին վրա։

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Դեռ գերեզմանին մեջ ալ կուզե հեալ։

ԱՔԱՍ.— Պարսկական սուսկումը կը հսկե անոր դիակին վրա ինկած անոպա ժայռի մը պես։

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Եվ չի պիտի հառնե երբեք Տուղրիլի երկաթե ձեռքին տակ, երբ նախնի հայկազանց դամբանները կը կոխկոտեմ գարշապարացս տակ, անոնք որ երբեմն սասանյան գահին դեմ խրոխտացին, երբ կը կործանեմ եկեղեցիները, ուր խաչափայտի մը առջև կանթեղ կը վառեն և կերկրպագեն. երբ կը տեսնեմ Հայը վիրավոր և անզոր ոտքերուս տակ, որ կաղերսե կամ կսպառնա ընդունայն, երբ կը տեսնեմ արյան ծով մը, որուն մեջ կը շողան հայկական խոցյալ գլուխներ, և անոնց վրա պարսկական արյուներանգ դրոշը կը ծածանի... անհազ զվարճություն մը կզգամ։

ԱՔԱՍ.— Եվ այս ամենը Հայն ավերակի մը խորշը սոսկումով կծկած կը դիտե, երբ կը տեսնե որ հաղթական արծիվը կարմիր դաշտերուն վրայեն կը թևարկե (հանկարծ աղմուկ մը կը լսվի խորեն)։

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Ի՞նչ ձայներ են ասոնք։

ԱՔԱՍ.— Ի՞նչ կը նշանակե այս։

ՁԱՅՆԵՐ.— Կեցցե՛ Հայաստան (խորեն)։

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Ա՛հ, Հայերն են։

ԱՔԱՍ.— Կը զարնվին մեր բանակին հետ։

ԶԱՅՆԵՐ.— Մա՛հ Սասանյանց (խորեն):

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Անօրեննե՛ր:

Տ Ե Ս Ի Լ Դ

ՆՈՒՅՆՔ և ԶՈՐԱԿԱՆ ՄԸ

ԶՈՐԱԿԱՆ.— Տե՛ր արքա, Կարուց թագավորին բանակը մեր
հառաջապահ գնդին վրա հարձակեցավ:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Զորապե՛տ, շուտ բանակը ոտք հանն և այդ հան-
դուգները խորտակե (Ուտելմեզ պատերազմական փողը
կը հնչե և բոլոր զորքերը կը ժողովին. Տուղրիլ բլրին
գագաթը կելնե և կը դիտե): Ահա կը զարնվին, մեղվի
երամ մը արծվո երամի մը դեմ... Հայոց բանակը քիչ-
վոր է, կրնաք պաշարել և ձեր ահեղ սուրերուն մեջ այդ
հանդուգն բանակը խեղդել:

ԱՐԱՍ.— (զորաց) Հառա՛ջ:

ԶՈՐՔ.— Մա՛հ Հայկազանց (սուսերամերկ կը մեկնին):

Տ Ե Ս Ի Լ Ե

ՏՈՒՂՐԻԼ (առանձին բլրույն վրայեն կը դիտե)

Ո՛վ է այն իշխանը, որ մեր բանակին մեջ ինկած
Պարսկաց դիակներ կը փոռ և չը թողուր որ մեկը իրեն
հարված մը տա... Ահա կը տեսնեմ Կարուց թագավորն
ալ որ զորքերը կը քաջալերե միշտ, բայց չը պիտի հա-
ջողի. Աբասի բանակը կը հասնի, այն իշխանին հետ
մեկը կը զարնվի, Արսուրան ամիրային որդին է... կը
փախչի... իշխանը ետևեն կը վազե... ա՛հ, օգնություն

հասավ... զարկավ (վշտանալու շարժում մը կընէ) դեռ ասդին անդին կը վազե, զոհ կը փնտռե կատաղի վագրի մը պես, երկու Հայու հետ չորս Պարսիկ կիյնա... բայց ահա Հայոց բանակը պաշարվեցավ... Կարուց թագավորը կը փախչի... չը բռնվեցավ... և այն իշխանը դեռ կը զարնե... պիտի բռնվի... ահա պաշարեցին զինքն ալ... դեռ կուզե զարնել... Պարսիկները կը վախնան անկեց. բայց վերջապես բռնվեցավ Արսուրան ամիրային որդին՝ այն քաջին զարնողը՝ որ այնչափ սիրելի է ինձ... բանակը փախստական Հայոց զորքերը կը հալածե (դրսեն պարսից զորքերը «հաղթությո՞ւն, հաղթությո՞ւն» կաղաղակեն): Ահա Աբաս այն իշխանը գերի բռնած հոս կը բերե... (բլուրեն վար կիջնէ և արժունի վրանը կը մտնէ):

ԶՈՐԱԿԱՆՔ.— (դրսեն) Կեցցե՛՛ Տուղրիլ, կեցցե՛՛ Պարսկաստան:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Ա՛հ, այս օրվան հաղթության դափնիին հետ նոճի խառնվեցավ, արդյոք մահացո՞ւ էր Հայ իշխանին՝ ամիրային որդվուն տված հարվածը:

ԶԱՅՆԵՐ.— Կեցցե՛՛ն արիք, մա՛հ անարյաց (դրսեն):

Տ Ե Ս Ի Լ Զ

ՏՈՒՂՐԻԼ, ԱԲԱՍ, ԹԱԹՈՒԼ (շղթայակապ),

գերիներ, զորք Հայոց, զորք Պարսից

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Ի՛նչ եղավ Արսուրան ամիրային որդին, զորսպես:

ԱՔԱՍ.— Վերավորված է, տեր արքա, զինքը վրանը բերինք
խնամելու համար:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Ինչպե՞ս է վերքը:

ԱՔԱՍ.— Ուսին վրա է:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Այս Հայ իշխանն է զինքը զարնողը, այնպես չէ՞:

ԱՔԱՍ.— Այո՛:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Ես այս բլրին գազաթեն կը դիտեի:

ԹԱԹՈՒԼ.— Ես էի:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Քաջ իշխան, ես քու բոլոր քաջագործությանցդ
հանդիսատես եղա, եթե Արսուրան ամիրային որդվունջ
տված վերքդ մահացու չէ, և եթե չը մեռնի՝ չիմ սպան-
ներ զքեզ, կազատեմ, իսկ եթե մեռնի՝ դու ալ իրեն զոհ
պիտի ըլլաս:

ԹԱԹՈՒԼ.— Եթե հարվածն իմս է՝ անկարելի է որ չը մեռ-
նի¹⁾, իսկ եթե ուրիշի մը՝ այդ չեմ գիտեր. հիմակվընե
զարկ զիս, կամ թող բոլորովին, որ զենքս առած դարձ-
յալ անտերունջ հայրենիքս պաշտպանեմ, ծուներ են ինձ
այս շղթաներս, երբ հայրենիքս անդին կողբա և օգնու-
թյուն կը խնդրե, ավելի աղեկ է, որ չը լսեմ իր աղեկեզ
ձայնը:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Հայրենի՞քդ կուզես դեռ պաշտպանել:

ԹԱԹՈՒԼ.— Այո՛:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Որո՞ւ դեմ:

ԹԱԹՈՒԼ.— Ձեզի:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Առանձի՞ն:

ԹԱԹՈՒԼ.— Սուր մը բավական է ինձ ընկեր:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Ո՛վ քաջ, կտրե ալ հույսդ հայրենյացդ վերա-
կանգնումեն:

ԹԱԹՈՒԼ.— Ինչո՞ւ:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Միթե հայրենյաց անունը կրնա՞ կրել մոխրակույտ մը:

ԹԱԹՈՒԼ.— Զգուշացիր, ո՛վ թագավոր, գուցե այն աճյունին տակ դեռ կայծեր կան պահված... ինչպես գերիին սըրտին մեջ վրեժը. զարհուրելի պիտի ըլլա գուցե օր մը այն Հայը, որ փլատակաց խորշերու մեջ կծկած՝ ատելություն կը սնուցանե իր թշնամյաց դեմ:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Այն խորշը իր գերեզմանն է և Պարսիկն՝ իր մահը:

ԹԱԹՈՒԼ.— Հայը չը մեռնիր երբեք երբ Պարսիկը զարնե, գուցե՝ Աստված զարնե:

Տ Ե Ս Ի Լ Է

ՆՈՒՅՆՔ և ԶՈՐԱԿԱՆ ՄԸ

ԶՈՐԱԿԱՆ.— Տեր արքա՛, Արսուրան ամիրային որդին մեռավ:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Վերջապես:

ԹԱԹՈՒԼ.— Ես չըսի՞, եթե իմ զարկածս է չապրիր:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Պատրաստ եղի՛ր:

ԹԱԹՈՒԼ.— Ի՞նչ բանի:

ՏՈՒՂՐԻԼ.— Մեռնելու:

ԹԱԹՈՒԼ.— Գոհ եմ որ Պարսկին սիրտը ցավ մը քանդակելով գոնե կը մեռնիմ, բայց ավելի գոհ պիտի ըլլայի, եթե սուր ի ձեռին մեռնեի... Ա՛հ Հայաստան, քաղցր հայրենիք, վերջապես քու ազատութեանդ արշալույսը չը տեսած՝ պիտի փակեմ աչքս. բայց Հայաստանի սրտին

վրա նստած տեսա արյունոտ Պարսիկը... Մեռնի՛լ...
Թողու՛ չայաստանը, մեռնի՛լ շղթայակապ այն մարդե-
րեն, որ կատեմ ե կուզեմ անխնա ջախջախել... Ա՛հ,
սո՛ւր իմ (կատաղաբար զինքը պատռո՞ղ զորաց կը նայի).
կատեմ զձեզ, տվեք սուրս ե առանձին կռվիմ ձեզի հետ,
ա՛հ, դուք վատ եք, կը վախնաք...

ՏՈՒՂՐԻՒՆ.— Վերջապե՛ս:

ԹԱԹՈՒՆ.— Տո՛ւր հրամանդ:

ՏՈՒՂՐԻՒՆ.— Տարեք ե զարկեք զինքը հոն ուր ամիրային
որդին սպաննվեցավ (զորքը կը տանին զայն):

ԹԱԹՈՒՆ.— Մնաս բարյա՛վ, Զարմուհի... չայաստա՛ն (կը
մեկնի):

ՏՈՒՂՐԻՒՆ.— (Ուտելմեզի) Զորապե՛տ, իր աջ թևը կտրելով
Արսուրան ամիրային զրկե մխիթարելու համար զինքը,
որ որդին վատ բազկե մը մեռած չէ (վարագույրը կիջնե):

<(Վերջ ե ԱՐԱՐՎԱՍԽՆ)>

ԵՐԿՐՈՐԴ ԹՎԱԿԱՆ

ԱՐԱՐՎԱԾ Բ

Տեսարանն է Անի քաղաքին ներհնակողմը.— Բազարատ
իշխանի ապարանը փառավոր սրան մը.— Խորը դռտ
մը.— Երկու կողմը պատուման:

Տեսիլ Ա

ԶԱՐՄՈՒՀԻ (առանձին)

Ահա Անիի ալ զարկավ իր ճիրանը անգութ Ալփաս-
լան. ի՞նչ սոսկում է այս, որ բոլոր Հայաստանը պարա-
ծածկեր է. մթություն մը կա բոլոր անմեղ ճակտի վրա,
սևություն մը՝ ամեն սրտի մեջ... Ալ ամեն բան լմնցավ
Հայաստանի համար, ալ կը մարի բոլորովին Հայաս-
տանի հուսո աստղին արյուններանգ լույսը... Բազրա-
տունյան անտերունջ վիճակին մեջ Տուղրիլի պես ճիվաղ
մը Հայաստանն անխնա ոտնակոխ ընելի վերջը իր սուրը
կը ժառանգե իր եղբայրը՝ Ալփասլան, որ Հայաստանի
հոգին կը լափե... Թաթո՛ւլ, քա՛ջդ իմ Թաթուլ, քեզ ալ
Տուղրիլի անգութ սուրը լափեց... Պատերազմի արյու-
նոտ դաշտին վրա, հեռու ինձնե, ինծի մնաս բարյավ
ըսելեդ վերջը, այն տխուր մնաս բարյավը կյանքն ալ

ինծի կրկնեց, դեռ առագաստդ չի մտած՝ գերեզման իջար, և այն հարսանեկան քողին տեղ, որ մեր գլուխները պիտի միացներ, սգավոր քող մը ձգեցիր ինձ. գոնե գերեզմանի քար մ'ալ չը թողուցիր, որուն վրա գայի երբեմն լալու... Հայաստան, այս արյունային ժխորին մեջ միմիայն հիմարը ազատ է ժպտելու (Ապրսամ դռանը մեջ կերեկի):

Տ Ե Ա Ի Լ Բ

ՆՈՒՅՆ և ԱՊՐՍԱՄ

ԱՊՐՍԱՄ.— Նաև այն որ քաջ մ'է. ո՞վ իշխանուհի:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Դո՛ւ ես, զորապետ...

ԱՊՐՍԱՄ.— Մի՛ խորշիր, Զարմուհի, զորապետն մը՝ որ քու նշանածիդ հետ միևնույն պատերազմի դաշտին վրա կռվեցավ և միևնույն Պարսկական վերքն առավ, և եթե Թաթուլ մեռավ՝ ինքը դեռ ողջ է և կը սիրե:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Թաթուլը մեռած չէ՛ ինծի համար:

ԱՊՐՍԱՄ.— Պարսիկները զինքը գերի բռնած չսպաննեցի՞ն միթե:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Նա դեռ ողջ է ինծի համար:

ԱՊՐՍԱՄ.— Ո՞ւր է ուրեմն:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— (սիրտը ցցնելով) Հոս է, կանգուն հսկայի մը պես, անմահ ճառագայթի մը պես:

ԱՊՐՍԱՄ.— Զարմուհի, կը ցավիմ որ կյանքիդ արժեքը չես գիտեր. ի զուր սերդ սև երազներով կը մարես և գեղեցկույթյանդ վարդերը, որ հսկաներու նայվածքն անգամ խոնարհեցնելու կարող են, դառն արցունքներով կը խամ-

րես... Գեղեցիկ ես, Զարմուհի՛, սիրվե՛ քաջե մը, սիրե՛
զինվոր մը, որ իր սուրեն առաջ կը սիրե քեզ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ես սիրեցի և դեռ կը սիրեմ, զորապետ... Մի՛
ջանար մեր սիրո դրախտին թովիչ օձը ըլլալ, դու՛ որ
քու քաջագործություններովդ հարգելի ես ինձ, մի՛ ջա-
նար քու սիրովդ ատելի ըլլալ... Ես երկնքի այն ջահա-
լից խորանին առջև ուխտեցի Թաթուլը սիրել, մեռա՛վ...
կը հարգեմ իր հիշատակը ինչպես կը հարգե քաջ մը իր
հաղթական սրույն բեկորը. երբ հիշեմ՝ դառն է իր մահը,
երբ լամ՝ քաղցր է իր հիշատակը. զորապետ, մի՛ խոռ-
վեր սև ամպի մը պես կնոջ մը երազը, ես առի մնաս
բարյավս սերեն, առի մնաս բարյավս աշխարհեն, և
մտա այն մենաստանը, ուր հիշատակները կը փսփսան...
Ես ա՛լ միայն հիշատակի մը և հայրենիքի մը համար
կապրիմ:

ԱՊՐՍԱՄ.— Կուգե՞ս որ անիծեմ այն արևը, որ երկնքին
մեջտեղ շողաց... Զարմուհի, լսե՛ զինվորի մը, որ սուր
մը և սիրտ մ'ունի... Սուրս գոհ է, վասնզի իր տենչը
կատարված է, կշտացած է թշնամյաց արյամբը, իսկ
սիրտս դատարկ է, դու պիտի լեցնես զայն քու սիրովդ...
Դու կըսես ինձ, թե գնա ուրիշ մը գրկե, մինչդեռ զիս քե-
զի կը քաշես և կը կաշկանդես ոսկի շղթաներով:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Թո՛ղ զիս... զորապետ:

ԱՊՐՍԱՄ.— Կը սիրեմ զքեզ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Մի՛ կրկնեիր իմ ականջիս այդ աղետալի բառը,
որ դժոխոց բոցին նման կայրե զիս... Եթե դեռ
սրտիս խորը հուզես, սիրո տեղ ատելութուն պիտի գրտ
նես:

ԱՊՐՍԱՄ.— Անգո՞ւթ...

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Սերը չէ, որ քու սիրտդ կը լափե, այլ դժոխսային բոց մը. դու սիրելի ավելի կուզես քու զինակցիդ սերը և հիշատակը սրբապղծել:

ԱՊՐՍԱՄ.— Զարմուհի՛...

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Հեռացի՛ր ինձնե, եթե չես ուզեր ատվիլ անկե, զոր սիրել կը կարծես:

ԱՊՐՍԱՄ.— Ա՛հ, Պարսկի մը դաշույնեն ավելի սուր են և կը խոցեն սիրտս քու խոսքերդ, Զարմուհի:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Հարգե՛ զինակիցդ:

ԱՊՐՍԱՄ.— Ո՛հ, չեմ կրնար այն բոցին դիմանալ, որ իմ ներսս կը լափե, եթե ատելության տիպարն ալ ըլլաս՝ դարձյալ պիտի սիրեմ զքեզ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Զգուշացի՛ր, զորապե՛տ:

ԱՊՐՍԱՄ.— Ա՛հ, մի՛ բարկանար, վասնզի ավելի գեղեցիկ և հրապուրիչ կըլլաս... Այն աչերուդ բոցերը, որ զիս նախատելու համար դուրս կը ցայտեն՝ սրտիս բոցերուն հետ կը խառնվին և ավելի ահավոր կընեն հոս վառող հրդեհը:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Տե՛ս, զորապե՛տ, ամենքը մեր քաղաքը պաշարող Պարսկաց հետ քաջաբար կը պատերազմին, իսկ դու՝ որ քաղաքին զորաց հրամանատարը պիտի ըլլաս...

ԱՊՐՍԱՄ.— Դադրեցո՛ւր նախ սրտիս պատերազմը:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Վերջապես կը հրահրես կուրծիս տակ ատելության հուրը:

ԱՊՐՍԱՄ.— Այդչափ համառ մի՛ ըլլար, Զարմուհի:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Գնա նախ պարտքդ կատարե՛... Մինչդեռ մեր Անի քաղաքը Ալիասլանի զորքերով պաշարված՝ օր օրի

վտանգն իրեն կսպառնա, մինչդեռ ամեն մարդ քաղաքին փրկությանը համար ճիգ կը թափե, մանուկը պաշարող բանակին քար կը նետե, քահանայն կաղոթե, ծերը կը հսկե, կինն իր ամուսինը կամ եղբայրը կը քաջալերե, դու հանդուգն քայլ մը կը նետես այն սեմեն ներս՝ ուր մենակյաց վշտահար և քողարկյալ կին մը կը տքնի և...

ԱՊՐՍԱՄ.— (ընդմիջելով) Ա՛լ բավական է:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Գնա պարտքդ կատարելու, մի՛ թողուր որ սուրդ ժանգոտի և սրտիդ մեջ սպրդի դժոխային բոց մը. զնա հայրենիքդ պաշտպանելու, ջանա՛ որ հաղթական դափնիներով պսակյալ ճակատդ դժոխոց անդնդային սեմին չը խոնարհի, նայե՛ երկինքը, ուր աստղը կը փայլի, անբիծ ըրե սիրտդ այն աստղին պես. քույր մ'է որ քեզի կը խոսի... Օ՛ն, դո՛ւրս ել այս սեմեն, ուր սգո քողի մը տակ կը հեծե վշտահար կին մը, որուն սրտի մեջ հայրենյաց հույսն անգամ կը մարի, և դու աղետալի սիրո մը հետքը կը փնտռես ընդունայն և կը ջանաս՝ զիս վատ մը ընել, սիրադրուժ մը...

ԱՊՐՍԱՄ.— Ա՛հ, ո՛չ, Զարմո՛ւհի... այլ ո՞վ պիտի մարե սըրտիս այս հուրը, որ միշտ կը լափե զիս:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Արցունքս, զոր ջերմաջերմ կը թափեմ դեռ իմ նշանածիս անհետ գերեզմանին վրա:

ԱՊՐՍԱՄ.— Ա՛հ, այդ չէ՛ կարող:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Խիղճ չունի՞ս ուրեմն:

ԱՊՐՍԱՄ.— (ուտն իյնալով) Միայն սեր կզգամ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ապրսա՛մ:

ԱՊՐՍԱՄ.— Զարմուհի՛:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Մեկը կուգա:

ԱՊՐՍԱՄ.— (ոտք ելնելով) Ո՛վ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Հայրս:

ԱՊՐՍԱՄ.— Վերջին խոսք մը ուրեմն... (Զարմուհի սպառնակաճան նայվածք մը կուղղե) Մնաս բարյա՛վ (կը մեկնի):

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— (մինակ) Կուգե որ ատեմ գինքը:

Տ Ե Ս Ի Լ Պ

ԶԱՐՄՈՒՀԻ և ԲԱԳԱՐԱՏ

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Աստվա՛ծ իմ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ինչո՞ւ խռոված ես, հայր իմ, ի՞նչ կա, միթե քաղաքնիս վտանգի մե՞ջ է... Խոսե՛...

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Զարմուհի, Աղկան իշխանը, որ միշտ ձեռնադրույթներ կընէր մեզ՝ մագաղաթի մը վրա անոնց խորհուրդները գրելով, գաղտնի մեր պարսպեն ներս կը նետեր¹²), հիմա ալ նույնպես կը հայտնե թե Պարսիկները ահագին բաբան մը բերած են, որ 50—60 լիտր ծանրությամբ քար կը նետե եղեր¹³), և մեր պարիսպներն անով պիտի քարկոծեն... և այն բաբանը չը վնասվելու համար բամբակի հակերով պատսպարած են:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Միթե ատոր հետեանքը շատ ծանր կրնա՞ ըլլալ...

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ի՞նչ կըսես, աղջիկս... Երեակայե՛ անգամ մը, վաթսուն լիտր ծանրությամբ քար մը... եթե պարսպին գարնե...

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Մի՛ հուսահատիր, հա՛յր իմ:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Եվ ի՞նչ հույս կրնամ նշմարել... Բոլոր քաղաքին մեջ քարոզ կարդացուցի և իմացուցի թե՛ ով որ հա-

ջողի այն բաբանն այրել, զինքը մեծամեծ շնորհքներով պիտի վարձատրեմ, և եթե ինքը Պարսից կատաղության ալ զոհ ըլլա բաբանը մոխիր դարձնելի վերջը՝ իր բոլոր ընտանիքը երջանիկ վիճակի մը պիտի հասցնեմ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Աղեկ խորհեր ես, հայր իմ, անշուշտ կը գըտնըվի քաջ մեկը, որ այդ ձեռնարկը գլուխ հանե:

ՔԱԳԱՐԱՏ.— Տեսնե՛նք... եթե այս գործին մեջ ալ հաջողինք, ա՛լ քաղաքին դիմադրությանը վրա չեմ կասկածիր, մինչդեռ Պարսիկներն ալ մեծ կորուստ ընելուն համար շատ հավանական է, որ քաղաքին առմանը վրա բոլորովին հուսահատած մեկնին... Բայց եթե այսպիսի գործ մը ստանձնող քաջասիրտ մեկը չը գտնվի, խիստ աղետալի պիտի ըլլա մեր վիճակը. մտածե՛ մեկ մը, որ երբ անգութ Պարսիկն իր սև ոտքը քաղաքին սեմին վրա դնե, Անի՝ Բագրատունյաց այս գոռոզ, հաղթական և փառավոր մայրաքաղաքը, որ այնչափ քաջաց օրրան հանդիսացած է, Հայոց ազգին վերջին տկար մնացորդին ահագին գերեզմանը պիտի ըլլա... մոխրակույտ մը... Աստվա՛ծ իմ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Մ'ի հուսահատիր, հայր իմ, դեռ չէ մարած հայրենասիրության վսեմ կայծը հարվածյալ Հայոց սրբորուն մեջ, թեպետ բոլոր Հայաստանի հողին վրա Հայոց արյամբը չը կարմրած ափ մը անբիծ հող չը մնաց, բայց դեռ Հայոց խավարամած սրտին մեկ անկյունը նվիրական և անբիծ խորշ մը կա, ուր կը հրահրի հայրենյաց հուրը:

ՔԱԳԱՐԱՏ.— Իսկ մատնչությո՞ւնը... այդ չե՞ս ըսեր... եթե Վեստ Սարգիսի պես փառամու և ուրացող ճիվաղ մը

չըլլար՝ հիմա Անի զվարթ էր, թագուհի էր¹⁴), Բագրատունի թագավոր մը կար իր թափուր գահին վրա, Գագիկ՝ որ հիմա օտարութեան և պանդխտութեան մեջ կը հալի ու կը մաշի...¹⁵) Մերկացուցին Հայաստանը իր թագեն և փառքերեն և արդ սգալի ու անշուք դագաղ մը կը պատրաստեն անոր համար:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Իրավունք ունիս, հայր իմ... Ա՛հ, երանի թե ես ալ փոխանակ տկար և վախկոտ կին մը ըլլալու՝ հողի վրա պառկող և սուրին կրթնող զինվոր մը ըլլայի և թուրս լոկ ընկեր առած խոյանայի արծվո մը պես պատերազմի դաշտը, թափեի թշնամյաց սև կառափներ, ազատութեան պողոտայի և զարնեի, իսկ երբ սուրս խորտակեի՝ անոր բեկորին վրա ինկած, տայի շունչս հայրենյաց խոցյալ սրտին վրա: Ավա՛ղ, երբ զինվորի մը գոնե բախտակիցը պիտի ըլլայի, բախտը խլեց զայն ինձնե, թող չը տվա՛վ, որ գոնե ինքը պատերազմի դաշտեն դարձած ատենը՝ ճակտին քրտինքը սրբեի և վերքը կապեի:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Թաթո՛ւլը:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Այո՛ (կուլա):

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Մի՛ լար, Զարմո՛ւհի, հանցանք է հայրենյաց նահատակի մը վրա լալը:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Գոնե իր վերջին մնաս բարովը լսեի իր բերնեն, համբուրեի իր վերքը, սրտիս վրա տար իր վերջին շունչը՝ փոխանակ անարգ թշնամյաց դեմ ոտնակոխ ըլլալու, գոնե գերեզման մը ունենար, որ արցունքովս թրջեի:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Մի՛ լար անոր վրա, մինչդեռ հայրենիքը ժըպտեցա՛վ. միմիայն հարգե իր հիշատակը:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Միշտ պիտի հարգեմ, հայր իմ:

ՔԱԳԱՐԱՏ.— Ա՛ղջիկս, գոցենք Թաթուլի փառավոր գերեզմանը և չը խռովենք իր դուցազնական քունը և մեր արդի անորոշ կացությանը վրա խորհինք, ապագային ես պիտի ըլլամ պատասխանատու Անիի վերականգնմանը կամ կործանմանը, մեր պարսպին զարնող այն ահագին քարը խոր վերք մը պիտի բանա սրտիս մեջ... Արդեն այս տարածայնությունը մեծ հուզմունք պատճառած է քաղաքին մեջ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Հուսա՛, հայր իմ:

ՔԱԳԱՐԱՏ.— Դյուրին է հուսալ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Անշուշտ հնարք մը կգտնվի... ինչպես որ Պարսից այնչափ հանդուգն ջանքերն ի դերև հանող հնարքներ եղան:

ՔԱԳԱՐԱՏ.— Շատ անգամ այն Պարսիկ իշխանն էր օգնողը:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Անգամ մ'ալ Աստված կօգնե:

Տ Ե Ս Ի Լ Պ

ՆՈՒՅՆՔ և Տ. ՎԱՀՐԱՄ

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Այո՛, Աստված:

ՔԱԳԱՐԱՏ.— Ի՞նչ ըրիր, տեր հայր:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Ի՞նչ կընե ծեր քահանա մը. ժողովուրդը խրախուսել և աղոթել:

ՔԱԳԱՐԱՏ.— Ի՞նչ վիճակի մեջ է ժողովուրդը:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Հուսահատ վիճակի մը մեջ էր, բայց ես քաջալերեցի ղիրենք իմ տկար ձայնովս երկինք ցուցնելով և Ամենակալին բարությունը հեղհեղելով, որ իր բարկու-

թյունը մեր վրա չը թափե. ի՞նչ հանդուգն փափաք, կուզեք որ Աստված կապե Հայուն վերքը, որ Հայը Հայուն կուտա:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Այնպես է:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ուրեմն կը հուսահատի՞ս մեր կացութեանը վրա:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Բնավ. հույսը գերեզմանին դռանը մեջ անգամ կը շողա... հույսը Աստուծո ժպիտն է... Կը 'գթա Աստված, երբ երկնքի համապատկերը կը տեսնե մարդուս վրա, որ արցունքներով շողացող պայծառ աչքերեն կը նայի հուսալից. վա՛յ մեզի, որ երբ մեր քաղքին մեջ մատնիչ մը կը շնչե և կը խոկա անդունդը նայող սե ժայռի մը պես:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ի՞նչ ընելու է ուրեմն:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Պետք է հզորի մը պես ջանալ և խրախուսել տկարը... Ասով կրնանք թշնամյաց հանդուգն ջանքերուն դիմադրել. այս է մեր ընելիքը, եթե դեռ թշնամին հաղթանակե, Աստուծո կամքն է այն, գուցե ալ շատ շնչեց և փառավորեցավ երկրիս երեսը Հայը, և գերագույն կամքը կուզե որ սորա հսկա և փառավոր անունը թաղվի իր երկրին հոյակապ շենքերուն փլատակին ներքե, ինչպես ուրիշ ազգեր և երկիրներ փշրեցան այն Աստվածային կամաց անդիմադրելի փոթորկին առջև:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ա՛հ, սոսկալի է այդ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ի՞նչ ահագին անդունդ մը պետք է Հայը թաղելու համար:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Աստուծո ափ մը հողը կը բավե, Զարմուհի:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Հայը դեռ շատ կանգուն կը կենար, եթե երա-

կացր մեջ շրջան շառներ իր հայկական արյանը խառնը-
ված այն թույնը, որ չեմ գիտեր ուսկից ժառանգած է...
Իր ներքին վերքերը Հայաստանը օրհասական ըրին և ո՛չ
թե թշնամյաց արտաքին հարվածները. կը զարմանամ
թե ինչպե՞ս Հայաստան դեռ կը շնչե կանգուն և դողդո-
ջուն. և իր փեռեկտյալ ճակտին վրա դեռ անջինջ կը կրե
ազգության դրոշմը... Հայաստանի փլատակաց մեջն
միշտ Հայու գլուխներ կը փթթին հետզհետե:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Ազատության արմատ ձգած ծաղիկներն են
անոնք, այն ազատությունը որ Հայկ իր նետովը հնչե-
ցուց ու տարածեց և փառամու ուրացողք հանդգնեցան
զայն իրենց սրտին մեջ խեղդել:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Անե՛ծք անոնց:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Դժոխք իրենց հետ կը խոսի, անոնք՝ որ
երկրի վրա երկաթե շղթա անցուցին ուրիշին, իրենք բո-
ցեղեն շղթա կը ժառանգեն հոն, ուր արդարությունը կո-
րոտա իր ամենեն ահեղ ձայնովը:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Միայն այն վատերը իցիվ թե իյնային Աստու-
ծո շանթեն՝ փոխանակ հայրենիքն ալ թավալելու:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Հայաստան սնուց զանոնք:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ծշմարիտ է:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— (պատումանեն նայելով) Հա՛յր իմ, քաղաքին
մեջ ժխորը հետզհետե կը բարձրանա, և ժողովուրդը
ալեկոծյալ ծովու պես կը տատանի:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Արդյոք պիտի ներկայանա՞ ինձ քաջ մը խոս-
տանալու համար թե ինքը պատրաստ է այն ահագին
բարանը այրելու ձեռնարկել:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Մանազկերտցիք ալ Մանազկերտի առջև պար-

սից մեկ ահագին բաբանը այրեցին հնարքով մը¹⁶) Տուղ-
րիլի արշավանց ժամանակ. բայց չեմ հուսար, որ Պար-
սիկք այս գործը դյուրութեամբ հաջողցնել տան մեզի:
ԲԱԳԱՐԱՏ.— Եթե ձեռնարկողը մահը աչքը առնե՝ զորքերը
իրենց վրանը քաշված ժամուն կրնա դեռ Պարսիկներն
իր վրա չը հարձակած այն ահագին բաբանը հրո ճա-
րակ ընել և գուցե ձեռքերնեն ալ փախչիլ:
ԶԱՐԾՈՒՀԻ.— Զկա՞ արդյոք այդպիսի քաջասիրտ և հայրե-
նասեր մեկը:

Տեսիլ Ե

ՆՈՒՅՆՔ և ԼԵՎՈՆ

ԼԵՎՈՆ.— Վեհա՞ղն իշխան:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ի՞նչ կը խնդրես, ո՞վ պատանի:

ԼԵՎՈՆ.— Դու քաղաքացվոց մեջ քարոզ հանեցիր գտնելու
համար մեկը, որ հանդգնի ի սեր հայրենյաց՝ Պարսից
մեր քաղաքին դիմաց կանգնած և մեծ վտանգ սպառ-
նացող այն ահագին բաբանն այրել:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Այո՛, և ձեռնարկողին մեծամեծ շնորհքներ
խոստացա, և եթե ինքը մեռնի՝ իր ընտանյաց:

ԼԵՎՈՆ.— Ես շնորհքներ չեմ ուզեր և ոչ ալ ընտանիք ունեմ:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Դո՞ւ:

ԶԱՐԾՈՒՀԻ.— Աստված իմ:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Քաջասիրտ տղա:

ԼԵՎՈՆ.— Այո՛, ես որ որք եմ, ո՛չ հայր, ո՛չ մայր և ո՛չ եղ-
բայր ունիմ¹⁷), այլ միայն թշվառ հայրենիք մը, ահա
այն է հայրս, մայրս ու եղբայրս. հայրենիք մը ունիմ

միայն, որ կը սիրեմ և զայն սիրելու համար կզգամ, որ պետք է մեռնիլ, մեռնիլ, խառնել իմ երակացս արյունը այն դյուցազանց թափած արյան հեղեղներուն, որք իրենց աշխարհէն քշեցին տարին գերության ահագին շղթաները և անդունդը թափեցին:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Եկո՛ւր գրկեմ զքեզ սրտիս վրա, ո՛վ նորատի դյուցազն:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Հայաստանի հրեշտա՛կը:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Անիի հաղթական բուրգը:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Պիտի կրնա՞ս հաջողիլ:

ԼԵՎՈՆ.— Եթե Հայաստան դեռ պիտի ապրի:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Կապրի Հայաստան, եթե քեզի պես քաջեր ըլլան:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Երանի՛ քեզի, որ այդ նորատի հասակիդ մեջ հայրենյաց փրկարար մը պիտի հանդիսանաս:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ա՛հ, հայրենասիրությունն ի՞նչ գեղեցիկ ճառագայթ մ'է վեհ և անմեղ ճակտի մը վրա (ահագի՞ն բռնբռն մը կը լսվի խորեն) Աստվա՛ծ իմ:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ահա առաջին հարվածը:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Սիրտ ա՛ն քաջասիրտ տղա:

ԼԵՎՈՆ.— Բանի մը պետք չունիմ... օրհնությունդ, զինվորդ Աստուծո:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Օրհնյա՛լ ըլլաս, զավակս (ձեռքերը գլխուն կը դնե):

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Պատրաստ ըլլանք (Տ. Վահրամի) դու գնա՛ եկեղեցի, տե՛ր հայր, աղոթելու, ես ալ երթամ քաղաքացիքը քաջալերելու (Զարմուհիին) իսկ դո՛ւ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Հայրենակցացս վերքերը կապելու (ամենքը կը մեկնին.— Պատկերը կը փոխվի):

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Բ

Անիի պարսպաց առջև դաշտակ մը.— Տեսաբանին խորք
բարանը.— Պարսպին վրա խոց մը կերևի:

Տ Ե Ս Ի Լ Զ

ԱԼՓԱՍԼԱՆ, ՈՐՏԵՄԼԵԶ և ԶՈՐՔ

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Ահա մեր առաջին հարվածը պարսպին վրա
ահագին վերք մը բացավ¹⁸), թող տեսնեն Անիցիք և
իրենց փրկությանը վրա հուսահատած անձնատուր ըլ-
լան առանց Պարսկաց հաղթական ճակատը քրտնելու:

ՈՐՏԵՄԼԵԶ.— Այսչափը բավական է զիրենք ահաբեկելու,
արքայդ վնահախառ... Քիչ մը ետքը պատգամավոր մը կը
փութա հաշտության պայմաններ առաջարկել:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Բայց ես երբեք չը պիտի գթամ իրենց վրա,
այսչափ ատեն իմ զորությանս ընդունայն դիմադրելուն
համար, ես այսչափ ժամանակի մեջ հարյուր քաղաք
կապտած, քանդած և ջարդած էի... Մանազկերտի և
պարսկաց վրեժը պիտի առնեմ¹⁹) բոլոր Հայաստան ավե-
րակ դարձնելով, այսպես ընդունեցի Պարսկաց թագը իմ
դուցազն Տուղրիլ եղբորմես. իր ցուրտ գերեզմանին և
արևին վրա այս ահավոր ուխտը կրկնեցի. ջնջել Հայաս-
տանը:

ՈՐՏՏԵԼՄԵԶ.— Եվ պիտի հաջողիս, տե՛ր արքա:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Կերդնում ահա՛վոր սրույս վրա:

ՈՐՏՏԵԼՄԵԶ.— Քու մեկ հրամանդ կը բա՛վե՝ Հայաստանի Հայերը սարսելու:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Թող Հայաստանի ավերակները կրկնեն սոսկմամբ առյուծ Ալփասլանի անունը, ուր նա որոտաց. այս է այն հիշատակը, որ հոս պիտի թողում և հայկական կմախք մը իմ շքեղապանծ գահիս պատվանդան:

ՈՐՏՏԵԼՄԵԶ.— Տե՛ր արքա, քեզ երախտապարտ պիտի ըլլա Պարսկաստանի ապագայն:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— (զորաց) Դուք ալ գացեք, քաջեր, ձեր վրաններուն մեջ հանգչելու, և պատրաստ եղեք քիչ ատենեն այս գոռոզ քաղաքը կործանելու և կողոպտելու... (զորքերը կը մեկնին) քաջդ Որտեմեզ, մենք ալ երթանք հանգչելու, այս հարվածը բավական է (կը մեկնին):

Տ Ե Ս Ի Լ Է

ԱՂԿԱՆ (առանձին)

Ահա Անիի պարսպին վրա խոր վերք մը, վերջապես պիտի տապալի նա: Ալփասլան կը կատղի՝ կարծելով որ իր բոլոր հնարքները քաղաքացւոց նախատեսությամբ կը փճանան, չը գիտեր որ իր բանակին մեջ մատնիչ մը կա, որ իր բոլոր խորհուրդները գաղտագողի քաղաքացւոց կը հաղորդե... Ա՛հ, Զարմուհի, գեղանի աղջիկ, դու ես որ զիս այս մատնությունները գործադրելու կը դրդես... Անիծյալ ըլլա այն օրը, որ քեզ տեսա այդ պարսպին վրա և սիրեցի. ա՛հ, կը սիրեմ ու կա-

մոթհարիմ, կը մատնեմ և կը կատղիմ. անիծյա՛լ սեր...
Պարսիկ մը Հայուհի մը սիրե և անոր սիրուն իր հայ-
րենիքը մատնե՛... բայց սերն ամեն բանի կը հաղթե,
պետք է տեսնել զինքը (կը մեկնի):

(Պարսպին վրա հետաքրքիր գլուխներ կերևին):

Ներսիս.— Պատերա՛զմ, պատերա՛զմ:

Տ Ե Ս Ի Ը

ԼԵՎՈՆ

(Մինակ կերևի, ձեռքը նիզակ մը, որուն ծայրը մագաղափ
մը կը շարժի):

ԼԵՎՈՆ.— Պատգամավո՛ր, պատգամավո՛ր (բաբանին կուգե
մոտենալ):

ՊԱՐՍԻԿՔ.— (դրսեն) Բաբանը պիտի այրե՛, բաբա՛նը. (մեծ
աղմուկ):

ՀԱՅԵՐ.— (պարսպին վրայեն) Փախի՛ր, Պարսիկները կը
հասնին:

ԼԵՎՈՆ.— (որ դյուրավառ հեղուկ մը բաբանին վրա թափած
էր, բաբանը կսկսի բռնկիլ, Լեոն կուգե փախչիլ, Պար-
սիկները ամեն կողմե զինքը կը պաշարեն) Պարսկաց
ձեռք չեմ իյնար (կը դառնա շուտով և հանկարծ բաբա-
նին բոցին մեջ կը նետվի²⁰) և աչքերը երկինք հառելով
կաղաղակե) Կեցցե՛ հայրենիք (Պարսիկները, որ զինքը
պաշարած էին, ապշած և կայծակնաճար կը մնան.—
վարագույրը կիջնե):

<(Վերջ Բ ԱՐԱՐՎԱՆԻՆ)>

ԱՐԱՐՎԱԾ Գ

Տեսարանն է Բագարատա ապարանին մեջ կամառակապ
և սյունազարդ սրահ մը. պատեն կախված զենքեր և
զրահներ.—Տեսարանը մութ է:

Տ Ե Ս Ի Ն

ԲԱԳԱՐԱՏ և Տ. ՎԱՀՐԱՄ

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Ի՞նչ կը մտածես, իշխան:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Բաբանը և միանգամայն ինքզինքն այրող հայ-
րենասեր պատանվուն վրա կենտրոնացած է ուշս...
Ա՛հ, որչափ սրտաշարժ և վսեմ էր այն վայրկյանը, երբ
նա «Հայրենի՛ք» գոչելով բոցին մեջ նետվեցավ:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Հիրավի, զարմանալի էր իր արիասրտությու-
նը. պիղծ Պարսից ձեռք շիջնալու համար ինքզինքը կրա-
կը նետեց, և զինքը շրջապատող Պարսից այն կատղած
խումբը շանթահար մնաց, երբ այն հայրենասիրական
վսեմ տեսարանը տեսավ. Ալիասլան Անին պաշարելին
ի վեր է, որ շատ հանդուգն քաջագործություններ տեսավ
Անիցվոց կողման:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Եվ դեռ մինչև հիմա Անին իր ճանկերուն տակ

առնելի հուսահատած չը մեկնիր, և մինչև ցե՞րբ այսպիսի սրտատանջ վիճակի մը մեջ պիտի տատանինք:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Ինչո՞ւ սրտատանջ ըլլա մեր վիճակը, երբ մեր հույսը ցամաքեցնող բաբան մը կար, այն ալ մոխիր դարձավ քաջի մը կրակովը:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Եվ միթե դեռ նորանոր կատաղի և հանդուգն փորձերու չի՞ պիտի ձեռնարկեն:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Թող այդպես ըլլա. մենք ինչվան հիմա ինչ որ ըրինք, ասկեց ետքն ալ նույնը կընենք դարձյալ, արիություն և միություն. դարձյալ կը կրկնեմ, եթե մեր քաղաքին մեջ մատնիչ մը չը խոկար, կընայինք խորտակել այսպես Ալփասլանի երկաթե կամբը:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Այս անգամ Պարսիկին է կարգը. նա կընե մատնությունը:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Աղկան իշխանը:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Կը զարմանամ այդ իշխանին մեր վրա ցցուցած համակրական ցույցերուն և անձնվիրությանց վրա²¹). Ես այնպես կը կարծեմ, թե գաղտնիք մը կա ծածկված իր գործոցը տակ... կամ գուցե բան մը կակընկալի մեզնի:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Ի՞նչ ակնկալություն կընա ունենալ, եթե ճշմարիտ Պարսիկ մ'է, քանի որ Պարսիկի մը երջանկությունը իր խողխողած Հայոց թվույն քանակութենեն կախում ունի, ես այնպես կը կարծեմ, թե այս իշխանը պարզապես կը գթա մեր դառն կացությանը վրա, նա գուցե Պարսկաստանի անապատներուն մեջ գոհար մ'է:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Գրեթե նա եղավ Անիի ազատարարը:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Ծշմարիտ է:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Եթե դեռ Պարսիկք բաբանին այրելուն վրա կատղած ուրիշ ձեռնարկի մը խորհուրդ ընեն, մեր բաբսիրտ իշխանը սովորականին պես գաղտնի կերպով անշուշտ կիմացնե մեզի:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Այլ դեռ ի՞նչ մնաց գործադրելու Պարսից համար, ինչ որ կուզեն թող ընեն. բավական է որ մենք միաբան և արթուն՝ հարվածը ձեռքերնիս՝ հսկենք այն վիշապին գլխուն վրա... Ո՛վ երկինք, մենք կաղոթենք և կը զարնենք, այս է մեր զորութիւնը, դու ալ օգնե, որ հայութեան վերջին արձանն ալ չը տապալի թշնամյաց առջև:

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՆՈՒՅՆՔ և ՊԱՀՆՈՐԴ

ՊԱՀՆՈՐԴ.— Վեհազն տեր, այս մագաղաթը գտանք դարձյալ Անիի պարսպաց ներսը:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Աղկան իշխանը գրած է անշուշտ (կառնե) ... տեսնենք (կարդալով) «Որտե՛լմեզ զորապետը զորաց գլուխն անցած՝ Անիի արևելյան պարսպացը տակ խրամատ կը փորեն»²²):

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Ա՛հ նենգավորներ:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Պետք է ճանկեր և քարեր պատրաստել՝ զորքերը քարկոծելու և զորապետը որսալու համար:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Բայց պետք չէ դանդաղիլ, իշխան, պետք է շուտով գործի սկսիլ, որովհետեւ վտանգը կսպառնա վայրկենե վայրկյան:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ուրեմն երթանք:

ԱՊՐՍԱՄ (առանձին ներս կը մտնե)

Վերջապես չեմ կրնար սանձել սրտիս այս փրփրերախ դժոխքը. պիտի տեսնեմ զինքը, պիտի իյնամ իր ոտքը, պիտի նետեմ սուրս իր առջին ըսելով՝ «ա՛ռ սուրս, տո՛ւր սերդ»։ և եթե դեռ մերժե իմ սերս, սոսկալի պիտի ըլլամ իմ սրտիս դժոխքին նման... կը սիրեմ ես, ինչպես կը սիրե վագրն իր արյունաթաթաւ որսը. կը սիրեմ, ինչպես կը սիրե Պարսիկն իր Արևը. ինքը կը զայրանա ինձ դեմ, երբ կսպառնա, աստղի մը նման շողշողուն կըլլա ինձ համար. երբ կը տժգունի՝ ճառագայթ, երբ կը շառագնի՝ բոց մը... Սակայն դարձյալ կը դողամ իրմե, ինչպես ոճրագործն աստղե մը... Ա՛հ, ոտքի ձայն մը կա... ինքն է կարծեմ...

ՆՈՒՅՆ և ԶԱՐՄՈՒՀԻ

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Դու հո՞ւս, զորապետ:

ԱՊՐՍԱՄ.— Քեզ տեսնել ուզեցի:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ի՞նչ բանի համար:

ԱՊՐՍԱՄ.— Վասնզի քեզնե հեռու դառն և խավար է ինձ կյանքը. Զարմուհի, քու ժպիտդ միայն քաղցր և լուսավոր պիտի ընե զայն:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Զորապետ:

ԱՊՐՍԱՄ.— Ինձ դեմ մի՛ զայրանաւոր, Զարմուհի, այլ անիծե՛ այն ձեռքը, որ այս կրակը սիրտս ձգեց:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Զքեզ այսչափ հանդուգն չէի կարծեր:

ԱՊՐՍԱՄ.— Ա՛հ, ի՞նչ ընեմ, եթե սերը զիս այսչափ հանդուգն կընե և վրաս կը ծիծաղի դժոխային ծիծաղով մը:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Գնա՛, ա՛լ ատելի ես ինձ:

ԱՊՐՍԱՄ.— Զարմուհի՛:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ա՛նգութ, ի՞նչ կուզես այն կնոջմեն, որ երազ մը ունի լոկ, տխուր վերջալույս մը... Հեռացի՛ր ինձնե:

ԱՊՐՍԱՄ.— Առանց քու թևերուդ մեջ սարսուռու... անկարելի է այդ, այն ատեն սիրտս քեզնե կը բաժնվի, երբ գլուխս մարմնես զատվի:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Դեռ կը հանդգնի՞ս:

ԱՊՐՍԱՄ.— Պիտի սիրեմ զքեզ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Բայց ես զքեզ կատեմ:

ԱՊՐՍԱՄ.— Դու ատե, ես սիրեմ, տեսնենք ո՞վ պիտի հաղթանակե (կուզե մտտեճալ աճոր):

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Հեռո՛ւ, վատ մարդերե:

ԱՊՐՍԱՄ.— Մի՛ գրգռեր զիս, Զարմուհի:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ամո՛թ քեզի... ա՛լ արատեցիր հաղթական սուրդ... Թաթխեցիր զայն վատություն տղմին մեջ, ալ վատ պիտի հրատարակեմ քեզ քաջաց մեջ. պիտի ըսեմ թե Ապրսամ զինվոր չէ, այլ ոճրագործ մը, որ կուսանց սրտերուն հետ կը պատերազմի... Զորապե՛տ, հոս է Թաթուկի ստվերը՝ մեր երկուքին մեջ արձանացած, դեռ պիտի հանդգնի՞ս:

ԱՊՐՍԱՄ.— Ո՛չ թե մեռյալի մը ստվերը մեր մեջտեղ, այլ եթե դժոխք մ՛ալ ըլլա, պիտի անցնիմ քեզ գրկելու համար իմ բոցավառ սրտիս վրա. (կուզե վրան հարձակիլ):

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— (հանկարծ կը նետվի և պատին վրայեն կախ-

ված սուր մը կը հափշտակէ. Ապրսամ կանգ կառնն) Մոտեցի՛ր եթե կրնաս... Ա՛հ, տկա՛ր կը կարծեիր զիս քու հանդուգն վատությանդ դեմ... կը կարծես թե Հայունհի մը չը՛ կրնար սուր շարժել... Տե՛ս... պատերազմի դաշտին վրա ճակատ առ ճակատ մենամարտած թշնամվույդ կը նմանիմ, կին մը՝ ոչ միայն սուր, այլ տապար ալ կը գործածե իր պատիվը պաշտպանելու և չը սրբապղծելու համար անոր հիշատակը, զոր կը սիրե... Հեռացի՛ր հալածական կնոջ մը ատելության առջևն:

ԱՊՐՍԱՄ.— Պիտի զղջաս, Զարմուհի, վասնզի հալածական քայլս դեպի դժոխք պիտի ուղղվի:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Դու որ զինվոր մ'էիր և սուրովդ չը կրցար խոնարհեցնել կնոջ մը ճակատը, ալ ուրիշ զենք չունիս որ գործածես. վատ ես, չեմ ուրանար այդ, բայց ես պատվո համար կռվող Հայունհի մ'եմ, Հայունհի մը, որ առագաստին մեջ կը դողդողա, բայց անտի դուրս հսկայի մը պես հանդուգն է:

ԱՊՐՍԱՄ.— Դողա՛ վրեժխնդրութենես, Զարմուհի:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Վա՛տ:

ԱՊՐՍԱՄ.— Պիտե տեսնես (սպառնալից կը մեկնի):

Տ Ե Ս Ի Ե

ԶԱՐՄՈՒՀԻ (առանձին)

Ա՛հ, Թաթո՛ւլ, սրտիս հատորը, ինչո՞ւ զիս որբ և միայնակ թողուցիր, տե՛ս, քու զինակիցներդ անգամ կը հանդգնին մեր սգավոր և թափուր առագաստը մտնել... Մոռցան զքեզ ամենքը, միայն քու Զարմուհիդ չը մոռ-

ցավ, որ իր սրտին խորը քու մշտնջենավոր մահարձանդ կանգնեց... Կը թքնե մահարձանիդ ամբարիշտ և վատ զինակիցներեդ մեկը. եթե հավիտենականությանդ շղթայն կոտրեիր, կիջնեիր շանթի մը պես այն անօրենին գլխուն և կը ջախջախեիր, այլ ավա՛ղ, անգութ է հավիտենականության շղթայն... Լոեցե՛ք, հաղթության փողեր և աղոթքի զանգակներ, երբ ես իմ Թաթուլիս վրա կուլամ:

Տ Ե Ս Ի Լ Զ

ՆՈՒՅՆ և ԲԱԳԱՐԱՏ

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ուրախ լուր մը, Զարմուհի:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ի՞նչ լուր, հայր իմ:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Պարսից Որտեմեզ սպարապետը գերի բռնվեցավ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ի՞նչպես, հայր իմ:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Անշուշտ զարմանալի կը թվի քեզ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Շատ հետաքրքրական ըլլալու է պատմությունը:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Բավական:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Տեսնենք, հայր իմ:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Աղկան իշխանը մագաղաթով մ'իմացուց, թի Պարսիկները խրամատ կը փորեն քաղաքին պարսպացրտակ, անմիջապես պահնորդներու ձեռք ահագին քարեր և երկաթե ճանկեր պատրաստել տվի, և սկսան քաղաքացիք Պարսից զորքերը քարերով ջախջախել, քաջ զորավար մ'ալ նույն միջոցին հաջողեցավ երկաթե ճանկով

Որտեղմեզ զորապետը բռնեի²³). և ուրիշ ընկերներու օգնությամբ օդին մեջ բառնալով վեր քաշել. Պարսիկ զորապետը կատղած և իր քարկոծյալ զորաց օգնութենեն հույսը կտրած՝ իզուր կը պոռար, և ինքզինքն այն ճանկեն ազատելու համար ընդունայն կը թոթվրտեր օդին մեջ... Արդ երևակայե թե ո՛րչափ կրնա կատղիլ Պարսիկ սպարապետ մը, երբ Հայու մը ճանկեն բռնւած օդին մեջ խաղալիքի մը պես կը տատանի և պրծիլ կաշխատի:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Հիւրավի նշանավոր որս մ'են բռներ մեր քաղաքացիքը:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Արդոք ո՛րչափ պիտի կատղի Ալիասլան:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Երանի՛ թե ալ Անին առնելե հուսահատեր:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Գուցե, որովհետեւ շատ հանդուգն քաջագործություններ ցույց կուտա Անիի ժողովուրդը... Այս նոր հաջողության համար ալ իշխանները և զորականները խընճույք մը խնդրեցին ինձնե այս ապարանիս մեջ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ուրեմն երթանք հյուրընկալելու (կը մեկնին. — Պատկերը կը փոխվի):

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Գ

Փառաշեն սրահ մը, ուր շֆեղագարդ սեղան մը դրված է:

Տ Ե Ս Ի Լ Է

ՆՈՒՅՆՔ, ԳՈՒՐԳԵՆ, ԲԱՐԳԵՆ և ԻՇԽԱՆՔ

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ահա այն կամարակապ և սյունազարդ սրահը, ուր շատ ավագանյաց խնճույքներ և ժողովքներ տեղի

ունեցած են. ահա վասիկ սեղանն ալ պատրաստ է, իշխանք:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Մինչդեռ մեր նոր հաջողությանց գոհությանը համար եկեղեցյաց զանգակները կը հնչեն, մենք ալ հոս գավաթներ բախենք Հայաստանի կենաց:

ԲԱՔԳԵՆ.— Ճշմարիտ է, ա՛լ բավական դողացինք Պարսից առջև:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Թող մեր խնճոյից ձայները մինչև Ալփասլանի ականջը հասնին:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Կը կատղի նա:

ԲԱՔԳԵՆ.— Վագրի մը պես:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Կը կրճտե ակռաները, կերկնցնե ճիրանը, բայց ահագին պատեր և երկաթե կամք մը կը գտնե՝ փոխանակ Հայուն օձիքը գտնելու:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ահա հայտնի կերևի, ո՛վ վեհազն իշխաններ, որ Ալփասլանի նման անապատի առյուծի մը զորությանը այսչափ դեմ դնելնուս և զայն մինչև անգամ կորուստներով հուսահատեցնելնուս միակ պատճառը մեր մեջ տիրած միությունն է եղեր, և այն հայրենասիրությունը, որ ամեն զգացմանց վրա կը հաղթանակե... Ա՛հ, շատ սքանչելի կը տեսնեմ Հայուն արիությունը, կը պնդեմ թե աշխարհի վրա հայրենասիրության կրակով հրահրած պայծառ ճակտե մը ավելի գեղեցկություն չը կա... և իր վիրաց արյան հոսումը մեկ ձեռքովը բռնող և մյուս ձեռքովը թշնամին զարնող զինվորին ճգնաժամեն ավելի վսեմ տեսարան մը չը կա:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Իշխանուհին շատ գեղեցիկ խոսեցավ:

ԲԱՔԳԵՆ.— Արդոք դեռ ո՞րչափ պիտի կատղի Ալփասլան իր զորապետին գերի բռնվելուն վրա:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Մանավանդ որ գրեթե բանակին հրամանատարություն ընողը այն էր, շատ քաջ զորապետ մ'է այն... Գագիկ Աբասյան՝ Կարուց թագավորին հրամանատարությանը տակ Տուղրիլի արշավանաց դեմ պատերազմած ատեննիս բանակին մեջ զորապետ էր նա²⁴) (Բաբգենի), այնպես չէ իշխան:

ԲԱՔԳԵՆ.— Այո՛, երեկվան պես կը հիշեմ այն պատերազմը:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Մեր քաղաքացիքը աղեկ որս մը որսացին իրենց ճանկերովը՝ ի շնորհս Աղկան իշխանին, որ սովորականին պես մագաղաթով մը Պարսից գիշերային դավը մեզ իմացուց գաղտնի կերպով:

ԲԱՔԳԵՆ.— Կը զարմանամ Պարսիկ իշխանի մը Հայոց ցցուցած այս տարօրինակ անձնվիրությանը վրա:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Ես այնպես կը գուշակեմ, որ այդ անձնվիրության տակ տարօրինակ գաղտնիք մը ըլլալու է:

ԲԱՔԳԵՆ.— Այնպես ըլլալու է, եթե ոչ անկարելի է, որ Պարսիկ մը Հայոց վրա այսչափ խնամք և հոգ ունենա:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Բայց սեղանը պարապ մնաց:

ԲԱՔԳԵՆ.— Ուրեմն խմենք:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Եթե կը հաճիք, մեր հին Գողթան բանաստեղծներուն²⁵) մեկ երգը նախ նվագենք, վասնզի երաժշտութենե շատ կախորժիմ ես:

ԱՄԵՆՔԸ.— Երգենք:

ԵՐԳ ԽՆՃՈՅԻՑ

Խմենք գինին, անուշ գինին կենաց բաժակ,
Քաջաց բաժին դրավ երկինք, քամենք հատակ.
Տխուր դիմաց վարդ կը սրսկե կարմիր գինին,
Աչաց ծիծաղ, շրթանց ոգի տա բոցագին:

Խմենք գինին, անուշ գինին կենաց բաժակ,
Քաջաց բաժին դրավ երկինք, քամենք հատակ.
Գինին ոգի, սեր կարծարծե մաշած սրտին,
Մենք զայն խմենք, և թող վերեն հրեշտակ Ժպտին:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Կարծեմ ա՛լ խմելուն կարգը եկավ, իշխաններ,
եթե կուզեք, ես լեցնեմ ձեր գավաթները. (կսկսի բռն
գավաթները լեցնել) ամենքնուդ ալ միակերպ, ո՛չ մեկուն
շատ և ոչ մյուսին՝ քիչ. Ակոռիի գինին է այս, որ բոլոր
Ասիո մեջ իր կրօնկոտ համբավը տարածած է:

ԱՄԵՆՔԸ.— Խմենք (ամենքը գավաթնին իրար զարնելով կը
խմեն) Հայաստանի կենացը (սույն միջոցին զինվորներ
Ուտելմեզ գորապետը կը բերեն շղթայակապ):

Տ Ե Ա Ւ Ը

ՆՈՒՅՆՔ և ՈՐՏԵԼՄԵԶ

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Քակեցե՛ք զորապետին շղթաները. որչափ որ
Պարսիկները մեր արյունը խմելու և մեր փառքը մարելու
անհագ տենչ մը կզգան, Հայերը դարձյալ իրենց Պարսիկ
գերվույն շղթաներն անգամ կը քակեն, և սուր կրող զո-
րապետը կը պատվեն:

ՈՐՏԵԼՄԵԶ.— Պետք չէ՛ ինձ այդ պատիվը, իմս են այս շղթա-

ները, կընդունիմ. մինչդեռ անհուն ցավ մ'է ինձ Հայու մը
օղակ կրել պարանոցս, դուք ավելի դառնացնել կուզեք իմ
ճակատագիրս, դո՛ւք, Հայոց գծուծ իշխաննե՛ր, լիաբե-
րան շնորհ առատաձեռնելով ինձ:

ԱՄԵՆՔԸ.— (զայրացած) Նախատի՛նք:

ՈՐՏԵԼՄԵՋ.— Ձեռքերնիդ սուրբընուդ կը տանիք գոռոզաբար,
մինչդեռ շղթայակապ կը տեսնեք զիս ձեր առջև... Դուք հոս
ձեր կարճ թուրերովը, թզուկնե՛ր, դատավոր կը կարծեք
ինքզինքնիդ արի հսկայի մը, որուն խոժոռեցավ սև ճա-
կատագիրը:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Հսկա մը այդպես չը խոսիր, հսկա մը չը նախա-
տեր իրեն շղթաները քակող և սուրը պատվողը... Այնչափ
նենգության և զրկանաց համակրությամբ և պատվով հա-
մապատասխանող Հայը դեռ կը հանդգնիս նախատել,
ժանտ Պարսիկ, մինչդեռ Հայը իր դարավոր վրեժները
ծածկել կուզե անհիշաշարությամբ, դու դեռ կը հրահրես
զայն... Պետք է որ ամօթահարեիր այնչափ նենգավոր
արարքներու դեմ Հայոց ցցուցած վեհանձնությունը տես-
նելով:

ՈՐՏԵԼՄԵՋ.— Վեհանձնությո՛ւն. ի՞նչ վեհանձնություն կրնա
ընել իր մոխրակույտ ավերակներն հայրենիք անվանող
լալկան ու անզոր ժողովուրդ մը Սասանյան սպարապետի
մը, որ իր ետևեն ահեղ վրեժ մը կը թողու, վրեժ մը, որ
երբեք չը պիտի հագենա և չը պիտի մարի Հայոց ար-
յամբը:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Նախ Հայաստան համայն հայության վրեժը
լուծե, ետքը Պարսկաստան՝ Պարսիկ զորապետի մը
վրեժը:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Այդչափ հանդուգն նախատինքներդ, որոնք վատություններ կը բուրեն, կրնային զքեզ Հայու մը վրեժխնդիր սրույն մատենել, բայց Հայը վատություն կը սեպե իր շղթայակապ գերին զարնել:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Եթե այդչափ ցավ կը պատճառեր քեզ հայկական լուծը, ինչո՞ւ ուրեմն վիզդ անցնել տվիր, հսկայդ Սասանյան:

ՈՐՏԵԼՄԵԶ.— (զայրացած) Ա՛հ, անգութ ճակատագիր:

Տ Ե Ս Ի Լ Թ

ՆՈՒՅՆՔ և Տ. ՎԱՀՐԱՄ

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Ի՞նչ է այս, իշխաններ, մինչդեռ քահանայն կաղոթե, զինվորը պե՞տք է թուլնա զվարճության սեղանի մը վրա, այսպե՞ս պետք է ընդունիլ երկնից շնորհաց հաջողությունը... Քաշվեցեք այդ սեղանեն, ուր սաղայելը²⁶ կը ծիծաղի... (կամաց կամաց սեղանեն կը փաշվին և Տ. Վահրամի բոլորտիփը շրջանակ մը կը կազմեն):

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Հայաստանի կենացը կը քամեինք մեր բաժակները, տե՛ր հայր:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Հայաստանի վերականգնումը գինվո գավաթին մեջ չէ՛, իշխան, Հայաստան մեր միությամբը և երկաթե կամքովը կը վերականգնի... զվարճության և ուրախության ժամ չէ՛ մեզի համար այս ժամը, այլ գոհություն տալու ժամ է Արարչին, որ մեր հայրենասիրական ջանքերը կը պսակե... Պետք չէ որ թուլանանք, մինչդեռ թշնամին կը հսկե մեր դռանը մեջ:

ԲԱԲԳԵՆՆ.— Միշտ նույնն եմք Պարսից դեմ, տե՛ր հայր:
Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Միշտ նույնն են նաև Պարսիկները մեզի դեմ՝
 վատ, նենգավոր և խորամանկ:
ՈՐՏԵԼՄԵՋ.— Ի՞նչ ըրավ քեզ Պարսիկը:
Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Ինչ ըրա՜վ. ինչ որ ըրավ մինչև այս ալևոր
 հասակս՝ ես գիտեմ, և անկեց առաջ ինչ որ ըրավ՝ Մաս-
 յաց ալևոր սարերը գիտեն. Հայն իր վեհ դյուցազներուն
 որի՞ն վրեժն առավ:
ՈՐՏԵԼՄԵՋ.— Եվ դեռ չես մտածեր, թե ի՞նչ հայկական զո-
 հեր պիտի մորթվին իմ գերեզմանիս վրա վրեժս քավե-
 լու համար:

Տ Ե Ս Ի լ Թ

ՆՈՒՅՆՔ և ՊԱՀՆՈՐԴ ՄԸ

ՊԱՀՆՈՐԴ.— Վհագն տե՛ր, Աղկան՝ Պարսիկ իշխանը կուզե
 քեզ տեսնել:
ԲԱԳԱՐԱՏ.— Հայոց բարերա՛րը... Թո՛ղ գա (պահնորդը կը
 մեկնի):
ՈՐՏԵԼՄԵՋ.— (մեկուսի) Ի՞նչ կը լսեմ:
Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Ի՞նչ կը նշանակե արդյոք իր գալուստը:
ԲԱԳԱՐԱՏ.— Արդյոք մեծ վտա՞նգ մը կա, որ կուգա ան-
 ձամբ իմացնելու մեզի:
ՈՐՏԵԼՄԵՋ.— (մեկուսի) Մատնիչ մ'է եղեր նա:
Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Ահա ինքը (Աղկան իշխանը կերևի, որ Ու-
 տելմեզ հոն շղթայակապ տեսնելով՝ շանթահար և շփո-
 թած կը մնա, Ուտելմեզ իր շարագուշակ նայվածքը անոր
 վրա կը հառն):

ՆՈՒՅՆՔ և ԱՂԿԱՆ

ԱՂԿԱՆ.— (մեկուսի) Որտեղմե՛զ:

ՈՐՏԵԼՄԵԶ.— Ա՛հ, վատ մատնի՛չ... Մատնություններ ընելի վերջը կը հանդգնիս դեռ Հայոց գիրկն իյնել. այդպե՛ս սորվեցուց քեզ հայրենիքդ, այդպե՛ս սորվեցար Հայերն ատել և Պարսկաստան սիրել... դողա՛ այն արեւն, որ գլխուդ վրա կը շողա ահեղ վրեժխնդրության շանթի մը պես... նայե՛ այն անդունդը, ուր Պարսկաց անեծքներ կը մոնչեն. քեզ կանիծե հայրենիքդ, վատ արանց, ես կը կարծեի թե աշխարհի վրա միայն հայը կրնամ ատել, այլ անկե ատելի էակ մ'ալ կա եղբր, Պարսիկ մը, որ իր հայրենիքը կը մատնե:

ԱՂԿԱՆ.— (որ հուսահատ և գլուխը կախած՝ վշտագին մտիկ կընե, դեպի Որտեղմեզ կը հառաջանա և ոտն իյնելով) Գթությո՛ւն... ներե՛ թշվառիս, ո՛վ վեհազն քաջ:

ՈՐՏԵԼՄԵԶ.— Ներե՛լ... միթե ես կրնամ ներել. անիծել խնդրե ինձնե, անիծե՛լ:

ԱՂԿԱՆ.— Ուրեմն ինձ ալ կիյնա անիծել զայն, որ իր ազդած սիրովը և գեղեցկությամբը սիրտս մթագնեց... զքեզ Զարմուհի... սիրեցի զքեզ, անիծյալ ըլլաս (կը մեկնի հուսահատ, ամենքը շվարյալ կը մնան):

ՈՐՏԵԼՄԵԶ.— Ավելի՛ վատ, կը սիրե Հայուհի մը (հանկարծ դրսեն դղրդյուն մը կը լսվի):

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ի՛նչ է այս (ամենքը միջնադուռն կը մոտեման):

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Աղկան իշխանն է իյնողը:

ԲԱԲԳԵՆ.— Ինքզինքը զարկեր է:

ՈՐՏԵԼՄԵԶ.— Զը թողուց որ երկինք զարնեին:

Տ Ե Ս Ի Լ Ժ Բ

ՆՈՒՅՆՔ և ՊԱՀՆՈՐԴ

ՊԱՀՆՈՐԴ.— Վեհազն տյա՛րք, Ապրսամ զորապետն իր հրա-
մանատարության տակ գտնված զորաց բազմությանը
հետ թշնամյաց կողմն անցավ:

ԱՄԵՆՔԸ.— (սառսափած) Ա՛հ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Վա՛տը:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Ո՛վ երկինք:

ՈՐՏԵԼՄԵԶ.— Խնդացեք, հայե՛ր:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— (զորաց) Զորապետին գլուխը կտրելով Պարսից
բանակը նետեցեք²⁷):

ՈՐՏԵԼՄԵԶ.— Եվ թող իմ վրաս փլչի Անի:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ողջ են դեռ հայերը:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Արդա՛ր են երկինք (վարագույրը կիջնե):

<(Վերջ Գ ԱՐԱՐՎԱՍԻՆ)>

ԱՐԱՐՎԱԾ Դ

Տեսարանն է Բագարատ իշխանի ապարանը, սգապատ
սրան մը:

Տ Ե Ս Ի Ն Ա

ԲԱԳԱՐԱՏ և ԶԱՐՄՈՒՀԻ

(Վարագույրը բացված ատեն նստած են մտազբաղ, հեռու-
են կոչնականհարություններ և աղոթքներ կը լսվին):

Ա Ղ Ո Ք Ք

Ո՛վ Տեր, լսե մեր աղոթից տխուր ձայն,
Որ հուսահատ աստ քեզ մեամբ ապաստան,
Ձեռք տուր մեզի, և թող կանգնի մեր ճակատ,
Եկեղեցիք, սաղմոսք ըլլան թող ազատ:

Տուր, Տեր կանգնել մեզ դռնակ փառավոր,
Յավերակունս մեր հայրենյաց սգավոր,
Յայնժամ կենոք հառնե ի վեր Հայաստան,
Յայնժամ ծաղկին օրբոց պսակ քաջության:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ա՛հ, ինչ սոսկալի հարված էր այս:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ի՞նչ պիտի ընենք, հա՛յր իմ:

ԲԱԳԱՐԱՍ.— Զեմ գիտեր, հուսահատությունն արդեն քաղաքին ամեն կողմը տիրած է, և հիմակըվնե կսկսին իրենց կորուստները լալ ամեն մարդ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ի՞նչ պիտի ըլլա մեր վիճակը:

ԲԱԳԱՐԱՍ.— Ամեն բան լմնցավ Անիի համար, այս ալ Հայաստանի մյուս հոյակապ քաղաքաց նման, որք ավերակ դարձան, անոնց ճակատագիրը կը կրե:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Միշտ սեմատնությո՞ւն:

ԲԱԳԱՐԱՍ.— Տեսնենք այն վատը՝ Ապրսամ զորապետը, որ իր հայրենիքը դավեց, պիտի գտնե՞ իր վարձքն ու հանգիստը. ո՛չ երբեք. նույնիսկ իր խիղճը պիտի խռովե միշտ զինքը և հալածե արյունարբու հրեշի մը պես, ինչվան որ հոգեսպառ գերեզման իջնե, ուր կը ծավալին արդեն դժոխոց բոցերն իր հոգին լափելու համար...

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Մի՛ հուսահատիր, հա՛յր իմ, կը պատերազմինք դեռ թշնամյաց դեմ մինչև մեր արյան վերջին կաթիլը:

ԲԱԳԱՐԱՍ.— Անկարելի է այդ, Զարմո՛ւհի:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ինչո՞ւ, հա՛յր իմ:

ԲԱԳԱՐԱՍ.— Մենք ա՛լ չենք կրնար Պարսից ահեղ զորությանը դեմ դնել, մինչդեռ Ապրսամ սպարապետը զորաց մեծ մասն իրեն կողմը որսալով թշնամյաց կողմն անցած է՝ այնպես համոզելով զիրենք, թե Անի երկար ատեն չէ կարող Պարսից զորությանը դիմադրել, և փոխանակ Պարսից ահեղ սրույն ճարակ ըլլալու, անոնց կողմն անցնելով կրնան գոնե կյանքերին ազատել:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Բայց, դարձյալ պետք է քաջալերել զինվոր-

ները, որ պարսպին վրա կենալով ի դերև հանեն թըշ-
նամվուն ջանքերը:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ի՞նչ կըսես, Զարմուհի, բոլոր քաղաքին պա-
րիսպները պահնորդելու շափ գինվոր չը մնաց. քաղա-
քին մեջ մինակ խառնիճաղանճ բազմութիւն մը մնաց,
ժերոց, կանանց և տղոց, որոնք ավելի ժողովրդյան հու-
սահատութիւնը կը գրգռեն:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ի՞նչ ընելու է ուրեմն:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Բոլոր իշխանները քիչ մը ետքը հոս պիտի ժո-
ղովին և քաղաքին բռնելիք ընթացքին վրա համաձայն
որոշում մը պիտի տրվի... Տեսնենք ի՞նչ պիտի ըլլա
որոշումնիս:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ինչ որոշում ալ ըլլա՝ խեղճ ժողովուրդն ուրիշ
փրկութիւն չունի, բայց եթե Պարսկին սո՛ւրը կամ շըղ-
թա՛յն... ընտրել երկուքին մեկը. ո՞րն ընտրեմ, երկուքն ալ
սոսկալի են. երկուքն ալ հայութեան ջնջում կսպառնան, մե-
կը կենաց դահիճ, իսկ մյուսն իրավանց դահիճ... Ա՛հ, մեր
վիճակին վրա մտածելն անգամ սոսկումով կը լեցնեն և կը
սառեցնեն զիս... Միայն Անիի պարիսպները կան կանգուն
թշնամյաց դիմաց, և այն պարիսպներուն ետև Հայուն
տկար կուրծը կա, ալևոր ծերունիներ, հերարձակ մայրեր,
ողբագին տղաքներ, վերջապես այնպիսի անձեր, որք
միայն աղերսել գիտեն թշնամվուն:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Գերեզմաննիս փորենք, աղջիկս:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ո՛չ, հայր իմ, ես միտքս դրի չը մեռնիլ, մինչև
որ Պարսիկ մը արյունաթաթա՛վ ոտքերուս տակ չը փռվի:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Չես կրնար զարնել, Զարմո՛հի:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ինչո՞ւ, հայր իմ:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Դու չես տեսեր Պարսկի մը արյունոտ աչքը:
ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Եվ դու ալ չե՛ս կարդացեր, հայր իմ, կնոջ մը
սիրտը և չես կրնար կարդալ. պիտի տեսնես, հայր իմ,
թե ինչպես սուր պիտի շարժեմ:

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՆՈՒՅՆՔ, ԳՈՒՐԳԵՆ, ԲԱՐԳԵՆ և ԻՇԽԱՆՔ

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Ի՞նչ պիտի ընենք, իշխան:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Պետք է որ համաձայն մտածենք մեր ընելիքին
վրա:

ԲԱՐԳԵՆ.— Անիի վիճակը շատ խղճալի է:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Պետք է դարման մը գտնել անոր:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Շատ ուշ մնաց դարմանը, որովհետև Պարսից
կրկնապատկյալ զորութիւնը կը ծանրանա մեր վրա,
անկարելի է դեմ դնել, վասնզի այսուհետև ալ Պարսից
խորհուրդները մեզ իմացնող մը չըլլալն զատ՝ մեր զին-
վորներեն շատերը թշնամյաց կողմն անցած են:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ուրեմն պատերազմինք մինչև մեր վերջին
շունչը, վասնզի եթե անձնատուր ըլլանք, դարձյալ Պար-
սից անխնա սրույն ճարակ պիտի ըլլանք... Այո՛, պետք
է պատերազմիլ և մեռնիլ, բայց դուրացնաբար:

ԲԱՐԳԵՆ.— Ո՛վ իշխանուհի, մեր դիմադրութիւնն արդունք
մը չունենալն զատ՝ Պարսից կատաղութիւնը պիտի գըր-
գըռե մեր վրա:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ուրեմն ուրիշ ի՞նչ միջոց կրնանք ունենալ:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Պետք է գտնե մեր կյանքն ազատելու հնարք մը

գտնել... և մեր ժողովուրդը բոլորովին անտերունջ և ան-
զուխ չը թողուլ ապագային... Ի՞նչ կըսես, իշխան:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Կընդունիմ այդ գաղափարը... բայց հնա՞րքը:
ԳՈՒՐԳԵՆ.— Քաղաքին միջնաբերդը քաշվինք, ասկե ուրիշ
ազատության միջոց չի կա մեզի համար:

ԲԱՐԳԵՆ.— Բայց ժողովո՞ւրդը... հուսահատ քաղաքացի-
նե՞րը:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ո՞վ պիտի խրախուսե այն խեղճերը, որոնց
սիրտն արդեն դառնությունմբ լի է:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Եթե դեռ ժողովուրդը մտածենք, որուն կորուստն
անհրաժեշտ է, մենք մեր ազատությունը պիտի կորսնց-
նենք... ժողովուրդին ազատությունը մեր դյուցազնու-
թյանը կարոտ չէ, այլ պիտի խոնարհի նա անողորմ ճա-
կատագրի մը առջև:

ԲԱՐԳԵՆ.— Ճշմարիտ է:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Բոլոր իշխաններն այսպես կուզեն:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ի՞նչ ընենք, ա՛ղջիկս:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Դու գիտես, հա՛յր իմ:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Միթե անխոհեմությո՞ւն մ'է մեր ըրածը:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Քանի որ բոլոր իշխաններուն կամքն այդ է, և
եթե դու անոնց խորհրդոցը չը համաձայնիս, անմիաբան
պիտի ըլլաս, ընդունե ուրեմն իրենց կարծիքը:

ԲԱՐԳԵՆ.— Իսկ դո՞ւ:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ես ալ կընդունիմ, վասնզի մինակ կարող չեմ
բան մը ընել, և մանավանդ դառն ճշմարտությունը կը
տեսնեմ:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Ուրեմն համաձայնեցանք մեր կարծյաց մեջ:

ԲԱՐԳԵՆ.— Այս է մեր փրկության միակ միջոցը:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ա՛հ, երանի թե ասով կարենայինք ծառայու-
թյուն մը ընել հայրենյաց:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Ապրի՛նք, որպեսզի հայրենյաց վրեժն առնենք:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Ուրեմն երանի ձեզ, որ վրեժ առնելու համար
կուզեք ապրիլ:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Կերդնում Անիի հազար ու մեկ եկեղեցիներուն
վրա:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Իսկ դո՞ւք, իշխաններ:

ԱՄԵՆՔԸ.— Կերդնունք:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Ուրեմն սրբազան է մեր խորհուրդը:

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Միջնաբե՛րդը, իշխա՛նք:

ԲԱՐԳԵՆ.— Երթա՛նք:

ԲԱԳԱՐԱՏ.— Օ՛ն, Զարմուհի:

ԶԱՐՄՈՒՀԻ.— Երթանք, հա՛յր իմ (կը մեկնին.—տեսաբանը
վայրկյան մը պարապ կը մնա):

Տ Ե Ս Ի Գ

Տ. ՎԱՀՐԱՄ և ՊԱՀՆՈՐԴ ՄԸ

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— (պահնորդին) Իշխանները հոս հավաքվեր են
խորհրդակցելու համար, ո՞ւր են:

ՊԱՀՆՈՐԴ.— Ամենքն ալ միջնաբերդը քաշվեցան, տեր հայր
(կը մեկնի):

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— (մինակ) Միջնաբերդը քաշվեր են, անտե-
րունչ թողլով խեղճ ժողովուրդը, այդչափ իշխան ի՞նչ-
պես միաբաներ են առանց երկպառակություն հանելու,
վասնզի դուցազնական գործի մը համար չեն միացած.
Թող լսեն թե անմիաբան է Հայը, կը միաբանի՝ երբ՝ գոր-

ծը վատութիւնն կը բուրե... Միջնաբերդը կը քաշվին առանց ժողովուրդը մտածելու այն մեծ և հսկա իշխանները...²⁸) վատերը... առանց հուսահատ քաղաքացիները խրախուսելու... Ա՛հ հարվածը միշտ ժողովուրդին գրւիւնն կիջնե. բայց ժողովուրդը դեռ հայր մը և զորապետ մը ունի, քահանայն... ինչպէս հիմա աղոթեցի, արդ զորապետի մը պես դարձյալ կը քաջալերեմ ժողովուրդը (կը մեկնի.— Պատկերը կը փոխվի):

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Դ

Ալփասլանի բանակը.— Պարիսպ

Տ Ե Ա Ւ Լ Դ

ԱԼՓԱՍԼԱՆ և ԱՊՐՍԱՄ

ԱՊՐՍԱՄ.— Վեհափա՛ռ թագավոր, Անի ա՛լ անկարող է այսուհետեւ քու ահեղ զորութեանդ դիմադրել, վասնզի ես զրկեցի զինքը իր բոլոր քաջերէն:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Ուրեմն կրնանք անվտանգ հարձակիլ:

ԱՊՐՍԱՄ.— Այո՛, վեհափառ տեր, եթե Անի մինչև հիմա գոռոզ ճակատ մը կը բարձրացնէր քեզի դեմ, պատճառն այն էր, որ քու բանակեդ իշխան մը քու բոլոր խորհուրդներդ գաղտագողի կը հաղորդէր քաղաքացւոց:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Ո՞վ է այդ վատը:

ԱՊՐՍԱՄ.— Աղկան իշխանը:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Աղկան... որ բոլորովին անհետացած է բանակէն:

ԱՊՐՍԱՄ.— Գուցե Հայոց կողմն անցած է:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Ա՛հ, այդպիսի դավադրություն մը կըլլա՛ր, և ես Անիցվոց նախատեսությունը և քաջագործությունները կը կարծեի. ես բոլորովին հուսահատած էի Անին առնելե. ա՛հ, եթե այն վատը Անիի մեջ կենդանի գտնեմ, չի՞ պիտի ջախջախեմ:

ԱՊՐՍԱՄ.— Ուրեմն ալ սփոփե հուսահատությունդ, վեհափառ տեր. առաջին հարձակման պիտի տեսնես, որ սըրտոտ զինվորի մը գլուխը չը պիտի երևի Անիի պարսպացը վրա. գլուխս ազատեցի քեզ ապաստանելով, վեհափառ տե՛ր, օգնե՛ նաև որ վրեժս ալ առնեմ. Անիի բոլոր Հայերուն գլուխը քեզի, գլուխ մը կա՝ այն միայն ինձի թող... Տո՛ւր հրամանդ և հարձակինք փոթորկի նման:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Վա՛յ Անիի. այս վայրկենես նա իմ աշխարհակալ ձեռքիս մեջ ափ մը փողի է իր հազար ու մեկ եկեղեցիներովը, պալատներովն ու շենքերովը. լսեցին անունս և չը դողացին, ուրեմն թո՛ղ տեսնեն վրեժս:

ԱՊՐՍԱՄ.— Սկսի՛նք հարձակումը, վեհափառ տե՛ր:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Այո՛, զորապետ, գնա՛ բոլոր բանակին մեջ հնչեցուր իմ հրամանս:

ԱՊՐՍԱՄ.— Կը հնազանդիմ, արքա (կը մեկնի):

Տ Ե Ա ի Ե

ԱԼՓԱՍԼԱՆ (առանձին)

Ահա վատ մ'ալ, որ իր հայրենիքը կը մատնե, մեկ անձի մը վրեժը բոլոր հայրենակիցներեն կառնե... Թըշնամիներեն ավելի մատնիչները կործանեցին Հայաստա-

ներ... արդ ինք իր հարվածներով կիշնաւ. Հայաստան անձ-
նասպան մ'է, ո՛չ ոք իր վրա կարգահատի, ո՛չ ոք կօզնե
իրեն... Ա՛հ, եթե մեկ մը Անին ալ ճանկերուս մեջ առ-
նեմ, ավելի մեծափարթամ և զորավոր պիտի ըլլամ... և
այն մատնչին գերեզման մը պիտի տամ Անիի ավերա-
կաց մեջ...

Տ Ե Ա Ի Լ Զ

ԱԼՓԱՍԼԱՆ, ԱՊՐՍԱՄ և ԶՈՐՔ պարսից

ԱՊՐՍԱՄ.— Բոլոր բանակը պատրաստ է քու հրամանդ կա-
տարելու:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Զորապետ, դու անգամ մը քու զորքերովդ
Անիի պարսպին վրա հարձակելու փորձ մը ըրե, և տես-
նենք թե Անիցիք դիմադրելու ջանք պիտի ընեն՞ դարձ-
յալ (սույն միջոցին Անիեն ողբոց և լալագին աղաղակաց
աղմուկ մը կը լսվի) ի՞նչ է այս:

ԱՊՐՍԱՄ.— Կը լսե՞ս, վեհափառ թագավոր, Անիի մեջ հու-
սահատությունը տիրեր է²⁹):

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Ուրեմն հարձակինք (վարագույրը կիջնե):

<(ՎԵՐՋ Դ ԱՐԱՐՎԱԾԻՆ)>

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ծ Ե

Տեսարանն է ավերակ վայր մը.— Ասդին անդին փռված դիակներ, որոնք կը հեան և կը գալարին.— Զենքեր ցիւրուցան:

Տ Ե Ս Ի Ա

ԿՈՒՅՐ ՄԵՐՈՒՆԻՆ (մանկիկ մը գրկած)

Ա՛հ, ո՛ւր փախչիմ, ամեն կողմին Պարսկաց մօրն-չյուններ կը լսվին, որոնք Հայու արյամբ հագենալ կուզեն... Կորսնցուցի որդիս, հարսս, մեռա՛ն, ո՛ղջ են, չը գիտեմ, մինակ թողս մնաց ինձ, զոր կուզեմ զինուց շառաչյուններուն մեջեն փախցնել... Կույրին մնացեր է խեղճ թոռն ազատել, մինչդեռ հսկաներու ձեռքեն զենքերը կը հափշտակվին. չեմ գիտեր թե այս ճամբան ո՛ւր կը տանի զիս, գուցե Պարսկաց ոտքը... Ես ինքնին կերթամ ըսելու «խեղդեցեք զիս և այս մանկիկն ալ գետինը զարկեք». Աստվա՛ծ իմ, Աստվա՛ծ իմ, պիտի մատնեն զիս բնության այս մարած կանթեղները... (վիրավորյալ մը շնչասպառ ծերունիին փոքր կիյնա սարսափած) Գթու-թյո՛ւն, գթու-թյո՛ւն:

ՆՈՒՅՆՔ և ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ ՄԸ

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— (ինկած տեղը գալարելով) Զավա՛կս...

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— (զարմացած) Այս ձայնը... թշնամվո մը ձայնին չը նմանիր, սիրելվո մը ձայնն է այս (դառնալով, բարձր) ո՛վ ես դու:

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— (զլուխը վեր առնելով և ծերունին դիտելով) Հա՛յր իմ...

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— Ա՛հ, որդիս է կարծեմ... Բակո՛ւր...

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— Ես եմ:

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— Ո՛ւր ես:

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— Ձայնիս մոտեցի՛ր:

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— Վերավորյա՛լ ես:

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— Այո՛:

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— Զավա՛կս... (մոտենալով):

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— Ի՞նչ է այդ գրկածդ:

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— Զավակդ է:

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— Բարի՛կս:

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— Այո՛:

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— Տուր ինձ, որպեսզի խոցյալ սրտիս վրա գրկեմ անգամ մը, հայր իմ (կառնե):

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— Արդյոք ծա՛նր է վերքդ, Բակուր:

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— Մահացու է, հայր իմ, սրտիս վրա:

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— Աստվա՛ծ իմ:

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— Բայց դեռ կրնամ քանի մը վայրկյան ապրիլ, քանի որ Բաբիկս գիրկս է... իսկ Աշխենս ի՞նչ եղավ, հայր իմ. ո՛ւր է ինքը, իմ սիրելի ամուսինս:

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— Չեմ գիտեր. ես այս մանկիկին հետ եկեղեցին էի և կաղոթեի, երբ իմացա, որ Պարսիկները Անիի վրա կը հարձակին... դարձա տուն՝ ձեզ գտնելու... և երբ հոն հասա՝ թաղն ավերակ և ամալի գտա... Ձայն մ'անգամ չը լսեցի. չը տեսա մեկը, որուն հարցում մ'ընեի.. միշտ վիրավորյալներու հանդիպեցա, որոնք կը հեծեծեին և պապակած՝ «ջուր» կաղաղակեին:

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— Ուրեմն անգութ Պարսից սրույն ճարակ եղավ նազելի Աշխենս, առանց անգամ մ'իր մանկիկը սրտին վրա սեղմելու. բայց լավ է որ գերի չըլլա և մեռնի:

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— Ա՛հ, այսպե՛ս պիտի տեսնեինք մեր գոռոզ Անին, իր հազար ու մեկ օծյալ գլուխներն այսպե՛ս պիտի փշրեին. հոյակապ պալատներն ու փառավոր շենքերն առհասարակ թաղվեցան արյան հեղեղներու մեջ...³⁰) Չը բացվի՞ն աչքերս և չը տեսնեմ իր ողորմելի ավերակները:

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— Ա՛հ, հայր իմ, կզգամ որ պիտի մեռնիմ. ազատե գոնե զավակս և իմ տեղս վրեժխնդրություն սորվեցո՛ւր իրեն, միշտ պտտցո՛ւր զինքն ավերակաց մեջ, և անոնց ամեն մեկ բեկորին սոսկալի պատմությունն ըրե իրեն... Եթե Աշխենս ալ գտնես, իմ վերջին մնաս բարովս հաղորդե իրեն, թող աղեկ խնամե մեր զավակը... Իր սիրտը պարսկական ատելությամբ վառե՛... Քաղաքին պարիսպներուն մոտ ենք, հայր իմ, ազատե՛ զավակս... փախի՛ր...

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— Իսկ դո՛ւ, Բակուր...

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— Ես հիմա պիտի մեռնիմ, հայր իմ:

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— Ա՛հ, ինչպե՛ս զքեզ վիրավոր թողում մինակ:
ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— Զիս մի՛ մտածեր, հանգիստ եմ, հայրենյաց
համար կը մեռնիմ... երջանիկ եմ:

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— Զավա՛կս:

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— Փախի՛ր, հայր, հիմա Պարսիկները կը հաս-
նին:

ԾԵՐՈՒՆԻՆ.— Մնաս բարյա՛վ:

ՎԻՐԱՎՈՐՅԱԼ.— Երթաս բարյավ, հա՛յր իմ (Ետևեն նայելով
և պռռալով), փախի՛ր, հայր իմ, ետևեդ խումբ մը կա-
տաղի Պարսիկ կուգան... Ա՛հ, հասան հորս քով... Բա-
բիկս ձեռքեն կը հափշտակեն...³¹) օդին մեջ հանեցին...
գետինը պիտի զարնեն... կեցե՛ք... ա՛հ (ճիշ մը կար-
ծակե և կը մեռնի):

Տ Ե Ս Ի Լ Գ

ՏԵՐ ՎԱՀՐԱՄ.— (հետը կիներ, ծերեր, ֆահանաներ և ուրիշ
զինյալ մարդիկ) Ա՛հ, ամեն տեղ ավերակը ծածկեր է,
ամեն տեղ Հայու արյուն կը քալե... Աստուծո փոթոր-
կալից շունչը անցավ Անիի վրայեն, ինչպես անցավ
Բաբիլոնի, Նինվեի և ուրիշ գոռոզ քաղաքաց վրայեն:
Անի՛ Հայաստանի քաղաքաց թագուհին, որուն խրոխտ
պարսպացը տակ աշխարհակալ թշնամյաց սրտեր ար-
յունեցան, ի գետին կը խոնարհե իր մոխրալից գլուխը,
որպեսզի անարգ Պարսիկն անցնի անոր վրայեն, կոխ-
կըռտելով Հայության դրոշմը. ա՛հ, այսչա՛փ պիտի խո-
նարհի եղեր Հայաստան... այսչափ սև՛ է եղեր Հայու-
թյան ճակատագիրը... այսչափ անտերունջ պիտի մնա

եղեր Հայաստան... (իրենները ցուցնելով) ահա քահանաներ, որ սուր շարժել գիտեն, ահա կիներ, որ պատերազմիլ կուզեն... ահա ծերեր, որ զարնել կուզեն... դո՛ւք, Հայության մնացորդներ, դո՛ւք կռվեցեք հայրենյաց փառացը համար, մինչդեռ իշխանները միջնաբերդը կապաստանին... ձեր զավակներուն, եղբայրներուն, հայրերուն, մայրերուն և ամուսիններուն համար կռվեցե՛ք... ղինվոր չիկա՝ ղինվոր եղի՛ք. Հայ չիկա՝ Հայ եղի՛ք... հրամանատար չունինք՝ ահա ես զորապետ. ձեր ճակտին վսեմ պայծառությունը բավական է թշնամին դողացնելու:

Տեսիլ Դ

ՆՈՒՅՆՔ և ԱՊՐՍԱՄ

ԱՊՐՍԱՄ.— (առանց զանոնք տեսնելու) Դեռ չը կրցի գտնել ղինքը, միջնաբերդն է եղեր:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Զո՞ւվ:

ԱՊՐՍԱՄ.— (մեկուսի) Տեր Վահրա՛մ:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Դեռ զո՞ւվ կը խնդրես քու դժոխային սրտիդ զո՛հ, վատ արանց, դեռ չը կշտացա՞ր եղբարցդ արյամբը, որոնք քու սրբազան հայրենյացդ ավերակները ողողեցին... Զորս կողմդ նայե, շե՛ս սոսկար... Զե՛ն քրստըմնիր մազերդ այս ողորմելի տեսարանները դիտելով. միթե քու մարմարյա կուրծքիդ տակ փոխանակ սրտի՞ դժո՞խք կը վառի... Զե՛ս լսեր եղբարցդ աղիողորմ աղաղակները, տո՛ւր ասոնց իրենց ամուսինները, զավակները, եղբայրները, հայրերը, մայրերն ու հայրենիքը, և ապա դեռ զարկ:

ԱՄԵՆՔԸ.— Տո՛ւր մեզ:

ԱՊՐՍԱՄ.— Պարսկեն ուզեցեք:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Դուն տվիր Պարսկին, անօրե՛ն, դու քու հայ-
րենյացդ դռներն անոր բացիր, քու սրտիդ դժոխային
բոցերուն մատնեցիր հայրենիքդ... Հավիտյան անեծք
պիտի լսես այն դարերեն, որոնք Անիի ավերակացը վրա-
յեն պիտի անցնին լալով... Արյուն քալե սրտեդ՝ Հայաս-
տանի ավերակացը պես. անիծյալ ըլլաս Հայության ճա-
կատագրին պես:

ԱՄԵՆՔԸ.— (սուրբերնին բարձրացնելով) Մա՛հ մատնչին:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Կեցե՛ք, այն՝ որ զարնել կուզեք, Հայ անունը
կը կրե. դուք մի՛ զարնեք, վասնզի ձեր սուրբերեն ավելի
ահեղ և արդար՝ Աստուծո ձեռքը կա անոր վրա, դուք մի՛
ըլլաք իր դահիճը, թող իր խիղճը ըլլա իր դահիճը, թո-
ղե՛ք զինքը, մի՛ պղծեք իր արյամբը ձեր անբիծ սու-
րբըր...

ԱՄԵՆՔԸ.— Տուր մեզ մեր հայրենիքը:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Երկնքեն խնդրեցեք և ոչ թե այս վատեն, որ
միայն մատնել գիտե... Թողեք զինքը:

ԱՊՐՍԱՄ.— Ա՛լ բավական է:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Գնա՛, վա՛տ, և թող գունդագունդ անեծքներ
քեզ հալածեն... կորի՛ր...

ԱՊՐՍԱՄ.— (մեկուսի) Միջնաբե՛րդը... (կը մեկնի. հանկարծ
ավերակ մը փլչելու աղմուկը կը լսվի դրսեն):

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Տեսե՛ք, իր գործած ավերակն իր վրա փլավ
և թաղեց զինքը:

Տ Ե Ա Ի Ե

Տ. ՎԱՀՐԱՄ (իրեններով), ԱԼՓԱՍԼԱՆ (զորքով)

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Ո՞վ են այս քահանաները, ծերերը և կիները, որոնք սուր կը կրեն և իմ արյունաբույր շուքես չեն փախչիր... Ո՞վ են ասոնք:

Տ. ՎԱՀՐԱՄ.— Քու թշնամիներդ:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Իմ թշնամիներս... Իմ թշնամիներս հսկաներ կրնան ըլլալ... ձգեցեք սուրերնիդ և խոնարհեցուցե՛ք գլուխնիդ Պարսկական լուծին, եթե չեք ուզեր մեռնիլ:

ԱՄԵՆՔԸ.— Ո՛չ երբեք:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Ի՞նչ կը խնդրեք, ուրեմն:

ԱՄԵՆՔԸ.— Ազատությո՞ւն հայրենյաց:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ.— Ի՞նչ իրավամբ ինձնե կը խնդրեք այն ազատությունը, զոր դուք ծախեցիք ինծի. քանի՞ տեսակ Հայկա, մեկը կուտա, մյուսը ետ կուզե. թշվառնե՛ր, մոռցեք այսուհետև հայրենիք, ազատություն և իրավունք, վասընդի Պարսկին օղակն անցավ ձեր վիզը. քանի որ Հայը չը կրցավ տեր ըլլալ, պետք է որ գերի ըլլա:

(Հայերը գլխիկուր ետ կը դառնան.— Վարագույրը կիջնե):

<(ՎԵՐՋ Ե ԱՐԱՐՎԱՍԻՆ)>

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Տեսարան է գիշեր։—Լուսին.—Ավերակ վայր մը,
խորը հրդեհ:

ՄՈՒՍՍՍՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ (շղթայակապ)

Մայր մ'ունեի ես միայն,
Այն ալ գնաց գիրկ մանվան,
Անմխիթար թողուց զիս՝
Գերեզմանաց տղանազան:

Հայրենիք մը ունեի
Յետ Աստուծո սիրելի,
Այն ալ իր հոխ փառքերեն,
Զգեց ինձ սև շղթա մի:

Ես որ շողի ձեռքս սուր,
Ինչո՞ւ կրեմ այս անուր,
Պարսի՛կ, ֆակե՛ այս շղթայն,
Զիս մորթս հետ հողին տա՛ւր:

Ամեն դիմն սև խռածան
Կը կռխռտե Հայաստան,
Հայք կը հեան վիրավոր,
Պալատ և հյուղ կը մըխան:

Զը կա հռուկու Հայ զինվոր,
Զի կռուրեցավ սուրն անոր,
Զիք աղոթող ֆահանա,
Եվ չիք տանար փառավոր:

Սուգ է պատեր ամեն վայր
Աստղերն անգամ չեն իսկ վառ,
Այն Հայաստանն ա՛լ չըկա,
Այլ գերեզմանք ու խավար:

Շղթա կապած իմ վրդին,
Գերի վարեն ցավագին,
Կուգեն պաշտել տալ ինծի
Օտար մարդ, հոգ ու երկին:

Ավերակներն ես կուգեմ
Հայաստանիս տխրադեմ,
Որ հոն լամ իմս հայրենիք,
Մինչ ողջունեմ մահվան սեմ:

Ո՛հ, անոճք սև բող ըլլան,
Ես կը սիրեմ հավիտյան.
Ջի երբ իմ մայրըս մեռավ,
Ըսավ. «Սիրե՛՛ր՝ զՀայաստան»:

Պիտի սիրեմ զոնի ես՝
Յնետին ջունչ իմ սրտես,
Մինչ որ ժպտի Հայաստան՝
Հանդեպ շիրմիս բոցակեզ:

Թող Հայք ունեն միաբան
Ինձ պես սիրել Հայաստան,
Յետ իմ աշաց ցոզեն ցող,
Երբ զայն ավեր կը տեսնեն:

Թ՛ն է տեկյալ Հայաստան,
Պիտի կանգնի հուսկ յապայն,
Երբ որ հայեր միասիրտ
Գռչեն «Կեցցե Հայաստան»:

Վ Ե Ր Զ

ԹԱՏՐՈՆ ԿԱՄ ԹՇՎԱՌՆԵՐ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԹԱՏԵՐԱԽԱՂ

ԹԱՏՐԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ Ի ՀԻՆԳ ԱՐԱՐՍ ԵՎ ՅՆՐԻՍ ՊԱՏԿԵՐՍ

3 հունվար, 1871

ՀԱՌԱՋԱԲԱՆ

Մեկ ֆանի տարիե ի վեր հղացած երկոցս մեջ սույն ժամանակակից թատերախաղն ահա կը համարձակիմ ի յույս ընծայել, իբր առաջին պտուղ իմ նգանց, զոր կուգեմ նվիրել ազգիս: Սույն հրատարակումն ինձ համար նոր է. ուստի դող-դադալով կիջնեմ յ'ասպարեզ առաջնորդող աստիճանները՝ ներողամիտ ժպտումներ՝ ակնկալելով: Արդարև թատերագրությունը² դժվարին արհեստ մ'ըլլալը ամեն ոք կը խոստովանի, ես ալ արդեն խիստ բարձր գտած եմ զայն իմ փանափի կարողության և մանավանդ հասակին ֆով. սակայն զայս ալ պետք է խոստովանիմ, թե դժվարին գործ մը առանց հանդուգն ձեռաց օժանդակության, չը կրնար դյուրավ կատարիլ, և թե երկ մը բանադատության բովեն շանցած՝ չը կրնար գտվիլ:

[Թատերախաղիս նյութը թեպետև նշմարիտ դեպքեր կը պարունակե՝), սակայն այսու ամենայնիվ, ինչպես որ հեղինակ մը կ'ստիպվի ընել, պահանջված հավելադրությունք չեն զլացված:

Զայս երկասիրելով, իմ մասնավոր դիտումն է իմ աննշանությամբ օրինակ ըլլալ ուրիշ թատերագրաց, որ ավելի արդի ընտանեկան անցքերը պարունակող բարոյալից թատե-

րախաղեր հորինելու աշխատին, որով ավելի օգուտ կրնան ընծայել Հայ հասարակության³, քան թե ազգային հին դյուցազնությունը որբերգությանը վերածելով, որք միշտ միակերպութեն վրիպած չեն, վասնզի նյութոց հարուստ աղբյուրներ չունին և հետևաբար ունկնդիր բառերասերներու տաղտկալի կրնան ըլլալ իրենց միակերպ և անընդհատ ներկայացումներովը:

Ուշափ ու կարելի է, սույն թատերախաղիս լեզուն թատերական կամ պարզ ըրի:

Իմ այս թատերախաղը տեսարանի վրա հանդիսացնելե առաջ տպագրության տալուս վրա գուցե զարմանան ռմանք, սակայն այս մասին այնպիսի պատճառներ կան, զորս լուսաբանելու համար հատուկ ժամանակի կսպասեմ²):

Իրավ է որ սույն թատերախաղը Վիքթոր Հյուկոյի էՌ-ՆԱՆԻ թատերահանդեսին պես չի պիտի հեղափոխե հասարակության գաղափարքն ու զգացմունքը³), սակայն և այնպես սորա և փոշիները թոթվելով գրադարակեն դուրս հանելով թերևս դույզն ծառայություն մ'ըրած համարիմ:

Աներկբա եմ, որ փուշեր չի պիտի պսակեն սույն հանդուգն և միանգամայն դողդոջ ֆայլափոխս, և այն ակամա թերությանը նկատմամբ, որք հարկավ սպրդած են երկասիրությանս մեջ՝ ներողամտություն և հետևաբար ֆաջալերություն գտնելով, պիտի փութամ հուսալից նորանոր բերթությանը ձեռնարկել և այս գրական արհեստը քիչ շատ կատարելագործելու աշխատիլ:

Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ Ն

ԱՆՁԻՆՔ

ՄՈՒՐԱՏՈՅ, սնանկացյալ վաճառական, Թովմա անվանյալ
 ՎԱՐԴՈՒՀԻ, դուստր } Մուրատոֆի
 ԵԴՈՒԱՐԴ, որդեգիր }
 ԳԵՈՐԳ, դրամանենգ, Նահապետոֆ անվանյալ
 ՄԱԿԱՐ, սապատող, մատակարար¹ Նահապետոֆի²
 ՊՈՂՅԱՆՑ, տնօրեն թատրոնի
 ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ, դերասանապետ
 ՃԻՈՐՃԻ
 ՍԱԼՈՄՈՆ
 ԶԻԶԻԼ, դերասանուհի
 Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ
 Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ
 Ա. ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ
 Բ. ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ
 ԹԱՏՐՈՆԻ սպասավոր մը

Դերասանք, դերասանուհիք, ոստիկանք³, ժողովուրդ.

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ծ Ա

Թովմայի տնակն.—Վարագույրը բացված ժամանակ
Եղուարդ հողե կանթեղով լուսավորված գրասեղանի մը
վրա գրելու զբաղած է.—Գրբեր և թուղթեր ցիրուցան.—
Մուրը կոխած է.—Փոթորիկ.—Մերթ ընդ մերթ փայլակը
կը լուսավորե սենյակը:

Տ Ե Ս Ի Ա

*ԵԴՈՒԱՐԴ.— (առանձին գրելու զբաղած՝ հանկարծ պատու-
հանը կը բացվի, զոր գոցելու կերթա) Ի՛նչ սարսափելի
քամի... փոթորիկ եղած ժամանակ հազիվ հազ այս տնա-
կին մեջ եղած խոսակցությունները կը լսվին... մարդուս
գլուխը և երեակայությունը կը շփոթե.... կարծես թե դուր-
սը բանականեր զիրար կը զարնեն...¹ Այս աղմուկին մեջ
դժվար է երեակայությունն ամփոփել և² հանդարտ գրել
կամ բան մը հասկնալու շափ կարդալ... (նորեն գրասե-
ղանին քով կը նստի և գրիչը թուղթի մը վրա բռնած կը
մտածե). Պատուհանին ուժգնակի բացվելեն և հանած
աղմուկեն երեակայություններս ցնդեցան... միտքս բան
մը չ'գար... (գրիչը վար կը դնե): Վերջապես չի պիտի*

կարենամ սա տեսարանը ուզածիս պես լավ գրել. աղ-
քատ երիտասարդի մը՝ հարուստ տիկնոջ մը սի-
րահարելով, սերը անոր հայտնելն է... գրածս է
թատրերգութիւն մը... (ռաֆի կելնե) երբ Ռուսիո
մեջ վարժարանեն ելնելես վերջը անգամ մը հորս հետ
թատրոն գացի, շատ ախորժեցա անկե. սեր մը տվի
անոր և միշտ կերթայի, շատ անգամ ալ մինակ... (տըխ-
րությամբ), բայց երբ Մուրատոֆ Թովմա եղավ և դղյակ-
նիս՝ տնակ... անկե ի վեր է որ թատերական երեակա-
յությանց մեջ ընկղմած՝ թատրերգութիւն գրելու կզբա-
ղիմ... առաջին անգամն է որ սիրահարական թատրեր-
գութիւն մը ահա կը գրեմ... դեռ չը կրցի ավարտել,
գրածս միշտ հետզհետե կը սրբագրեմ, մաքուրը կառնեմ
և դարձյալ կը սրբագրեմ, և դեռ գրածես գոհ չեմ... բայց
երբ Վարդուհիին կը կարդամ, շատ կախորժի, կը հավնի,
կզմայլի, զիս փոքրիկ բանաստեղծ կը կոչե. Վա՛րդուհի,
(կը ցնցվի, մտազբաղ կառձանանա, ճետո հառաչով մը
կուզե մտփինը փառատել): Բայց տեսնեմ սա տեսարանը
կրնամ ավարտել... (գրասեղանին բով կը նստի և գրի-
չը՝ ձեռք կսունե):

Տեսիլ Բ

ՆՈՒՅՆ և ՎԱՐԴՈՒՀԻ

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (կը մտենա անռ. մինչդեռ նա մտազբաղ՝
տետրակին վրա հառած է. մեկուսի) Միշտ կը գրե:
ԵՂՈՒՄԻ.— (գրելու ատեն արտաբերելով) Կը սիրեմ...
ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (ընդմիջելով) Զո՛ւ՛մ...

ԵՐՈՒԱՐԴ.— (շփոթած ոտքի ելնելով) Քույր իմ...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Կարծեմ գրությանդ արգելք եղա:

ԵՐՈՒԱՐԴ.— Ընդհակառակն, ժամ մ'է՛ որ կը մտածեի և չէի
կրնար գրել... Բայց դու քիչ մը առաջ հոս մոտեցած էիր,
այնպես չէ՞:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Այո՛:

ԵՐՈՒԱՐԴ.— Ուրեմն քու ներկայությունդ և շնչառությունդ է
եղեր, որ գոնե այս բառը գրելու խանդը ներշնչեց ինձ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Երկու ամիս առաջ սկսած թատերգությունդ
է գրածդ:

ԵՐՈՒԱՐԴ.— Այո՛... դեռ չը կրցի ավարտել:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Կը տեսնեմ որ առանձին գրելե շատ կախոր-
ժիս... ուրեմն եթե ես մեկնիմ՝ գեշ չըլլար... (կուգե հե-
ռանալ):

ԵՐՈՒԱՐԴ.— (եռանդով) Քո՛ւյր իմ... (ձեռքեն բռնելով) քու
ներկայությունդ պակսած վայրկյաններուն է որ գրելով
զբաղիլ կուգեմ, և այն տեսության վայրկյաններուն՝ մեջ
ի՛նչ որ ներշնչես ինձ՝ գրի առնել կը փութամ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (ժպտելով) Ի՛նչ ըսել կուգես:

ԵՐՈՒԱՐԴ.— Նստե քիչ մ'ալ խոսակցինք:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (աթոռ մ'առնելով և բովը նստելով) Խոսակ-
ցինք, եղբայր իմ...

ԵՐՈՒԱՐԴ.— Ահա այդպես... (հիացմամբ անոր երեսը կը
նայի):

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բայց ինչո՞ւ այդպես երեսս կը նայիս:

ԵՐՈՒԱՐԴ.— (ձեռքը սեղմելով) Քույր իմ... ո՛րչափ գեղեցիկ
ես:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Զիս կը ծաղրես:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— (նեղանալով) Կը ծաղրե՞ս:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Զեմ գիտեր... երեք շորս ամիս է որ հայելին նայած չունիմ... Արդարեւ երբ Ռուսիո մեջ էինք... կը հասկնա՞ս... այն ատեն ինքզինքս փոքր ինչ վայելուչ կը, կարծես:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Կը հասկնամ, քույր իմ... Արդարեւ հոս հայելի ըլլալի զատ մեր հյուղին պատուհանի ապակիներն անգամ փոշոտ ու անթափանց են... Ատոր վրա չը մտածենք... Շարժող տերեւին անգամ Ամենակալին շունչը կը դպի կըսեն... Բայց փոխենք խոսակցություննիս... Ի՞նչ կըսեսի հիմա... այո՛, կըսեսի թե շատ՞ գեղեցիկ ես...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Զիս կը նեղացունես⁷, Եղուարդ:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Բայց, քույր իմ, մտիկ ըրե... քու գեղեցկությանդ բնական և ճշգրիտ ապացույց մը պիտի տամ, թող հայելին խաբե քեզ... Դու գեղեցիկ ըլլալով՝ քեզ պատող ճառագայթ մը չե՞ս զգար:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Զայդ կզգա, բայց ուրիշ մը... սիրահար է այն:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Ո՛չ... սիրահարը պատողը ո՛չ թե ճառագայթ է, այլ բոց... Կը հասկնա՞ս:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Արդարեւ շատ գիտուն ես:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Այդ հասկցունել չեմ ուզեր:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ուրեմն ի՞նչ է միտքդ:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— (զմայլումը շարունակելով) Որչափ ինքզինքս երջանիկ պիտի համարեի, եթե Ռաֆայել մը ըլլայի և քու պատկերդ գծագրես:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Եղբայր իմ, կը տեսնեմ որ շատ ազահ ես... Լամարթինի քնարն ունիս և դեռ կուզես Ռաֆայելի վրդ-

ձինն ալ ունենալ (ժպտելով), կըսեմ թե շատ ազահ ես,
փոքրիկ բանաստեղծս:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Զիս կը ծաղրես, քույր իմ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Քիչ մը առաջ դու ալ զիս կը ծաղրեիր:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— (տրտմած) Այսպե՛ս կը փոխանակես:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (գիրկը նետվելով) Տխրեցա՞ր, Եղուարդս...

Ուրեմն կընդունիմ քու գաղափարդ, այլ լոկ քեզի համար
գեղեցիկ ըլլալու պայմանով:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Բայց...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Եվ դու ալ բանաստեղծ մ'ըլլալդ կընդունի՞ս:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Այո՛, լոկ քեզ երգելու նվիրված ըլլալու պայ-
մանով:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Թող այնպես ըլլա... ուրեմն հաշտվեցանք,
սիրելի Եղուարդս:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Այո՛, քույր իմ, ո՛հ, շատ գեղեցիկ ես... Վար-
դուհի:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ետքը՛:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Պահապան հրեշտակս ես:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Վերջապե՛ս:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Կը սիրեմ զքեզ Վարդուհի:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Գիտեմ... քոջդ պես:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— (կարմրելով և տխուրյամբ) Գուցե՛:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (ապշած) Գուցե՛: (լռություն) Ուրեմն դու
միտք մը ունիս... լուռ կը կենաս... կը ծածկես դեմքդ.
դու ինձնե բաժնվիլ կուզես՝ թողլով այս տնակը, զայն
պարածածկող թշվառութենեն ազատելու համար... գու-
ցե...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— (եռանդով) Վարդուհի՛, չես հասկցեր միտքս:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ուրեմն ի՞նչ կուզես որ հասկնամ, եղբայր իմ:
ԵՆՈՒԱՐԴ.— Կաղաչեմ, զիս եղբայրդ մի՛ կոչեր:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Տե՛ր Աստված... Բայց ահա կապացուցանես
իմ՞ ենթադրություններս... զքեզ եղբայր չը կոչե՛մ... Մի-
թե մանկութենե ի վեր քեզի՞ հետ մեծցած ու ապրած
չե՛նք, երբ դու որք մ'ըլլալով հայրս զքեզ որդեգրեր էր...
Միթե եղբոր պես միշտ զիրար սիրած չե՛նք. Աստվա՛ծ
իմ... հիմա միտքս կարթննա, այնչափ միամիտ եմ եղեր
որ ժամանակե մը ի վեր զիս տեսած ատենդ բնավ չէի
կասկածեր՝ հանկարծ զգացած թեթեւ սարսուռներեդ և
շփոթություններեդ...

ԵՆՈՒԱՐԴ.— (Եռանդով) Ուրեմն ճշմարի՛տ ես:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բնավ չէի գուշակեր որ օր մը պիտի փոխվիս
և... (կը փղծկի):

ԵՆՈՒԱՐԴ.— Կուլա՛ս, Վարդուհի:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Անգո՛ւթ, միթե լալու իրավունք չունի՛մ, երբ
կը զատվիս ինձնե՛ս...

ԵՆՈՒԱՐԴ.— Վարդուհի, չես հասկնար միտքս:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (աւտասուիք սրբելով) Բայց ո՛չ, իրավունք
չունիմ քեզ բռնադատելու, անշուշտ անհնարին ցավ
կզգաս Մուրատոֆի ապարանեն Թովմայի անշուք տնակը
փոխադրվելով, ուր քաղցը և ցուրտը կը տիրապետեն...
Գիտեմ, շատ անգամ գրած ատենդ մատներդ կը մսին և
կընդարմանան... շատ անգամ ալ կանթեղին յուղը հատ-
նելով կը մարի և աշխատութենեդ կը զրկվիս, որ քեզի
համար շատ կարևոր և թանկագին է... Գիտեմ, Եղուարդ,
ասոնք սաստիկ ցավ կը պատճառեն քեզ...

ԵՆՈՒԱՐԴ.— (աւտասվալից) Վա՛րդուհի:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Գիտեմ, Եդուարդ, կը սիրես զիս, բայց այդ ցավերն ալ կրել՝ քեզ համար դառն և անհնարին է:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Իսկ դո՞ւ, քաղցր և հեք արարած:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Զիս մի մտածեր... ես կը համբերեմ...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Անհնար է որ ես բաժնվիմ քեզնե, Վարդուհի, բայց...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (ընդմիջելով) Քաշածնե՛րդ...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Մտիկ ըրե, Վա՛րդուհի...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Հիմա կը հասկընամ ստեպ ինձ «գեղեցիկ ես» ըսելուդ իմաստը. ըսել կուզեիր՝ թե գեղեցիկ ես, բայց աղքատ... անոր համար...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Վա՛րդուհի...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Տե՛ս, առաջ քույր կը կոչեիր զիս և հիմա ստեպ անունս կուտաս:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Հրե՛շտակա... (ձեռքը աչքերուն կը տանի և արցունքով կը քանա):

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Շիտակ խոսե, Եդուարդ, ե՛րբ պիտի երթաս:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Ո՞ւր:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ուր որ միտքդ դրած ես:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Ա՛հ, իմ հոգիս... միթե քեզնե բաժնվելն վերջը գերեզմանն ուրիշ տեղ մ'ունի՞մ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Գերեզմա՛ն:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Սոսկացի՛ր:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Շա՛տ մութ կը խոսիս, Եդուարդ:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Լավ... Վարդուհի, Լամարթինի սիրավեպ «Ռաֆայել»-ը կարդացեր ես¹⁾, այնպես չէ՞:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Այո՛...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Անշուշտ ինքզինքդ Հուլիայի տեղ երևակայեցիր⁵):

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Այո՛... վասնզի սրտիս համապատկերը կը տեսնեի:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Եվ Ռաֆայելի տեղ զո՞վ երևակայեցիր:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Նույնիսկ Ռաֆայելը, համանման Ռաֆայել մը:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— (աչերը խոնարհելով) Հիրավի⁶, ես Ռաֆայելի չափ գեղեցիկ չեմ⁶):

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (շփոթած) Դո՛ւ:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— (անոր ձեռքը սրտին տանելով և իր սիրաբուրքով նայվածքը անոր աչացը մեջ հառելով) Վարդուհի՛...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (հանկարծ ցնցվելով և փղձկելով) Եղուա՛րդ... (գիրկը կիյնա, լուրջուն):

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Վարդուհի, բնությունը շատ զորավոր է... Առաջները քեզ քող մը պես անտարբեր կը սիրեի, մինչև անգամ գեղեցկությունդ չէի նշմարած... Ետքը սրտիս մեջ վառած խունկ մը ծխեցավ... սիրտս լեցավ զեղվելու չափ, աչերս հեշտ արցունքներ սկսեցին ցայտել... անհանգիստ էի... սրտիս վրա բեռ մը կար, քեզ տեսնելու կը շփոթեի, կը կարմրեի, սիրտս կը բաբախեր... զգացի որ կը սիրեի... զգացի որ եթե այս հեշտ հուրը սրտիս ծալքերուն մեջ թաղեի, մոխիր պիտի դառնայի, շունչս պիտի հատներ, պիտի նվազեի... ա՛հ, կը սիրեի... կըզգայի որ դու ա՛լ իմ քույրս չէիր, այլ ավելի գերբնական էակ մը... եթե հրեշտակ մը ըսեմ, բայց չզգար նա... և դու ալ բան մը չէիր գուշակեր, բան մը չէիր զգար...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բայց դու երբեք այնպես նայած չէիր աչերուս խորը, ինչպես որ քիչ մը առաջ նայեցար... և ես երբ

արտասովալից բիրերուդ մեջ հառեցի աչքս, կայծ մը ցայտեց անկե սրտիս խորը... Ո՛հ, ի՞նչ եղա... չեմ գիտեր, այլ կզգամ որ Հուլիան եմ և դու իմ Ռաֆայելս... Ո՛հ, ի՞նչ կզգամ... ի՞նչ կըլլամ... Սիրտս կելնե, բայց երջանիկ եմ...

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Ինձ նման:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բայց այս խուցը շատ հեղձուցիչ է, Եդուարդ: ԵԴՈՒԱՐԴ.— Եթե կուզես, քիչ մը դուրս ելնենք:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Փոթորիկը անցա՞վ:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Այո՛... ալ հովը չը մոնչեր և ահա երկնից երեսը աստղերը կը փողփողեն:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ուրեմն քիչ մը շրջագայինք տնակին բոլորտիքը... քիչ մը օդ շնչենք... վասնզի դու ալ գրելիս հոգնած ես... այնպես չէ՞ Եդուարդ (Եդուարդ հավանական նշան կընե) տես, որչափ գեղեցիկ է երկինքը (կը մեկնին):

Տ Ե Ս Ի Գ

ԹՈՎՄԱ և ՍԱՀՈՄՈՆ

ՍԱՀՈՄՈՆ.— (ճետը ներս մտնելով) Վերջապես պիտի տա՞ս ստակները:

ԹՈՎՄԱ.— Հիմա ժամանակ չունիմ տալու:

ՍԱՀՈՄՈՆ.— Բայց, պարո՛ն, այդ պատճառաբանության վերջը ե՞րբ պիտի գա... Չորս ամիս է որ տունս կը նստիս, 100-ական դուրուշեն¹⁰ կընե 400 դ<ու>ր<ու>շ¹¹ և դեռ 50 դ<ու>ր<ու>շ¹² թերհաշիվ առած չեմ...⁷) Այս ճամբան չեկներ:

ԹՈՎՄԱ.— Բայց չե՞ս տեսներ, պարոն, ես աղքատ եմ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Այդ իմ փո՛ւյթս է, եթե կուզես, միլիոնատեր
եղիր, միայն թե իմ տանս ամսականը անթերի վճարե...
ԹՈՎՄԱ.— (մեկուսի) Երբեմն էի միլիոնատեր...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Վերջապես, ի՞նչ պիտի ընենք... ոստիկանու-
թյան դիմենք. տունես ել կըսեմ, այդ ալ չես ըներ:

ԹՈՎՄԱ.— Բայց ո՛ւր երթամ, պարոն, այսպես աղքատ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Ուր կուզես գնա՛, ա՛յդ ալ ինձ պիտի հարցնես,
եթե կուզես սատանային ծակը գնա՛:

ԹՈՎՄԱ.— Դեռ քանի մ'օր ալ համբերե, բարեսիրտ պարոն,
կաղաչեմ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Վե՛րջը:

ԹՈՎՄԱ.— Անշուշտ Աստված կուտա օր մը:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Հը՛... Աստված կուտա, Աստված իր տալիք տե-
ղը չը՛ գիտեր. եթե տալու միտք ունենա, ինծի կուտա որ
աշխատութենես հոգիս բերանս կուզա, և ո՛չ թե քեզի՝
որ ո՛չ արհեստ ունիս և ոչ ալ կաշխատիս՝ պատճառե-
լով թե տկար և հիվանդոտ ես... Բայց ես մեր Սուրբ
Մովսեսի լուսեղեն եղջյուրներուն վրա կերդնում որ բող-
կե մը վար չես մնար:

ԹՈՎՄԱ.— Վերջապես, պարոն՛ն...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Ստակեն՛րս:

ԹՈՎՄԱ.— Քեզ ըսի որ քանի մ'օր ալ սպասե:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Բայց միթե չորս ամսե ի վեր ճանչցած մարդս
դու չես:

ԹՈՎՄԱ.— Վերջապես ի՞նչ ըսել կուզես:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Հասկցա... ոստիկանությունը կը լմնցնե այս
գործը...

ԹՈՎՄԱ.— Բայց, պա՛րոն...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Քեզ մտիկ ընելու ժամանակ չունիմ... այո՛...
ոստիկանությունը...

ԹՈՎՄԱ.— Ուրեմն ինչ որ կուզես ըրե...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Օ՛, ոստիկանութենե՛ն ալ չես պատկառիր:

ԹՈՎՄԱ.— Քանի մը օր բանտը պիտի պառկիմ... ավելի՞ն:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Իրավունք ունիս, ոստիկանությունը տեսնելով
որ աղքատ ես, քանի մը օր բանտը պիտի դնե քեզ՝ իբրև
պատիժ կամ հատուցում պարտքիդ. այնուհետև պիտի
արձակե և մեր 400 դ<ու>ր<ու>շը¹³ մեջ պիտի խաղա
ոստիկանական ծախքերու հետ... Պարո՛ն, աշխատե սա
պարտքդ վճարելու, մեղք է ինձ ալ, քեզ ալ. դու պատիվդ
պիտի կորսնցնես¹⁴, ես ալ՝ ստակս... Գիտե՞ս, պարո՛ն,
հոս ժամանակավ 500 դ<ու>ր<ու>շ¹⁵ ծախք ըրած եմ
այս տանը շինությանը համար որ իր¹⁶ դիրքովը և շեն-
քովը հովանոցե վար չը մնար. 500 դ<ու>ր<ու>շ<ը>¹⁷
շատ մեծ բան էր այն ժամանակվան և նույնպես հիմա՝
քեզ համար... Վարձվոր պակաս չէ այս հովանոցին հա-
մար, որ թեպետ անմարդի տեղ մ'է, բայց և այնպես
անտառներ, ձորեր ու պարտեզներ կը շրջապատեն զայն,
արևելքը ու արևմուտքը միշտ աչաց առջև... գուցե ամ-
սականն ալ իր արժեքեն շատ պակաս է. բայց ինչ որ է,
բան մ'է ըրինք... պարո՛ն, վերջին անգամ կըսեմ, եթե չես
կրնար վճարել, կարասիներդ դուրս պիտի հանես... մար-
դու պես տեսնվինք... իմ անխելքությունս որ երբ հովա-
նոցը վարձելու համար ինձ ներկայացար, ազնվականի
պես հագուստդ մաքուր ըլլալուն՝ աչքս շլացավ և իսկույն
հովանոցս քեզ հանձնեցի... աղեկ միտքս եկավ, պարո՛ն,

ի՞նչ ըրիր այն հագուստները, որ առնվազն 500 դ<ու>-
ր<ու>¹⁸ կարժեհին:

ԹՈՎՄԱ.— Ծախեցի:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Եվ ստակնե՞րը...

ԹՈՎՄԱ.— Հաց առի ընտանյացս:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Առանց պա՛րտքդ մտածելու, անիրա՛վ... և ո՞վ
գիտե, ի՞նչպես տեր եղեր էիր այն հագուստին. և ինչպես
որ գուշակել կուտաս, անշուշտ հանդերձավաճառը քնա-
ցած ատենը գնեցիր:

ԹՈՎՄԱ.— Պարո՛ն...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Վերջապես մեր գործին նայինք... ե՛րբ պիտի
տաս դրամը... պատասխան տուր:

ԹՈՎՄԱ.— Զը գիտեմ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Զը գիտե՞ս... միթե կատա՛կ կընես ինձ հետ...

ԹՈՎՄԱ.— Թող զիս կըսեմ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Թողում զքեզ, բայց ստակ պետք է ինձի... (զրն-
նելով) Այս աթոռները՝ խարխուլ... սա գրասեղանը՝ որդ-
նեկեր ու փտած... (չոքս կռկմը զննելով) Բայց նոր ու մե-
ծագին կարասի մ'ալ չունիս, որ թերհաշիվի տեղ տաս...
պարոն, ստակ պետք է ինձի... ստա՛կ... (բալթոն զննե-
լով) Հը՛, գոնե սա տուր իբրև թերհաշիվ, որ գոնե առ
առավելն ֆրանք մը կարժե... այո՛, այո՛, այդ տուր:

ԹՈՎՄԱ.— (սպառնալից) Պարո՛ն, եթե չես ուզեր որ ձեռքես
կրակ թափի գլխուդ, թո՛ղ զիս...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— (վախնալով) Սպառնալի՛ք... կրա՛կ... Ա՛հ վեր-
ջապես մարդասպան ըլլալդ ալ կը հայտնես... Ա՛նօրեն
մարդ, ստակներս կը կլլես և կը հալեցնես, հիմա ալ կըս-
պառնաս ինձ մարդասպանի մը կերպարանքով:

ԹՈՎՄԱ.— (ճանդարտությամբ) Պարո՛ն, կաղաչեմ, դեռ քանի մը օր ալ սպասե:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Հիմա ալ տեսար որ քու սպառնալիքեդ չեմ վախնար, հը՛, հը՛, կեղծավորությամբ և խոնարհությամբ կուգես ճամբել զիս... ո՛չ, ո՛չ, կա՛մ ստակս կուտաս կամ բանտ կերթաս: Այո՛, այո՛, աղեկ միտքս եկավ, թող ստակներս փճանան, դու բանտ երթալիդ ետքը կրնամ կարասիներդ փողոցը նետել և ձեռքեդ ազատիլ. այո՛, այնպես պիտի ընեմ... դու գուցե փախստական մ'ես, և եթե ոստիկանության ձեռքն իյնաս, քեզ հարցաքննելով ի՛նչ տեսակ մարդ ըլլալդ կը գիտնան, և ասով ոստիկանության ծառայութիւն մ'ըրած կըլլամ...

ԹՈՎՄԱ.— Կաղաչեմ, պարո՛ն, այդ բանը մի՛ գործադրեք:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Տե՛ս ի՛նչպես շփոթեցավ, և կը քծնի... շիտակ ըսե, թիարանին շղթա՞յն կոտրեցիր ու փախար, թե բանտին պատուհանին երկաթե վանդակը... վերջապես եղեռնագործ մը կերեկս (եւրթալու կըլլա):

ԹՈՎՄԱ.— Պարո՛ն:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— (դառնալով) Ի՛նչ է... պիտի տա՞ս ստակներս:

ԹՈՎՄԱ.— Հիմա չեմ կրնար...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Ուրեմն պետք է որ առնելիքս գոհեմ արժանավոր կերպով քեզ պատժել տալու համար (նորէն եւրթալու կըլլա):

ԹՈՎՄԱ.— Պարո՛ն, կը խոստանամ... վաղը դուրս կը հանեմ կարասիներս:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Հապա ստակներ՞րը:

ԹՈՎՄԱ.— Դու չըսի՞ր որ գոնե տունես դուրս ել:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Առա՞նց ստակները տալու... այդ ալ չըլլար:

ԹՈՎՄԱ.— (աղերսաւնոք) Շնորհ... պարոն... կը վճարեմ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Վճարե ուրեմն... տեսնեմ:

ԹՈՎՄԱ.— Բայց ըսի քեզ¹⁹ թե հիմա չեմ կրնար... քանի մ'օրեն:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Ո՛չ, ո՛չ, չըլլար, պետք է որ միտքս դրածս ընեմ (երթալու կըլլա):

Տ Ե Ս Ի Դ

ՆՈՒՅՆՔ Լ ՄԱԿԱՐ

ՄԱԿԱՐ.— Հրեա, ի՞նչ կուզես այս մարդեն:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Տանս վարձքը, պարոն, չորս ամիս է բնավ թերհաշիվ անգամ առած չեմ:

ՄԱԿԱՐ.— Ես խոսք կուտամ որ այս մարդը քանի մ'օրեն պահանջդ ամբողջ կը վճարե... Ինքը բարեսիրտ և պատվավոր մեկն է և քու բոլոր ենթադրություններդ...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Ներեցեք, պարոն, չէի գիտեր...

ՄԱԿԱՐ.— Ուրեմն ըսածիս պես...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Շատ աղեկ, պարոն, (մեկուսի) Նահապետոֆի մատակարարն է, հոգ չէ, հերիք է որ փոքր ինչ այս մարդը ճանչե կամ անոր երաշխավորելու պես բան մ'ընե... (բարձր՝ Մակարի) Ահա կերթամ, պարոն... (կերբա):

Տ Ե Ս Ի Ե

ԹՈՎՄԱ Լ ՄԱԿԱՐ

ԹՈՎՄԱ.— (որ ապշած և մտածմանց մեջ ընկղմած էր. գլուխը վեր առնելով և Մակարին մոտենալով) Պարոն, թեպետ չեմ ճանչեր զձեզ, այլ չի պիտի մոռնամ ձեր ըրած բարերարությունը...

ՄԱԿԱՐ.— Պարո՛ն, ես կը նեղանամ, երբ պարտք մը բարերարության վերածելով ինձնե շնորհակալ ըլլաք... Դուք Հայ եք, նույնպես²⁰ ես ալ²¹ Հայ, միթե կրնա՞յի անտարբեր ըլլալ և չը միջամտել գծուծ Հրեայի²² մը նախատանացը ենթակա ըլլալնիդ տեսնելով²³ առանց ազգայնությանս կրակը գրգռելու:

ԹՈՎՄԱ.— Պարո՛ն, ներեցեք եթե համարձակիմ հարցունել²⁴ ձեզ, թե ի՞նչ շարժառիթով իմ տունս գալու պատիվը կրնեք ինձ...

ՄԱԿԱՐ.— Ա՛, այդ այնպիսի խնդիր մ'է, որ ձեր գլխուն այդ տաք միջոցին չը լուծվիր... Նախ և առաջ ներեցեք որ հարցնեմ, թե ի՞նչ է ձեր անունը:

ԹՈՎՄԱ.— (շփոթած) Թովմա:

ՄԱԿԱՐ.— Ուրեմ, պարո՛ն Թովմա, եթե կը հաճիք, նստինք:

ԹՈՎՄԱ.— Շատ աղեկ, պարոն, (աթոռ մը կը բերե Մակարի, ու նստի) Զգուշացեք, պարոն, նստելու ատեննիդ, աթոռը խարխուլ է...

ՄԱԿԱՐ.— Հոգ չէ, պարոն Թովմա (կը նստի). բայց դուք ինչո՞ւ ոտքի վրա կեցաք, աթոռ մ'ալ դուք առեք և նստեցեք:

ԹՈՎՄԱ.— Շնորհակալ եմ, պարոն (աթոռ մը կառնե):

ՄԱԿԱՐ.— Օ՛, ես չեմ ախորժիր այդպիսի շփազանց քաղաքավարական ձևերեն, եթե կը ներեք:

ԹՈՎՄԱ.— Ինչպես որ կը փափաքիք, պարո՛ն... (կը նստի):

ՄԱԿԱՐ.— Անուննիդ Թովմա էր, այնպես չէ՞:

ԹՈՎՄԱ.— Այո՛, պարոն...

ՄԱԿԱՐ.— Կարծեմ որ դուք Թովմա առաքյալի²⁵ չափ դժվարահավատ չեք...⁸)

ԹՈՎՄԱ.— Հավատացե՛ք, պարոն, որ...

ՄԱԿԱՐ.— (ընդմիջելով) Կատակ մ'էր ըրածս... Պարոն, ձեր վիճակին վրա շատ կը ցավիմ:

ԹՈՎՄԱ.— Այդ ձեր բարեսրտությունն է:

ՄԱԿԱՐ.— Իմ՝ այսպես տարածամ քու տունդ գալուս վրա զգացած հետաքրքրությունդ հագեցնելու համար՝ պետք է քեզ իմացնեմ, թե քու ցավալի վիճակիդ դարման մը գտնելու համար եկած եմ:

ԹՈՎՄԱ.— Շնորհակալ եմ, պարոն:

ՄԱԿԱՐ.— Դուն չես ճանչեր զիս, բայց ես զքեզ կը ճանչեմ...

ԹՈՎՄԱ.— (շփոթած) Զի՛ս...

ՄԱԿԱՐ.— Այո՛... ես շատ անգամ մութը կոխած ժամանակ քեզ նստած տեսած եմ Ֆրստըք փողոցին պարտեզին պատին տակ, ուստի շուկայի անցորդները կը վերադառնան:

ԹՈՎՄԱ.— Սխալ տեսած ըլլալու եք, պարոն...

ՄԱԿԱՐ.— Գիտեմ, պարոն, կամաչես մուրացկանի վիճակիդ վրա, զոր ընդունելու հարկադրած են քեզ կենաց ստիպողական բերմունքները... Գաղտնիք մ'է այդ ինձ համար, որուն խորը չեմ ուզեր թափանցել՝ վախնալով որ սիրտդ անհուն ու դառն հիշատակներով կը լեցնեմ:

ԹՈՎՄԱ.— Այո՛, պարոն, այն մարդը ես եմ...

ՄԱԿԱՐ.— Իմացա որ դուն ընտանիք ալ ունիս եղեր:

ԹՈՎՄԱ.— Այո՛, աղջիկ մը և որդեգիր մը:

ՄԱԿԱՐ.— Աղջիկդ շատ գեղեցիկ է եղեր:

ԹՈՎՄԱ²⁸.— (շփոթելով) Բավական:

ՄԱԿԱՐ.— Ինչ որ է... առաջին վարդը 50 կլորիկ ու կլորմուկ ոսկի արժելու չափ գեղեցիկ:

ԹՈՎՄԱ.— (ապշած) Ի՞նչ ըսել կուզեք, պարոն:

ՄԱԿԱՐ.— Նախախայրիքը:

ԹՈՎՄԱ.— Չեմ հասկնար, պարոն ..

ՄԱԿԱՐ.— Պարոն Թովմա աղջիկդ կը սիրե՞ս:

ԹՈՎՄԱ.— Կը հարցնե՞ք:

ՄԱԿԱՐ.— Հարուստ ըլլալ կուզե՞ս:

ԹՈՎՄԱ.— Հարո՞ւստ... մութին մեջ չը մուրալու չափ:

ՄԱԿԱՐ.— Կուզե՞ս որ աղջիկդ քու մուրացած չոր հացդ շուտե՞ս ե դու ալ մուրալու համար վերարկուովդ երեսդ չը ծածկես մութին մեջ:

ԹՈՎՄԱ.— Ա՛հ, պարոն, սրտիս խորեն կը խոսիք:

ՄԱԿԱՐ.— Շատ կը ցավիմ, որ այսչափ ատեն անգիտաբար կը տառապիք:

ԹՈՎՄԱ.— Եվ ի՞նչ կրնամ ընել, քանի որ...

ՄԱԿԱՐ.— (ընդմիջելով) Քանի որ ձեռքիդ տակ գանձ մ'ունիս...

ԹՈՎՄԱ.— Չեմ հասկնար միտքերնիդ, պարոն:

ՄԱԿԱՐ.— Պարոն Թովմա աղջիկդ հարուստ է:

ԹՈՎՄԱ.— (ժպտելով) Կաղաչեմ, ազնիվ պարոն, կատակը մեկդի:

ՄԱԿԱՐ.— Պարոն, Թովմա առաքյալ մի ըլլար գլխուս:

ԹՈՎՄԱ.— Բայց դուք դարձվածավոր կը խոսիք, պարոն:

ՄԱԿԱՐ.— Ուրեմն պարզապէս եղելությունը հասկցնեմ քեզի... Վերին աստիճանի ազնվական մը այս օրերս աղջիկդ տեսեր է...

ԹՈՎՄԱ.— Ո՞ւր տեղ:

ՄԱԿԱՐ.— Չեմ գիտեր, գուցե այս տնակին քովի ճամբեն ձիով անցած ատենը... Վերջապէս ձեր աղջկան գեղեց-

կուլթյունը իր սիրտը գրավեր է... պարզապես ըսենք, սիրահարեր է... Ես այն ազնվական անձին մատակարարն ըլլալով, քեզ տեսնելու և այս գործին վրա խոսելու պաշտոնն ինծի հանձնված է:

ԹՈՎՄԱ.— Ուրեմն այդ ազնվական անձը կը զիջանի իմ աղջիկս իրեն կին առնելու:

ՄԱԿԱՐ.— Ա՛հ, ոչ, շատ բարձրերը ելար... միտքս լավ չես հասկցեր...

ԹՈՎՄԱ.— Ուրեմն հառաջ տարեք խոսքերնիդ:

ՄԱԿԱՐ.— Միթե հնա՛ր է որ վերին աստիճանի ազնվական մը խոնարհի մուրացկանի մը աղջիկ իրեն բացարձակ կին առնել. այս ըսելով միտքս քեզ նախատել չէ... Բայց ասանկ անտեղի մամուսնության անտեղի զրույցներ և ենթադրություններ կը հաջորդեն, որ կրնան նորին ազնվության հարգն ու վարկը կոտրել:

ԹՈՎՄԱ.— Այո՛, շատ սխալ հասկցեր եմ:

ՄԱԿԱՐ.— Բայց դարձյալ տերս ձեր աղջկան սիրահարած է և իր սերը պսակելու համար պետք է որ հարսանիքը գաղտնաբար տեղի ունենա, կարելի եղածին չափ անշուք:

ԹՈՎՄԱ.— Այո՛, պարոն:

ՄԱԿԱՐ.— Բայց դարձյալ ասի պատիվ մ'է քեզի, վասնզի աղջիկդ ալ թշվառության չը կրնալով տոկալ և իր գեղեցկությունն ալ հայելիին մեջ ստեպ տեսնելով, վերջապես... աղջիկդ լկտի և հասարակաց չեղած... տերս կուգե իր անմեղ ճակտին նախախայրի վարդը ծախու առնել... 50 ոսկի... ի՞նչ կըսես:

ԹՈՎՄԱ.— (զառանցելով) 50 ոսկի՛...

ՄԱԿԱՐ.— Մտածե... 50 փայլուն ոսկի:

ԹՈՎՄԱ.— Բայց ո՞վ է ձեր տերը, պարոն, կրնա՞մ գիտնալ:

ՄԱԿԱՐ.— Չես ճանչեր... Ռուսիացի վաճառական մ'է:

ԹՈՎՄԱ.— (շփոթած) Ռուսիացի...

ՄԱԿԱՐ.— Ի՞նչ կա... կը ճանչե՞ս...

ԹՈՎՄԱ.— Անունն ի՞նչ է արդյոք:

ՄԱԿԱՐ.— Նահապետոֆ:

ԹՈՎՄԱ.— (մտազբաղ) Նահապետոֆ... ո՛չ, չեմ ճանչեր (մեկուսի), այս անունով ոչ ժանոթ ունիմ և ոչ ալ պարտատեր:

ՄԱԿԱՐ.— Ուրեմն մեր սակարկությանը նայինք... մի՛ վախնար, այս անցքը գաղտնիք պիտի ըլլա քու և աղջկանդ, իմ և տիրոջս մեջ... աղջիկդ դարձյալ աղջիկ է... 50 ոսկի ալ բացեն շահ, նաև չը մոռնամ ըսելու որ տերս՝ ի սեր աղջկանդ՝ այս գումարը գրեթե նպաստ կուտա և ոչ հատուցում... 50 ժիծաղկոտ ոսկի... կընդունի՞ս...

ԹՈՎՄԱ.— (միշտ մտազբաղ) Կընդունիմ:

ՄԱԿԱՐ.— Մաքսատունեն վաճառք փախուցածի շափ եղար, պարոն՝ Թովմա... հուսամ թե աղջիկդ ալ բնավ տրտընջալու առիթ չի պիտի ունենա... ե՞րբ պատրաստ ես:

ԹՈՎՄԱ.— Երբ որ ձեր տերը գալու հաճի:

ՄԱԿԱՐ.— Ուրեմն գիշեր բարի:

Տ Ե Ս Ի Լ Զ

ԹՈՎՄԱ.— (առանձին կերթա, աթոռի մը վրա կը նստի մտազբաղ՝ ձեռքը նակտին դրած) Ա՛լ մուրացկան չեմ, ալ չի պիտի ամաչեմ, ալ մութին, անձրևին ու ձյունին տակ, առանց երկինքի աստղերուն նայիլ համարձակելու՝ ալ

գլուխս չի պիտի կախեմ կուրծքիս վրա որ երեսս չը տեսնեն. ալ դողդոջ թւերս երկնցուցած ատենս անցորդ մանկտիք ափիս մեջ նենգյալ դրամ չի պիտի նետեն և զիս խաբեն ու ծաղրեն. ալ վեր պիտի բռնեմ ճակատս, ուր խորշոմն ու խոկմունքը ծանրացան... Այս իրիկուն անձրևին ամենքը շտապով կերթային և չէին տեսներ գիշերվան մութին մեջ անկյուն մը կծկող թշվառ մարդը՝ որ տեղատարափին, թոնին տակ անշարժ ու գրեթե անզգաստվերի պես՝ պաղ քարի մը վրա նստած՝ անցորդներուն բարեմաղթութիւններ կը մրմնջեր, մարդ մը, որ անծանոթ անցորդներու ոտնաձայնը կը հաշվէ, կարծես իր հուլսը մարդոց ոտքին տակ կը փնտռէ... չը տեսան այն մարդը որ խեղճ ընտանիքի մը հաց տանելու համար հոն կը տքներ... մեկը չը տեսավ խավարին մեջ այն սև ամպը որ կը շնչեր... որուն ներսն ալ կանձրևեր... չը տեսան ու անցան... ոտնաձայները դադրեցան... անձրևեն թրջած մարդիկը իրենց տունը դարձան և ճարճատուն վառարանի մը բոլորտիքը կը շորնային ու կը տաքնային... անդին մութին մեջի մարդը նոր ոտքի կելներ, բայց ծանր, վասնզի իր ոտքերը թրջած, թմրած և ընդարմացած էին... առաջին անգամ գլուխը վեր՝ երկինք վերցուց... լացավ տղու²⁷ պես այն անձրևոտ գիշերվան հետ... ծանր ծանր տուն դարձավ առանց հացի... այն անձը ես եմ... այն անձը վաճառական Մուրատոֆն է, որ մուրացկան թովմա-անունով առանց հացի և անոթի տուն կը դառնա այժմ. իհ, աղջկանս դահիճը կըլլամ, ալ մուրացկան չեմ ըլլալ... ի՞նչ պիտի ընե խեղճը այսպես գեղեցիկ և թշվառ մնալով. մեկը կին չառներ գինքը.

վասնզի հայրը մուրացկան է... վերջապես իր ճակատադիրը հոն կանգ կառնե, ինչ որ ես վճռեցի քիչ մը առաջ... այո՛, թող անպատիվ ըլլա, բայց ոչ անոթի... վասնզի անոթի մարդը, աղքատ մարդն արդեն անպատիվ է... ի՞նչ աշխարհ, ի՞նչ մարդկութուն, որ ցնցոտիով ծածկված սրտին ազնվութունը կը մարեն... այո՛, անպատիվ կըլլամ, բայց ոչ անոթի:

Տ Ե Ս Ի Լ Է

ԹՈՎՄԱ, ՎԱՐԴՈՒՀԻ, ԵԴՈՒԱՐԴ (ձեռքը գիրք մը կը թղթատե և կը կարդա)

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (նուր կը մոտենա, ու աթոռի մը վրա ինկած է մտազբաղ) Եկեր ես, հայր իմ... այդ որչա՛փ թրջեր ես: ԹՈՎՄԱ.— Այո՛, բավական... քիչ մը առաջ տեղացող անձրևին տակ կեցողն ի՞նչ պիտի ըլլա:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բայց ի՞նչ հարկ կար անձրևին տակ կենալու:

ԹՈՎՄԱ.— Որովհետեւ մեկուն կսպասեի:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ո՞ր անսիրտն այդպես անձրևին տակ սպասցընել տվա՞վ քեզ:

ԹՈՎՄԱ.— Իմ ըսածս մարդ չէ, հոգի չունի, այլ հոգի կուտա, անունն է հաց... վաղվան բաժին ինկած հացերնիս չը կրցի բերել:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Հոգ մի ըներ, հայր իմ, անշուշտ կուտա:

ԹՈՎՄԱ.— (ընդմիջելով) Ո՞վ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Աստվա՛ծ:

ԹՈՎՄԱ.— (ակոսաները կրճտելով) Աստվա՛ծ... (հանդարտությամբ) Այո՛, Աստված...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Կրակարաննիս ամայի է, եթե ոչ հագուստ-
ներդ կը շորցընեիք:

ԹՈՎՄԱ.— Հոգ չէ, Վարդուհի... Ես գոհ եմ որ փոթորկին
ժամանակ պատին տակ նստած ատենս կայծակը չը
զարկավ գիս:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ինչո՞ւ նստար պատին տակ, անոր համար
թրջե՞ր ես:

ԹՈՎՄԱ.— Կը մտւոյն:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Աստվա՛ծ իմ:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Ի՞նչ կը լսեմ (գիրքը գոցելով գրասեղանին վրա
կը նետե ու հորը կը մոտենա):

ԹՈՎՄԱ.— Այո՛, կը մտւոյն... ոչ թե լոկ այս գիշեր... այլ
ամեն գիշեր՝ երբ մութը կոխելուն դուրս կեննի. դուք
չէիք մտածեր անգամ մը թե մեր հայրը ի՞նչպես կը բերե
այս հացը և թե ո՞վ կուտա զայն:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Աստվա՛ծ:

ԹՈՎՄԱ.— (ակռաները կրճտելով) Աստվա՛ծ... (հանդար-
տությամբ) Այո՛, Աստվա՛ծ... և ի՞նչպես չը մտւոյն,
մինչդեռ անակնկալ դիպվածով մը պարտուց ահագին
գումարով սնանկացած՝ Ռուսիայեն հոս փախչելու
ստիպվեցա՝ գրպանս մեկ քանի մանեթ միայն ունենա-
լով. արհեստի մը տեղյակ չըլլալով, չէի կրնար օրապա-
հիկա ճարել հոս, վասնզի չէի կրնար մեկուն քով ծառա-
յության մտնել կամ պարապորդ և անարհեստ մարդո
մը բաժին ինկած նվաստ աշխատության մը պարապել,
վասնզի երբեմն Մուրատոֆ մ'էի. քանի որ դու կար կա-
րելու վարժ չէիր և Եղուարդ միշտ գրելու զբաղած էր,
քանի որ թշվառությունն ու անոթությունը մեզ կպառ-

նար՝ ի՞նչ կրնայի ընել... միտքս դրի մուրացկան մ'ըլլալ, վերարկուովս երեսս ծածկած՝ իրիկունները մութ ատեն ափս բանալ այնպիսի մարդոց՝ որոց եթե անունս տայի, ըսեի թե ես²⁸ Մուրատոֆն եմ, ապշած ու զարհուրած ետ ետ կը քաշվեին առանց դրամ մը տալու՝ որուն կարոտ էի... լռեցի միշտ, դեմքս ծածկեցի և ձեզ բան մը չը հայտնեցի՝ մտածելով որ գուցե մուրացված հաց է ըսելով չէիք ուտեր. բայց հիմա ամեն բան կը հայտնեմ, վասնզի ալ չի պիտի մուրամ... (փոփոխակի անոնց երեսը կը նայի). բայց երկուքեդ և ոչ մեկը չըսեր²⁹ թե ի՞նչ պիտի ընեք, ի՞նչպես հաց պիտի գտնենք: ԵԴՈՒԱՐԴ.— Մենք անոթի չենք, հայր իմ:

ԹՈՎՄԱ.— Հիմա... բայց վա՛ղը:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Աստված կուտա:

ԹՈՎՄԱ.— (ակռաները կրճտելով) Աստվա՛ծ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ինչո՞ւ կը հուսահատիս, հայր իմ:

ԹՈՎՄԱ.— Եղուա՛րդ, Մուրատոֆի ապարանը կը վայլեր կարդալ, գրել, նվագել և զբոսնուլ... բայց Թովմայի հյուղը ատոնք չընդունիր. եթե չես ուզեր յուղոտ օձիքով, մաշած ու պատռած հագուստ հագնիլ, ոսկեզօծ թշվառ մը, ինծի պես մուրացկան մ'ըլլալ, սա տարբերությամբ, որ եթե ես պղնձե թաս մը ունիմ, դու քնար մը պիտի ունենաս... վերջապես եթե չես ուզեր բացարձակ մուրացկան մ'ըլլալ, կրակը նետե այդ մրոտած թուղթերը, որոց վրա ընդունայն քիրտ և լույս կը թափես... տաղերգությանց մեջ սիրուհվույդ առջև խոստմունքներ, անձնուրացություններ կը շարես, բայց երբ ամուսին ըլլաս՝ չոր հաց անգամ չես կրնար տանիլ անոր... հրաժարե այդ քաղցր

բայց խաբուսիկ երեակայություններն և երազներն,
հրաժարե այդ թովիչ փառքն, շախշախե այդ մուրաց-
կանության նպաստող քնարը:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Բայց օր մը անշուշտ անոր հարգը կը ճանչցվի:
ԹՈՎՄԱ.— Այո՛, գուցե անունդ ոսկեզօծ պիտի հիշատակվի
խեղճ և անշուք մեռնելի վերջը, հորանջող քահանաներ՝
գերեզմաննոցին ճամբուն վրա գտնված փոսի մը մեջ քեզ
նետելի ետքը, երեսկախ ու դժգոհ մեռելաթաղներ քանի
մը թի ցուրտ հող վրադ թափելի և տարիներ գերեզմա-
նիդ հողակույտը հարթ ու անհայտ ընելի վերջը: Մա՛ր-
դըն է ապրողը թե փտած ոսկորը, սի՛րտն է զգացողը
թե գերեզմանը... կը հասկնա՛ս... գնա, գործավոր եղիր՝
արհեստավոր³⁰, սպասավոր³¹ եղիր³², բայց երբեք մի՛
փափագիլ Հայ մատենագիր ըլլալու: Ահա իմաց կուտամ
քեզ. վաղվընե գնա ստակ վաստրկելու գործ գտիր, և
եթե իրիկունը ձեռքդ հաց մը և մոմ մը չը տեսնեմ, տու-
նըս չի պիտի ընդունիմ քեզ:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Բայց Վարդուհի մինակ կը մնա հոս:

ԹՈՎՄԱ.— Ես հոս եմ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ահ, հա՛յր իմ, նա ոչ զոք կը ճանչն հոս և ոչ
ալ արհեստի մը տեղյակ է. ի՛նչպե՞ս կրնա գործ գտնել
և ստակ շահիլ:

ԹՈՎՄԱ.— Թող հարուստին մեկուն աղերսագիր մը տա և
անոր քով ծառայության մտնել:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Այսպիսի³³ ուսումնական և հանճարեղ պատա-
նի մը ծառա կամ սպասավոր ըլլա՛մ:

ԹՈՎՄԱ.— Եթե շուգեր վերջը մուրացկան մ'ըլլալ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բայց, հա՛յր իմ, ես կար կարել կսկսիմ և

Եղուարդի տեղ ստակ կը շահիմ, ասով կրնանք ապրիլ:
ԹՈՎՄԱ.— Խեղճ աղջիկ, կը կարծես որ ատով կրնա՞նք ազա-
տիլ... քիչ մ'առաջ մեր տան տերը՝ Սալոմոն օձիքս բըռ-
նեց և ըսավ որ եթե քանի մ'օրեն չը վճարեմ 4 ամսվան
վարձը, կարասիներս փողոցը պիտի նետե և ոստիկա-
նության պիտի մատենե զիս³⁴. մտածեցեք որ եթե ոստի-
կանության հանձնվիմ...

ԵԴՈՒԱՐԴ.— (սառսափած) Աստված իմ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Հա՛յր իմ:

ԹՈՎՄԱ.— Հիմա որ³⁵ ամեն բան հայտնեցի ձեզի, ի՛նչ որ
կուզեք ըրեք (մտահույզ աթոռի մը վրա կիյնա):

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Եղուա՛րդ:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Վարդուհի՛ (կը գրկվին) (Վառագույրը կիջնե):

ԱՐԱՐՎԱԾ Բ

Տեսարանն է թատերաբեմ.—Քատրոնի սպասավոր մը
թատերաբեմը կավլե.—Տեսարանին խորը՝ ձևացյալ դուռ-
ներ, պատուհաններ, արձաններ, ևն:

Տեսիլ Ա

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ, (հետո) Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— (ցրտեն դողալով, մերթ ձեռքերը և մերթ աչ-
քերը շփելով կը մտնե)

Գեշ¹ ատեն², տը, տը, տը,

Անշահ բան, տը, տը, տը,

Գեշ ատեն³

Իրավ շատ

Անպիտան, ևն:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— (մտնելով՝ նույնպես)

Դեռ մանուկ էի,

Մնողքս ինձ ըսին, ևն:

(ընկերը տեսնելով) Բարի լույս, Ժա՛ք, ի՞նչպես երեկ
գիշերվան փոթորկահոլով անձրևը խափանեց Վիքթոր.
Հյուկոյի այն՝ ընտիր խաղը:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Թշվառակա՛ն, կարծես թե թատրոնին ձեղունին մեջ ահագին և խռճած մուկերու երամ մը հեղեղի պես կերթեկեր:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— (խնդալով) Հապա հանդիսատեսներու աղմո՛ւկը:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Այո՛, փոթորիկը բռնեց անոր տեղը... ամայի նստարանները և օթյակներն ըսել կուզես... եթե դերասաններու թափթփուքներ, թատրոնի սպասավորներ, ազատ⁵ մուտք ունեցող քանի մը պարոններ ասդիս անդին կծկած չլլային սատրինջի քարերու պես, թատերասրահը մարդու շուք անգամ չի պիտի տեսնվեր... մոռցա ըսելու որ վերնատունը քանի մը սուլող պարոններ կը գտնվեին:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Հապա անցյալ շաբաթ գիշերվան ներկայացո՛ւմը, քանի որ երկինքը պայծառ էր և խաղն ալ փառավոր⁶ ազգային ողբերգություն մը:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Գուցե թատերազդի ցրվիչը շտապի գալով ազդերուն տայալ երեսը փակցուցած է:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Բայց⁷ Ազդ մ'ալ Մ. լրագրին ղրկվեցավ⁸:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ա՛հ, գրաշարապետը շարված թատերազդը անուշադրությամբ տեղավորած միջոցին, վասնզի իրեն ձրի մուտք չը կար՝ մսած մատներեն սահելով գետինը ինկեր և ցրվեր է⁹... գրաշարապետը փուլթ չէ ըրեր զանոնք նորեն ժողվելու, և անոր տեղ պատրաստ ազդ մը տեղավորեր է:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Կատակը մեկդի, ես այնպես կը կարծեմ թե հասարակությունը ձանձրացած է դերասանին կոկորդը պատռող և թատերատեսներու գլուխը ուռեցնող ազգա-

յին⁹ դյուցազներգական¹⁰ խաղերեն, և եթե ընտանեկան անցքերու վրա հորինված ժամանակակից¹¹ թատերախաղեր ներկայացվին, հուսամ թե ժողովուրդը շատ կախորժի անոնցմե և իր քաջալերությունը չի զլանար:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Եթե բերանփոխ ըլլա, գեշ չըլլար ըսել կուզես:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ոչ, իմ կարծիքս այն է, որ ներկայացումները գրեթե բոլորովին ժամանակակից¹² թատերախաղեր¹³ ըլլալու են, վասնզի Հայ հասարակությունը հիմա առաջինը չէ, արթնցավ... և այն զառանցական խաղերով գոհ չըլլար¹⁴ որոնց իմաստը մեր արդի կացության հետ կապակցություն չունի գրեթե:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Այո՛, այն խաղերուն նորությունը անցավ:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Նաև այն դյուցազնական¹⁵ խաղերուն բոլորն ալ միակերպ են գրեթե, որով¹⁶ ժողովուրդը կը ձանձրացնեն հարկավ. ասով ըսել չեմ ուզեր թե այն խաղերը բոլորովին չը ներկայացվին, այլ ըսել կուզեմ թե ժամանակակից¹⁷ խաղերն անոնցմե նախամեծար համարվին, քանի որ ունկնդիր թատերատեսն ալ վերջիններեն ավելի բան մը կզգա կամ կը շահի, վասնզի ինքն ալ տեսարանին վրա ելնող անձի մը համապատկերը կը գտնե իր վրա, և հեղինակին ճաշակին կամ հմտությանը շնորհիվ քիչ կամ շատ օգուտ կը քաղե անկե:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Մանավանդ արդի կատակերգությունները:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Թատերգություն կամ կատակերգություն, երկուքն ալ եթե ժամանակակից¹⁸ անցքերու¹⁹ վրա²⁰ հորինվին, ժողովուրդին համար շատ օգտավետ են. ժողո-

վուրդին օգտակար եղածը թատրոնին ալ ըսել է, վասնզի
զիրար կը սնուցանեն:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Կեցցես, Ժա՛ն, լրագրի մը խմբագրի պես
դատողութիւն ունիս:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Բայց վերջապես ըսածներս իրավացի չե՛ն:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Օ՛հ, իմ նվաստիս, անձրևոտ, ձյունոտ և
ցուրտ գիշերվան վրա կերդնում որ բոլոր ըսածներդ
իրավացի են:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Պետք է որ մենք հասարակութենե քաղված
այս դիտողութիւնները մեր տնօրենին հաղորդենք, որ-
պեսզի ժողովուրդին²¹ ճաշակին համեմատ վարվելով ոչ
իրեն վնաս ըլլա և ոչ ալ մեզ... Ես ազգային²² խաղի մը
ներկայացման գիշերը դեր չունենալով գետնասրահը կը
գտնվի. վարագույրը գոցված ատեն առջևի նստարա-
նին վրա գտնվող ուսումնական և հարգի երևույթ ունե-
ցող երկու պարոններու խոսակցութենեն քաղեցի այս
դիտողութիւնս²³ աղբյուրը և ետքը մտածեցի որ շատ
իրավունք ունեին. իրենց քննադատութիւնը հեղինակին
գրչին և հանճարին վրա չէր, այլ ցավ կը ճայտնեին թե
թատերագիրք ընդհանրապես անօգուտ նյութերու վրա
կը հոգնեին և թե դերասանական արվեստն ասանկով չէր
զարգանար:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Այդ մարդիկը շատ լավ դիտողութիւն ըրեր
են:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Վասնզի այն խաղերուն մեջ ունակութիւն
կամ արհեստ ալ չը մտնէր որ դերասանը կարենա փայ-
լեցնել իր հանճարը:

ՆՈՒՅՆՔ և ՉԻՉԻԼ (խիստ վերջը՝ սպասավոր մը)

ՉԻՉԻԼ.— Բարի լույս ձեզ, ժա՛ն, ժա՛ք:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Բարի լույս, Ռուսո:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— (խնդալով) Հա՛, հա՛, հա՛, շատ խեղկատակ ես, ժաք:

ՉԻՉԻԼ.— Ինչո՞ւ խնդացի՛ր ժա՛ն, ի՞նչ ըսել է Ռուսո:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ժան ժաք Ռուսո՛՝ գաղիացի փիլիսոփայի մ՛անուն է. մեր ժաքը անոր փիլիսոփայությունը շատ կարդացած ըլլալուն և իր բերանն ալ միշտ ժան ժաք Ռուսո հեղեղելուն համար՝ երբ դու մեր անունը տալով՝ ժան, ժաք ըսիր, ինքն ալ՝ բերանը վարժված ըլլալով՝ պակասը լեցնելու համար, Ռուսո կոչեց քեզ, բայց միտքը ուրիշ բան էր. Ռուսո շիկահեր ըսել է¹⁰) և այս անունը քեզ տալով կատակախառն նախատինքով մը տգեղություն մը քեզ հատկացնել էր միտքը, թեպետև մազերդ մետաքսի պես փայլուն և սև են, օրիորդ Չիչիլ:

ՉԻՉԻԼ.— (զլուխը երեցցնելով) Խեղկատակ պարոնս:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Բայց դուն ալ զինքը Մուլիեր կոչե իր գեղեցիկ կատակաբանությանը համար, որ շատ կը վայլե:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ա՛հ, փառք մ՛է ինձ այդ, որովհետև Մուլիեր Գաղիացվոց առաջին կատակերգակ բանաստեղծն է:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Եթե բառարանը նայիս, Մուլիեր ցեխի ալ նշանակություն ունի¹¹):

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Վա՛յ... այդ չէի գիտեր:

ՉԻՉԻԼ.— (խնդալով) Շնորհակալ եմ քու ազնիվ կատակաբանութենեդ, պարոն Մուլիեր:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— (խոնարհությամբ) Ներում կը խնդրեմ ուրեմն... Ժան՝ որ ողբերգակ դերասան մը ճանչցված է, ինձնե ալելի լավ կապեց այս կատակը. ներում կը խնդրեմ, օրիորդ Զիշիլ... հաղթվեցա...:

Զիշիլ.— (գոռոզությամբ) Կը ներեմ, պարոն Ժաք:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— (ձեռքերը²⁴ շփելով) Բայց բավական ցուրտ կընե օդը:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ձմեռը կանուխ արթնցավ, ձեռքերնիս ծակ գրպաննիս խոթելու ստիպվելով՝ հազար ու մեկ դառն մտածումներ մտաց մեջ դիզելու համար... բայց կեցցեն կատակաբանությունները:

Զիշիլ.— Իրավունք ունիս, Ժա՛ք. (սույն միջոցին սպասավոր մը խորեն կանցնի, վառարան մը ձեռքը):

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— (զայն տեսնելով) Օհո՛, Միքե, ո՛ւր կը տանիս այդ վառարանը:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Պարոն տնօրենին սենյակը:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Մեզի տուր (կուզե առնել):

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Բայց, պարոն...

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Տուր կըսեմ (կառնե). ուրիշ վառարան մը տար իրեն (սպասավորը շփոթած կը մեկնի). Պարոն տնօրենը շատ գոհ կըլլա եթե առանց վառարանի սենյակին մեջ ինքը մսի և մենք վառարանով մը ձայներնիս կըտրենք քան թե մեր առկախ մնացած ամսականները պահանջելու համար գլուխն ուռեցնենք (վառարանը կը բերե, որուն բոլորտիքը շարվելով երեք կը տափնան):

Զիշիլ.— Այդ մասին իրավունք չունիս պարոն տնօրենին դեմ բողոքելու, վասնզի թատրոնն արդեն հասույթ չունի դեռ:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Բարեսիրտ Զիշիլ իրավունք ունի:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Եվ միթե ես իրեն դեմ բողոքած ունի՞մ...
կատակ մ'էր ըրածս:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ահա լավ վառարան մը:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Փափուկ ձեռքերդ կապուտցեր են ցրտեն.
տաքցո՛ւր, օրիորդ Զիշիլ:

Զիշիլ.— Իրավունք ունիս... շատ մսեր եմ:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Մեր քնասեր ընկերները դեռ ցուրտ անկողիններու մեջ կը խռկան:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Աղքատ և որր ըլլալն այսպես է ահա, օրիորդ Զիշիլ:

Զիշիլ.— (տխրելով և հառաչելով) Կաղաչեմ, պարոն ժան,
անցելուն վարագույրը մի բանար:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Եթե այնպես է, ներե ուրեմն, բարեսիրտ Զիշիլ:

Տ Ե Ս Ի Պ

ՆՈՒՅՆՔ և ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— (անուր տետր մը՝ մտնելով) Բարի լույս
ձեզ... այսօր շատ ցուրտ կրնե (վառաբանեն կը տափնա):

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— (ժամացույցը նայելով) Ժամը ճիշտ յոթն է:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Եվ դեռ մեկը չի կա թատերաբեմին վրա:

Զիշիլ.— Այսօր փորձ չունի՞նք:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Քանի մը դերասաններ ստիպողական գործերու համար հրաման առին, ուստի այսօր չի պիտի կրնանք փորձ ընել:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ուրեմն հոս մարմար կտրելու տեղ մեր սեն-

յակը քաշվինք, որ բավական կոկիկ է և այս վառարանով կրնանք տաքնալ:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Այո՛, աղեկ ըսիր... (Վահագնյանի) դուք ալ կուգա՞ք:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Ո՛չ, ես սա խաղը պիտի կարդամ:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Նո՞ր հեղինակություն մ'է:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Այո՛:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ազգայի՞ն²⁵:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Այո՛:

ԶԻԶԻԼ.— Ողբերգությո՞ւն:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Անշուշտ:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ե՞րբ պիտի ներկայացվի:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Գուցե երկու շաբաթեն:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Երթանք:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Այո՛ (Երթալու կրլլան):

ԶԻԶԻԼ.— Վառարա՛նը:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ա՞ն՞, քիչ մնաց որ կը մոռնայի (վառարանը կառնե, երեքը կը մեկնին):

Տ Ե Ս Ի Դ

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ և ԵԴՈՒԱՐԴ

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— (Եդուարդի՝ ուր գուլիսի մեջ կերեկի) Ո՞վ կուգես, պարո՛ն:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Ներեցեք, պարոն, արդյոք կրնա՞մ տեսնել պարոն տնօրենը:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Ի՞նչ պիտի ընես:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Առանձին խոսիլ կուզեի իրեն հետ:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Այդ սանդուղեն վեր ել և առաջին սենյակը
նայե... բայց կեցիր, ինքն ալ ահա կուգա:
ԵԴՈՒԱՐԴ.— Շնորհակալ եմ, պարոն:

Տ Ե Ս Ի Ե

ՊՈՂՅԱՆՅ, ԵԴՈՒԱՐԴ, ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ (որ արթուի մը վրա
նստած՝ ձեռքի տետրը կարդալու կգրադի):

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Պարոն տնօրեն, պատիվ ունիմ ձեզ ներկայա-
նալու:

ՊՈՂՅԱՆՅ.— Կրնաս խոսիլ:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Արդյոք կարելի՞ է որ զիս ձեր խմբին մեջ ըն-
դունելու բարությունը շնորհեք ինձ:

ՊՈՂՅԱՆՅ.— Դերասան ըլլալ կուգես:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Այո՞, պարոն:

ՊՈՂՅԱՆՅ.— Անշուշտ դերասանի մը հարկավոր եղած ըն-
դունակությունն ու միջոցը ունիս:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Ըստ բավականին, պարոն:

ՊՈՂՅԱՆՅ.— Կրնա՞ս խոսք տալ²⁷:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Եթե կը հաճիք, փորձեցեք, պարոն:

ՊՈՂՅԱՆՅ.— Շատ լավ:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Ընդունելու համար պայման մ'ունի՞ք առա-
ջարկելիք:

ՊՈՂՅԱՆՅ.— Սա կա որ նորեկ դերասանի մը 40 ֆրանքեն¹³⁾
ավելի ամսական չեմ կրնար վճարել:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Շատ մեծ բարերարություն մ'է ըրածնիդ, պա-
րոն:

ՊՈՂՅԱՆՅ.— Ուրեմն կընդունի՞ս այս պայմանը:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Եվ շնորհակալությամբ, պարոն:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Ուստի ես ալ այս պայմանով խումբին²⁸ մեջ
իրեւ դերասան կընդունիմ քեզ այսօրվընե... Հուսամ թե
գոհ ես:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Ոչ թե գոհ, այլ երջանիկ, պարոն:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Արդ, այսօրվընե դերասանաց հատկացյալ սեն-
յակներեն մեկը կրնաս բնակիլ քու բոլոր պիտույքդ հո-
գալով¹³):

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Շնորհակալ եմ, պարոն:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Անշուշտ որեւէ անտեղություն մը չեմ տեսներ
մինչև վերջը:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Կը հուսամ, պարոն, և կը փափաքիմ որ այդպես
լլա:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Ուրեմն, այսպես...

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Պարոն...

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Եթե խոսելիք մ'ունիս, գրուցե:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— (գրպանեն տետր մը հանելով) Արդյոք կրնամ
ձեզ ներկայացնել:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Ի՞նչ է այդ:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Ռուսերենն թարգմանված թատերախաղ մը²⁹:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Տեսնեմ (կառնե և կը զննե) ընտի՞ր խաղ է:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Եթե կարդալու հաճիք, պիտի տեսնեք:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Աղեկ:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Պետք ունի՞ք:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Ի՞նչ կը պահանջես:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Հինգ ֆրանք:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Հինգ ֆրանք... շա՛տ լավ:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Պարոն...

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Ստա՛կը կուզես:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Շատ բարեսիրտ եք, պարո՛ն:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— (Վահագնյանի մոտենալով, որ միշտ կը կար-
դա) Ի՞նչ է կարդացածնիդ³⁰:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Անցյալ օր կարդալու համար ինձ տված ազ-
գային³¹ խաղերնիդ³² է:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Ի՞նչպես է:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Բանաստեղծություն:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Եթե կուզեք, սենյակս երթանք և միատեղ կար-
դանք:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Շատ լավ... (ցած՝ առ Պողյանց՝ Եդուարդը
ակնարկելով) նորեկ դերասա՛ն է:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— (ցած) Այո³³, ի՞նչպես կը գտնես:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Շատ փափուկ... Լավ սիրահար կըլլա... ան-
դիի աշխարհ գացող մեր սիրահարին տեղը կը բռնե և
կամ զայն կը գերազանցե:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Ես ալ այնպես կը հուսամ... (բարձր) երթանք
ուրեմն: (Եդուարդի) Ինչպես որ ըսի, պարոն, (Եդուարդ
գոհության և շնորհակալության շարժում մը կընե):

Տ Ե Ս Ի Լ Զ

ԵԴՈՒԱՐԴ (մինակ)

Հինգ ֆրա՛նք... Որչա՛փ հարուստ եմ... պիտի եր-
թամ Վարդուհիս տեսնելու... բա՛ց դուռը, անգո՛ւթ հայր,
բա՛ց դուռը ձեռքի հինգ ֆրանքիս. ես որ Վարդուհիս
տեսնելու համար սրյունս անգամ կուտամ, դու ստակ
կուզես... սիրո մուտք... բայց ոչ, զքեզ նախատելու իրա-

րուն կծկինք քիչ մը կյանք և հոգի առնելու համար... կուզե՞ս որ վաղ իրիկվան մարը մտնող արևին հետ մենք ալ անոթութենե մարինք... Վարդուհի՛, մենք արդեն այս տնակին մեջ, աղքատության մեջ, անոթության մեջ անպատիվ ենք... Աստված չը կամիր որ անձնասպան ըլլանք, բայց՝ մինչդեռ ես մուրացկանությունը կատեմ և դու ալ մուրացված հաց չես ուտեր... հաց չունինք... ի՞նչ ընենք, Վարդուհի՛, հարո՛ւստ ըլլանք և վրե՛ժ առնենք:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ուսկի՞ց:

ԹՈՎՄԱ.— Չեմ գիտեր, բայց կզգամ որ սիրտս ատելության հնոցի պես կը բռնկի... վրե՛ժ առնել կուզեմ, այլ չեմ գիտեր ուսկի՞ց... երբ Ռուսիո ապարանքս կը հիշեմ, ուր ինչվան առավոտ ջահերը կը վառեն, ուր մինչև առավոտ ծիծաղները արծազանք կուտային, երբ հոն բազմախորտիկ սեղանս տեսնելով միայն կը հագենայի և երբ հոս ցամաք հացի անհագ քաղցը կզգամ, երբ կը մտածեմ թե բոլոր անցելուն փառքերը զիս լքին և ստվերի պես անցան, անոթութենե ավելի հարստության ծարավ մը կզգամ, ա՛հ, մեռնի՛լ, բայց հարուստ մեռնիլ կուզեմ... այո՛, Թովմայի գծուծ անունը կուզեմ թոթվել և զՄուրատոֆ վերականգնել... կուզեմ որ մուրացկանի աղջիկ չը կոչվիս դու, այլ Մուրատոֆի աղջիկը... Վարդուհի՛, հարստությունն ամոթապարտ կարմրությունը կը ծածկե, իսկ աղքատությունն անբիծ ճակատը կը նսեմացնե... Վարդուհի, հարո՛ւստ ըլլանք:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Հապա խեղճ Եդուա՞րդը, որ վռնտեցիր:

ԹՈՎՄԱ.— Աղեկ ըսիր, այն ալ անշուշտ քովերնիս կառնենք
և երջանիկ կըլլանք:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բայց կը վախնամ ես անկե:

ԹՈՎՄԱ.— Ինչո՞ւ կը դեղնիս... կը սիրե՞ս զինքը:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Անկե կը վախնամ միայն:

ԹՈՎՄԱ.— Բայց այդ գաղտնիք մը պիտի ըլլա:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ո՛հ, ո՛չ, կը վախնամ:

ԹՈՎՄԱ.— Ուրե՞մն:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Չեմ կրնար:

ԹՈՎՄԱ.— Բայց մտածե... անոթությունը:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Կը համբերեմ...

ԹՈՎՄԱ.— Իսկ ես չեմ կրնար համբերել... արյունս ցամքե-
լով անոթի մեռնելու տեղ արյուն թափելով կուզեմ մեռ-
նի՛լ... (հուսահատությամբ բան մը կը փնտռե):

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (հայրը բռնելով) Հա՛յր իմ... ի՞նչ կընես...:

ԹՈՎՄԱ.— Թո՛ղ զիս... անոթի՞ մեռնիմ... միթե ես մանո՛ւկ
եմ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Կեցիր, հա՛յր իմ, ալ քուկդ եմ... (Թովմա կը
ցնցվի) քու աղջիկդ եմ, ի՛նչ որ կուզես այն ըրե, միայն
թե դու մի մեռնիր... միայն թե մի լքաներ հետո անպա-
տիվ՞ աղջիկդ, դարձյալ քու անմեղ աղջկանդ պես նայե
ինծի:

ԹՈՎՄԱ.— (փղձկելով) Վարդուհի՛... (արցունքը կընդմիջե
զինքը):

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Եթե մայրս կենդանի ըլլար, զիս կը պաշտպա-
ներ:

ԹՈՎՄԱ.— Վարդուհի, զա՛րկ զիս, և այդպես մի խոսիր:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ներե, հա՛յր իմ... եթե փոքր ինչ վախկոտ եմ:

ԹՈՎՄԱ.— Վարդուհի, եթե այսպես պիտի մեղադրեիր զիս, ինչո՞ւ քիչ մ'առաջ թող չը տվիր որ...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ոչ, հա՛յր իմ, ներումն կը խնդրեմ, հանդարտեմ:

ԹՈՎՄԱ.— Աղջի՛կս, չես գիտեր թե անոթությունը ո՛րչափ սոսկալի է...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Գիտեմ, հա՛յր իմ... (ճառաչելով) Եղուա՛րդ...

ԹՈՎՄԱ.— Այդ անունը մի տար:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ինչո՞ւ, հա՛յր իմ:

ԹՈՎՄԱ.— Վասնզի քաջությունդ կը նվաղի:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ընդհակառակն, հա՛յր իմ, հիմա կզգամ որ զինքը պիտի ազատեմ փողոցներու մեջ անպաշտպան, հիվանդ և անոթի մեռնելի... արդյոք խեղճ Ռաֆայելս ի՞նչ կընե այս վայրկենիս:

ԹՈՎՄԱ.— Կաղաչեմ, Վարդուհի՛, փարատե այդ մտածմունքը, վասնզի դու լալով սիրտս թունդ կը հանես... գիտեմ, անիրավություն ըրի Եղուարդը ճամբելով, բայց ի՞նչ կրնայի ընել, երբ³⁷ ոստիկանության³⁸ պիտի³⁹ մատնվեի⁴⁰. Թե իր և թե քու վիճակդ գեշ պիտի ըլլար. մտածեցի որ օր հառաջ գործ մը գտնելով կրնար զքեզ և զինքը խնամել, բայց հիմա որ հարուստ պիտի ըլլանք...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (ընդմիջելով) Կը հասկնամ, հա՛յր իմ...

ԹՈՎՄԱ.— Վարդուհի, շատ պիտի ատե՞ս զիս:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ընդհակառակը գոհ պիտի ըլլամ... վասնզի դու և Եղուարդ անոթութենե և աղքատութենե պիտի ազատիք...

ԹՈՎՄԱ.— Մանավանդ մուրալի...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Տես, հա՛յր իմ, ալ գոհ եմ և կը ժպտիմ...
(կը ջանա ժպտիլ):

ԹՈՎՄԱ.— Վարդուհի՛... աղջի՛կս:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (կարմրելով, աչերը խոնարհելով և գրեթե թռ-
թովելով) Հա՛յր իմ, արդո՞ք այն մարդը երիտասա՞րդ է:

ԹՈՎՄԱ.— Ինչո՞ւ կը հարցնես:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ա՛հ ըլլա որ անհաճո դեմք մ'ունենա, կը
վախնամ, կը սոսկամ որ քաջությունս կը պակսի... գի-
տես որ վախկոտ եմ:

ԹՈՎՄԱ.— (հուսանատուքյամբ...) Ա՛հ, սոսկալի բան է
այս⁴¹:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Մի՛ բարկանար, հա՛յր իմ, սիրտս ամուր կը
բռնեմ... ալ ամեն բանի պատրաստ եմ... եթե ճիվաղ
մ'ալ ըլլա, պիտի գրկեմ, որպեսզի դուք երջանիկ ըլլաք...
գո՛հ ես, հա՛յր իմ...

ԹՈՎՄԱ.— Վարդուհի, ալ բավական է... ինձ մի հարցնե՛ր...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Կուզե՞ս որ սենյակս քաշվիմ:

ԹՈՎՄԱ.— Դու գիտես:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Դու հոս պիտի ըլլաս, այնպես չէ՞:

ԹՈՎՄԱ.— Այո՛:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Կաղաչեմ, եթե Եղուարդ առանց հացի գա այս
իրիկուն, մի վռնտե՛ր:

ԹՈՎՄԱ.— Անտարակույս (մեկուսի) բայց եթե Նահապե-
տոֆ հո՞ւս ըլլա...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Սենյակս կերթամ, հա՛յր իմ...

ԹՈՎՄԱ.— Բայց միթե՞...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Դեռ ըսելիք մ'ունի՞ս, հա՛յր իմ:

ԹՈՎՄԱ.— Արդյոք առանձին լալու համա՞ր սենյակդ քաշվիլ կուզես:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ո՛չ, հա՛յր իմ... այլ կը խոստովանիմ որ մինակ ըլլալ կուզեմ... դու անփուլթ եղիր... (մեկուսի) ո՞վ պիտի օգնե ինծի, հրեշտա՞կը թե սատանան (Վարդուհի կը մեկնի. Թովմա արթնի մը վրա կիյնա մտազբաղ):

Տ Ե Ս Ի Բ

ԹՈՎՄԱ և ՄԱԿԱՐ

ՄԱԿԱՐ.— (ձեռքը մախաղ մը՝ մտնելով, մեկուսի) Խիստ լավ խելք մը մտածեցի. 50 հատ հրաշագործ ոսկի այս մարդուն հանձնելու տեղ, տիրոջս սնտուկին տակ մնացած նենգյալ դրամներն 50 ոսկի գտա և պիտի տամ... (մախաղը կը բանա և քսակ մը կը հանն): Ահա նենգյալ ոսկիները, որ զուտ և բուն ոսկի ըլլալու համար կեղծ ըլլալեն ուրիշ պակսութիւնն⁴² չունին... Խեղճ մարդը քար պիտի կտրի, երբ նենգյալ ըլլալն իմանա. ոստիկանութեան ալ չի պիտի կրնա բողոքել, վասնզի ոստիկանութիւնը անշուշտ պիտի հարցնե թե այն⁴³ կեղծ դրամներուն փոխարեն ի՞նչ տված է. պատասխանը ամոթահարութիւն է... և այս մարդն ալ⁴⁴ շատ խղճահար ըլլալեն զատ՝ միանգամայն վախ մ'ալ կունենա որ դրամանենդ չամբաստանվի... եթե գա բողոքելու տիրոջս, այն ատեն բան մը կընենք... (Թովմայի մօտենալով և անոր ուսին զարնելով) պարո՛ն Թովմա...

ԹՈՎՄԱ.— (շփոթած՝ ոտք ելնելով) Դուք հո՞ս... պարոն...

ՄԱԿԱՐ.— Տերս հոս է... պատրա՞ստ ես:

ԹՈՎՄԱ.— Իմացուցե՛ք իրեն, որ կրնա ներս մտնել... (Նահապետոֆ ներս կը մտնե. մեկուսի) Չեմ ճանշեր այս մարդը:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՓ.— Ո՛ւր է ինքը:

ԹՈՎՄԱ.— Հոս, իր սենյակն է, պարո՛ն:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՓ.— Կրնա՞մ տեսնել:

ԹՈՎՄԱ.— Անտարակույս, պարո՛ն... (Նահապետոֆ կակնարկե Մակարի):

ՄԱԿԱՐ.— (ֆսակը տալով) 50 ոսկի է, պարո՛ն Թովմա...

ԹՈՎՄԱ.— Շնորհակալ եմ:

ՄԱԿԱՐ.— Տե՛ր իմ... (Նահապետոֆ երթալու հրամայական հշան կընե Մակարի, որ խոնարհելով կը մեկնի. Նահապետոֆ սենյակը կը մտնե):

Տ Ե Ս Ի Լ Պ

ԹՈՎՄԱ և ԵԴՈՒԱՐԴ

ԵԴՈՒԱՐԴ.— (ներս մտնելով) Հա՛յր իմ...

ԹՈՎՄԱ.— Դո՞ւն հոս⁴⁵...

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Ներե, հա՛յր իմ, եթե համարձակեցա ներս մտնելու, վասնզի 5 ֆրանք վաստկեցա... ահա քեզի կը հանձնեմ...

ԹՈՎՄԱ.— Շա՛տ ուշ հասար... վասնզի ես արդեն շատ ունիմ (ֆսակն ավիճե՛մէջ թոթվելով) ոսկի են ասոնք, ոսկի՛...

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Ուրեմն հարուստ ենք... և ալ չի պիտի վճնտես զիս... Վարդուհիին քով պիտի կենամ ալ... բայց ո՞ւր է Վարդուհի:

ԹՈՎՄԱ.— Զես կրնար տեսնել զինքը:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Ինչո՞ւ, հա՛յր իմ, միթե իր սենյակը չէ՞ (կուգե
երթալ):

ԹՈՎՄԱ.— (առաջին առնելով) Հոս չէ:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Մի բարկանար, հա՛յր իմ... կսպասեմ որ գա...
բայց միթե իրավունք չունի՞մ զինքը փնտռելու, ես՝ որ
ամբողջ օր մը զինքը չը տեսած անցուցի և...

ԹՈՎՄԱ.— Դարձյալ պետք չէ որ տեսնես զինքը:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Ի՞նչ կըսես, հա՛յր իմ... չեմ հասկնար... բայց...

ԹՈՎՄԱ.— Եվ կը հրամայեմ որ հիմա դուրս ելնես:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Զիս կը վռնտե՞ս դարձյալ:

ԹՈՎՄԱ.— Այնպես ~~պետք է...~~ (բարկացած՝ հրամայական
նշան կրեն. եդուարդ սարսափած կը մեկնի): (Վարագույ-
րը կիջնե):

ԱՐԱՐՎԱԾ Փ

Թովմայի տնակին մեջ սենյակ մը:

Տ Ե Ս Ի Ն Ա

ԹՈՎՄԱ (առանձին, որ հուսահատ և մտահույզ ներս
կը մտնե)

Վատութիւն... սոսկալի վատութիւն... այն դրամ-
ներն կեղծ են եղեր. ա՛հ, շարաշար խաբեցին զիս... ի՞նչ-
պես պիտի նայիմ աղջկանս երեսը... որ ձեռքս անբիծ
ճակտին դրի, արդարացուցի զինքը, ներեցի իր անպատ-
վությանը, բայց չը մտածեցի որ իմ գլխուս վերև ալ
ուրիշ ձեռք մը կա, անողոք և՛ արդար՝ ձեռք մը՝ որ զիս
անիծեց... Ավա՛ղ, թեթև բեռ մ'ունեի, մուրացկանի տոպ-
րակ մը և տրտնջացի. իսկ հիմա սրտիս վրա երկաթե
ձեռք³ մը կա, որ միշտ կը ճնշե... աղջկանս անմեղ սրը-
տին վրա գերեզմանաքար մը թափալեցի. աղջիկ մը վար-
դի պես շուտ կը թոռմի... մեռա՛վ աղջիկս... և ես իրա-
վունք ալ չունիմ իր վրա լալու, վասնզի դահիճը գլխատ-
յալին վրա չի լար... ա՛հ, այս միայն կը պակսեր կոր-
ծանյալ Մուրատոֆին... Հարո՛ւստ մարդիկ, ի՞նչ կուզեք

աղբատներեն... անոնք ալ պատիվ ունին... ներեցեք միայն եթե դրամե կը շլանան, վասնզի աշխարհի վրա կարոտ են և շատ անգամ անոթի... իսկ եթե այն դրամն ալ կեղծ ըլլա... սոսկալի՛ բան է... սոսկալի՛... ի՞նչպես չընդունի, երբ այն սապատողն սատանան՝ քավական հարստութիւն կը խոստանար ինձ, մինչդեռ ես մուրացկան, պարտապան, անոթի էի և կուզեի վերականգնիլ... մեռնե՞ի... ո՛չ... վասնզի կուզեի վրեժ առնել աշխարհէն... բայց աշխարհ ինձնե վրեժ առա՛վ... ա՛հ, ի՞նչ ընեմ... մատենեմ այն վատը... բայց ի՞նչպես... եթե արդարութեան ատենին դիմեմ, պիտի ըսեն թե ի՞նչ տվիր այս նենգյալ դրամներուն փոխարեն... ի՞նչ պատասխան տամ... ի՞նչ ընեմ... ոչի՛նչ... թշվառ մ'ըլլամ և անիծե՛մ... (աթոռի մը վրա կիյնա հուսահատ):

Տ Ե Ս Ի Բ

ԹՈՎՄԱ և ՍԱԼՈՄՈՆ

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Տեսնենք, եղբայր Թովմա, անշուշտ մեր ստակները պատրաստեցիր, վասնզի Նահապետոֆի մատակարարին հոս գալը քեզի շատ նպաստավոր կերևեր, մանա՛վանդ որ ինքը հավաստեց⁵ թե քանի մը օրեն պիտի տաս ստակս:

ԹՈՎՄԱ.— Վա՛տ մ'է այն մարդը:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Ինչո՞ւ:

ԹՈՎՄԱ.— Ահա այսչափ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Կաղաչեմ, եղբայր Թովմա, այդպիսի վարպետ:

ձեռնով մի ջանար օր օրի ձգելու պարտքդ... հավատա
որ այս օրերս շատ պետք ունիմ դրամի:

ԹՈՎՄԱ.— Ես ալ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Բայց դու բավական ստակ առած ըլլալու ես:

ԹՈՎՄԱ.— Ի՞նչ բանի համար:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Ես գրեթե բավական կը գուշակեմ:

ԹՈՎՄԱ.— Ի՞նչ է գուշակածդ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Աղջիկդ գեղեցիկ է:

ԹՈՎՄԱ.— Ի՞նչ ըսել կուզես:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Նահապետոֆ զայն տեսած ըլլալու է:

ԹՈՎՄԱ.— Ի՞նչ կրնա ըլլալ ատկե:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Շատ բան կրնա ըլլալ:

ԹՈՎՄԱ.— Զգուշացի՛ր... պարո՞ն... եթե մեկ մ'ալ այդպիսի
խոսք մը հանես բերնեդ, կը ջախջախեմ քեզ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Մի՛ բարկանար, եղբայր Թովմա, իրավունք
ունիս... այդ իմ խառնվելիք գործս չէ, ես միայն ինծի
տրված ստակն առնելու պարտական եմ, ինծի չը վայլեր
հասկնալ թե այն ստակը ի՞նչպես վաստկված է:

ԹՈՎՄԱ.— Հրեա՛, ի՞նչ ըսի քեզի:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Ա՛, իրավունք ունիս... բայց դու ալ գործը մի
երկարեր. ստակներս տուր որ բերանս գոցեմ, գործիս
երթամ... օ՛ն, տեսնեմ սա երկու ամբողջ ոսկին որ իմ
բոլոր առնելիքս է... եթե կուզես լամի խելք մը բանեցնել.
քանի մ'ամսվան վարձքն՝ ալ կանխիկ տուր որ ետքը չու-
նեցած ժամանակդ դժվարություն չը կրես:

ԹՈՎՄԱ.— (մեկուսի) Ո՛չ... այս մարդը ինծի պես տխմար
չէ և՛ վերջը գեշ կըլլա:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Քեզի կըսեմ, եղբայր Թովմա... չե՞ս լսեր:

ԹՈՎՄԱ.— Ի՞նչ կըսես:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Կըսեմ որ եթէ հիմա տաս, վերջը դժվարություն
չըլլար:

ԹՈՎՄԱ.— Ի՞նչ պիտի տամ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Ետքէն գալիք քանի մը ամսվա վարձքը (Թով-
մա դառնությամբ կը ծիծաղի), ի՞նչ կը խնդաս... գե՞շ
խելք է այս...

ԹՈՎՄԱ.— Պարո՛ն, պարապ տեղը կը ցամքեցնես բերանդ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Եթէ չես ընդունիր իմ առաջարկությունս, որ
չատ նպաստավոր է քեզի, դու գիտես... առայժմ սա առ-
նելիքս տուր որ երթամ... ժամանակը կանցնի... պիտի
երթամ:

ԹՈՎՄԱ.— Կրնաս երթալ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Բայց կատակը մեկդի, եղբայր Թովմա:

ԹՈՎՄԱ.— Կատա՛կ... կատակին աղեկը ինծի ըրին:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Բայց վերջապե՛ս:

ԹՈՎՄԱ.— Ի՞նչ ըսել կուզես:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Տեր Աստվա՛ծ... քու ականջիդ թմբո՛ւկ գար-
նելու է որ իմանաս... քեզի ըսի թէ գործ ունիմ, օրը կը
տարաժամի...

ԹՈՎՄԱ.— Ես ի՞նչ ընեմ... ազատ ես երթալու:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Բայց զիս կը կատղեցնես:

ԹՈՎՄԱ.— Որչափ որ կատղիս, ինծի չափ չես կրնար կատ-
ղիլ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Եվ այս կատակերգության վե՛րջը:

ԹՈՎՄԱ.— Ողբերգության չը դառնալու համար կրնաս դուրս
ելնել:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Բայց ի՞նչ է քու միտքդ:

ԹՈՎՄԱ.— Ես ո՛չ միտք մ'ունիմ ե ո՛չ ալ դրամ մը...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Սուտ կը խոսիս, վասնզի աղեկ⁸ գիտեմ որ...

ԹՈՎՄԱ.— (ընդմիջելով) Լռե՛... չեմ կրնար մտիկ ընել քեզ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Բայց վերջապես ի՞նչ պիտի ընենք քեզի հետ:

ԹՈՎՄԱ.— Ինչ որ կուզես, այն ըրե...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Կուզես որ ամեն տեղ տարածայնե՞մ աղջը-
կանդ...

ԹՈՎՄԱ.— (կռուփներով վրան վազելով) Եթե կուզես որ
գլուխդ ջախջախեմ:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— (սաբսափելով) Ա՛հ... օգնու...

ԹՈՎՄԱ.— Լռե՛:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Ներե, պարո՛ն....

ԹՈՎՄԱ.— Դուրս պիտի ելնե՞ս:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Այո՛, պարոն... կելնեմ...

ԹՈՎՄԱ.— Օ՛ն, ուրեմն, կռնակդ տեսնեմ...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Բայց ի՞նչ իրավունք ունիս իմ տունես վռնտելու
դիս...

ԹՈՎՄԱ.— (վրան ճարձակելով) Դեռ կեցեր կը խոսի՞ս...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Կերթայի, պարո՛ն...

ԹՈՎՄԱ.— Գնա՛ ուրեմն...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Բայց մեծ անիրավություն...

ԹՈՎՄԱ.— Գծուծ Հրեա՞... (վրան կը վազե ե Հրեայն սա-
սափած կը փախչի) Աղջկանս սենյակը ոտքի ձայն մը
կա. ինքն է... արթնցեր է... ի՞նչպես երեսը պիտի նայիմ
ե պատասխան պիտի տամ... բոլոր ջիղերովս կը ցընց-
վիմ... սիրտս կը նվաղի... ա՛հ, ո՞վ վեր¹⁰ պիտի վերցնե
ամոթեն աղջկանը առջե խոնարհած տարաբախտ հոր
մը ճակատը...

ԹՈՎՄԱ և ՎԱՐԴՈՒՀԻ

ԹՈՎՄԱ.— (մեկուսի) Ինքն է...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բարի լույս, հա՛յր իմ...

ԹՈՎՄԱ.— (աղջկան առջև՝ ի ծուներ և երեսը ծածկելով) Աղ-
ջի՛կս...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ի՞նչ կըլլաս, հա՛յր իմ... ոտք ել... (կը ջանա
ստի հանել):

ԹՈՎՄԱ.— Ո՛չ, ո՛չ, ինչպան որ չը ներես, չի պիտի ոտք ել-
նեմ...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բայց ի՞նչ կա քեզի ներելու, հա՛յր իմ...

ԹՈՎՄԱ.— Վասնզի շատ թշվառ ըրի քեզ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բնավ, հա՛յր իմ, ես երջանիկ եմ քանի որ դու
և եղբայրս այլևս չի պիտի մուրաք փողոցները... միթե
ալ հարուստ չե՞նք...

ԹՈՎՄԱ.— Ա՛հ, եթե գիտնայիր, վարդուհի՛:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բայց ի՞նչ կա, հա՛յր իմ:

ԹՈՎՄԱ.— Նախ ներքե ինձ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Միթե՞¹¹ ես աղջիկդ չե՛մ:

ԹՈՎՄԱ.— Բայց դու անմեղ ես, իսկ ես ոճրագործ մ'եմ¹²...
դու կրնաս ներել ինձ, իսկ¹³ ես չեմ կրնար օրհնել քեզ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Քու ըրածդ բնավ ոճիր չէ, հա՛յր իմ... ի՞նչ
կրնայինք ընել առանց ստակի և առանց հացի:

ԹՈՎՄԱ.— Այնպես չէ՛:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բայց ոտք ել, հա՛յր իմ, մոռնանք անցյալը...
և ապագային մեր ապահով բարօրությունը վայելենք:

ԹՈՎՄԱ.— Եթե գիտենայի՛ր, խեղճ աղջիկ...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բայց ի՞նչ պատահեցավ, հա՛յր իմ...

ԹՈՎՄԱ.— Եթե ներես, կը խոսիմ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ո՛չ միայն ներել, այլ, եթե դժոխոց բոցերուն մեջ ալ ըլլաս, քեզ կը փարիմ անբաժան, հա՛յր իմ... (անոր փառելով ոտք կը հանէ):

ԹՈՎՄԱ.— Աղջի՛կս... հրեշտա՛կս...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ի՞նչ ունիս, հա՛յր իմ...

ԹՈՎՄԱ.— Որչա՛փ դեղներ ես, Վարդուհի՛... որչափ լացեր ես...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բայց, հա՛յր իմ...

ԹՈՎՄԱ.— Վարդուհի՛, եթե քու տեղդ ըլլայի, այսպիսի հոր մը չը ներելե զատ՝ դահիճե մ'աւելի սոսկալով կը խորշեի անկե... վասնզի ցած դահիճին զարկածն իր արյունը չէ...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Հա՛յր իմ...

ԹՈՎՄԱ.— Մի՛ կոշեր զիս հայր... կը մեղանչես, անմեղ աղջիկ... փախի՛ր, սոսկա՛ ինձնե, անիծե՛ զիս... ես քու հայրդ չեմ, մի՛ մոտենար... Միթե չե՞ն ատեր, չե՞ն զարներ, չե՞ն ջախջախեր հայր մը, որ իր աղջկան¹⁴ պատիվը¹⁵ կը ծախե նենգլալ դրամներով...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ի՞նչ կըսես, հա՛յր իմ...

ԹՈՎՄԱ.— Ծշմարիտը... խաբեցին զիս...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Խե՛ղճ հայրս...

ԹՈՎՄԱ.— Ի՞նչ, զի՛ս կը մեղքնաս:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Վասնզի դու ինձնե աւելի թշվառ ես... ես քսուհի մը գաղտնի արցունք թափելով անցուցի այն ճգնաժամը... իսկ դու...

ԹՈՎՄԱ.— Աստվա՛ծ...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բայց միթե այն ատեն չի՞ պիտի ստիպվեինք
անոթութենե նվազիլ:

ԹՈՎՄԱ.— Իսկ հիմա՞:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ծշմարիտ է...

ԹՈՎՄԱ.— Բայց ես դարձյալ կը մուրամ...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (գետիկնը դրամ մը տեսնելով և առնելով) Ի՞նչ
է այս, հա՛յր իմ, տե՛ս, հինգ ֆրանքնոց մը։

ԹՈՎՄԱ.— (նիչ մ'առձակելով) Ա՛հ... այո, Եղուարդ բերավ
երեկ իրիկուն... քեզ տեսնել ուզեց...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Եվ դու ճամբեցիր զինքը... այնպես չէ՞...

ԹՈՎՄԱ.— Ըսելով թե ինքը հոս չէ... Գիտես որ ստիպված
էի...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Այո՛... հա՛յր իմ... արդյոք ի՞նչ եղավ խեղճը.
հիմա ո՞րչափ հուսահատած է և մեկ մ'ալ մեր տանը սե-
մը ոտք չի պիտի կոխե, վասնզի երկրորդ անգամ վռնտե-
ցիր զինքը:

ԹՈՎՄԱ.— Անհոգ եղիր, Վարդուհի, ես զինքը կը գտնեմ, կը
բերեմ և մուրալով առաջվան պես կապրինք:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բարեսիրտ հայրս...

ԹՈՎՄԱ.— Զավակնե՛քս, սիրեցեք զիրար և ինձի համար
աղոթեցեք այսուհետև:

Տեսիլ Դ

ՆՈՒՅՆՔ, ՍԱԼՈՄՈՆ, ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒՉ ՄԸ,
ՈՍՏԻԿԱՆՔ

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Պարոն ոստիկան, բռնել տվեք այս մարդը...

ԹՈՎՄԱ.— Հրեա՞յն է:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Աստված իմ:

ՈՍՏԻԿԱՆ.— Պարո՛ն, հանուն արդարության ատենին կը ձեր-
բակալեմ քեզ. դատախազդ այս Հրեայն¹⁶ է:

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Ինքը կը ճանչե զիս:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Հա՛յր իմ...

ԹՈՎՄԱ.— Աղջի՛կս...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (ցած) Սա հինգ ֆրանքնոցը տանք, հայր իմ,
գուցե...

ԹՈՎՄԱ.— (ցած) Այդ չը բավեր, աղջիկս, զայն քովդ պահե,
եթե ոչ անոթի կը մնաս հոս:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (ցած) Իրավունք ունիս... ա՛հ ի՞նչ դժբախ-
տություն էր այս...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Օ՛ն, շուտ, պարոն տեսուչը քեզ կսպասե...

ԹՈՎՄԱ.— (առ ոստիկանն) Քանի մը վայրկենի համար նե-
րողամիտ եղեք, պարոն... (ցած՝ առ աղջիկն) գոնե սա
վերարկուս քեզ ձգեմ որ հին գնող Հրեայի մը ծախես,
երբ հինգ ֆրանքնոցը հատնի...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (ցած) Ո՛չ, ո՛չ, հայր իմ, բանտը ցուրտ է, կը
մսիս... Անփույթ եղիր, Աստված բուրրովին երեսե չը
ձգեր մեզ¹⁷...

ԹՈՎՄԱ.— (նույնպես) Աղջիկս, ինքզինքդ աղեկ խնամե... չը
հիվանդանաս...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ինքզինքս Աստուծո կը հանձնեմ:

ԹՈՎՄԱ.— Եթե Աստված մը կա, թող լսե քեզի...

ՍԱԼՈՄՈՆ.— Երկար ըրիր, եղբա՛յր Թովմա:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (ցած) Անգո՛ւթ Հրեա...

ԹՈՎՄԱ.— Վաղը գուցե քեզ ալ վռնահ տունեն... և այն ա-

տեն... (Վարդուհի մատուլը երկինքը կը ցուցնէ) Աղ-
ջի՛կս...

ՈՍՏԻԿԱՆ.— Օ՛ն, առջեւ ինկիր, պարո՛ն, շատ սպասեցինք...

ԹՈՎՄԱ.— Ներեցեք, պարո՛ն... մնա՛ս բարով, աղջի՛կս...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Հա՛յր իմ... (գիրկընդխառն կը մեկնին):

Տ Ե Ս Ի Ն

ՎԱՐԴՈՒՀԻ (մինակ)

Մնա՛ք բարյավ, դուք՝ պերճության, գեղեցկության,
անմեղդության և սիրո օրեր... մնա՛ք բարյավ, խարխուլ
աթոռակներ¹⁸, ուր Եղուարդի և Հորս հետ կը նստեինք
քով քովի. մնա՛ս բարյավ, տխուր սեմ, ուրկե անցավ
Եղուարդս արցունք կաթեցնելով և հայրս՝ վշտահար
ճակտով. մնա՛ս բարյավ, գծուծ օթեան, որ իմ ամոթա-
հար ճակատս տեսար... մնա՛ս բարյավ Եղուա՛րդ, Եղու-
ա՛րդ... (կը մեկնի.—պատկերը կը փոխվի):

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Բ

Տնօրենին սենյակը. խորը դռնակ մը:

Տ Ե Ս Ի Ն Ա

ՊՈՂՅԱՆՑ և ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Իմացա որ այսօր նոր դերասանուհի մը պի-
տի գա:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Այո՛, նամակով մ'իմացուցած էր ինձ թե արդուք կրնա՞ խումբին մեջ իբր դերասանուհի ընդունվիլ. ես ալ պատասխանեցի որ եթե հաճի, կրնա ինծի ներկայանալ և խոսիլ:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Եթե ընդունելու պայմաններն հաջողին, շատ շատ աղեկ պիտի ըլլա, վասնզի հեղինակին մեկը ելեր չորս դերասանուհի պարունակող խաղ մը հեղինակեր է...

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Խաղն ի՞նչպես է:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Ժամանակակից, բավական դարձվածքներով և բարոյական դասերով համեմված:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Անունն ի՞նչ է:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Պարունակությունը հայտնելես վերջն այդպես հետաքրքրությամբ անունը հարցնելդ ի՞նչ պիտի ըլլա:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Գործը անունին վրա է:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Անունը խորհրդավոր անուն մ'է. «Գաղտնիք մուրացկանին»:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Ա՛հ, ըսել է որ այդ խաղը չը կրնար ներկայացվիլ:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Ինչո՞ւ:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Միթե կարելի՞ է որ այդ խաղին անունը փոխելով մեր մեծ¹⁹ դուցազներեն²⁰ մեկուն ծանոթ²¹ անունը դրվի առժամանակյա կերպով:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Ո՛ր, այն խաղը ծանոթ դուցազանց²² հետ բնավ հարաբերություն չունի:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Ուրեմն, ինչպես որ ըսի, չեմ կրնար ներկայացնել, վասնզի անանկ խաղերու շնորհիվ կրած վնասներս

մտածելով՝ գլուխս ուռեցավ... մեր հասարակությունը
թատերազոյերուն վրա խոշոր, փառավոր և ահավոր ա-
նուններ կը փնտռե, և անունեն կը գուշակե խաղին լավ
կամ գեշ ըլլալը. եթե մեր հեղինակներեն մեկը խելք ու-
նենա՝ «Կործանումն»²³ աշխարհի»²⁴ կամ²⁵ «Վերջին դա-
տաստան» անունով խաղ մը²⁶ գրե, ես ալ ազդին վրա
«արտաքո կարգի փառավոր ներկայացում» մը կը գրեմ,
թատրոնը լեցավ գնաց:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Իրավունք ունիս:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Խոսիլն ավելորդ է, քանի որ շատ փորձերով
հաստատված է:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Բայց հայ հասարակության արդի հառաջըն-
թացութեանը նայելով ժամանակակից խաղերն ավելի
հաճո և օգտակար պետք է համարվին իրեն:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Բայց ի՞նչպես կրնա գիտցվիլ այդ, քանի որ
լրագիրներու միջոցով թատրոնի հոռի կամ լավ վիճա-
կին վրա խոսող չկա, և եթե թատերասեր անձե մը այդ
նյութին վրա գրված հոդված մը լրագրի մը դրկվի, լրա-
գրին գրասենյակին մեկ անկյունը մնալով կը փոշոտի,
լրագրապետին ընթացքը ալ չը դատաքննվիր, վասնզի
մեր հասարակութեան մեջ թատրոնի և գրականական²⁷
նյութերու վրա գրված հոդվածներ կարդացող չկա. ամեն-
քըն ալ քաղաքագետ են եղեր. խելքերնին ու մտածմունք-
նին²⁸ տվեր են այն քաղաքագետ²⁹ ճիւղներուն³⁰ մեքե-
նայութեանց, որոնք քանի մը կանգուն հողի համար ար-
յան հեղեղներ թափել կուտան և անոթի ընտանիքներ կը
կազմեն... վերջապես ձմեռ գիշերները մեր հայ փոխ-
քաղաքագետներն իրենց ակումբները թողլով թատրոն

պիտի գան կամ թատրոնը պիտի մտածեն... թատերա-
բեմը հոռին անդունդը կը նետե, կը թաղե և բարին կը
վսեմացնե, կանմահացնե. թատրոնի ընծայած սիրո, եղ-
բայրության, անձնվիրության³¹, ընկերականության³² և
խղճի օրինակը տեսնելի ավելի՝ Հայր կը զվարճանա պա-
պատերազմի³³ սոսկալի³⁴ պատկեր³⁵ մը³⁶ նկատելով³⁷...

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Բայց այդ տրամախոհությունները գրագի-
տաց վերապահենք և մենք մեր³⁸ գործին վրա խորհինք...
մենք որ դերասան ենք, որչափ հեռու են մեզնե այդ տրա-
մախոհությունները, մենք որ թուփակ ճանչցված ենք,
եթե ակնոցավոր պարոն մը լսե, կը ծիծաղի մեր վրա:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Իրավունք ունիս... Ի՞նչ բանի վրա կը խոսակ-
ցեինք:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Նորեկ դերասանուհիւն վրա:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— Այո՛... տեսնենք, իր փափաքած արհեստին
ընդունակ պիտի գտնե՞նք զինքը:

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՆՈՒՅՆՔ, ՎԱՐԴՈՒՀԻ, Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ, Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ,
ԴԵՐԱՍԱՆՈՒՀԻՔ, ԴԵՐԱՍԱՆՔ

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (դերասանի մը) Արդյոք կրնա՞մ տեսնել պա-
րոն տնօրենը:

ՊՈՂՅԱՆՑ.— (տեսնելով) Ա՛, կարծեմ ինքն է... (Վահագնյա-
նի հետ Վարդուհիի կը մոտենան և անկյունը կեցած՝ ցած
կը խոսակցին. նույնպես Ա.³⁹ Բ. դերասան և Ջիշիլ աս-
դին կեցած ցած կը խոսակցին):

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Տես, Զիշիլ, նոր դերասանուհի մը... կը նախանձի՞ս...

ԶԻԶԻԼ.— Աստված չընե. ինձ համար ավելի աղեկ. բեռնավորված դերերես բավական կը թեթևանամ...

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ճշմարիտն ըսելով՝ մուրացիկ կնոջ մը դեր կատարելու շատ հարմար պիտի գա, վասնզի լալկան աշեր ունի:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Շատ կը սխալիք, ժաք, լավ սիրուհի մը կըլլա, այնպես չէ՞, Զիշիլ:

ԶԻԶԻԼ.— Գուցե:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ոչ, հակառակորդի դեր աղեկ պիտի հարմարի իրեն, վասնզի աչքերը խոշոր են:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Բայց գեղեցիկ:

ԶԻԶԻԼ.— Սակայն դեղնած և նիհար է:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Աղքատության մեջ տառապելուն նշան է այն:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Գրավ կը դնեմ որ լավ հակառակորդ մը կըլլա:

ԶԻԶԻԼ.— Կարծեմ իմ անձնականիս նկատմամբ է այդ խոսքը, ժաք, որ միշտ կը կրկնես:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ամենևին, Զիշիլ:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Իր վեհանձն շարժվածքն է որ այդպես կարծել կուտա քեզ, ժաք, բայց իր անուշ նայվածքն ո՛ր թողունք որ բնավ հակառակորդի չը հարմարիր:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Բայց միթե սիրահար մը խաբելու պետք չըլլա՞ր:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ատոր համար օձի նայվածք պետք է:

ԶԻԶԻԼ.— Վերջապես փորձն ամեն բան կը հայտնե:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Զիշիլ իրավունք ունի:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ես ալ իրավունք կուտամ այն խոսքին:

ԶԻԶԻԼ.— Ուրեմն դադրեցուցեք ընդունայն վիճաբանություն-
նիդ:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Մոլիերի գլխուն վրա կերդնում, որ նորեկ
դերասանուհիվոյն վրա եղած խոսակցությունը շատ կը
նեղացնե Զիշիլը:

ԶԻԶԻԼ.— Լո՛ւն', փողոցի մոլիեր:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Մեր ցայտող մոլիերը լոնց:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Այս ալ քու գյուտդ է, Ժա՛ն:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Ահա ձեռքը մաս մը կուտան, ըսել է որ ըն-
դունվեր է:

ԶԻԶԻԼ.— Ի՛նչ դեր է արդյոք:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Եթե Ժանի դիտողությանը հավատք ընծա-
յենք, գուցե Լուիզա Միլլերի դերն է, որ մոտերս պիտի
ներկայացնենք:

ԶԻԶԻԼ.— Լուիզա Միլլերի՞:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Տես, ինչպե՛ս կը նախանձիս:

ԶԻԶԻԼ.— Շատ կը սիրեմ ես այն դերը:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Տերտինանտի դերն¹⁾ ալ արդեն նորեկ դե-
րասան, Եդուարդի տվին:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Եդուարդ շատ պիտի հաջողի սիրահարու-
թյան մեջ:

Ա. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Առանց հակառակորդի դու մնացիր, Ժա՛ք:

Բ. ԴԵՐԱՍԱՆ.— Իմ հակառակորդս և սիրահարս գինին է:

ՎԱՀԱԳՆՅԱՆ.— Պարոն դերասաններ, թատերաբեմը եր-

թանք, փորձը պիտի սկսինք (ամենքը կը մեկնին. Վարդանի մինակ կը մնա՝ ձեռքը թղթի ծրար մը):

Տ Ե Ս Ի Լ Գ

ՎԱՐԴՈՒՀԻ և ԵՂՈՒԱՐԴ

ԵՂՈՒԱՐԴ.— (դռնէն երևնալով, մեկուսի, մինչդեռ Վարդանի կոնակը անոր դարձուցած ձեռքի դերն աչքէ կանցնէ) Նորեկ դերասանուհի՛ մը... ո՞վ է արդոյոք...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (դառնալով, Եղուարդը տեսնելով և ճիշ մը արձակելով) Ա՛հ...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— (զարմացած) Վարդուհի՛...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (գիրկը իյնալով) Եղուարդ...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Բայց ինչո՞ւ եկար հոս, Վարդուհի՛:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Վասնզի մինակ մնացի:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Սակայն հա՞յրդ, որ զիս վռնտեց:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Հրեայն բանտ դնել տվա՛վ զինքը:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Բա՛նտ... Խեղճ Վարդուհիս, որչա՞փ հալեր ու դեղներ ես:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Եթե հարցնե՞ս...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Կուլա՞ս... Վարդուհի՛... Ի՞նչ ունիս:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Շա՛տ բաներ:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Պիտի պատմե՞ս:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Եթե զիս չատես:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Ի՞նչ ըսել կուզես...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Եղուարդ, ալ անմեղ Հուլիան չեմ ես...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Ինչո՞ւ...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Լիկյալ Ֆանթինն եմ¹⁵), (Վարագույրը կիջնէ):

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ծ Դ

Եղուարդի հագնվելու սենյակը.—Աջ¹ կողմը² դռնակ մը:

Տ Ե Ս Ի 1 Ա

ԵԴՈՒԱՐԴ և ՎԱՐԴՈՒՀԻ

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Այսպես ուրեմն, Վարդուհի:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ի՞նչ ընեի, Եղուա՛րդ. հայրս անոթութենե չը մեռնելու համար ինքզինքը պիտի զարնեի, եթե ամոթահար ճակատս իրեն առջև չը խոնարհեի և չըսեի. «Հա՛յր իմ, ալ քուկդ եմ». մանավանդ որ ասով կը կարծեի թե քեզ ալ փողոցներու մեջ անպաշտպան ու անոթի մնալե կազատեի, վասնզի չէի գիտեր որ պաշտպանություն գտած էիր... տես, Եղուա՛րդ, առանց առաջուց ներում խնդրելու քեզնե՛ ահա սմեն բան պատմեցի քեզի՜³...

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Անկարելի է որ չը ներեմ քեզի և չը սիրեմ, վըշտահար հրեշտա՛կ...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ա՛հ, հիմա ես ալ որչա՛փ կը սիրեմ գքեզ, Եղուա՛րդ... այլ ամոթահա՛ր...

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Մի ըսեր այդ խոսքը, Վարդուհի՛:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Երկու պարտք ունեի. նախ՝ հայրս բանտեն
ազատել...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Այսօր բանտեն պիտի ելնե և հոս գա, վասնզի
իր պարտքը վճարեցինք մեր վաստակովը:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Երկրորդ՝ վերջին անգամ քեզ տեսնել և հետո...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Հետո՞:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ես գիտեմ ընելիքս:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Ի՞նչ պիտի ընես:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Դու թատերախաղ մը գրեցիր, որ մեր պատ-
մությունն է և այս գիշեր պիտի ներկայացնենք:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Այո՛, բայց անի՛ մինչև վերջը մեր ճշգրիտ
պատմությունը չէ. անոր վերջը վիպասանական է. մեր
պատմությունը մինչև մեր թատրոն մտնելը և դերասան
ըլլալը կը հանգի, իսկ վերջին արարվածը բոլորովին
մտացածին է:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Կա՛մ ուրեմն, ես ալ կուզեմ թատերախաղը
ճիշտ այնպես վերջացնել...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Ի՞նչ, թույն խմե՛լ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Թույնն ալ պատրաստած եմ... պարզ բազա-
դրություն մը, զոր վիպասանության մը մեջ սորվեցա:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Ի՞նչ կըսես, Վարդուհի՛:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ապրի՛լ... ա՛հ, Եղուա՛րդ, չե՛մ կրնար... քանի
որ թատերախաղին վերջին խոսքերն արտասանեմ...
թույնի տեղ ջո՛ւր խմեմ և մա՛հ կեղծեմ... ո՛չ... ո՛չ... չե՛մ
կրնար...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Բայց անկարելի է այդ, Վարդուհի...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Եթե զիս կը սիրես, Եղուա՛րդ, օգնե ինծի այս
գերագույն ճգնաժամին:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Անգո՛ւթ, շե՛ս մտածեր զիս:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Դու անպատիվ շես և...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— (ընդմիջելով) Վարդուհի՛...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ա՛հ, որչա՛փ թշվառ եմ... թող որ երջանիկ
ըլլամ...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Անգո՛ւթ, շես սիրեր զիս ուրեմն...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Մի՛ վերավորեր զիս, Եղուա՛րդ, գոնե դու
միայն այս աշխարհիս մեջ զիս սիրած և չը վերավորած
եղիր:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Մտածե թե ի՞նչ անողորմ հարված մը կուտաս
ինձ... դու մեռնի՛ս... Վարդուհի, դո՛ւ, իմ պահապան
հրեշտակս...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Բայց ի՞նչ ընեմ, Եղուա՛րդ, կզգամ որ քիչ ժա-
մանակեն մայր պիտի ըլլամ...⁴ նախատալից մայր մը...
ի՞նչ ընեմ...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Ա՛հ, սոսկալի է այդ:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Այսչափ ատեն շատ վիշտ կրեցի և համբերե-
ցի, բայց շեմ կրնար մայրական ցավոց հանդուրժել...
ա՛հ, տկար եմ, կին եմ... մանավանդ որ կը վախնամ...
կը վախնամ ամոթահարութենե... կը սիրեմ զքեզ... Ե-
ղուարդ, նման այն փուշին, որ վարդին կուշտը կը սիրե...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Դու ինձ համար էակ շես, Վարդուհի՛, այլ ճա-
ռագայթ մը սրտիս խավարին՝ մեջ... զեփյուռ մը՝ ցա-
վագին ճակտիս, թել մը՝ իմ քնարիս... Մուրատոֆի ա-
պարանին մեջ մանուկ էինք և կը խաղայինք ճոխությանց
մեջ... հյուղի մը մեջ զիրար սիրեցինք, անոթության մեջ
զիրար սիրեցինք, պլպլուն կանթեղի մը լուսովը խոսե-
ցանք, ցուրտ քամին փչած ատեն իրարու շնչովը տաք-

ցանք... վերջապես անոթությունն իրարմե բաժնեց մեզ, թշվառությունը միացուց... դարձյալ որբ ու լքյալ ենք... գրկենք ուրեմն այն աննշան ու անհիշատակ հողակույտը... որուն վրա քահանայն անգամ գուցե չը մրմռար և մենք առանց ձայնի իջնենք այն մութ և խաղաղ փոսը: ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ի՛նչ, դո՛ւ ալ մեռնիլ կուզես:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Մեր պատմության մեջ Եղուարդ ալ թույն կը խմե... թույնը երկուքիս կը բավե, այնպես չէ՞ Վարդուհի՛... ապրելու համար հացը խնայությամբ կուտեինք, բայց մեռնելու համար պետք չէ որ թույնը խնայությամբ խմենք...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Եղուա՛րդ, եթե ճշմարիտը իմանալ կուզես, ես երկուքիս համար պատրաստեցի թույնը, վասնզի առանց քեզի մեռնելու համար քաջասրտությունս կը պակսի... բայց դարձյալ չէի կրնար համարձակիլ քեզ թույն առաջարկել՝ մտածելով որ գուցե դու չէիր ուզեր մեռնիլ, և հերիք կը սեպեիր քանի մ'արցունք թափել իմ աննշան դագաղիս և հողակույտիս վրա... բայց կզգամ հիմա որ մեր սրտերն երկնային ճառագայթով մը միացած են անբաժան:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Որչա՛փ դժվար է աշխարհի վրա համազգաց սիրուհի գտնել, սիրվիլ անկե և մեռնիլ իրարու գիրկ՝ դարձյալ զիրար սիրելով. ապրի՛լ է այս՝ աշխարհային ժխորին մեջ, սիրե՛լ է այս. ո՛չ... ապրիլն այն է, սիրելն այն է, երբ մահվան դալուկն զգեցած երկու զվարթադեմ դիակ գիրկընդխառն կիջնեն այն լուիկ փոսը... եթե երջանկությունը չեն զգար՝ թշվառություն, զրկանք, անոթություն ալ չե՛ն զգար...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ո՛հ, որչա՛փ քաղցր է բանաստեղծ մը սիրել
և հետը մեռնիլ...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Դո՛ւ բանաստեղծ ըրիր զիս, Վարդուհի՛... դու
մատուպակեցիր ինձ այն նեկտարը, որ սեր և բանաստեղ-
ծություն կը ներշնչե... այն նեկտարը քու նայվածքեդ և
սրտեդ կը բխեր...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Եվ հիմա թույն կը մատուպակեմ:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Կընդունիմ, Վարդուհի՛, վասնզի այդ թույնն
ալ Աստված և անմահություն ներշնչող նեկտարն է...
(ձեռքը կը համբուրէ):

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Եդուա՛րդ...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Վարդուհի՛ (կը գրկախառնին քանի մը վայր-
կյան՝ լուռ և արտասովոր...))

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ոտքի ձայն մը կը մոտենա... Եդուա՛րդ...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Գուցե հայրդ է, արցունքդ սրբե... մեր գաղտ-
նիքը շիմացվի...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Այո, առանձին մեռնինք (արցունքը սրբելով):

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՆՈՒՅՆՔ և ԹՈՎՄԱ

ԹՈՎՄԱ.— (դուրը բանալով և ներս մտնելով անոնց կը մո-
տենա և փոփոխակի կը գրկե զանոնք) Զավակներս...
վերջապես բանտեն ալ ազատեցիք զիս... ա՛հ, երբեք
երես ունենալու չէի ձեր դեմն ելնելու... բայց ի՞նչ ընեմ,
զավակ եք և ես ալ թշվառ և ժանտ հայր մը գտնված եմ...
ես որ կենացս մեջ խիստ քիչ անգամ լացեր եմ, այս

վայրկենիս լալու անգուսպ փափաք մ'ունիմ (կույա, հե-
ռուեն հնչակի մը ձայն կը լսվի) ի՞նչ ձայն է այս:
ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Պատրաստութեան նշան է, հա՛յր իմ:
ԹՈՎՄԱ.— Ի՞նչ պատրաստութեան:
ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Վարագույրը բացվելու մոտ է... հա՛յր իմ...
պետք է որ բաժնվինք:
ԹՈՎՄԱ.— Բայց շատ քիչ տեսնվեցանք... ես շատ ներում-
ներ պիտի խնդրեի ձեզնէ:
ԵԴՈՒԱՐԴ.— Այսուհետեւ շատ կը տեսնվինք, հա՛յր իմ...
ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Դու հիմա գետնասրահը գնա և Եղուարդի հե-
ղինակած թատերախաղին հանդիսատես եղիր:
ԹՈՎՄԱ.— Արդյոք որչա՞փ գերազանց պիտի ձևացնեք:
ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Պիտի տեսնես, հա՛յր իմ... (դռնակէն կը մեկ-
նին: Պատկերը կը փոխվի):

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Գ

Տեսարանն է թատրոնին ներքնակողմը.— Օթյակները և
նստարանները լցված են հանդիսատեսաց բազմությամբ
մը.— Վարագույրը դեռ բացված չէ:

Տ Ե Ս Ի Ա

ԹՈՎՄԱ.— (մինչև վերջը մտազբաղ) Ա. ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ, Բ.
ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ (թատերատեսներ ասդին ցած կը խոսակ-
ցին):
Ա. ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ.— Վերջապես հինգերորդ արարվածին վա-

րագույրը պիտի բացվի հիմա⁶. տեսնենք խաղը ի՞նչպես պիտի վերջավորի:

Բ. ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ.— Մինչև հիմա թե խաղին կապակցութիւնքը լավ էին և թե այն երկու ամուսններն սքանչելի կերպով կատարեցին իրենց դերը:

Ա. ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ.— Բնավ չը հուսացվիր որ մեկ քանի ամսո դերասաններ եղած ըլլան:

Բ. ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ.— Կերևի թե սիրահարյալ են իրարու:

Ա. ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ.— Թող ըլլան, բայց միթե առանց դերասան ըլլալու՝ երկու սիրահարյալներ կրնա՞ն այս հրապուրիչ տեսարանն ընծայել... դժուրին բան չէ դերասան ըլլալ. թատրոնին բախտը դերասանի ձեռքն է. պետք է որ դերասանը գոնե լուռ բանաստեղծ մ'ըլլա, որուն լեզվին տեղ՝ հոգին խոսի, պետք է որ գլխույն մեջ բոց և սրտին մեջ ավյուն ունենա. դերասան մը իր ընդունակությամբը կրնա հեղինակության մը հարակից փայլ մը տալ, նույնպես կրնա իր ապիկարությամբը նսեմացնել այն փայլը:

Բ. ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ.— Ձեր ըրած դիտողութիւնքը շատ ճշգրիտ են, բայց խիստ քիչեր այդ մասին գիտակցութիւն ունին. շատեր զբոսնելու համար թատրոն կուգան և ոչ թե ներկայացված խաղին ոգովուն թափանցելու. նույնիսկ եթե արհեստի և գաղափարի թերութիւնք կան թատերախաղին մեջ, անոնց բոլորովին աչք կը գոցեն: Եվրոպացիք գիտեն թատրոնին հարգը. թատրոններն⁸ անցյալ⁹ դարերուն¹⁰ հեղափոխությանց¹¹ վառարաններ¹² հանդիսացան¹³, թատրոններն իբրև ժողովրդյան կրթարանները կը նկատվին, կըսեն, բայց ես կըսեմ թե անոր մարմինը կազմող բոլոր երակներուն կեդրոններն են. անոր¹⁴ հե-

ղափոխությունն¹⁵ հարդարող¹⁶ հրաբուխներ¹⁷ են¹⁸. անհնար է, որ մարդ Շեքսպիրի, Շիլլերի, Հյուկոյի և Տյումայի թատրերգությունքը կարդացած ժամանակը չսքանչանա. կը պաշտեմ ես այդ հանճարները, ժողովրդոց այն շանթեռանդն ու կարմիր զավակները:

Ա. ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ.— Ցավալի է որ մենք զրկված ենք այսպիսի հոյակապ հեղինակներ:

Բ. ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ.— Երբ քաջալերությունը պակսի¹⁹, ամեն բան կը պակսի. եթե արարչագործության սքանչելիքը զԱստված չը քաջալերին իրենց վսեմ արդյամբը, թերևս Աստված չէր կարողանար իր հսկայական գործն հառաջ տանել: Քաջալերությո՛ւն, մի՛շտ քաջալերություն վսեմ գործերու: (Թատերատեսւֆ²⁰ վարագույրը բանալ տալու համար խոտն ծափահարություն մը կսկսին) Տե՛ս, ահա մեր տված քաջալերությունը՝ չոր ծափահարություն մը (դաբձյալ ծափահարություն):

Ա. ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ.— Այդ ծափահարությունն ալ կրնա դիտողություն վերցնել, վասնզի շատ անգամ կը տեսնեմ որ անտեղի ծափահարություններ ալ կըլլան, որոնք կրնան իրենց ծայրահեղությամբն ամեն բան շփոթել և երբեմն ալ իրենց անտեղի թերություններ՝ բռնկած դերասան մը քար կտրեցնել (ծափահարություն):

Բ. ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ.— Կարծեմ թե վարագույրը պիտի բացվի, վասնզի հուշարարը իր տեղը մտավ²¹:

(Վարագույրը կը բացվի և ահա նկարչական վայր մը կերևի լեռան մը ծոցը, ծառերով և ծաղիկներով զարդարված. առվակ մը կը սահի կերթա տեսարանին դեպի խորը):

ՆՈՒՅՆՔ, ԵԴՈՒԱՐԴ և ՎԱՐԴՈՒՀԻ (ձևացյալ քատեր տեսարանին վրա.— Տեսարանին մինչև վերջն անընդհատ ծափահարությոն):

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Հեռո՛ւ մեզնե այդ տուները, այդ շենքերը... հեռո՛ւ մեզնե այդ ամպերն անգամ... միմիայն այս ծառերուն տերևները թող պարածածկեն մեզ, միայն սա զեփյուռը թող մոտենա և միայն սա առվակը նայի մեզ... ա՛հ, սա տերևները, զեփյուռը և առվակն իրենց շշուռնջներովը բավական կրնան աղոթել մեր հոգվույն փրկությանը համար:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Եվ դու կը կարծես որ մեր հոգիները փրկելի՞ հոգիներ են, Վարդուհի՛... պետք է մեռնինք... այո՛, մեռնինք, վասնզի աշխարհս անհուն սև ամպ մ'է որ մեր սիրո արևը կը պարփակե զայն խեղդելու շափ... անկարելի է սիրել հոս... սերը ծաղիկ մ'է որ միայն երկնքին մեջ կը գտնվի, և մենք հոս միմիայն անոր բուրումը կրնանք զգալ... ա՛հ, տեսնենք ի՞նչ է այն սերը, որուն լոկ ցավերը կզգանք հոս միանգամայն:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Պիտի տեսնենք, Եդուա՛րդ, պիտի թողունք այս աշխարհը, յորում մարդիկ իրարու հավասար և եղբայր չեն, յորում միայն տկար արարածներն ամոթ, խիղճ և ցավ ունին²². անգութ է այս աշխարհիս վերատեսուչը,

քաղաքականութիւնն ըսել կուզեմ որ չը ներեր անոթիին կտոր մը հաց գողնալ՝ հարկավ ունեցողն մը, չը ներեր խեղճ աղջկան մը որ իր սիրուն մեջ խաբւած է անոթի չը մնալու համար, կամ ստիպւած է իր երկնային լու-
մայն ապօրինավորապես ծախսել... սիրելի մը և ալեոր հայր մը անոթի չը ձգելու համար (սույն միջոցին Թովմա նստաւանին վրա կը սարսռի):

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Կաղաչեմ, Վարդուհի՛, այդ ցավերը հոգւոյդ մեջ մի՛ խորասուզեր, հիմա պիտի փշրեն զանոնք եր-
կընքի ալիները մեր հոգիները կոծելով... հանդարտ ըլ-
լանք, թողունք որ մեր օրհասին մեջ մեր հոգիները երկրի քուրումը վայելեն... դեռ ժամանակ կա թույնը ներգոր-
ծելու... նստինք սա առվակին քով, սա աթոռաձև ժայ-
ռին վրա և առվակին հայելւուն մեջ մեր դաւկութիւնը դիտենք... (դեպի ժայռ կերթան իրարու կրթնած, Վար-
դուհի նստած ատեն կը դողդոջե՛ս, Վար-
դուհի՛):

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Անշուշտ թույնը ներգործութիւնն է որ կզգամ:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Ուրեմն ինչո՞ւ չը փութար ինձ ալ ներգործելու այդ թույնը, անկարելի է որ վայրկյան մը իրարմե ան-
ջատյալ մնանք... ա՛հ, կը հասկնամ քեզ շուտ ներգոր-
ծելուն պատճառը... ագա՛հ, դու ինձնե առաջ և քու բա-
ժինեդ ավելի խմեցիր:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Վասնզի քեզնե ավելի ծարավի էի մահւման:

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Ի՞նչ կզգաս, Վարդուհի՛:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Երակներուս մեջ թմրեցուցիչ հյութ մը կը հո-
սի... ա՛հ, որչա՛փ թեթև և երջանիկ կըլլա եղէր դողդոջ
էակ մը:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— (Ինքզինքն զննելով, հանկարծ) Վարդուհի, ես
ալ բան մը կզգամ, ա՛հ, միատեղ պիտի մեռնինք...
(կրնդգրկե զՎարդումի):

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Կուրծքդ ավելի մոտեցուր կուրծքիս, Եղուարդ,
թող մեր սրտից տրոփյուններն իրարու խառնված աղոթք
մ'ըլլան առ Բարձրյալն... Վասնզի սրտերը շուրթերեն ա-
վելի մաքուր կըլլան:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Այո... (Վարդումին դիտելով) ա՛հ, որչափ գե-
ղեցկացեր ես, Վարդուհի', մինչև հիմա այսչափ ճառա-
գայթալից տեսած չէի քեզ²³... միթե երկնքի առաջին ակի-
նե՛րն են այդ ճառագայթները, ուր կը բարձրանան մեր
հոգիները...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Եվ միթե Աստուծո աթոռին նայելու համար ա-
դամանդյա աշե՛ր պետք են... այն ահավոր փառաց ցու-
մունքեն չը շլանալու և չը փշրվելու համար... (դողդո-
ջուն՝ Եղուարդի վրա կրնկնի):

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Ի՛նչ կըլլաս:

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Կայրի՛մ:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Երկնքի բո՛ց, իջար վերջապես...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ինձ փարե...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Այո', իրարու մեջ այրինք...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— (մթազնած աչերը հորիզոնին վրա հառելով)
Տե՛ս, որչա՛փ սև է եղեր աշխարհը, կը տեսնե՛ս, Եղու-
ա՛րդ:

ԵՂՈՒԱՐԴ.— (նույնպես) Այո', ես ալ նույնպես սև կը տես-
նեմ, Վարդուհի'... Բայց մեր գերեզմանը չըլլա՛...

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Ա՛հ, ի՛նչ կըլլամ... մնա՛ս բարով, Եղուարդ...

ԵՂՈՒԱՐԴ.— Կեցիր... ես ալ..

ՎԱՐԴՈՒՀԻ.— Միատեղ...

ԵԴՈՒԱՐԴ.— Երթա՛նք բարով... (իրարու փարած կարճա-
նանան. վարագույրը կիջնեն):

ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍՔ.— (անընդհատ և ուժգին ծափահարելով)²⁴ Ի
տե՛ս... Ի տե՛ս... Ի տե՛ս... (սույն աղմուկը մեկ ֆանի
վայրկյան կը տևեն):

Տ Ե Ս Ի Լ Գ

ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍՔ և ՊՈՂՅԱՆՑ

ՊՈՂՅԱՆՑ.— (վարագուրիկը բանալով շփոթած և այլագու-
նած) Մեծարգո հանդիսականք...

ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍՔ²⁵.— (խոսքն ընդմիջելով և ծափահարելով,
անտարբերությամբ) Ի տե՛ս... Ի տե՛ս...

ՊՈՂՅԱՆՑ.— (նույնպես) Բայց...

ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍՔ²⁶.— (նույնպես) Ի տե՛ս... Ի տե՛ս... (Պող-
յանց վարագուրիկեն ներս կը մտնեն և հանդիսատեսաց
աղմուկին և ծափահարության միջոցին՝ վարագույրը նո-
րեն կը բացվի և միևնույն տեղը եղուարդ և վարդունի
դիակնացած կերևին):

ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍՔ²⁷.— (սարսափած) Մեռա՛ծ...

ԹՈՎՄԱ.— (կայծակնահար) Զավակնե՛րս... (վարագույրը
կիջնեն):

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ծ Ե

Նահապետոֆի տանը մեջ ծանրագին կարասիներով
զարդարված սենյակ մը:

Տ Ե Ս Ի Լ Ա

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ և ՄԱԿԱՐ

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ.— Այո՛, քեզի խոսք տված եմ որ եթե բոլորովին իմ վստահությունս և համակրությունս գրավես, օր մը իմ հետաքրքրական պատմությունս քեզի պատմեմ:
ՄԱԿԱՐ.— Եվ կը հուսամ որ...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ.— Գոհ եմ քու ծառայութենեդ, փոքրիկ սապատողս... (Մակար բարկությամբ ուսերը կը թոթվե) Ի՞նչ կըլլաս:

ՄԱԿԱՐ.— Վերջապես չը կրցի՛ հասկցնել որ իմ անունս Մակար է...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ.— Էհ, մի բարկանար...

ՄԱԿԱՐ.— Եվ պաշտոնս ալ ձեր քով մատակարար...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ.— Ուրեմն, Մակար մատակարար... մտիկ ըրի որ պատմությունս սկսիմ...

ՄԱԿԱՐ.— Ունկնդիր եմ, տեր իմ...

— 449 —

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Ասկեց 28 տարիի շափ առաջ, գիշեր մը Բերայի հրապարակն աղջիկ մը առանձին. կը պտտեր: Երթեկող բազմության մեջնն ուսական զգեստ հագած վայելչադեմ երիտասարդ մը այն մենաշրջիկ օրիորդին մոտենալով՝ լուսընկային, քաղաքավարական և անուշ կերպիվ մը կըսե. «Օրիորդ, ինչո՞ւ մինակ եք, կը հաճի՞ք թեկեցելու պատիվը տալ ինձ». աղջիկը, որ մտազբաւ էր, հանկարծ երկու արցունք կը ծագին աչերուն մեջ... վասնզի որք, մինակ և աղքատ էր բոլորովին երկրի վրա... և վայելուշ երիտասարդ մը, թեպետ անծանոթ, բայց համակրություն ցույց կուտար իրեն. ուստի երիտասարդին խնդիրը չը մերժեր:

ՄԱԿԱՐ.— Վայելուշ ըլլալուն համար... եթե ես այդպիսի առաջարկություն մ'ընեմ, իսկույն լավ ապտակ մը կուտեմ...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Մտիկ ըրե. ուրիշ գիշերներ ալ այս երկու անձինքը կը տեսնվին Բերայի հրապարակը, բայց երկձիքաց կառքով, և այն օրիորդը բավական վայելուշ հագված և երեսը կաքմորակ քող մը ձգած է, գուցե չը ճանչցվելու համար... երիտասարդը Ռուսիացի երեւի վաճառականի մը որդի է և Մուրատով կը կոչվի... ճամբորդելու և պտտելու համար Պուլիս կուգա և այն աղջկան կը հանդիպի, որ իր հրապույրովն անոր սիրտը կը գրավե... քանի մ'ամիս շքեղ տան մը մեջ ճոխությամբ կը կենակցին. վերջապես անպսակ սիրո ձանձրութեան ժամերը գալով, Մուրատով Ռուսիա կը վերադառնա... աղջիկն իզուր կուլա և կաղերք, դեռ կը սիրե... երկու ամիսն զամակ մը կը ծնի, զիս, անունս Գեորգ կը դնեն:

ՄԱԿԱՐ.— Ուրեմն այն աղջիկը քու մայրդ է:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Այո՛, կար կարելով զիս և ինքզինքը խնայությամբ կը սնուցանե... երբ մանուկ էի, խաղալիք շունենալով՝ մորս գուլպա հյուսած ատեն կծիկովը կը խաղայի, երբ խելահաս եղա՝ բազմոցի տեղ տախտակամածին վրա փռած հին գորգի մը վրա կը նստեի, երբ պատանի եղա շատ անգամ մորմես ծածկվելով կուտեի ցամաք հացը... վերջապես երիտասարդ եղա գրեթե՝ մայրս զիս աշկերտ տվալ դրացի երկաթագործի մը քով. մինչև իրիկուն կռանով սալը ծեծելով կրակին դեմը հոգիս բերանս կուգար և ուժս կսպառեր, վասնզի ցամաք հացով և ցուրտով սնած էի. ամուրչեք 60 փարա կառնեի... վերջապես մայրս, որ քանի² մը³ ամիսն⁴ ի⁵ վեր⁶ հազեն կը հալեր, մեռավ... մորս կուրծքին վրայեն մատանի մը գտա, գոր երբեք մատը դնելը տեսած չէի, վրան «Մ» նշանագիր մը կար, որ անշուշտ իր սիրահար Մուրատոֆի տվածը պիտի ըլլար... մայրս շատ սիրելուս՝ այս մատանին, որ ահա մատս է, միշտ հիշատակ պահեցի և երբեք ծախել չը մտաբերեցի՝ աղքատությանս մեջ անգամ:

ՄԱԿԱՐ.— Եվ դեռ կը պահես:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Միշտ... մորս մահվան և իմ թշվառ վիճակիս վրա վշտահար՝ գիշեր մը, չը գիտեմ ի՛նչ դիտավորությամբ, այլ գրեթե սրտատանջութունս փարատելու համար Վոսփորի⁷ եզերքները⁸ կը թափառեի՝ լուսընկային, ինքզինքս ամառի տեղվանք գտա... այն ամայության մեջ կռանի՝ սալին զարնվելու ձայներ և ուրիշ աղմուկներ կը լսեի, չորս դիս նայեցա և շենք մը չը տեսա. կենդանյաց որջի կամ քարայրի պես տեղն մը եմացնեի,

կռանին ձայները մոտեցան... այն քարայրեն ներս նայեցա, բավական մութ էր, բայց քիչ մը ետքը լուսի աղոտ հետք մը նշմարեցի... հետաքրքրութիւնս ավելցավ, քրե բնական սանդուղ մը կար, ուսկից քիչ մը վար իջնել և բան մը հասկնալ ուզեցի առանց տեսնվելու, բայց ոտքս սահելով հանկարծ ինքզինքս բավական ընդարձակ գետնափորի մը հատակը գտա...

ՄԱԿԱՐ.— Ի՞նչ աներկյուղութիւն...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Կռանին ձայները դադրած էին, ապշած շորս դիս և երկու մարդոց կը նայեի՝ որոնք շվարած փոփոխակի իրարու երես նայելով զիս կը դիտեին. կերևի որ հագած գործավորի շապիկս իրենց վստահութիւնը գրավեց և չը կասկածեցան ինձնե այնչափ, որչափ որ պիտի կասկածեին դրամանենդներ. մեկը քայլ մը հառաջ գալով հարցուց ինձ տաճկերեն լեզուն թոթովելով. «Ո՞վ ես դու». ես ալ պատասխանեցի որ ինձնե թող չը կասկածին, վասնզի հասկցա թե ինչ տեսակ տեղ մը կը գտնվեի, և պատմութիւնս հոն իյնալս իրենց համառոտիվ անցա... անոնք իմ վրաս դուրս ցուցուցին և իրենց ընկեր ըլլալով իրենց հետ աշխատիլ առաջարկեցին ինձ, ես ալ ընդունեցի ստիպմամբ...

ՄԱԿԱՐ.— Վասնզի վախնալով որ իրենց գաղտնիքը կը տարածայնես, անշուշտ հոնկե¹⁰ ողջ դուրս չէին հաներ քեզ...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Տարի մը այն ամայի տեղը բնակելով և գիշերներն աշխատելով՝ բավական ստակ դիզեցինք և հարուստ եղանք, զանազան քաղաքներու մեջ մեզի ընկեր գտնվող դրամախույզներու շնորհիվ. վերջապես մեր մեջ որոշեցինք որ ալ այն սոսկալի գետնափորեն փնտրելով

արևուն դիմաց հանգիստ ապրինք... ընկերներս ուրիշ
երկիրներ գաղթեցին, ես ալ՝ Ռուսիա գացի ասկեց¹¹ երեք
ամիս առաջ, հոն հայրս միտքս եկավ, և երբ Մուրատո-
ֆը փնտռեցի, ըսին թե նա սնանկանալով ամիսի մը չափ
կար որ աներևութացեր էր և ուր երթալը չէր գիտցվեր...
վերջապես հոն ռուսական Շագուստներ հագնելով Պոլիս
դարձա, դարձյալ իբրև Ռուսիացի վաճառական... ալ քեզ
հանդիպելու և իմ մատակարարս ընելու պատմությու-
նը դու գիտես... կը հուսամ որ գոհ ես:

ՄԱԿԱՐ.— Բոլորով սրտիվ, տե՛ր իմ, և կը հուսամ որ դուք
ալ...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ.— Եվ միթե իմ գոհությունս և վստահությունս
հայտնելու համար չէ՞ որ այս պատմությունը քեզ ըրի,
որ ինձ համար մեծ գաղտնիք մ'է:

ՄԱԿԱՐ.— Տե՛ր իմ, միշտ վստահ եղիք իմ վրաս:

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

ՆՈՒՅՆՔ և ՍՊԱՍԱՎՈՐ ՄԸ

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Տե՛ր իմ, մեկը եկեր ձեզ տեսնել կուգե:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ.— Զե՛ս ճանչեր զինքը:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Ո՛չ, տեր իմ:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ.— Ի՞նչպես մարդ է:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Արհեստավորի հագուստով երիտասարդ մ'է:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ.— Անունը չը զրուցե՞ց:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Ծիորճի:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ.— Ծիորճի՞... ներս մտցուր զինքը. (սպասավորը
կը խոնարհի և կը մեկնի) իմ դրամանենք ընկերներես

մեկն ըլլալու է... բայց ի՞նչ կը նշանակե արհեստավորի կերպարանքը... տեսնենք... (Ճիւղերի՝ դռներ մեջ Մա-կարի համար կակնարկե և Նահապետֆ ճշան կրնե որդուս ելնե):

Տ Ե Ս Ի Լ Գ

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ և ՃԻՈՐՃԻ

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ.— Ի՞նչ կա, Ճիորճի, ի՞նչ վիճակի մեջ կը գտնեմ զքեզ:

ՃԻՈՐՃԻ.— Բան չկա, Գեորգ... ը՛... պարոն Նահապետֆ:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ.— Բայց ի՞նչ կուզես որ գուշակեմ:

ՃԻՈՐՃԻ.— Ի՞նչ պիտի գուշակես... սնանկացա...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ.— Ի՞նչ կըսես:

ՃԻՈՐՃԻ.— Էհ, ի՞նչ ընեմ, քեզի պես հարստութեանս¹² հարգը չը գիտցա կամ մականունիս վրա դը¹³ մը օֆ մը կամ¹⁴ ովիչ մը չավելցուցի... այլ Փարիզուհիներու հետ վատնեցի բոլոր ոսկիներս, որ այնչափ սրտատանջութեամբ և աշխատութեամբ ձեռք բերի այն մութ գետնափորին մեջ:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ.— Ուրեմն Գաղիայեն կամ Փարիզեն կուգաս:

ՃԻՈՐՃԻ.— Այո՛, վերջին դրամներս մսխած գիշերը՝ գինովութեանս մեջ հագիւմ մտածեցի շոգենավի ծախքը պահել Պոլիս դառնալու համար, կը մտածեի որ գոնե քեզ հարուստ գտնելով կրնայի քիչ մը ստանալ առնել... քու տվածը փրկանք մը պիտի սեպվի, վասնզի մեր գետնափորը ինկած գիշերդ կուանով մը գլուխդ ջախջախելու տեղ մարդասիրութեամբ զքեզ ընկեր ըրի:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՖ.— Ուրեմն ո՞րչափ կը պահանջես:

ՃԻՈՐՃԻ.— Հազար ոսկի:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Ա՛հ, շատ է:

ՃԻՈՐՃԻ.— Բոլոր հարստությունդ ոստիկանության հանձնելու և թիարանը տարիներով փտելու տեղ, քու մարդասեր ընկերիդ հազար ոսկի տալ շա՛տ է:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Բայց միթե դու ալ իմ ընկերս չե՞ս... ինչպես կը մատնես:

ՃԻՈՐՃԻ.— Ինժի համար քեզի չափ հոգ չէ... սոսկալի բան է, երբ Նահապետֆ մը դրամանենք կամ թիապարտ հրատարակվի... իսկ ես միշտ Ճիորճի եղա... միանգամայն այս վիճակիս մեջ մնալու տեղ ինժի ավելի աղեկ է բանտը պատրաստ հաց ուտել և բանտը իմ զվարճութենե¹⁵ հեռու գտնվելուս փաստ¹⁶ մ'ընել:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Եթե ստակները տամ՝ ի՞նչ պիտի ընես:

ՃԻՈՐՃԻ.— Փարիզ պիտի երթամ:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Դարձյա՛լ...

ՃԻՈՐՃԻ.— Ա՛հ, Գեորգ, չես գիտեր Փարիզը և Փարիզուհիները:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Բայց ետքը՞:

ՃԻՈՐՃԻ.— Ի՛նչ կուզես թող ըլլա... դու չես գիտեր Փարիզը, իր գեղեցկությամբն աշխարհի թագուհին է և իր գեղեցիկներովը երկրային դրախտ. հոն միշտ զվարճություն, ճոխություն, գեղեցկություն և երջանկություն կը թագավորեն... վերջապես, ի՛նչպես բացատրեմ, ամեն բան առատ... մտածե մեկ մը, Փարիզի գերեզմաննոցներուն մեռելաթաղին թին անգամ հողով լի է և մեռելին վրա խնայողությամբ հող չի¹⁷ նետեր:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Ա՛հ, խենթ:

ՃԻՈՐՃԻ.— Վերջապես Փարիզի գերեզմաննոցը¹⁸ կուզեմ
թաղվիլ:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Ճիորճի', հարուստ եղիր և տես:

ՃԻՈՐՃԻ.— Հարուստ ըլլա՛մ, քեզի պես տուգա՛նք տալու հա-
մար, ինչպես որ դու հիմա ինծի կուտաս:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Անգգա՛մ:

ՃԻՈՐՃԻ.— Օ՛ն, համրե հազար ոսկին, գուցե այսօր ճամբա
պիտի ելնեմ... վայրկենե¹⁹ վայրկյան երթալու խոսք տվի
սիրուհւոյս... և օրեր անցան:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— (թուղլ մը տալով) Առ:

ՃԻՈՐՃԻ.— Արժեթո՛ւղթ է:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Այո՛:

ՃԻՈՐՃԻ.— (զննելով) Հազար ոսկինոց... շնորհակալ եմ...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Եթե մեկ մ'ալ ինծի դիմես...

ՃԻՈՐՃԻ.— Տեսնե՛նք...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Դուն գիտես:

ՃԻՈՐՃԻ.— Մնաս բարով, Գեո՛րգ... տեսնեմ այսօր ճամբա
ելնող Մարսիլիո շոգենավին կրնա՛մ հասնիլ...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Փարիզի խենթ:

ՃԻՈՐՃԻ.— Մնաս բարով... (կը մեկնի):

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— (միևակ) Ո՛ւսկեց²⁰ դիմացս ելավ այս սա-
տանան:

Տ Ե Ս Ի Լ Դ

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ և ՍՊԱՍԱՎՈՐ ՄԸ

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Տե՛ր իմ, Թովմա անուն մեկը եկեր ձեզ տես-
նել կուզե:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Թողմա՛... Թող գա. (սպասավորը կը խոնարհի և կը մեկնի) Հին ու մոռցված մարդիկներ կը հաճախեն տունս... մեկը զիս կողոպտեց, տեսնե՞ք այս ի՞նչ պաշտոնով կուգա... փոթորիկ մը կա իմ զխոս վրա:

Տ Ե Ս Ի Ե

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ և ԹՈՎՄԱ, <(հետո ՍՊԱՍԱՎՈՐ ՄԸ)>

ԹՈՎՄԱ.— Ա՛հ, պարո՛ն, ի՛նչ վատութիւնն էր որ քրիք, բոլոր ընտանիքս թշվառ քրիք... աղջիկս մեռավ...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Ես ի՛նչ ընեմ... եթե աղջիկդ մեռեր է:

ԹՈՎՄԱ.— Դու ի՛նչ ընես, դու ես պատճառը... որ աղջիկս իր եղբայրագորին հետ թույն խմեց և մեռավ:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Բայց միթե քու հաճությամբդ չեղա՞վ ամեն բան:

ԹՈՎՄԱ.— Պարո՛ն, միթե փոխարեն նենգյալ դրա՞մ խոստացար ինձ...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Նենգյալ դրա՞մ... ի՛նչ կըսես...

ԹՈՎՄԱ.— Ահա վատութիւնն մ'ալ, որ կուրանաս և զարմացյալ կը ձեռնցնես:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Բայց բան մը չեմ հասկնար քու խոսքերեդ:

ԹՈՎՄԱ.— Միթե դու չը տվի՞ր նենգյալ դրամը սապատողին որ ինձ հանձնե և զիս խաբե... վատաբար:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Ժշմարի՛տ կըսես...

ԹՈՎՄԱ.— Ա՛հ, այդ ձեերով մա՛րդ կուգես ճաթեցնել...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— (կանչելով) Մակա՛ր... Մակա՛ր...

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— (ներս մտնելով) Դուրս ելա՞վ, տե՛ր իմ...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Ո՛ւր գնաց:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Զեմ գիտեր:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Գնա, շուտ գինքը գտիր:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Շատ աղեկ, տե՛ր իմ... (խոնարհելով կը մեկնի):

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Պարո՛ն, կերդնում այս մատանվույն վրա, որ աշխարհի մեջ ինձ համար ամենեն նվիրակուն բանն է, կերդնում որ բան մը չեմ գիտեր...

ԹՈՎՄԱ.— (մատանին տեսնելով՝ զարմացած, մեկուսի) Այս մատանի՛ն...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Բայց, պարո՛ն, այն նենգյալ դրամներն ի՞նչ ըրիր...

ԹՈՎՄԱ.— (ուր աչքը մատանվույն հառած է՝²¹ առանց զայն մտիկ ընելու) Այս մատանին որո՞ւնն է, պարո՛ն...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Իմս է...

ԹՈՎՄԱ.— Վրայի նշանագիրը «Մ» է, այնպես չէ՞...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Այո՛... բայց ի՞նչ կա որ...

ԹՈՎՄԱ.— Ո՞վ տվավ ձեզ զայն...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Բայց ինձ մտիկ ըրե, այն նենգյալ...

ԹՈՎՄԱ.— (ընդմիջելով) Կաղաչեմ, պարո՛ն, ուսկից առիք այս մատանին... տերը կը ճանչնա՞ք...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Մորս հիշատակն է...

ԹՈՎՄԱ.— (զարմացած) Մո՛րդ:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Բայց բան մը չեմ հասկնար:

ԹՈՎՄԱ.— Աստվա՛ծ իմ... Աստվա՛ծ իմ...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Ի՞նչ կըլլաս, պարոն Թովմա...

ԹՈՎՄԱ.— Քեզի համար Թովմա չէ իմ անունս:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Ի՞նչ ըսել կուզես:

ԹՈՎՄԱ.— Կյանքիս թշվառ մասին անունս²² է²³ Թովմա²⁴,
իսկ իմ²⁵ բուն անունս...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Անո՞ւնդ:

ԹՈՎՄԱ.— Մուրատոֆ:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Իմ հա՞յրս... և Վարդուհի՞ն...

ԹՈՎՄԱ.— Քու քույրդ էր...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Աստվա՛ծ իմ... մեռա՛վ...

ԹՈՎՄԱ.— Ես եղա իր դահիճը... և դարձյալ պիտի ըլլամ:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Բայց, հա՛յր իմ, ի՞նչ ըրիր այն կեղծ դրամ-
ները:

Տ Ե Ս Ի Լ Զ

ՆՈՒՅՆՔ և ՄԱԿԱՐ, <(հետո ՍՊԱՍԱՎՈՐ ՄԸ)>

ՄԱԿԱՐ.— (զԹովմա տեսնելով՝ սարսափած, մեկուսի) Այս
մարդը՛...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Անիծյա՛լ սապատող, այս մարդուն նենգյալ
դրամ տվեր ես...

ՄԱԿԱՐ.— (վախեն տատամսելով) Բայց... տե՛ր իմ...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Օ՛ն, կորիր աշացս առջևեն, տանս սեմե՛ր
ներս մեկ մ՛ալ ոտք չի պիտի կոխես...

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— (շփոթած մտնելով) Տե՛ր իմ... ոստրկանե-
րը տունը կը պաշարեն...

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— (սարսափած) Ի՞նչ կը նշանակե ասիկա...

ԹՈՎՄԱ.— (ուր մինչև հիմա մտահույզ էր) Ձախող վրեժ
մ՛առի... աղջկանս մահվանը²⁶ վրա բոլորովին կատղած
ամեն բան ոստրկանության իմացուցի... քեզ մատնեցի,
զավակս...

ՄԱԿԱՐ.— (մեկուսի) Իր հա՞յրը..

ՆԱՀԱՊԵՏՈՅ.— Անե՛ծք... (Մակար կուգէ փախչիլ) Կեցի՛ր
անօրեն սապատող, այս բոլոր աղետից պատճառը դու
ես, (ատրճանակ մը կտրուէ անոր և կը զարնէ):

ՄԱԿԱՐ.— (թավալզուր ընկնելով) Կորսվեցա՛... (Վարա-
զույրը կիջնէ):

Վ Ե Ր Զ

3 հունվար 1871

ՏԱՐԱԳԻՐ Ի ՍԻՊԵՐԻԱ

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ Ի ՄԻ ԱՐԱՐՎԱԾ

ԱՆՁԻՆՔ

- 1. ՄԻՔԱՅԵԼ ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ**
- 2. ՀԱՅԱՍՏԱՆ**
- 3. ՍԻՊԵՐԻԱ**
- 4. ԺԱՄԱՆԱԿ**
- 5. ՄԱՀ**
- 6. ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ**

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ծ Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

(Վարագույրը կը բացվի, Նալպանտյան հետևյալ երգը կերգեն
տխուր եղանակով)

Ե Ր Գ

Ո՛չ երեկո՝ ո՛չ առավոտ՝
Ոչ ցող՝ քուրումն և ոչ հողմիկ,
Հոս միշտ խավար ու մահվան հոտ,
Գետին սփռած արյուն՝ աղիւի:

Այս ամառի տեղն է Սիպի՛ր...
Հոս կախարդին անշըշունջ
Ազատութիւն ու ազգ սիրողներ,
Ավա՛ղ, Հայոց անտերո՛ւնջ...

Հոս ո՛չ գարուն և ոչ ամառն,
Ո՛չ ալ ծաղկումն ու դալարիւի,
Այլ հանապազ ձրմեռն ու սառն
Ցուրտ, և անեղ մերք փոթորիկ:

Հոս տարագիրք միշտ յողբ ի կոծ՝
Անհուն հեծեն մինչ կ'սախտ դառնան,
Հետո մահվան դիմեն ի ծոց,
Եվ կը գլուխն ի գերեզմա՛ն...

(Տեսարանին խորը Սիպերիո լեռները կերևին և անոնց ետև՝
Սառուցյալ օվկիանոսը)

Տ Ե Ս Ի Լ Ա

(Նալպանտյան առանձին՝ տոգույն, կթոտ և խոկուն
կերևա, ձեռքերը՝ սրտին վրա խաչաձև):

Տարագիր ի Սիպերիա... Ազատութիւն գոչեցի՝) և
իմ երիտասարդությանս երևակայությամբը կարծեցի որ
ազատության թևերուն վրա հանգչած, դեպի հայրենիք
կը բռնէի՝ իրեն ազատության ավետիսը տալու համար,
բայց երբ աչքերս բացի, չորս կողմս նայեցա և տեսա
սառնապատ լեռներ ու անապատներ, այլ ոչ թե տխուր
ավերակներ. նայեցա որ տեսածս հայրենիքս չէր. սոս-
կացի և զգացի որ սիրտս ուժգին կը բարախեր. ի՞նչ
ունիս, սիրտ իմ, գոչեցի, և նա Սիպերիա՝ պատասխա-
նեց... սարսափեցա, ողբացի հայրենյացս բախտը, ար-
դարութիւն աղաղակեցի հուսահատ, և Սիպերիա տա-
րածելով մոռնեց վախճալով որ չըլլա թե ձայնս իր քա-
րացյալ սառնամանիքներեն թափանցելով Ամենակալին
ականջին թնդա: Ուզեցի լռիկ մնջիկ արտասովել միայ-
նակ՝ ազգիս վրա, այլ անգութ Սիպերիան սառեցուց ա-
չացս մեջ արցունքը և ինչվան հիմա սիրտս հառաչանք-
ներով մաշեցավ և հալեցավ: Հայրենիքս կը փնտռեի և
Սիպերիո մեջ մոլորեցա և հիմա հոս տառապանք և մահ
կը պատեն զիս՝ երկու ահագին քնամիներ: Եվ երբ եր-
կինք կը վերցնեմ ցավագին աչքերս, Սիպերիա կայծակ-
ներ կը ցոլացնեն զխուս վրա. Սիպերիո երկինքը անգամ

անողորմ է, բնությունը կարծես թե խանգարված և քունն անգամ արգիլված է հոս, միայն թե գերեզմանին մեջ կը տիրե. Սիպերիա եթե կարող ըլլա այն մահվան քունն ալ պիտի արգիլե իր երկրեն, որպեսզի իր բոնության համբավը իր զոհերուն գերեզմաններուն վրա և բոլոր ազգաց սրտերուն մեջ սոսկումով անմահանա՜... Անգամ մը ալեվոր մը տեսա, որ անծանոթ գերեզմանի մը վրա կարտասվեք, խորհրդավոր մեկը երևաց ինձ այդ ծերունին, բայց չը համարձակեցա զինքն հարցախնդել, հետո ոտքի ելավ, աչքերը ինձ դարձուց և աներևութացավ. անշուշտ թշվառ հայր մ'էր որ իր որդիւն գերեզմանը իր արտասվոքը կը թանար. այլ ես սիրելի մը շունիմ որ մեռնելէս հետո գերեզմանիս վրա կաթիլ մը արցունք թափե: Ազատությունը սիրեցի, այլ ինքը բնավ չերեկցավ ինձ: Ա՛հ, ազատութիւն, ո՛ւր ես, տեսնեի մեյ մը զքեզ՝ համբուրեի վեհ ճակատդ և քու անուշ գրկացդ մեջ անշնչանայի մինչև վերջին շունչս, քու անունդ մամշելով և զքեզ օրհնելով: Կը տեսնե՞ս քու սիրուլդ համար կը մեռնիմ ես ահա, քու անունդ գոչելու համար Սիպերիո սառնամանյաց խորերը կը հեծեմ. ատեն ատեն Սիպերիո այս լեռներուն վրա ելնելով հայրենյաց սգապատ ավերակները կը դիտեմ, կը տեսնեմ Հայաստանյայց ոգին, որ իր սև թևերով իր ամայացյալ աշխարհին վրա սավառնելով կը թափառի, իսկ ազատն Այրարատ տրտում տխուր նստած՝ արտեանունքը կնճռած կը մտածե միշտ. մերք իր նայվածքը չորս կողմը և մերք յերկինս դարձունելով կը հառաչե միշտ. իր հառաչանքներն են Հայաստանի երկնից երեսը թանձ-

րացած ամպերը և իր արցունքներն են իր կողերեն վազած ողբամրմունջ գետերը, այն ամպերը փարատելու համար կայծակ, այն կայծակը մարելու համար Սիպերիո սառերը և այն Սիպերիան ոչնչացնելու համար ժամանակ պետք է: (Այս վերջին խոսքն էլ լույս մը կը ծագի): Ո՛ւր եմ ես... երկինք թռա՛... (Ազատությունը կերևա սպիտակազգեստ և գլուխը ծաղկյա պսակ):

Տ Ե Ս Ի Բ

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ և ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— ԶԱստված կը տեսնե՛մ... երկինքն ե՛մ:

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ.— Թշվա՛ռ պատանի, ո՛չ, ո՛չ, տե՛ս, Սիպերիո մեջ եմ, իսկ տեսածդ ազատությունն է:

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— Սիպերիա՛ ազատություն... ո՛վ երկինք (ծուներ կիյնա):

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ.— Ոտքի ելիր, դիտե զիս աղեկ մը, երկնից դուստր և քու ցանկալիդ Ազատությունն եմ ես, թշվա՛ռ պատանի..., այն ազատությունը, որուն կը նվիրեն մարդիկ սիրտ և կյանք. սիրտը ապագայն արթնցնող քնար մէ և կյանքը ապագայն լուսավորող արև մը. ահա այս բախտին արժանացավ նալպանտյան:

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— Այո՛, թշվառ են Ռուսիո Հայերը, եթե առնոցմե ազգասեր մը մտքեն ազատության խորհուրդ մը անցնե, ինքզինքը Սիպերիո լեռներուն մեջտեղը կը զրտնե, ո՛վ մատնեց զինքը. իր բարեկամներեն կամ ազգականներեն հայ մը... այսպես մատնությունը հայրենյաց աղիքները կը կտրտին. եթե Հայերը զիրար ճատնելով

միայն մեկ հայ մը մնա, ան ալ ինքզինքը պիտի մատնե
որպեսզի հայ եմ ըսելով բոլո՛ր ազգաց առջև պարծենա.
եթե Ռուսիո բոլոր Հայերը մեկ բերան «ազատությո՛ւն»
գոչեին, Ռուսիա պիտի դողար, այլ ավա՛ղ, հայը իր ձեռ-
քովը ընկղմելիք անդունդը կը փորե: (Դեմքը ձեռացը մեջ
կառնե):

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ.— Ո՛չ, ո՛չ, Հայերը զիրար կը սիրեն, հիմա
առջի Հայերը չեն. իրենց անունը մատնիչ ելնելուն հա-
մար է որ իրարու խորհուրդ հայտնելու կը վախնան որ-
պես թե իր բարեկամը մատնիչ մը չըլլա: Համբերե՛ պա-
տանի, թող չը կասկածին իրարմե Հայերը, ամենքն ալ
համասիրտ հայրենիքնին կը սիրեն. իսկ ան որ մատնիչ
է, երկինք վերցնե թող մեկ մը աչքերը և դողա՛: Համ-
բերե պատանիդ ազատասեր, գուցե կը թնդա ականջիդ
սառնամանյաց խորերը եղած ատենդ սա ձայնը՝ «ալ
ազատ են Հայերը». սթափե՛, գիտցիր որ ան իմ ձայնս է
և պիտի գամ զքեզ քու ալևոր հայրենյացդ գիրկը պիտի
դարձնեմ և Մասյաց մուսայները գլուխդ ծաղկյա պսակ-
ներով պճնելով ոսկի քնարներուն թելերուն վրա քու
անունդ պիտի անմահացնեն, դարեր պիտի անցնին և
դեռ Նալպանտյանի անունը քնարներու և շրթանց վրա
պիտի խայտա. եթե Հայոց ազատության ժամանակեն
առաջ մեռնիս, պիտի գամ և քու անմահ շիրմեդ պիտի
գոչեմ. «ցնծացե՛ք ոսկերք Նալպանտյանի, Հայոց ազա-
տության արշալույսը ծագեցավ» և այն ցանկալի ոս-
կրները հայրենյացդ գիրկը պիտի լեցնեմ:

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— Ա՛հ, քաղցր է ինձ այդ ավետիսը քան թե
իմ կյանքը. ահա գոհ կը մեռնիմ, շիրիմն անգամ վարած

մարմնույս բեռ մը չի պիտի ըլլա, թող ծանրանան վըշտեր տկարացած գլուխիս վրա և զայն մինչև գերեզմանին եզերքը խոնարհեցնեն. երջանիկ եմ, որովհետև հայրենիքս և ազատութիւնը կը սիրեմ, մահվան տեսքը զիս չի պիտի զարհուրեցնէ և աներկյուղ իր ցուրտ գիրկը պիտի նետվիմ՝ վերջին անգամ «հայրենիք և ազատութիւն» մըմնջելով. թող Ռուսիա չուրախանա, Նալպանտյանի հոգին յերկինս սլանալով Ամենակալին աթոռին առջև աներկյուղ «արդարութիւն» պիտի աղաղակէ:

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ.— «Վրեժ» պիտի որոտա Աստուծո ահեղ ձայնը և երկինք երկիր դղրդելով արծագանք պիտի տան, արդարութեան սուրը Սիպերիո խրոխտ գլխուն պիտի շողա. պիտի զարհուրի Սիպերիա իր անկմանը վրա, վասնզի իր աստղ կայծակը ասուպ մ'էր որ սահեցավ և պիտի ժպտի Հայաստան իր վրիժառութեանը վրա, պիտի վայեն Ռուսաց ստվերները, պիտի պարեն Հայոց ստվերները, Ռուսիո հորիզոնին վրա վերջալույս մը պիտի տեսնվի և անոր պիտի հաջորդէ Հայաստանի արշալույսը, և այն ժամանակ ազատութիւնը պիտի թևավորէ Հայաստանի պայծառ երկնքին երեսը սեր և միութիւն հողելով Հայոց սրտերուն մեջ, պիտի ավաղեն այն ատեն մատնիչ և ազգուրաց Հայերը:

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— Սիպերիա չգիտեմ միթե ուր գլխուս վրա աթոռ մը դրված կա և անոր վրա կը բազմի վրեժխնդիր Աստված մը... Սիպերիա այնչափ անգութ է որ վայրկյան մը քուն չղրկեց աչքերուս, որպեսզի չըլլա թե քնույս ատեն հայրենյացս ազատութիւնը երազելով ժպիտ մը խայտա նվաղյալ աչացս մեջ, ժպիտ մը զոր արթնու-

թյունը կը փարատե. եթե մեռնիմ՝ դարձյալ աշքս շի պիտի գոցել տա. ինչվան որ մարմինս իր սառերուն տակ հալի. ա՛հ, վայրկյան մը միայն, Ազատությո՛ւն, քու կաթոգին գրկացդ մեջ վշտակոծ գլուխս հանգչեցնեմ, և պարծենա թող բոլոր ազգաց անցավոր կյանքս թե Սիպերիո մեջ քուն վայելեց վայրկյան մը. ա՛հ, աչքերս գֆեզ դիտելե չեն կշտանար, ի՛նչ ֆաղցր դեմֆ:

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ.— Եկո՛ւ, սիրելի՛ պատանի, այս գիրկը միայն զիս սիրողներու զխում Բարձն է: (Նալպանտյան գիրկը նետվելու կրլա—հանկարծ որոտմունք և կայծակ):

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— Ի՛նչ է այս... (Սիպերիա խրոխտապանձ կերեա):

Տ Ե Ս Ի Գ

ՆՈՒՅՆՔ և ՍԻՊԵՐԻԱ

ՍԻՊԵՐԻԱ.— Սիպերիա՛ն է... դողացեք ձայնես և տեսքես, ցամա՛քք և ծովք:

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ և ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— (միատեղ) Սիպերիա՛

ՍԻՊԵՐԻԱ.— Ազատություն գոչող ձայնը թո՛ղ դադրի, ազատություն երգող քնարը թո՛ղ փշրի, ազատության նվիրյալ կյանքը թո՛ղ խավարի, Սիպերիան եմ ես, սարսուցեք իմ անունես, ա՛զգք և ազինք, խոնարհեցեք իմ առջիս, թագավո՛րք և իշխանք, և դո՛ւ, Ազատություն, գիտցիր որ հոս Սիպերիա է, Սիպերիո սրտին մեջ միայն բռնություն և մահ կը թագավորե, հոս ոտք կոխող մարդուն միայն շունչը կազատի:

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ.— Մի՛ խրոխտար այդպես, Սիպերիա՛, քու ձայնեդ զորավոր երկնային ձայն մը կա, որ գլխուդ վերև կորոտա, ձեռք մը որ ամենուն բախտը իր մեջը կը բռնէ, աչք մը որուն նայվածքը լեռներ կը կործանէ, ականջ մը, ու մարդուս մտքինը կը լսե, շունչ մը որ աստղերը կը մարե, Աստված մը որուն հրամանեն Սիպերիաներ կը դողան:

ՍԻՊԵՐԻԱ.— Հանդո՛ւգն, գիտցիր որ Սիպերիա քու ձայնդ ալ իր սառնամանյաց տակը կը խեղդե, կանհետացնե ազատութեան անունը և բոլոր աշխարհի կը տիրե և կը հրամայե, Սիպերիա ոտիցը տակ կառնու բոլոր ազգաց սիրտըն ու պարանոցը, Սիպերիո սկզբունքն է աշխարհակալութիւն և փառք, իր օրենքն է բռնութիւն և մահ: Եվ դու, անմի՛տ պատանի, ի՞նչպես ազատութիւնը կը կոչես երբ կը տեսնես որ հույսը սարսափելով կը նայի Սիպերիո լեռներուն. քանի մը անգամ մոնչեցի և դու ականջ չը տվիր, կայծակներ հանեցի և չը զարհուրեցար, ուրեմն մեռի՛ր:

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— Արդեն պատրաստ եմ ես, հա՛յ է իմ անունս, չեմ վախնար ես քու սպառնալիքներեդ, թող իմ մահս վրեժխնդրութիւն սերմանե Հայոց սրտերուն մեջ և ավելնա Սիպերիո թշնամի ազգ մ'ալ, որոնք ջանան անոր գլուխը իրենց ուժգին հարվածներով փշրել, պատերազմին կյանք կյանքի դեմ, սովեր սովերի դեմ, հիշատակ հիշատակի դեմ, քիչ-ատենեն ես ալ կերթամ ահա սովերներուն կարգը:

ՍԻՊԵՐԻԱ.— Անմի՛տ, շուտով կը պապանձի այդ մեծախոս բերանը, տեսնեմ որ Սիպերիո ծոցը բնակող մահը տես-

նելու ատեն չը զարհուրիս: Եվ դո՛ւ, Ազատությո՛ւն, զատվեալ Սիպերիո հողեն և ալ անոր օդուն մեջ թևավորելու վախցիր. Սիպերիա զքեզ կատե, կանարգե և կարհամարհե: Այո՛, անգութ և անարդար է Սիպերիան, թող ամեն ազգք գիտնան, վասնզի ասանկով կը զորանա և ավելի արյուն թափելով իր քարացյալ սիրտը կը զովանա, Սիպերիո բարձրացուցած գլուխը աներկյուղ է, բոլոր աշխարհի վրա խրոխտաբար և արհամարհանոք կը նայի, Ազատությո՛ւն, ի բաց ասկե:

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ.— Հանդարտե՛, ահա կերթամ ես հավիտյան, անշուշտ պիտի գա ժամանակը որ դո՛ւ, Սիպերիա՛, արհամարհանաց և գերության շղթայներու տակ պիտի հեծես, ի զուր ողորմագին ձայներ ազատություն պիտի գոչեն, ի զուր շղթայներու շառաշյուններ պիտի բարձրանան, ի զուր Սիպերիա ծունր եկած գթությո՛ւն պիտի աղաղակե: Ահա ես կը հեռանամ, մնաս բարյավ, սիրելի՛ պատանի, քաջասրտություն և հույս:

ՆԱԼՊԱՆՅԱՆ.— Ա՛հ, կը հեռանաս, քաղցրի՛կ Ազատություն, զիս մինակ կը թողուս դարձյալ այս անգութ հրեշին ձեռացը մեջ, որուն ծոցեն մահ կը բուրե, կը սարսափիմ քենե, Սիպերիա՛:

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ.— Քաջալերվե՛, միտքդ բեր այն ավետիսը, զոր քեզի պիտի բերեմ:

ՆԱԼՊԱՆՅԱՆ.— Ա՛լ չեմ վախնար, երթաս բարյավ, քաղցր Ազատություն, մի՛ մոռնար զիս:

ՍԻՊԵՐԻԱ.— Ալ բավական եղավ, բաժնվեցեք իրարմե, դո՛ւ՛ ի բաց, դու՛ ի մահ, կը հրամայեմ ձեզի: (Ազատությունը կը հեռանա.— առջի պես խավար):

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— Աստված իմ, այս ի՛նչ մահաշշուկ խավար
մը պատեց դարձյալ, Ազատությո՛ւն... Ազատությո՛ւն...
ՍԻՊԵՐԻԱ.— Լո՛ւե՛, հանդո՛ւգն, եկուր, Մա՛հ...

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— Ա՛հ, Ազատությո՛ւն... (սառսափելով ետ
ետ կերթաւ. մահը կերեալ Սիպերիո, հարգանք կը խո-
նարհի.— Սիպերիա խռխտաբար կաներեւութանա):

Տ Ե Ս Ի Լ Դ

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ և ՄԱՀ

ՄԱՀ.— Այս դարերուս բավական սով փաշեցի, շնորհակալ
եմ Սիպերիայեն որ զիս միշտ կը խնամե, քանի որ նա
զիս կը խնամե, ինքն ալ հավիտյան կը բարձրանայ, վեր-
ջապես Ասիո մեջ երջանիկ եմ, բայց դարձյալ առաջվան
պես հանգիստ չեմ, բավական ժամանակ Ամերիկայի մեջ
արյուն խմեցի, բայց բավական ժամանակ ալ համբե-
րեցի: Ամեն ազգե արյուն կը խմեմ, բայց Հայունը չափը
անցավ, ժամանակ մը Հայաստանի մեջ կանգնեցի աթո-
ռոս և հանգիստ ապրեցա, ահա դարձյալ հայ մը որուն
արյունը պիտի խմեմ ես հիմա:

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— Մա՛հ, Մա՛հ, կը վախնամ քենե, ինչո՞ւ
այդպես ահարկու ես մարդկային աշաց:

ՄԱՀ.— Ո՛չ, ո՛չ, մի՛ վախնար ինձմե, աստվածային հրա-
ման մ'եմ ես այս սոսկալի կերպարանաց տակ. ոճրա-
գործին համար սանդարամետ մ'եմ իսկ անմեղին հա-
մար՝ հրեշտակ մը, իմ սնունդս է արյուն, բնությունը
այսպես տնօրինած է, տեսքես կը զարհուրիս, բայց իմ
շունչս անուշահոտ զեփյուռ մ'է անմեղ օրհասականին

ճակտին, իսկ ոճրագործին ճակտին տապակեզ շոգի մը, վերջապես երկնային հույսն եմ ես, հավիտենականության դրանց պահապան, միայն վատը ինձմե կը վախնա, և հիրավի իրավունք ալ ունի, վասնզի գիտե երթալիք ճամբան, դեպ ի դժոխս:

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— Քու գերիդ եմ, Մա'հ, բայց կաղաչեմ խնայե գեթ այն Հայերուն, որոնք Հայաստանի պսակներ հյուսել կը խոստանան, խնայե գեթ այն թշվառ Հայերուն, որոնք իրենց հայրենիքը ազատելու համար կը տքնին:

ՄԱՀ.— Երկրի վրա խոնարհ ծառա մ'եմ, մինչև անգամ մանուկի մը հրամանին կը պարտիմ հնազանդիլ. աշխարհի բոլոր աստիճաններուն վրա իմ ճիրաններս բաժնված են. ով որ ան ճիրաններուն մեկուն դաչի, անոր արյունն իմս է, թագավոր կամ հովիվ երկուքն ալ հավասար են առջևս, երկուքն ալ կը վախնան ինձմե, երկուքն ալ առջիս ծունր կը չոքին, երկուքն ալ կը սառին, երկուքն ալ գերեզմանին քարը կը համբուրեն և երկուքին ալ հոգին դեպ ի յերկինս կը թռչին:

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— Ա'հ, շունիս դու գութ, չես գթար այն իմաստուն երիտասարդներուն վրա, որոնց արյունը անհագար կը լափես, և որոնց հիշատակին վրա արցունք կը սփռես:

ՄԱՀ.— Ո՛չ սիրտ ունիմ և ոչ այլ ինչ, ստվեր մ'եմ, տեսիլ մ'եմ, շունչ մը զոր եթե փչեմ, մարդուս զգայարանները կը քաղվին, և հոգին կը զատվի. եթե հիմա վրադ փորձեմ, կը տեսնես մահվան ի՞նչ ըլլալը:

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— Ո՛հ, պիտի մեռնիմ ես, հայրենիքս այսպես թշվառ վիճակի մը մեջ թողլով:

ՄԱՀ.— Է՛հ, ինչո՞ւ կը դժկամակիս, երանի՛ թե ես ալ քեզ նման արարած ըլլայի, ապրեի և մեռնեի, քան թե այսպիսի անարգ անուն մը կրեի և մարդկանց արյունն խմեի. ոչ սկիզբս գիտեմ և ոչ վախճանս. հազարավոր դարեր անցան և ես դեռ նույնն եմ. ամենևին փոփոխություն մը կրած չունիմ... պատրաստվե՛, պատանի՛, ժամանակը եկավ, մի՛ զարհուրիր ինձմե բնավ:

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆ.— (ծուր գալով) Աստված իմ, ներե իմ երկշոտությանս, այո՛, շեմ փափաքիր մեռնիլ, կը դժկամակիմ, վասնզի երբ մանուկ էի, կը հուսայի և կուրախանայի որ երիտասարդությանս ատեն հայրենյացս գոնե մեկ արցունքը պիտի սրբեի, այլ ավա՛ղ, որ իմ մահվամբս արցունք մ'ալ պիտի ավելնա Հայաստանի ցավագին աշացը մեջ և վիշտ մ'ալ պիտի ծանրանա իր սրտին վրա. ա՛հ, պիտի մեռնիմ ես և ազատության հուսը գերեզմանիս մեջ թաղված պիտի հալի իմ մարմնույս հետ ինչվան որ ավետավոր ձայն մը զայն արթնցնե... Ահա՛ վերջին անգամ կը գոչեմ՝ Աստված, Հայրենիք և Ազատությո՞ւն...

ՄԱՀ.— Աստծո շունչը մարդուս մարմինը կենդանացուց, մահվան շունչն ալ զայն կը մեռցնե: (Նալպանտյանի կը մոտենա, որ աչիք յերկինս հառած է, դեմքին կը փշե) մեռի՛ր... (Նալպանտյան կանշնշանա, մահը վայրկյան մը առջին կարճանանա, հետո համբափայլ աներևույթ կըլլա.— քանի մը վայրկյան խոր լռություն):

Տ Ե Ս Ի Լ Ե

ՆԱԼՊԱՆՏՅԱՆԻ ԴԻԱԿԸ և ՀԱՅԱՍՏԱՆ

(Յնցոտագգյաց և մտախոհ)

(Առանց դիակը տեսնելու): Երկրե երկիր կը թափա-
ռիմ, միշտ հայու հառաչանք կը լսեմ, երկրե երկիր կը
թափառիմ և միշտ ոտքերուս տակ հայու դիակ՝ հայու
գերեզման կը տեսնեմ, ուրեմն Հայաստանի ճակատա-
գիրը միշտ ողբ ու արցունք է. ալ ողբալի ձայնս մա-
րեցավ, արտասվելի աչացս աղբյուրները ցամքեցան,
հառաչելի սրտիս տախտակները քակվեցան, Հայաստա-
նի աչացը մեջ արցունք չկա, արյուն կա, Հայաստանի
որովայնը պատռեն, աղիք չկա, ճապաղիք կա, թշվա-
ռությունը Հայաստանի թոքը քանի մը դարե ի վեր է որ
կը կրծե, հիմա թոքն ալ հալած է, թոքացավ է Հայաս-
տան... Գերեզմանի մոտեցեր եք, Հայե՛ր, սթափեցեք,
վերջին ճիգ մ'ալ...: Իսկ դո՛ւ, Սիպերիա, ի՞նչ կուզես
ինձմե, ի՞նչ թշնամություն տեսեր ես ինձմե, այս քանի՞
անգամ է որ քու անողորմ սառնեղեն ձեռացդ մեջ հայ-
րենասեր որդվոցս փափուկ պարանոցը կը խղդեաս: (Նալ-
պանտյանը տեսնելով) Ա՛հ, ահա հայ մ'ալ կը քնանա
կարծեմ, (ֆովը կերթա) Նալպանտյա՛նն է (թեր կը բռնե)
սառե՛ր է, մեռե՛ր է... ա՛վա՛ղ...: Սիպերիա՛, Սիպերիա՛,
վախցիր հուսահատ և օրհասական Հայաստանի վերջին
հարվածեն. և դուք գոնե, ստվե՛րք դուցազանց, շիրի՛մք
հայկազանց, պաշտպանեցեք զի՛ն, մի՛ հուսաք, հիմա
հայ չկա, անուն կա, հայ չկա, մատնիչ կա, հայ չկա,

օտար կա, հայ չկա, դիակ կա. մահ կա, ծնունդ չկա, գերեզման կա, խանձաբուր չկա, սեր չկա, աստելություն կա, և ամենեն ավելի միություն չկա... Օրհասական է: Հայաստանի ավերակաց վրա թափառահած թռչտող հայության անունը հանգչելու տեղ մը չը գտնելով և վերջապես ճոգնելով ավերակաց տակ հոգին պիտի տա... Վա՛հ պիտի ջնջվի ուրեմն Հայության անունը...: (հուսահատ ծունր կիյնա.— ժամանակը կերևա):

Տեսիլ 2

ՀԱՅԱՍՏԱՆ և ԺԱՄԱՆԱԿ

ԺԱՄԱՆԱԿ.— Ո՛չ, չի պիտի ջնջվի, մի հուսահատի՛ք, Հայաստան, դադրեցուր ողբդ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— (ձայնին դառնալով ու ոտքի ելնելով) Ո՛վ ես

դու, ժերունդդ, Հայկա ստվե՛րն ես որ ձայնես արթնցար:

ԺԱՄԱՆԱԿ.— Քաջալերվե՛, ժամանակն եմ որ քու աղետքներդ դարերե ի վեր կարձանագրեմ, այն աղետքները զորոնք քու որդիքդ գլխուդ վրա նետի պես տեղացուցին. քու տված ձայնովդ հայը քեզի հայհոյեց, քու տված սրտովդ հայը զքեզ ատեց, քու տված բազկովդ հայը քու գլուխդ ջաղխեց, քու տված արյամբդ հայը օտարին կյանքը ազատեց, ժամանակը այն ատեն անզգա կեցավ՝ տեսնելով որ Հայաստանի թշնամիքը իր հարազատ որդիքն էին, Այրարատայ գագաթեն իջնող հրեշտակադեմ մանկունքը, հետո մեկ մեկ արյունարբու հրեշներ դարձան:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— Ո՛հ, միթե ցավերս արթնցնելու՞ համար ե-

կար, ժամանա՛կ, ատենն մը ի վեր է որ Մասյաց մուսայից քնարներուն թելերը խորտակելով՝ չեմ լսած Հայաստանի վրա հյուսված ողբերը, դու եկար և իմ մտացն մեջ սոսկալի հիշատակներ զարթուցիր, միթե դու ալ թշնամի՞ ես Հայաստանի, դո՛ւ ալ կարհամարհես թշվառ Հայաստանը:

ԺԱՄԱՆԱԿ.— Մտածե՛, բարեկա՛մ, ժամանակը զքեզ շարհամարհեր բնավ, միայն զքեզ տրտմեցնելու չի գար նախատելով ազգուրաց որդիքդ, այլ սփոփելու համար քու վշտալի սիրտդ, գովելով այն Հայերը, որոնք հիմա լուսավորությամբ կը մարտնչին՝ ինչպես որ քու նախնի դուցազունքդ զորությամբ կը պատերազմեին, նախնի Հայերը բազուկ ունեին, արդի Հայերն ալ հանճար ունին, մի՛ վախնար ալ, մատնիչ չկա, Հայերը մատնության ու անմիաբանության ոգին առաթուր կոխելով անշնչացուցին, միությունը իրենց սիրտը հրավիրեցին և արդեն Հայաստանի ավերակացը վրա ուխտած և երգվընցած են հայրենիքնին միաբան սիրելու, Հայաստանի համար քրտինք և արյուն թափելը միևնույնն է անոնց մեջ, սիրտ, կյանք և հոգի քեզի նվիրած են: Ուրախացի՛ր, Հայաստան, քու հառաչանքներդ ինչվան Ամենակալին աթոռույն առջև թանձրացան, քու արցունքդ գթության հրեշտակը ժողվելով Անոր ներկայացուց և ձայն մ'է որոտաց, «Ժամանա՛կ, ժամանա՛կ, ալ գթացի Հայաստանի վրա»: (Այս խոսքին՝ Նալպանտյանի դիակը կը ժպտի մինչև վերջը):

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— Ա՛հ, ի՞նչ կը լսեմ, ի՞նչ քաղցր ավետիս է այս. ուրեմն ալ չի՞ պիտի վշտանա Հայաստան, ալ որ-

դիքը իր գրկացը մեջ ազատաբար պիտի սփռփե՛, կմախք չեմ, դեռ պիտի ապրի՛մ ես ուրեմն... (դիակը դիտելով) այս անշնչացյալ մարմինը անգամ կը ժպտի սույն ավետիսին վրա, (դիակը գիրկը առնելով) կենդանացի՛ր, դիա՛կդ անշունչ, բա՛ց այս նվաղյալ աչքերը և տես Հայաստանն է որ զքեզ կը գրկե, քու ցանկալի հայրենիքդ. (դիակը կը համբուրե և կամացուկ մը գետին կը դնե), բայց երազ է այս... խաբեպատիր երազ մը... կը խաբվիս, սի՛րտ իմ, կը խաբվիք աչքերս...:

ԺԱՄԱՆԱԿ.— Սթափե՛, Հայաստա՛ն, Ժամանակն է որ քեզի՛ կավետե, այն Ժամանակը որն որ աշխարհի երջանկություն և թշվառություն կը դրկե, տիեզերք Ժամանակին ճակտին վրա արձանագրյալ են, Ժամանակով՞ այս աշխարհը ստեղծավ և Ժամանակով պիտի վերջանա. հույսը Ժամանակին դուստրն է. բախտը Ժամանակին բարեկամն է, վերցուր աչքըդ, տե՛ս երկնքին երեսը պայծառ աստղ մը կա. ան ալ Հայաստանի բախտն է:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ.— (աչքերը ուրախությամբ դեպի երկինք հառելով) Վրե՛ժ, վրե՛ժ, (նալպանտյանի դիակը դեռ կը ժրպտի, Սիպեւրիո լեռները կը տատանին, վառագույրը կիշնա):

(Վ Ե Ր Զ)

ገጽ ፩

Տ Ի Գ Ր Ա Ն Բ

ԹԱՏՐԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ ԲԱԺԱՆՅԱԼ Ի ՀԻՆԳ ԵՐԵԿՈՒՅԹՍ

ԱՌԱՋԻՆ ԵՐԵԿՈՒՅԹ ԿԱՄ ՄԱՍՆ Ա

— ՓԻՆՆԱ —

ՀԻՆԳ ԱՐԱՐ ԵՎ ՄԵԿ ՊԱՏԿԵՐ

ԱՆՁԻՆՔ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍԻՆ

ՏԻԳՐԱՆ Բ, արքա Հայոց
ՄԻՀՐԴԱՏ, փոխարքա Տիգրանա
ԱՐԻՈՐԱՐՋԱՆ, արքա Կապաթովկիո
ԱՐՏԱՎԱԶԴ, գահաժառանգ Հայոց
ՏԻՐԱՆ, արքայորդի Հայոց
ԱՍՈՒԴ, Բագրատունի ասպետ
ԲԱԿՈՒՐ } զորապետք
ՄԻՀՐԱՆ }
ՎԱՀԱԳՆ ՔՐՄԱՊԵՏ
ԿՈՒՌՆԵԼԻՈՍ, զորավար Հռովմա
ՈՊՊԻՈՍ, զորապետ
ՄԱՆԻՈՍ, դեսպան
ՍԻՐԱՆՈՒՅՇ, դուստր Միհրդատա
ՓԻՆՆԱ, դուստր նախագահին ժերակույտի
Նախարար, գորապետ, գոր
Քուրմ ևն, ևն

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Մ Ա

Տեսարանն է Տիգրանա պալատը: Ասուդ և Սիրանույշ կը հիշեն, թե ինչպես Ասուդ որսի մը ատեն ազատած է Սիրանույշի կյանքը ահագին վարազի մը ճիրաններեն: Այն օրեն ի վեր կը սիրեն զիրար: Սիրո արտահայտութիւնքը կընեն: Ասուդի մեկնման պահուն, Միհրդատ կը տեսնե անձիքն. պետք է պատվար մը կանգնիլ անոնց մեջ, կ'ըսե, որովհետեւ Տիգրան արդեն խոսք բացած է իրեն Արտավազդ արքայորդւոյն և Սիրանույշի միութեան վրա: Ասի Միհրդատա քաղաքական նկատառումներուն հարմար կուգա: Միհրդատա հետ տեսակցութեան մը միջոցին Տիգրան կը հաստատե այդ միութիւնը և զՄիհրդատ թագավոր կանվանե Պոնտոսի՝ անոր ծովեզրա սահմանները պաշտպանելու համար Հռովմեացւոց դեմ, որք եկած են Փիննան պահանջելու, որ դերի է Տիգրանա քով, ապա թե ոչ պատերազմ: Տիգրան՝ Տիգրանա փոք տղան, սիրահարյալ է Փիննայի, որ կը կեղծե և անորն ըլլալ կը խոստանա, յուր ազատման ի գերութենէ: Տիրան ալ խոսք կուտա զայն ազատիլ: ՏԻՐԱՆ.— Կերդնում քու աչերուդ վրա... կերդնում սրույս վրա...

ՓԻՆՆԱ.— Ուրեմն ի՞նչ կը խնդրեիր ինձմե:

ՏԻՐԱՆ.— Գիրկդ:

ՓԻՆՆԱ.— (քեեւը բանալով) Ահա՛վասիկ (կը գրկախառնին):

ԱՐԱՐՎԱԾ Բ

Միհրդատ Ասուդի լեզուն կտրել տված է, որովհետեւ սրիկա է և կուռքերուն երկրպագութիւն չընելու: Արդարեւ կը հաջողի Միհրդատի բլանը: Սիրանուշ զայս ըսելի հետո անմիջապէս Արտավազդա հաժանութիւն կուտար: Իրենց միութիւնը և միանգամայն Միհրդատա թագավորութիւնը մեկ ավուր մեջ կը կատարվի մեհյանի մեջ:

ՏԻՐԱՆ.— Արդ քաջդ Միհրդատ, ահա Պոնտոսի թագավոր եղար հանուն Աստվածոց, ա՛ռ զորքերդ, ճամբա ե՛լ դեպ ի Պոնտոս, խորտակե՛ Հռովմեացվոց խրոխտ ճակատները, թափե՛ անխնա արյան հեղեղներ և այն հեղեղները մեր Աստվածոց փառքը և Հայաստանի հաղթանակը մանել են:

ՎԱՀԱԳՆ.— Թող Աստվածոց շուքը վրադ սփռի... Ի ծունր ամենքնիդ ալ (ամենքը կը ծնրադրին: Աղոթք):

ԱՐԱՐՎԱԾ Գ

Հռովմեացի զորապետք Սիդդան և Ոպպիոս բանակին կարգադրութեանը մասին կը խորհրդակցին: Նույն միջոցին Արիոբարզան՝ Կապաթովկիո թագավորը, կուգար իր բանակով միանալ իրենց, որովհետեւ Միհրդատ զինքը գահընկեց ընելով իր Յ-ամյա տղուն՝ Արիարաթը

թագավորեցուցած է անոր տեղ: Հռովմեացիք իրենց աջակցությունը կը խոստանան Արիոբարզանի: Սիղղա զՄանիոս կը հղե առ Տիգրան՝ Փիննայի արձակումը պահանջելու, և Ուպիոս ալ կերթա բանակին պատրաստություններ հոգալու:

Տ Ե Ս Ի Լ Ե

ՍԻՂՂԱ, ԲԵՏԱՌ ԱՍՈՒԴ

ՍԻՂՂԱ.— Տիգրան... Միհրդատ...

ԱՍՈՒԴ.— (Երևնալով սուրը Սիղղայի առջև կը նետե):

ՍԻՂՂԱ.— Ո՛վ ես դու:

ԱՍՈՒԴ.— (ձևով) Պիտի գիտնաս:

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ծ Դ

Տիրան և Փիննա կը խոսին փախստյան վրա.

ՏԻՐԱՆ.— Պալատին պահնորդապետը կաշառավ ինձ շահեցա... Երեքնիս միատեղ այս գիշեր պիտի փախչինք... Սա ամեն բան պիտի պատրաստե մեր փախստյան համար... Գիշերվան չորրորդ պահուն² ատենները սենեկիդ պատուհանին սլաքի մը հարվածը զգալուդ պետք է որ պատրաստ գտնվիս և շվանի մը և իմ օգնությամբ կըրնաս պատուհանեն վար իջնիլ» ևն:

Տիգրան և նախարարք կը մեծախոսին³:

Հռովմեացվոց դեսպանը կուգա:

ՄԱՆԻՈՍ.— Հռովմեացվոց լիազոր հրամանատար Սիղղայի առ արքայդ Հայոց խնդալ (!!!) Փիննայի արձակումը կը պահանջե:

Կը մերժվի: Պատերազմ:

ՏԻԳՐԱՆ.— Այո՛, պատերազմ... քաջ նախարարք իմ Միհրան և Բակուր. Գացե՛ք այդ խրոխտ Հոռվմեացվոց հետ սրով տեսնվելու Միհրդատա հետ միացած: Հայ անունը խոր դրոշմեցեք ավերակաց և դիակաց վրա... Քաջդ Բակուր, դու Հոռվմա ավերակեն քար մը բեր ինձ, և դո՛ւ. քաջդ Միհրան, Սիղդայի գլուխը:

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ծ Ե

Տ Ե Ս Ի Լ Ա

ՏԻԳՐԱՆ.— (մենակ). Որչա՛փ պայծառ է երկինը և... այս լուռ գիշերվան մթությանը մեջ արդյոք մտաբերող կա Տիգրանը, որ աշխարհի տիրապետելու վրա կը մտածե... Ահա՛ աստղ մ'ալ թռավ երկնքեն: Ահա ազգի մը բախտն ալ կը տապալի Կը սիրեմ զձեզ, վար իյնող աստղեր...» ևն (կերթա, կը նստե նստաբանի մը վրա մտազբաղ):

Տ Ե Ս Ի Լ Բ

Տիրան և Փիննա փախչելու վրա են. Փիննա Տիրանա օգնությամբ պատուհանեն վար կիջնա: Տիգրան, որու ափանջին ձայներ կուգային, մութի մեջ կը նշմարե զանոնք.

ՏԻԳՐԱՆ.— (բարձր) Կեցե՛ք:

ՏԻՐԱՆ.— (մեկուսի Հա՛յրս...

ՓԻՆՆԱ.— (մեկուսի) Թագավո՛րը...

ՏԻԳՐԱՆ.— Ո՛վ եք դուք:

ՏԻՐԱՆ.— (մեկուսի) Մատնությունք:

ՓԻՆՆԱ.— (մեկուսի). Ո՛վ երկինք...

ՏԻԳՐԱՆ.— Դեռ չեք պատասխաներ... (փայլակ մը զանոնք
կը լուսավորե) Տիրա՛ն...

ՎԵՐՋ Ա ԵՐԵԿՈՒՅԹԻՆ

**ԵՐԿՐՈՐԴ ԵՐԵԿՈՒՅԹ [ՈՐ Է] ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ
ԱՍՈՒԴ ԿԱՄ ԼԵԶՎԱՀԱՏՆ**

ԱՆՁԻՆՔ Բ ՄԱՍԻՆ

ՏԻԳՐԱՆ Բ, արքա Հայոց
ՄԻՀՐԴԱՏ, արքա Պոնտոսի
ԱՐՏԱՇԱՄԱ, թագուհի Պոնտոսի
ԼՈՒԿՈՒՂՂՈՍ, զորավար Հռովմա
ՓԱՌՆԱԿԵՍ, որդի Միհրդատա
ԱՐԻԱՐԱԹ, կրտսեր (որդի) Միհրդատա
ԿՈՏՏԱՍ, զորապետ Հռովմա
ԱՍՈՒԴ, Բագրատունի ասպետ
ՈՊՊԻՈՍ, զորապետ
ԿՈՐԴԻԱՍ, ծովահեններու գլխ <ավոր>
ՍՈՒՐԵՆ, իշխան Պոնտոսի
ԳՈՐԴԻՈՍ, խնամակալ Արիարաթա
ՔԱԿՈՒՐ } զորապետք Հայոց
ՄԻՀՐԱՆ }

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ծ Ա

Միհրդատ թագավոր է Պոնտոսի: Տիգրանեն օգնութիւն խնդրած է Արիարաթը վերստին թագավորեցնելու Կապաթովկիո վրա: Միհրան և Բակուր զորապետք կը հասնին: Միհրդատ Միհրանին կը հանձնե Արիոբարզանը կրկին տապալել և անոր տեղ թագավորեցնել Արիարաթը: Փառնակես՝ Միհրդատա անդրանիկ որդին, կը կատղի իր անդրանկության իրավանց ոտնակոխ ըլլալուն համար և, ինչպես որ առաջին անգամ, այս անգամ ևս Ասուդի կը հանձնե տապալիլ զԱրիարաթ Հոռվմեացվոց միջոցով: Մյուս կողմանե կուգն հորմեն վրեժ առնել և ասոր համար իրեն դավակից կընտրե բացի Ասուդեն Պոնտացի Սուրեն նախարարը և Կորդիաս՝ ծովահենաց գլուխը: Մինչդեռ Կորդիաս, Փառնակես և Ասուդ Կղխարք քարայրը ժողով մը ընելու ժամադրութեան վրա կը խորհրդակցին, Բակուր վրա կուգա և կսպառնա Միհրդատի իմացնել ամեն բան: Կորդիաս և Ասուդ կը վազեն ետեւէն ու կը զարնին:

ՓԱՌՆԱԿԵՍ.— Երթանք... այսպես ջախջախինք մեր թշնամիները (կը մեկնին):

ԹԱԿՈՒՐ.— (Երևալով, վիրավորված) Ո՛ւր կերթաք... Պիտի

մեռնիմ... Հոգ չէ, բայց Միհրդատը չի պիտի կրնամ
ազատել... (ծնկան վրա կիյնա):

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Մ Բ

Միհրդատ հոգեւոր Բակուրի կը հանդիպի, որ հոգիւ
կուտար, կրնա արտասանել. «Փառնակես քեզ կը դավա-
ճանե... զիս սպաննեց», ուստի Միհրդատ առաջի նա-
խարարաց ժողովույն կը դատե զՓառնակես.

ՓԱՌՆԱԿԵՍ.— Վճռե՛:

ՄԻՀՐԴԱՏ.— Զորակա՛նք, շղթայք դարկեք՝

ՓԱՌՆԱԿԵՍ.— Զի՛ս... Դահիճ հայր...

ԱՐՏԱՇԱՄԱ.— (սա Փառնակես) Ոտքը ինկիր...

ՄԻՀՐԴԱՏ.— Բանտարկեցե՛ք...

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Մ Գ

Փառնակես բանտին մեջ կը մտածե հորմեն առե-
րես ներողություն խնդրելով բանտեն ազատել: Ասուդ
կուգա իրեն իմացնել, թե Արիարաթ գահընկեց եղած է:
Փառնակես կը խնդրե Ասուդեն, որ մեկու մը միջոցով
մայր թագուհին իրեն կանչե: Ասուդ կը մեկնի անմի-
ջապես: Մայր թագուհին կուգա ինքնին ու խորհուրդ
կուտա Փառնակեսի ներումն խնդրել: Փառնակես կը հա-
վանի: Արտաշամա շղթաները կը քակե, ու կերթա նե-
րումն խնդրել: Նույն միջոցին դավակիցներն Սուրեն կը
հայտնե ամեն ինչ Միհրդատի և կուտա անոր իր զգեստ-
ները, որպեսզի իրեն տեղը Կղխարք քարայրի ժողովքին
ներկա գտնվի: Փառնակես և Արտաշամա կը ներկայա-
նան Միհրդատի: Փառնակես հպատակութեան երդում

կընեն: Միհրդատ գիտությամբ (անընթռն.) Միհրդատի
կուգան իմացնել, թե Արիարաթ վերստին տասպալած է:
ՄԻՀՐԴԱՏ.— Ո՛հ, մեր ահեղ բանակաները դուրս հանինք այդ
հպարտ ժողովրդյան դեմ... պատերազմի դաշտը:
ՓԱՌՆԱԿԵՍ.— (մեկուսի) Կղխարբ քարայրը:

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Մ Դ

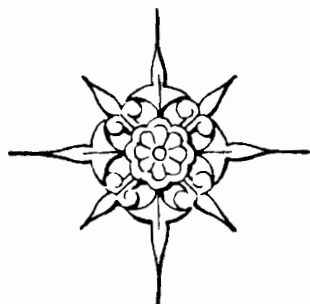
Փառնակես, Ասուդ, Կորդիաս, Միհրդատ (ծպտյալ
իրր Սուրեն) հավաքված են Կղխարբ քարայրին մեջ ու
կը խորհրդակցին: Միհրդատ խոչընդոտներ կը հարու-
ցանե միշտ, վերջապես «Անիրավ եք» կըսե ու չուզիր
մասնակցիլ: Սուրենին կը քաշեն զայն սպանելու, Մի-
հրդատ կը հայտնե ինքզինքը:
ԱՄԵՆՔԸ.— (սառսափած) Միհրդատ...

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Մ Ե

3 Հռովմեացի պահնորդներ կը վիճաբանին. 2-ր
դժգոհ են պատերազմեն, իսկ մին միայն գոհ է: Կոտ-
տաս զորապետը կուգա ու կերթան ի դիմավորության
Նուկուդղոս հրամանատարին: Տիգրան կը հասնի իր բա-
նակով, փողեր կը զարնվին. Հայերը կրակ կը ձգեն
Հռովմեացվոց նավերուն:
ՏԻԳՐԱՆ.— Փա՛ռք, փա՛ռք Հայերուն... (Երկու բանակները
կատաղաբաւ իրաւու վրա կը հաւճակին, Հռովմեացիք կը
հաղթվին):

ՎԵՐՋ Բ ԵՐԵԿՈՒՅԹԻՆ՝

ԵՆՈՌԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՏԹ—Տաղք և թատրերգությունք Պետրոսի Դուրյան, հրատարակյալ ջանյութ ընթերցասիրաց ընկերության Սկյուտարու Կ. Պոլիս, 1872:

ՏԹՆԴ—Տաղք և թատրերգությունք, նամականի, դամբանական, տապա-նագիր, հավաքեց Բարսեղ Ե. էքսերճյան, Կ. Պոլիս, 1893:

Տ—Տաղք, փորձ մը բնագրային վերականգնումի, հրատարակեց Արա Գալայճյան, [Երուսաղեմ], 1967:

«Ընդարձակ կենսագրություն...»—Բարսեղ Ե. էքսերճյան, Ընդարձակ կենսագրություն բարեհիշատակ Պետրոս Դուրյանի, Կ. Պոլիս, 1893:

«Դուրյանի կյանքը...»—Արշակ Զոպանյան, Պետրոս Դուրյանի կյանքն ու գործը, երկրորդ տպագրություն՝ վերամշակված ու ճշգրտացած: Տեքստը պատրաստեց Դոհար Ազնալույրյանը, խմբագրեց, վերջաբանը և ծանոթագրությունները գրեց Մ. Ս. Շարուրյանը: Երևան, 1967:

ԲԵԶ—«Բանբեր Երևանի համալսարանի», հասարակական գիտություններ:

ԳԱԹ—ՀՍՍՀ կուլտուրայի միջնորդության Ե. Զարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան:

ԱԶՖ—Արշակ Զոպանյանի ֆոնդ:

ՄՄ—Մաքսուտ Միհրդատյանց:

Հ.—հատոր

Ժ.—ծանոթագրություն

Պետրոս Դուրյանի համահու առաջին ժողովածուում զետեղված էր միայն հինգ թատերախաղ: Իրականում գրողի թատերագական ժառանգությունը ավելի հարուստ է եղել: Դա հաստատում են ժողովածուի կազմողները, որոնք իրենց համառոտ առաջաքանում գրել են. «Բացի հատորույս մեջ ամփոփյալ գործերեն, Դուրյանի ձեռագրաց մեջ կան հետևյալ հեղինակությունքն. Տիգրան Բ. մեծահանդես ողբերգություն հինգ երեկույթի բաժնված, Արաաշես Աշխարհակալ, Կործանումն Հռովմա և Շահատակությունն Հայոց՝ ողբերգությունք հնգական արարված»: Հիշյալ գործերի յուրաընթացմանը, ավելացնում էին նրանք, խանգարել է «տպագրական ծախուց ծանրությունն» (ՏԹ, էջ Գ):

Պ. Դուրյանի կենդանության օրոք տպագրված կենսագրական ծանոթությունից կարելի է հետևեցնել, որ մինչև 1869-ի հոկտեմբերը նա «Վարչ և Շուշան», «Սև Հողեր», «Արտաշես Աշխարհակալ» և «Անկումն Արշակունի Հարստության» թատերախաղերի ինքնագրերը պահել է: Բայց հետագայում, ինչպես դրանց, այնպես էլ ավելի ուշ հեղինակվածների բնագրերը հարկադրված է եղել վաճառել: Տիգրան Ադամյանին ուղղած 1870-ի դեկտեմբերի 21-ի նամակում նա գրել է. «Տեսնենք, քանի մը թատերախաղ ունիմ, կրնամ ստակով կամ ծափով փոխանակել»... Գրողի թատերախաղերը չնչին գումարով գնել են թատերական հուշարար Տիգրան Գալեմճյանը և դերասանապետ Հակոբ Վարդովյանը:

Եղիշե Դուրյանը հետագայում կարողացավ գտնել 1872-ի ժողովածուից դուրս մնացած «Արտաշես Աշխարհակալ»-ն ու «Տիգրան Բ-ի» երկու մասերը, իսկ մյուսները, ինչպես գրել է Ա. Զոպանյանին 1891-ի

«գոստոսի 30-ի նամակում, «հակառակ բազում ջանից ձեռք չեն բերված և գուցե կորստյան դատապարտված լինեն» (ԲԵՀ, 1967, № 1, էջ 167)։

Բարսեղ էքսերճյանը և իր աշակերտակիցներ Սիմոն Գաբամաճյանը, Արմենակ Աստվածատրյանն ու Հարություն Գազազյանը նույնպես հետաքրքրվել են Դուրյանի թատերախաղերի ճակատագրով։ Նրանք Ս. Դուրյանից իմանալով, թե «Պետրոս դեռ ունի շատ ձեռագիրներ, որոնք կ'ը գտնվին մեծ մասամբ Տիգրան Գալեմճյանի քով», 1880-ին նրանից գնել են «երկու անտիպ թատերախաղեր Պետրոսի ձեռագրովն»։ Թատերական հուշարարը խոստացել է գտնել նաև Պ. Դուրյանի մեկ այլ ողբերգությունը և այդ նպատակով 1880-ի «Մասիս» օրաթերթում «կորուստը իմացնող» ծանուցում է գետնից (այդ ծանուցումը մեզ չի հանդիպել), բայց որևէ արդյունքի չի հասել («Արևելք», օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 1893, 21 մայիս, թիվ 2789)։ Գալով Հ. Վարդովյանին, ապա վերջինս Բ. էքսերճյանին հայտնել է, թե ինքը «Պետրոսի խաղերեն ոչինչ ունի յուր քով. Ընթերցասիրաց ընկերությունն և գերասաններն իմեն առած են և ալ չեն վերագարձրած, և չհիշեր մինչև իսկ, թե որո՞ւ տված է («Ընդարձակ կենսագրություն...», էջ 92)։

Որ իսկապես և Տ. Գալեմճյանը, և Հ. Վարդովյանը ժամանակին ունեցել են Պ. Դուրյանի ողբերգությունները, երևում է նաև Սիմոն Սիմոնյանի հրապարակած նյութերից։ Վերջինս Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց վանքում պահվող գրողի տաղերի տետրակներից մեկի ետևում 1959-ին գտել է մի ուշագրավ «արձանագրություն», որի նմանահանությունը տպագրել է։ Պարզվում է, որ Տ. Գալեմճյանն ի շարս այլ թատերախաղերի, Պ. Դուրյանից գնել է նաև «Կործանումն Հռովմա» և «Շահատակությունը Հայոց» ողբերգությունները («Սփյուռք» շաբաթաթերթ, Բեյրութ, 1959, թիվ 32 և 1961, թիվ 49—52)։

Պետք է ենթադրել, որ այս ստեղծագործությունները կորել են անվերադարձ։

Պ. Դուրյանը գրել է այլ թատերախաղեր։ Այս հարցին Ա. Զոպանյանն անուղղակիորեն տալիս է դրական պատասխան։ Իր աշխատության կենսագրական բաժնում նա գրողի ինքնուրույն թատերգությունների թիվը համարում է «տասնեն ավելի» («Դուրյանի կյանքը...», էջ 39), բայց, ավելի ուշ, երբ անցնում է թատերգությունների քննարկմանը, թվարկում է ինն ստեղծագործություն, այսինքն այնքան, որքան տպագրված ու հիշված

էին 1872-ի ժողովածուում: Բայց «Շահատակությունք Հայոց» ողբերգության փոխարեն Զոպանյանի բերած ցանկում գտնում ենք «Շուշանիկ» խորագրով մի ստեղծագործություն: Հետաքրքիր է, որ «Շուշանիկ» թատերախաղի շնք հանդիպում ոչ միայն 1872-ի ժողովածուի առաջաբանում, այլև Ե. Դուրյանի ու Մ. Միհրդատյանցի նամակներում և ժամանակի պարբերական մամուլում: Այստեղից հնարավոր հետևությունները երկուսն են. կա՛մ Ա. Զոպանյանը օգտվել է այլ՝ դուրյանագիտության անժանոթ աղբյուրներից, կա՛մ «Շուշանիկ»-ը նույն «Շահատակությունք Հայոց» ողբերգությունն է, ավելի ճիշտ՝ դրա խորագրի մի մասը («Շահատակությունք Հայոց Կամ Շուշանիկ»): Այս վերջին ենթադրության օգտին է խոսում նաև հետևյալ փաստը: Դուրյանի «Քատրոն Կամ Քշվառներ» դրամայի իտալերեն թարգմանության առաջաբանի հեղինակ Ալֆրեդո Վիլանտեն նույնպես բերում է Դուրյանի տպագրված ու անտիպ թատերգությունների ցանկը, ըստ որում դրանց քանակն ու հաջորդականությունը նույնն է, ինչ Զոպանյանի գրքում: Այստեղ ևս հիշվում է «Շուշան» անունով մի ստեղծագործություն («I miserabili», [1916], Միլան, էջ 8): Ոչ մի կասկած, որ իտալացի քննադատը այս տեղեկությունները վերցրել է դրամայի թարգմանչից՝ Հրանդ Նազարյանցից: Բայց հազիվ թե Հ. Նազարյանցը օգտված լինի Ա. Զոպանյանի աշխատությունից, քանի որ վերջինիս թիֆլիսյան հրատարակությունում (1894) ևս «Կործանումն Հռովմա», «Շուշանիկ» և «Տիգրան Բ» ողբերգությունների գրության թվականները շեն նշված, մինչդեռ Ա. Վիլանտեն դրանք թվագրել է:

Եթե «Շահատակությունք Հայոց»-ը և «Շուշանիկ»-ը («Շուշան») դիտելու լինենք միևնույն ստեղծագործությունը, ապա «Տարագիր ի Սիպերիա»-ի հետ միասին Պ. Դուրյանի հեղինակած թատերգությունների թիվը կհասնի 10-ի:

Ամենայն հավանականությամբ «Կործանումն Հռովմա» և «Շահատակությունք Հայոց» ողբերգությունները մնացել են անավարտ: Դա կարելի է հիմնավորել երկու վկայությամբ: «Թրագիր...»-ի խմբագրությանն ուղղած Պ. Դուրյանի նամակում կարդում ենք. «...Ուրվագիրը և ամբողջ շարադրությունն իմա ըլլալով, Կործանումն Հռովմա անուն խաղ մ'ալ ունիմ Պ. Տիգրանի (Գալեմճյանի—Ա. Շ.) քով»: Իսկ «Շահատակությունք Հայոց» թատերգության դիմաց, ըստ Ս. Սիմոնյանի, նշված է «1 երեկույթը» պահաս» («Սփյուռք», 1959, թիվ 32 և 1961, թիվ 49—52):

Պ. Դուրյանը նշել է իր թատերախաղերի գրության թվականները, որ-
պիսիք ՏԹ-ում միշտ չեն պահպանվել: Դա ուսումնասիրողներին առիթ է
տվել անհիշու տարբեր ենթադրություններ:

1872-ի ժողովածուի թատերագրությունների խմբագրումը հանձնարար-
վել է Հակոբ Պարոնյանին («Արևելք», 1892, 19 դեկտեմբեր, թիվ 2667,
«Դուրյանի կյանքը...», էջ 83—84): Վերջինս ինքնագրերում որևէ միջա-
մբատում թույլ չի տվել: Այդ հավաստել են Ե. Դուրյանն ու Մ. Միհրդատ-
յանցը. «Թատերագրությանց մասին... մատ չէ խաղցված», «Թատերագու-
թյունները բնավ ուրիշի սրբագրություն տեսած չեն,—որովհետև գրածին
պես տարած ծախած է» (ԲԵՀ, 1968, № 1, էջ 143 և 146): Ա. Զոպանյան:
իր ընկերոջը խնդրել է պարզել, թե արդյոք թատերախաղերի չափածո
հատվածները չե՞ն աղավաղվել, որովհետև դրանք «հատուկ անխնամու-
թյամբ մը գրված են, տարօրինակ կեղպով տկար են և զարմանալի կեր-
պով գրաբարախառն. երբեմն մինչև իսկ հայր-Արսենական հովեր առնելով»
(«Դուրյանի կյանքը...», էջ 108): Այդ առթիվ Մ. Միհրդատյանցը, հենվե-
լով Ե. Դուրյանի վկայությանը, դարձյալ հարկ է համարել վստահեցնել.
«Ուսանավորներն էլ երգվելու համար շինված տղայական բաներ են,
քերթվածներ չեն. այն տեղը երգի մը պետք զգացվեր է, և անանկ բան մը
գրեր է»: Եվ ապա՝ «Թատերագրությանց երգերը... իրն են եղեր» (ԲԵՀ,
1968, № 1, էջ 143 և 147):

Ժամանակակիցներից մեկը՝ Մանուկ Արամյանը, հայտնում է, որ Դուր-
յանի մահից հետո Հ. Վարդովյանը որոշել է «ամեն տարի մի անգամ ի
հիշատակ այս վաղամեռիկ քերթողին ներկայացնել իր հորինած խաղե-
րեն մին...» («Մասիս», 1872, թիվ 1201), բայց այդ խոստումը չի կա-
տարվել:

ՎԱՐԴ ԵՎ ՇՈՒՇԱՆ ԿԱՄ ՀՈՎԻՎՔ ՄԱՍՅԱՑ

(էջ 9)

Երուսաղեմի պատրիարքարանում պահվում է թատերագրության երկու
օրինակ, «անշատ տեսրակներով»: Արա Գալայճյանը դրանց մասին հայտ-
նում է.

«Ա Տեառեկին վերնագիրն է. «Վարդ և Շուշան Կամ Հովիվք Մա-
յաց. Թատերագրություն երգախառն 'ի շրու արարվածս. Հեղինակություն
Պետրոս Ա. Դուրյանի, Սկյուտար, 1867»:

Բ. Տետրակին վերնագիրն է. «Վարդ և Շուշան. Թատրերգություն երգախառն 'ի չորս արարվածս. գրեց Պ. Ա. Դուրյան. Սկյուտար, 1867»։ Կը թվի թե այս տետրակին միայն առաջին էջը (անվանաթերթը) և երկրորդ էջը («Անձինք») Դուրյանի ձեռքով գրած են։ Թատրերգությունը ուրիշի մը կողմն ընդօրինակություն է։ Մանավանդ որ, մյուսներեն տարբեր՝ այս մեկը շունի բանաստեղծին ստորագրությունը վերջավորության» (S, էջ է—Ը)։

Երկրորդ տետրակի վերաբերյալ ենթադրությունը ընդունելի է, քանի որ Ա. Լուսինյանին Դուրյանի գրած 1871-ի սեպտեմբերի 30-ի նամակից հետևում է, որ «Վարդ և Շուշան» մի «խաղատետր» է եղել։ Ընդօրինակողն, անկասկած, Բ. էքսերճյանն է, որովհետև 1893-ի ժողովածուում է, որ բաց է թողնվել Թատրերգության խորագրի երկրորդ՝ «Կամ Հովիվք Մասաց» մասը։

Հիշված նամակում Դուրյանն ընկերոջը գրել է. «Ինն մեկ քանի թատերախաղերս կուզեք, բայց ես միայն նոցա ծրագիրներն ունիմ, որոնք անընթեռնելի ըլլալիս զատ՝ թղթի կտորվանքներու վրա գրված են։ Մաքուր ըլլալով «Վարդ և Շուշան» անուն սիրային թատրերգության խաղատետրն ունիմ քովս։ Ասի տասն և հինգ տարեկան հասակի սիրո և հանճարի հանգուցն փթթում մ'է. եթե կը հաճիք, սա Ձեզի կրնամ յուղարկել»։ «Վարդ և Շուշան»-ը ուղարկվել է Ա. Լուսինյանին թե ոչ, հայտնի չէ։ Բայց Ս. Սիմոնյանի «արձանագրությունից» երևում է, որ գրողն իր թատերախաղը վաճառել է Տ. Գալեմճյանին («Սփյուռք», 1959, թիվ 32, և 1961, թիվ 49—52)։

Ինչպես տեսնում ենք Դուրյանի իսկ վկայությամբ «Վարդ և Շուշան»-ը հեղինակվել է 15 տարեկան հասակում, այսինքն 1866-ին, քանի որ ստույգ գիտենք, որ գրողը ծնվել է 1851-ին (տե՛ս «[Կենսագրության]» ծանոթությունը)։ Մյուս կողմից ինչպես թատերախաղի անվանաթերթում, այնպես էլ ՏԹ-ում, գրության թվական է նշված 1867-ը։ Մենք հետևել ենք վերջին աղբյուրներին և գրության թվականը թողել 1867-ը։

Առաջին անգամ տպագրվել է ՏԹ-ում, ապա ՏԹՆԴ-ում և «Երկեր»-ում (1947)։

Տպագրվում է ըստ առաջին հրատարակության։

1893-ի հրատարակությունում Բ. էքսերճյանը գրաքննական նկատա-

ռումներով կատարել էր մի շարք փոփոխութիւններ, որոնց վրա առաջինը ուշադրութիւն է դարձրել Վ. Թերզիբաշյանը. «Այդ պիեսի,—գրում է նա,—այն բոլոր անունները, որոնք հիշեցնում են հայոց պատմութեան մեջ պատահող անունները, փոխարինված են «չեզոք» աստվածաշնչական անուններով. Պարետ—Հովսեփ, Սուրմակ—Գևորգ, Տիգրան—Հակոբ, Գուրգեն—Սիմոն, Գեղամ—Սահակ: Համիդը վախենում էր հայ պատմական անուններից... («Պետրոս Գուրյան», Երևան, 1959, էջ 85): Ավելացնենք նաև, որ գրաքննական արգելքի պատճառով ՏԹՆԴ-ում թատերերգութիւնը վերնագրվել է միայն «Վարդ և Շուշան», իսկ տեքստում հանդիպող «Անի», «Մասյաց», «Արարատյան», «Նախարար» բառերը դուրս են գցվել իբրև «վտանգավոր» կամ փոխարինվել այլ «անվնաս» բառերով: Սրանցից բացի կան նաև լեզվա-ոճական ուրիշ տարբերութիւններ, որոնք ցույց են տրվում ստորև:

ՏԹՆԴ

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ց Ա

1 Վահրամիս: 2—3 (բացակայում են): 4 ազնվականի: 5—6 (բացակայում են): 7 սովորաբար: 8 կելնեն: 9—11 (բացակայում են): 12 կենաց: 13 ճանշնար: 14 զքեզ: 15 (բացակայում է): 16 ելնենք: 17 (բացակայում է): 18 յուր: 19 (բացակայում է): 20 ես: 21 ահա՛ ըսի: 22 մանկութեանս: 23 իր: 24 իր: 25 մտնեալով: 26 զարհուրեցնես: 27 խոսքերով: 28 (բացակայում է): 29 գերեզմանիս: 30 կողմեն: 31 հարվածի: 32 ազնվականը: 33 (բացակայում են):

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ց Բ

1 [իմ] աղջկանս: 2 իրեն: 3 յուր: 4 (բացակայում է): 5 շրթունքը: 6 (բացակայում է): 7 կորստյան: 8 խոցերը: 9—10 (բացակայում են): 11 իր: 12 (բացակայում է): 13 կըլլա: 14 իր: 15—16 (բացակայում են): 17 իր: 18 անզգամ: 19 (բացակայում է): 20 իր: 21 (Մարիամի խոսքը բացակայում է): 22 (բացակայում են):

Արարված Գ

1 տխուր: 2 իր: 3 իր: 4 գոնե: 5 վայրկյան: 6 էր: 7 թե: 8 առվակեն
[աՎելի]: 9 անտառին: 10 բազմաբուրյան: 11 ոգել: 12—13 (բացակայում
են): 14 կյանք [մը]: 15 [իմ] որդվույս: 16 Վա՛րդն: 17 կը մեկնի: 18 իր:
19 արտասովոր: 20 այրած: 21 (բացակայում է): 22 լինեինք: 23 կսպան-
նե: 24 իր: 25 («ալ նույն հրապույրը շուներ... տեսա որ» բառերը բա-
ցակայում են): 26 (բացակայում են):

Արարված Դ

1 աշ: 2 («այն սև գիշերը» բառերը բացակայում են): 3 հուսացի: 4—6
(բացակայում են): 7 ամպեր: 8 թև: 9 իր: 10 (բացակայում է): 11 տես
նեմ [խսկ]: 12 ես: 13 (բացակայում է): 14 իր: 15 («ի՛նչ է այս (առնե-
լով)» բառերը բացակայում են): 16 մ'է: 17 իր: 18 ո՛հ: 19 Վարդ: 20
հառաշ: 21 պահվտեցա: 22 սպաններ: 23 այդ: 24 (բացակայում է): 25
այն: 26 մենավոր: 27 քենե: 28 («բա՛ց աչքդ, վերջին անգամ մ'ալ» բա-
ռերը բացակայում են): 29 է: 30 ճանչնամ: 31 քեզ: 32 (պարբերությունը
բացակայում է):

1869-ի հոկտեմբերի 6-ին տպված Գ. Դուրյանի կենսագրական ծա-
նուցման մեջ ասվում է, որ հեղինակի թատերախաղերից «Վարդ և Շու-
շան»-ը «միայն ներկայացված է անցյալ տարի Կետիկ Բաշայի թատրոնը»
(տե՛ս ներկա հրատարակության առաջին հատորը): 1868-ին բեմադրվելու
մասին տեղեկություններ չկան, սակայն 1869-ին արդեն հանդիպում ենք
ազդերի: Ահա դրանցից մեկը, տպված «Մասիս» շաբաթաթերթի 1869-ի
փետրվարի 22-ի համարում:

Թ Ա Տ Ր Ո Ն Օ Ս Մ Ա Ն Ի Ն

ԿԵՏԻԿ ԲԱՇԱ

1869 փետրվ. 22 շաբաթ գիշեր ժամ 2 ¹/₂

Չորրորդ ներկայացումն

տնօրինությամբ Հ. Վարդովյանի

Հանդես ազգային

ՎԱՐԴ ԵՎ ՇՈՒՇԱՆ ԿԱՄ ՀՈՎԻՎՔ ՄԱՍՅԱԶ

Թատրերգություն երգախառն ի շորս արար:

Հեղինակություն պ. Պ. Դուրյանի

Ծրածշտություն պ. Տ. Զուխանյանի

ՀԻՇԱՏԱԿ

Տաղերգություն պ. Պ. Դուրյանի

Արտասանեալ օր. Վ. Գաբազաշյանե.

«Մամուլ» հանդեսը այս ծանուցման հետ տպագրել է նաև Հ. Վարդովյանի հետևյալ ազգը (1869, փետրվար 22, թիվ 3, էջ 24):

«Ազգ»—Վերոհիշյալ Թատրոնին մեջ քանի մը ազգային խաղեր ներկայացնելով Թատերասեր Հասարակության կողմանե գտած ընդունելություննիս քաջալերեց մեզ՝ պ. Պ. Դուրյանի վառվռուն գրչին կարևորությունը զգալով՝ անոր հեղինակած Վարդ և Շուշան անուն սիրահարական գողտրիկ Թատրերգությունը ներկայացնել, որուն համար դերասանական խումբս երբեք ծախք և ջանք չէ խնայած:

Հարգո հասարակությունը գոհ սրտով տեսավ շատ անգամ Պողոս և Վերգիսիան, բայց դեռ նոր պիտի տեսնե Վարդը և Շուշանը. տեսավ Ալպյաց հովվուհին, բայց դեռ նոր պիտի տեսնե մասյաց հովվուհին, եթե գովելի եռանդամբ հառաջադիմության շքեղ տեսարանի մը հանդիսատես գտնվելու փութալով՝ թե հեղինակին և թե դերասանաց ճիգն ու ջանքը պսակելու մասին իր քաջալերիչ ներկայությունը չը զլանա:

Ուրեմն մեր ակնկալության վրա հավաստի, առաջուզ մեր խորին շնորհակալությունները կը հայտնեմք Հայ հասարակության:

Հ. Վարդովյան»

«Վարդ և Շուշան» բեմադրվել է նաև 1871-ի նոյեմբերի 13-ին Սամաթիայի Հայկական ընկերության զբոսարանում Հայկական անձնվեր խմբի ջանքով (տե՛ս «Մասիս», 1871, թիվ 1165 և «Ծփրատ», 1871, թիվ 41):

ՍԵՎ ՀՈՂԵՐ ԿԱՄ ՀԵՏԻՆ ԳԻՇԵՐ ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ

(էջ 68)

Ինքնագիրը գտնվում է Երուսաղեմի պատրիարքարանում: Անվանաթերթն է. «Սև Հողեր, Թատերգություն երգախառն յ'երիս արարվածս և ՚ի մի վերջաբան. Հեղինակություն Պետրոս Ա. Դուրյանի, Սկյուտար, 1863» (Տ, էջ Ը):

Պ. Դուրյանը Թատերգության ձեռագիրը ներկայացրել է Մկրտիչ Պեշիկ-Քաշլյանին, որը կարդալուց հետո ասել է, «թե բավականին լավ է և թե այդ գործին հեղինակը փայլուն ապագա կխոստանա» («...Դուրյանի կյանք...», էջ 47): Այս փաստը հիշատակում է նաև Վ. Քերգիրաշյանը, սակայն վերագրում է «Վարդ և Շուշան»-ին, որովհետև գրականագետի կարծիքով, «Սև Հողեր»-ը Դուրյանի առաջին գործերից մեկը չէ, այլ գրված է ավելի ուշ, «Արտաշես Աշխարհակալ»-ից հետո («Պետրոս Դուրյան», Երևան, 1959, էջ 27 և 41):

Պ. Դուրյանի՝ «Օրագիր...»-ին գրած նամակից երևում է, որ նա այս ողբերգության ինքնագիրը նույն տարվա ձմռանը վաճառել է Տ. Գալեմճյանին՝ պայմանով, որ բեմադրվելուց հետո պետք է վճարեր նրա արժեքը: Թատերական հուշարարը հեղինակին է հանձնել պահանջվածի «դուլնաբյա մասը» միայն և ինքնագիրն էլ չի վերադարձրել:

Առաջին անգամ տպագրվել է ՏԹ-ում, առանձին հրատարակվել է Կ. Պոլսում 1908-ին («Ազատ մատենաշար» թիվ 1) և 1928-ին, չորրորդ անգամ զետեղվել է 1947-ի «Երկեր» ժողովածուում:

Տպագրվում է ըստ առաջին հրատարակության:

«Սև Հողեր»-ը բեմադրվել է Դուրյանի կենդանության օրոք: «Մանգու-մեի էֆբյար» թերթը զետեղել է Տ. Գալեմճյանի հետևյալ թատերադրը («1871, մարտ 5, նյումբերո 1517»):

Թ Ա Տ Ր Ո Ն Յ Ս Մ Ա Ն Ի Ե
Ի ԿԵՏԻԿ ՓԱՇԱ

1871 մարտ 6, շաբաթ գիշեր

ժամ ճիշտ 8

վարչություն Հ. Վաղապյանի

**ի նպաստ աղքատաց
Հանդես ազգային**

ԱՐՇԱՎԱՆՔ ԼԵՆԿԹԻՄՈՒՐԻ Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՍԵՎ ՀՈՂԵՐ

ԿԱՄ

ՎԵՐՋԻՆ ԳԻՇԵՐ ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ,

Ողբերգություն երգախառն յերիս արարս

և 'ի մի վերջաբան

Հեղինակություն պ. Պ. Դուրյանի

Հաջորդ օրը «Մանգումե»-ում (մարտ 6, նյումբերո 1519) տպագրվում է Տ. Գալեմեճյանի նամակը ուր առաջիկա բեմադրության մասին կարդում ենք. «Շարաթ երեկո մարտ 6 ի նպաստ աղքատաց անվամբ Արշավանք Լենկթիմուրի ի Հայաստան ըսված խաղը պիտի ներկայացվի և դարձյալ հարյուրին վաթսուներ մասնավոր աղքատ ընտանյաց պիտի բաժնվի: Եվ ապա՝ «Զենք ուզեր ներկայացվելիք խաղիս գովեստ մի կարդալ, միայն սաչափ կըսենք, որ թատրոնիս ընդհանուր դերասանապետ Պ. Մաղաքյանն յուր աշխատությունը չը զլանար խաղը անթերի տեսարան հանելու. իսկ խաղին փայլեցուցիչը պիտի ըլլան օր. Ա. Հրաչյա իրենց փափուկ դերերովը. շենք ուզեր Լենկթիմուրի մասը կատարող պ. Ս. Պենկլյանի գովեստ ընել, որ արդեն բռնավորի մասեր ներկայացնելու առաջին դերասան մ'է, որ սույն խաղին դուցազն է. իսկ պ. Տ. Թոսպադյանին զալով, կը հուսանք, որ յուր սիրահարական դերը կատարյալ կերպով ներկայացնե: Խաղին գալով հասարակաց դատմանը կը ձգենք: Մայր Հայաստան պիտի ներկայանա օր. Ա. Աստղիկ, իսկ սիրո փափուկ մասը օր. Վ. Գարագաշյան պիտի կատարե, որ արդեն յուր բնածիր ձիրքովը ազգիս համակրությունը ստացած է...»:

Մի քանի օր հետո Տ. Գալեմեճյանը տպագրում է մի հաշվետվություն («Մանգումե», 1871, մարտ 13, նյումբերո 1526), որով հայտնում է, թե «Սև հողեր»-ի ներկայացումից ինքը 17 ոսկու վնաս է կրել:

Ողբերգության ներկայացմանը Պ. Դուրյանը հիվանդության պատճա-

ռով ներկա չի եղել, բայց ինչպես ինքն է գրել վերը հիշված նամակում, հասարակության կողմից «չերմ ընդունելություն» է գտել «ըստ վկայության իմ հանդիսատես քարեկամաց»։ «Սև հողեր»-ը հետագայում ևս բեմադրվել է այլուրեք։ Ըստ Գ. Ստեփանյանի, «խաղացվել է Քուրքիայում, Բալկաններում, Պարսկաստանում, Կովկասում և այլուր» («Ուրվագիծ արևմտահայ թատրոնի պատմության», հ. առաջին, Երևան, 1962, էջ 413)։ ԳԱԹ-ի թատերական բաժնում (Ср/216) պահվում է ողբերգության բեմական օրինակներից մեկի ութ էջանոց համառոտումը՝ «Սև հողերից երկու ողբերգական պատկեր» վերնագրով։

Թատերախաղը պատկերում է 1403 թվականի իրադարձությունները։

Սև ճողեր — Դուրյանագետները ուշադրություն չեն դարձրել այս անվանումին՝ ըստ երևույթին համարելով պատկերավոր արտահայտություն։ Իրականում Սև հողերը վայր է Սեբաստիայի մոտակայքում։ Պատմական այդ տեղանունը չի հիշատակվում հայկական աղբյուրներում, սակայն Մ. Զամչյանը, օգտվելով օտար հեղինակներից, տալիս է այսպիսի բացատրություն։ Երբ լենկթիմուրը գրավում է Սեբաստիան յոթում ըստ աւանդելոյ Քալկոնտիւղայ յոյն պատմագրի՝ կային ավելի քան զերկոտասան բիւր մարդիկ, ավերում է քաղաքը, «իսկ զմանկունս քաղաքին զամէն ետ ժողովել 'ի դաշտավայրի կապեալ ձեռօք և ոտիւք, և կոխան երիվարաց առնել իբրև զորայս ընդ կամնասայիւք, որոյ վասն և տեղին կոչեցաւ և կոչի Սև հողեր» («Պատմութիւն Հայոց 'ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784, յօրինեալ 'ի հայր Միքայէլ վարդապետէ Զամչեանց կոստանդինուպօլսեցեալ...», հ. Գ, 1786, ի Վենէտիկ, էջ 429)։ Այս փաստը ապացուցում է, որ Դուրյանը օգտվել է Մ. Զամչյանի պատմությունից։

Անձինք քառերախաղին — Ողբերգության հերոսներից պատմական է միայն լանկթիմուրը, մյուս կերպարները հորինված են։

1) Ասկեց 5—6 տարի առաջ Սեբաստիա մերձակաճեները Հագաբացվոց դեմ եղած առակալի պառնազմը — Սեբաստիայի մերձակայքում XIV դարի վերջերին հագաբացիների (արարների) դեմ կռիվներ չեն մղվել։ Հայտնի է միայն, որ 1396-ին օսմանցիներն արշավանքներ են սկսել Կապադովկիան ու Փոքր Ասիան տիրելու նպատակով և այլ բնակավայրերի հետ գրավել են Սեբաստիայի արևմտյան կողմում գտնվող Տյուրիկե (կամ Տիպրիկ, Տիվրիկ) քաղաքը (տե՛ս «Պատմություն ականավոր քաղաքին Սե-

բաստիոն և սահմանաց նորա կամ Արքեպիսկոպոսաց նորին», հորինյաց գերպ. Անդրեաս վ. Աղեքսանդրյան, Վենետիկ, 1911, էջ 210)։

2) Լանկթիմուր... Հայաստանը գրեթե ճիմնաճատակ ընելիք ճետո—
լանկթիմուրը Հայաստան է արշավել երեք անգամ՝ 1386-ին, 1395-ին և 1400-ին։ Քատերախաղում խոսքը վերջին ասպատակության մասին է։

3) Լանկթիմուր... կերդնու յերկինս, առ եթե Սեբաստիա անձնատուր ըլլա, երբեք սուր չի պիտի շողացնե Հայոց գլխուն վրա — Պատմիչը վկայում է, որ իրոք Լանկթիմուրը խոստացել է չկոտորել քաղաքացիներին՝ ասելով. «Մի՛ երկնջիք, զի ով զձեզ սրով սպանանէ՝ սուր նոցա ի սիրտս նոցա մտանէ» («Պատմութիւն Լանկ-Քամուրայ և յաջորդաց իւրոց արարեալ թովմա վարդապետի Մեծորեցոյ», Փարիզ, 1860, էջ 64։ Տե՛ս նաև Մ. Զամչյան, «Պատմութիւն Հայոց...», հ. 9, էջ 429)։

4) Մատնուրթուն... Մատնուրթուն — Ո՛չ հայ, ո՛չ էլ օտար պատմագիրների աշխատություններում որևէ հիշատակություն չկա, թե Սեբաստիան գրավվել է դավաճանների օգնությամբ։ Իրողությունն այն է, որ բնակիչները հավատացել են Լանկթիմուրի խոստմանը և բացել քաղաքի դռները։ Իսկ թշնամին դրժել է խոսքը, գերեվարել աղքատներին, կողոպտել բնակիչներին։ Գուրյանը համոզված էր, որ Հայաստանին բաժին ընկած աղետների գլխավոր պատճառը անմիաբանությունն է, այդ իսկ նկատառումով նա Սեբաստիայի առումը վերագրել է մատնության։

5) Սանդրամետ — Ղևոնդ Ալիշանը բացատրում է որպես դժոխային ոգի, սատանա կամ դև («Հին հավատք կամ հեթանոսական կրոնք հայոց», Վենետիկ, 1895, էջ 311—312)։

6) ...գաբրիելյան փողին գոչյունը — Համաձայն Աստվածաշնչի, Գաբրիել հրեշտակապետը, որ ավետել էր «փրկչի» ծնունդը, իր փողը պետք է հնչեցնի նաև վերջին դատաստանի օրը։

7) ... իր վերջին թագավորը կռնամուլ, անարգ և օտար էր. լեռները ողբացին... մինչդեռ Լեոն Զ Կապան բերդին մեջ ապաստանած էր — Հայոց վերջին թագավոր Լեոն VI, ըստ Զամչյանի, հայ էր մոր կողմից, իսկ հայրը սերում էր, «ի ցեղէ Ճիւանայ և Գուիտոնայ»։ Երբ Եգիպտոսի մամուլուկներն ու սելջուկները ներխուժում են Հայաստան, նա կնոջ, դստեր, փեսայի և յուրայինների հետ ապաստանում է Կապան բերդում, բայց ին-

նամայա պաշարումից հետո հանձնվում է Ապուլահեթ զորավարին, շղթայվում (տե՛ս Մ. Զամչյան, Պատմութիւն Հայոց, հ. Գ, էջ 355—361)։

8) Ասփառազյան փառքեր — Աստվածաշնչում Հայաստանն անվանված է Ասքանազյան երկիր, իսկ հայերը՝ ասքանազյան ազգ։ «Սրա համեմատ էլ հայ մատենագիրները մեր ազգը կոչում են երբեմն Ասքանազյան» (Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Ա, Երևան, 1942, էջ 251)։ Այդ վերջին իմաստով էլ օգտագործել է Դուրյանը։

ԱՐՏԱՇԵՍ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼ

(էջ 133)

Պ. Դուրյանի արխիվում այս թատերախաղը, ըստ Ս. Սիմոնյանի, պահպանվում է «երեք արտագրությամբ, երեք տարբեր գիրերով, երեքն ալ դրժախտաբար թերի» («Սփյուռք, 1959, թիվ 32)։ Ա. Գալայճյանը նույնպես հաստատում է, որ Երուսաղեմի պատրիարքարանում «Արտաշես Աշխարհակալ»-ը թերի է, «Կը պարունակե միայն քանի մը արարներ, խառն ի խուռն, առանց դասավորված ըլլալու» (Տ, էջ Ը)։ Երկու վկայություններից էլ պարզ է, թե եղած հատվածներն ինքնագիր են։ Դրա պատասխանը աներկբայորեն բացասական է։ Բանն այն է, որ Ե. Դուրյանը ժամանակին ձեռք է բերել ողբերգության ընդօրինակությունները միայն։ Նա 1891-ի օգոստոսի 30-ի նամակում Ա. Զոպանյանին հայտնել է, որ ունի «Արտաշես Աշխարհակալ»-ը, բայց հետաքրքրող խնդրի կապակցությամբ ոչինչ չի գրել (ԲՆՀ, 1967, № 1, էջ 167)։ Իսկ Մ. Միհրդատյանցն արդեն նույն տարվա սեպտեմբերի 23-ի նամակում ասում է, թե Ե. Դուրյանի «ձեռքն անցուցած» «Արտաշես Աշխարհակալ»-ը ընդօրինակություն է (ԲՆՀ, 1968, № 1, էջ 147)։ Մի քանի օր անց, նա ամենայն որոշակիությամբ գրել է. «Արտաշես Աշխարհակալը համառոտեցի, ինչպես որ պիտի տեսնես, բավական լավ թատերերգություն մ'է, պոչ յաֆերու (դատարկաբանությունների—Ա. Շ.) քով շատ մը գեղեցիկ կտորներ և խոսքեր կան։ Բնագրե չէ, որ քաղեցի ատոնք, այլ ընդօրինակություն մը (բնագիրը չը կա)»—նույն տեղը, էջ 150)։

Ի՞նչ ճակատագիր է ունեցել ինքնագիրը։

Ա. Զոպանյանը պատմում է, որ Պ. Դուրյանը իր թատերախաղերը հեղինակել է Տ. Գալեմճյանի պատվերով։ Վերջինս ժառաջին անգամվան համար կիսնդրե Արտաշես Ա-ի վրա թատերերգություն մը գրել, Պետրոս կգրե

խաղը և կհանձնե. Գալեմճյան կվճարե 15 ոսկի...» (Դուրյանի կյանքը..., էջ 34): Թերևս «Արտաշես Աշխարհակալ»-ը գրվել է Տ. Գալեմճյանի հանձնարարությամբ, բայց որ այն գնել է Խատերական հուշարարը՝ տարակուսելի է: Ա. Լուսինյանին գրած Պ. Դուրյանի 1871-ի սեպտեմբերի 30-ի նամակը հաստատում է, որ «Արտաշես Աշխարհակալ»-ի ինքնագիրը գտնվել է Հակոբ Վարդովյանի մոտ. «Կը խոստանամ,— գրում է Դուրյանը,— որ Վարդովյանը տեսնելով՝ քիչ մը միջոցի համար ուզեմ. եթե տալու հաճի, ուրախությամբ Ձեզ կը յուղարկեմ»: Ս. Սիմոնյանի տպագրած նյութերը նույնպես ցույց են տալիս, որ Խատերախաղի ինքնագիրը վաճառվել է Խատերապետին («Սփյուռք», 1959, թիվ 32 և 1961, թիվ 49—52): Ինչ վերաբերում է Տ. Գալեմճյանին, ապա անկասկած նա ունեցել է «Արտաշես Աշխարհակալ»-ի բեմական օրինակը (կամ օրինակներից մեկը), որը և 1880-ին վաճառել է Բ. էքսերճյանին ու նրա ընկերներին:

Պ. Դուրյանի մահից հետո «Արտաշես Աշխարհակալ»-ը առաջին անգամ հիշատակվում է 1872-ի ժողովածուի առաջաբանում: Տարիներ անց միայն Հրանդի (Մ. Կյուրճյան) «Վառարանիս քով» քրոնիկում («Արևելք», 1890, 20 հունվար, թիվ 1806) հանդիպում ենք երկրորդ, ավելի հանգամանալի տեղեկություն: Հրանդը հայտնում է, որ սկյուտարաբնակ մի ուսուցչի (Բ. էքսերճյանի) մոտ Պ. Դուրյանի «մեկ անտիպ Թատերգությունեն նոր հատված մըն ալ գտանք» և նույն քրոնիկում տպագրում է այդ հատվածը՝ «Որմիզդ առ Արտաշես» խորագրով: Դա «Արտաշես Աշխարհակալ»-ի Գ արարվածի Բ տեսիլի մի մասն է:

Ինչպես տեսել ենք, Մ. Միհրդատյանցը Ա. Զոպանյանի համար համառոտել է «Արտաշես Աշխարհակալ»-ը, Համառոտված ինքնագիրը բաղկացած է 8 էջից և պահվում է ԳԱԹ-ի Ա. Զոպանյանի ֆոնդում: Այդ օրինակի վրա նշված է. «26 սեպտ. 1891», որ համառոտման թվականն է, իսկ անկյունում ցույց է տրված Խատերախաղի գրության ժամանակը. «1 հուլիս 1869»:

Ունենալով ողբերգության համառոտված տեքստը և Մ. Միհրդատյանցի նպաստավոր կարծիքը (տե՛ս ԲՅԸ, 1968, № 1, էջ 150 և 151), Ա. Զոպանյանը «Թատերգությունը մեր մեջ» հոդվածում «Արտաշես Աշխարհակալ»-ի մասին գրել է. «Այդ գործերում լավագույնը իր մեկ անտիպ ողբերգությունն է, որուն մեջ ճշմարիտ պատմական ողբերգության մը համեմատություններն առած է խաղը՝ քանի մը վսեմ տեսարաններով և շատ ուժեղ ոճով մը,

ամբողջության մեջ շեքսբիրյան մեծ հով մը կուռցնեն գործը» («Մասիս», հանդես, Կ. Պոլիս, 1893, թիվ 3979, էջ 40)։

Ողբերգությունն առաջին անգամ հրատարակվել է 1899-ին («Լուսմաս» գրական հանդես, գիրք Բ, հուլիս, Տփլիս, էջ 1—54)։ Քատերախաղը տպագրության է հանձնել Ե. Դուրյանը։ Այդ մասին իմանում ենք հանդեսի խմբագիր Գյուտ քահանա Աղանյանցի՝ Ա. Չոպանյանին ուղղած 1899-ի հունիսի 2-ի նամակից, ուր կարդում ենք. «Գալով հանգ.[ույցալ] Պ. Դուրյանի «Արտաշես Աշխարհակալ» ողբերգին, պիտի ըսեմ, որ դեռ անցյալ տարվա վերջերը, երբ սրբ.[ազան] Դուրյանը եկած է Քիֆլիս և իշխանած ինձ մոտ՝ նա ինքը խոստացավ հղել այն «Լուսմաս»-ի մեջ հրատարակելու և իրոք ուղարկեց տարվույս սկզբներին. արդեն տպված է այն «Լուսմաս»-ի հուլիսի գրքի մեջ, որ լույս պիտի տեսնեն առաջիկա հուլիսի 1-ին և հարկավ անմիջապես պիտի ուղարկվի Ձեզ «Լուսմաս»։ շատ կցավիմ սակայն, որ առանձին արտատպի կարելի չեղավ՝ ինձանից միանգամայն անկախ պատճառներով։

Եթե վաղուց արդեն տպված չլիներ «Արտաշես»-ը, սիրով պիտի ուղարկեի Ձեզ մի շնչին ծառայություն անելու, սակայն ամեն ինչ վերջացած լինելով, կցավիմ որ չկարողացա բավականություն պատճառել Ձեզ (ԳԱԹ, ԱԶՆՁ 295 I ք)։ Ըստ երևույթին, Ա. Չոպանյանը չի ստացել «Լուսմաս»-ն։ Նա հետագայում ևս «Արտաշես Աշխարհակալ»-ի մասին խոսել է որպես անտիպ ստեղծագործության և «Դուրյանի կյանքը...» աշխատության մեջ ամբողջությամբ զետեղել է Մ. Միհրդատյանցի համառոտած օրինակը։

Ողբերգությունը երկրորդ անգամ տպագրվել է «Երկեր»-ում (1947)։

Տպագրվում է ըստ առաջին հրատարակության։

Արդյոք ընդօրինակությունը հարազատորեն է վերարտադրում ինքնագիրը։

Մ. Միհրդատյանցը նկատել է, որ ընդօրինակությունում եղել են «մեկ-երկու տառասխալներ» և «անհասկանալի կետեր», որոնք ինքը նույնությամբ պահպանել է (ԲՅԸ, 1968, № 1, էջ 150)։ Հիմքեր կան պնդելու նաև, որ «Արտաշես Աշխարհակալ»-ը մեզ է հասել թերի վիճակում։ Նախ Դուրյանի բոլոր Քատերախաղերը ունեն «վերջ» նշումը, իսկ «Արտաշես Աշխարհակալում»-ում այն բացակայում է։ Մի փաստ ևս ցույց է տալիս, որ այս ստեղծագործությունը թերի է։ Ողբերգության թե համառոտված օրինակը և թե տպագիր տեքստը բաղկացած են հինգ արարվածից և մի պատկերից,

մինչդեռ ինքնագիրը, դատելով մամուլում զետեղված բնական ազդերից, ունեցել է նաև «մի վերջաբան»։ Այս «վերջաբանն» է, որ չի հասել մեզ և ընդհանրապես անծանոթ է դուրյանագիտությանը։

Համեմատությունը ցույց է տալիս, որ և՛ տպագիր («Լուսմա»-ի), և՛ համառոտված (Մ. Մխչրդատյանցի) տեքստերի հիմքում ընկած է միևնույն՝ Ծ. Դուրյանի մոտ եղած ընդօրինակությունը։ Սակայն «Լուսմա»-ում (և «Երկեր»-ում) ողբերգությունը խորագրվել է «Արտաշես Ա»։ Դա միակ խմբագրումը չէ։ Դատելով համառոտված տեքստից, «Լուսմա»-ի խմբագրությունը հապավել է առանձին տողեր։ Համառոտված օրինակի վրա Մ. Մխչրդատյանցը կատարել է մի քանի դիտողություններ, որոնք ցույց են տրվում տեքստային տարբերությունների հետ՝ փակագծերի մեջ առնված ընդգծումներով և Մ։Բ նշումով։ «Արևելք»-ի տպագրված հատվածը ևս «Լուսմա»-ի համեմատությամբ ունի որոշ անհամապատասխանություններ։

ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Համառոտված օրինակ

Արարված Ա

1 Այս խոսքերից առաջ Արտաշեսն ասել է. «Հայաստանի երկինքը՝ աղ-գերու պատանքը, Հայաստանի ձորերը՝ օտար թագավորաց գերեզմանը և Հայաստանու փառաց խանձարուրթ մը պիտի ըլլա, Հայաստան՝ տիեզերք և տիեզերք՝ Հայաստան պիտի ըլլա...»։ 2 փշրել։ 3 շուքը։ 4 մատնին։ 5 [վերջապես] սակայն։ 6 («Ա արարվածի այս վերջին տեսիլը հատուկ օրինակեցի, որովհետև նախ քառերեգության կապն է, երկրորդ միակ կտորն է, ուր emphase (վերամբարձություն—Ա. Ծ.) չը կա», ՄՄ)։

Արարված Բ

1 կըլլա։ 2 կը լողար։ 3 հնչեցնեի։ 4 ազգմիկ [մը]։ 5 գոցվեցավ։

Արարված Գ

1—2 (բացակայում են)։ 3 որ [կը փայլին ու]։ 4 ունիս։ 5 («Պատվական կտոր մ'է հետեյալը, ուր Դուրյան կերևա. չի պիտի օրինակեի եւ-

կայն ըլլալուն համար, բայց որովհետեւ կարելի է արտատպիլ, կօրինակեմ անա»—ՄՄ) 6 [շունչ մը կարող չէ՝ դիպվածի ավանդ մը տապալել և] սերը: 16 ձայնիդ: 18 ունենար: 22 («Կարծեմ պիտի ըլլա, «Թեւ բույնը կը բանդե» քերես»—ՄՄ): 26 («Թախըմ լաֆեր» (մի շարք խոսքեր—Ա. Շ.) —ՄՄ):

Ա Ր Ա Ր Վ Ա Ծ Դ

1 (Նախորդ պարբերությունների մասին ՄՄ-ն գրել է. «Պոչ լաֆեր»— (դատարկաբանություններ—Ա. Շ.): 2 մեջ: 5 Այս պարբերության մասին ՄՄ-ն գրել է. («Բայց գեշ չէ»)»:

«Արեւիկ» (Արարված Գ, տեսիլ ր) .

7 (Հատվածն սկսում է այստեղից): 8—9 (բացակայում են): 10 արտասուք: 11 խոտին: 12—13 (բացակայում են): 14 անդունդներու: 15 անհունությանը: 16 ձայնիդ: 17 խրոխտացի: 18 (բացակայում է): 19 (Պարբերության սկզբից մինչև այստեղ գրաքննական նկատառումներով բաց է թողնվել): 20 չը վախնար: 21 թիվը: 23 (Այս և հետագա երեք պարբերությունները դուրս են մնացել): 24 (բացակայում է): 25 (Այստեղ ավարտվում է հատվածը):

Ա. Զոպանյանը նշել է, որ հեղինակի կենդանության օրոք «Արտաշես Աշխարհակալ»-ը հաջողությամբ բեմադրվել է Սկյուտարի «Ազիզի» թատրոնում («Դուրյանի կյանքը», էջ 34—35): Բայց մամուլում եղած տեղեկություններից երևում է, որ այդ ողբերգությունը ներկայացվել է դարձյալ Վարդույանի թատրոնում: Ահա «Օրագիր» թերթի 1870-ի հունվարի 8-ի թիվ 101-ում տպագրված ազդը, որ կրկնված է նաև 102 և 103 թիվերում:

Թ Ա Տ Ր Ո Ն Օ Ս Մ Ա Ն Ի Ե

Ի Կ Ե Տ Ի Կ Փ Ա Շ Ա

1870 հունվար 10 շաբաթ գիշեր ժամ 3

Վարչություն պ. Ն. Վարդավյանի

Արտաքո կարգի

Փառավոր ներկայացումն

Հ ա ն դ ե ս ա զ գ ա յ ի ն

ԱՐՏԱՇԵՍ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼ

Ավա՛ղ փառացս անցավորի

Ողբերգութիւն քնարերգական ի հինգ արարս ի մի պատկեր և ի մի վերջարան:

Երաժշտութիւն պ. Ճ. Մայեւպեդի. պ. Տ. Զուխաշյանի:

Առաջին ներկայացմանը «Օրագիր»-ը տվել է հետևյալ գնահատականը (1870, հունվար 12, թիվ 104).

«Անցյալ շաբաթ գիշեր Օսմանիե թատրոնին մեջ «Արտաշես Աշխարհակալ» անուն ողբերգութիւնը ներկայացավ:

Նույն գիշեր խուռն բազմութիւն մը ներկա էր հոն, այնչափ որ շատերը ստիպված էին ոտքի վրա կենալ:

Գալով ներկայացման, առայժմ այսչափ միայն կրսեմք, որ թե տեսարանաց շքեղությամբը ու կանոնավորությամբը և թե խաղին վսեմ ու սքանչելի գաղափարներովը՝ որ հեղինակին տաղանդն ու հանճարը կը փայլեցնեին, կրնամք ըսել, թե մինչև հիմա ներկայացված բոլոր հայ ներկայացումներուն առաջինը կրնա համարվիլ:

Թեև այս մասին մի քանի դիտողութիւններ ունինք ընելիք, բայց տեղերնիս չը ներելիս ուրիշ առթի մը կը թողունք»: Հայտնի չէ, թերթը անդրադարձե՛լ է այդ ներկայացմանը, թե՛ ոչ:

«Եփրատ» լրագիրը 1870-ի հունվարի 15-ի թիվ 21-ում այդ բեմադրության առթիվ զետեղել է Գ. Ֆ-ի (Գ. Ֆեսճյան) «Թատրոն Օսմանիե ի Կետիկ փաշա» թատերախոսականը, որից քաղում ենք հետևյալը.

«Ինչպես որ ծանուցված էր պ. Հ. Վարդովյանի վարչության տակ շաբաթ գիշեր «Արտաշես Աշխարհակալ» անուն քնարերգական ողբերգութիւնը ներկայացվեցավ Օսմանիե թատրոնը, ուր հազար հոգիե ավելի բազմութիւն մը կը նշմարվեր, Մահմեդականք և Քրիստոնյայք:

Ժամը ճիշտ 3-ին վարագույրը բացվելով առաջին անգամ զԱրտաշես ներկայացուց պ. Հ. Վարդովյանը, զոր բավական հաջողականությամբ կատարեց փառասեր Արտաշեսի մը հատուկ եղած ձիրքերը զգալի ընելով:

Նույնպես պ. Պենկլյանը, լյուդացվոց արքայն կը ներկայացուներ իր երբեմն խոնարհական, երբեմն խրոխտ և խոժոռ ձևերով գովեստի արժանի էր:

Պ. Խ. Փափազյան և պ. Ք. Նալյան, որոց առաջինը Վրուլյրի դերը և երկրորդը Խոսրովի դերը ներկայացուցին, անոնք ալ իրենց մասերուն մեջ խիստ հաջողակ էին, այսինքն ինչ որ տիեզերաց հրամայող աշխարհակալի մը գեսպանին վայելուչն է. նույնը կրցավ ընել պ. Նալյան. նույնպես նույն իսկ սպարապետի մը պես կը ներկայանար պ. Վրուլյր, ասոնց քով շենք ռզեր նշմարել ներկայացման այն թերութիւնները, որոնց հետզհետեւ բարձրօրէն կերաշխարհորէ վերահիշյալ հաջողականութիւնները, և արդեն հառաջագիմական դիրքն ալ այս է»:

Այս ներկայացումը կրկնվել է նաև հաջորդ շաբաթ օրը՝ հունվարի 17-ին (թատերադերը տե՛ս «Օրագիր», 1870, թիվ 105 և 106): Գրողի մահից հետո ևս, 1872-ի փետրվարի 12-ին «Ի հիշատակ Պետրոս Դուրյան ծաղկահասակ քերթողին» բեմադրվել է «Արտաշես Աշխարհակալ»-ը (թատերադեր տե՛ս «Մասիս», 1872, թիվ 1201):

Ողբերգութեան նյութն առնված է Մ. Խորենացու «Հայոց պատմութիւն»-ից և վերաբերում է մ. թ. ա. 189—160 թթ. դպարներին:

Անձինք բաւերախաղին — Գործող անձերից պատմական են Արտաշես Ա-ն, Տիգրան Բ-ն, Կրյուսոսը, Միհրդատը, Վարաժը:

1) Վրուլյր — Թատերախաղում սպարապետը Վրուլյրն է, մինչդեռ Խորենացու «Հայոց պատմութիւն»-ում (և Զամչյանի աշխատութիւնում) Հայոց սպարապետը Արտավազդն էր, իսկ Վրուլյրը Արտաշեսի «իմաստուն և բանաստեղծ» որդին էր, որին հայրը «կարգէ... հազարապետ... և հաւատա՛րի նա զամենայն գործս տանն արքունի» (Գիրք Բ, ԾԳ):

2) Վահրամ Վահուճի, քմապետ Հայոց — Սա պատմական կերպար չէ, բայց Դուրյանը մտահոգվել է նրա պատմական հիմքով և օգտվել Խորենացու այն վկայութիւնից, որ հայոց քմապետները սերում էին Վահուճիների ցեղից (գիրք Ա, 11, Գիրք Բ, Ը և ԺԲ):

3) Պյուրոս, քմապետ Լյուդացվոց — Այս կերպարի համար ևս հիմք է ծառայել Խորենացու պատմութեան հետևյալ հատվածը. «Խարկանք լինէին հպարտացելոցն լիւղացւոց, Կրիսեայ Պիթիայ...» (Գիրք Բ, ԺԳ):

4) Հայոց՝ ճետաձգութեամբ արևը մթազնեցնող քանակը — Այս պատկերի հիմքում ընկած է Խորենացու աշխատութեան հետևյալ հատվածը, որտեղ ըստ Եվագարոսի ասված է. «Փոքր Աղեքսանդրի և Դարեհի պատերազմ առ Արտաշիսին բաղդատեալ. քանզի նոցա ոչ փոշւոյն մաքուր երևէր

լոյս տուրնչեանն, այլ ժածկեաց նետաձգութեամբն և ստուերացոյց զարի-
գակն, ձեռագործ գիշեր զմիջօրէի արարեալ» (Գիրք Բ, ԺԳ)։

5) «Կրիսոս, անցեալ ընդ Ալիս գետ՝ քակեսցէ զիշխանութիւնս» — ար-
տահայտութիւնը բառացիորեն առնված է *Խորենացու պատմութիւնից*
(Գիրք Բ, ԺԳ)։

6) Թորգոմյան — Թորգոմը ըստ *Խորենացու Հայկի հայրն էր*։ Օգտա-
գործված է «հայկական (հայերի)» իմաստով։

7) Պոսիդոն (կամ Պոսեյդոն) — Հին հունական դիցաբանութեան մէջ
ծովի ու փոթորկի աստվածը, ծովագնացութեան հովանավորը։

8) Արես — Հունական դիցաբանութեան մէջ պատերազմի աստիճան ու դա-
ժան աստվածը։

9) Տեր իմ, ճար Աստված մը կը կանչե — Այս և հետագա տրամախո-
սութիւնները հարազատորեն վերարտադրում են *Խորենացու պատմութեան*
հետեւյալ հատվածը, որ պատմահայրը քաղել է Սկամադրոսից. «...Կալեալ
զնա (Կրիսոսին — Ա. Շ.) պարթևին Արտաշիսի, հրամայեաց հանել երկաթե-
ղէն տապակ, իսկ Կրիսոսի յիշեալ զբան Սողոմնի աթենացու, ասէ յիւր լե-
զուն՝ Ով Սողոմն Սողոմն, գեղեցիկ բարբառեցար, ոչ երանել զբարեբախտու-
թիւն մարդոյ մինչև ցվախճան։ Եւ լուեալ որ մերձն կային, պատմեցին Ար-
տաշիսի, եթէ զնոր ոմն աստուած կարդայ Կրիսոս։ Եւ զթացեալ Արտա-
շիսի, հրամայեաց ածել և հարցեալ և ուսեալ, թէ զի՛նչ է որ ազազակեացն,
հրամայեաց ներել զտանջանսն» (Գիրք Բ, ԺԳ)։

10) Աւազ փառացս անցաւրի — *Խորենացին վկայելով Եվագարոսին*,
ասում է, որ այս խոսքը պատկանում է Արտաշեսին (Գիրք Բ, ԺԳ)։

11) ...Երկու գնդեր իբար զաւելեցան... Անոնք... առյուծ կը թափեին
փոփոխակի ...Հասա... — *Խորենացին* գրում է. «Այլ ոչ գիտեմ ասել յոր-
պիսի ազգմանէ ահագին իմն աղմուկ լեալ շփոթից, բազմութեան զօրաց
զմիմեանս կոտորեալ. իսկ Արտաշէս փախուցեալ մեռանի, որպէս ասեն,
յիւրոց զօրաց...» (Գիրք Բ, ԺԺ)։ Դուրյանը այդ «ահագին իմն աղմուկ»-ը
վերագրել է Որմզդդուխտին։

ԱՆԿՈՒՄՆ ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅԱՆ

(էջ 195)

Ինքնագիրը պահվում է Երուսաղեմի պատրիարքարանում, Անվանա-

թերթն է. «Անկումն Արշակունի Հարստության. Հեղինակություն Պետրոս Դուրյանի, 1870» (Տ, էջ Ը):

Ա. Լուսինյանին ուղղած Պ. Դուրյանի 1871-ի սեպտեմբերի 30-ի նամակից երևում է, որ Թատերախաղի ինքնագիրը գտնվել է Հ. Վարդուկյանի մոտ: Նույնը հաստատվում է նաև Ս. Սիմոնյանի հրատարակած «արձանագրությունից» («Սփյուռք», 1959, թիվ 32 և 1961, թիվ 49—52):

Առաջին անգամ հրատարակվել է ՏԹ-ում, ապա ղետեղվել «Ծրկեր»-ում (1947):

Տպագրվում է ըստ 1872-ի ժողովածուի:

Ե. Դուրյանը Ա. Զոպանյանին գրած 1891-ի օգոստոսի 30-ի նամակում Թատերախաղի գրության թվական է համարում 1870-ը (ԲԵՀ, 1967, № 1, էջ 170): Ինչպես տեսանք, նույն տարեթիվն է նշված նաև անվանաթերթի վրա: Սակայն հեղինակի կենդանության օրոք «Ծրագիր...» թերթում տպագրված կենսագրական ծանոթության մեջ ասված է, որ Դուրյանը «ավարտած ունի «Վարդ և Շուշան», Սև Հողեր, Արտաշես Աշխաբախյալ և Անկումն Արշակունյաց Հարստության անուն ողբերգությունները...»: Սրանից պարզ երևում է, որ 1869-ի հոկտեմբերին «Անկումն Արշակունի Հարստության» Թատերախաղն արդեն հեղինակված էր, ուստի 1870 թվականը մնում է անհավանական: Այնուամենայնիվ, տարեթիվը թողնում ենք ըստ ինքնագրի:

ՏԹ-ում և ներկայացման Թատերազուրում խորագրից հետո գրված է. «Թատերերգություն երգախառն ի վեց արարս, յերիս պատկերս և ի մի վերջաբան» (Թատերախաղում «ի մի լուռ վերջաբան (Թապու վիվան)», բայց տպագրված է առանց «Վերջաբան»-ի: Ինքնագրի անվանաթերթում առհասարակ ելինչ չի նշված, թե ողբերգությունը քանի արարված ունի: Արդյոք «Վերջաբան»-ի մասին հիշատակությունները պե՞տք է դիտել որպես վրիպակ, թե՞ այն իրոք եղել է: Այս հարցի վերջնական պատասխան տալը հնարավոր չէ այլ ապացույցների բացակայության պատճառով: Կարելի է ենթադրել, որ վերջաբան պետք է լիներ, քանի որ Դուրյանի բոլոր պատմական ողբերգությունները որպես կանոն այդպիսիք ունեն: Իսկ նթն «Անկումն...»-ի «Վերջաբան»-ը չի տպագրվել, ապա ըստ երևույթին այն պատճառով, որ 1872-ի ժողովածուի կազմողները Հ. Վարդուկյանից Թատերա-

խաղի ինքնագիրն ստացել են թերի վիճակում, առանց «Վերջաբան»-ի, որը թերևս կորել է:

Հ. Վարդովյանի «Քատրոն Օսմանիե ի Կետիկ փաշա» հայտարարութ-
յան մեջ («Մանգումե», 1870, հունվար 31, նյումերո 1146, «Մասիս»,
1870, 4 փետրվար, թիվ 944) կարդում ենք. «Տարվույս թատերական շըր-
ջանին մեջ ներկայացված թատերգություններ պատվող թատերասեր ազ-
գայնոց ներկայութենեն քաջալերված, կը փութանք պ. Պ. Դուրյանի նոր
հեղինակած Անկումն Արշակունի Հարստության անուն ազգային վսեմ և
սրտաշարժ թատերգությունը մեծ պատրաստությամբ թատերասեր հա-
սարակության ներկայել, որուն ոգին և լեզուն իրավամբ արգո հեղինակին
հանճարը կարտափայլեն... Քաջահույս եմք, որ Հայ հասարակությունն ալ
իր ներկայությամբը սույն երեկույթը պատվել փութալով՝ թատերական
հասարակության, այլև Հայ հանճարին փայլ տալու շղանար, ինչպես ոյ
Արտաշես Ալիսահակալի առաջին ներկայացման իր թատերասերական
եռանդը արտահայտեց»: «Մանգումե»-ն ղետեղել է ներկայացման հետև-
յալ թատերազգը. (1870, փետրվար 7, նյումերո 1152).

Ք Ա Տ Ր Ո Ն Օ Ս Մ Ա Ն Ի Ե

Ի ԿԵՏԻԿ ՓԱՇԱ

1870 փետրվար 7, շաբաթ գիշեր, ժամ 2^{1/2}

Վարչություն Հ. Վարդովյանի

Արտաքո կարգի փառավոր ներկայացումն

Հ ա ն դ ե ս ա զ գ ա յ ի ն

ԱՆԿՈՒՄՆ ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅԱՆ

Թատերգություն երգախառն ի վեց արարս և յերիս պատկերս
և ի մի լուռ վերջաբան (Թապլո վիվան).

Հեղինակություն Պ. Դուրյանի

Երաժշտություն Տ. ՉՈՒՆԱԶՅԱՆԻ

Ողբերգությունը պատկերում է Արշակունի վերջին թագավորի՝ Արտա-
շես կամ Արտաշիր Գ-ի զահակալության ժամանակները և այդ թագավո-
րության վերացումը (428 թ.): Թատերախաղի սյուժեի համար հիմք է ծա-

ռայել Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ եղած հետևյալ վկայությունը. «...Քաղաւորն Հայոց Արտաշիր անհուն սկսաւ ողողանել յանառակ ցանկութիւնս, մինչև տաղտկանալ 'ի նմանէ ամենայն նախարարացն: Որոշ եկեալ առ մեծն Սահակ, զբողոք բարձին՝ հրաւիրելով և զնա յօգնականութիւն ինքեանց, շարախօսել առ արքային Պարսից և 'ի բաց ընկենուլ զՔաղաւորն իւրեանց, և պարսիկ ածել ունող աշխարհիս» (Գիրք Գ, 49):

Անձինք — Պատմական են Արտաշիրը, Վռամը, Սահակ Պարթևը, Արծրունյաց Վաչե իշխանը, Աշոցա իշխան Հմայակը, Սուրմակը և Սուրեն Պահլավը:

1) ...իր կողմն ճոսող արյան կայլակներն — Համաձայն Աստվածաշնչի, երբ հրեա զինվորներից մեկը գեղարդով խոցում է խաչված Հիսուսի կողը, նրանից հոսում է արյուն ու ջուր (Հովհ. ԺԹ, 34):

2) ...փուշ պսակն — Հստ Աստվածաշնչի, հրեա զինվորները Հիսուսին խաչելույն տանելով, նրան հագցնում են ծիրանի և գլխին դնում փշահյուս պսակ:

3) ...ճոսանի Մարիամներ — Ակնարկը վերաբերում է Մարիամ Մագդաղինեին, որը յուզաբեր (Հիսուսին յուզով օծող) կանանցից մեկն էր և որին Հիսուսը մի ժամանակ բուժել էր: Նա անառակ էր և Քրիստոսի ազդեցությանը մաքրագործվեց՝ դառնալով պարկեշտ ու ջերմեռանդ հավատացյալ:

4) ...սուրբ Մարիամներ — Խոսքը Մարիամ Աստվածածնի (Աստվածամոր) մասին է, որը, լինելով կույս, ծնեց Հիսուսին:

5) ...մեղաց խոր վիրապը — Հստ ավանդության, Հայոց Տրդատ Քաղավորի հրամանով Գրիգոր Լուսավորիչը ոտք ու ձեռքը կապված նետվել է Սրասխի (Արաքսի) ձախ ափին, Արտաշատի մոտ գտնվող մութ գուբը, որի վրա դրել էին մեծ երկանքաքար: Բայց քրիստոնեական հավատքը Գրիգորին կենդանի է պահել: Գործածված է «մեղքերի անդունդ» իմաստով:

6) ...խոստովանության մը սրբազան կապը — Խոստովանությունը քահանայի առջև զոչալով մեղքերին թողություն հայցելն է: Խոստովանությունը պետք է գաղտնիք մնար:

7) ...Քրիստոսի հոտին գայլն է — Ակնարկված է Պողոս առաքյալի արտահայտությունը. «Զգոյշ կացէք անձանց և ամենայն հօտիզ... Քանզի

գիտեմ ես, եթէ յետ իմոյ մեկնելոյ՝ գայցեն գայլք յափշտակողք 'ի ձեզ որ ոչ խնայեսցեն հօտիդ...» (Գործ. Ի, 28—29)։

8) ... քու հորդ սովեցր — Արտաշիւրի հայրն էր Վռամշապուհը։

9) Արտավազդ իր երիվարովը զլոբեցավ — Ըստ Խորենացու, Արտաշեսի մահից հետո նրա որդին՝ Արտավազդը «անցեալ զկամարջան Արտաշատ քաղաքի՝ որսալ կինճս և իշավայրիս զակամբք Գինա, աղմկեալ իմն 'ի ցնորից խելագարանաց, ընդ վայր յածելով երիվարան, անկանի 'ի խոր իմն մեծ, և խորասոյլ լեալ՝ անհետի» (Գիրք Բ, ԿԱ)։

10) Ակռիւի... գինին — Մասիսի ստորոտում ընկած Ակոռի գյուղը հայտնի է եղել իր ընտիր ու ազնիվ գինիով (տե՛ս Ղ. Ինճիճյան, Հնախօսութիւն աշխարհագրական Հայաստանեայց աշխարհի, հ. երրորդ, ի Վէնեստիկ, 1835, էջ 14)։

11) Կեցցե նոյ Ըաճապետ, որ գինին ճնարեց — Ըստ ավանդության չրհեղեղից հետո նոյ Նահապետն է տնկել խաղողի վազը։

12) ...Վռամշապուհի քանը կը մարես — Վռամշապուհի Թագավորության օրոք Մեսրոպ Մաշտոցը ստեղծեց հայերեն տառերը։

13) միթե իմ խաչս ձախակողմյան ավազակի՜նն է — Համաձայն Աստվածաշնչի, Հիսուսի հետ խաչվել են երկու ավազակներ՝ մեկը աջ և մյուսը ձախ կողմում։ Աջակողմյանը հավատում էր Քրիստոսի զորությանը, մինչ ձախակողմյանը հայհոյում էր նրան ու ասում. «Որ դու ես Քրիստոսն, փրկեա զանձն քո եւ զմեզ» (Ղուկ. ԻԳ, 39 և Մաշտոց ծիսարան, հանգստեան շարական)։

14) ... պահլավ արշուճ — Պահլավները կամ պարթևները ունեին Թուրանական ծագում և հնում գաղթելով Պարսկաստան, բնակություն էին հաստատել Կասպից ծովի հարավ-արևելյան կողմում, նվաճել Բակտրիան՝ Բահլ (Պահլ) մայրաքաղաքով, որի անունով և կոչվել են պահլավներ։ Նրանք մ.թ.ա. 250 թ. նվաճեցին ամբողջ Պարսկաստանը և հիմնեցին իրենց հարստությունը, որը գոյատևեց մինչև մ.թ.ա. 226 թ. («Հայերէն քաջատրական բառարան», կազմեց Ստ. Մախասեանց, հ. շորրորդ, էջ 83)։

15) ... անոր համար մշտնջենավոր բանտ վճռված է — Սահակ Պարթևը Արշակունյաց հարստության վերացումից հետո բանտարկվեց Պարսկաստանում, ուր մնաց մինչև 432 թվականը։

**ԱՍՊԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՔ ՊԱՐՍԿԱՅ Ի ՀԱՅՍ
ԿԱՄ
ԱՎԵՐՈՒՄՆ ԱՆԻ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՅԱՑ
(էջ 307)**

Ինքնագիրը չի պահպանվել:

«Օրագիր...»-ի խմբագրությանը գրած 1871-ի սեպտեմբերի 30-ի նամակում Պ. Դուրյանը բողոքում է, որ Տիգրան Գալեմճյանը «անցյալ ձմեռ» իրենից «Սև Հողեր»-ի հետ միասին գնել է նաև «Կործանումն Անի Մայրաքաղաքին Բագրատունյան» թատերախաղը և «մինչև հիմա» չի վճարել ոչ լրիվ «արժեզինքը», ոչ էլ վերադարձել ինքնագիրը: Ս. Սիմոնյանի հրատարակած նյութերը նույնպես վկայում են, որ այս թատերախաղը վաճառվել է թատերական հուշարարին («Սփյուռք», 1959, թիվ 32 և 1961, թիվ 49—52):

Առաջին անգամ տպագրվել է ՏԹ-ում, երկրորդ անգամ՝ առանձին հրատարակությամբ «Ավերումն Անի մայրաքաղաքին Բագրատունյաց կամ Ասպատակությունք Պարսկաց ի Հայս» խորագրով Կ. Պոլսում, 1908-ին («Ազատ մատենաշար», թիվ 8), երրորդ անգամ զետեղվել է 1947-ի «Ծրկեր»-ում:

Տպագրվում է ըստ առաջին հրատարակության:

Հեղինակի կենդանության օրոք, 1869-ի հոկտեմբերին, տպագրված կենսագրական ծանուցման մեջ հիշված էր, որ բացի «Վարդ և Շուշան», «Սև Հողեր», «Արտաշես Աշխարհակալ» և «Անկումն Արշակունյաց Հալստություն» ավարտված ողբերգություններից, Դուրյանը «մոտերս ուրիշ մալ կը հեղինակե»: Հավանաբար խոսքը «Ասպատակությունք...»-ի մասին է: ՏԹ-ում գրության տարեթիվը չի նշված, բայց Ե. Դուրյանը Ա. Զոպանյանին գրած 1891-ի օգոստոսի 30-ի նամակում պնդում է, որ հայտնի այլ գործերի հետ միասին հիշյալ ողբերգության «թվականը» նույնպես որոշ է՝ 1870 (ԲԵՀ, 1967, № 1, էջ 170):

Ինչպես կարելի է տեսնել Պ. Դուրյանի վերը հիշված նամակից, նա իր ողբերգության վերնագիրը (համեմայն դեպս նրա մի մասը) անվանում է «Կործանումն Անի Մայրաքաղաքին Բագրատունյան», իսկ 1908-ի առանձին հրատարակություններում խորագրի երկու մասերը ետ ու առաջ են տեղափոխված (դա միակ տեքստային տարբերությունն է): Ինքնագրի բացա-

կայութիւնը հնարավորութիւն չի ընձեռում պարզել իսկութիւնը:

Պ. Դուրյանի վկայությամբ ողբերգութիւնը հաջողությամբ բեմադրվել է, որին ինքը չի կարողացել ներկա գտնվել հիվանդության պատճառով: «Քատրոն Օսմանիե» հայտարարության մեջ Կ. Պոլսի «Մամուլ արձագանք հասարակաց կարծյաց» հանդեսը (1871, մարտ 13, էջ 240) գրել է.

«Այս գիշեր պ. Քուրյանի հեղինակած Անի քաղաքին ավերումը առաջին անգամ պիտի ներկայացվի ի նպաստ պ. Տիգրան Գալեմճյանի:

... Կաղաչմք որ հարգո հասարակութիւնը այս փափուկ կեսը նկատողության առնելով շթողու, որ Անի քաղաքին հետ այս գիշեր մեր Տ. Գալեմճյանին տունն ալ փլի»:

Լրագրերում («Մանգումն», 1871, մարտ 11, նյութերո 1523, «Մասիս», 1871, 11 մարտ, թիվ 1063, 13 մարտ, թիվ 1064) հանդիպում ենք հետևյալ թատերադրին.

Թ Ա Տ Ր Ո Ն Օ Ս Մ Ա Ն Ի Ե
Ի ԿԵՏԻԿ ՓԱՇԱ

1871 մարտ 13 շաբաթ գիշեր

Ժամ ճիշտ 3

Վարչութիւն Ն. Վարդովյանի

Արտաքո կարգի փառավոր ներկայացումն և առաջին
անգամ ներկայանալի
ի նպաստ

Պ. Տիգրան Գալեմճյանի

հուշարարի թատրոնին

Հ ա ն դ ե ս ա զ գ ա յ ի ն

ԱՍՊԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՔ ՊԱՐՍԿԱՅ Ի ՀԱՅՍ

ԿԱՄ

ԱՎԵՐՈՒՄՆ ԱՆԻ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՅԱՅ

Մեծահանգես թատերգութիւն երգախառն յերկուս թվականս, ի հինգ արարս, յերիս պատկերս և ի մի վերջարան

Հեղինակութիւն պ. Պ. Դուրյանի

«Մանգումե»-ն միաժամանակ տպագրել է Հ. Վարդույանի «Ազդ»-ը։

«Ազդ».—Տուրքիլի և Ալփասլանի բարբարոսական հարձակումները, որ Բագրատունյաց թագավորության կործանումեն ետքը տեղի ունեցած Հայոց պատմության մեջ հիշատակաց կետ մը ձգած է։ Այս անգամ ուզելով, որ սուլն զգալի հանդես ազգիս ներկայացնել, որոշեցինք նպաստավորյալ հուշարար պ. Տ. Գալեմճյանի հատկացնել, հուսալով որ մեծարգո ազգային իրենց պատկառելի ներկայութամբը պատվել պիտի բարեհաճին թե նպաստավորյալը և թե մեր անխոնջ լսշխատությունը։

Հ. Վարդույան»

Տ. Գալեմճյանը իր նամակում («Մանգումե», 1871, մարտ 13, նյութեր 1526) հայտնում էր, թե քանի որ ինքը «Սև Հողեր»-ի ներկայացուցիչ նյութապես տուժել է, ապա «սուլն մեր բաց հաշիվը գոցելու համար ստիպվեցանք նպաստ մ'ալ մեզ համար տալ...»։

«Ասպատակությունք...»-ը բեմադրել են նաև արևելահայ թատերական խմբերը։ ԳԱԹ-ի թատերական բաժնում պահպանվում է ողբերգության բեմականացման երկու ձեռագիր օրինակ. «Անի քաղաքին ավերումն» վերնագրով։ Առաջինը (Bp/104) բաղկացած է 36 էջից և ունի հինգ գործողություն և երեք պատկեր։ Այս օրինակի վրա կա կովկասյան գրաքննական կոմիտեի 1906-ի օգոստոսի 5-ի նշումը՝ բեմադրության թույլտվության մասին։ Երկրորդը № 43/Dph) 14 էջ է, ունի ինն «ողբերգական պատկեր» և «1885» նշումը։

«Ասպատակությունք...»-ի նյութն առնված է սելջուկյան արշավանքների շրջանից։ «Ա թվական»-ում ծավալվող գործողությունները տեղի են ունեցել 1054-ին, իսկ «Բ թվական»-ինը՝ 1064-ին։ Որպես պատմական աղբյուր ծառայել են Արիստակես լաստիվերտցու «Պատմություն»-ը (առաջին անգամ լույս է տեսել Վենետիկում, 1844-ին), Մատթեոս Ուռհայեցու «Ժամանակագրություն»-ը (առաջին հրատարակությունը՝ 1869, Երուսաղեմ) և Մ. Զամչյանի «Պատմութիւն Հայոց»-ի Բ հատորը։ «Բ թվական»-ում պատկերված իրադարձությունները (Աղկանի օգնությունը հայերին, բաբանն այրելը, Որտեմիդի բռնվելն ու գլխատվելը) իրական են, բայց դրանք կատարվել են ավելի վաղ՝ 1054-ին, Մանազկերտի հերոսական պաշտպանության օրերին, երբ սելջուկ հորդանքերին գլխավորում էր Տուրքիլու Դուրյանը։ Մանազկերտի դեպքերը հատուկ միտումով վերագրել է Անիին, որով-

հետև հայոց վերջին մայրաքաղաքի ավերումն էր խորհրդանշում պետականության կորուստը:

Ողբերգության հերոսներից պատմական են կամ ունեն իրենց պատմական նախատիպը Գագիկ Աբասյանը, Քաթուլը, Տուղրիլը («Ա թվական»), Այփաւանը, Բագրատը, Որտելմեզը, Աղկանը և Լեոնը («Բ թվական»):

ԱՆՃԻՆԲ Ա թվականին

1) ՈԳԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՑԱՅՑ — այսպիսի «անձ» չկա ոչ Ա և ոչ էլ Բ թվականներում: Այդ վերացական կերպարը հանդես է գալիս միայն «Վերջաբան»-ում, բայց կոչված է «Մուսայն Հայաստանայաց»:

2) ՏՈՒՂՐԻԼ, թագավոր Պարսից — կաստիվերացու «Պատմություն»-ում այսպիսի անուն չկա, հանդիպում ենք միայն «Մուստան» ձևին, իսկ Մ. Չամչյանը կոչում է Տուղրիլ՝ ավելացնելով «Բեկ յազգէ Թուրքաց սկիւթացոց՝ ՚ի ցեղէ սալլուկեանց»: Պ. Դուրյանը Տուղրիլ անունը վերցրել է Մ. Չամչյանից, բայց համարել է պարսիկ, որովհետև Թուրքիայի պայմաններում շէր կարող հայերի թշնամուն թուրք ներկայացնել:

3) ԹԱԹՈՒԼ, իշխան հայկազն — Չամչյանի աշխատությունում Քաթուլը սպարապետ է (հ. Բ, էջ 955), իսկ կաստիվերացու մոտ՝ «զմի ոմն յազատացն» («Պատմութիւն...», Երևան, 1963, էջ 88): Դուրյանը հետևել է կաստիվերացուն:

4) ԱՐԱՍ, զորապետ Պարսից — «Ա թվականի» Դ և է տեսիլների ու մարկներում Աբասի փոխարեն գրված է Որտելմեզ («Որտելմեզ պատերազմական փառք կը հեշեր», «ՏՈՒՂՐԻԼ (Որտելմեզի)», որը «Բ թվական»-ի կերպարներից է:

ԱՆՃԻՆԲ Բ թվականին

5) ՈՐՏԵԼՄԵԶ, զորապետ Պարսից — Մ. Չամչյանի պատմությունում սելջուկ զորավարի անունն է Աղկան, իսկ կաստիվերացու աշխատությունում՝ Որտելմեզ: Դուրյանը հենվել է երկրորդ աղբյուրի վրա:

6) ԱՂԿԱՆ, իշխան Պարսից — Պատմական աղբյուրներում սելջուկների ղավաճանած և հայերին օգնող իշխանը անանուն է: Դուրյանը «Աղկան»-ը վերցրել է Չամչյանի պատմությունից: Չամչյանը օգտվելով ՄԻ դարի հույն պատմիչ Գեորգ Կեդրենոս Միայնակյացի աշխատությունից, հավաստում է, թե սելջուկներն ունեցել են խորհրդայն մի գունդ, որի հրա-

մանատարն էր Աղկան անունով մեկը, որին և գերի են վերցրել մանազ-
կերտցիները (Հ. Բ, էջ 958—959)։

7) ՏԵՐ ՎԱՀՐԱՄ, ծեր քահանա — Այս կերպարի նախատիպը պատ-
մական աղբյուրներում հիշվող այն երեցն է, որ Մանազկերտի պաշար-
ման ժամանակ ստեղծեց մի հարմարանք, որին դիպելով՝ թշնամիները
արձակած քարերը թի վերա իւրեանց ընկնելոյր»։

8) ... Տուղրիլ, որ քանի մը տարի է վեր զորաց նորանոր զուսար-
տակներ զրկելով... հիմա ալ ինք պարսկական բանակին զուսին անցած
կուգա — Սելջուկ թուրքերը առաջին անգամ Գթլմուշի և Իրրահիմ Յանալի
առաջնորդությամբ ասպատակել են Հայաստանը 1048-ին, երկրորդ անգամ՝
1049-ին, իսկ 1054-ի արշավանքը գլխավորում էր Տուղրիլը։

9) ... Սմբատաբերդ և Արծն փառաբանուն կործանումը — Հստ Չամ-
չյանի Սմբատաբերդը գրավվել է 1048-ին, իսկ Արծնը՝ 1049-ին։

10) ... Հայր շորուրդ անգամ հոգի առնե — Ակնարկը վերաբերում է
հայկական երեք՝ Երվանդունիների (հստ եորենացու), Արշակունյաց և
Բագրատունյաց հարստություններին։

11) Եթե հարվածն իմա է՝ անկարելի է որ չը մեռնի — Թաթուլի այս
խոսքերը և առհասարակ ամբողջ միջադեպը վավերական է։ Լաստիվերտ-
ցին գրում է. «Եթե զմի ոմն յազատացն կալեալ, որում անուն էր Թաթուլ
որ էր այր հօր և պատերազմասէր, զոր առեալ տարան առ Սուլտանն.
Եւ քանզի կարեւոր խոցեալ էր զորդի Արսուրանայ Պարսից ամիրայիլն, զոր
իրրև ետես Սուլտանն՝ ասէ. Եթէ դա ապրի, զքեզ ազատեմ, ապա թէ մե-
ռանի, զքեզ դմա մատաղ հրամայեմ առնել։ Որ ետ սակաւ աւուրց մեռաւ.
Իսկ նորա պատասխանեալ, Թէ իմ է զարկածն, չէ կենաց. թէ այլում է
զայն ոչ գիտեմ։ Սուլտանն իրրև լուաւ թե մեռաւ, հրամայեաց սպանանել
զնա, և զաջ բազուկ նորա հատեալ, ետ տանել Արսուրանայ ի մխիթարու-
թիւն, թէ ի վատ բազկէ չէ մեռեալ քո որդին» («Պատմութիւն...», էջ 88,
տե՛ս նաև Մ. Չամչյան, Հ. Բ, էջ 995—996)։

12) ... Աղկան իշխանը մագաղաթի մը վրա անոնց խորհուրդները
գրելով — Պատմական աղբյուրներում վկայված է, որ պարսիկ իշխաննե-
րից մեկը օգնել է պաշարված Մանազկերտի բնակիչներին «Բազում ան-
գամ գրեալ ի քարտիսի ի սլաք նետին կապէր, և պատերազմի օրինակաւ
մերձեալ ի պարիսպն՝ զնետն ի քաղաքն ընկնելոյր» (Լաստիվերտցի, էջ 91)։

13) ... պարսիկները ահագին բաբան մը բերած են, որ 50—60 լիտր ծանրությամբ քար կը նետեն եղեր — Ալիասլանն իրոք այդպիսի բաբան բերել է. «Հրամայեաց ապա կանգնել հանդեպ այնմ բաբան մեծ և զարհուրելի, որ բերեալ էր ընդ իւր», բայց չնայած գործադրված բազում հնարքներին, շին կարողացել «խափանել զգորութիւն նորա և ոչ կարէին ելս հնարիցն գտանել» (Չամչյան, հ. Բ, էջ 979): Ըստ Հաստիվերտցու Մանագկերտ բերված բաբանն է, որ արձակել է 60 լիտր ծանրությամբ քարեր («Պատմութիւն...», էջ 92):

14) ... եթե Վեստ Սարգիսի պես... ճիվաղ մը չըլլար՝ հիմա Անի... թագումի էր. — Ակնարկը վերաբերում է Անիի իշխան Վեստ Սարգիս Սյունեցուն, որ քանիցս դավեր նյութեց Անիի հայ թագավորների դեմ և ի վերջո Անին հանձնեց բյուզանդացիներին:

15) ... Գագիկ՝ որ հիմա օտարության մեջ — Վեստ Սարգսի և Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսի հորդորանքով Անիի թագավոր Գագիկ Բ-ն 1044-ին մեկնում է Կ. Պոլիս, բյուզանդական կայսեր հետ բանակեցելու: Այստեղ էլ նրան հրաժարեցնում են գահից, բանտարկում, ապա ուղարկում Կապադովկիայի Բիզու քաղաք:

16) Մանագկերտցիք ալ Մանագկերտի առջև պարսից մեկ ահագին բաբանը այրեցին — Մանագկերտի պաշտպանության ժամանակ է, որ զորականներից մեկը նավթի և ծծմբի հեղուկը լցրել է շշի մեջ, ձևանալով թղթաբեր, մոտեցել բաբանին, այրել և փախչելով վերադարձել քաղաք: Պատմական աղբյուրներում այս անձնազոհ երիտասարդը «Հոռոմ» էր (Հաստիվերտցի): «Փռանգ» (Ուռհայեցի) կամ «գաղղիացի» (Չամչյան): Դուրյանը դարձրել է հայ և անվանել Լեոն, որովհետև հայ մարդու օրինակը կարող էր հուզել ու վարակել ժամանակակիցներին:

17) ... ես որք եմ, ո՛չ հայր, ո՛չ մայր և ո՛չ եղբայր ունիմ — Այս խոսքերը գտնում ենք Մատթեոս Ուռհայեցու մոտ: Պատանին Մանագկերտի բյուզանդացի կառավարիչ Վասիլին ասել է. «... Ծն միայն եմ, ոչ ունիմ կին կամ որդիք, որ լան զիս...» («Ժամանակագրութիւն» Վաղարշապատ, 1898, էջ 120):

18) ... մեր առաջին հարվածը պարսպին վրա ահագին վերք մը բացավ — Բաբանը խորտակել է Անիի պարսպի մի մասը, բայց փլուզված հողմից թշնամին չի կարողացել մտնել քաղաք և Ալիասլանի հրամանով

նահանջել է (Հաստիվերտցի, էջ 135—136, Ուոհայեցի, էջ 148—149, Զամչյան, հ. Բ, էջ 979—981):

19) Մանազկերտի և պարսկաց վրեժը պիտի առնեմ — Մեկամսյա պաշարումից հետո Տուղրիլը պարտված հեռացել էր Մանազկերտից:

20) բաբանին բոցին մեջ կը նետվի... — Բոլոր աղբյուրներում պատանին բարեհաջող քաղաք է վերադարձել: Դուրյանը Հևոնի կերպարի հերոսականությունը ընդգծելու միտումով նրան մղել է անձնագոհության:

21) Կը զարմանամ այդ իշխանին մեր վրա ցցուցած համակրական ցույցերուն և անձնվիրությանց վրա — Պարսիկ իշխանի՝ հայերին օգնելու շարժառիթների մասին պատմական աղբյուրներում ոչինչ չկա: Հաստիվերտցին ասում է, որ Աստոն օգնությամբ է պարսիկն այդպես վարվել: Դուրյանը այսպիսի «մեկնաբանումից» հրաժարվել է և գտել ռոմանտիկ հիմնավորում:

22) Ազկան իշխանը գրած է... «Անիի արևելյան պարսպացը տակ խրամատ կը փորեն» — Մանազկերտի պաշտպանության ժամանակ սելջուկ զորապետը հրամայել է «բռնաբանել զհիմն պարսպին» (Զամչյան, Բ, էջ 958), իսկ այդ մասին տեղյակ է պահել պարսիկ իշխանը (Հաստիվերտցի):

23) ...հաջողեցավ երկաթե ճանկով Ուտեկմեզ զորապետը բռնել — Ուտեկմեզը «եկեալ խոռին կամէր հզօրապես ի ներքս մտանել, և հանկարծակի գիրովին երթեալ անկալ: Իսկ որ ի վերա պարսպին էին, ձգեալ զճանկ երկաթի՝ կալան զնա և քարշեալ ձգեցին ի ներքս պարսպին» (Հաստիվերտցի, էջ 92):

24) ...Տուղրիլի արշավանաց դեմ պատերազմաց ատեննիս բանակին մեջ զորապետ էր նա — Տուղրիլի արշավանքի ժամանակ, ըստ Դուրյանի «Աթվական»-ի, զորապետը ոչ թե Ուտեկմեզն էր, այլ Աբասը:

25) Գողթան բանաստեղծներուն... — Գողթն գավառը հայտնի էր իր երգիչներով:

26) Սադայել — Սատանաների գլխավորը:

27) Զօրապետին գլուխը կտրելով Պարսից բանակը նետեցեմ — Մանազկերտի բյուզանդացի կառավարիչ Վասիլը իրոք «հատեալ գլուխս նորա՝ ընկէց մեքենայիւք առաջի Տուղրիլայ և զօրաց նորուն» (Զամչյան, Գ, էջ 959):

28) ... միշնաբերդը կը քաշվին առանց ժողովուրդը մտածելու — Անին չի գրավվել դավաճանությունմբ, այլ իշխանների խուճապի հետևանքով՝ «Իշխանք տկարամիտք՝ երկիրդիւ պաշարեալ, և 'ի պատերազմել ձանձրացեալ, և ամենեկին լքեալ փութացան ելին 'ի ներքնաբերդն, և ամրացան անդ զօրօք իւրեանց» (Զամչյան, Գ, էջ 980):

29) ... Անիի մեջ հետաճառությունը տիրեւ է — «Իսկ քաղաքացիքն... տեսեալ՝ թե քաղաքապետք իւրեանց փախեան 'ի ներքնաբերդն, յերկիրդ անհնարին ըմբռնեցան. և 'ի տազնապ մահու պաշարեցան... Եւ յաղազս այսորիկ ալեկոծեալ և շփոթեալ յոյժ՝ անկան 'ի ծփանս խռովութենէ...» (Զամչյան, Գ, էջ 280):

30) ... պալատներն ու... շենքերն... թաղվեցան արյան հեղեղներու մեջ — «... լցաւ քաղաքն լի ծայրիւ և ծայրիւ, և ճանապարհ էր մարմին սպաննուցն, զի ի բազմութենէ կոտորելոցն և յանթուելի դիականցն՝ վտակն մեծ, որ անցանէ առ քաղաքան, ներկանէր արեամբ» (Լաստիվերտցի, էջ 136):

31) Բաբիկս ձեռքեն կը հափշտակեն... օդին մեջ հանեցին... գետինը պլիտի զարնեն... — «Ի գրկաց մարց յափշտակեալ լինէին մանկունք՝ անողորմաբար զքարի հարեալ...» (Լաստիվերտցի, էջ 136):

ՔԱՏՐՈՆ ԿԱՄ ԹՇՎԱՌՆԵՐ

(էջ 373)

Ինքնագիրը պահվում է Երուսաղեմի հայկական պատրիարքարանում: Անվանաթերթն է. «Քատրոն Կամ Թշվառներ. ժամանակակից թատերախաղ-թատրերգություն ի հինգ արարվածս և յ'երիս պատկերս. Պ. Դուրյան, 1871»։ Ա. Գալայճյանը վկայում է, որ Պ. Դուրյանի արիւիվում «էջ 48-ի վրա կա նաև «Հառաջաբան»-ը, ուրիշ ձեռքի մը կողմն (Հ. Պարոնյան?) կատարված «սրբազրություն»-ներով» (Տ, էջ Ը):

Պ. Դուրյանը չի կարողացել իր այս թատերախաղը բեմադրել տալ և մտահոգվել է նրա տպագրությամբ: Դա որոշակի երևում է «Հառաջաբան»-ի հետևյալ տողերից. «Մեկ քանի տարիս ի վեր հղացած երկուցս մեջ սույն ժամանակից թատերախաղն ահա կը համարձակիմ ի լույս ընծայել, իբր առաջին պտուղ իմ ճգանց, զոր կուզեմ նվիրել ազգիս»։ Գրողի վերջին նամակը ևս ցույց է տալիս, որ նա իր «Քատրոն Կամ Թշվառներ»-ի լույս

ընծայումն ուզեցել է իրագործել Ա. Լուսինյանի ջանքերով. «Արդյոք Զարգարյանի հետ խոսեցար վերջի հեղինակած գործույս տպագրության համար»,—գրել է նա: Հրատարակությունը գլուխ չի եկել և Դուրյանը ստիպված թատերախաղի ինքնագիրը վաճառել է Հակոբ Վարդովյանին (տե՛ս Ս. Սիմոնյանի հրապարակած նյութերը, «Վիպյուդ», 1959, թիվ 32 և 1961, թիվ 49—52):

Ե. Դուրյանը Ա. Չոպանյանին գրած 1891-ի օգոստոսի 30-ի նամակում տեղեկացրել է, որ թատերախաղն ավարտվել է 1871-ի հունվարի 3-ին, (ԲՆՀ, 1967, № 1, էջ 170), իսկ մի քանի օր անց Մ. Միհրդատյանցի միջոցով ճշգրտել է. «Թատրոն ԵՎ (պետք է լինի՝ «Կամ» — Ա. Շ.) Թըշվառները» դեկտ. 18-ին սկսած և հունվար 3-ին լմնցուցած է» (ԲԵՀ, 1968, № 1, էջ 143):

Առաջին անգամ լույս է տեսել ՏԹ-ում, երկրորդ անգամ՝ ՏԹՆԴ-ում և երրորդ անգամ, առավելապես ըստ ՏԹՆԴ-ի տեքստի, զետեղվել «Երկեր»-ում (1947):

Տպագրվում է ըստ առաջին հրատարակության:

«Հառաջաբան»-ի առթիվ Բ. էքսերճյանը նկատել է. «Պետրոս Դուրյան գրած է սույն հառաջաբանը, զոր նախորդ հրատարակիչը տպագրելու ձեռնարկած ատեն գտնելով հրատարակած են» (ՏԹՆԴ, էջ 72): Ի դեպ, Երուսաղեմի՝ Պ. Դուրյան արխիվում գտնվող «Հառաջաբան»-ի երկրորդ օրինակի վրա կատարված «սուրբագրությունների» հեղինակը ոչ թե Հ. Պարոնյանն է, ինչպես ենթադրում է Ա. Գալսեճյանը, այլ ամենայն հավանականությամբ Բ. էքսերճյանը, քանի որ այդ «Առաջաբան»-ը ՏԹՆԴ-ում իրոք լույս է տեսել հապավումներով:

Նախորդ բոլոր ժողովածուներում թատերախաղի պատկերների թիվը համարվել է «չինն», որ վրիպակ է, իսկ վերնագրից հետո բացակայում են «Ժամանակակից թատերախաղ» բառերը: ՏԹՆԴ-ում խորագիրն է «Թատրոն», իսկ «Հառաջաբան»-ում և բուն տեքստում թույլ են տրվել գրաքննական բնույթի կրճատումներ ու փոփոխություններ, որոնց վրա առաջինը ուշադրություն է հրավիրել Վ. Թերզիբաշյանը: «... Այն ամենը,—գրել է նա,—ինչ կարող է ընթերցողին հիշեցնել բանակ, զենք, ազատություն և նման գաղափարներ արտահայտող բառերը կրճատված են: Հայ վաճառական Մուրատովի, ըստ երևույթին անմեղ, ազգանունը փոխվել է Ղու-

կասով... դրա բացատրութիւնը հետեւյալն է: Արյունարբու Սուլթան Համիդը 1876 թ. փաստորեն զահրենկեց արավ իր ավագ եղբորը՝ սուլթան Մուրատին, հայտարարելով նրան խելագար և արգելափակելով պալատներէց մեկում՝ սպանեց վարձկան մարդասպանների ձեռքով: Ահա թե ինչու իր հարազատ եղբոր արյան մեջ ձեռները թաթախած բռնակալը չէր կարող թույլ տալ, որ իր զոհի անունը հեռավոր կերպով անգամ հիշեցնող մի ակնարկ, բառ կամ հնչյուն երևա մամուլում կամ գրականության մեջ» («Պետրոս Դուրյան», էջ 85):

Ստորև ցույց ենք տալիս մնացած բոլոր հապավումներն ու փոփոխութիւնները.

ՏԹՆԴ

Հ ա ռ ա ջ ա ր ա ն

1 ժպիտներ: 2 Թատրերգութիւնը: 3 (Այստեղից մինչև պարբերության վերջը բաց է թողնված): 4 (Պարբերութիւնը չի տպագրված):

ԱՆԾԻՆԲ

1—3 (բաց են թողնված):

Ա ր ա ր վ ա ծ Ա

1 (Նախադասութիւնը դուրս է թողնված): 2 կամ: 3 գրիչը [նորեն]: 4 մէր: 5 վայրկյաններու: 6 (բացակայում է): 7 նեղացնես: 8 (բացակայում է): 9 քեզ: 10 դրուշեն: 11—12 դրուշ: 13 դրուշը: 14 կորսնցունես: 15 դրուշ: 16 յուր: 17 դրուշը: 18 դրուշ: 19 քեզի: 20 նույնպես [և]: 21 (բացակայում է): 22 հրեի: 23 (Նախադասութիւնն ավարտվում է): 24 հարցնել: 25 առաքյալին: 26 (Այստեղից մինչև Ծ տեսիլի վերջը բաց է թողնված՝ փոխարենը տրված է հետեւյալ բացատրութիւնը. «Թովմա՝ յուր թշվառութենէն հարկադրյալ և Մակարի շլացուցիչ խոստումներէն հրապուրված՝ կը հավանի յուր աղչիկն կեղծ ամուսնութեան տալ նորա տիրոջ, Նահապետոֆի»)»: 27 տղու [մը]: 28 (բացակայում է): 29 կըսե: 30—32 (բացակայում են): 33 այսպես: 34 (Նախադասութիւնն ավարտվում է): 35 (բացակայում է):

Ա ր ա ր վ ա ծ Բ

1—2 Ի՜նչ գեշ օդ: 3 Ի՜նչ գեշ օդ: 4 այս: 5 [և] ձրի: 6 (Նախադասութիւնն ավարտվում է): 7 (բացակայում է): 8 էր: 9—10 (բացակայում է)

հն)։ 11 նորանոր։ 12 նոր։ 13 (բացակայում է)։ 14 (նախադասությունն ավարտվում է)։ 15 (բացակայում է)։ 16 որ։ 17 նոր։ 18 նոր։ 19 դրությամբ։ 20 համեմատ։ 21 ժողովրդյան։ 22 հին։ 23 դիտողության։ 24 ձեռքը։ 25 (Այս և հաջորդ տրամախոսությունը բացակայում է)։ 26 Ա՛հ։ 27 (Այս և հաջորդ տրամախոսությունը բացակայում է)։ 28 խումբիս։ 29 մ'է։ 30 կարդացածդ։ 31 (բացակայում է)։ 32 թատերախաղդ։ 33 (բացակայում է)։ 34 ո՛հ։ 35 ի թև։ 36 (բացակայում է)։ 37—40 (բացակայում են)։ 41 (Այս և հաջորդ տրամախոսությունը բացակայում է)։ 42 պակասություն։ 43 սույն։ 44 (բացակայում է)։ 45 հա։

Արարված Պ

1—2 (բացակայում են)։ 3 բան։ 4 (բացակայում է)։ 5 հաստատեց։ 6 ստակն։ 7—8 (բացակայում են)։ 9 մարդ։ 10 (բացակայում է)։ 11 [Բայց] միթե։ 12 եմ։ 13 բայց։ 14 աղջիկը։ 15 (բացակայում է)։ 16 մարդըն։ 17 զմեզ։ 18 աթոռներ։ 19 ծանոթ։ 20 երևելիներուն։ 21 (բացակայում է)։ 22 անձերու։ 23—25 (բացակայում են)։ 26 մը [կը]։ 27 գրական։ 28 մտածումնին։ 29 քաղաքագետներու։ 30—32 (բացակայում են)։ 33 ուրիշ։ 34 նկարագրել։ 35—36 ահարկու։ 37 խաղերով։ 38 (բացակայում է)։ 39 Ա[ն]։

Արարված Պ

1 (բացակայում է)։ 2 մեջը։ 3 քեզի։ 4 (նախադասությունն ավարտվում է)։ 5 խավին։ 6 (բացակայում է)։ 7 տակ։ 8—18 (բացակայում են)։ 19 [կը] պակսի։ 20 թատերասերք։ 21 անցավ։ 22 (Պարբերությունն ավարտվում է)։ 23 զքեզ։ 24 ժափահարություններով։ 25—27 հանդիսականք։

Արարված Ե

1 չկրցա։ 2—7 (բացակայում են)։ 8 ժովեզերքները։ 9 թե։ 10 անկի։ 11 ասկից։ 12 հարստության։ 13 ար։ 14 (բացակայում է)։ 15 զվարճութենեա։ 16 պատճառ։ 17 չեն։ 18 գերեզմաննոցները։ 19 վայրկյանե։ 20 ուղից։ 21 (բացակայում է)։ 22 անունը։ 23 (բացակայում է)։ 24 Թովմա [է]։ 25 (բացակայում է)։ 26 մահվան։

Պ. Դուրյանի մահվանից ավելի քան քսան տարի անց, երբ Քուրքիայում հայկական ներկայացումներն արգելված էին, հարուցվեց «Քատրոն կամ Քշվառներ»-ի բեմադրության հարցը: «Արևելք» օրաթերթը 1893-ի մայիսի 15-ին (թիվ 2784) հայտնում է, որ Տիրան Փափազյանը նախորդ օրը (14-ին) կարողացել է թատերախաղի ներկայացման թույլտվություն առանալ: Դրան օգնել են Բ. էքսերճյանը և հրատարակիչ Պ. Պալենցը: Նախատեսվել է, որ «Քատրոն»-ը բեմադրելու է Մնակյանի խումբը, տրվելու է երկու ներկայացում՝ Սկյուտարում և Բերայում, իսկ հասույթը հատկացվելու է Դուրյանի շիրիմի բարեկարգմանը: Սակայն շուտով «Հայրենիք» օրաթերթում (մայիս 26, թիվ 488) տպագրվում է մի տեղեկություն, թե Դուրյանի հիշատակը հարգելու համար հարկ չկա զոհեր ցույց տալ իր ամենին տկար կողմով, այն է իբր թատերգակ. ատիկա զինքն ավելի պղծ-տիկցնելու միայն պիտի ծառայի: Եվ պ. Մնակյան... այդ գործը... շատ տղայական գտնելով և շատ քիչ բեմական, որոշած է լիազալ այն: Նույն օրը «Արևելք»-ը (թիվ 2793) հրապարակում է Տ. Գ. Փափազյանի, Պ. Պալենցի և Բ. էքսերճյանի նամակը, որով նրանք մեղադրում են «Հայրենիք»-ին թատերախաղին տրված գնահատականի համար և հայտնում են, որ եթե իսկապես հրաժարվում է Մնակյանը, ապա կան Ֆասուլաճյանի ու Ալիքսանյանի թատերախմբերը: Մ. Մնակյանը, «Արևելք»-ի մայիսի 28-ի թիվ 2795-ում հանդես եկավ «Սխալ հասկացողություն մը» նամակով, որտեղ հարկ համարեց բացատրել իր վերաբերմունքը: Դուրյանը, նրա կարծիքով, մեծ է որպես բանաստեղծ, իսկ նրա թատերախաղերում եցուացումներ կան, բայց անկատար: Գալով բուն խնդրին, Մնակյանը գրում է. «Այո՛, Քատրոն կամ Քշվառներ թատերկը ունի յուր թերի կետերը թե նյութի և թե կապակցության կողմանե, բայց ո՛վ չգիտեր, թե այդ գործը բարեհիշատակ հեղինակին առաջին երկն էր, ինչե՛ր պիտի ի լույս բերեր, եթե վերահաս մահը չզրկեր այդ բարձր տաղանդին:

Այո՛, ես ըսած եմ թե սույն թատերական երկը ի հիշատակ այդ մեծ հանճարին ի բեմ հանելը ալնշափ մեծ պատիվ չբերեր, բայց չեմ ներկայացնե՛ր չեմ ըսած: ... Ես առաջին օրը Պ. Պալենցի ըսած եմ, որ այս գործը ո՛ր քույր մը կուզե, և իրոք ալ այնպես է. այս ալ չվիրավորեր հանճարավոր բանաստեղծին վարկը, վասնզի լավ գիտեմ, որ եթե ինքն ալ կենդանի ըլլար՝ նույնը պիտի խոստովաներ և ըններ:»

«Հայրենիք»-ում զետեղված լուրը վրդովել է նաև Գրիգոր Զոհրապին, որը իր «Մոռցվածներ» հոդվածում («Մասիս», հանդես, 1893, մայիս 29, թիվ 3993, էջ 322) գրել է.

«Քող ուրիշներ խոչընդոտ դնեն... Դուրյանը պզտիկ թատերգակ գտնեն և Մնակյանը՝ մեծ քննադատ. կը հավտանք, որ այս պզտիկ շարությունները անզոր պիտի մնան. Դուրյանի Քառուռը իր արժանավոր ներկայացումը պիտի ունենա...

Դժվարահաճ միտքեր Դուրյանի Քառուռին քննադատները հանդիսացան. առանց վարպետ մը ըլլալու թատերգական ասպարեզին մեջ կըրնանք հայտարարել սակայն, որ բանաւտեղծին այս գործը այդ քննադատներու պզտիկ կշիռն շատ մեծ է դեռ. այդ խաղին հղացումը միայն գլուտ մըն է, որ Դուրյանի անգամ պատիվ կը բերե. ոճը կրնա պակասություններ ունենալ, տեսարաններու բաժանումները կրնան բարեփոխություններու կարոտիլ, բայց շենքը հաստատ ու գեղեցիկ է. ամեն պարագայի մեջ նորելուկ թատերգութեանց նման անշահ խոսակցութեանց շարք մը չէ Դուրյանի գործը. աղամանդը կրնա հղկվելու պետք ունենալ և ատոր համար ներելի՞ է միթե հողին մեջ ձգել զայն. և եթէ ստույգ է, որ պ. Մնակյան «տղայական» գտած է զայն, իրավունք կուտա մեզի ըսելու բոլոր դերասաններուն ինչ որ ատենով ֆրանսացի ազնվականներուն ըսին, երբ իրեն հայրենիքը վերադարձան անոնք:

«Այս մարդիկը ոչ բան մը սորված են, ոչ ալ բան մը մոռցած»:

Ի վերջո վեճը հարթվում է, և «Մաղիկ» հանդեսը (1893, 19 հունիս, թիվ 23) ծանուցում է, որ հունիսի 20-ին տեղի է ունենալու առաջին ներկայացումը: «Մասիս»-ի խմբագրական ծանոթութեանից (1893, հունիս 26, թիվ 3997, էջ 386) խմանում ենք, սակայն, որ ներկայացումը հետաձգվել է հունիսի 27-ին: «Արևելք» օրաթերթը զետեղել է հետևյալ թատերադէր (1893, հունիս 26, թիվ 2819).

ԹԱՏՐՈՆ ԱՄԵՐԻԿԱՆ, ՍԿՅՈՒՏԱՐ ՊԱՂԼԱՐ ՊԱՇԵ

1893 հունիս 27, կիրակի ցերեկ ժամը ճիշտ 7-ին

Արտաքո կարգի շքեղ ներկայացումն

Օսմ. թատերական խմբին կողմանի

Առաջնորդությամբ

—

պ. Մ. Մնակյանի
Հայերեն լեզվով
Առաջին անգամ ներկայանալի
Ք Ա Տ Ր Ո Ն

Քատրերգություն 5 արար 8 պատկեր
Հեղինակություն
Բարենշիշատակ Պետրոս Դուրյանի

Ա Ն Ճ Ի Ն ք

Ղուկասոֆ (կեղծանունը Քովմա) — պ. Մնակյան
Վառդաւի (անոր աղջիկը) — տ. Պինեմեյան
Եղուարդ (անոր որդեգիրը) — պ. Պինեմեյան
Պողյանց (տնօրեն Քատրոնի) — պ. Ալիքսանյան
Գեորգ (դրամանենգ, Նահապետոֆ, անվանյալ) — պ. Յալաբգեյան
Մակար (սապատող) — պ. Չափաւեյան
Վաճագեյան (դերասանապետ) — պ. Պեքեյան
Ճեռնի — պ. Պալազարյան
Սալոմոն — պ. Սիսակ
Ա. դերասան — պ. Հովաթ
Բ. դերասան — պ. Արշակ
Զիշիլ (դերասանուհի) — տ. Պեքեյան

Քատրերգության ներկայացումն վերջ, Պ. Դուրյանի «Իմ մահը» քերթ-
վածք պիտի արտասանեն պ. Տիրան Զըրաբյան, և նվագածուաց խումբը
պիտի նվագեն զայն ընտիր եղանակով:

Հունիսի 27-ին նախատեսված ներկայացումը տեղափոխվում է հուլիսի
11-ին: «Վստահարար ծանուցված է մեզ,—գրել է «Ծաղիկ»-ը,— թե վաղը
կյուրակե, պիտի կատարվի վերջապես ողբացյալ Պետրոս Դուրյանի
Քաւոնն անուն Քատրախաղին ներկայացումն Սկյուտարի մեջ: Ժողո-
վուրդն այս անգամ կրնա ներկայանալ Քատրոնին դուռը, ուրկե հուսա-

գար ետ դարձած էր նախընթաց կյուրակենները» (1893, 10 հուլիս, թիվ 26, էջ 203)։ Ներկայացումն իրոք տեղի է ունեցել և «Մասիս»-ը գրել է (1893, 17 հուլիս, թիվ 4000, էջ 446)։

«Կիրակի օրը Սկյուտարի թատրոնին մեջ տեղի ունեցավ Դուրյանի Քատրոն անուն թատերախաղին ներկայացումը ակնկալված հաջողությամբ, Մնակյան թատերախմբին կողմից։ Ողբացյալ բանաստեղծին համար անոր շերմեռանդ համակրողներ ամեն կողմից վազած եկած էին՝ ճաշակելու համար անոր թատերական տաղանդին ալ բուրումնավետ հյուսթը։ Տենդոտ ծափերով իշավ վերջին վարագույրը»։ Բեմադրությանը ընդարձակ հողված («Դուրյանի «Քատրոն»-ը. կիրակի օրվան ներկայացումը») նվիրեց Լեոն Բաշալյանը («Հայրենիք», 1893, 13 հուլիս, թիվ 515)։ Այս թատերախոսականից իմանում ենք, որ դահլիճը լիփլեցուն է եղել, հանդիսականներ են եկել նաև Նիկոմեդիայից, Պարտիզակից, Հ. Վարդովյանը ներկայացմանը հետևել է արցունքոտ աչքերով։ Լ. Բաշալյանը տեղեկացնում է նաև, որ Մնակյանը «ամբողջ տեսարաններ հապաված էր, տակնուվրա ըրած տեսարաններու կարգը, հետինքն առաջին ըրած և առաջինն հետին, և այս խառնուրդեն հառաջ եկած խճողակը զարմացույց զմեզ, շվարեցուց և ցավով ու տխրությամբ համակեց»։ Լ. Բաշալյանի եզրակացությունն այն է, որ եթե «Քատերախաղին ներկայացումը կատարյալ հուսախաբություն մը եղավ», ապա պատճառը թատերախաղն է, որը «տղայական փորձ մըն է», թերություններն այնքան շատ են, որ «թատերախաղի անունը զլանալ կուտան այդ գրվածքին»։

1) ... նյութը թեպետև ճշմարիտ դեպքեր կը պարունակե — Քատերախաղում ինքնակենսագրական բնույթի մի շարք տեղեկություններ կան։ Մասնավորապես Ե. Դուրյանի խոստովանությամբ «Քատրոն Կամ Թշվառներուն» մեջի էդուարդով ինքզինքը ներկայացնել ուզած է, և թե այս միջադեպը ակնարկող կետ մը կա մեջը» (ԲԵՀ, 1968, № 1, էջ 146)։ Վ. Թեղիբաշյանը ևս ցույց է տվել, որ «էդուարդն ընդհանուր գծեր ունի հեղինակի հետ» («Պետրոս Դուրյան», էջ 55—59)։

2) ... քառերախաղը տեսաբանի վրա ճանգիսացնելիս առաջ ապագության տալու մասին տյնպիսի պատճառներ կան — «Քատրոն Կամ Թշվառներ»-ը բեմադրության շրջանակներ, որովհետև արևմտահայ թատ-

րոնում գեռևս որևէ «ժամանակակից թատերախաղ» չէր ներկայացվել, պատմական թեմատիկան գուրս էր մղել արդիականը:

3) ... Էռնանի քառերանգնեսին պես չի պիտի հեղափոխե հասարակության գաղափարն ու զգացմունքը — Վ. Հյուգոյի «Էռնանի» դրաման բեմադրվեց 1830-ի հեղափոխության նախօրյակին և նշանավորեց ռոմանտիզմի հաղթանակը կլասիցիզմի դեմ: Դրամայում հեղինակը հակադրվելով կլասիցիստներին, առաջին անգամ վեհ գաղափարների արտահայտիչ դարձրեց ավազակին, որ պայքարում էր հանուն ազատության ու հավասարության: «Էռնանի»-ն բեմադրվել է նաև արևմտահայ թատրոնում:

4) ... Լամարթինի օիրավեպ «Ռաֆայել»-ը — Լամարթին նշված վեպը լույս է տեսել 1849-ին, հայերեն առաջին անգամ հրատարակվել է 1867-ին՝ Զմյուռնիայում, Գր. Զիլինկիրյանի թարգմանությամբ:

5) ... Ինֆզինֆզ Հուլիայի տեղ երևակայեցիր — Հուլիան (Գր. Զիլինկիրյանի թարգմանությունում՝ Ժյուլի) «Ռաֆայել»-ի հերոսուհին է, մահանում է:

6) Ես Ռաֆայելի չափ գեղեցիկ չեմ — Լամարթինն իր հերոսին նկարագրում է փոքր-ինչ գունատ, մեղամաղձոտ, խոհուն, ազնվամորթ, գեղեցիկ բերանով, երկնազույն, լուսավոր և փոքր-ինչ խոնավ աչքերով, սևաթույր մազերով, որի ճակատը... «սակավ ինչ կամարածև գմբեթ մ'է»:

7) Ղուրաշ — Տաճկական դրամ, հավասար էր 40 փարայի, կամ 0,227 ռուբլի ֆրանկի:

8) Թովմա առաքյալի չափ դժվարահավատ չեմ — Քրիստոսի 12 աշակերտներից մեկը՝ Թովմա առաքյալը նախապես չէր հավատում Հիսուսի հարությանը, մինչև որ չշոշափեց նրա վերքերը:

9) ... ազդ մ'ալ մ. լրագրին ղրկվեցավ — «Ակնարկում է անշուշտ Յուսթունյանի «Մասիս» օրաթերթը» (Ժ. Հ. Աճառյան, Երկեր, էջ 331):

10) ... Ռուսը շիկահեր ըսել է — Ռուսո անունը ֆրանսերեն գրվում է Rousseau, իսկ rousse նշանակում է շիկահեր:

11) Մոլիեր ցեխի ալ նշանակություն ունի — Մոլիերը (Molière) ֆրանսիացի թատերգակ Ժան Բատիստ Պոկլենի կեղծանունն է:

12) Ֆրանֆ — Ֆրանսիական դրամական միավոր, 1803—1873 թթ. մեկ ֆրանկը պարունակում էր մոտ 0,3 գրամ ոսկի:

13) ... Գերասեմաց հատկացյալ ցենյակներեն մեկը կոճալ բնակիլ —

«Դերասանապետ Վարդույանն իր խմբում դերասաններ գրավելու համար, բնակարան շունեցողներին սենյակ էր հատկացնում թատրոնի շենքում: Այս իրողությունը արտացոլվում է «Թատրոն Կամ Թշվառներ» դրամայում» (Ժ. Վ. Թերզիբաշյանի, «Պետրոս Դուրյան», էջ 60):

14) Գուցե Լուիզա Միլլերի դերն է... Ֆերտինանտի դերն ալ... — Լուիզա Միլլերը և Ֆերդինանդը Շիլլերի «Սեր և խարդավանք» թատերախաղի գլխավոր հերոսներն են:

15) Լկկյալ Ֆանթինե եմ — Ֆանտինը Վ. Հյուգոյի «Թշվառներ» վեպի հերոսներից է:

ՏԱՐԱԳԻՐ Ի ՍԻՊԵՐԻԱ

(էջ 461)

Ինքնագիրը պահվում է Երուսաղեմի հայկական պատրիարքարանում: Սիմոն Սիմոնյանը 1959-ին Երուսաղեմի ս. Հակոբյանց վանքում գտել է այս «բոլորովին անհայտ» թատերախաղը: «Մեզի համար ես,—գրում է նա,—անսպասելի էր Պետրոս Դուրյանեն նոր ստեղծագործության մը հայտնաբերումը. մենք ևս կասկածներ ունեցանք այդ երկի Դուրյանի պատկանած ըլլալու մասին: Բայց բարեբախտաբար կարելի եղավ գտնել հետևյալ շատ մանրատառ արձանագրությունը, որ բեմագրիչին կողմն շնջված էր և զոր դժվարավ կարելի եղավ կարդալ շնորհիվ պրոֆ. Հ. Կյուլյանի. «Ես Պ. Դաւյան գողտրիկ ֆերթո մ'եմ, երում ի Տարագիր Սիպերիա նկարեցի (անընթեռնելի է այս բառը) ողբերգություն ի մի արարված» («Սփյուռք», 1959, 19 սեպտեմբեր, թիվ 32, էջ 3): Ավելի ուշ Ս. Սիմոնյանը հրատարակեց այս թատերախաղը, իսկ հիշված «արձանագրությունը» նա մեջ բերեց առանց «նկարեցի» բառի («Սփյուռք», 1961, 31 դեկտեմբեր, թիվ 49—52): Ասենք, որ այդ տողերը հազիվ թե գրած լինի Պ. Դուրյանը, անհավանական է, որ նա իրեն համարեր «գողտրիկ քերթող»: Բայց առանց դրանց էլ անտարակուսելի է, որ «Տարագիր ի Սիպերիա»-ն հեղինակել է Պ. Դուրյանը: Ս. Սիմոնյանը հավատացնում է, որ ինքը աչքի է անցկացրել Պ. Դուրյանին և Մ. Նալբանդյանին նվիրված «բոլոր գործերը» և «տող մը իսկ հիշատակություն» չի գտել այդ թատերախաղի մասին: Բայց ահա թե տարիներ առաջ ինչ է գրել Հակոբ Օշականը. նա «Համապատկեր արևմտահայ գրականության» աշխատության երկրորդ հատորում («Ռոմանթիզմներ»,

ծրուադեմ, 1953) թվարկելով գրողի թատերախաղերը նշել է նաև. «Մի-
 քայել Նալպանտյանց զոր տեսած եմ սևագրյալ վիճակով Դուրյանի ձե-
 ոագիրներուն մեջ» (էջ 326): Որ իսկապես այդ թատերախաղը պատկանում
 է Պ. Դուրյանի գրչին, ցույց է տալիս նաև հետևյալ կարևոր վկայությունը:
 Մ. Միհրդատյանցը Ա. Զոպանյանին գրած 1891-ի սեպտեմբերի 23-ի նա-
 մակում խոսելով Դուրյանի թատերախաղերի մասին, ի միջի ալլոց նաև
 նկատել է. «Վերջաբանի պես բան մը ունի, որո անձինքն վերացական են.
 ազատություն, մահ, թշվառություն ևն: Ատոր առջի ձևը ուրիշ է եղեր, այդ
 անձերեն մեկը Նալբանդյանցն է եղեր, որ ի Սիպիր աքսորված է ևն: Տե-
 սա հին ձեռագիրը, բայց միայն տեսա, զոր հետո փոխեր է և իր վերջնա-
 կան ձևին վերածեր է, բայց ինձ կու թվի, թե առջի ձևը ավելի աղեկ եղած
 ըլլա» (ԲՅԷ, 1968, № 1, էջ 147): Ինչպես տեսնում ենք, Մ. Միհրդատ-
 յանցը հավաստում է, որ ինքնագիրը կրել է փոփոխություններ, «առջի
 ձև»-ում եղել է Նալբանդյանի կերպարը, «հին ձեռագիր»-ը Դուրյանը փո-
 խել է: Այդպիսի մատնանշում է անում նաև Ս. Սիմոնյանը: «Կարևոր կը
 նկատենք հայտնել,—գրում է նա,—որ հեղինակին (Դուրյանի) կամ բե-
 մադրիչին (Տիգրան Գալեմճյանի?) կողմն ջնջված բաղմամբիվ տողեր ու
 բառեր կային, զորս մենք վերականգնեցինք և շեղատառով (արամյան)
 նշանակեցինք» («Սփյուռք», 1961, թիվ 49—52): Դժվար է որոշակի ասել,
 ո՞ւմ ձեռքով են արված ջնջումները՝ հեղինակի, թե՞ ուրիշի, բայց առանց
 այդ ջնջումները վերականգնելու, թատերախաղը աղճատվում է: Հավանա-
 կան է, որ դրանք իսկապես «բեմադրիչի կողմից» են արված (Մ. Միհր-
 դատյանցը միայն թուուցիկ ուշադրություն է դարձրել այդ փոփոխություն-
 ներին և նրա կարծիքը տվյալ դեպքում վճռորոշ չի կարող լինել):

«Տարագիր ի Սիպիրիա»-ն ունեցել է մեկ տպագրություն («Սփյուռք»,
 1961, թիվ 49—52): Ս. Սիմոնյանն արել է տեքստային 61 թվային նշում,
 որոնք իր խոստովանությամբ «պիտի ընկերանան բնագրին, երբ զայն
 առանձին հրատարակենք»: Թատերախաղի այդպիսի հրատարակությունը
 ցարդ չի իրագործվել:

Տպագրվում է ըստ «Սփյուռք»-ի տեքստի, նույն սկզբունքով (ընդ-
 գծումները ցույց են տալիս ջնջված տողերն ու բառերը), առանց բացա-
 տրվելիք թվանշանների:

Թատերախաղի ինքնագրում գրության տարեթիվը չի նշված: Ս. Սի-

մոնյանը ենթադրում է, որ «Տարագիր ի Սիպերիա»-ն հեղինակված է «Նալբանդյանի մահվան թարմ տպավորության տակ, 1866-ին», Մ. Նալբանդյանի հիշատակին նվիրված միջոցառումների հետ է կապում թատերախաղի ստեղծումը Ս. Բազյանը. «Այդ ամենի տպավորության տակ պետք է, որ Դուրյանը գրած լինի «Տարագիր ի Սիպերիա» նորահայտ դրաման՝ գլխավոր հերոս դարձնելով Նալբանդյանին» (Հ. Սըվաճյան, Հրապարակախոսություն, Երևան, 1960, Առաջարան, էջ 33): Ավելի որոշակի է արտահայտվել Գ. Ստեփանյանը: Նախապես, թատերախաղին նվիրված հոդվածում, նա «Տարագիր ի Սիպերիա»-ն համարել է «գրական առաջին փորձ» («Գրական թերթ», 9 մարտի, 1962, № 10), իսկ «Ուրվագիծ արևմրտահայ թատրոնի պատմության» աշխատությունում (հ. առաջին, Երևան, 1962), դիտել է «ժամանակագրական կարգով» երկրորդ թատերգական ստեղծագործությունը (էջ 405): Հիշեցնելով, որ 1867-ի ապրիլի 11-ին Կ. Պոլսում տեղի է ունեցել Մ. Նալբանդյանի հիշատակին նվիրված երկրորդ երեկույթը, բանասերը նկատում է. «Դուրյանը պիեսը պետք է գրած լինի դրանից հետո: Հնարավոր է, որ դա լինի Դուրյանի դրամատիկական առաջին գործը, հնարավոր է, որ գրված լինի «Վարդ և Շուշան»-ից հետո 1867—68 թ.թ. թատերաշրջանում» (Նույն տեղը, էջ 408):

Ս. Սիմոնյանը գրում է. «Այս թատերախաղը ներկայացնելու փորձ եղած է. այդ մասին կա փաստ, վեց դերակատարներու («Անձինք») անուններու առջև մատիտով նշանակված են անունները հետևյալ դիրասաններուն. Պետրոս Աղամյան (Միքայիլ Նալպանտյան), պ. Վարդավյան (Հայաստան), պ. Պենկյան (Սիպերիա), պ. Վարդան (Ժամանակ), պ. Տիգրան (Մահ), օր (Ազատություն)» («Սփյուռք», 1961, թիվ 49—52): Այս անունները «հետո շնչված են» («Սփյուռք», 1959, թիվ 32):

«Տարագիր ի Սիպերիա»-ի բեմադրության մասին տեղեկություններ չկան: Թատերախաղում Սիպերիան (Սիբիր) օգտագործված է որպես բրոնականության, ցարիզմի խորհրդանիշ:

1) Ազատություն գաղեցի — Նալբանդյանի «Ազատություն» բանաստեղծության 5-րդ տան առաջին տողն է: «Ազատություն»-ը առաջին անգամ լույս է տեսել Կ. Պոլսի «Մեղու» թերթում, 1860-ին:

ՏԻԳՐԱՆ Բ

(էջ 481)

Ինքնագիրը չի պահպանվել:

1872-ի ժողովածուի Առաջարանում ասված է, որ «Դուրյանի ձեռագրաց մեջ» այլ հեղինակությունների թվում կա նաև «Տիգրան Բ. մեծահանդես ողբերգություն հինգ երեկույթի բաժնված» ստեղծագործությունը, որը մյուսների նման չեն կարողացել տպագրել նյութական միջոցների բացակայության պատճառով (էջ Գ): Այս վկայությունից կարելի էր եզրակացնել, թե «Տիգրան Բ»-ն ավարտված գործ է: Բայց մի վավերաթուղթ ցույց է տալիս, որ այդ ողբերգաշարը պետք է ունենար երեք «երեկույթ», որից հեղինակն ավարտել է միայն երկուսը: Խոսքը «Օրագիր...» թերթի խմբագրությանն ուղղված Պ. Դուրյանի 1871-ի սեպտեմբերի 30-ի նամակի մասին է, ուր կարդում ենք. «... Տիգրան Բ. անուն երեք երեկույթի բաժնրված և միայն երկու երեկույթը շարադրված ազգ.[ային] թատերախաղ մ'ալ ունիմ պ. Տիգրանի ճանկը նույնպես անցած, որուն անձինքը և տեսարաններեն կը տեսնվին պ. Ռ. Սետեֆեյանի հեղինակած Հիսնամյա պատեհազմ Հայոց ընդ Հռովմայեցիս անուն խաղին մեջ...» (հիշյալ նամակը և համապատասխան ծանոթությունները տե՛ս սույն հրատարակության առաջին հատորում):

Ինչպես տեսնում ենք. «Տիգրան Բ»-ի երկու «երեկույթները» վաճառվել են Տ. Գալեմեյանին: Ս. Սիմոնյանի հրապարակած նյութերից ևս երևում է, որ մի քանի այլ ստեղծագործությունների հետ միասին թատերական հուշարարը Պ. Դուրյանից գնել է նաև «Փիննա» և «Ասուդ» ողբերգությունները, որոնց առջև դրված է միացման նշան { և գրված՝ «Տիգրան Բ» («Սփյուռք», 1959, թիվ 32 և 1961, թիվ 49—52): Պարզ է, որ «Փիննա»-ն և «Ասուդ»-ը հենց այն «երկու երեկույթ»-ն են, որոնց մասին խոսել է Պ. Դուրյանը: Ա. Զոպանյանին գրած 1891-ի օգոստոսի 30-ի նամակում Ե. Դուրյանը ասում է, որ ինքն ունի «Տիգրան Բ»-ի առաջին երկու երեկույթներն» (ԲՆՀ, 1967, № 1, էջ 167): Գրողի եղբայրը ձեռք է բերել ոչ թե ինքնագրերը, այլ ընդօրինակությունները: Այդ մասին ուղղակի հիշատակություններ կան Մ. Միհրդատյանցի 1891-ի սեպտեմբերի 23-ի

նամակում. «... Տիգրանի երկու երեկույթներուն ընդօրինակությունները, զոր ապա ձեռք անցուցեր է (Ծ. Դուրյանը—Ա. Շ.) տվավ ինձ և կարդացի Այդ մասին զատ պիտի գրեմ, միայն այժմին սաշափը ըսեմ, որ Տիգրանի երկու երեկույթները բնավ արժեք մը չունին, emphatique (վերամբարձ—Ա. Շ.) արարվածներ, անհամ մեծախոսություններե բաղկացյալ բաներ են» (ԲԵԶ, 1968, № 1, էջ 147): Եվ իսկապես, երեք օր անց Միհրդատյանցը ընկերոջը գրում է. «... Տիգրանի երեկույթները» այնչափ <վար են>, որ Ծղիշն վ.[արդապետ] տված ատենը ըսավ, թե «կը կասկածիմ, որ Դուրյանին գրածը ըլլա՞ւ: Բայց երբ կարդացի, մի քանի կետերն մատնեցին, թե Դուրյանինն են ասոնք ալ: Ասոնց նյութն ալ ամփոփ չէ, որոշ նպատակ մ'ալ չի կա, ամփոփ վերջավորություն մ'ալ չը կա: Ինչևէ, անոնց նյութերն ալ յուղարկեմ քեզ, բայց անոր պես չէ, համառոտ, խիստ համառոտ, ինչպես գրած էիր վերջին նամակիդ մեջ: Ասոնց մեջ բնավ հիշատակելի գեղեցիկ կտոր մը չես գտներ» (նույն տեղում, էջ 150): Ստեղծագործության մասին իր բացասական կարծիքը Մ. Միհրդատյանցը կրկնել է նաև սեպտեմբերի 30-ի նամակում. «Երբ Արտաշես Աշխաբհակայեն վերջը Տիգրանա երեկույթները կարդացի, բնավ համ չառնելիս զատ Արտաշես Աշխաբհակայեն փոխ առնված մի քանի խոսքեր անոր արժեքն ալ կոտրեցին. զոր օրինակ Արտաշեսի մեջ երկինքն վար իյնող աստղերը աչքերու կը նմանցնե, որք կը խոնարհին Արտաշեսի զորության առջև ևն: Միևնույն նմանությունը կա Տիգրան Բ-ի մեջ գրեթե նույն բառերով» (նույն տեղում, էջ 151):

ԳԱԹ-ի Ա. Զոպանյանի արխիվում կա «Տիգրան Բ»-ի երկու ժառանգի համառոտ շարադրանքը՝ Մ. Միհրդատյանցի դիտողություններով: Այդ շարադրանքը առաջին անգամ հրապարակել ենք ԲԵԶ-ում (1967, № 1, էջ 175—181): «Տիգրան Բ»-ի ընդօրինակությունները նույնպես չեն պահպանվել: Ո՛չ Ս. Սիմոնյանի և ո՛չ էլ Ա. Գալայճյանի՝ Պ. Դուրյանի Երուսաղեմի արխիվի նկարագրություններում դրանց մասին որևէ խոսք չկա: Մ. Միհրդատյանցի շարադրանքում ևս նշված է, որ «Տիգրան Բ» բաժանված է հինգ երեկույթի, իսկ հեղինակի վկայությամբ՝ բաղկացած էր երեք մասից: Ստույգ ոչինչ ասել հնարավոր չէ, թերևս «Օրագիր...»-ի տեքստում «երեք»-ը վրիպակ է, քանի որ ՏԹ-ի առաջաբանում ևս «հինգ» է:

«Տիգրան Բ»-ի երկու երեկույթները՝ «Փիննա»-ն և «Ասուդ»-ը բաղ-

վացած են հնգական աբարվածից: Եթե ենթադրելու լինենք, որ մյուս չգրված մասերը ևս պետք է նույնքան արարված ունենային, ապա կարելի է ասել, որ եթե «Տիգրան Բ»-ն ավարտված լիներ, ապա նա կլիներ հայ թատերագույթյան ամենածավալուն ստեղծագործությունը, հինգ (կամ հրեք) ողբերգություններից կազմված մի ողբերգաշար, որի ամեն մի մասը ունենալու էր առանձին խորագիր և բեմադրվելու էր մեկ երեկոյի ընթացքում (այստեղից էլ «Երեկույթ» անվանումը):

Ամենայն հավանականությամբ «Փիննան» և «Ասուդ»-ը գրվել են 1870-ին:

Տպագրվում է ըստ ԳԱԹ-ի Մ. Միհրդատյանցի ինքնագրի: Միհրդատյանցի դիտողությունները առանձնացված են և ցույց են տրվում ծանոթագրություններում:

Մ. Միհրդատյանցի դիտողությունները.

Փիննա

1 Բայց գրված չէ, տեղը բաց է: Վերջավորությունները հատուկ կօրինակեմ կոր, որպեսզի դատես այս խաղին մեջ այնչափ աչքի չեն զարնիր կոր: 2 Ժամը 4-ին ըսել կուզե: 3 Նոր բառեր կը շինեմ, ինչ ընեմ:

Ասուդ Կամ Լեզվահատն

1 Ահավասիկ նյութերը, ինչպես որ կը տեսնես յուրաքանչյուր երեկույթ առանձինն առնելով նշանակություն մը շունի: 5 երեկույթները ամբողջ ըլլալու էին բան մը հասկցվելու համար: Դիտելու արժանի կետ մը, որ միշտ հայերը կը հաղթեն և դավաճանությունները միշտ երևան կենեն: Արտաշես աշխարհակալ կը մեռնէր Որմզդուխտի փախած գաղտնի դուռն ցույց տալու համար: Նույնպես Բակուր ալ իր վերջին շունչը կը պահէր «Փառնակեսը քեզ կը դավաճանե... զիս սպանեց...» ըսելու համար Միհրդատի: Միհրդատը անձամբ կերթա Կղխարք քարայրը և դավաճանության տեղյակ կրլլա: Տիգրան ալ անձամբ Փիննայի և Տիրանի փախստին արգելք չըլլա: Անքնական բան մըն է, որ Միհրդատ ծալտյալ իբրև Սուրեն Կղխարք քարայրին մեջ անձամբ կը խոսի իրենց հետ և Միհրդատի կողմնակցություն կընէ, ու տակավին չեն հասկնար, թե Միհրդատն էր իրենց դիմաց կեցողը: Մարդ որչափ իր ձայնը կեղծէ, նորեն կը մատնվի: Միայն բարիկենդանի անճոռնի ճիշերը չեն հայտնիր իրենց (անընթեռն.): Նույնպես ան-

թնական է սա կետը, որ սուրերնին կը քաշին Սուրենը սպանելու համար, որպեսզի Միհրդատա չը մատնե զիրենք, և հետո երբ իրենց թշնամին՝ Միհրդատը, կը տեսնեն իրենց դիմացը՝ տեղյակ իրենց ամեն գաղտնյաց, առանձին 3 հոգիի դեմ, շեն սպանեք զայն, բան մը, որ իրենց առաջին նպատակն է։ Հռովմաց ավերակ, Հռովմը կործանենք, հռովմեացիները՝ չախշախինք, սուր, պատյան, արյան հեղեղ և ասացվածքներ չափազանց շատ կրկնված են։ Ուրիշ բան մ'ալ կա, որ շատ տեղ կրկնված է. մեկը՝ կուզե տեսնել այս ինչը, բայց ահա «նա ալ կուգա» կ'ըսե ու կը տեսնե, որ այս ինչը ով է նե կուգա»։

«Փիննա»-ն և «Ասուդ»-ը շեն բեմադրվել։

«Տիգրան Բ-ի» նյութը Պ. Դուրյանը քաղել է Լ՞ Զամչյանի պատմությունից՝ մասնակիորեն օգտվելով նաև խորենացուց։ Ողբերգաշարի երկու մասերում պատկերված գործողություններն ընդգրկում են մեր թվականությանից առաջ 95/94—77 թվականների իրադարձությունները հայ-պոնտական դաշինքից մինչև Քաղկեդոնի մոտ Կոտտասի զորքերի ու նավատորմի դի չախշախումբ։ Թատրերգության հերոսներից պատմական են Տիգրան-Բ-ն, Միհրդատը, Արիոբարզանը, Արտավազդը, Տիրանը, Ասուդը, Բակուրը, Միհրանը, Կուռնելիոս Սիդղան, Ուպպիոսը, Մանիոսը, Կոտտասը, Արտաշաման, Լուկուղոսը, Փառնակեսը, Արիարաթն ու Գարդիոսը։

**ՀԱՎԵԼՎԱԾ ՊԵՏՐԱՍ ԴՈՒՐՅԱՆԻ «ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ»-Ի
ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐԻ**

Ներկա հրատարակության առաջին հատորն արդեն լույս էր տեսել, քիսկ երկրորդ հատորը տպագրվում էր, երբ Երուսաղեմի Նալ պատ-
րիարքությունից ստացվեցին Պ. Դուրյանի տաղերի ինքնագիր առաջին
(նախնական) և երկրորդ (ավարտուն) տետրերի միկրոֆիլմերը:

Հատորում գետեղված տաղերը համեմատելով բնագրերի հետ, պարզ-
վեց, որ տպագրված տեքստերում տեղ է գտել միայն մեկ էական աղա-
վադում: Խոսքը «Զ'նե պաշտեմ» քերթվածի 37-րդ տողի մասին է (էջ 65):

Ես կը դողդողամ իր վրա,

Հիշյալ տողը 1872-ի և 1893-ի ժողովածուներում տպագրված է առանց
ընդգծված մասնիկի: Այն բացակայում է նաև ԳԱԹ-ում պահվող ինքնա-
գիր քրինակում: Այս հանգամանքները նկատի ունենալով, երուսաղեմյան
ժողովածուի առթիվ գրած գրախոսականում («Պատմա-բանասիրական
հանդես», 1969, № 2, էջ 179—180), ինչպես նաև առաջին հատորի ծա-
նոթագրություններում (էջ 272 և 273) մենք «կը»-ն դիտել էինք աղավա-
ղում կամ վրիպակ: Սակայն տեքստը պատրաստելիս, այնուամենայնիվ.
հետևել էինք երուսաղեմյան ժողովածուին, քանի որ վերջինս հրատարակ-
ված էր ըստ բնագրերի: Այժմ երբ մեր ձեռքի տակ կան ինքնագիր տետ-
րերի միկրոֆիլմերը, վերջնականապես հաստատվում է, որ «կը» եղանա-
կիչն իրոք ավելորդ է: Բնագրային տողն է.

Ես դողդողամ իր վրա,

Միաժամանակ մատնանշում ենք առաջին հատորի տաղերի տեքստե-
րում տեղ գտած վրիպակները. 13, 19, 21, 25, 28, 30, 42, 53, 58, 60,
67, 69 և 78 էջերում տպագրված վրա, նվաճե, դեռ, սգալի, դիմավորու-

բյուն, ճըրճված, ռոֆյս, ֆեար, տղա, տըրտմագին, այն, մնաֆ, հանդըզնի, թընդաջ, ժըպտե բառերը պետք է լինեն վրա, ճըվանեռ, դըրոշ, սըզալի, դիմավառության, ճընված, ռոֆըս, ֆընառ, տըղա, տըրտմագին, այս, մընաֆ, ֆանդզնի, թըդաջ, ժպտե:

Զունենալով տաղերի նախնական տեսրը, մենք ցույց էինք տվել հեղինակային սրբագրումների մի մասը միայն: Տեսրերի միկրոֆիմերը թույլ են տալիս ներկայացնել ու ճշտել նաև մնացած փոփոխությունները:

Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ Ա Յ Ի Ն Ս Ր Բ Ա Գ Ր Ո Ւ Մ Ն Ե Ր

2. Իցի՛վ թե

- 3 Վարդը չ'ունի քու լանջդ [անրիծ] ամբիծ, լուսափթիթ,
8 Դու չ'ես շնորհեր [նայված] նայվածք մ'ինձ հուր աչերեդ:
10 Կը նախանձին փայլիդ [վըրա] վրա վարդ, լուսնակ.
17 Պարտեզդ իցի՛վ թե [փթըթեթի] փթթեի վարդ լացող,
26 Շողշողայի դեմքիդ [վրա] վըրա վայրիկ մի,
16-րդ տողում, որ Մ. Միհրդատյանցը նշել է որպես սրբագրված, որևէ փոփոխություն չկա:

3. Վիշտֆ Հայուն

- 5 Ավերակաց ծաղկանցըդ [լակ] սոսկ այցելու
13 Եվ արտասուք ու [թառանչ] հառաչ
34 [Ավարայրի պլպուլն] Վաղատարփիկ բուլբուլն դողով թռչեցավ,
54—55 Եվ [Հայաստանն] հայրենիքն շղթաներե ազատեր.
Նոճյաց [խորերն] խորքը մահվան շունչը սոսափեց,

4. Իղձֆ առ Հայաստան

- 1 Երբոր ցողին [հեշտին] փաղփուն շիթերն գիշերվան
3 Երկինքն [աստղեր երբոր] երբոր աստղեր փալփլին գիշերը՝
20 Բույր՝ կայծ ու գեղ [նայված] նայվածք, ժըպիտ սիրու՛մուլս,
25—28 Արշալույսին տօգույն աստղեր երբ [պլպլին] փալփլին
Գողտըր գեղգեղն վարդակարոտ [պուլպուլին] բուլբուլին,
Բնության դաշնակք, [ո՛չ] ո՛հ, չե՛ն կրնար նըվանճեր

Ձեր հառաչներն որով [մռնչեն] մորնչեն նոճիներ.

- 31—34 [Գուցե] Թեւեա ժպտին Մասյաց [մթին] մըքին սարերը,
[Գուցե] Կամ արտավին Սիպերիո սառերը,
Բայց սև [ձեռքեր, մատնիչ] [քնժողոտ] [շուրթեր] հոգիք ու սև
ճանկեր չ'են կրանք
[Հեզնեւ] Խեղդել իմ ձայնս, փշրել փըշոտ իմ քընար.
44—45 Թե [լույս և սեր] «լույս և սեր» Հայ սրտերուն մեջ թառին,
Թե լուսո դարն երկնն [ազատ զավակներ] «ազատ զավակներ»

5. Սիրեցե՛ք գ'միմյանս

- 1—2 Վարդակարմիր Գողգոթային վեհ [գագաթն] գագաթ
[Հար] Միշտ փալփելոզ սիրո անշն'ջ ճառագայթ,
5 Ո՛ր [ժայռերուն] սև ժայռից մեջ մարեցավ այն բեկբեկ
8 Եվ թող խայտան ցավոտ [ոսկերոտիք] ոսկերք սև Հուղա...
14 [Մխնելույզներն, կամարներն փառք] Մխնելույզքը, կամարքը
«փա՛ռք» գոռացին,
16 [հաշն սև դրոշակ] Սև դրոշ մը ատելության արյունի.
18 [Թշվառն] Զրկյալն լըսել, թե «ըզմիմյանս սիրեցե՛ք»
20 [Հյուղակին] Տընակին մեջ մարի առկայծ կանթեղն հող,
25—29 Գեթսեմանին իշնող հրեշտակն [անաշառ] դալկահար,
Որ [չը ճանչեր արցունք՝ ծաղիկ՝ գեղ ու փառք] գեղ, ծաղիկ, ար-
ցունք ու փառք չը ճանչնար՝
[Անոր] Նորա ցուրտ գոգն աղքատը [միայն] [լոկ] սոսկ կ'ըսփոփի,
Ճոխն ու [թշվառն] [տնանկն] [պատանքին] տնանկ պատանին
մեջ կ'ըլլան մի.
[Ահեղասատ] [Շանթեր գոռան] Կայծակնաթև թե մըռնչեն
մըռնիկներ

6. Պետք է մեռնի՛լ

- 1—2 [Տժգույն] Դժգույն գիշեր մ'էր քաղցրարույր աշնային,
Երկինքն աստղեր զերթ [սիրո վերքեր] «սիրո վերքք» ցուլային.
4 [Շողն կը] Շողքը ցողեր ամրան վարսիցն աղերեկ.
7 Սյուրը [կը] խաղար տերևներուն հետ թեթև,

10—12 Բայց կ'արժարժե՞ր [սրտիս], ո՛հ, իմ սիրուն [վառ] բոլոր կայծեր...
Ոգի մ'անցավ սրտես՝ թողուց հոն [ստվեր] ըստվե՛ր,
[Անշեշ հուր] Աստեղց բույլ մը... միայն գիտեն [այս] զայս աստ
դեր...:

14 Իր դողող ձայնն՝ տերևներուն [չոր] սա շըշունջ.
17 Կը սիրե [նա] նե, [նայվածքիդ] նայվածքին մեջ կը թառմի.
19 Վըսեմ ճակտին վըրա [երկու] զույգ մը աստղեր վառ՝
21 Լոկ հուր աչեր, ժըպիտ, արցունք [տեսա] տեսի նախ,
26 էակ չ'էր [նա] նե, այլ սեր, հուր, շունչ՝ [ժպիտ] ժըպիտ, ցավ.
28 Այն գիսավոր աստղեն [քար մը] «քար մը» մընաց ինձ...
37 Շիրմիդ [վարդերն] վառդիբ չը թողած քեզ գրկեմ ես...

7. Ի պատրիարքական ընտրություն Ամեն. Հայրիկին

8 Հուր [ներշնչողն] ներշնչող չ'ե՛ն աստղեր,
12 Եվ արևուն սըլաքաց հետ [հուր] կրակ դարձավ,
47 [Արցունքդ] Արամս ու [քիրտ] փրտդ թող փալփի՛ն՝
55 Թո՛ղ փլատսկաց [մութեն] մոխրեն հառնեն հիշատակք,
64 [Վեհ իրավանց] Իրավունքի, սիրո, լուսո ենք կարոտ.

8. Ի դիմավորության Ամեն. Հայրիկին

4 Ո՛չ, դեմքը [վառող] վառող արցունք՝ ըսպի հն.
7 Նա մեր Հայ [եղբարցն] եղբարց արցունքն է քավեր,
9 Դյուցա՞զն մ'է, որ դո՛ւրս [ելավ] թրոավ դամբանեն,
21 Աստղի մը նայվածք, [հովիկի] ֆընարի մը ձայն,
25—26 Ահա կը հնչե [իրեն] նորա հեշտ սըրինգ,
Արձագանք կուտան Հայոց [ձորք] դաշտ, լերինք,
33 Բայց իր [ճակտին] դիմաց վրա կանուխ են փթթած

9. Հայրիկն Հայոց

7 [Ցցո՛ւր] Ցրցո՛ւր ցուպդ, Հայերն կանչե՛ յ'արոտ մի՝
19 Սոխակ [ծնար նոճյաց խորերն] մ'էիք մերթ ի նոճս, լ'երգերդ՝
18-րդ տողից հետո Դուրյանը գրել է «Օրագիր»-ում տպագրված
տեքստի 18—19 տողերը, որոնք ապա չնչել է:

10. Երգ մարտին Վարդանանց

Բանաստեղծության ավարտուն տեքստն ունի 18 տող, բայց նախնականը՝ 16: Դրա պատճառը այն է, որ երկրորդ տետրի 9—10 և 11—12 տողերը առաջին տետրում կազմել են մեկական տող:

11. Սիրեցի քեզ

8 Ամրան սյուքի [մի] մը հանգույն:

5-րդ տնից հետո գրած, ապա շնչած տան վերջին տողերն են.

Երջողումն այն կենսատու

Այրեաց ավեր սրտերու:

12. Կույսն լվյալ

5 Ո՛հ, ինչո՞ւ [կուսին] կույսին

12 է [կուսին] կույսին ճակատ

20 Մրմունջ, [նայված] նայվածք տանելով հետ,

30 Հանե [կուսին] կույսին լանջ:

13. Նվագ է. տարեղարծի ազգային սահմանադրության

2 Հայկազն հրակայից կրմախք [շնչեն] կայթեն յ'ոտն,

27 [Երդնումք հոս] Թե շերդնումք, եղբա՛րք, [միշտ] հիշել զՀայաստան,

14. Նե

4-րդ տողը սրբագրում չունի:

16. Նայվածք մը

7 [Արշալուսին] Արշալույսին կանուխկեկ՝

13 Երբ [միայնիկ] միայնակ ես գամ ման,

20 Ըլլա երկնից [գրմբեթարդ] գմբեթարդ,

26—27 [Այն] Մեկ նայվածքին հետ անբավ՝

[Զոր] Թե յուղարկե ինձ հեշտյավ

19. Մանուկն առ խաչ

3 [Որուն] Որս ճակատ

18 Որ [հրգնի] ճգնի միշտ

20. Սիրելի

15 Գտնեմ զ'իս հոն դժգույն [հրատակ], հստակ,
41 Բույլ մը [հայեաց] նայվածք, փունջ մը ժըպիտ,

21. Դրժել

24 [վառն] Կ'վառն երազ մ'որուն մեկ շող:

22. Լճակ

37 [Մեկը չ'ըսավ] Ոչ ոք ըսավ—սա տըղին

24. Ներս հետ

15 «Խոսի՜նք» ըսավ-ո՛հ, [խոսիլն] խոսի՛լ,

25. Տրտունջ

4 Աստղերն ի՞նչ են որ, եթե ո՛չ [ամբիծ] անբիծ
40 Ո՛չ երկնի շողերն [ժպիտ] ժըպիտ մ'ինձ չ'են տար:
49 Ի զո՛ւր սյուքեր [սե՛ր] «սե՛ր» ինձ ներշնչեցին:

26. Զղբում

6 Դալկություն մը [կ'պլպլար] կը պլպլար,

28. Կռկռն-ծաղիկ և ույսին

5 Ո՛հ, չ'է՛ նոցա պես [ամբիծ] անբիծ

39. Ա («Երեկոյան բալն կը սողա քաղիլ խավ»)

48 Բայց [վես] սա վարդի փոխան գիտն լույս փթըթել:
68 [Երբ] Եվ տերևոց ետև դողամ անոնց նման,
71 Երբ [պլպուլիկն] ծիծառնուկն ինձ հետ հեծն աղեկեզ,

Առաջին տետրի մի քանի էջերի վերջին տողերը, որ համապատասխանում են «Իցի՛վ թե»-ի 21, «Վիշտք Հայուն»-ի 33, 61, «Իղձք»-ի 15, 38, «Սիրեցե՛ք զ'միմյանս»-ի 12, «Պետք է մեռնի՛լ»-ի 9, 36, «Ի պատրիարքական ընտրության» 19, 43, 68, «Ի դիմավորության...» 20, «Երգ...»-ի 18, «Սիրեցի քեզ»-ի 10, «Նվագ»-ի 16, «Նայվածք մը»-ի 23—24, «Հծծյունք»-ի

8, 31—32, «Սիրելի»-ի 21, «Դրժելի»-ի 21, «Քրքուհին»-ի 24, «Ներա հետ»-ի 10, 32, «Տրտունջք»-ի 52, «Զղջում»-ի 16, «Կոկոն-ծաղիկք...»-ի 20 և «Սև, սև»-ի 34-րդ տողերին, միկրոֆիլմի վրա չեն վերարտադրված, այնպես որ դրանց հնարավոր սրբագրումները բնականաբար մեզ մնում են անծանոթ:

Միկրոֆիլմերն ստացվել են Ս. Հակոբյան վանքի միաբան Շահեն սրբազանի և սփյուռքահայ ուսանող Կարիկ Պասմաճյանի ջանքերով, որոնց և հայտնում ենք մեր խորին շնորհակալություներ:

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ

- Ալյուս (Ալիս)**—Գետ Փոքր Ասիայում, թափվում է Սև ծովը։
- Ակոռի**—Գուղ Այրարատ աշխարհի Մասյացոտն գավառում, Մեծ Մասիսի հյուսիսային կողմում, կործանվել է 1840-ին, հայտնի էր իր հռչակավոր այգիներով ու գինիով։
- Այրարատ**—Հայոց աշխարհի կենտրոնական գավառը, արևելքից սահմանակից էր Սյունիքին, հյուսիսից՝ Գուգարքին, արևմուտքից՝ Տայքին ու Բարձր Հայքին, հարավից՝ Տուրուբերանին և Վասպուրականին։
- Այրարատա դաշտ**—Հայկական լեռնաշխարհի բնդարձակ հարթավայրը, հյուսիսից եզերվում է Արագածի լեռներով, հյուսիս-արևելքից՝ գեղամա լեռնաշղթայով և հարավից՝ Մասիս (Արարատ) սարով։
- Անի**—Հայոց հին և մեծ քաղաք, Ախուրյան գետի աջ ափին, Շիրակ գավառում, Բագրատունիների թագավորության մայրաքաղաքը, 1045-ին գրավվել է բյուզանդացիներից, 1064-ին՝ սելջուկներից։
- Աշոց (Աշոցք)**—Այրարատ աշխարհի գավառներից։
- Արծն**—Հայկական մեծ և նշանավոր քաղաք Կարինի սահմաններում, Բարձր Հայքում, ավերվել է սելջուկներից 1049-ին։
- Արծրունիք**—Նախարարական տոհմ, Արծրունիները նախապես բնակվում էին Աղձնյաց աշխարհում, ապա՝ Վասպուրականում։
- Բաբելոն**—Հնագույն քաղաք Եփրատի ափին (Բաղդատից 100 կմ հարավ), Բաբելոնյան թագավորության մայրաքաղաքը, ենթարկվել է խեթերի, ասորեստանցիների և այլ ցեղերի ասպատակություններին, դադարել է գոյություն ունենալուց մ. թ. ա. II դարում։
- Բերա**—Կ. Պոլսի արիստոկրատական թաղամասը։

Գեքսեմանի—Գյուղ Երուսաղեմի մոտ, որտեղ ըստ ավանդության Հուդան մատնեց Հիսուսին:

Գողգոթա—Բլուր Երուսաղեմի մոտակայքում, ուր ի կատար էին ածվում հին Հրեաստանի մահապատիժները: Ավանդության համաձայն Քրիստոսը նույնպես խաչվել է Գողգոթայի վրա:

Գողթն—Գավառ Սյունիքի և Վասպուրականի միջև, հայտնի էր իր երգիչներով:

Ելլադա—Հոմերոսն այսպես է անվանել Քեսալիայի տարածության մի մասը: Հետագայում Հելլադա կոչվեց Միջին Հունաստանը, իսկ ավելի ուշ՝ ամբողջ Հունաստանը:

Ելսիթա—Հնագույն պետություն Փոքր Ասիայի արևմտյան մասում:

Խուժաստան—Պարսկաստանի հարավ-արևմտյան նահանգը:

Կապադոկիա—Հնագույն պետություն Փոքր Ասիայի կենտրոնական մասում:

Կապան—Բերդ Կիլիկիայում, ուր աքսորվեց հայոց վերջին թագավոր Լևոն Զ-ն:

Կարս—Գավառ Փոքր Վանանդում, Ախուրյան գետի ափին, Հյուսիսից սահմանակից էր Շիրակ աշխարհին:

Հրազդան—Արաքս գետի ձախ վտակը:

Մարսել—Նավահանգստային խոշոր քաղաք Ֆրանսիայի հարավում:

Մանգլիբեռ—Հայկական նշանավոր քաղաք Հարթի և Ապահոնքի միջև:

Նիելվե—Հնագույն քաղաք (այժմյան Իրաքի տերիտորիայում), մ. թ. ա. 705—681 թթ. Ասորեստանի մայրաքաղաքը, ավերվել է բյուզանդացիներից մ. թ. ա. 612-ին:

Պոնտոս—Փոքր Ասիայի հնագույն մասը, որ մ. թ. ա. 301-ին ստացավ Պոնտական թագավորություն անունը: Այս թագավորությունն ընկած էր Փոքր Ասիայի հյուսիս-արևելքում, հյուսիսից սահմանակից էր Սև ծովին:

Սառուցյալ օվկիանոս (Հյուսիսային սառուցյալ օվկիանոս)—աշխարհի չորս օվկիանոսներից ամենափոքրը, տարածվում է Եվրասիայի և Հյուսիսային Ամերիկայի միջև:

Սեբաստիա—Երկրորդ Հայքի գլխավոր քաղաքը, եղել է Արծրունյաց արքայանիստը:

Սմբատաբերդ (Սմբատավան) — ի եռ և ամրոց Բարձր Հայքի Մանանադի գավառում, գրավվել է սելջուկներից 1048-ին:

Սյունիք — Հայոց «աշխարհ»-ներից, պատմական Հայաստանի հյուսիս-արևելքում, սահմանակից էր Այրարատին, Վասպուրականին, Արցախին, Ուտիքին և Գուգարքին:

Տիգրիս — Գետ, սկսվում է Հայկական Տավրոսից և միանում Եփրատին:

Տղմուտ — Գետ Արտազ գավառում, որ հոսում է Ավարայրի դաշտավայրի միջոցով:

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ

- Ալփասլան Մուհամեդ իբն Դաուդ (1029—1072)—Սելջուկ սուլթան, որ 1064-ին արշավեց Անգրկովկաս և գրավեց Անին։
- Ասուլ—Հրեական ծագումով Բագրատունի իշխան, որի լեզուն Տիգրան Մեծը կտրել էր կուռքերին շերկրապզելու համար։
- Արամ—Հայոց նահապետ, Հայկի ցեղից, որի անունով էլ օտարները հայերին անվանել են արմեններ, իսկ Հայաստանը՝ Արմենիա։
- Արիարաթ Ք—Միհրդատ Դ-ի կրտսեր որդին, որին հայրը կարգեց Կապադովկիայի թագավոր (մ. թ. ա. 88—86)։
- Արիարազան Ա Հռովմեսներ—Կապադովկիայի թագավոր։
- Արսուրան—Սելջուկ ամիրա, Տուղրիլի բարեկամը, որի որդուն մահացու վիրավորեց Կարսի թաթուլ իշխանը։
- Արտաշամա—Արտաշես Ա-ի դուստր, Տիգրան Բ-ի քույրը և Միհրդատ Պոնտացու կինը։
- Արտաշես աշխարհակալ (Առաջին)—Հայ նշանավոր թագավոր (մ. թ. ա. 189—160), հայկական հողերի վերամիավորողն ու Արտաշեսյան հարստության հիմնադիրը։
- Արտաշիւր (Արտաշես Գ)—Արշակունյաց վերջին թագավորը (422—428), հայ նախարարների պահանջով գահընկեց արվեց պարսից թագավորից։
- Արտավազդ Ա—Արտաշես Ա-ի որդին, հայոց թագավոր (մ. թ. ա. 160—115)։
- Արտավազդ Բ—Տիգրան Բ-ի որդին, հայոց թագավոր (մ. թ. ա. 56/55—34), պատերազմել է հռոմեացիների դեմ, զրել է ողբերգություններ։
- Բագարատ (Բագրատ)—Անիի հայ իշխաններից։
- Բակուր (Բագրաս)—Տիգրան Մեծի զորավարներից։

Գագիկ Աբասյան—Կարսի թագավոր (1029—1065), կռիւ է սելջուկների դեմ, սպանվել է բյուզանդացիներից 1081-ին:

Գագիկ Բ—Անիի թագավոր (1043—44), սպանվեց բյուզանդացիներից 1079-ին, տարագրութեան մեջ:

Գարդիս (Գորդիս)—Արիարաթի խնամակալը, կռիւ է հռոմեացիների դեմ:

Դյումա, Ալեքսանդր (Որդի Դյումա, 1824—1895)—Ֆրանսիացի նշանավոր վիպասան, հռչակվեց «Քամելիազարդ տիկինը» վեպով և համանուն դրամայով:

Թաթուլ—Կարսի հայ իշխան, ըստ Մ. Զամչյանի՝ սպարապետ, կռիւ է սելջուկների դեմ:

Լամարքին Ալֆոնս (1790—1869)—Ֆրանսիացի նշանավոր բանաստեղծ պատմաբան ու քաղաքական գործիչ:

Լանկքիմուր (Լենկքիմուր) (1336—1405)—Միջինասիական նվաճող, արշավել է Պարսկաստան, Անդրկովկաս, Հնդկաստան, Զինաստան և այլ երկրներ:

Լևոն Զ Լուսինյան—(1342—1393) —Կիլիկիայի (և հայոց) վերջին թագավոր (1374—1375), գերեվարվեց, մահացավ Ֆրանսիայում:

Լուկսուղոս (Լուկուլլոս Լուցիոս Լիցինիոս)—(մ. թ. ա. 117—56)—Հռոմեացի զորավար, մ. թ. ա. 74—66 թթ. պատերազմեց Միհրդատ Դ-ի դեմ:

Կոտտաս (Կոտտա)—Հռոմեացի զորավար, պրոկոնսուլ, Փաղկեդոնի մոտ, Բոսֆորի նեղուցում, ջախջախիչ պարտութուն կրեց Միհրդատից:

Կոյուսոս (Կոեսոս)—Լյուդական թագավոր (մ. թ. ա. 560—546):

Կոտեցիոս Սիդղա (Սիլա, Սուլա)—Կիլիկիայի փոխկուսակալ, մ. թ. ա. 92 թ.

Միհրդատից վերգրավեց Կապադովկիան:

Հայկ—Ըստ Մ. Խորենացու, Թորգոմի որդին, ապստամբեց Բելի դեմ, հայերի նախահայրը:

Հմայակ—Աշոց գավառի տեր, որ Վաչե Արծրունու հետ Պարսից թագավորից պահանջել է Արտաշէրի գահընկեցութունը:

Հյուկո Վիկթոր Մարի (1802—1885)—Ֆրանսիացի հանճարեղ գրող, ակադեմիայի անդամ:

Հուդա—Քրիստոսի 12 առաքյալներից (աշակերտներից) մեկը, ուսուցչին մատնեց 30 արծաթի համար:

- Ղևոնդ—Երեց, 449 թ. գլխավորեց շինականներին՝ Անգղ գյուղում կոտորելու պարսիկ մոգերին, Վարդանաց պատերազմի հերոս։
- Մամիկոնյան Վահան—Վարդան Մամիկոնյանի եղբորորդին, գլխավորեց 481 թ. ապստամբությունը պարսիկների դեմ, դարձավ սպարապետ, ապա և մարզպան։
- Մանիս Ակվեիս—Հռոմեական զորավար ու դեսպան, դրոշմ Բիթանիայի թագավոր Նիկոմեդես Գ-ին հարձակվելու Պոնտոսի վրա, գերի ընկավ Միհրդատի ձեռքը։
- Մեռածան Արծունի—Հայոց դավաճան իշխան, որ պարսից զորքով 364, 370 և 371 թթ. արշավել է Հայաստան, սպանվել է Զիրավի ճակատամարտում Սմբատ Բագրատունուց։
- Միհրան (Միթրաս)—Տիգրան Մեծի զորավարներից։
- Միհրդատ Դ Պոնտացի (Եվպատոր) (մ. թ. ա. 132—63)—ականավոր զորավար, Պոնտոսի թագավոր (մ. թ. ա. 114—63), Տիգրան Բ-ի դաշնակիցն ու ազգականը։
- Մոլիբ, Ժան Բատիստ (Պոլլեն) (1622—1673)—Ֆրանսիացի նշանավոր կատակերգակ, դերասան և թատերական գործիչ։
- Մովսես—Ըստ աստվածաշնչի՝ մարգարե և օրենսդիր, որ հրեաներին ազատել է եգիպտական փարավոնների հալածանքներից։
- Նալպանտյան, Միֆայել (1829—1866)—Հայ մեծ հեղափոխական-դեմոկրատ, գրող։
- Նեփսիբ, Վիլիամ (1564—1616)—Անգլիացի մեծ բանաստեղծ և հանճարեղ թատերերգակ։
- Նիլլե, Յոհան Ֆրիդրիխ (1759—1805)—Գերմանացի մեծ բանաստեղծ և թատերերգակ։
- Ուպլիս—Հռոմեացի զորավար, որին Միհրդատ Պոնտացին գերի վերցրեց և անարգեց։
- Ռաֆայել, Սանցիո (1483—1520)—Վերածննդի շրջանի իտալացի հանճարեղ նկարիչ ու ճարտարապետ։
- Ռուսո, Ժան Ժակ (1712—1778)—Ֆրանսիացի մեծ լուսավորիչ։
- Սահակ Պարթև (348—436)—Հայոց կաթողիկոս (387), Մեսրոպ Մաշտոցի հետ ստեղծեց հայերեն տառերը, գիտնական ու թարգմանիչ։

Սաղոն (Սալոն) Աթենացի (մ. թ. ա. 638—559)—Հին Աթենքի օրենսդիրներից, քաղաքական գործիչ և բանաստեղծ:

Սաւրեն Պանյավ—Պարսից հազարապետ՝ Վուամ թագավորի ժամանակ:

Սուրմակ Արծկեացի—Ազգութաց երեց, դավեց Արտաշիրին և Սահակ Պարթևին, դարձավ կաթողիկոս, մահացել է 443-ին:

Վաշե—Արծրունի իշխան, ըստ Խորենացու՝ 432-ին որպես պատգամավոր գնացել է պարսից Վուամ արքայի մոտ՝ խնդրելու Հայոց եկեղեցու աթոռակալ:

Վասակ Սյունի—Հայ մարզպան, դավաճանեց հայերին և 451 թ. պատերազմի ժամանակ անցավ պարսիկների կողմը:

Վարաժ (Վարժ)—Արտաշես Ա-ի ժամանակ արքունի որսերի վերակացու և Տիգրան Բ-ի մարտուսույցը:

Վարդան Մամիկոնյան—Հայոց սպարապետ, 451 թ. ազատագրական պատերազմի ղեկավարը:

Վեստ Սարգիս Սյունեցի—Անիի ազդեցիկ իշխան, դավաճան, դաշնակցեց Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսին և Անին հանձնեց բյուզանդացիներին:

Վուամ—Պարսից թագավոր, 428-ին գահընկեց արեց Արշակունի Արտաշիր թագավորին:

Վուամշապուհ—Հայաստանի առաջին բաժանումից հետո (387) դարձավ Արևելյան Հայաստանի թագավոր (388—414):

Տիգրան Բ կամ Մեծ (մ. թ. ա. 142/141—56/55)—հայ աշխարհակալ, թագավորեց մ. թ. ա. 95-ից մինչև իր մահը:

Տիրան (Տիգրան Բ կրտսեր) —Տիգրան Բ-ի երկրորդ որդին, Սոփքի թագավոր, մ. թ. ա. 66 թ. ապստամբեց հոր դեմ:

Տյումա—տե՛ս Դյումա:

Տրդատ (Մեծ)—Հայոց թագավոր (298—330), նրա օրոք Հայաստանում քրիստոնեությունը ճանաչվեց պետական կրոն:

Տուրիլ—Սելջուկ սուլթան (բեկ), 1054-ին վերսկսեց արշավանքը Հայաստան:

Փառնակես (Փառնակ)—Միհրդատ Դ-ի որդին, մ. թ. ա. 63-ին ապստամբեց հոր դեմ և ինքնասպանություն բերեց իր ժողովրդի:

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

Ազն (ազինք)—ազգ(եր)
 Ալի—1. ալիք, կոհակ 2. սպիտա-
 կած մազեր
 Ակնախտիզ—աչքը խտտացնող,
 շլացնող
 Աղբերք—աղբյուրներ
 Աղբերկ—ալեխառն
 Աղերսարկու (ած.)—աղերս մա-
 տուցող, խնդրող
 Աղիոք—աղիքներով, լարերով
 Աղխել—փակել, գոցել, աղխը
 (շղթան) գցել
 Ամուլ—խաղընկեր
 Անդանոր—այնտեղ, այն ժամա-
 նակ
 Անդեն—իսկույն, անմիջապես
 Անդստին—հենց սկզբից
 Անդր քան—ավելի քան, ի վեր
 Անդրանկություն—առաջնություն
 Անդրիանդի—արձան, անդրի
 Անհուն եմ—հնար չունեմ
 Անձկանոք, անձկավ—կարոտով,
 տենչանքով, փափագով
 Անձնանորդոր—ինքնակամ

Անշուշտ եմ—չեմ կասկածում, տա-
 րակույս չունեմ
 Անտպա—կոպիտ, անբարեհամ-
 բույր, դաժան
 Անուս—նուրբ
 Անոք—ոչ մեկը չունեցող
 Անտի—այն
 Անուք—թեատակ
 Առաքուր—ոտքի տակ (տալ),
 կոխկոտել
 Առընթերակցել—ներկա գտնվել
 Առքել—առիթ դառնալ, պատճառել
 Առլի—լեցուն
 Առկայծ—մարող
 Առցուք ման—տե՛ս ման ընել
 Ասպար—վահան
 Աստ—այստեղ, յաստիս—այս աշ-
 խարհում
 Աստանոր—հա այստեղ
 Աստղալույց—աստղավառ
 Ավաղել—սգալ, ողբալ, ափսոսալ
 Ավուրչեք—օրավարձ
 Արգանատել—գթալ, կարեկցել
 Արատել—արատավորել

Արի (f) — պարսիկ (ներ), անա-
րի (ք), ոչ պարսիկներ
Արի'՛ւ — վեր կացեք, եկեք
Արտալած — հալածված
Արտասվաթորմ — արցունքով թրրջ-
ված
Արտուս — արցունք

Բագին — զոհասեղան
Բալ — մառախուղ, մեք
Բալթո — վերարկու
Բանադատություն — քննադատու-
թյուն
Բանակետղ — բանակատեղի
Բարդ (բարդել, բարդիլ) — դեզ
(դիդել, կուտակել)
Բարձել — վերցնել
Բաջեն — դրսի, կողմնակի
Բղեշալ (բղեշի) — տեղակալ, փո-
խարքա
Բերանփոխ — կերակուրը փոխող,
փոփոխած
Բոլորտիք — շուրջ
Բոտին (Ֆր. bottine) — կոշիկներ
Բրցել (փրցել) — պոկել

Գահոս (ային) — քառս (ային)
Գաղչ — եղկումեղկ, տաք ու սառի
միջև
Գանգյուն — ձայն
Գել — ուրոված, պրկված
Գեղ — գեղեցկություն
Գիրգ — փափուկ, նուրբ, քնքույշ

Գոգ — 1. ծոց, գիրկ, 2. գուցե
Գոգած — կորացած
Գոլ — լինել
Գրգյակ — ցնցոտի, քրքրված հա-
գուստ
Գուլ — բութ, ոչ սուր

Դալարիք — կանաչ խոտ, դալարյա
— կանաչ, խոտե
Դաշտակ — փոքր դաշտ
Դեղծան — բաց դեղին, խարտյաշ
Դեղևիլ — երերալ
Դերեվացեն — անպտուղ դարձնել
Դի (դեմ) — կողմ
Դիտապաստ — դիակի պես տապալ-
ված, սպանված
Դիք — աստվածներ
Դժկամակել — դժգոհել
Դոնշուն — շաշուն, ձայն
Դույզն — քիչ, փոքր-ինչ

Եղուկ — վա՛յ, եղուկ ինծի — վա՛յ
ինձ
Երեսկախ — թթված դեմքով, նոթոտ
Երկրեկեց — երկնքից ընկած, իջած

Զբոսնուլ — զվարճանալ, զբոսցնել
— զվարճացնել, զբաղեցնել
Զգենուլ — զգեստ կրել, հագնել
Զգոն — հեղորեն, խոհմարար
Զեղուլ — լիթը լցվել, գլխեկցնել,
թափվել, դիզվել
Զվարթուն — հրեշտակ

էն—ամենից, ամենա...

էր—ինչո՞ւ

Ընդհմարել—հազիվ նշմարել

Ք'—թե, եթե

Քալանալ—ուշաթափվել, նվաղել,

բալկացում—ուշաթափում

Քալկանար—դալկահար, գույնը

զցած

Քանալ—թրչել

Քափառանած—աննպատակ շրջող

Քերհաշիվ—վճար՝ պարտքի դիմաց

Քինդ—(ի թնդող, թնդել)—թնդուն,

թունդ ելած, թնդացնել

Քոքվել—թափ տալ, թոթափել

Քուշուն (ած)—թռչող

Քոքոակ—թրթռացող, դողացող

Ժպիրհ—լիրբ, անամոթ, ժպրհիլ—

համարձակվել, հանդգնել

Ժոտ գալ—պտտել, շրջագայել

Ինչվան—մինչև

Իս—ինձ

Իցի՛վ բե—երանի՛ թե, ո՛ւր էր թե

Լախտ—մտրակ, խարազան

Լմնալ—աժարտել, կատարել, լըրացնել

Լնուլ—լցնել

Լուայ—լսեցի

Լուծանել—խզել, ցրել

Լույծ—ծորուն

«Լուսարան»—լույսի ընդունարան, աշք

Լուսինյակ—սոխակ

Խայտալ—ցնծալ

Խարշափել—խշրտալ, սոսափել,

խշխշալ

Խյրտել—հուզվել, շարժվել

Խնծիդ—ցնծություն, ուրախություն,

Խնծդալ—ցնծալ, ուրախանալ

Խշրտուլ—մեղմ ձայն, խշխշոց

Խոկ (ումն), խոկալ—խոհ, մտա-

ծողություն, խորհել

Խորդալ—խոկալ, խռմփալ

Խորշյուն—խշրտոց

Խոֆկած—զառամած

Խրախ—ուրախ

Խրտիլ—ցնցվել

Խուսել—խուսափել, խույս տալ,

հեռանալ

Մյուրիլ—հյուծվել, մաշվել

Մոք—աղտոտ

Կազ—լուսավորության գազե ճրագ

Կայքել—ցնծությունից ոստոստել

Կանուխ (կեկ)—վաղ, վաղուց

Կառափ—գլուխ

Կարի—շատ ափելի

Կեդրոնակալություն — կենտրոնացում

Կեցե՛ք—սպասեցե՛ք

Կթռաիլ—տկարանաւ, ուժասպառ
լինել

Կիւր (կրից) — կիրք (կրքերի)

Կլլել — կուլ տալ

Կյա՛ց — ապրի՛

Կննիւ — դավ, խարդավանք

Կողկողալ — մղկտալ, մորմոքել

Կողմնական — կողմնակի, կողքին
եղած

Կորնչել }
Կորուսել } — կորշել, կորցվել

Կրանիտ — գրանիտ

Կրեա — կրիա

Հագագ — շուշ

Համբուն — համակ, ամբողջովին,
խառն

Համր — դանդաղ

Հայել — նայել

Հայեցի — հայկական

Հայեցված — հայացք, նայվածք

Հայկաւրան — հայաբնակ

Հանգույն — նման, իբրև

Հաջադ — երեսի քող, հաջադը վա-
ռն — ազնիվ, զարդարուն կտո-
րով քող

Հավելուլ — ավելացնել, հավելում —
ավելացրած

Հափրեցնել — հագնեալուց ձանձ-
րացնել

Հեգ — թշվառ, խեղճ, տառապալ,
հիօֆ — հեգերով, հիֆիս — հեգիս,
թշվառիս

Հեղել — թափել, հեղու — թափի

Հեկեկ — հեկեկանք, հեկեկոց

Հենուլ — հենվել, հենու — հենվի

Հեշտ, հեշտիկ, հեշտալի — ախոր-
ժելի, դուրեկան,

Հեշտին — հեշտությամբ, դուրինու-
թյամբ

Հեշտյավ — հեշտանքով

Հեշտություն — ցանկասիրություն,
մարմնապաշտություն

Հեռ — նախանձ, հակառակություն

Հետ — հետք

Հիմենյան — հարսանեկան

Հծծել — շշնջալ, փսփսալ

Հոգել — կապել, շաղկապել

Հոլաբեկ — թևերը տարածել, սրփ-
ռել

Հոն — այնտեղ, հոնկե — այնտեղից

Հոպոպ — խոպոպիկներ, գանձուր
մագեր

Հովանի (ած.) — ստվերոտ

Հովանոցակ — փոքր հովանոց, ճյու-
ղերից հյուսած ծածկ՝ արևից
պաշտպանվելու համար

Հովել — հով փշել, զովացնել

Հոնչյուն — հոնդյուն, ձայն

Հրաւ — կրակ, հրաբորբոք

Հրատարակել — հռչակել, հայտա-
րարել

Հույլ — 1. խումբ (աստղերի) 2.
փունջ (մագերի)

Հուշ ածել — մտաբերել, հիշել

Հուշիկ—կամաց-կամաց

Հուսկ—վերջին, ամենավերջին

Ձեռնավարություն—օգնություն

Ձմրաճուղ—ձմռանը մոտ, ձմեռ-
նամուտ

Ձյունաբորմի—ձյան գույնի, ճեր-
մակ

Ջործ—հագուստ

Ճապաղիք—արյան վարարում, հե-
ղում, հոսում

Ճետ (ֆ)—սերունդ(ներ), զավակ-
(ներ)

Մակաբերել—եզրակացնել, հետե-
վեցնել

Մական—զավազան, գայիսոն

Ման բնել—ման գալ, զրոսնել

Մանրերկրորդ—ակնթարթ

Մառ—մշուշ

Մատամբ—մատներով

Մարմանդ—դալարիք, հովասուն
տեղ

Մեռվսանն—մեր կարողացածին
չափ

Միջնական—միջին, միջնակ

Մեք—մենք

Մեղել—մեղմ հեծել

Մոլար—մոլորված

Մորչ (գ.)—կանաչ ճյուղ, մորճ
(ած.)—դալար

Մոտել—մոտենալ

Յամայր—տեական, երկար ժա-
մանակ, շարունակ

Յայտ—հայտնի կերպով

Յանգեոս—անգիտություն

Յապայն—ապագայում

Յալէժ—հավերժ

Յէղակարծ—հանկարծակի, անըս-
պասելի

Յուշ ածել—հիշել

Յօղել—տե՛ս հողել

Նազիլ—սիգալ, պշրել

Նախախայր (իֆ)—առաջին պտուղ,
արդյունք

Նե—նա (իզական սեռի համար)

Ներկայել—ներկայացնել

Նժդեհ—պանդուխտ

Նկատում—նկատառում

Նշանակ—նշան

Նոթի—անոթի, քաղցած

Շաղփաղփություն — շաղակրա-
տանք, կատակաբանություն

Շառայլ—ճառագայթ, շող

Շրշել—շրշուն հանել (շրջագգես-
տի)

Ոյր—որի

Ոսկերտիֆ—ոսկորներ

Ուրֆ—որոնք

Չվառ—թշվառ

Պաննապատանգ — խաղատիկնիկ
Պատերազմիկ — պատերազմող,
պատերազմական

Պատրել — (պատրիշ) — խաբել, մո-
լորեցնել (խաբող, մոլորեցնող)

Պարածածկել — պահել, թաքցնել

Պարտիլ — պարտական լինել

Պժգալի — գարշելի, զզվելի, նող-
կալի

Պլել, պլլվիլ — փաթաթել, փա-
թաթվել

Ջաղխել — չախչախել

Ռազմ — ռազմիկ, զինվոր

Ս' — սա, այս

Սաղմնել — հղանալ

Սառ (ն) — սառույց, սառուտ — նա-
ռած, սառցե

Սառնանամուտ — սառած

Սաստ — հրաման, արգելում

Սատրինջ — շախմատ

Սաքավանդ — ցցվածք, գուրս ցցված
մաս

Սարսել — թնդացնել, ցնցել, տա-
պալել

Սեպել — համարել

Սևաթուրմի — սև գույնի

Սիրաբախ — սիրուց բարախող

Սիրակաթ — սեր կաթող

Սիրահոդ — սիրով կապված, սրբ-
տակից

Սիրասուգ — սիրով սուգ մտած

Սյավ — սև

Սռնալ — ստվարանալ, ուռչել

Սրդողել — նեղանալ, վիրավորվել

Սրանա — սլանում է

Սուզի նստել — թանկ նստել

Խ' — եվ, ու (շաղկապ)

Վայրիկ — վայրկյան, պահ

Վանկ — 1. հնչյուն 2. երգ

Վառ — ազնիվ, զարդարուն քող

Վատ արանց — այրերից վատը,
վատ տղամարդ

Վարդատարփիկ — վարդ տենչա-
ցող վարդ ըղձացող

Վետ — մանր ալիք, կոհակ, վետ ի
վետ — ծուփ-ծուփ

Վերավառիլ — նորից վառվել

Վիրապ — խոր գութ, հոր, փոս

Վրայոբ — մասին, վրա (կապ)

Տապակեզ — տապից կիզված, վառ-
ված

Տապլկտիլ — թապլտվել, թավալվել

Տատամսել — շվարել, վարանել

Տարադաս — տարբեր կարգի, տար-
բեր բնույթի

Տարածայնել — տարածել, հայտնել

Տարողնած — ցրված

Տարփ — գոտու վրայի զարդարանք

Տիպար — նման

Տիվ — ցերեկ

Տրամախոնութուն — կշռադատում,
տրամաբանում

Տրուպ — վերջին, ստորին

Տուֆ — տվեք

Ցածուն, ցածունկ — ցածր, ցածրիկ

Ցայգն գիշեր — մինչև լուսաբաց

Ցնցոտազգաց — ցնցոտիազգեստ

Ցողաքուր — ցող հոսող

Ցուրեկ — ցերեկ

Ցցնել — ցույց տալ

Ուլն (ուլան) — վիզ, պարանոց
(վզի, պարանոցի)

Ուղիս — հոսող ջուր, առու, գետ

Ուշ պիտի ըլլամ — պիտի հիշվեմ

Ուշկեկ — մի փոքր ուշ

Ուսկից — որտեղից

Փաղփուն — փայլփլող, պսպղուն
(ած.)

Փանաֆի — նվաստ, թույլ

Փանդիո — հռալար նվագարան

Փքիք (ք) — ծաղիկներ, ծաղկունք

Փոխան — փոխարեն

Փոռեկտել — պատռոտել, անջա-
տել

Փողփողիլ — փայլփլել, շողշողալ

Փրքած — պոկված, բաժանված

Փույք — շտապով, ուշին փույքս է—
հոգս չէ, պետքս չէ:

Քաղվել — մեռնել

Քանի՞ն — որքան, որչա՞փ

Քաշկոնել — քաշքշել, քարշ տալ

Քենն — քեզնից

Քերց — քույրերի

Քիրտ (քրտունք) — քրտինք

Օրոց — ծածկոց

Օձտում — անջատում, պառակտում,
բաժանում

Օն — հապա

Օվասիս — օազիս, դալարիք անա-
պատում

Օրեն — օրենք

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Կազմողի կողմից	5
Վարդ և Շուշան Կամ Հովիվք Մասյաց	9
Սև Հողեր Կամ Հետին Գիշեր Արարատյան	68
Արտաշես Աշխարհակալ	133
Անկումն Արշակունի Հարստության	195
Ասպատակությունք Պարսկաց Ի Հայս Կամ Ավերումն Անի Մայրաքաղաքին Բագրատունյաց	307
Թատրոն Կամ Թշվառներ	373
Տարագիր Ի Սիպրիա	461
Հավելված	
Տիգրան Բ	491
Մանոթագրություններ	493
Հավելված Պետրոս Դուրյանի «Երկերի ժողովածու»-ի առաջին հատորի	542
Տեղանուններ թառարան	543
Անձնանուններ թառարան	552
Թառարան	556

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐՅԱՆ

ПЕТРОС ДУРЯН

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Հ ա տ ո ռ 2

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ

Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Հրատարակչական խմբագիր

Ա. Հ. ՇԱՂԳԱՄՅԱՆ

Նկարչական ձևավորումը

Լ. Ա. ՍԱԴՈՅԱՆԻ

Տեխնիկական խմբագիր

Մ. Ա. ԿԱՓԼԱՆՅԱՆ

Սրբագրիչ

Ա. Վ. ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆ

ՎՖ 05427 ԽՀԽ 1297, Հրատ. 3346, Պատվեր 921 Տպաքանակ 20000

Հանձնված է արտադրության 1/XII 1970 թ.: Ստորագրված է տպագրության 2/XI 71թ..

Տպագր. 35,25 մամուլ + 1 ներդիր, հրատ. 18,41 մամուլ, պայման. 24,68 մամուլ.

թուղթ № 1, 70X1081/32: Գինը 1 ռ. 36 կ.:

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության էջմիածնի տպարան